

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

HURŞİD DEVRAN'IN HAYATI VE ESERLERİ

Doktora Tezi

Cansu DELİBALTA GÜRBULAK

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Programı

İZMİR

2019

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

HURŞİD DEVRAN'IN HAYATI VE ESERLERİ

Doktora Tezi

Cansu DELİBALTA GÜRBULAK

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Şerife YALÇINKAYA

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Programı

ETİK KURALLARA UYGUNLUK BEYANI

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum HURŞİD DEVRAN'IN HAYATI VE ESERLERİ adlı doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Cansu DELİBALTA GÜRBULAK

**T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZ SAVUNMA TUTANAĞI**

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : Cansu DELİBALTA GÜRBULAK
Numarası : 92120000369
Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Tez Başlığı (Türkçe) : HURŞİD DEVRAN'IN HAYATI VE ESERLERİ
Tez Başlığı (İngilizce) : THE LIFE AND WORKS OF KHURSHID DEVRAN
Tez Savunma Tarihi : 20.05.2019
Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık:

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Doç. Dr. Şerife YALÇINKAYA
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Dr. Öğr. Üyesi Selçuk TÜRKYILMAZ
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz ÖZKAYA
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Mehmet AÇA
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Doç. Dr. Selami FEDAKAR
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;

Oybirliğiyle ☒
Oy çokluğuyla ☐

Başarılıdır

Düzeltilmelidir

Başarısızdır

- Bu tutanak üç (3) işgünlü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir.
- Doktora programlarında düzeltme alan öğrencinin 6 (altı) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

ÖN SÖZ

Bu çalışma, Modern Özbek edebiyatına özellikle şiir, kıssa ve hikâye türündeki eserleri ile büyük katkı sağlayan Hurşid Devran (20 Ocak 1952)’ın hayatını ve eserlerini incelemek amacıyla yapılmıştır.. Sanatı, toplumu eğitmede bir araç olarak kullanan, eserlerini daha çok halka tarihini öğretmek ve milli bilinci oluşturmak amacı ile kaleme alan Hurşid Devran hakkında daha önce Türkiye’de ve Özbekistan’da detaylı bir çalışma yapılmamış olması sebebiyle de bu konu seçilmiştir. Özbek edebiyatının belli bir dönemine ışık tutan, eserleri büyük ilgi gören, çalışmalarına günümüzde de devam eden Hurşid Devran’ın hayatı ve eserleri üzerine yaptığımız bu çalışmanın iki ülke arasındaki kültürel ilişkilere katkı sağlaması hedeflenmiştir.

Çalışmamızın “Giriş” kısmında Hurşid Devran’ın nasıl bir edebî muhitte eserler vermeye başladığını göstermek ve dahil olduğu dönemin özelliklerini ortaya koymak amacıyla Özbek edebiyatı hakkında bilgiler verilmiştir. Çağatay edebiyatının devamı olarak kabul edilen Özbek edebiyatından söz edilirken çalışmamızın asıl amacından uzaklaşmamak adına bu bölümde 20. yüzyıl Özbek edebiyatı, “Sovyetler Dönemi Özbek Edebiyatı” ve “Bağımsızlık Dönemi Özbek Edebiyatı” olmak üzere iki başlık altında ana hatları ile ele alınmıştır.

I.Bölümde ilk olarak Hurşid Devran’ın hayatı hakkında bilgiler verilmiştir. Bu kısım hazırlanırken sanatçının hayatına ve sanatına dair kendisi ile yaptığımız görüşmelerden ve kişisel web sayfasında paylaştığı hatıralarından yararlanılmıştır. Hayatı; “Doğumu, Aile Çevresi ve Çocukluğu”, “Eğitim Hayatı”, “Aile Hayatı”, “Çalışma Hayatı” başlıkları altında incelenirken Hurşid Devran’ın edebî kişiliği ve sanat hayatına dair bilgiler “Sanat Anlayışı” başlığı ile sunulmuştur.

Bu bölümde sanatçının eserleri mensur ve manzum olarak tasnif edilmiştir. Eserler; “Hikâyeleri ve Kıssaları”, “Drama, Televizyon ve Radyo Eserleri”, “Makaleleri ve Deneme Yazıları”, “Şiir Kitapları”, “Manzum Hikâyeler, Destan Türündeki Şiirleri”, “Tercüme Şiirlerden Oluşan Kitapları”, “Tercümeleri ve Çeşitli Dergilerde Yayımlanan Tercüme Şiirleri” başlıkları altında tanıtılmıştır.

“Hikâyeleri ve Kıssaları” başlığı altında sanatçının “Samarqand Xayoli”, “Soxibqiron Nabirasi Yohud Mitti Yulduz Qissasi”, “Shahidlar Shohi (Shayx

Kubro Tushlari)", "Bibixonim Qissasi" adlı kitaplarının içerikleri, hangi yıllarda kaç kez ve hangi alfabe ile basıldıklarına dair bilgiler paylaşılmıştır.

"Şiirleri" başlığı altında sanatçının "Shahardagi Olma Daraxti", "Qadrdon Quyosh", "Tungi Bog'lar", "Uchib Boraman Qushlar Bilan", "To'marisning Ko'zlari", "Bolalikning Ovozi", "Qaqnus", "Bahordan Bir Kun Oldin" adlı sekiz adet kitapta yer alan şiirleri tema ve tür bakımından incelenmiştir. Bu kitaplarda yer alan destan türündeki şiirleri ile mensur şiirlerinin konuları ve şekil özelliklerine", "Manzum Hikâyeler, Destan Türündeki Şiirleri" başlığı altında değinilmiştir.

Asıl mesleği gazetecilik olan Hurşid Devran televizyon ve radyo gibi yayın organlarına yönelik oyunlar ve senaryolar da yazmıştır. "Drama, Televizyon ve Radyo Eserleri", başlığı ile sanatçının ilk tiyatro eseri olan "Al'gul Yoki Mirzo Ulug'bek" ve "Sog'inch Yohud Boburshoh", "Temurnoma", "Navoiynoma", "Buxoroyi Sharif, Ming Bir Rivoyat", "İpak Yoli" adlı eserleri tanıtılmıştır. Bu eserler sahnelenmeye uygun yazıldığından incelemeye tabi tutulmamıştır.

Türk, Rus, Avrupa ve Uzak Doğu edebiyatlarından şiirler çeviren sanatçı bu şiirlerinin bir kısmını yukarıda adı geçen şiir kitaplarının bazılarında yayınlarken bir kısmı da çeşitli dergilerde yayımlanmıştır. "Tercüme Şiirlerden Oluşan Kitapları" alt başlığı ile "Dengiz Yaproqlari" ve "Qirq Oshiq Daftari" adlı eserleri tanıtılmıştır. "Tercümeleri ve Çeşitli Dergilerde Yayımlanan Tercüme Şiirleri" alt başlığı ile "Yoshlik Jurnalı", "Jahon Adabiyoti" gibi dergilerde yayımlanan şiirleri ve dünya edebiyatların şiirlerini tercüme ettiği şairlerin isimleri verilmiştir.

Sanatçının çeşitli dergilerde veya kendi eserlerinin içinde müstakil bir bölüm olarak yayımlanan yazıları "Makaleleri ve Deneme Yazıları" başlığı altında değerlendirilmiş, yazılar konularına göre tasnif edilmiştir. Bu yazılar sanatçının sanata, tarihe ve milli meselelere bakışını anlamamız açısından yararlı olmuştur. Özellikle kıssalarında vurguladığı ve ön plana çıkardığı hadiseler çalışmamıza dayanak teşkil etmiştir.

Eser incelemesinin yer aldığı II. Bölümde ilk olarak sanatçının kıssa türündeki eserleri "Kıssalar" başlığı altında incelenmiştir. "Edebî Bir Tür Olarak Kıssa" alt başlığı ile kıssa teriminin Özbek edebiyatındaki tanımına ve Türk edebiyatındaki kıssa terimi ile aralarındaki farklılıklara yer verilmiştir. Ardından

Hurşid Devran'ın kıssa türündeki eserlerinin künyesi verilmiş, kıssalarının genel özelliklerine değinilmiştir. “Bibixonim Qissasi”, “Sohibqiron Nabirasi Yohud Mitti Yulduz Qissasi”, “Samarqand Xayoli” ve “Shahidlar Shohi (Shayx Kubro Tushlari)” adlı kıssalar metinler arasılık, anlatım özellikleri ile ele alınan konu ve temalar bakımından ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Daha sonra sanatçının “Amir Temur O’g’lining O’limi Haqida Rivoyat”, “Iskandar Maqduniy Va Sak Cho’poni”, “Navoiy Armoni”, ve “Osmonda Quyosh Yo’q Edi” adlı hikâyeleri; “Anlatıcı ve Bakış Açısı”, “Olay Örgüsü”, “Zaman” “Mekân”, “Kişiler”, “Tema”, “Anlatım Teknikleri”, “Üslûp”, başlıkları altında incelenmiştir.

Sanatçının “Shahardagi Olma Daraxti”, “Qadrdon Quyosh”, “Tungi Bog’lar”, “Uchib Boraman Qushlar Bilan”, “To’marisning Ko’zlari”, “Bolalikning Ovozi”, “Qaqnus”, “Bahordan Bir Kun Oldin” adlı şiir kitaplarında yer alan toplam 617 şiir “Nazım Birimleri”, “Vezin” ve “İçerik” bakımından incelenmiştir. Bu bölümde söz konusu 617 şiir nazım birimleri ve vezinlerine göre tasnif edilirken her kitaptan -varsa- bir şiir örnek olarak verilmiştir. Şiirler nazım birimleri ve ölçüleri bakımından sınıflandırıldıktan sonra her nazım birimi ve ölçü için her kitaptan birer örnek şiir seçilmiştir. Şiirlerin nazım birimleri ve vezinleri incelenirken özellikle hecelerin durak yerlerinden kırılan mısralardan oluşan şiirler ile ilgili tespitlerimizde Hurşid Devran'ın üstadı olan ve şiirlerinin büyük ölçüde benzerlik gösterdiği Erkin Vahidov hakkında, Savaş Veli Yelok tarafından hazırlanan “Erkin Vahidov’un Şiirleri Üzerine Dil ve Üslup Çalışması” başlıklı doktora tezi yol gösterici olmuştur. İçerik kısmında ise şiirler, içeriklerine göre tasnif edilip karakteristik özellikleri olan örnek dizeler paylaşılmıştır.

Çalışmamızın son bölümünde Hurşid Devran'ın bütün eserlerinin kaynakçası paylaşılmıştır. Yine bu bölümde Özbekistan’da Hurşid Devran ile yapılan röportajların ve hakkında yazılan makalelerin de kaynakçası verilmiştir.

Sonuç bölümünde Hurşid Devran'ın Hayatı ve Eserleri hakkında yaptığımız incelemelere bağlı olarak bir değerlendirme yapılmış, sanatçının Özbek edebiyatındaki yeri ve önemi ifade edilmiştir.

Kaynakça iki bölümden oluşmaktadır. İlk kısımda çalışmamızda yararlandığımız kaynaklar (kitaplar, makaleler, tezler) yer alırken ikinci kısımda Hurşid Devran'ın çalışmamızda yararlandığımız eserlerinin künyesi verilmiştir.

Çalışmamızda Kiril harflerinden Latin harflerine yapılan aktarmalarda transkripsiyon harfleri kullanılmamıştır. Bu yazılarda Özbek Latin harfleri esas alınmıştır. Çeşitli kaynaklardan yapılan alıntılar “içerlek” küçük puntolarla (11) gösterilmiştir. Aynı sanatçının birden çok eserine göndermelerin yapıldığı bölümlerde karışıklığı önlemek için esere ilk kez atıf yapıldığında basım yılından sonra parantez içinde eserin adını anımsatacak bir kelime yazılıp. ikinci kez bu esere başvurulurken “Yazarın Soyadı, Eserin Adını Anımsatacak Kelime, Sayfa Numarası” şeklinde kaynak gösterilmiştir.

İlk olarak, kendisi ile görüşmek ve tezimle ilgili kaynaklar temin etmek için Özbekistan’a gittiğimde bana kütüphanesini açan, tez yazma sürecimde her soruma içtenlikle, itina ile cevap veren Hurşid Devran’a teşekkür ederim. Ayrıca ilk danışmanım olan fakat Özbekistan’a dönmek zorunda kalan hocam Doç. Dr. Ma’rufjon Yuldashev’e tez konumu seçmemde yardımcı olduğu ve doktora eğitimim boyunca öğrettiği her şey için teşekkürü bir borç bilirim.

2017 yılından itibaren tez danışmanlığımı üstlenen, değerli eleştiri ve önerileri ile yol gösteren hocam Doç. Dr. Şerife Yalçinkaya’ya özverilerinden dolayı teşekkür ederim. Uzmanlık alanı Eski Türk edebiyatı olmakla birlikte Özbek edebiyatına duyduğu ilgi ve sevgisi ile özellikle Hurşid Devran’ın eserlerinde eski kaynakları kullanması noktasında fikirleri ile tezimi şekillendirmemde büyük katkısı olmuştur.

Gerek ders aşamasında gerek tez yazma aşamasında bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, bu uzun ve zorlu süreçte bana her zaman yardımcı olan hocam Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Özkaya’ya teşekkür ederim.

Ayrıca tez izleme jürimde bulunan hocam Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Türkyılmaz’a destekleri için teşekkür ederim.

Doktora eğitimimde kendisinin öğrencisi olabilme şansına eriştiğim değerli hocam Prof. Dr. Yavuz Akpınar’a paylaştığı değerli bilgileri ve öğrettiği her şey için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Hayalimi gerçekleştirmek üzere çıktığım bu yolda en başından beri beni destekleyen, cesaretlendiren, manevî desteğini hiçbir zaman esirgemeyen hocam Prof. Dr. Mehmet Aça’ya teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak, her zaman yanımda oldukları, maddi-manevî desteklerini esirgemedikleri ve gösterdikleri sabır için aileme çok teşekkür ederim.

İZMİR, 2019

Cansu DELİBALTA GÜRBULAK

KISALTMALAR

bkz: Bakınız

çev.: Çeviren

No: Numara

RSFSR: Rusya Sovyet Federativ Sosyalist Cumhuriyeti

SSSR: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TDV İslâm Ansiklopedisi: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

TABLÖLAR

Tablo:1 İçeriklerine Göre Şiirler	s.148.
Tablo:2 Nazım Birimlerine Göre Şiirler	s.204.
Tablo: 3 Vezinlerine Göre Şiirler	s.366.

GRAFİKLER

Grafik: 1 Şiirlerin İçeriklerine Göre Dağılımı	s.203.
Grafik: 2 Şiirlerin Nazım Birimlerine Göre Dağılımı	s.365.
Grafik: 3 Şiirlerin Vezinlerine Göre Dağılımı	s.412.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	I
KISALTMALAR	VI
TABLOLAR.....	VI
GRAFİKLER	VI
GİRİŞ	XI
ÖZBEK EDEBİYATINA GENEL BİR BAKIŞ	XI
Sovyet Dönemi Özbek Edebiyatı.....	XI
Bağımsızlık Dönemi Özbek Edebiyatı	XV
I.BÖLÜM.....	1
HURŞİD DEVRAN'IN HAYATI VE ESERLERİ ÜZERİNE	1
1.1.Hayatı.....	1
1.1.1.Doğumu, Aile Çevresi ve Çocukluğu	1
1.1.2.Eğitim Hayatı.....	5
1.1.3.Aile Hayatı.....	5
1.1.4.Çalışma Hayatı.....	5
1.1.5.Sanat Anlayışı	7
1.2.Eserleri	13
1.2.1.Mensur Eserleri.....	13
1.2.1.1.Hikâyeleri ve Kıssaları	13
1.2.1.2.Drama, Televizyon ve Radyo Eserleri	14
1.2.1.3.Makaleleri ve Deneme Yazıları	15
1.2.1.3.1.Vatan Hakkındaki Yazıları.....	15
1.2.1.3.2.Tarih Bilinci ve Tarihî Kahramanlar.....	19
1.2.1.3.3. Dil ve Kültür	27
1.2.1.3.4.Edebiyat Yazıları ve Kitap Tanıtımları	31
1.2.1.3.5.Hatıraları.....	33
1.2.1.3.6.Tasavvuf	33
1.2.1.3.7. Toplumsal Meseleler.....	34
1.2.2.Manzum Eserleri.....	35
1.2.2.1. Şiir Kitapları	35
1.2.2.2.Manzum Hikâyeler, Destan Türündeki Şiirleri.....	37
1.2.2.4.Tercüme Şiirlerden Oluşan Kitapları	41

1.2.2.5.Tercümeleri ve Çeşitli Dergilerde Yayımlanan Tercüme Şiirleri	42
II.BÖLÜM	44
İNCELEME.....	44
1.Kıssalar	44
1.1.Edebî Bir Tür Olarak “Kıssa”	44
1.2.Hurşid Devran’ın Kıssa Türündeki Eserleri ve Genel Özellikleri.....	45
1.3.Kıssalarda Ele Alınan Konu ve Temalar	45
1.3.1.“Sohibqiron Nabirasi” Adlı Kıssada Timur’a ve Timur Dönemi’ne Bakış ..	45
1.3.2.“Bibixonim Qissasi” ve “Sohibqiron Nabirasi” Adlı Kıssalarda Saray Mülk Hanım.....	51
1.3.3.“Samarqand Xayoli” Adlı Kıssada Türk Tarihine Dair Notlar.....	55
1.3.4.“Shahidlar Shohi (Shayx Kubro Tushlari)” Adlı Kıssada Tasavvuf.....	57
1.4.Kıssalarda Metinler Arası İlişkiler.....	60
1.5.Kıssalarda Bazı Anlatım Özellikleri.....	71
2.Hikâyeler.....	78
2.1.Anlatıcı ve Bakış Açısı	79
2.2.Olay Örgüsü.....	83
2.3.Zaman	90
2.3.1.Olay Zamanı	91
2.3.2.Anlatma Zamanı.....	92
2.3.2.1.Düzen	92
2.3.2.2.Süre.....	94
2.3.2.3.Sıklık	98
2.4.Mekân	100
2.5.Kişiler	102
2.5.1.Kişilerin Sınıflandırılması.....	102
2.5.1.1.Merkezî Kişi	102
2.5.1.2.Tip.....	103
2.5.1.3.Yönlendirici.....	107
2.5.1.4.Dekoratif Unsur	107
2.5.2. Kişilerin Sunumu	108
2.6.Tema	110
2.6.1.Devlet Yönetimi	111

2.6.2.Adalet	113
2.6.3.Belirsizlik	114
2.6.4.Hırs, Taht Mücadelesi	115
2.6.5.Manevi Değerler.....	116
2.6.6.Vatan Sevgisi	118
2.6.7.Rüya/Düş Görme.....	119
2.7.Anlatım Teknikleri.....	120
2.7.1.Anlatma-Gösterme Tekniği	120
2.7.2.Geriye Dönüş Tekniği	123
2.7.3. İç Çözümleme Tekniği.....	126
2.7.4.Diyalog Tekniği	128
2.7.5.Monolog Tekniği.....	131
2.7.6.Montaj Tekniği	132
2.7.7.Tasvir Tekniği	135
2.8.Üslup.....	138
3.Şiirler	144
3.1.İçerik	148
3.1.1.Vatan ve Millet Sevgisi	148
3.1.2.Tarih.....	156
3.1.3. Sanat, Sanat Hakkındaki Fikirleri ve Sanatçılar	164
3.1.4.Çocukluk Anıları ve Geçmişe Özlem.....	173
3.1.5.Aşk/Kadın	177
3.1.6.Tabiat ve Tarım	184
3.1.7.Yaşam, Ölüm, Zaman.....	194
3.1.8.Şairin Kendi "Ben"ini Anlatan Şiirler	197
3.1.9.Diğer Şiirler	201
3.2.Nazım Birimi	204
3.2.1.Beyit Nazım Birimiyle Yazılmış Şiirler.....	204
3.2.1.1.Beyit Nazım Birimi Esasında Yazılan Şiirler:	204
3.2.1.2.Beyit Nazım Birimi Esasında Kırılmış Mısralarla Oluşturulan Yeni Şekiller:	215
3.2.2.Üçlük Nazım Birimiyle Yazılmış Şiirler	217
3.2.2.1.Üçlük Nazım Birimi Esasında Yazılmış Şiirler:.....	217

3.2.2.2.Üçlük Nazım Birimi Esasında Oluşturulan Yeni Şekiller:.....	224
3.2.3.Dörtlük Nazım Birimiyle Yazılmış Şiirler	225
3.2.3.2.Dörtlük Nazım Birimi Esasında Oluşturulmuş Yeni Şekiller:.....	289
3.2.4.Beşlik Nazım Birimiyle Yazılmış Şiirler.....	329
3.2.5.Altılık Nazım Birimiyle Yazılmış Şiirler.....	333
3.2.6.Sone Şeklinde Yazılanlar	334
3.2.7.Klasik Nazım Birimlerinin Dışında Kalan Şiirler	335
3.3.Vezin.....	366
3.3.1.Hece Vezni ile Yazılanlar	366
3.3.2.Aruz Vezni ile Yazılanlar	405
3.3.3.Serbest Vezin ile Yazılanlar	407
III. BÖLÜM.....	413
1.Hurşid Devran Bibliyografyası.....	413
1.1.Hurşid Devran'ın Makale ve Denemeleri.....	413
1.2.Hurşid Devran Hakkında Yazılmış Makaleler	418
1.3.Hurşid Devran İle Yapılmış Röportajlar.....	419
SONUÇ	422
KAYNAKÇA.....	429
EK - FOTOĞRAF ALBÜMÜ	434
ÖZET	444
ABSTRACT.....	446
ÖZ GEÇMİŞ	448

GİRİŞ

ÖZBEK EDEBİYATINA GENEL BİR BAKIŞ

Sovyet Dönemi Özbek Edebiyatı

1900’lü yılların başında Türkistan’da etkili olmaya başlayan “cedit hareketi”ne bağlı olarak gelişen cedit edebiyatı, 1930’lu yıllara kadar devam eder. Milli, tarihî konuların işlendiği, dilin sadeleştirildiği, hece ve aruz ölçüsünün yanında serbest ölçünün de kullanıldığı modern Özbek şiiri, 1920’li yıllarda iyice şekillenir. Bu dönemde tiyatro ve gazetecilik faaliyetleri de gelişme gösterir. Abdullah Kadirî, Abdullah Avlânî, Hamza Hekimzâde Niyâzi, Abdurrauf Fıtrat gibi isimler Özbek tiyatrosunun ilk örneklerini verirken Sadâ-yı Türkistan, Hurşid, Semerkand, Terakki, Şühret, Ayna gibi gazete ve dergiler ile yayın hayatı hareketlenir. Kültürel hayatta yaşanan bu olumlu gelişmeler ne yazık ki çok uzun sürmez. 1917 Ekim Devrimi ile Türkistan’ı ele geçirmiş olan Bolşevikler 1924 yılında kendilerine karşı başlatılan “Basmacı Hareketi”ni bertaraf ettikten sonra Ceditçileri devre dışı bırakmaya başlar. Milliyetçi yazarlar ve şairler “halk düşmanı” ilân edilip tutuklanır veya öldürülürler. 1926 yılından itibaren Ceditçilerin milli olan her şeye dair eser vermeleri yasaklanır. 1930’lu yıllarda ise Ceditçileri katletme veya sürgüne göndermeler başlar. Abdullah Kâdirî, Abdurrauf Fıtrat, Abdülhamid Süleyman (Çolpan), Batu, Elbek, Osman Nâsır gibi sanatçılar halk düşmanı oldukları gerekçesiyle öldürülürler.

1934 yılında Sovyet Yazarlarının 1. Kurultayı gerçekleştirilir. Bu kurultayda alınan kararlarla oluşturulmaya çalışılan “Sovyet edebiyatının” kuralları belirlenir. Sanatçılar artık Komünist Partinin belirlediği şartlarda eserler vereceklerdir. Edebiyat, topluma Sovyet ideolojisini kabul ettirmede araç olarak kullanılacaktır. Sovyet edebiyatı kendisine sanat yöntemi olarak sosyalist realizmi seçer. “Sosyalist realizm, edebiyat ve ideoloji arasında denge bulma çabasıdır. Bunun için edebiyatı ideoloji haline getirmek veya ideolojiyi edebiyat şekline sokmak gerekmektedir”.¹

¹ Leyla Tagızade, Sosyalist Realizm: Kökeni, Oluşum Süreci ve Kavramı, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt:3, Sayı:4, Aralık 2006, s. 8.

Özbek edebiyatında 1930’lu yıllardan itibaren sosyalist realizm etkili olur ve bu doğrultuda eserler verilmeye başlanır. Marksist-Leninist bakış açısına sahip olan Sovyet edebiyatı “şeklen millî, ruhen sosyalist bir edebiyattır.”¹

Bu dönemde Özbek edebiyatında Sovyet rejimini öven, eskiyi kötüleyen, işçi, emekçi Sovyet insanını anlatan eserler verilmiştir. Bu dönem eserlerinin kahramanları “yeni insan”ı (sovyet insanı) temsil etmekle birlikte aslında milli ve manevî değerlerini kaybetmiş, kimliksizleştirilmiş tiplerdir. Sosyalist realizm anlayışının gereği burjuva ahlâkı ile mücadele edilmiş, eşitlik, adalet, emek gibi konulara yoğunlaşmıştır:

Bu dönem şairlerinin büyük bir kısmı yeni devrin halka mutluluk ve refah getirdiğini göstermek gayretiyle, devamlı mukayeselerde bulunurlar. Mukayese, bu yıllarda önemli konulardan biri hâline gelir. Gafur Gulam’ın “Köken”, Uygun’un “Cantemir” gibi destanlarında Sovyet dönemi göğe yükseltilirken; geçmiş, zulüm ve vahşetin timsali olarak tasvir edilir. Aybek (Dilber-Devir Kızı), Hâmid Âlimcan (Zeynep ve Aman), Osman Nâsır (Nahşan) gibi şairler proleteriyadan seçtikleri karakterlerle rejimi övmeye çalışırlar.²

1930’lu yıllarda Özbek edebiyatında genel olarak idealleştirilmiş Sovyet hayatı, sosyalist yaşamın insanlar üzerindeki olumlu etkileri, Sovyet kültürüyle şekillenmiş aile modeli, kadınların özgürlüğü, işçi sınıfı, çiftçiler gibi konular işlendi. Bir bakıma bunlar işlenmek zorunda bırakıldı. İdeolojinin esiri olan bu güdümlü edebiyatta aksini dile getirecek olan sanatçılar bedelini canları ile ödeyeceklerdi.

1941-1945 yılları arasında yaşanan İkinci Dünya Savaşı sebebiyle Sovyet edebiyatının işleyişinde bazı değişiklikler meydana gelir. Almanların Rusya’yı işgaline karşı Türkistanlıları savaşa dahil etmek bir çözüm olarak görülür. Bütün Türk boylarından ana vatanları Rusya için faşizme karşı Almanya ile savaşmaları istenir. Burada yine Rus hükûmeti silah olarak edebiyatı kullanır. Türk boylarına manevî güç vermesi, onları harekete geçirmesi adına tarihten, tarihi kahramanlardan, vatan ve millet konularından söz edebilecekleri eserler yazmaları için izin verilir. Elbette bu vatanseverlik, Marksist bakış açısı ile işlenecektir. Eserlerde Sovyet kahramanlığı, Sovyetlere bağlılık gibi konular vurgulanır. Bazı sanatçılar cepheye giderek burada

¹ Şuayip Karakaş, “Sovyet Edebiyatı Hakkında Bazı Tespitler”, **Özbek Edebiyatı Yazıları**, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara, 2012, s. 207.

² Savaş Veli Yelok, Erkin Vâhidov’un Şiirleri Üzerine Dil ve Üslûp Çalışması, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, 2007, s.12.

kahramanca savaşı Özbek askerlerini, savaşın dehşetini anlatan eserler yazarlar. Gafur Gulam, Hamid Âlimcan, Aybek, Uygun, Abdulla Kahhar, Maksud Şeyhzâde, Kâmil Yaşın, Osman Nâsır gibi isimler bu konudaki eserleri ile ön plâna çıkarlar. Hâmid Âlimcan'ın “Mukannâ”, Aybek'in “Mahmut Târâbî,”, Maksud Şeyhzâde'nin “Celâleddin Mangüberdi” adlı tiyatro eserleri savaş edebiyatının mahsülleridir. Bu eserler savaş yıllarında yazılıp sahnelenirler. Bu dönemde halkın edebiyattan haberdâr olması için bu tarz eserler Özbekistan'da ve cephede çıkarılan Kızıl Özbekistan, Pravda, Komsomolskaya Pravda gibi gazetelerde Sovyet hükûmeti tarafından yayımlanır.¹

Savaş yıllarında halk edebiyatına dönüş başlar. Destanlar yeniden tasnif edilip, Sovyet Rusya için savaşı Özbek askerlerini cesaretlendirmek için kullanılır. “II. Dünya Savaşı yıllarında döneme uygun olarak, özellikle kahramanlık destanlarının yayınlanmasında büyük bir artış görülmektedir.”² Özbek sanatçılar arasında folklorik unsurlardan yararlanma modası başlar. Sovyet hükûmetinin bu çıkarıcı politikasının Özbek edebiyatına etkisi bu kadarla da kalmamış, halk edebiyatı ile birlikte Sovyetler tarafından daha önce yasaklanan klâsik edebiyattan da yararlanılır “Bu arada, halkın sempatisini daha geniş ölçüde kazanmak maksadıyla klâsik edebiyata da rağbet edildi ve Lûtfî, Bîdil, Gülhanî, Mukîmî gibi klasik Özbek şairlerinin eserleri de ilk defa bu yıllarda yayımlandı.”³

İkinci Dünya Savaşı'nı galibiyet ile bitiren Rus hükûmeti, savaş sonrasında edebiyattaki politikasını hemen değiştirir. Yeni değişimin sebebi ise İkinci Dünya Savaşına bağlı yaşanan ideolojik yumuşaya son vermek ve Rus olmayan halkların millî uyanışlarını kökünden yok etmektir.⁴ Sovyet hayatını ve Sovyet insanını övme, geçmişî kötüleme Türkistanlılara yeniden dikte edildir. Sovyet hükûmetinin taleplerine karşı çıkıp yine tarih ve tarihî kahramanlar hakkında yazmak isteyen sanatçılar hapsedilirler. Edebiyata yeniden sıkı bir sansür getirilir:

¹ Şuayip Karakaş, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Özbek Edebiyatı ve Tarihî Hikâyeci Mirkerin Âsım, , **Özbek Edebiyatı Yazıları**, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2012, s. 365.

² Selami Fedakar, Özbekistan'da Destan Çalışmalarının Tarihçesi, Milli Folklor Dergisi, 2004, Yıl 16, Sayı 62, ss. 67-79.

³ Karakaş, s.367.

⁴ A. Bennigsen, **Step'te Ezan Sesleri Sovyet Rejimi Altındaki İslâm'ın 400 Yılı**, Çev. Nezih Uzel, Kent Basımevi İstanbul, 1981, s. 270.

Bu dönemde “Tabuttan Tavush”, “So’kmaklar” gibi eserler şiddetle tenkit edildi. XX. asır Özbek edebiyatının gençler tarafından bilinmeyen örneklerini içeren “Tirik Satirlar” kitabı toplatıldı. “İstanbul Faciası”, “Gaplashadigan Vaqtlar” vb. çeşitli engellemelere uğradı. Bu kitapların yazarları şüphe altında bırakıldı.¹

Şiirde yine Sovyetlerin istekleri doğrultusunda sosyalist yaşam, tarım, geçmiş dönemleri kötöleme, dostluk, eşitlik, hümanizm, kadınların özgürlüğü gibi konular işlenmeye başlar. Kültürel ve sosyal hayattaki bu baskıcı yönetim Stalin’in ölümüne kadar devam eder. Gafur Gulam, Uygun, Zülfiye, Mirtermir, Aybek, Askad Muhtar gibi sanatçılar bu dönemde eserler verirler.

Stalin’in 1953’te ölümü ile yerine geçen Kruşçev’in ilk işi, Stalin’in iktidarını kötölemek olur. Stalin döneminde milyonlarca insanın katledildiği ve sürgün edildiği gibi gerçekleri dile getirir. Bazı gruplar tarafından tepki alsa da toplumda bir rahatlama dönemi başlar. Komünist Parti’nin 1956 yılındaki 20. Kurultayında büyük kararlar alınır. Stalin döneminde öldürülen, eserleri yasaklanan Abdulla Kadiri, Osman Nâsır, Abdurauf Çolpan, Şöhret, Şükrullah, Said Ahmet gibi sanatçılar aklanır. Savaş sonrası milli konularda yazmayı sürdürdükleri için hapse atılan sanatçılar serbest bırakılır:

Bu son değişiklikler, 1960’lı yıllarda yeni bir edebiyatın doğmasına, yeni bir neslin yetişmesine yol açmıştır. Tarihi ve yaşanan zamanı yeniden yorumlama, vatan ve millet kavramlarını değerlendirme, sosyalist hayat tarzı ve halkların kardeşliği meselelerini sorgulama, yeni teşekkül eden bu edebiyatın en önemli özelliğini meydana getirir.²

Bu dönemde edebiyatta İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan zor yıllar, sürgünler, Sovyet dönemini eleştiri gibi konular ele alınır. Sosyal realizme eleştirel bir gözle bakılmaya başlanır. Matbuat faaliyetlerinde artış başladı. Gafur Gulam İsimli Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, Yazuvçi gibi yayınevleri açıldı. Gülistan ve Şark Yıldızı gibi dergiler yenilenir. Özbekistan Medeniyeti adlı gazete yayımlanmaya başlanır. Tercüme sahasında da gelişmeler yaşanır. Erkin Vahidov Goethe’den, Abdulla Aripov Dante’den, M. İsmail Reşat Nuri Güntekin’den çeviriler yaptılar. Özbek edebiyatında yaşanan bu olumlu gelişmelerin verdiği şevkle Aybek, Uygun, Kamil Yaşın, Zülfiye, Mirtemir gibi sanatçılar eserler vermeye devam ederler. Ali Şir Nevaî, Hüseyin Baykara

¹ Fatma Açık ve diğerleri, **Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları El Kitabı**, Kesit Yayınları, Ankara 2018, s. 368.

² Şuayip Karakaş, 20. Yüzyıl Türk Dünyası Üzerine Bir Deneme, **Özbek Edebiyatı Yazıları**, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2012, s. 25.

gibi tarihi şahsiyetler anlatılmaya başlanır. Bu konuda Aybek'in "Nevâî" adlı romanı önemlidir. Bu roma, Özbek edebiyatında tarihî biyografik ilk roman türüdür. Tüm bu olumlu gelişmelerin içinde Erkin Vahidov, Abdulla Aripov, Rauf Parfi, Ötkir Haşimov, Hurşid Devran gibi sanatçılar, Özbek edebiyatına yeni bir soluk getirmişlerdir.¹

Bu dönemde yaşanan milli uyanışın temelleri o kadar sağlam olur ki 60'lı yıllarda tekrar başlayan baskıcı yönetim artık halkı durduramaz hale gelir. Komünist Parti ve Sovyet yönetimi iyice itibar kaybeder. Halk artık gerçekleri görebilmekte, dile getirmekte korkmamaktadır. Sanatçılar fikirlerini bir şekilde dile getirmenin yolunu bulup metaforik ifadelerle başvurmuşlardır. Özellikle 70'li yıllarda Sovyet hükûmeti iktisadî ve sosyal hayatta başarısızlıklara sürüklenir. Yöneticiler arasında rüşvet, halkı kandırma gibi olumsuz davranışlar halk arasında hırsızlık gibi kötü davranışları artırır. Siyasi ve sosyal hayatta başlayan bu çözülme, bağımsızlık dönemine kadar devam eder. Erkin Vahidov, Abdulla Aripov, Azim Süyün, Şevket Rahman, Yoldaş Eşbek, Hurşid Devran gibi sanatçılar 70'li 80'li yıllarda şekillenen milli şiirin en güzel örneklerini veren sanatçılardır.

Bağımsızlık Dönemi Özbek Edebiyatı

Türkistan'daki Rus işgalinin 1990 yılında sona ermesiyle Türk toplulukları bağımsızlıklarını ilân etmeye başlarlar. Özbekistan, 1 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilân eder ve Özbekistan Cumhuriyeti kurulur. Uzun ve yıpratıcı bir dönem geçirmiş olan Özbek halkının tekrar ayağa kalkabilmesi, maddi ve manevî açıdan güçlenmesi gerekmektedir. Bu noktada sanata ve sanatçılara büyük görevler düşmüştür. Onlar, eserleri ile halka ulaşmaya çalışmış, halkın bastırılmış manevî duygularını ve milli kimliklerini ortaya çıkarmalarına, hatırlamalarına yardımcı olmuşlardır. 1991'de bağımsızlığın ilânından başlayıp günümüzde de devam etmekte olan edebiyat bağımsızlık dönemi Özbek edebiyatını oluşturmaktadır.

Sovyet hükûmetinin propoganda aracı olmaktan kurtulan edebiyat, kendisine yeni bir işleyiş planı oluşturur. Bu da millî değerleri, tarihi, sahip olunan kültürü ön plâna çıkarmaktan geçer. Bu amaçla yazarlar tarihi, içinde bulunulan zamanı, kültürel

¹ Açık, s.369.

mirası, gelenek ve görenekleri evrensel ve millî değerler açısından yeniden incelerler.¹ Ceditçi sanatçıların geçmişte yasaklanan eserlerini yeniden yayımlamak da yapılan ilk çalışmalarındandır. İnsana, topluma, tarihe, hayata bakış yenilenmiş, siyasi ideolojilerin dayatmalarından uzak eserler kaleme alınmıştır.

Bağımsızlık dönemi Özbek edebiyatında ortaya konulan eserlerde insanların ruhî dünyaları ve düşünceleri tasvir edilmeye başlanmıştır.² Özbek edebiyatı açısından çok verimli geçen bu dönemde özellikle şiir türünde yeni arayışlara gidilmiş; konu, şekil, üslûp açısından edebî türlerde çeşitlilik sağlanmıştır. Milli uyanış, tarih, edep, ahlâk, insan sevgisi, vatan topraklarının güzelliği gibi konuların yanı sıra geçmişte yaşanan zulümler de edebî eserlerde işlenmiştir. Bu dönem sanatçılarında amaç halkı bilinçlendirmek, milli benliği uyandırmak devlet ve millet ruhunu aşılamdır.³

Destan türünde ve çeviri eserlerde de gelişmeler yaşanmıştır. Muhammed Ali, Hint destanı olan Ramayana'yı çevirirken, Abdullah Aripov (Aman Metcan'ın Kuş Yolu, Neden Ben?), Osman Azim (Akpeder) gibi sanatçılar destan türünde eserler vermişlerdir.

Bağımsızlık dönemi Özbek şiirinde yaşanan gelişmeler çok yönlüdür. Eski nazım şekilleri ile yeni konuları işleme, bu dönem şiirlerinin özelliklerinden biridir. Yerini tamamen hece ölçüsüne bırakmış olan aruz, bazı şairler tarafından yeniden kullanılmaya başlanır. Abdulla Aripov'un "Renkler ve Ahenkler" adlı kitabındaki gazelleri eski şiir tarzının güzel örneklerindendir.⁴ Ayrıca şiiri halk edebiyatındaki koşma, türkü gibi nazım türlerine yaklaştırmak, sade bir dil ve hece ölçüsü ile yazma bağımsızlık dönemi şiirlerinin özelliklerindendir. Bununla birlikte Batı'dan alınan sone, romans gibi şiir türleri ve serbest şiir de bu dönemde Özbek edebiyatına girmiştir. Eski edebiyatın nazım şekilleri ve ifade biçimleri, halk şiirine yakın açık ve sade üslûpla birlikte Batı şiirinden alınan mecazlı üslûp bir arada kullanılmıştır. Biçimsel ve poetik

¹ Marufjon Yuldashev, Yılmaz Özkaya, **Bağımsızlık Dönemi Özbek Edebiyatı (Şiir, Hikâye, Roman, Piyes)**, Bengü Yayınları Ankara, 2018, (Özbek Edebiyatı), s.11.

² Emek Üşenmez, **Yeni Özbek Edebiyatı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2013, s.171.

³ Emin Oba, Bağımsızlık Devri Özbek Edebiyatı, **Turkish Studies**, 2014, 9/3, s.999.

⁴ Yuldashev, Özkaya, s.14.

manâda yaptığı değişiklikler ile Abdulla Aripov, din ve tasavvuf konularını farklı bir gözle değerlendirdiği şiirleri ile Azam Öktem, modernist eğilimlere bağlı olarak gelişen serbest şiir türüyle Bayram Rozimuhammed ve Fahriyar, halka Türkistan bilincini aşlamaları bakımından Rauf Parfi, Erkin Vahidov, Halime Hundayberdiyava, geçmişten ders çıkarma ve özgürlüğün değerini kavrama konularında Osman Azim, Hurşid Devran, Muhammed Yusuf, Şevket Rahman gibi şairler bağımsızlık dönemi Özbek şiirinin en önemli şairleridirler.

Hikâye ve roman türlerinde ise insan psikolojisi, Sovyet döneminde yaşanan acılar, mankurtlaştırılmış insan tipleri gibi konular ele alınmış, milli bilinci sağlama çabaları ile tarihten ve tarihî kahramanlardan övgüyle söz edilmiştir. Said Ahmed, Mirmuhsin Askad, Erkin Azam, Ahmed Azam, Şükür Hamirzayev, Hurşid Devran gibi sanatçılar hikâye türünde başarılı örnekler vermişlerdir. Tarihî kahramanların örnek gösterildiği hikâye ve roman türlerinde ise yine Hurşid Devran başta olmak üzere Mirmuhsin (Maveraünnehir, Turan Melikesi), Pirimkul Kadirov (Ana Laçın Vidası), Börıbay Ahmedov (Babür) gibi isimler önemlidir. Şükrullah Yusufoglu'nun "Kefensiz Gömülenler", Adil Yakubov'un "Adalet Menzili", Ömer Ümerbekov'un "Fatima ve Zühre", Mirmuhsin'in "Yılanın Öcü" romanları, Sovyet dönemini konu edinen önemli romanlardandır.

Bağımsızlık ile birlikte tiyatro türünde de canlılık yaşanır. Tarihî şahsiyetlerin hayatı, tarihe yön veren başarılı komutanlar ve hükümdarlar gibi konularla tarihi drama türü gelişme kaydeder. Bağımsızlığın etkisi ile Emir Timur ve dönemine bakış değişir. Onun başarıları, hizmetleri, adaleti, bilgeliği vurgulanır. Abdulla Aripov'un "Sahibkıran", Adil Yakubov'un "Fatihi Muzaffer yahud Bir Perivış Esiri", Töre Mirza ve Esrar Samed'in "Sahibkıran Timur" bu yeni dönemin yaklaşımını temsil edern eserlerdir.¹ Bağımsızlık dönemi Özbek tiyatrosunda genel olarak tarih, kahramanlık, vatan millet sevgisi gibi konulara değinilmekle birlikte eğitim, sosyal hayat, insan ilişkileri gibi konular da ele alınmıştır.

¹Yuldashev, Özkaya, s.14.

Bağımsızlık dönemi Özbek edebiyatında tarihe bakış değişmiş, milli ve manevî değerler hatırlatılmış, halkta millet ve tarih bilinci oluşturulmaya çalışılmış bütün bunlar yapılırken eski ve yeni nazım şekilleri birlikte kullanılmış, özgünlük esas alınmıştır.

I.BÖLÜM

HURŞİD DEVRAN'IN HAYATI VE ESERLERİ ÜZERİNE

1.1.Hayatı1

1.1.1.Doğumu, Aile Çevresi ve Çocukluğu

Hurşid Devran, 20 Ocak 1952'de Semerkant'ın Çordara köyünde dünyaya gelmiştir. Fuzallabegüm ve Devran Hasanov'un dördüncü çocuklarıdır. Hamza (1938) ve Şöhret (1948) adında iki ağabeyi, Aysara (1944) adında bir ablası olan Hurşid Devran'ın Cemşid (1955) ve Gülbahar (1959) adında iki de kardeşi vardır.

Anne tarafı, Nakşibendî tarikatının mürşitlerinden Mahmudi Azam'ın soyundan gelmektedir. Mahmudi Azam, Babür Mirza ve Ubeydullah Han gibi birbirine düşman hükümdarların ortak mürşididir. Anne tarafından dedesi Vefahoca Mahsum (Vefoxo'ja Mahsum) devrinin okumuş, saygın kişilerindendir. Vefahoca'nın ataları ise Hikmatullohxo'ja (Hikmetullahhoca), onun ataları da Junaydulloyev soyundandır. Hurşid Devran'ın hatıralarında belirttiğine göre Junaydulloyev, Angor ilçesinin volostnoy²'u olup Rusya hükümetine karşı Namaz Pirimkul önderliğinde başlatılan ayaklanmaya maddi ve manevî destek vermiştir. “Özbekistan Tarihi” kitabında da bu iddiasını kanıtlayan bilgiler olduğunu ve bundan ötürü ataları ile gurur duyduğunu söyler.

Dedesi, Mahmud Hoca Behbudî'nin takipçilerindendir. Dedesi Vefahoca ve ailesinin meşakkatli hayatı, Ekim Devrimi'nden sonra başlamıştır. Vefahoca, Sovyetler tarafından “Basmacılar” diye adlandırılan özgürlük hareketine maddi ve manevî destek vermiştir. Kendisi yazar olmamakla birlikte 1926'da kurulan “Kızıl Kalem” cemiyetinin

¹ Bu bölüm sanatçının kendi web sitesinde paylaştığı anılarından ve kendisi ile 20.11.2015 ve 10.11.2018 tarihlerinde kendisi ile yaptığımız görüşmeler doğrultusunda hazırlanmıştır. Sanatçının anılarını paylaştığı web adresi için bkz. <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/xurshid-davron-xotira-parchalari.html> (10.11.2018.)

²“Volostnoy, askerî statüdeki yerel idareci memur” anlamına gelmektedir. Özbek Dili'nin İzahlı Lügat'inde “Volost” kelimesi “Türkistan'da bölük” olarak izah edilmiştir. Özbek Dili'nin İzahlı Lügati, “Volost”, Moskova Rus Dili Neşriyat, 1981, s. 467.

alışmalarına dahil olmuştur. O dönemlerde Özbekistan'ın başkenti olan Semerkant'ta bulunan “Özbekistan İcra Komitesi” nin başkanı Yoldaş Ohunbabaev (Yo'ldosh Oxunboboev) Rus hükümeti tarafından kasıtlı olarak göreve getirilmiş, okuma yazma bilmeyen birisidir. Ohunbabaev'e okuma yazma öğreten kişi, Hurşid Devran'ın dedesi Vefahoca olmuştur. O zamanlar üniversite öğrencisi olan genç şair Mirtemir de bu konuda Vefahoca'ya yardım etmiştir. “Gulag” veya “Kızıl Kalem”e yakın şahıs sıfatları ile özgürlük hareketlerine kendisini kaptıran Vefahoca, birkaç ay sonra vefat eder.

Hurşid Devran, annesi Fuzallabegüm ve teyzesi Subuhabegüm'ün babalarının şöhretinden dolayı okula alınmamaları hikâyesini şöyle anlatır:

Quloqning bolasi” deb xolam Subuhabegim bilan oyim Fuzallobegimni maktabga olishmaydi. O'shanda biyim Latofatbibi ikki qizini yetaklab Oxunboboev huzuriga boradi. «Sizga xat-savoddan yordam bergan odamning bolalari xat-savodsiz qolishi kerakmi, nega ularni maktabga olishmayapti?» — deb undan ko'mak so'raydi. Yo'ldosh Oxunboboev yordami tufayli xolam ham onam ham qizlar bilim yurtida o'qiy boshlashadi.¹

Babası Devran Hasanov, Nayman köyündendir. Babası da zamanının saygın kişilerindendir. Hatta Çordara köyünde açılan ilk okul Hurşid Devran'ın babasının yardımları ile açılmıştır. Sanatçı, baba evini dört tarafı meyve sebze bahçeleri ile dolu olan, büyük bir avlusu bulunan bir ev olarak anlatır. Babasının kendisine her zaman ayrıcalıklı davrandığını, babası tarafından sevilip şımartıldığını söyler. Kendisi de babasına çok düşkün bir çocuk olup, geceleri babası eve gelmeden uyumadığını belirtir. Annesinden ise çok azar işiten sanatçı bunlardan birini ömrü boyunca unutamaz. Yedinci sınıftayken ilçenin “Şark Sabahı” (Sharq Tongi) adlı gazetesine haber yazmaya başlayan Hurşid Devran, üşendiği için tam olarak araştırmadan kulaktan dolma bilgilerle yazdığı haberin yalan çıkmasından dolayı annesinden azar işitir. Haber annesinin yakın arkadaşlarından biri ile ilgili olduğu için kendisini mahcup ettiğini söyler. Çok önemli bir haber olmasa da bu olay neticesinde annesinden yalan yazmamak konusunda hayatının en büyük dersini aldığını söyler.

¹ (“Gulag”ın çocuğu diyerek teyzem Subuhabegüm ile annem Fuzallabegüm'ü mektebe almıyorlardı. O zaman büyükannem Letafetbibi iki kızını alıp Ohunbabaev'in huzuruna çıktı: “Size okuma yazma öğreten adamın çocuklarını cahil bırakmak mı gerek? Neden mektebe alınmıyorlar? deyip yardım istedi. Ohunbabaev'in yardımı ile teyzem de annem de kızlar bilim yurdunda okula başladılar.)

Babasının dost canlısı birisi olduğunu ve yüzünün kırmızı oluşundan dolayı lakabının “Qalampir” (Kırmızı biber) olduğunu söyler. Babası, arkadaşları tarafından çok fazla sevilen bir adamdır. En büyük merakı üzümler olan babasının avlusunda kırk çeşit üzüm yetişir. En büyük abisi Hamza’nın askerden dönüşünün şerefine babasının kesmeden sakladığı üzüm bağlarına ithafen ilk şiirlerinden biri olan “Uzilmasdan Qolgan Uzumlar” adlı şiirini yazar. Bu şiirinde savaştan dönmeyen oğullarını bekleyen annelerden bahseder. Hurşid Devran çocukluğundan beri bağa ve bahçeye düşkünlüğünün babasından geçmiş olabileceğini düşünür. Yakın arkadaşı İsmatillah (İsmatillo) ile birlikte hasta ağaçlara iyi geleceğini düşündükleri aşılama yapıldıklarını ve sonucunu izlemek ile meşgul olduklarını söyler. Bir keresinde bahçelerinde hastalanan ve çürümeye başlayan bir ağaca kiraz ağacından aşı yapar. Bu aşıyla ağaç canlanıp, meyve vermeye başlar. Ancak meyveler yenemeyecek kadar acıdır. Bu deneyimi üzerine babası, ne kadar uğraşırsa uğraşsın her şeyin aslına döneceğini söyler.

Çocukluğu aklına gelince gözünde canlanan şeyler arasında babasının siyah atı, kendisinin bisikleti ve köpeği “Alapar” vardır. Çocukken en sevdiği kitap Mirkerim Asım’ın “Otrar” kıssasıdır. Tekrar tekrar okuduğu bu kitap ve Semerkant’ta geçirdiği yıllar sanatçı kişiliğini şekillendiren ilk etkenlerdir. Tarihe olan ilgisini ve sevgisini bunlara bağlar.

Taşkent’ten köyüne her gidişinde annesinin geçmişten bahsettiğini, dedesi ile ilgili hatıralar anlattığını söyler. Teyzesi de her seferinde başka bir şiiri ezberden okurmuş. Hurşid Devran, teyzesinin okuduğu şiirleri yazdığı defterini kaybettiğini üzümlere belirtir.

Çocukken en sevdiği şeylerden biri köyün en yüksek tepesine çıkıp bütün Registan minarelerini, Emir Timur’un mezarını, dağları seyrettiğini ve bu manzaranın kendisini şair yaptığını söyler. Bir gün annesi ile dedesinin evini bulmaya Semerkant’a giderler. Annesi çocukluğunun geçtiği eve girince anılarını, kardeşlerini, anne ve babasını düşünüp duygulanır. Hurşid Devran da savaştan dönmeyen Nurettin dayısı için “...Sovuq shamol meni quvadi” şiirini yazar.

Şiir yazmaya yedinci sınıfta başlayan Hurşid Devran o zamanlar utandığı için şiirlerini sakladığını söyler. Özbek dili ve edebiyatı öğretmeni olan Subuha teyzesinin evindeyken bir gün bu sırrı ortaya çıkar. Teyzesinin kütüphanesine fazlasıyla ilgi gösteren sanatçı çocukken bu eve gitmekten büyük keyif aldığını söyler. Teyzesinin şiirlerini bulduğu o anı şöyle anlatır:

O'sha sir ochilgan kuni odatdagidek xolamning uyiga borasolib kitoblar taxlangan tokchasi bor xonaga kirib, hozir esimda yo'q, yo armani,yo gurji yozuvchisining tog'da adashib qolgan bolalar sarguzashti haqida hikoya qiluvchi kitobni oldimu xolam yoniga chiqdim. Chiqdimu xolamning qishlik botinkam qo'njida yashirib yurganim — ikki-uch qavat buklangan qog'ozlarni topib olib,"Bu nima ekan?" — deganday ko'zdan kechirib turganini ko'rib,turgan joyimda qotib qoldim.Nihoyat, "Bularni o'zing yozdingmi?" — deb so'radi xolam.Men indamagach,savolini yana takrorladi.

Men esa miq etmasdim.Xolam ahvolimni tushundi shekilli jilmaydi. So'ng, nima uchundir "Shoir Oltoy!" — deya yelkamni siladi.

Men hamon nima qilishimni bilmasdan serrayib turardim. Xolam qo'lidagi qog'ozlarning birini ko'rsatib: "Lekin, mana bunaqa she'rlar yozma" — dedi jiddiy.Men qaysi she'r ekan,degancha qog'ozga tikildim.Go'ri Mirga bag'ishlangan she'r ekan. Esimda qolgan satrlari:

*Go'ri Mir gumbazi bor
Samarqand o'rtasida
Unda Amir Temur yotar
Bolalari o'rtasida.¹*

O zamanlar Emir Timur, Semerkant, Şah-ı Zinde gibi konularda şiir yazmanın yasak olduğunu bilmeyen Hurşid Devran, teyzesine neden böyle şiirler yazmasını istemediğini soramaz. Teyzesi de başka bir şey söylemez. Sanatçı yıllar sonra bu durumun açıklamasını kendisine şöyle yapacaktır:

¹ (Sırrımın ortaya çıktığı o gün adet olduğu üzere teyzemin evinde kitaplığının olduğu odaya girdim. Şimdi net olarak hatırlayamadığım Ermeni ya da Gürcü bir yazarın dağda kaybolan çocuklar hakkındaki hikâye kitanını alıp teyzemin yanına çıktım. Odaya girdiğim an teyzemin kışlık montumun cebinde sakladığım kağıtları bulduğu görüp bir süre yerimde donup kaldım. Nihayet "Bunları kendin mi yazdın?" diye sordu. Ben ses vermeyince sorusunu tekrarladı.

Cevap veremedim. Teyzem halimi anlamış olacak ki bir şey demedi. Nedendir bilmem "şair Altay!" diyerek omzuma dokundu.

Ne diyeceğimi bilemedim. Teyzem elindeki kağıtlardan birini gösterip ciddiyetle," böyle şiirler yazma" dedi. Hangi şiirden bahsettiğini anlamak için kağıda baktım. Gor-i Mir hakkındaki şiirim idi. Aklımda kalan dizeleri:

Gor-i Mir gümbezi var.
Semerkant ortasında
Onda Emir Timur yatar
Çocukları ortasında.)

Mana endi bilaman: Sohibqiron bobomizning nomi tilga olinmagan o'sha paytlardayam xalq yuragi,xotirasi uni unutmagani uchun yozgan ekanman bu she'rni. Samarqand havosi bu shavkatli insonga bo'lgan mehr-muhabbat bilan to'yingani uchun yozgan ekanman bolalarcha xom bu satrlarni. Chunki men ham o'sha havodan nafas olardim.

*Hamon shu havodan nafas olaman...*¹

1.1.2.Eğitim Hayatı

1960 yılında eğitim hayatına Maksim Gorki 2 Numaralı sekiz yıllık mektepte başlar. 1967 yılında bu okuldan mezun olup 1968 yılında Mirza Uluğbey adındaki ortaokulda eğitimine devam eder. 1969 yılında mezun olur. Ardından Taşkent Devlet Üniversitesi'nin Gazetecilik bölümüne girer ve 1977 yılında fakülteden mezun olur.

Şairliğe ve gazeteciliğe ilk adımlarını okul yıllarında atan sanatçı yedinci sınıftayken şiir yazmaya başlar. Aynı zamanda köylerinde çıkan “Şark Sabahı” (Sharq Tongi) adlı gazetede küçük haberler yazmıştır.

Okula başladığı ilk güne dair hatırladığı tek şeyin babası ile yaşadığı anısı olduğunu söyler. Okulu evlerine yakın olmasına rağmen babasının onu atı ile okula bırakması çok hoşuna gider, kendisini çok özel hissettirir. Bu durumun daha sonra köyde moda haline geldiğini diğer çocukların da babalarından kendilerini okula atlarıyla bırakmalarını istediğini söyler.

1.1.3.Aile Hayatı

Hurşid Devran, 1978 yılında Şahida Vafoyevaga ile evlenmiştir. Bu evliliğinden üç tane çocuğu olur. İlk çocuğu 1980 yılında dünyaya gelen oğlu Timur'dur. 1983 yılında Rahşane, 1990 yılında Reyhane adlı iki kızı olur. Oğlu tercüman, kızları ise doktor olan sanatçının Hurşide, Kamila, Danyar, İsmail ve Daler isimlerinde beş tane torunu vardır.

1.1.4.Çalışma Hayatı

¹ (İşte şimdi biliyorum. Sahibkiran atamızın adının anılmadığı o zamanlarda halkın yüreği, hafızası onu unutmadığı için yazdım bu şiiri. Semerkant'ın havası bu şanlı insana karşı sevgi ve saygı ile dolu olduğu için yazdım bu çocukça satırları. Çünkü ben de o havada nefes alıyordum. Hâlâ da o havada nefes alıyorum.)

1969 - 1970 yılları arasında bir inşaat şirketinde işçi olarak çalışmıştır.

1971-1973 yılları arasında Sovyet ordusunda asker olarak Almaya'da bulunur. Döndüğünde üniversiteye devam eder. Sanat hayatına ilk adımlarını atışı üniversite yıllarında Erkin Vahidov ile tanışması sayesinde olur. Hurşid Devran'ın şiirlerini okuyan Erkin Vahidov, şiirleri beğendiğini ancak kendisini biraz daha geliştirmesi gerektiğini nasihat eder. Erkin Vahidov'un yazdığı ön söz ile Hurşid Devran'ın ilk şiirleri 1976 yılında "Gülistan" dergisinde yayımlanır. Ardından 1979 yılında ilk şiir kitabı "Shahardagi Olma Daraxti" yine Erkin Vahidov'un ön sözü ile yayımlanır. Sanatçının her zaman üstatlarından biri olarak söz ettiği Erkin Vahidov, yayın hayatında kendisine her zaman rehberlik eder. Öyle ki Hurşid Devran üçüncü şiir kitabı "Tungi Bog'lar" da geçen "şarap", "içki" gibi kelimelerin dönemin yayın hayatındaki sansüre takılması durumunda Erkin Vahidov yayınevi ile sanatçı arasında bir orta yol bulur.

1991-1992 yılları arasında "Kamalak" yayınevinin müdür yardımcılığını yapar. 1992 yılında "Farangis" Sanat Teşkilatının başyazarı olur. 1994 yılında ise Özbekistan Yazarlar birliğinin baş katipliğini yapar. 1994-1996 yıllarında "Maneviyat ve Marifet" Cumhuriyet Merkezi direktörünün başyardımcısı olur. 1997 yılında ise televizyonculuk faaliyetleri başlar. Özteleradyokompeniya Öz Tv başyazarlığı ve aynı zamanda müdür yardımcılığı yapar. 1998 yılında "Taşkent" kanalının, 2005 yılında "Yaşlar" kanalının baş müdürü olur. 2006 yılında ise televizyon hayatına "Özbekistan" kanalının müdürü olarak devam eder. 2009 yılında Özbekistan teleradyosunun müdürlüğünü, 2009 - 2012 yılları arasında ise Özbekistan milli teleradyosunun medya projelerini yönetim bölümünün müdürlüğünü yapar. 16 Mayıs 2012'de emekli olan sanatçı hayatına Taşkent'te devam etmektedir.

1989 yılında Uluslararası Mahmud Kaşgarî Ödülü sahibi olan sanatçıya Özbekistan devleti tarafından 1997 yılında "Dostluk" nişanı verilmiş, 1999 yılında ise Özbekistan Halk Şairi Unvanı'nı almıştır. 2001 yılında Özbekistan parlamentosu (Âli Meclis) üyesi olur. 2013 yılında Azerbaycan Müşfik Ödülünü alır. 2009 yılında ise Uluslararası Altın Kalem Ödülü sahibi olur.

1.1.5.Sanat Anlayışı

Hurşid Devran'ın sanat anlayışının temelinde “tarihi bilmek” yatar. Kendi tarihini bilmeyen kişinin kendisini bilmeyen kişi olduğu fikrindedir. Çocukluğunu Semerkant'ta masallar ve rivayetler dinleyerek geçirdiğini söyleyen sanatçı için “tarih” “anne ve baba” demektir. Yani hiçbir zaman vazgeçilmez, dışlanılmazdır. Sanatının en büyük ilham kaynağı olarak “tarih” i gösterir:

Tarix ijodimning asosiy mohiyati va manbai bo'lib kelgan, desam adashmagan bo'laman. Moziy bolaligimdan meni maftun etib keladi. Samarqandda tug'ilganim boismi, bilmayman, hozirga qadar faqat tarix meni ilhomlantiradi.¹

Ancak tarihe objektif bir gözle bakılmalı, kirli sayfaları varsa örtbas edilmemelidir. Tarihi öğrenmekle, onunla meşgul olmak kişiyi geriye götürmez, geleceğe emin adımlarla ilerlemesini sağlar. Tarih, milletin hatırası demektir. Hatıralar da kişinin ruhunu ve düşüncelerini olgunlaştırır, zenginleştirir. Nakşibendî soyundan gelen sanatçı, konu ile fikirlerini nakşibendi tarikatının nasihatlerinden biri ile ilişkilendirir. “Ecdadların ile övünme” nasihati ile “onlarla övünmeden önce onlara lâyıf ol!” demek istendiğini düşünür. Tarihe bakışının zaman içinde nasıl değiştiğini, sanatına nasıl yansıdığını şöyle anlatır:

Men uzoq vaqt ko'hna tarix kitoblarini “Ajoddlarimiz bizga o'xshaydilar mi?” degan so'roqqa javob topish uchun varaqlagan ekanman. Aslida esa “Bizlar ajoddlarimizga o'xshaymiz mi?” degan so'roqqa javob izlash muhimligini keyin angladim”. Ana shu anglash tufayli tarixiy asarlar yozganda, o'tmishni o'rganib, bugun va kelajak haqida tasavvur uyg'otishni maqsad etdim.²

Vatan ve tarih konulu eserler yazmasının temel sebebi olarak çocukluğunun Semerkant'ta geçmesini ve Mirkerim Asım'ın tekrar tekrar okuduğu “O'trar” kıssasını gösterir.

¹ Jovli Xushboq, Yazish Mashaqqati, O'zbekiston Xalq Shoiri Xurshid Davron Bilan Gurung, <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/vozish-mashaqqati-xurshid-davron-bilan-gurung.html> (Tarih, sanatımın özü ve kaynağıdır desem doğru olur. Geçmiş, çocukluğumdan beri beni çok etkilemiştir. Semerkant'ta doğduğumdan mıdır bilmem bugüne kadar yalnızca tarih bana ilham verdi.)

² Behzod Fazliddin, O'zbekiston Xalq Shoiri Xurshid Davron Bilan Suhbat, Kitob Dunyosi Gazetasi, S.18, 4 Ağustos 2013. (Ben uzunca bir süre tarih kitaplarını “ecdadlarımız bize benziyor mu?” sorusuna cevap bulmak için karıştırdım. Aslında “bizler ecdadlarımıza benziyor muyuz?” sorusuna cevap aramak gerektiğini sonra anladım. İşte bu anlayış doğrultusunda eserler yazdığım da geçmişi öğrenip bugün ve gelecek hakkında fikir üretmeyi amaç edindim.)

Hurşid Devran, sanatı insanî duyguların ifadesi olarak görmekle birlikte insanı tarihinden, geçmişinden ayrı düşünemez. Bu nedenle tarihi anlatmayı, gençlere ve gelecek nesillere atalarını tanıtmayı görev edinir. Özellikle bağımsızlığın kazanılması ile birlikte kaybedilen zamanın telafisi için sanatçılara büyük görevler düştüğünü söyler. Vatan ve millet sevgisi doyasıya anlatılmalı, ülkesine faydalı olabilmek için güçlü adımlar atması gereken gençlere ataları ve onların tarihteki başarıları örnek gösterilmelidir.

Şiir veya hikâye yazmanın birisinden öğrenilebilecek şeyler olmadığını bununla birlikte “üstat-şakirt” geleneğine Doğu’da ayrıca önem verildiğini söyler. Üstadın öğrencisinin şiirini yazıp vermediğini onunla tecrübelerini paylaşıp ona yol gösterdiğini düşünür. Üstadın görevi öğrencisine manevî destek olmaktır. Üstat ve öğrenci arasında manevî uygunluk, tecrübeler bakımından yakınlık önemlidir.

Hurşid Devran ruhî üstatları olarak Mirza Babür, Aybek ve Osman Nasir’i gösterir. Birebir tanışıp görüşme fırsatı bulduğu üstatları ise Erkin Vahidov, Abdulla Oripov ve Rauf Parfi’dir. Kendi kuşağından, arkadaş üstat saydıkları ise Şevket Rahman, Osman Azim, Muhammed Rahman, Matnazar Abdulhakim, Azim Suyun, Şükür Kurban ve Yoldaş Eşbek’tir. Üstatlarının kendi sanatçı kişiliğine katkılarını şöyle açıklar:

Men tilga olgan ustozlarimdan nimalarni o’rgandim? Mirzo Bobur hazratlaridan rostgo’ylikni, og’ir xato qilganingda ham, tan olishni o’rgandim. Oybek domladan inja tuyg’ularni qanday ifoda etmakni, Usmon Nosirdan ham she’r, ham tarjima san’ati sirlarini, Erkin Vohidovdan mumtoz adabiyotga muhabbatni, uni idrok etmakni, Abdulla Orifdan o’tayotgan umrning har lahzasidan hikmat topmoqni, Rauf Parfidan qanday she’r yozmaslikni o’rgandim. Jo’ra ustozlarimning har biridan ham nimadir o’rgandim, hamon o’rganyapman.¹

Çocukluğundan beri severek okuduğu Aybek’in şiirleri Hurşid Devran’ın iç dünyasına o kadar tesir eder ki onun şiirlerini okuduğu zamanlar hayatta var olmaktan

¹ (Adı geçen üstatlarımdan neleri öğrendim? Mirza Babür hazretlerinden dürüstlüğü, hata yaptığından utanmayı bilmeyi öğrendim. Aybek’ten ince duyguları nasıl ifade edeceğimi, Osman Nasir’den şiir ve tercüme sırlarını, Erkin Vahidov’dan mümtaz edebiyatla ilgilenmeyi ve onu anlamayı, Abdullah Arif’ten ömrün her dakikasının değerini bilmeyi, Rauf Parfi’den nasıl şiir yazıldığını öğrendim. Arkadaşım olan üstatlarımdan da bir şeyler öğrendim hâlâ da öğrenmekteyim.)

en çok huzur duyduğu zamanlardır. Onun şiirlerindeki mucizeler, tasvirler şairin yüreğinde derin izler bırakır.

Kendisinden şiir yazmayı öğrendiğini söylediği Rauf Parfi'nin, Hurşid Devran'ın sanatına olan etkisi ortadadır. Şiirlerinin hem biçim hem de içerik bakımından büyük bir benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz. Hurşid Devran ile Rauf Parfi arasındaki bu yakınlığın nedenleri çok daha temeldedir. Öyle ki her iki sanatçının da yetiştiği aile ortamı, duygu ve düşünce dünyalarına etki eden anıları hemen hemen aynıdır. Rauf Parfi'nin de babasının bağcılıkla uğraşması, babasına düşkünlüğü ve onu erken yaşta kaybetmesi Hurşid Devran'ın da hikâyesiyle örtüşmektedir. Hurşid Devran'ın edebiyata ilgi duymasında rol oynayan teyze faktörünü Rauf Parfi'de de görmekteyiz. O da halasının ezbere söylediği manzum masallar ve şiileri ile yetişmiş, ailesinin kütüphanesinden küçük yaşta faydalanmaya başlamıştır. Her iki sanatçı da ilk şiirlerini aynı yaşlarda yazmışlardır. 20. Yüzyıl Özbek şiirinde milli romantizmin önde gelen temsilcilerinden olan Rauf Parfi'nin şiirlerinde ana tema olarak vatan ve millet sevgisi bulunmaktadır. Diğer temalar tıpkı Hurşid Devran'da olduğu gibi bu ana tema etrafında şekillenmişlerdir.¹

Resim sanatının da sanatçının edebî kimliğine katkısı açıktır. Dünyaca ünlü ressam olma, ressam olmaya dair şiirler yazmıştır. Çocukluğundan beri güzel sanatlara ilgi duyduğunu, abisinin güzel resim çizdiğini ve her gününü Semerkant'ta ünlü ressamların atölyelerinde geçirdiğini söyleyen sanatçı tüm bunların şair kimliğine katkıda bulunduğunu söyler.

Şiir hakkındaki görüşlerinin ise sabit olmadığını, kendisini etkileyen her bir şiirle değiştirdiğini söyler. Genel anlamda şiirin, insana ait her bir duygunun yansıması olduğunu düşünmektedir.

Özbek edebiyatına tercüme eserleri ile de katkı sağlayan sanatçı tercümeyi sanatçının maharetini geliştirdiği bir okula benzetir. Hurşid Devran'a göre tercüme yapmayan sanatçı kullanılmayan bıçak gibi zamanla körelir. Tercüme eser yalnızca

¹ Rauf Parfi'nin sanatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hikmet Koraş, Özbek Şairi Rauf Parfi, Kömen Yayınevi, Konya, 2009.

söyleyen sanatçı bugünkü şiirlerini öncekilerin bir devamı olarak görmediğini, şiirlerinin de tıpkı kendisi gibi değiştiğini vurgular:

Endi o'sha olis yoshlik yillari bilan bugungi she'rlar o'rtasidagi farqqa kelsak... Farqning bo'lishi tabiiy. Yoshimizga yosh, tajribamizga tajriba qo'shildi. Ham hayot, ham ijod tajribasi ortdi. Ma'lum yo'qotishlar, ma'lum orttirishlar yuz berdi. Shaxsan men yoshlikdagi she'rlarimni qancha qadrlasam, bugungi yozilayotgan she'rlarimni ijodimning ayrilmas bir qismi deb bilaman. Ammo, bugungi she'rlarimni yoshlik mavsumida yozilgan she'rlarning davomi deb bilmayman. Chunki bugun men boshqa odamman, boshqa shoirman. Ular o'rtasidagi farq yoshimdagi farqqa teng.¹

Hurşid Devran'a göre son çeyrek asır sanat için oldukça verimsiz geçmiştir. Bunda en büyük etken Sovyet rejiminin baskıcı tutumu olmuştur. Bütün Özbek sanatçıları “acaba bunu yazsam uygun olur mu?” diye düşünmekten özgürce eser verememişlerdir. Sanat ve sanatçı toplumdan mümkün olduğunca uzaklaştırılmıştır. Sovyet döneminde şiirin, edebiyatın en öznel türü olduğu unutulmuş tamamen içtimai bir hüviyete bürünmüştür. Şiirin, şairin içtimai vicdanı olarak görülmesi fikrine tamamen karşı çıkmamakla birlikte bunun şiirin tek ölçütü olmasına karşı çıkar. Çünkü sadece içtimai gayeyle yazılan şiirlerin sonu fiyaskodur.²

Sovyet döneminde şiirdeki “ben”, “biz”e dönüştürülmüş, bu tarz şiirler yazmak her sanatçının görevi sayılmıştır. Bu doğrultuda yazılan şiirler ilgi görmüş, beğeni kazanmıştır. Kendisinin de o dönemde rejimin talep ettiği nitelikte şiirler yazdığını itiraf eder:

Shaxsan mening o'sha yillarda yozgan she'rlarimning asosiy qismi ayni shu ijtimoiy kayfiyatdan kelib chiqib qog'ozga tushgan edi. Bunday she'rlar jamoatchilik tomonidan ko'proq olqishlanar, minbarlarni faqat shunday she'rlar

¹ Jovli Xushboq, Yazish Mashaqqati, O'zbekiston Xalq Shoiri Xurshid Davron Bilan Gurung, <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/yo'zish-mashaqqati-xurshid-davron-bilan-gurung.html> (Şimdi o değerli gençlik yılları ile bugünkü şiirler arasındaki farka gelirse... Fark olması doğal. Yaşımıza yaş, tecrübemize tecrübe eklendi. Şahsen gençliğimde yazdığım şiirlerime ne kadar değer versem de bugünkü şiirlerimi sanatımın ayrılmaz bir parçası olarak görmekteyim. Ama bugünkü şiirlerimi gençliğimde yazdığım şiirlerin bir devamı olarak saymıyorum. Çünkü bugün ben başka bir adamım, başka bir şairim. Şiirlerim arasındaki fark yaşımındaki farka denktir.)

² Jovli Xushboq, Yazish Mashaqqati, O'zbekiston Xalq Shoiri Xurshid Davron Bilan Gurung, <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/yo'zish-mashaqqati-xurshid-davron-bilan-gurung.html>

*to'liq egallagan edi. Yashirmayman, bu davr talabi edi va bugun ham o'sha yillarda yozilgan she'rlarimni rad etmayman.*¹

Bu tarz şiirlerini reddetmemekle birlikte o devirde içtimai şiir yazma akımını “hastalık” olarak gördüğünü ve “Holbuki, She'r...”² adlı şiirini bu fikrini dile getirmek amacıyla yazdığını belirtir.

Kısacası Hurşid Devran sanatın içtimai bir yönünün muhakkak olması gerektiği fikrine katılmakla birlikte bunun edebî eseri tamamen ele geçiren bir amaç olmasına karşı çıkmaktadır. İçtimailik, sanatta dengeli bir şekilde yer almalıdır. Bu denge edebiyatın her türünde farklı derecede kurulabilir. Özellikle şiiri bireysel bir tür olarak görmekte ancak sanatçının “ben” ini anlatırken ne kadar doğal ve insanî olursa o kadar milletin “ben”inine dönüşeceğini düşünmektedir. Yani herkes kendisinden bir şeyler bulacaktır. Sanatçının “ben”i, toplumun “ben”ine yabancı olmamalıdır.

Hurşid Devran, sanatının ilk yıllarında hayatın yüklediği bir takım sorumluluklar nedeniyle sanatını doyusıya icra edemediğini artık dilediği gibi yazmak için bol vaktinin olduğunu ve aklının sadece edebiyat ile meşgul olduğunu, bunun bir sanatçı için çok büyük bir mutluluk kaynağı olduğunu dile getirir.

Günümüzde edebî ve fikrî yazılarını internet ortamında³ da paylaşmakta, ilerleyen günlerde bu yazılarını tek bir eser halinde yayınlamayı planlamaktadır.

¹ (Şahsen benim o yillarda yazdığım şiirler içtimai ruh hali ile kağıda döküldü. Bu tarz şiirler toplumcular tarafından alkışlanır, yüceltilir. Gizlemiyorum, bu o devrin talebi idi ve bugün de o şiirlerimi inkâr etmiyorum.)

² Şiir için bkz. Hurşid Devran, **Bahordan Bir Kun Oldin**, “Sharq” Nashriyot, Toshkent, 1997, ss. 171-172.

³ Sanatçının kişisel web sayfası için bkz. <http://kh-davron.uz/tag/hursid-devran>

1.2.Eserleri

1.2.1.Mensur Eserleri

1.2.1.1.Hikâyeleri ve Kıssaları

Samarqand Xayoli –Tarixiy Va Ma’rifiy Badialar: Babür Şah’ın Semerkant’ı alma mücadelelerinin anlatıldığı tarihi bir kıssadır. 1991 yılında Toshkent “Kamalak” Nashriyoti tarafından basılmıştır. Eserde söz konusu kıssanın dışında Hurşid Devran’ın tarihi ve maarifi yazılarının bir kısmına da yer verilmiştir. Ajdodlar Yodi, Vatan Chegarasi, Tarix-Bobolar Bog’i, Muqaddas Kitobni Varakla, Olis Yulduz Nuri, Qog’ozga Yozgulik Qolg’ay, Yelkalarni Tuting, Mustaqillik Nima?, Yodimiz-Hayotimiz, Vatanni Sev, Tuprog’ini O’p, Ma’rifat Shijoatdir, Yana Ma’rifat Haqida, Ko’nglimizda Yulduzlar Chaqnasin, Haqiqat Chirog’ini Yoqaylik, O’chmagan Ovoz, So’nmagan Qon, Musavvir Bo’lmoq Ersang, Massagerlar Malikasi Va Forslar Podshohi bu yazılarından. Dengiz Yaproqlari adlı Japon şiirlerinden tercümelerden oluşan kitabının ön sözü de burada yayımlanmıştır. “Ayrıca Bibixonim Qissasi Yoki Tugamagan Doston” ve “Navoiy Armoni” adlı daha sonra müstakil olarak yayımlanan bu eserlerine Samarqand Xayoli kitabında yer verilmiştir.

Soxibqiron Nabirasi Yohud Mitti Yulduz Qissasi: Emir Timur’un torunu Uluğbey’i konu alan eserde Timur dönemine dair pek çok bilgi bulmak mümkündür. Timur’un torunu Uluğbey’e karşı tutumu, aralarındaki sevgi ve Uluğbey’in çocukluğu anlatılmaktadır. Bu kitapta ayrıca “Bibixonim Qissasi Yohud Tugamagan Doston” ve “Amir Temur O’g’lining O’limi Haqida Rivoyat” adlı eserlere de yer verilmiştir. Eser 1995 yılında Toshkent “Sharq” Nashriyot tarafından yayımlanmıştır.

Shahidlar Shohi (Shayx Kubro Tushlari): Bu eser 1998 ve 2008 yıllarında olmak üzere toplamda iki defa basılmıştır. İlk basımı 1998 yılında Toshkent Qatortol Kamolot Nashriyoti tarafından, ikincisi ise 2008 yılında Toshkent Fan Nashriyoti tarafından yapılmıştır. İki bölümden oluşan kıssanın sonunda “O’zimdan Yomonini Ko’rmadim” adlı bir sohbet yazısı vardır. Yazının konusu söz konusu kıssa ile bağlantılıdır. Hurşid Devran bu yazısında Şeyh Kübra’nın hayatını yazmadan önce

Şeyh'in kendisinden izin almak için Ürgenç'teki türbesine gittiğini ve burada tasavvuf ilmine yoğunlaşmasını anlatır.

Bibixonim Qissasi: Toshkent, “Sharq” Nashriyot tarafından 2006 yılında Özbek Latin alfabesi ile basılmıştır. Eserde söz konusu kıssaya ek olarak Hurşid Devran'ın “Ajodlar Yodi” adlı makalesine “Shayx Kubro Tushlari” adlı kıssasına ve hikâyelerine yer verilmiştir. Bu hikâyeler: Amir Timur O'g'lining O'limi Haqida Rivoyat, Iskandar Maqduniy va Sak Cho'poni, Osmonda Quyosh Yo'q Edi, Navoiy Armoni adlı hikâyelerdir.

1.2.1.2.Drama, Televizyon ve Radyo Eserleri

Alg'ul Yoki Mirzo Ulug'bek: Hurşid Devran'ın ilk tiyatro eseridir. 1993'te yazılan eser 2013 yılında “Sharq Yulduzi” dergisinde yayımlanmıştır. Oyun sahnelenmemiş, radyo ve televizyon formatında yayımlanmıştır. İki perdelik bu dram türündeki eserde Mirza Uluğbey'in oğlu Abdülâtif ile mücadelesi anlatılmaktadır.

Sog'inch Yohud Boburshoh: Babür Şah'ın vatanına duyduğu hasreti anlatan iki perdelik bir oyundur. Eser 2005 yılında radyoda yayımlanmıştır.

Temurnoma: Yirmi bir bölümlük televizyon dizisidir. 1996 yılında yayımlanmıştır. Sanatçının Timur'u ve hayatını konu aldığı hikâye ve kıssalarından bölümler içerir.

Navoiynoma: 2016 yılında Televizyon dizisi olarak yayınlanmıştır.

Buxoroyi Sharif: İki perdeli musikî film-opera. 1997.

Ming Bir Rivoyat: Televizyon dizisi. 1995-2013.

Ipak Yoli: Müzikâl, Odean Tiyatrosu, Fransa, 1997.

1.2.1.3.Makaleleri ve Deneme Yazıları¹

Hurşid Devran'ın çeşitli gazete, dergi ve kitaplarda yayımlanmış seksene yakın makale ve deneme yazısı mevcuttur. Bu yazılarında tarihî, siyasî, edebî ve toplumsal konulara değinmektedir.

1.2.1.3.1.Vatan Hakkındaki Yazıları

Ajdodlar Yodi, Vatan Chegarasi, Mustaqillik Nima?, Vatanni Sev, Tuprog'ini O'p başlıklı yazılarında “Vatan” konusu üzerinde durmaktadır.

Samarqand Xayoli kitabında yayımlanan Ajdodlar Yodi başlıklı yazısında “vatan” kavramından söz eder. Vatan ne demektir? Vatan kavramını yükseltecek şeyler nelerdir? Millet olma bilinci nasıl sağlanmalıdır? gibi sorulara çözümler üretir.

Hurşid Devran'a göre “vatan” kavramını kemâle ulaştıracak olan şey halkın geçmişi, bugünü ve geleceğidir. Bir milletin medeniyeti, dili, dini, ilmi, gelenek ve görenekleri; tarihindeki şanlı zaferler, yenilgilerin hepsi bu vatanın kahraman ve bilge evlatlarının eserleridir. Bu vatanın her ferdinin görevi atalarından kalan medeniyeti öğrenip yaşatmak ve ilerletmektir. Bunu da ancak marifetli kişiler başarabilir. Kişi öncelikle üzerinde yaşadığı toprakların tarihini iyi bilmelidir. Bu toprakların tarihi, üzerinde hiç dinmeyen savaşımlardan, işgalcilere karşı verilen mücadelelerden ve bağımsızlıkları için gözünü kırpmadan canlarını feda eden halkın tarihinden ibarettir:

*Sizu bizning Vatanimiz bo'lgan ikki daryo oralig'idagi tuproq tarixi hech qachon tinmagan janglar tarixi, yurtimiz hududlarini buzib kirgan bosqinchi dushmanlarga qarshi kurash tarixi, bu ayovsiz kurashlar mobaynida elimiz ozodligi va ravnaqi uchun jonini ayamagan xalq o'g'lonlari va qizlari jasorati tarixidan iboratdir.*²

Hurşid Devran'a göre tarihini bilmeyen halk, vatanının kıymetini de bilmez. Bunun için önce tarih bilinci oluşturulmalıdır. Milli kahramanların heykelleri dikilmeli,

¹ Bu bölümde adı geçen makale ve deneme yazılarının künyesi Bibliyografya kısmında verilmiştir.

² Hurşid Devran, Ajdodlar Yodi, **Samarqand Xayoli**, Toshkent “Kamalak” 1991, s.4. (Hepimizin vatani olan iki derya arasındaki toprağın tarihi hiçbir zaman dinmeyen savaşlar, yurdumuzu işgal eden baskıncılara karşı direnişler, bu acımasız savaşlar arasında halkın bağımsızlığı ve geleceği için canını ortaya koyan vatan evlatlarının cesaretinin tarihinden ibarettir.)

cesaretlerini ve faaliyetlerini anlatan ilmi ve bedii eserler yazılmalıdır. Bu konuda meclisten cumhurbaşkanına kadar herkes üzerine düşeni yapmalıdır. “Vatan”ı hür ve imanlı insanların evi olarak nitelendiren yazar bağımsızlığını kazanamayan halkın vatanının ve tarihinin olmadığını söylemektedir.

Yine aynı kitapta yer alan “Vatan Chegarası” adlı yazısında “vatan” kelimesinin anlamına yoğunlaşıp “vatan” kavramının sınırlarını çizmeye çalışmaktadır. Hurşid Devran, bu defa kelimenin kitaplara, ansiklopedilere ve kişilere göre tanımlarına yer vermektedir. Özbekçenin izahlı lügatinde “ana yurt, diyar, mekân” anlamlarına gelen “vatan “Abdullah Avlani’nin “Türkî Gülistan yahud Ahlak” isimli eserinde kişinin doğup büyüdüğü yer olarak geçmektedir. İnsan doğduğu yeri canından çok sever ki bu duygu hayvanlarda bile vardır. Vatan sevgisi sadece Türkistanlılara özgü bir his olmayıp, bütün milletlerde mevcuttur. Abdullah Avlani’ye göre vatanımızdan ayrılırsak dahi bizi kendi topraklarımıza çeken bir güç vardır, bu da vatanımıza duyduğumuz sevgidir.

Hurşid Devran “vatan” kelimesine manevi bir anlam yüklemektedir. Vatanı sınırları belli, coğrafi bir mekân olarak görenleri eleştirmektedir. Yazara göre gerçek vatansever halkıyla, toprağıyla, toprağının üzerindeki her bir çiçekle duygusal bağ kurabilen insandır. Vatanına sevgi duyabilmek yüreği güçlü insanların işidir.

Vatan denilince ne anlamak gerek? Vatan, doğduğumuz yer midir? Yazar bu sorulara cevap vermeden önce Olcas Süleymanov’un bir şiirini hatırlatmaktadır. Söz konusu şiirde vatanın sıradan bir toprak parçası olmadığı, üzerinde nice kan, nice gözyaşı, ter, döküldüğü dile getirilmiştir.

Dilimiz de vatanımızdır. Vatan toprağı üzerindeki her ağacın, çiçeğin, kuşun dilimizde bir adı vardır. İsimlerini andığımız zaman gözümüzde canlanırlar. Yabancı bir ülkede bizimle aynı dili konuşan birisini gördüğümüzde hemen ana dilimizde konuşmak, sohbet etmek ihtiyacı hissederiz. Vatanımıza duyduğumuz sevgi hayatımızın her anında etkilidir. Yaşama amacımızdır.

Vatanın coğrafi sınırları hiçbir zaman gerçek sınırları olamaz. Onun asıl sınırlarını belirleyen şey evlatlarının icatları, cesaretleridir:

Vatanning asl chegarasini uning daho farzandlarining umri, ijodi va jasorati belgilaydi.

...
Vatan chegaralarini unda yashayotgan xalq san'atining darajasi, adabiyotining qudrati belgilaydi.¹

Vatanın gerçek sınırlarını onun evlatlarının ömürleri, icatları ve cesaretleri çizmektedir. Atalarının dehası, yetenekleri vatanın sınırlarını genişletir. İbn-i Sina, Beruni, Harezmi, Farabi, Uluğbek, Nevayi, Mahmud İbn Vali, İsmail Buhariy gibi isimler vatan sınırlarını yükseltilere çıkartmışlardır. Vatanın sınırlarını o topraklarda yaşayan halkın dehası, sanatı ve edebiyatının gücü belirlemektedir. Semerkand, Buhara, Hive, Köhne, Ürgenç, Şehrisebz, Türkistan, Kokan, “Divanü Lügat-it Türk”, “Alpamış”, “Gündoğmuş”, “Ötgen Günler” yurdumuzun sınırlarını o kadar genişletmişledir ki biz onun işe yaramaz evlatları olarak bu genişlikte ne yapacağımız şaşırmış durumdayız. Babür’ün saltanatını bu kadar güçlü kılan, onu bu kadar geniş bir coğrafyaya hâkim kılan şey sadece askeri başarıları değil manevi gücü idi. Çünkü ruh yüksektir, mekânı, sınırı yoktur.

Vatanın sınırlarını genişletecek olan inançtır. Tomaris, Şiroke, Necmiddin Kübra, Spitamen, Temur Melik, Namaz, Kurbançan, Baban Batur, gibi göğsünde inancı olan evlatlar genişletecektir. Bu inancın adı ise “özgürlük”tür.

“Mustaqillik Nima” adlı yazısında ise bu kez iktisadî konulara değinir. Milletler sadece manevî miraslarına sahip çıkarak güçlenemezler. Yazar burada sadece siyasi bağımsızlığın gerekliliğinden değil, iktisadî bağımsızlığın da en az onun kadar önemli olduğunu söyler. Hurşid Devran’a göre iktisadi bakımdan güçlü olmayan bir milletin manevi amilleri ikinci planda kalmalıdır. Bununla birlikte manevi yönden geri kalmışlığı iktisadi yönden ilerlemesine engel olacaktır. Bu demek oluyor ki iktisadi ilerleme ile manevi gelişme birbirine paraleldir.

Bağımsızlığımızı güçlendirmek için maarif, matbuat, radyo televizyon sinema ve sanat dalında ciddi ıslahatlar yapılması gerekmektedir. Maarif sahasında ıslahatların milli zeminden ayrılmadan milli hususiyetler göz önünde bulundurularak yapılması gerekmektedir.

¹ Hurşid Devran, Vatan Chegarasi, **Samarqand Xayoli**, Toshkent “Kamalak” 1991, s.11. (Vatanın asıl sınırını onun dahi evlatlarının ömrü, üretimleri, cesaretleri belirleyecektir. Vatanın sınırlarını halkının sanatının derecesi, edebiyatının kudreti belirleyecektir.)

Bugungi sharoitda jumhuriyat madaniy-ma'naviy mustaqilligining o'sishi uchun eng zarur vazifalar nimalardan iborat? Bunun uchun eng avvalo maorif, matbuot, radiotelevidenie, kinematografiya va san'at sohasida juda jiddiy islohlarni amalga oshirish kerak bo'ladi.¹

“Vatanni Sev, Tuprog'ini O'p” başlıklı deneme yazısında ise savaş sonrası Varşova'ya gidip bu şehrin başından geçenleri düşünür. Eski binaların yıkılıp yerine yenilerinin dikilmesinin şehri anlamsızlaştıracaklarını savunur. Eski binaların, heykellerin yıkılması bir bakıma kişinin anılarının silinmesi demektir. Vatan sevgisi, vatan tarihi sadece soyut kavramlar olarak kalmamalıdır:

*Qadimiy obida, ko'hna qo'lyozma, asriy musiqa va xalq og'zzaki ijodi biz uchun eng avvalo xalkimiz tarixining zulmatini yoritib turuvchi chiroqlardir. Vatan tarixi har bir shaxs, har bir shahar, har bir qishloq, har bir obidaning tarixidan iboratdir.*²

Hurşid Devran'a göre herkesin vatanını sevmek şekli farklıdır. Önemli olan bu duygunun yüreklerde olmasıdır. İnsanın içinde vatan sevgisi yoksa bu dünyada onun için kutsal olan bir şey yok demektir. Sanatçı son olarak şunları söylemektedir:

*Sizga tilagim shu: dilingizda doim Vatan muhabbati chiroqdek yonib tursin. Bu chiroq sizning yo'lingizni yoritib turadi, dilingizning sarhadlarini kengaytiradi, tilingizni biyron etadi.*³

“Ro'yi Zamin Sayqali” adlı yazısında Semerkant'tan, Semerkant'ın mimarisinden, tarihinden ve güzelliğinden söz eder. Vatan toprağının her bir parçası kutsal sayılmalı, sahip çıkılmalıdır. Atalardan miras kalan bu kutsal toprakları bağımsız ve güçlü şekilde gelecek nesillere teslim etmek en önemli vazifedir.

¹ Hurşid Devran, Mustaqillik Nima?, **Samarqand Xayoli**, Toshkent “Kamalak” 1991, s.33. (Bugünkü durumda cumhuriyetin, medenî-manevî bağımsızlığımızın ilerlemesi için en gerekli vazifeler nelerdir? Bunun için ilk önce maarif, matbuat, radyo, sinema ve sanat sahasında çok ciddi yenilikler yapmak gerekmektedir.)

² Hurşid Devran, Vatanni Sev, Tuprog'ini O'p, **Samarqand Xayoli**, Toshkent “Kamalak” 1991, s. 39. (Kadim abide, eski el yazma, asrî müzik ve sözlü kültür bizim için ilk olarak halkımızın tarihinin karanlıklarını aydınlatan ışıklardır. Vatan tarihi her bir şahıs, her bir şehir, her bir köy, her bir abidenin tarihinden ibarettir.)

³ Devran, **agm.**, s. 41. (Sizden ricam şudur: Yüreğinizde vatan sevgisi ateş gibi yanıp dursun. Bu ateş sizin yolunuzu aydınlatıp, yüreğinizin sınırlarını genişletecek, dilinizi geliştirecektir.)

“Alpomishning Uyg'onishi” adlı yazısında ise “milli gaye”nin ne olduğundan söz eder. Hurşid Devran’a göre milli gaye manevî, kültürel mirasa sahip çıkıp halkını maddi manevî güçlendirmek için çalışmaktır. Özgürce düşünebilmek, üretebilmektir. Bu, herkesin geçmişine ve geleceğine karşı yerine getirmek zorunda olduğu vazifesidir. Eğitimin, ilim ve marifetin önemi üzerinde durduğu bu yazısında Nakşibendî tarikatının pirlerinden Mahmudî Azam’ın nasihatlerine de değinir.

1.2.1.3.2.Tarih Bilinci ve Tarihî Kahramanlar

Hurşid Devran bazı makalelerinde ve deneme yazılarında tarih bilincini aşlamaya çalışmaktadır. Toplumların “millet” olabilmesi için ilk önce kendi tarihlerini bilmeleri gerektiğini savunan sanatçı, hem tarihi öğretmek hem de gelecek örnek olup nesile cesaret vermesi bakımından tarihi kahramanların hikâyelerini anlatır. Bu amaçla kaleme aldığı yazıları şunlardır:

“Bosqinchilik Qahramonlik Bo'ladimi?”, “Yelkalarni Tuting”, “Massagetlar Malikasi Va Forslar Podshohi”, “Muqaddas Kitobni Varaqla”, “Yodimiz- Hayotimiz”, “Sohibqiron Merosi”, A”mir Temur Saboqlari”, “Menkim, Tangrining Quli Temur,” Olis Yulduz Nuri “Menkim, Bobur”, “Bobur Mirzo Pirlari Ikkinchi Maqola, Mavloni Abdulloh Qozi & Maxdumi A'zam”, “Tarix Mezoni Haqiqatdir”, “Tarix-Bobolar Bog'i”, “Bu Voqea Olis 1956 Yilda Bo'lib O'tgan Edi”.

Rus “Zvezda Vostoka” dergisinde M. Popov’un işgalci general M. Skobelev’i öven bir yazı yayımlaması ve ressam Vereshchagin’in işgalcilerden kahraman gibi bahsetmesi üzerine Hurşid Devran bir cevap yazmayı gerekli görür. “Bosqinchilik Qahramonlik Bo'ladimi? “Zvezda Vostoka” Oynomassining Bosh Muharriri S. Taturga Ochiq Xat”, başlığı ile bir mektup yayımlar. Sanatçının ilk olarak karşı çıktığı nokta işgalciliğin kahramanlık olarak gösterilmesidir. Çarlık Rusya’nın Orta Asya’yı işgalinin hiçbir olumlu tarafı olmadığını nedenleri ile anlatır. Bu işgal ile birlikte Orta Asya halklarının tarihlerinin, milli kimliklerinin yok edilmeye çalışıldığını ileri sürer. Rus hükümetinin medeniyet ve terakkiyat için geldiklerini söyledikleri Orta Asya’da yakıp yıkmaktan başka bir şey yapmadıklarını aksine bu ülkeleri daha da geriye götürdüklerini

söyler. Okuma yazma bilmeyen, Çarlık öncesinde tamamen cahil olarak yansıtılan bu halkların zengin kültürünü, yetiştirdikleri alimleri ve sanatçıları örnek gösterir.

*O'rta Osiyo xalqlarining qadim madaniyati insoniyat taraqqiyotida muhim o'rin tutishi, bu tuproq jahon madaniyati beshiklaridan biri bo'lganini yaxshi bilasiz. Bu o'lka jahonga Al-Farobiy, Al-Farg'oniy, Al-Xorazmiy, Beruniy, Ulug'bek, Abu Ali ibn Sino, Navoiy, Jomiy, Bobur va boshqa buyuk mutafakkirlarni bergan, ayni vaqtda rus bosqinidan oldin ham o'zining yuksak madaniyati, san'ati va adabiyoti, ilm-fani bilan ham ajralib turardi.*¹

Bu topraklarda okuma yazma oranının asıl Çarlık Rusya'nın işgalinden sonra düştüğünü, yetiştirilmek üzere Rusya'ya gönderilen aydınların Ruslaştırılmaya çalışıldığını iddia eder. Bu konuda Avrupalı tarihçilerin Orta Asya halklarını karalayan eserler ortaya koyduklarını hatta bazı Türk tarihçilerin de vatanına ihanet edip Rus hükümetinin isteği doğrultusunda yalan yanlış bilgilerle dolu kitaplar yazdıklarından şikayet eder. Hurşid Devran, Çarlık Rusya'nın işgalini, bu yıllarda ve sonrasında yaşanan gelişmeleri eleştiren, tarihi kitaplardan örnekler vererek fikirlerini destekleyen bu yazısında adeta içini dökmüştür diyebiliriz. Gerçeklerin gizlenemeyecek kadar büyük olduğunu söyleyen Hurşid Devran'a göre Rus yazar Dostoyevski'nin de dediği gibi "haqiqat Rossiyadan ulugg'dir".²

*O'rta Osiyoning bosib olinishi, albatta, mustamlakachilik siyosatining yorqin namunasi bo'lib, bu bosqinchilik kuchga kira boshlagan rus burjuaziyasi va dvoryan-pomeshchik guruhlarida vakillaridan iborat Chor Rossiyasi hukumatining manfaatidan kelib chiqqan holda amalga oshirildi. Buni inkor etish yoki xaspo'shlash xato va zararlidir. Turkiston o'lkasining mustamlakaga aylantirgan bosqinchilik, boshqacha atalmay, o'z nomi bilan atalmog'i shart va zarur.*³

"Tarix-Bobolar Bog'i" adlı yazısında ise Özbek tarihini konu alan eserlere gereken değerin verilmemesinden şikâyet etmektedir. Yazara göre tarih; insanlığın sevinçlerini, üzüntülerini, başarılarını, yenilgilerini, cesaretlerini, ihanetlerini, ak ve

¹ Hurşid Devran, Bosqinchilik Qahramonlik Bo'ladimi?, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991, s. 293. (Orta Asya halklarının kadim medeniyetinin insanlığın ilerlemesinde mühim yer tuttuğunu, bu toprakların dünya medeniyetinin beşiklerinden biri olduğunu iyi bilirsiniz. Bu ülke dünyaya Farabî, Fergânî, Harezmi, Berunî, Uluğbey, İbn-i Sina, Nevai, Camî, Babür ve başka büyük mütefekkirleri kazandırmıştır. Ayrıca Rus baskınından önce de kendi yüksek medeniyeti, sanatı, edebiyatı, ilmi ve feni ile ilerlemekteydi.)

² Gerçek, Rusya'dan büyüktür.

³ Devran, s.295. (Orta Asya'nın alınışı elbette sömürgecilik siyasetinin net bir örneği olup bu işgalciliğin güçlenmeye başlayan Rus burjuvazisinin ve Rus aristokratlarının menfaatinden ortaya çıkmıştır. Bunu inkâr etmek veya maskeleyerek yanlış ve zararlidir. Türkistan'ı sömürgeye çeviren işgalcilik, başka türlü adlandırılmamalı, öz namı ile anmak şarttır.)

karanın zıtlığını anlatan hikâyelerle dolu bir günlüktür. Kendi tarihimize, tarihi hazinelerimize karşı bu ilgisizlik neden kaynaklanmaktadır? Ata Malik Cüveyni, İbn Esir, Raşiddin Fazullah gibi tarihçilerin eserlerinin henüz tercüme edilip neşredilmemesi nasıl açıklanabilir? Vatanımızın tarihinde önemli yer tutan olaylar ve şahıslar hakkında bilgi veren Muhammed Nesevi, Şerafeddin Ali, Hafız Ebru, Nizameddin Şami, gibi isimlerin eserleri neden okunmamaktadır? Yabancı âlimlerin geçmişimize dair eserleri neden Özbek kütüphanelerinde bulunmamaktadır? Hurşid Devran işte bu tarz sorular ile eleştirisini yapmaktadır.

Mirza Uluğbey'in "Tarih-i Erbab-ı Ulus" u, Ali Şir Nevayi'nin "Tarih-i Mülki Acem"i tarihe ışık tutan, mutlaka bilinmesi gereken önemli eserler olarak anılmaktadır. Yazara göre millet olarak kendi tarihlerinden uzaklaştıklarından genç nesil yakın geçmişlerini bile bilmezken yabancı milletlerin tarihi olayları hakkında fikir sahibidir. Bundan yüz yıl önce yaşayan Özbeklerle kendileri iki farklı halkmış gibi bir tarih algısının yerleşmesinden, inkılâbın Özbek tarihini ikiye böldüğünün düşünülmesinden rahatsız olduğunu belirtmektedir.

Hurşid Devran, tarihin öğrenilmesinde-öğretilmesinde eksiklerin ve yanlışların olduğunu söylerken bir başka konuya daha değinmektedir. Tarih ile edebiyatın, tarihçi ile sanatçının arasındaki farka dikkat çekmektedir. Konu ile ilgili olarak görüştüğü, tarihçi Boribay Ahmedov'un makalelerinin, kitaplarının Moskova ve Leningrad'da basıldığını söyleyen Hurşid Devran kendi ülkesinde de bu konunun gündeme getirilmesi gerektiğini söylemektedir.

Yazar ayrıca, SSSR halklarının tarihine ait bugüne kadar basılmamış kitapların en kısa zamanda neşr edilmesine dair SSSR Neşriyat tarafından söz verildiğini belirtmektedir. Buna ilave olarak RSFSR neşriyatına basılması gerekli kitapların listesi verilmiştir. Gafur Gulom edebiyat ve sanat neşriyatından da "Meşhur Kişiler Hayatı" ve "Tarih Hazinesi" gibi kitapların basılması gerektiğini söylemektedir. Hurşid Devran'ın bir diğer isteği ise bu konuda radyo ve televizyon kanallarının da üzerlerine düşeni yapmalarıdır. Son olarak, yazar fikirlerini özetler nitelikteki Mirkerim Asım'ın hatırasına, tarihçi Boribay Ahmedov'a bağışladığı "Mirkarim Osim Yodi" ve "Tarix Kitoblarin Ko'p Varaqladim" adlı şiirleri ile noktayı koymaktadır.

Tarih kitapları Hurşid Devran için “kutsal” kitaplardır. Bunlar düzgün ve doğru bir şekilde yazılmalı ve mutlaka okunmalı-okutulmalıdır. “Muqaddas Kitobni Varaqla” başlıklı yazısında bu konudaki fikirlerinden söz eder ve öz eleştiri yapar. Bu parçada yazarın “mukaddes kitap” ile kastettiği tarihi kitaplardır. Kendi tarihini anlatan kitapları okumanın bir milletin gelişmesine, ilerlemesine katkısı büyüktür. Rus tarihçi N.M. Karamzin’in de söylediği gibi “tarih, halkların mukaddes kitabıdır.” Sadece kitaplar değil elbette, tarihi eserler de gereken ilgiyi, önemi görmelidir. Bugün birçoğumuzun bu topraklar için savaştan, bu topraklarda devletler kurarak bayındır hale getiren milli kahramanlarımızın tarihteki öneminden, yerinden, hatta kabirlerinin nerede olduğundan haberi yoktur. Atalarımızın hayatı ve cesareti bizim için gerçekten kutsal mıdır?

Bundan birkaç yıl önce Buhara’da Mahmud Tarabi’nin kabrine yapılan saldırıdan bir cinayet olarak söz etmektedir yazar.

Her millet için kendi vatanı kutsaldır. Geçmişte işgalcilerin, vatanını seven kişileri ayıplamak amacıyla “milliyetçi” olarak nitelendirmeleri yanlıştır.

Tarihin, tarafsızlık ilkesine bağlı olarak öğretilmesi ve öğrenilmesine dikkat edilmelidir. Bugün yapılması gereken en önemli işlerden biri yeni neslin kendi tarihini öğrenmesini sağlamaktır. Medeniyetimiz, İslam medeniyeti ile bir bütündür. Bu noktada Mahmud Tarabî, Şemseddin Mahbubî, Şeyh Necmeddin Kübra unutulmaması gereken isimlerdir.

Moğol baskınları tarihin önemli noktalarından biridir. Bu konuda pek çok tarihçi makale, kitap vs. yazmış, fikir yürütmüşlerdir. Dikkat edilmesi gereken husus ise tarihin tarafsızlık ilkesine uygunluktur. Örneğin, Mahmud Tarabi hakkında Lokman Baymatov gibi farklı fikirler ortaya atan tarihçiler vardır. Hurşid Devran, Baymatov’un Tarabi’yi olumsuz sıfatlarla tasvir etmesinin sebeplerini Fars tarihçi Vassaf’ın “Tarih-i Vassaf” adlı kitabında bulabileceğimizi söylemektedir. Konuya Moğol baskınlarından devam eden yazar Moğol hanlarından Çağatay’ın Buhara’ya verdiği zararlardan şehri yakıp yıktığından Buhara’nın Mahmud Tarabi zamanında kendini toparladığından bahsetmektedir.

Hurşid Devran son olarak bu yazısını da gençlere milli kahramanlarını, tarihlerini öğretecek, onlarda milliyetçilik duygularını uyandıracak makaleler, hikâyeler basılması gerektiğini söylemektedir.

1989'da "Sharq Yulduzi" dergisinde yayımlanan "Tarix Mezoni Haqiqatdir" makalesinde "Bosqinchilik Qahramonlik Bo'ladimi?" başlıklı yazısındaki fikirlerinin hemen hemen aynılarını tekrar eder. Çarlık Rusya'ya öfkesini, Rus halkının da bu zalim yönetimle boğuşmak zorunda kaldıklarını söyler. Çarlık Rusya'nın işgaliyle Orta Asya tam anlamı ile "sömürge" olmuştur. Bu gerçekler tarih kitaplarında çarpıtılarak anlatılmış, o dönemde okullarda eğitim Çarlık rejiminin kontrolüne geçmiştir.

Makalenin sonunda ise sömürge siyasetinin izlerinin hâlâ duruyor olmasından şikayet eder. İşgalcilerin kahraman askerler olarak anılmasını, yanlış sanatçıların övülmesini kabul edemez. Taşkent'te, Semerkant'ta sokaklara bu kişilerin isimlerinin verilmesini "uluslararasılık" fikrine hizmet olarak gördüğünü söyler. Hurşid Devran'a göre bir an önce bu durgun yılların bulutlarından kurtulup, yürekleri ışıkla doldurmak lazımdır.

"Yelkalarni Tuting" ve "Yodimiz- Hayotimiz" adlı makalelerinde ise tarihi eserlerin, abidelerin korunup kollanmaması ve yanlış restore edilmesi konusundaki rahatsızlıklarını dile getirir. Hurşid Devran'a göre bu yadigârların her bir taşında tarihi sırlarımız saklıdır. Yazarın daha önce de söylediği gibi kendi tarihini, geçmişini öğrenmeyen halk geleceğini de bilemez.

Hava, su, toprak, doğa insan hayatı için ne kadar önemliyse, ahlaki-medeni iklim de insanın ruhu için, manevi hayatı için zaruridir. Kendi anasını, atasını seven adam tabiatı da, bitkiyi de çiçeği de sever. Yazara göre Semerkant veya Buhara'da yaşayan bir bireyin bilincini, düşüncelerini şekillendiren şey okuduğu kitaplar, eğitim aldığı okullar, büyüklerinden aldığı nasihatler değil; bu kadim şehirlerdeki köhne yadigâr eserler, onların tarihi, bugünkü halleri kısacası bireyin onlarla olan münasebetidir.

Tarihi eserlerimizin ilgisizlik ve korunmasızlıktan acınacak bir halde olduğunu söyleyen yazar Semerkant Aşrethane türbesinin vahim durumuna dikkat çekmektedir. Konu ile ilgili olarak yetkililere yazı gönderdiğini, gerekeni yapacaklarını ümit ettiğini

söylemektedir. Aşrethane türbesinin tarihi eserlikten çıkıp yok olmasına engel olabildikleri takdirde sadece bir yadigârı kurtarmış olmayacaklarını aynı zamanda kendilerini mankurtluktan kurtarmış olacaklarını düşünmektedir

Son olarak yazar, tarihi eserleri korumak, onarmak kısacası sahip çıkmak sadece devletin değil, bizim de vazifemizdir mesajını vererek Yelkaları Tuting başlıklı yazısına son verir.

“Yodimiz- Hayotimiz” adlı makalesinde aynı konuya devam eder.

*Tarixiy-madaniy yodgorliklar milliy madaniyatimizning ajralmas qismi, xalqimiz insoniyat taraqqiyotiga qo'shgan hissasining bebaho namunalaridir. Bu yodgarliklar jamiyat ma'naviyatini boyitishga xizmat qiladi, insondagi olijanob fazilatlarini tarbiyalaydi, Vatanga cheksiz muhabbat tuyg'usini uyg'oq tutadi.*¹

Tarihi eserlerin yeterince korunmaması veya yanlış restore edilmesi yani orijinaline sadık kalınmaması ile ilgili birkaç anekdot paylaşır. Konuyla ilgili yazılmış makalelerden alıntılar yapar. Bunlardan biri akademisyen D. S. Lixachev 'in bir yazısından alınmıştır. Lixachev'e göre:

*“Tarixiy sharlarda faqat bugungi aholi yashamaydi, ularda xalq xotirasida nomi mangu bitilgan moziyning buyuk insonlariyam yashaydilar.”*²

Tarihe yön veren hükümdarlara, kahramanlara ve cesaretleriyle tarihe geçen isimlere hikâyelerinde, kıssalarında ve şiirlerinde yer veren sanatçı bazı makalelerinde de bu kişiler hakkında fikirlerini beyan eder. Hurşid Devran, özellikle Sovyet Dönemi'nde artan Timur'u kötüleme çabalarından, bu amaçla yazılan doğruluk payı olmayan eserlerden fazlasıyla rahatsızlık duymaktadır. Bu durumu düzeltmek için de Timur'u ve Timur Dönemi'ni anlatan eserler vermeyi görev edinmiştir. “Sahibqiron Merasi”, “Amir Temur Saboqlari”, “Menkim, Tanrining Quli Temur”, “Amir Temur Folchi Bo'lganmi?” bu konuyla ilgili yazdığı makale-deneme türündeki yazılarıdır. 8 Nisan 2015 tarihli “Ma'rifat” gazetesinde yayımlanan “Sohibqiron Merosi” başlıklı yazısında Timur'un “adalet” anlayışını vurgular. Hakkında çok fazla eser yazılan, sadece kendi milletine değil tüm insanlığa mâl olmuş birisidir Timur. Onu karalamak

¹Hurşid Devran, Yodimiz-Hayotimiz, **Samarqand Xayoli**, Toshkent “Kamalak” 1991, s. 35. (Tarihî-medenî yadigârlıklar milli medeniyetimizin ayrılmaz bir parçası, halkımızın insanlığın gelişimine katkısının benzersiz örnekleridir. Bu yadigârlar cemiyetin maneviyatını güçlendirmeye hizmet eder. İnsandaki yüce faziletleri terbi eder. Sonsuz vatan sevgisini canlı tutar.)

² Devran s. 36. (Tarihî şehirlerde yalnızca bugünkü halk yaşamıyordu. Onlarda halkın hatırasında adı sonsuza dek kazınan mazinin büyük insanları da yaşıyorlardı.)

için yazarların bile itiraf ettiği bir gerçek vardır ki o da Timur'un büyük bir medeni miras bırakmış, güçlü bir devlet adamı olduğudur. Hurşid Devran Timur'un gücünün kaynağının ne olduğu sorusuna Sharafiddin Ali Yazdi'nin "Zafarnomayi Soniy"adlı eserindeki cümleleri ile cevap vermektedir:

*"Alloh marhamati soyasi bo'lgan saltanatning nozik ishi ikki insoniy ezgu hissiyotga tayanadi: birinchisi — o'tkir ra'y, ya'ni tadbirkorlik va yetuk fahmu-farosat, ikkinchisi — komil shijoat..."*¹

Hurşid Devran, Timur'un zamanında çıkardığı devlet kanunlarının günümüz meselelerine de çözüm üretebileceğini düşünür. Sahibkiran'ın fikirleri kendi çağının sorunlarına ışık tutabilir. Timur sadece askerî başarıları ile tarihe geçmiş bir hükümdar değildir. Onun döneminde milli yükselişe zemin hazırlanmış, çeşitli sahalarda âlimler yetiştirilmiş, Orta Asya adeta altın mevsimini yaşamıştır. Semerkant, dünyanın ilim merkezi haline gelmiştir.

Sanatçı ayrıca Timur'un nasihatlarından bir sonuca varır. Her şeyin temelinde "adalet" vardır. Eğer adalet duygusu devlet erbabından halka kadar herkeste var olursa, kişi ülkesi, vatani, milleti için can-ı gönülden çalışır. Böylece o millet ilerler, güçlenir.

Emir Timur'un nasihatlerinden kendince önemli gördüklerini "Amir Temur Saboqlari" adlı yazısında anlatır. Timur'un üç önemli nasihati; bağımsızlık, adalet ve tedbirli olmak hakkındadır. Timur'a göre başkalarının boyunduruğu altında yaşanan, gelecek için hiçbir şey yapılmadan geçirilen hayat değersizdir. Ölmeden önce çocuklarına vasiyeti milletin bağımsızlığını korumak ve refahı için çalışmalarıdır. Adalet ise herkeste olması gerek bir kavramdır. "Vatan" kelimesi ancak bu şekilde maneviyat kazanır. Halkın içinde adaleti sağlarsa refah seviyesi artacaktır. Timur'un adaleti kadar cesareti ve tedbirliliği de meşhurdur. O, sorunları ince zekâsı ile önceden aldığı tedbirler sayesinde çözüme kavuşturur. Milletine de tedbirli olmayı öğretir. Hurşid Devran bu yazıları ile aslında hem Timur'u tanıtmış hem de Timur'un ağzından kendi dilek ve isteklerini dile getirmiş olur.

¹Hurşid Devran, Sohıbqiron Merosi, "Ma'rifat" Gazetesi, 8 Nisan 2015. (Allah'ın merhametinin gölgesi olan saltanatın ince işi iki insanî hayırlı hisse dayanırdı. Birincisi güçlü idrak ve olgun anlayış, ikincisi cesaret..)

“Menkim, Tangrining Quli Temur” da ise Timur hakkında yazılan yerli ve yabancı kaynaklardan söz etmektedir. Arap, Rus, Avrupalı birçok tarihçinin Timur hakkında yazdıklarını paylaşır, kendi fikirlerini ekler. Yine Timur’un nasihatlerini dikkate almayı bu milletin borcu olarak gördüğünü belirtir. Sanatçı halkı, baskıcı rejimin yakıp yıktıklarını yeniden inşa etmeye, unutturulan tarihi hatırlatmaya davet eder.

Sohibqiron, Mirzo Ulug’bek Va Muhammad Alining “Altoyir Yulduzi” Hikoyasi Haqida başlıklı makalesinde Hurşid Devran Emir Timur ve torunu Uluğbey hakkında bilgiler verir. bu konuda yazılan bazı eserleri eleştirir. Muhammed Ali’nin “Altoyir Yulduzi” adlı hikâyesi ise eleştirilerinin odak noktasıdır. Eserden bölümler paylaşarak hatalı gördüğü yerleri sebepleri ile birlikte açıklar. Timur hakkında yazılan yalan kitaplardan Avrupalıları değil, kendi halkını sorumlu tuttuğunu söyler.

Döneminde ilmî çalışmaların hız kazandığı bir diğer isim Timur’un torunu Uluğbey’dir. “Olis Yulduz Nuri” adlı yazısında Uluğbey’in çalışmalarından, tarihteki öneminden söz eder. Uluğbey, astronomi alanında yaptığı çalışmalarla kendinden sonraki âlimlere yol göstermiş, medresesinde pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Bu büyük müneccimin yaşadığı devirde Semerkand medeniyet, ilim ve irfan merkezi olmuştur. Konu ile ilgili olarak Boribay Ahmedov’un “Uluğbey” risalesini değerli bir çalışma olarak tanıtır.

“Menkim, Bobur” adlı yazısında Babür’ün hayatını anlatır. Aslında bu makalenin bazı kısımları Samarqand Xayoli kıssasından alınmıştır. “Bobur Mirzo Pirlari İkkinchi Maqola, Mavloni Abdulloh Qozi & Maxdumi A’zam”, Babür’ün pirleri olan Mavloni Abdulloh Qozi ve Maxdumi A’zam hakkında bilgiler verdiği bir yazısıdır. Hayatlarını, Babür ile ilişkilerini, eserlerini anlatır.

“Massagetlar Malikasi Va Forslar Podshohi”,adlı makalesinde esas olarak Tomris (Tomaris) ve Pers hükümdarı Kiros (Kurush) arasındaki savaşı anlatır. Ancak bunu yapmadan önce Kiros’un Babil’i nasıl zapt ettiğini ayrıntıları ile aktarır. Bununla birlikte Tomris’in hükümdarı olduğu “Massagetlar” diye adlandırılan kabile hakkında bilgi verir. Tomris’in kocası yıllar önce ölmüş, oğlu Sparganis ile kalmıştır. Oğlu

Massagetlar kabilesinin ordusunun başına geçer. Bu orduda erkekler kadar kadınlar da aktiftir. Kadınlar kılıç kullanmada ve ok atmada erkeklerden geri kalmazlar. Hile ile toprak almaya alışkın olan Kiros aynı taktiği Tomris üzerinde de dener. Eşi olmayı kabul ederse onunla savaşmayacağını söyler. Burada bir hile olduğunu sezen Tomris, Kiros'un oyununa gelmez. Cesareti ve zekâsı ile bilinen Tomris Kiros'u ne kadar uyarsa da savaş kaçınılmaz olur. Sparganis, Kiros'a esir düşer ve bir fırsatını bulup kendi göğsüne haçer saplayarak intihar eder. Tomris artık intikam duygusuyla dolup taşmaktadır. Kana susayan Kiros'u kana doyuracağını söylereke hücum geçer. Zorlu savaşın galibi Tomris olur. Hikâyenin sonunda Hurşid Devran düşüncelerini şöyle özetler:

*Malika To'maris jasorati ikki daryo atrofi va oralig'ida yashovchi xalqlar tarixida o'chmas iz qoldirdi. Shu sababdan muarrixlar bu qahramon ayolni goh bu, goh u xalqqa mansub bo'lgani haqida yozadilar. Ammo tarix faqat muarrixlar mulki emas, tarix xalq yodnomasi hamdir. Moziyda bo'lib o'tgan har bir voqea faqat tarixchi bitigida emas, eng avvalo xalq xotirasida o'zining boqiy izini qoldirishi shak-shubhasiz. Xalq og'zaki ijodi namunalarida, xoh "Alpomish" bo'lsin, xoh "Muslimnoma" bo'lsin xalqlar bosib o'tgan yo'llar davomida sodir bo'lgan hodisalar o'z aksini topgan. Xuddi mana shu nuqtai-nazardan kelib chiqib, To'maris jasoratiga nazar tashlaylik.*¹

Bundan yüz- yüz elli yıl önce Semerkant topraklarında "Oysuluv" adlı bir destanın anlatıldığını, bu destanın başkahramanı Oysuluv'un İran padişahı Dara ile mücadele içinde olduğunu söyler. Oysuluv ve Tomris arasında benzerlik kurar. Bu durumun Orta Asya halklarının Tomris'in cesaretinin varisleri olduğunu gösterdiğini belirtir.

"Bu Voqea Olis 1956 Yilda Bo'lib O'tgan Edi" başlıklı yazısında ise Şeyh Nedim el-Cisr'ın İmam Buhariddin'in türbesini ziyareti ile ilgili bir anıdan yola çıkarak kültürel mirasın korunmamasında, gerekli ilginin gösterilmemesinden şikâyet eder.

1.2.1.3.3. Dil ve Kültür

¹ Hurşid Devran, "Massagetlar Malikasi Va Forslar Podshohi", **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991, s. 106. (Melike Tomris'in cesareti iki derya etrafında yaşayan bütün halklarda silinmez bir iz bıraktı. Bu sebepten araştırmacılar bu kahraman kadını gâh o halka gâh bu halka mensup yazdılar. Ama tarih yalnız araştırmacıların malı değildir. Tarih halkın hatıralarıdır da. Tarihte olan her bir vaka yalnızca tarihçinin defterinde değil en önce halkın hatıralarında kendi izini bıraktığı şüphesizdir. Halkın sözlü kültüründe Alpamış olsun Müslima olsun, tarih boyunca yaşanan hadiselerin izi vardır. İşte aynen bu bakış açısıyla yola çıkıp Tomris'in cesaretine bakalım.)

Bağımsız, çağdaş ve gelişmiş bir ülke olabilmek için yalnızca tarihi bilmek veya iktisadî bakımdan güçlü olmanın yetmeyeceğini, kendi “dil” ini korumanın da en az bunlar kadar önemli bir faktör olduğunu düşünen Hurşid Devran bunun da eğitim ile sağlanabileceğini söyler. Sanatçıya göre bir milletin edebî, ilmî, içtimaî bütün hayatı diline yansır. Dilde yaşanan her türlü olumsuz gelişme kişilerin üretkenliklerini etkiler. Dildeki durgunluk hayatın her sahasında durgunluğa sebep olacağından bir anlamda çöküş başlar:

Til– Millat ijodining ko’rinishlaridan biri. Yana aniqroq aytadigan bo’lsak, til millat mohiyati, millat dili, millat ustunidir. Til faqat so’z yoki so’zning shakli emas, Til – ijtimoiy hayot, falsafa, ahloq, ruh, hayajon. Millat ijodidagi, ya’ni uning adabiyoti, san’ati, ilm-fanidagi har qanday to’siq yoki inqiroz eng avvalo tilda aks etadi.¹

Özbek dilinin geleceğinin halkın yaratıcı düşünce gücüne bağlı olduğunu söyleyen Hurşid Devran, bu düşünce gücü aktif olduğu sürece Özbek dilinin geleceğinden umutlu olacaktır. Dil, millet bilincini şekillendiren bir vasıtaadır. Dilin gelişmesi demek toplumun gelişmesi, dilde birlik toplumda birlik demektir. Hurşid Devran’a göre dil; siyasi, içtimaî, edebî, ilmî sahada, haberleşmede, sinema ve tiyatrodada olmak üzere pek çok sahada aktiftir. Bu sahaların geleceği de dilin gelişmesine bağlıdır.

1989 yılında yazdığı bu “Ma’rifat Shijoatdir” başlıklı makalesinde sanatçı Özbek dilinin resmi olarak “devlet dili” olarak tanınmasını böylece hukuki olarak da korunmaya alınması gerektiğini söyler. Bu durum Özbek dilinin ilerlemesini kolaylaştıracaktır. Ana dili eğitimi konusuna da değinen sanatçı küçük yaşta iki dil öğrenmenin çocukların dil gelişimlerini olumsuz yönde etkileyeceği fikrindedir. Hurşid Devran’a göre ilk önce ana dili öğrenilmeli, bu dilin bütün inceliklerine hakim olup ikinci bir dili öğreniliirse başarılı sonuçlar elde edilebilir. 20. yüzyıl düşünürü Abdulla Avlanî’nin dil hakkındaki fikirlerini paylaşır. Avlani’ye göre her milletin aynası dilidir. Rusça’yı bilmek kendileri için yemek içmek kadar hayatî bir ihtiyaç olmakla birlikte bu dili yerinde kullanmak lazımdır.

¹ Hurşid Devran, Ma’rifat Shijoatdir, **Samarqand Xayoli**, Toshkent “Kamalak” 1991, s. 42. (Dil, millet icadının yansımalarından biridir. Açık söylemek gerekirse dil, milletin mahiyeti, milletin kalbi, milletin temelidir. Dil, yalnız söz veya sözün şekli değildir. Dil; İçtimai hayat, felsefe, ahlâk, ruh, heyecandır. Milletin icadındaki, yani onun edebiyatı, sanatı, ilim ve fenindeki her çeşit engel ilk olarak dile yansır.)

Dilin bağımsızlığını koruma konusunda ise yalan yanlış yapılan tercümelerin dile verdiği zarara değinir. Düzgün bir şekilde, ana dile zarar vermeden yapılan tercümelerin yayımlanacağı, halkların dostluğuna katkı sağlayacak bir derginin çıkarılması gerektiğini söyler.

Dili kullanan herkesin, her kesimden insanın aslında dilin gelişimi için hizmet ettiğini bu yüzden onların gönüllerinin kültür ile terbiye edilmeleri gerektiğini düşünür. Dili geliştirecek ve yabancı dillerin etkisinden koruyacak olan şey eğitimidir, kültürdür. Kültür ise insanları kötülükten uzaklaştırıp iyiliğe yönlendirecek olan vasıtaadır:

Insonlarni yaxshilikka chaqiruvchi, yomonlikdan qaytarguvchi ma'rifatdir. U insonning sharofatlik, g'ayratlik bo'lishiga sabab bo'ladi, inson e'tiqodini mahkam qiladi. Inson ma'rifati sohasida o'ziga keladigan zarar va zulmdan panoh topadi.¹

Özbek diline en büyük zararın Stalin döneminde yapılan alfabe değişikliği ile verildiğini söyleyen Hurşid Devran makalesinin devamında bu konudaki şikayetlerini dile getirir.

En büyük manevî mirasın tarih olduğunu savunan sanatçı Çarlık döneminde Türk tarihini karalayan eserlerden, eğitimin Çarlık yönetiminin isteği doğrultusunda verilmesinden doğan olumsuz durumlara değinir. Bu durumun düzeltilmesi için Özbek aydınlarının harekete geçmesi, eserler vermeleri ve yabancı eserleri kendi dillerine uygun bir şekilde tercüme etmelidirler. Böylece halk dünya edebiyatını-tarihini öğrenme fırsatı bulacaktır. Medenî mirasın bir parçası olan halk kültürü korunup yaşatılmalıdır. Edebiyatta, sanatta bu kültürün izleri olmalıdır.

“Ma’rifat Farosatdir” başlıklı yazısında toplumun kültür seviyesini belirleyecek olanın millet olduğunu söyler. Islahatlar her ne kadar devlet eliyle yapılsa da onu uygulamaya geçirecek olan halktır. Dolayısıyla halk kendi seçimleri ile aslında nasıl bir medeniyette yaşamak istediğini belirler. Çocuklarının eğitimi yetişkinlerin sorumluluk ve adalet duygusuna, atalarının tecrübelerini dikkate almalarına bağlıdır. Bu konuda

¹ Devran, s. 44. (İnsanları iyiliğe davet eden kötülükten uzaklaştıran kültürdür. O, insanın faziletli, azimli olmasını sağlar. İnsanın inancını güçlendirir. İnsan kültür sayesinde kendisine gelecek olan zarardan ve zulumdan korunur.)

öğretmenden avukata, bankacıdan çiftçiye, sanatçıdan gazeteciye kadar herkese görev düşmektedir.

Toplumların ilerlemelerine engel olan şey eğitimsizlik, fikir yürütememektir. Bu toplumlarda cahil-zorba kişiler peydâ olur. Bu cahil-zorbalılar kitap okumayan, öğrenmeyen, üretmeyen, bir fikir sahibi olmayan kişilerdir. Bu kişiler toplumun yönetimini ele geçirirler. Edebiyatın, sanatın gelişmesine engel olurlar. Bir toplumda kitap okuma oranının yüksek olması demek kültürlü, ferasetli insanların çok olması demektir bu durum medeni ve maarifi yükselişi getirecek böylece içtimâî, siyasi yükselişleri de beraberinde getirecektir.

“Yana Ma’rifat Haqida” başlıklı yazısında harap edilen vatan topraklarını yeniden canlandıracak, yok edilmek üzere olan umudu insanlara yeniden aşılayacak olan tek gücün “marifet” olduğundan söz etmektedir. Hurşid Devran’a göre; iktisadî, sağlık, ekolojik, manevî, içtimai ve siyasî sahalarda marifet gereklidir. Stalin döneminde kendi tarihlerini ve dillerini unutmaya mahkum edilen toplumların manevî ölüme terk edildiklerini ve bunu durdurmak gerektiğini söyler. Sanatçının dikkat çekmek istediği bir diğer nokta ise Özbek sinemasının gerçek örf ve adetlerini yansıtmadığıdır. Bunun da bir çeşit Sovyet politikası olduğunu ve amacın gelecek nesillere atalarını yanlış tanıtmak olduğunu söyler. İdealleri uğruna mücadele eden, bulunduğu durgunluk döneminden kurtulmak isteyen kişinin aklındaki sorulara cevap bulacağı yer “tarih”tir. Halkın kendi tarihini, atalarından kalan manevî mirası öğrenmesi engellenemez.

“ ‘Özbek’ Atamasining Kelib Chiqishi Bilan Bog’liq Bir Faraz Haqida” adlı makalesinde Hurşid Devran “Özbek” kelimesinin kökeni ile ilgili farklı araştırmacılar tarafından yapılan (Tohir Malik, Po’lat Zohidov, Asqad Muxtor) tespitleri paylaşır. Bu araştırmacılar “Özbek” adının “Oğuz” adından geldiği konusunda hemfikirlerdir. Ayrıca Özbek Han’ın adından geldiği, “Özü+beg” manasında kullanıldığı da kabul edilmektedir. Hurşid Devran bu konu ile ilgili fikirlerini “Samarqand Xayoli” adlı kıssasında da paylaşmıştır.¹ Özbek adının Özbek Han ile ilgili olduğunu “özü+beg” yani

¹ Hurşid Devran, **Samarqand Xayoli**, Toshkent “Kamalak” 1991, ss.232-236.

“özü sağlam” anlamına geldiğini kabul etmekle birlikte bu araştırmanın daha eskilere götürülmesi gerektiğini ifade eder.

1.2.1.3.4.Edebiyat Yazıları ve Kitap Tanıtımları

“Qog’ozda Yozgulik Qolgay” adlı yazısında Hurşid Devran Özbek matbuatından söz etmektedir. Sanatçının dediklerine göre tarihte Maveräünnehir’in göz bebeği olarak anılan Semerkand için yüzyıllar boyunca pek çok medhiyeye yazılmış, bu güzide şehrin tarihini anlatan kitaplar basılmıştır. Bazılarına ulaşamayan bu eserlerin en önemlilerinden biri 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Semerkandlı muarrih Eb-u Tahir Hoca’nın “Semeriya” adlı kitabıdır. Bu kitap 1835-1848 yılları arasında yazılmış olup şehrin tarihi, coğrafyası, tarihi eserleri, medreseleri, mescidleri, türbeleri hakkında bilgi vermektedir. Eser 1921 yılında Semerkandlı genç âlim Abdül Mümin Sattariy (1903-1925) tarafından Fars-Tacik dilinden Özbekçeye çevrilmiştir. Bu genç tarihçinin bazı ilmi makaleleri de yayınlanmıştır. Kendisinin vefatından sonra “Semeriya” tercümesi 1925 yılında Sedridin Ayniy tarafından düzenlenip neşre hazırlanmıştır. Hurşid Devran, “karanlık dönemler” diye söz ettiği Sovyet döneminde eserin basımına izin verilmediğini belirtmektedir.

Eb-uTahir Hoca bu eserini yazma sebebini tarihi eserlerin, mescidlerin, sarayların zaman içinde yok edilme ihtimallerine karşı yazılı olarak kayıt altına alma olarak açıklamıştır. Ancak Semeriya’da adı geçen tarihi yerlerin birçoğu tahrip edilmiştir.

Hurşid Devran, tarihi eserlere gereken değerin verilmediğinden, korunmadıklarından, halkın kendi tarihine kayıtsız kaldığından yakınmaktadır.

“Jyul Vern “Klodus Bombarnak”dan parchalar & Jyul Vern O’zbekistonda Bo’lganmi?” başlıklı yazısında ise Fransız yazar Jules Verne’nin “Claudis Bombarnac” adlı eserinden söz eder. Bu eseri dikkate değer kılan husus Jules Verne’nin Özbekistan’da hiç bulunmamasına rağmen Buhara, Semerkant ve Taşkent’i tasvir etmesidir. Bu durumu yazarın zamanında şöhreti Avrupa’ya yayılan Timur ve Orta Asya hakkında pek çok eser yazılmış olmasına bağlar. Jules Verne bu kitapları okuyup söz konusu coğrafya hakkında bu kadar çok bilgiye ulaşmış olmalıdır.

Mirzo Bobur. Devon & Mirzo Boburning Ikki Ruboiysi Sharhi, adli yazısında ise Babür'ün "Ko'ngli tilagan murodig'a yetsa kishi..." ve "Tole' yo'qi jonimg'a balolig' bo'ldi..." dizeleri ile başlayan iki rubaisini şerh eder. Ayrıca Babür'ün rubailerinden örnek parçalar paylaşır. Yine aynı tarzda olan Alisher Navoyi. Qit'alar & Ikki Qit'a Sharhi, başlıklı yazısında da Ali Şir Nevai'nin iki kıtasını şerh eder ve sanatçının kıtalarından örnekler paylaşır.

"O'chmagan Ovoz, So'nmagan Qon" başlıklı yazında ise Hurşid Devran, Aybek'in edebî kişiliğine değinir, şiirlerinden örnekle verip tahlil eder. Özbek halkının Aybek'e olan sevgisinin nedenini ise şöyle açıklar:

*Oybekka munosabatimizga, Oybek dunyosini anglashimizga, unga bo'lgan so'nmas muhabbatimizga faqat bir fazilat sabab: "Oybekning bizga ta'sirida hamisha ijodiy — ruhimizni ozod va pok qiluvchi, ma'naviyatimizni tartibga soluvchi zo'r qudrat bor. Oybek she'riyatida, Oybek shaxsiyatida, Oybek dahosining tabiatida hamisha haqiqiy san'atga xizmat qiluvchi mana shu buyuk ma'naviy qudratni ko'ramiz."*¹

Hurşid Devran'ın yerli ve yabancı bazı sanatçılar ve eserleri hakkında bilgi verdiği kitap tanıtım yazıları ve edebî fikirler, tartışmalar içeren yazıları şunlardır:

"Matnazar Abdulhakim. Tafakkur Chorrahalarida 1. Iymon Tuhfasi & Kashf Et Sen O'zingni, O'zni Tanho Tanla" "Begali Qosimov. O'zbek Milliy Uyg'onish Adabiyoti & Adabiyot Oinayi- Millatdur" Masaoka Shiki Haqida , (H.D. Japon şair hakkında bilgi vermiş. Şiir tercümeleri başkasına ait) "Nurulloh Ostons Haqida. "Hurvatan" Kitobidan She'rlar" "Takuboku Va Tanka Haqida" "Uning Cholg'usi Yuragi Edi..." "Osmonga Talpingan Shoir" "Feruzo Osmonlik Shoir" "Behzod Fazliddin. Dunyo Tovlanishdan Charchamadi hech..." "Eng Hayotiy Ertak" "Mansura Haqida & O'zbek Mansuralaridan Namunalar" "Bobomurod Erali, 'Tungi Sayr' Kitobidan she'rlar" "Eshqobil Shukur. Oltin Boshni Egik Boshloqlar..." "Abdulla Oripov, O'zim Haqida Bir O'giz So'z" "Shavkat Rahmonga Maktub" "Dengiz Yaproqlari Kitobiga Yozilgan So'zboshi" "Bahrom Ro'zimuhammadga Savol Bergan Edim" "Bahrom Ro'zimuhammadning Javobidan Keyin Tug'ilgan Savollar"

¹Hurşid Devran, O'chmagan Ovoz, So'nmagan Qon, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991, s.78. (Aybek'e olan ilgimizde, Aybek'in dunyasini anlayisimizda, ona duyduqumuz sonsuz sevgimize yalnız bir sebep var: "Aybek'in bize etkisinde daima ureten, ruhumuzu ozgur ve temiz kilan, maneviyatimizi duzenleyici guc kuvvet var. Aybek şiirlerinde, Aybek şahsiyetinde, Aybek dehasının tabiatında daima hakiki sanata hizmet kilan işte bu büyük manevî kudreti görürüz.)

“Uygo’nmoq Dunyo Bilan Barobar Yashamoqdir Yoxud Jahon Adabiyotini “O’zbekcha” Bilish Xususida” Yana “Marisa Bodrojich va Nobel Mukofoti Haqida” “Ishq Yog’dusi Yoritgan Satrlar Zebo Mirzoning “Ishq” Kitobiga Yozilgan So’zboshi” “Turkiston Dahosi & Alisher Navoiyga Bag’ishlovlar” Navoiy Kimdir? Turkmi? Chig’atoymi? O’zbekmi?, “Sezgi İla Anglangan Falsafa” “Kibriyo Opani Eslab” “Bir Parcha Xotira. Abdulla Oripov,” O’z Haqimda Bir Parcha So’z”, “Bir Yomon odatim Haqida”, “Avval O’yla, Keyin So’yla”.

1.2.1.3.5.Hatıraları

Hurşid Devran; “Ustoz İbrati”, “Bolalik, Samarqand Va Boshqa Xotiralar”, “Olis Bolalikdan Qolgan Xotira”, adlı yazılarında birtakım hatıralarını paylaşmaktadır.

“Ustoz İbrati” başlıklı yazısında üstadı olarak gördüğü Erkin Vahidov ile ilgili hatıralarını ve Vahidov’un kendisinin edebî kişiliğinin oluşumuna katkılarını anlatır. Hurşid Devran; milletini, milli benliğini, edebiyatı sevmeyi ve anlamayı Erkin Vahidov’dan öğrendiğini söyler. “O’zbekim” kasidesi ve “Samarqand” şiirleri ile tanıdığı Vahidov daha sonra Devran’ın ilk edebî faaliyetlerine öncülük etmiştir. Yazdığı ilk şiirlerini Vahidov ile paylaşmış, ilk şiir kitabı “Shardaqi Olma Daraxti” onun ön sözü ile basılmıştır. Hurşid Devran bu hatıralarına ek olarak Vahidov ile Fergana ve Türkiye’ye yaptıkları seyahatlerinden de söz eder.

“Bolalik, Samarqand Va Boshqa Xotiralar” adlı yazısında çocukluğu, ailesi, Semerkant ve okul yılları hakkında bilgiler paylaşmaktadır.

“Olis Bolalikdan Qolgan Xotira” Hurşid Devran’ın halası ile aralarında geçen bir hatıradır. İlk şiirlerini yedinci sınıftayken yazmaya başlayan Hurşid Devran, edebiyat öğretmeni olan halası ile bunları paylaşır. Halası şiirlerini beğense de bir daha böyle şiirler yazmamasını söyler. O şiirler Emir Timur ile ilgili şiirlerdir. Çocukken anlam veremediği bu olayı büyüdükçe öğrendiği acı gerçekler kendisine açıklamış olur. Çarlık yönetiminde ailesinin yaşadığı dehşetli günlere değinir.

1.2.1.3.6.Tasavvuf

“Xalq Ichra Bo’lgini Haq Birla Bo’lgil...”, Nakşibendi tarikatının kurucusu Hoca Bahauddin Nakşibendi’nin hayatının anlatıldığı bir makaledir. Hayatı ve eğitimi”, öğrencileri ve yoldaşları”, tarikattaki şahsiyeti”, edebi eserlerdeki yeri”, Nakşibendiliğin önemi, ve Hoca Nakşibendi hakkında rivayetlerden söz edilmektedir.

“Avliyolar Yaratuvchi Shayx” adlı yazısında ise Şeyh Necmeddin Kübra’nın hayatını ve tarikatının kaidelerini anlatmaktadır. Hurşid Devran’a göre bu değerli insandan bizlere sadece nasihatleri değil; hikmetli rubaileri, sonsuz insanlık ve cesaret örnekleri miras kalmıştır. Cesareten kasdı Şeyh Kübra’nın Moğol baskınında korkusuzca savaşıp şehit olmasıdır.

1.2.1.3.7. Toplumsal Meseleler

“1986 Yil Dekabrida Olmoatada Ro’y Bergan Voqealarni Eslab” adlı yazısında 1986 yılında Kazakistan’da Sovyet rejimine karşı başlatılan ayaklanmayı anlatmaktadır. Çok fazla ayrıntıya girmeden olay hakkında bilgi verir. olaylar Gorbaçev’in Kazakistan Komünist Partisi Sekreterliğinden Dinmuhammed Konayev’i alıp yerine G.V. Kolbin’i ataması ile başlar. Aslında temelde yatan sebep Soveyt yönetiminin baskıcı politikası, Ruslaştırma çabaları, nükleer silah üretim sahalarının bu bölgede yoğunlaştırılmasıdır. Hurşid Devran, benzer şeylerin Özbekistan’da da yaşandığını Almaatı’daki isyanının bastırıldıktan sonra Sovyetler tarafından milliyetçiliği karalama kampanyalarının başlatıldığını söyler. Özellikle bu konuda sanatçılardan eserler verilmesi istenir. Hurşid Devran’ın “mankurt” olarak nitelendirdiği Ra’no Abdullaeva bu kampayaya rehberlik etmektedir. Söz konusu yazısında bu olaylar ve “Opa” diye andığı Ra’no Abdullaeva hakkında kaleme aldığı birkaç şiirini de paylaşmaktadır.

“O’zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov Xotirasiga” başlıklı yazısı 2014 yılında “Tafakkur” dergisinde yayımlanan İslam Kerimov anısına yazdığı “Samarqand” başlıklı şiiri ve kendisi hakkında fikirlerine yer vermektedir.

“Otaturk Bilan Chol Qissasi Va Qissadan Hissa” başlıklı yazısında Atatürk ile bir ihtiyar arasında geçen bir olayı kendi vatani ve milletine uyarlayıp ders çıkartır.

“Yolg'on Emas G'araz” Hurşid Devran'ın “Ozodlik” radyosunun yalan yanlış haberlerine tepksini dile getirdiği bir yazısıdır.

“Jovli Xushboq. Amir Temur Folchi Bo'lganmi?” adlı yazı aslında Jovli Xushboq'a aittir. Hurşid Devran bu yazıyı paylaşmadan önce Emir Timur'u kötülemek adına yazılan kitapları eleştirmekte bu oyuna gelen araştırmacılara tepki göstermektedir. Kendi görüşlerini dile getirdikten sonra söz konusu metni paylaşmaktadır. Bu yazı ile ilgili kendilerine Ne'mat Akbarov takma ismi ile gelen “Bu Qanday Qap?” adlı eleştiri yazısına “Bu Qanday Qap?” Maqolasi Muallifiga Birinchi Javob” adlı yazı ile cevap verir.

“Har Bir Kitobda Tiriklikning Nafasi Bor” ise kitap okumanın önemi, kitapların insan hayatındaki yeri ve önemi üzerine fikirlerini dile getirdiği bir yazısıdır. Kitap okuma alışkanlığının ilk önce ailede kazanılacağını, kitap okuma oranı arttıkça millet olma bilincinin gelişeceğini söyler.

1.2.2. Manzum Eserleri

1.2.2.1. Şiir Kitapları

Shahardagi Olma Daraxti: Hurşid Devran'ın ilk şiir kitabıdır Toshkent Yosh Gvardiya Noshriyoti tarafından 1979 yılında basılmıştır Bu şiirlerde şairin çocukluğuna, köy hayatına, tarihi kahramanlara ve rivayetlere, sanata rastlamak mümkündür. Kitabın başında Erkin Vahidov'un Hurşid Devran'ın sanatı ve bu kitabı hakkındaki görüşlerini bildiren kısa bir açıklama bulunmaktadır:

Xurshid davron qiyin va mashaqqatli izlanish yo'llaridan o'tib katta she'riyat dargohiga kirib kelayotir. Qo'lingizdagi kitobchani iste'dodli yosh shoirning shodat daftarchasi deyish mumkin.¹

Qadrdon Quyash:. Bu eserde tabiat ve insan, aşk, sevgi, vatana sadakat gibi konularda şiirler mevcuttur. Kitap 1979 yılında G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot Va San'at Nashriyoti tarafından basılmıştır.

¹ Hurşid Devran, **Shahardagi Olma Daraxti**, Toshkent Yosh Gvardiya Noshriyoti, 1979, s. 2. (Hurşid Devran zor ve meşakkatli uğraş yollarından geçip büyük şiiriyat dergahına gelip girmekte. Elinizdeki kitabın yetenekli genç şairin şehadet defteri olduğunu söylemek mümkündür.)

Tungi Bog'lar: 1981'de Toshkent Yosh Gvardiya Noshriyoti tarafından basılmıştır.

Uchib Boraman Qushlar Bilan: Toshkent G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot Va San'at Nashriyoti tarafından 1983'te basılmıştır. Kitapta, şiirlere ek olarak “Uyg'oq Toshlar” adlı dramatik bir destan bulunmaktadır.

To'marisning Ko'zlari (She'rlar, Rivoyatlar, Doston): 1984 yılında Toshkent Yosh Gvardiya Noshriyoti tarafından basılmıştır. Çeşitli tarihi rivayetlere, destanlara yer verilen kitapta şairin bazı tercüme şiirleri de bulunmaktadır. Bunlar; Letonyalı şair Maris Chaklays'ın “Uch yarim milliardimiz...” adlı şiiri, Rus şair Marina Tsvetayeva'nın “Sharobingga aralashtirdim...” adlı şiiri ve Anna Ahmatova'nın “Qo'yko'z Qirol” adlı şiirleridir.

Bolalikning Ovozi: 1986 yılında Toshkent G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot Va San'at Nashriyoti tarafından basılmıştır. Kitapta şairin daha önce yayımlanmış şiirlerine ek olarak yeni şiirleri bulunmaktadır.

Qaqnus: Toshkent Yosh Gvardiya Noshriyoti tarafından 1987'de basılmıştır. “Eski Daftardan”, “Mutarjim Daftaridan” ve “Yangi Daftardan” olmak üzere üç bölümden oluşur. Eski ve yeni şiirlerine ek olarak şairin Yunus Emre, Anna Ahmatova, İsikava Takuboku, Yannis Ritsos, Martsilius Martinaytis gibi şairlerden tercüme ettiği şiirler bulunmaktadır.

Bahordan Bir Kun Oldin (She'rlar, Rivoyatlar, Tarjimalar): Toshkent “Sharq” Nashriyoti tarafından 1997 yılında basılmıştır. Tabiatın insan psikolojisi ile ilgisine, çocukluğa, tarım ve köy hayatına dair şiirlerin yer aldığı bu kitapta bazı tercüme şiirlere de yer verilmiştir. Kitapta ön söz yerine Erkin Vahidov, İbrahim Gafurov, Ahmet Azam gibi sanatçıların Hurşid Devran'ın sanatı hakkındaki fikirleri paylaşılmıştır. Hurşid Devran kitabına ön söz mahiyetinde “Kitobga Kirish So'z” başlıklı bir şiir ile başlamaktadır. “Yapon She'riyatidan Tarjimalar” başlıklı bölümde Saygyo, Kobayasi ve Basyo gibi Japon şairlerden yapılan tercümeler bulunmaktadır. Ayrıca “Vatan Haqida Yetti Rivoyat” başlığı altında tarihi rivayetlere dayanan yedi ayrı destan türünde şiir vardır.

Bir Birni Erkalar Ikki Kabuter: Hurşid Devran'ın kitaplarında yer almayan, yeni şiirlerinin toplamından oluşan eserdir. Bu toplamda yer alan şiirler She'riyat, "Chaqmoq chaqnar nogoh dalada...", "U balani izlama endi...", Ertaklardan Biri, "Tong bilan oqshomning...", Voqif Samad O'g'li Xotirasiga, Bir Olma Gulladi, Bahs Yoki Takuboku Xotirasi, So'qir Homer Yozgan Xatdan, Qayg'um Manim, Qismat, Biz Bilan, "Suydigimning sochlari...", Menimcha, "Olis-Olislarga ketmoq istayman..." adlı şiirlerdir. Bu şiirler "Tafakkur" Dergisi'nde 2017 yılında yayımlanmıştır.

Rusça Şiir Kitapları

Drevniy napev molodogo dojdy. Moskva, Molodaya gvardiya, 1982

Polet odinokoy ptitsi. Sbornik stixov na russkom yazike. T., 1989

1.2.2.2. Manzum Hikâyeler, Destan Türündeki Şiirleri

San'atning Qudrati Yohud Fernan Leje¹ Haqida Hikoya²

Fransız ressam F.L hakkında bir manzum hikâye. Genç ve yalnız bir ressam olan F.L.'nin sıradan ve hiç de rahat olmayan bir hayatı vardır. Her gün evinden atölyesine gider. Yolunun üstündeki kilisenin önünde kör bir dilenciye rastlar. Dilencinin halinden, yüzünün ifadesinden çok etkilenir. Soğuk bir kış akşamı atölyesinde sabahlayarak bir resim çizer. Sabah olunca resmini alıp her zamanki yerinde duran dilenciye götürür. Güllerle dolu resmin altında şöyle yazar: "Güller açılıyordu, ben ise onları göremiyordum." Resimdeki güllerin güzelliği bütün kilisenin, etrafın havasını değiştirir. Yıllar geçer, dilenci ölür. Aynı resmin altında başka bir dilenci dilenir.

Migel' Ernandes³ So'zi

"Ko'zlar" dostonidan lavha¹

¹ Fernan Leje (1881-1955) P. Pikasso, J. Braklar bilan birgalikda tasviriy san'atdagi kubizm oqimiga asos solgan Frantsuz musavviri. (H.D.'in notu.)
(Fernand Leger (1881-1955), P. Picasso, G. Braque ile birlikte resim sanatında kübizm akımına bağlı Fransız ressam.)

² Hurşid Devran, **Uchib Boraman Qushlar Bilan**, G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot Va San'at Nashriyoti, Toshkent, 1983, ss.13-15.

³ Ispan shoiri Migel' Ernandesning o'lganda ham ko'zi yumilmagan. (H.D.'in notu.)
(İspanyol şair Migel Ernandes'in öldüğünde gözleri kapanmamıştır.)

İspanyol şair Miguel Hernandes hakkında yazılmış bir manzum hikâyedir. Şairin yaşam koşullarının zorluğu, vatanına milletine duyduğu sevgi ve duyarlılığı anlatılıyor. Vatanının özgürlüğüne kavuştuğunu görmeden ölmek istemiyor. Vefat ettiğinde gözlerinin açık olduğu söylenen şairin arzusu gerçek olmadığı için bu şekilde öldüğü tahmin ediliyor.

Uyg'oq Toshlar

(Dramatik Doston)²

Sahnelenmeye uygun bir şekilde yazılmış bu dramatik destan dört kısımdan oluşmaktadır. En başta katılımcıların listesi verilmekte ve gerekli görülen yerlerde açıklamalar yapılmaktadır. Konusu ise şöyledir: Bir erkek ve bir kadın heykeli bir gece konuşmaya başlarlar. Kadın heykel başından geçenleri anlatır. On yedi yaşına geldiğinde üvey annesi kendi oğlu ile evlenmesini ister. genç kız daha fazla dayanamayıp bir gün evi terk eder. Peşine düşen üvey annesi ve babasından kaçarken taşa dönüşür. Sıra erkek heykele gelir. Nasıl taşa dönüştüğünü anlatmaya başlar. Kendisi genç, yiğit bir savaşçıdır. Bir gece rüyasında taşın içine girip kaybolan bir kız görür. Kız kendisini kurtamasını ister. Ertesi gece ise rüyasında bir derviş görür. Dünyayı dolaşıp bu taşa dönüşen kızı bulmasını yoksa aşkından kendisinin de taşa dönüşeceğini söyler. Kızı bulmak için yollara düşer ancak bulamaz, taşa dönüşür. Şimdi o kızın karşısında durduğunu söyler. Birlikte gül bahçelerine doğru yürür giderler.

Destanın ikinci kısmında iki kişi hararetli bir şekilde konuşmaktadırlar. Kişilerden biri devrin teknoloji devri olduğunu, çocuklara derslerin robotlarla anlatılması gerektiğini dile getirir. İkinci kişi bunu kabul etmekle birlikte vatan millet sevgisi gibi manevi değerlerin robotlarla öğretilmeyeceğini söyler. O sırada heykellerin yerlerinde olmadıklarını fark ederler. Park müdürüne durumu bildirirler. Müdür heykellerin yok olduğunu duyunca telaşlanır ve ne yapacağını bilemez. O sırada temizlikçi kadın gelir ve heykelleri bugün gül bahçesinde gördüğünü söyler. Kadının anlattıklarına inanmakta zorluk çekerler. Taş heykellerin canlanıp insana dönüştüğünü

¹ Devran, ss. 24-27.

² Devran, ss. 61-85.

söyleyen kadının deli olduğunu düşünürler. Müdür, heykelleri bahçeden alıp yerlerine götürmeleri için adamlarını görevlendirir.

Üçüncü bölüm temizlikçi kadın ile müdür arasında geçen konuşma ile başlar. Temizlikçi kadın, müdür tarafından görevlendirilen adamların heykeli almaya geldiklerinde kadın heykelin ağlayıp yalvardığını söyler. Heykeller müdürün odasına getirilir. Birbirlerine nasıl aşık olup canlandıklarını anlatırlar. Müdür duydukları karşısında hiç etkilenmezken hikâyenin başındaki iki kişi aşkın gücüyle bu taşların can bulduklarını söylerler. Bu iki kişi ile müdür arasında maneviyat üzerine bir konuşma geçer.

Dördüncü bölümde ise bu iki kişi arasında hayatı, insanları sevmek üzerine, sevmeyi öğrenmek ve geleceğe umutla bakabilmek adına bir konuşma gerçekleşir.

Afrosiyob Devoridagi Ko'zlar^{1 2}

Tarihe tanıklık etmiş Semerkant, Spitamen gibi kahramanlara vatan olmuştur.

Şair, halkın gözüdür. Bu göz tıpkı bu topraklarda yaşamış olan tarihi kahramanlar gibi umutlu ve korkusuz olmalıdır.

Efrasiyap'ın başarılarının da anlatıldığı destanda kahramanlar ile şairler arasında benzerlik kurulmuştur.

Uchishni İstayman³

Dramatik destan türündeki bu eser yedi bölümden oluşmaktadır. Destanın sonunda “Xotima yahud O'tinchi Chol Ertagini Tinglab Ulg'aygan Bola Qo'shig'i” başlıklı, dörtlüklerle yazılmış bir koşuk bulunmaktadır. Destanın kişileri Tarxonbek, Vezir, Temirchi, kadınlar, Havash Qul, Askarbashi.

¹ Hurşid Devran, **Qaqnus**, Yosh Gvardiya Nashriyoti, Toshkent, 1987, ss. 23-29.

² Aynı şiir Shahardagi Olma Daraxti adlı kitapta “Ko'zlar” adı ile yayınlanmıştır. Bkz. Hurşid Devran, **Shardagi Olma Daraxti**, Yosh Gvardiya Nashriyoti, Toshkent, 1979, ss. 30-35.

³ Hurşid Devran, **To'marisning Ko'zlari**, Yosh Gvardiya Nashriyoti, Toshkent, 1984, ss. 96-108.

Vezir bir gün adamın birini uçarken gördüğünü Tarxonbek'e anlatır. Tarxonbek, adamı yakalamalarını emreder. Uçan adamın Temirchi olduğunu öğrenince çok şaşırır. Temirchi, uçmak istediği için Allah'a karşı gelmekle suçlanır. Sonunda idam ettirilir.

Havash Qul, kadınlara bir hikâye anlatır. Hikâyeye göre Tarxonbek'de uçmak için çabalarken ölür.

Özgürlük, bağımsızlık gibi temalara vurgu yapılmıştır.

Vatan Haqida Yetti Rivoyat¹

Bobolar Mozori, Bir Parcha Yer, Vatan Tuprog'i, Dola Gulli Piyala, Vatan Mehri, Tuz Haqi, Ota Qabri başlıklı yedi şiirden ibarettir. Çoğunlukla dörtlüklerle (bazıları dörtlük esasında yazılmış kırık mısralarla) yazılmış destan türündeki bu şiirlerin dörtlük sayısı 20-50 arasında değişmektedir.

Bobolar Mozori: 39 tane dörtlükten oluşan destan 7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. Ünlü İran şahı Dârâ'nın, göçebelerin atalarının mezarlarını korumak için korkusuzca kendisine meydan okumalarından etkilenmesi anlatılmaktadır.

Bir Parcha Yer: 48 tane dörtlükten oluşan bu destan hecenin 7'li ve 8'li kalıbıyla yazılmıştır. Hun imparatoru Mete'nin düşmana atını, eşini teslim edip ot bitmeyen bir parça toprağını vermemek için savaşması anlatılıyor.

Vatan Tuprog'i: 32 tane dörtlükten ibarettir. Hecenin 7'li ve 8'li kalıbıyla yazılmıştır. İran şahı komşu ülkeyi kendisine tabii kılmak için bir parça topraklarına el koyar. Vatan aşkı ile ölümü göze alan hakan şaha karşı savaş başlatır. Bağımsızlık ve vatan toprağı her şeyden üstündür mesajı verilmektedir.

Dola Gulli Piyala: 23 tane dörtlükten oluşan destan 9'lu hece ölçüsü ile yazılmıştır. Kırk gündür hasta yatan Babür'e bir çare aranmaktadır. Meşhur bir falcı, Babür'e vatan toprağından yapılmış yani Semerkant'tan gelecek olan bir kâsenin şifa olacağını söyler.

¹ Hurşid Devran, **Bahordan Bir Kun Oldin**, Sharq Nashriyot, Toshkent, 1997, ss. 181-208.

Vatan Mehri: Hecenin 7'li ve 8'li kalıplarıyla yazılan bu destan 34 tane dörtlükten oluşmaktadır.

Vatanı için savaşan atalar, babalar ve oğulların kahramanlıkları; bağımsızlık için korkusuzca savaşmaları anlatılmaktadır.

Tuz Haqi: 34 tane dörtlükten oluşan bu destan 7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. Padişahın hazinesine giren hırsız daha önce tuzunu tatığı bu yere ihanet etmekten vazgeçer hiçbir şey almadan çıkar. Bir tadımlık tuzun hatırına kötülük yapamaz. Buradan da “tuzluğuna tükürme” deyimini ortaya çıkar.

Ota Qabri: 7'li hece ölçüsü ile yazılan bu destan 39 tane dörtlükten oluşmaktadır. Ölmek üzere olan bir ihtiyar üç oğlunu yanına çağırır. Kendisi öldükten sonra oğullarının miras kavgasına düşmemelerini, kadı ne derse ona uymalarını söyler.

Babaları ölür ve toprağa verilir. Oğulları miras işini halletmek için kadıya giderler. Kadı bu işleri danıştığı bir ihtiyar olduğunu söyler ve ona yönlendirir. Bu ihtiyar ise kimin ne kadar miras hakkı olduğunu öğrenebilmeleri için öncelikle babalarının mezarını açmalarını ister. büyük ve ortanca kardeş bu iş için mezarlığa giderken küçük kardeşleri gitmez. Mezarın başına gelince babalarının kabrini bozmaya cesaret edemez vazgeçerler. İhtiyarın yanına dönerler. İhtiyar onları denemek için böyle bir şey yaptığını babanın kabrini bozmanın çocukların kalbini bozmakla bir olduğunu söyler. Küçük kardeşlerinin vatanını koruyan bir asker gibi babasının kabrini bozmadığını dolayısıyla mirasın hepsini onun hak ettiğini açıklar.

Hurşid Devran bu hikâyeleri anlatma amacı baskıcı yönetime boğun eğen, bağımsızlık için mücadele etmekten vazgeçenlere ders vermektir. Tarihten örnekler göstererek halkın içinde özgürlük duygusunu uyandırmak istemektedir. Aynı zamanda tarihini tüm dünyaya tanıtmaya isteği de vardır.

1.2.2.4.Tercüme Şiirlerden Oluşan Kitapları

Dengiz Yaproqlari: Toshkent, G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot Va San'at Nashriyoti, 1986.

Japon şiirlerinden oluşan bu kitapta Saygyo Tankalar, Matsuo Basyo, Yosa Buson, Kobayassi İssa, Takuboku İshikawa gibi şairlerin şiirlerinden tercümeler bulunmaktadır.

Qirg Oshiq Daftari: Toshkent, Yosh Gvardiya Nashriyoti, 1984.

Şark edebiyatlarından seçme şiir tercümelerinden oluşmaktadır. Âşık Veysel, Karacaoğlu, Yunus Emre'den şiirler tercüme edilmiştir.

1.2.2.5.Tercümeleri ve Çeşitli Dergilerde Yayımlanan Tercüme Şiirleri

Hurşid Devran Avrupa ve Uzak Doğu edebiyatından birçok şiir tercüme etmiştir. Japon, Çin, Kore, Hint, Azerî, Türk, Tatar, Yunan, Çek, İtalyan, İspanyol, Rus Alman, İngiliz, Fransız edebiyatlarından tercümeler yapmıştır. Mihail Kuzmin, Karl Sendber, Anna Ahmatova, Nikolay Gumilyov, Yevgeniy Yevtuşenko, Oyar Vatsietis, Osip Mandelstam, Marina Tsvetayeva, Mihail Lermontov Rus edebiyatından şiirlerini tercüme ettiği şairlerdir. İspanyol şair Rafael Alberti, Fransız şair Ejen Gilvik, Finlandiya'lı Edit Syodergan, Alman Mihayel Kryuger, Yugoslav Yovan Yovanovich, Yunan Yannis Ritsos, İtalyan Francesko Petrarca, Polonyalı Leopold Staff, Yarosloav Ivanshkevich, Vladislav Bronesvskiy, Yulian Tuvim gibi şairlerin şiirlerini çevirmiştir. Türk ve Azerî edebiyatından ise Orhan Veli, Yunus Emre, Karacaoğlu, Mevlana Celaleddin Rumî, Âşık Ömer, Kul Mahmut, Mahdumkulu, Âşık Veysel, Vakıf Samedoğlu, Ramiz Rövsen, Dilsöz, Rüstem Behrudi'nin şiirlerinden çeviriler yapmıştır. Bunların dışında Edige Destanı'nı ve Namık Kemal'in Celaleddin Harzemşah adlı tiyatro eserini de çevirmiştir.

Bu tercümelerin büyük bir kısmı müstakil bir eser olarak yayımlanmamış, bazı tercümelerine şairin kendi şiir kitaplarında parça parça yer verilmiştir. Bazıları ise Özbekistan'da çeşitli dergilerde basılmıştır.

Oyar Vatsietis, Yomg'ir Yog'aloq, Bolalar Uchun She'rlar, Toshkent, Yosh Gvardiya, 1976.

Anna Ahmatova, Marsiya Doston, "Saodat Jurnali", 1976.

Qadim Yapon She'riyatidan, "Yoshlik" Almanaxi, 1984.

Nikolay Zabolotskiy, Turnalar She'rlar, Toshkent, 1985.

Selma Lagerlef, Nilsning Yovvoyi G'ozlar Bilon G'aroyib Sayohati, Toshkent, 1986.

Maris Chaklays, Oto'yin, Toshkent, 1986.

Yannis Ritsos, Asr Ovozi, XX. Asr Jahon She'riyatidan, Toshkent, 1988.

Edigey, Tatar Xalq Dostoni "Jahon Adabiyoti" 2012.

Eski Yapon She'riyatidan "Jahon Adabiyoti" 2013

II.BÖLÜM

İNCELEME

Bu bölümde sanatçının mensur eserlerinden sadece müstakil olarak yayımlanan hikâyeleri ve kıssaları incelenmiştir. Diğer mensur eserleri olan drama, radyo ve televizyon eserleri müstakil olarak yayımlanmamış ve daha çok sahnelenmeye uygun eserler olduğundan incelemeye tabi tutulmamıştır. Sanatçının makaleleri ve deneme yazıları ise çalışmamızın birinci bölümünde ele alınmıştır.¹

1.Kıssalar

1.1.Edebî Bir Tür Olarak “Kıssa”

Türk edebiyatında, sonunda ders çıkarılan kısa hikâye anlamında kullanılan “kıssa” teriminin Özbekistan Milli Ansiklopedisi’nde açıklaması şöyledir:

*Badiiy adabiyotda epik janr turlaridan biri. Garbiy Yevropa ve Amerika adabiyotida povest ma'nosidagi Q. Tushunchasi yoq, nasrning romandan boshqa barcha janrlari “novella” termini orqali ifodalanadi. Rus va O'zbek adabiyotlarida Q.ning hoz. Va Qadimgi Rus adabiyotida har qanday nasriy asar povest (Q) deb atalgan, O'zbek adabiyoti tarixida rivoyat usulida nasr yoki nazmda yozilgan tarixiy-afsonaviy asarlar Q. deb yuritilgan.*²

Milli Ansiklopedi’de rivayet usulünde, nazım veya nesir şeklinde yazılan tarihî eserler şeklinde açıklanan kıssa, “Edebiyatşinaslık Lügâti”nde ise hacim bakımından roman ve hikâyenin arasında bir tür olarak tanımlanır. Ayrıca kıssada kahramanın hayatının bir bölümü anlatılır ve kıssanın merkezinde yalnızca kahraman vardır.³

Özbek edebiyatında bir şahıs ya da olay hakkında ağızdan ağıza aktarılan, genellikle epik özellikler taşıyan ve “povest” olarak tanımlanan kıssaların hikâyelerden

¹ Bkz. ss.14-34.

²“Qissa”, **Özbekistan Milli Ansiklopedisi**, Devlet İlmî Neşriyatı, Taşkent, 2005, ss. 169 – 170. (Edebiyatta epik türlerden biri. Batı Avrupa ve Amerika edebiyatında “povest” manasında “kıssa” terimi mevcut değil. Roman dışındaki nesir türleri “novella”(kısa roman) terimi ile ifade edilmektedir. Rus ve Özbek edebiyatlarında her çeşit nesir povest olarak adlandırılır. Özbek edebiyatı tarihinde rivayet usulünde nesir veya nazım şeklinde yazılan tarihi eserler kıssa olarak adlandırılır.) 169-170.

³ D. Quronov, Z. Mamajonov, M. Sheralieva, **Adabiyotshunoslik Lug’ati, Akademyashr**, Toshkent, 2013, s.388.

uzun, romanlardan kısa olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca “kıssa”ların da tıpkı romanlar gibi konularına göre tarihi, efsanevî ve maarifî türleri vardır.

1.2.Hurşid Devran’ın Kıssa Türündeki Eserleri ve Genel Özellikleri

Hurşid Devran’ın kıssaları daha çok tarihi kıssalardır. Edebiyatı milli bilinci oluşturma, yeni nesillere geçmişî, atalarını öğretme amacıyla kullanan Hurşid Devran, tarihî kıssaları ile Bağımsızlık Dönemi Özbek edebiyatının önemli isimlerindendir. Sanatçının kıssa türündeki eserleri şunlardır:

1. Bibixonim Qissasi¹
2. Sohibqiron Nabirasi Yohud Mitti Yulduz Qissasi²
3. Samarqand Xayoli³
4. Shahidlar Shohi (Shayx Kubro Tushlari)⁴

1.3.Kıssalarda Ele Alınan Konu ve Temalar

1.3.1.“Sohibqiron Nabirasi” Adlı Kıssada Timur’a ve Timur Dönemi’ne Bakış

Bağımsızlık öncesi dönemde milli bilincin oluşmasına engel olan baskıcı yönetim Özbek aydınlarının kendi tarihlerini yazmalarına, halka öğretmelerine izin vermemiştir. Bu durumdan fazlasıyla rahatsız olan Hurşid Devran bağımsızlığın kazanılmasıyla birlikte tarihin anlatılmasını, yeni nesile atalarını tanıtmayı, Özbeklerin tarihine yön vermiş şahsiyetler hakkında yazılan yalan yanlış bilgileri düzeltmeyi bir görev olarak görmektedir. Hurşid Devran’a göre bu, bağımsızlığın Özbek aydınlarına yüklediği bir sorumluluktur. Bu sorumluluğunu yerine getirme amacıyla kaleme aldığı kıssalarında özellikle Timur ve Timur Dönemi üzerinde durmaktadır. “Sohibqiron Nabirasi” ve “Bibixonim Qissasi” adlı eserlerinde Timur ve Timur devletine dair birçok

¹ Hurşid Devran, **Bibixonim Qissasi**, “Sharq” Nashriyot, Toshkent, 2006, (Bibixonim), (Aynı eser Kiril harfleri ile 1995 yılında “**Sohibqiron Nabirasi**” adlı eserde de yayımlanmıştır. Çalışmamızda yararlandığımız kaynak Latin alfabesi ile yazılan 2006 tarihli basımdır.)

² Hurşid Devran, **Sohibqiron Nabirasi**, “Sharq” Nashriyot, Toshkent, 1995, (Sohibqiron).

³ Hurşid Devran, **Samarqand Xayoli**, “Kamalak”, Toshkent, 1991, (Samarqand).

⁴ Hurşid Devran, **Shahidlar Shohi**, “Fan” Nashriyot, Toshkent, 2008, (Shahidlar). (Aynı eser Latin alfabesi ile 2006 yılında Bibixonim Qissasi adlı eserin içinde de yayımlanmıştır. Çalışmamızda yararlandığımız kaynak Kiril harfleri ile yazılmış olan 2008 tarihli basımdır.)

bilgiye ulaşmak mümkündür. Hurşid Devran'ın makale ve deneme türündeki yazılarında da değindiği nokta özellikle Timur'u karalamak için birtakım siyasi görüşler doğrultusunda yazılmış eserlerin sebep olduğu bilgi kirliliğini ortadan kaldırmanın gerekliliğidir. Bu nedenle Özbek aydınlarını tarihi yazmaya, yabancı dillerde yazılmış Özbek tarihine dair eserleri kendi dillerine çevirmeye davet eder.¹

Timur'un alim torunu Uluğbey²'in anlatıldığı "Sohibqiron Nabirasi" adlı kıssası Timur'un tarih sahnesine çıkış sürecinden ölümüne kadarki zamanın anlatıldığı tarihi-maarifî bir kıssadır. Bu eserde Timur' u bir hükümdar, baba, dede, eş olarak tanıma ve o dönemde Türk dünyasının siyasi, ekonomik, bilimsel, sanatsal alanda geldiği noktayı görmek mümkündür. Sanatçının üzerinde en çok durduğu konu Timur'un adaletidir. "Güç adalettedir" sözü ile tarihe geçen Timur'un hayatının her döneminde adil olmaya verdiği önemi ve çabayı görmekteyiz.

Maveraünnehir'deki en büyük bağımsızlık mücadelesini on yıl boyunca Emir Timur'un verdiğini söyleyen yazar 1370 yılından itibaren başlayan süreçten şöyle söz eder. "Mana shu qutlug' va shonli sanadan e'tiboran vatanimiz va xalqimiz tarixida oltin haflar bilan yazilgan samarali shavkatli yillar-Amir Temur davri boshlandi. "³

Aslında sadece bu cümle ile Hurşid Devran'ın Timur Dönemi'ne bakışını görmek mümkündür. Ancak sanatçı tarihi görüşlerini bildirirken kişisel boyutta kalmayı değil, fikirlerini somut delillerle temellendirmeyi tercih etmektedir. Yani Timur neden adaletli ve başarılı bir hükümdar? Neden Timur Dönemi şanlı bir dönem? Kıssalarında naklettiği vakaların arka planlarında bu soruların cevapları saklıdır.

Timur'un tarih sahnesine çıkışı ile Türkistan coğrafyasında büyük değişiklikler yaşandığı bilinen bir gerçektir. Hurşid Devran, bu değişimlerin vatana ve millete kazandırdıklarını hatırlatır. Moğol işgali altında karışık bir dönem geçiren

¹ Konuyla ilgili makaleler bkz.: Ajdodlar Yodi, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991. Muqaddas Kitobni Varaqla, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991. Tarix-Bobolar Bog'i, "Adabiyot va San'at" Gazetesi, 1988. (İkinci basım Samarqand Xayoli, Toshkent "Kamalak" 1991.)

² Uluğ Bey (1394-1449), ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz Unat, "Uluğ Bey", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.42, 2012, ss. 127-129.

³ Devran, Sohibqiron, s.129. (*İşte bu kutlu ve şanlı seneden itibaren vatanımızın ve halkımızın tarihine altın harflerle yazılan verimli ve şanlı yıllar- Emir Timur devri başladı.*)

Maveraünnehir’de Timur’un ortaya çıkışını mucize olarak değerlendirir. Timur’un gücünü “özgürlük” duygusundan aldığını, bu güçle büyük işler başardığını ve cesareti ile gelecek nesillere de örnek olduğunu söyler.¹ Veya böyle olması gerektiğini düşünüyor diyebiliriz. Çünkü Hurşid Devran’a göre Timur’un yaptığı, söylediği her şey şu an bile kanun hükmünde görülmelidir. Özellikle de bağımsızlık, adalet ve tedbirli olmak konularındaki öğütleri vasiyet sayılmalıdır. Bu konudaki görüşlerini en açık şekilde “Amir Temur Saboqları”² adlı makalesinde dile getirmiştir. Makalede yazılanlara göre milletin bugünü ve geleceği için hiçbir şey yapılmadan geçirilen hayatı değersiz bulan, bağımsızlığı “namus” sayan Timur ölmeden önce çocuklarına milletin mutluluğunu korumayı, derdine derman olmayı vazife olarak görmelerini söyler. Timur’a göre mutluluk bağımsızlık, derdine derman olmak ise halkın refahı için çalışmaktır. Her şeyi milletin refahı ve devletini güçlendirmek için yaptığı vurgulanan Timur’un fetihlerini de aynı sebepten gerçekleştirdiği “Sohibqiron Nabirasi” adlı kıssanın başında anlatılmaktadır:

*Uning boshqa mamlakatlarni zabt etishdan maqsadi ham kindik qoni tökilgan tuprokni- Movarounnahrni obod etish edi. Masalan, amalga oshmay qolgan Xitoy yurishidan maqsad-Sharq bilan G’arbni bog’lagan savdo yolini yana qaytarib Movarounnahrğa burib yuborish ediki, bu narsa mamlakatning iqtisodiy kōtarilishida katta mavkega ega bolishi mumkin edi.*³

Her hareketi planlı olan ve her adımını tedbirli atan Timur’un ülkeleri sadece ele geçirme, hükmetme arzusuyla değil bilinçli bir şekilde iktisadi ve sosyolojik boyutlarını da düşünerek fethettiği belirtilmektedir. Öyle ki onun zamanında Türkistan toprakları medeniyetin merkezi olmuştur:

Amir Temur davlatining yuzaga chiqish Markaziy Osiya halkqlari madaniyati va adabiyati, ilm-fani rivojining oliy bosqichga kōtarilishga imkoniyat tug’dirdi. Bu davlatning ravnaqi bashariyatining ulug’ farzanddlari safidan munosib orin olgan Xoja Bahouddin Naqshiband, Xoja Ubaydulloh Ahror, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Bobür Mirzo, Kamoladdin Behzod, Mavlonο Muzahhib, Mavlonο Qozizoda Rumiy, G’iyaseddin Jamshid, A’louddin Ali Qushchi, Miram

¹ Devran, Sohıbqiron, ss. 128-134.

² <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/xurshid-davron-sohibqiron-saboqlari.html> (09.04.2018)

³ Devran, Sohıbqiron, s.130. (Onun başka memleketleri zabt ediş maksadı uğruna kan dökülen vatan toprağını-Maveraünnehir’i abad etmektir. Mesela gerçekleştiremediği Çin seferinin amacı Şark ile Batı’yı birbirine bağlayan ticaret yolunu Maveraünnehir üzerinden geçirtmek böylece memleketin iktisadi yükselişine katkı sağlamaktır.)

*Chalabiy, Davlatshoh Samarqandiy, Sharafiddin Ali Yazdiy, Shay Ozariy singari mutafakkirlar ijodining uyg'onish davri boldi.*¹

Timur'un Türklüğe katkısı sadece askeri ve siyasi alanda değil bilim, edebiyat ve sanatta da kendisini gösterir. Sanatçı aynı kıssada Timur Devleti'nin Türk Dili'nin gelişmesindeki rolünden de söz eder. Bu dönemde sanat ve edebiyata verilen değer sayesinde Türk dilinde eserler verilmiştir. Timur'un edebiyata olan ilgisinden Ali Şir Nevai, Mecalis'ün Nefais adlı eserinde de bahsetmiştir. Hurşid Devran, Timur'un hikmetli söz söyleme, hitap etme ve şiir okuma konusunda yetenekli olduğunun tarihçiler tarafından da onaylandığını söyler.² Hatta sanatçı bu konuya "Menkim, Tangrining Quli Temur..."³ başlıklı makalesinde de yer vermektedir. Ali Şir Nevai'nin kaydettiklerine göre Timur şiir yazamayan ama ustaca beyit okuyan bir hükümdardır. Tarihçiler tarafından Timur'un ilim ve fene olan merakının da bilindiğini söyleyen Devran özellikle satranç ve astronomiye olan ilgisine değinir. "Sohibqiron Nabirasi" adlı kıssada Timur ve Uluğbey arasında gökyüzünü seyrettikleri bir gecede yıldızlar üzerine bir konuşma geçer. Timur, torunu Uluğbey'e yıldızların isimlerini öğretirken aynı zamanda Uluğbey'in bilgisini sınar. Torunun verdiği cevaplar ve sorduğu sorular üzerine zekâsına hayran kalır.⁴

Daha çok Timur'u anlatmak için yazılmış gibi olan bu kıssada Timur'un bir dede olarak torunu Uluğbey ile ilişkisini görmekteyiz. Torunlarını oğullarından daha çok sevdiği söylenen Timur için Uluğbey'in ayrı bir yeri vardır. Babasının adını verdiği bu torununa hiçbir zaman "Muhammet Taragay" şeklinde seslenmeyen Timur torununa "siz" diye hitap eder ve "Uluğbey" lakabı ile seslenir: "Amir Temur nabiralari ichida yalg'ız

¹ Devran, Sohibqiron, s 130. (*Emir Timur Devleti'nin ortaya çıkışı Asya halklarının medeniyetinin edebiyat ve ilimde ilerleyişinin yüksek bir seviyeye gelmesine zemin hazırlamıştır. Bu devletin var olduğu dönem insanlık tarihinde mühim yer tutan Hoca Bahauddin Nakşibend, Hoca Ubeydullah Ahrar, Ali Şir Nevai, Abdurrahman Camî, Bâbüir Mirza, Kemaleddin Behzat, Mevlana Muzahhib, Mevlana Kadızade Rumî, Gıyaseddin Cemşid, Alaaddin Ali Kuşçu, Miram Çelebi, Devletşah Semerkandî, Şerafeddin Ali Yazdî, Şeyh Azarî gibi düşünürlerin faaliyette olduğu bir dönemdir.*)

² Devran, Sohibqiron, s.131.

³ Hurşid Devran, Menkim, Tangrining Quli Temur...", "Ma'rifat" Gazetasi, 2011, Aprel.

⁴ Devran, Sohibqiron, ss. 296-298.

Uluğ'bek mirzogagina sizlab gapirardi. Bu odat unga piri bolmish Amir Sayyid Kuloldan yuqqan edi.”¹

Timur, torununun iyi bir savaşçı ve hükümdar olmasını istese de onun ilime olan ilgisinden şikâyetçi değildir. Bu konuda torunun iyi bir eğitim alması için özen gösterir. Emir Timur ile Uluğbey arasında geçen bir hadise Timur'un kitaplara verdiği değeri göstermektedir. Uluğbey'in kitaplarını bir çuvalda taşıdığını gören Timur şöyle der:

-Bolalik qilmang, Mirzo, bunakada kitoplarni xor qilasiz-ku! Kitob muqaddas narsa, uni avaylash kerak. Tuz-namakni, ota-onani, ustozni qanday qadr etish lozim bolsa, kitobni ham shunday e'zozlash joiz...²

Timur'un Türk diline bakışını ortaya koyan bazı vakaların da nakledildiği kıssada sanatçı ortak dil vurugusu yapmaktadır. Uluğbey'in, hocası Bursalı Mevlana Kadızade Rumî³'den ders aldığı sırada Timur içeri girer. Uluğbey'in ve Kadızade Rumî'nin Farsça konuştuklarını duyunca şöyle der:

-Mavlonο, -dedi Amir Temur nihoyat, -nechun ikkingiz ham Türk bolaturib, Forsiyda söyleshesiz?⁴

Sözlerine ana diline verdiği değeri anlatarak devam eden Timur ana dilin anne kadar aziz olduğunu söyler. Türk dilinin düşünürler tarafından küçümsendiğini bu nedenle Farabi, İbn-i Sina gibi alimlerin Arapça ve Farsça eserler verdiğinden yakınır. Sanata, bilime ve Türk diline verdiği önemi şu sözleriyle anlatır:

-Men Turklik qaddini tiklayman deb dunyaga kelganman, Mavlonο! Yana bilurmanki, uning qaddini yalg'iz qilichim zori emas, sizdek hakim zotlarning tafakkuri kotarg'ay...⁵

Hurşid Devran'ın Türklüğe bakışını ve ortak dil vurgusunu “Sohibqiron Nabirasi” adlı kıssada anlatılan bir olayda görmekteyiz. Ankara Savaşı'nda oğlunu

¹ Devran, Sohibqiron, s. 218. (Emir Timur torunları içinde yalnızca Uluğbey Mirza'ya “siz” diye hitap ederdi. Bu adet ona piri Emir Seyyid Kulal'dan geçmişti.)

² Devran, Sohibqiron, s. 311. (-Çocukluk yapmayın Mirza, bu şekilde kitapları hor kullanıyorsunuz. Kitap mukaddes bir şeydir, koruyup kollamak gerek. Tuzu-ekmeğin, ananın-babanın, üstadının nasıl kadri bilinmesi gerekse, kitabını öyle aziz görmek lazım.)

³ Kadızâde-i Rûmî (?- 1440'tan sonra), ayrıntılı bilgi için bkz. İhsan Fazlıoğlu, “Kadızâde-i Rûmî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.24, 2001, ss. 98-100.

⁴ Devran, Sohibqiron, s. 310. (Mevlana dedi Emir Timur nihayet, -Niçin ikiniz de Türk olduğunuz halde Farsça konuşuyorsunuz?)

⁵ Devran, Sohibqiron, s. 310. (Ben Türklüğü canladırmaq için dünyaya gelmişim, Mevlana!. Bilirim ki Türklüğü sadece kılıcım ile yüceltemem, sizin gibi alimlerin fikirleri yüceltecek...)

kaybeden anne savaş meydanında oğlunu aramaktadır. Annenin ağıtları, oğluna seslenirken söyledikleri her iki tarafın askerleri tarafından anlaşılmaktadır:

Uning bu bo'zlashlari bir-biri bilan urushib, bir-birini chavaklagan va qiynalib jon berayatgan har ikki taraf navkarlari uchun yaqin va tanish edi. Bechora ona tilidan ko'chagan so'zlar har ikki tomon anglaydigan tilda-Türk tilida edi. Bir tilda so'zlashgan, ammo hükümdorlari til topolmaganlari uchun bir-birlariga tig' oktalgan navkarlar dunyadan ko'z yumish oldidan quloklariga eshitilgan ona nolasi ostida, uzoklarda qolgan volidalari nomlarini tilga olib, jon berardilar.¹

Hurşid Devran'ın Türklüğe dair fikirlerini en açık şekilde yansıttığı bu hikâyede aslında Osmanlı Türkleri ile Türkistan Türklerinin kardeş oldukları, aynı soydan oldukları vurgulanmaktadır. Türkistan'dan Türklerin asıl yurdu diye söz eder.² Oğlunu yaralı bir halde bulan ve orada kaybeden anne yaralı başka bir askere yardım eder. Oğluna tıpatıp benzeyen bu askerin Türkistanlı olduğunu fark eder:

Faqat ona bu ingrab yatgan yigitning ust-boshidan uning Turkistonlik ekanini fahmladi. Qachonlardir uning ota-bobolari yashagan Turkistondan... balki bu yigit bobosi ona yurtimiz deb rivoyat qilgan Nurota dog'laridandir?³

Hurşid Devran, Yıldırım Beyazıt ile Timur arasındaki tehditkâr mektuplaşmaları ve Ankara Savaşı'nı anlatırken mümkün olduğunca tarafsız kalmaya özen gösterir. Her iki tarafın askerlerinin cesurca savaştığını, her iki hükümdarın da büyük hükümdarlar olduğunu belirtir. Hatta Beyazıt ve Timur'dan “iki Türk hakani” diye bahseder. Timur'un esir düşen Beyazıt'a misafir gibi davranıp özenle ağırladığını hatta Beyazıt'ın yaşına rağmen duruşuna ve cesaretine hayran kaldığını söyler.⁴ Her iki tarafa eşit mesafede durmaya çalışıyor gibi görünen Hurşid Devran'ın Yıldırım Beyazıt için kullandığı “Türk hakani”, “Osmanlı hükümdarı”, “Rum hükümdarı” gibi ifadelere bakılarak Osmanlıya bakışını net bir şekilde ortaya koymak mümkün değildir. Ancak açık olan şudur ki, Hurşid Devran Türklerin ana yurdu olarak Türkistan'ı göstermekte,

¹ Devran, Sohibqiron, s. 271. (Onun bu ağıtları birbiri ile savaşıyor, birbirine eziyet eden ve can veren her iki tarafın askerleri için bilindik bir şeydi. Çaresiz ananın dudaklarından dökülen sözler her iki tarafın da anlayabileceği Türk dilinde idi. Aynı dili konuşan ancak hükümdarları ortak dil bulamadığı için birbirlerine ok atan askerler dünyaya gözlerini yummadan önce kulaklarında bir ananın feryadı ile uzaklarda kalan analarının adlarını sayıklayarak can verdiler.)

² Devran, Sohibqiron, ss. 271-274.

³ Devran, Sohibqiron, s. 273. (Fakat ana inleyip yatan bu yiğidin kıyafetinden Türkistanlı olduğunu anladı. Bir zamanlar atalarının yaşadığı Türkistan'dan...- Belki bu yiğit ata yurdumuz denilen Nur Ata Dağları'ndandır?)

⁴ Devran, Sohibqiron, s.270.

Türklüğe bir bütün olarak bakmaktadır. Yıldırım Beyazıt'ı açıkça kötülemese de zaman zaman güçsüz gösterdiği Timur'u her durumda yücelttiği bir gerçektir.

1.3.2. “Bibixonim Qissasi” ve “Sohibqiron Nabirasi” Adlı Kıssalarda Saray Mülk Hanım

Timur'un ikinci eşi Saray Mülk Hanım Çağatay hanlarından Kazan Han'ın kızıdır. İlk eşi Emir Hüseyin'in 1369'da öldürülmesi üzerine Emir Timur ile evlenir. Hem ilk eşinden hem de Timur'dan çocuk sahibi olamayan Saray Mülk Hanım, Timur'un çocuklarının ve torunlarının yetiştirilmesinde önemli rol oynar.

Timur haleflerine çok önem verirdi. Mirzâların eğitilmesine anne ve babası hiç karışmaz ve bu bir devlet işi olarak ele alınırdı. Doğum zamanı yaklaşıncâ hâmileyi saraya aldırırlar ve büyük bir özenle bakarlardı. Fakat çocuk dünyaya gelir gelmez hemen annesinden alınır, yemesi, içmesi, giymesi ve eğitilmesi, velhasıl her şeyine dikkatle bakan yetiştiricilerin eline verilirdi.¹

“Sohibqiron Nabirasi” adlı kıssada Timur, torunu Uluğbey ile özellikle Saray Mülk Hanım'ın ilgilenmesini ister. Çünkü Uluğbey'in annesi Gevherşad Begüm'ün kibirli mizacının çocuğa da yansıyacağından korkar. Evlatlarının yetiştirilmesine dair eşine şunları söyler:

-Mening farzandlarim erka bolmaslig'ı kerak!- derdi Amir Temur. –Alarni erkalaydigan er canggohu maydon bolsun. Arg'umoq ila qilich alarning jonajon dosti, jang-jadal, yurish alarning ustozidur!

Mana shu niyatda jahongir nabiralar tarbiyasini oqila Malika zimmasiga yuklatgan edi. Saroymulxonim xon qizi emasmi, murg'aklikdan hukmfarmonlik va bahodirlikdan sabok olgan.²

Timur'un sadece çocuk eğitiminde değil devlet işlerinde de güvendiği, bazı durumlarda fikrini aldığı gözde eşi Saray Mülk Hanım'ı “Bibixonim Qissasi”nda Hurşid Devran şöyle tanıtmaktadır:

Xalq o'rtasida Bibixonim nomi bilan mashur bo'lgan malikaning asli ismi Saroymulxonim edi. Uning hayot yo'li haqida tarixiy manbalardan biri bo'lmish Abdurazzoq Samarqandiyning “Matlayi sa'dayn va majmayi bahrayn” asarida yozilishicha, Saroymulxonim chingiziylardan bo'lmish Chig'atoy avlodiga

¹ Wilhelm Barthold, **Uluğ Beg Ve Zamanı**, Çev. İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Ankara, 2015, s. 35.

² Devran, *Sohibqiron*, ss. 160-162. (Benim evlatlarım şımarık olmamalı! –dedi Emir Timur. –Onları şımartan savaş meydanı olsun. Kılıç can dostları, savaş, sefer onların ustasıdır! İşte bu niyetle Cihangir, torunlarının terbiyesini akile Melike'nin sorumluluğuna bırakmıştı. Saray Mülk Hanım han kızı olduğundan hükümdarlıktan, bahadırlıktan anlardı.)

*mansub Qozonxonning qizi bo'lib, besh yoshida otasidan yetim qolgan. Mashur Rus olimi V. Bartold ham Qozon ismli xon qizi haqida ma'lumot beradi. Shu sababdan ham, ya'ni Chingizxon avlodidan bo'lgani uchun ham Saroymulkxonim Amir Temur saroyida katta izzat-ikromda bo'lgani shak-shubhasiz.*¹

Saray Mülk Hanım'ın terbiyesinde yetişen Şahruh Sultan ve Halil sultan'ın sanata, Uluğbey'in ilim ve edebiyata olan ilgisinde Saray Mülk Hanım'ın aydın bir kadın olmasının etkisi olduğunu söyleyen yazar Saray Mülk Hanım'ın Timur'un gözündeki önemine değinir:

*Saroymulkxonim faqat chinqizi xonlar avlodi bo'lgani uchungina emas, ayni paytda aynan fozila va oqila ayol bo'lganidan ham Turon hukmdorining mehr-u muhabbatini, hurmat-u e'tiborini qozongani, shubhasizdir. Jahongir boshqa xotinlaridan ko'ra ko'proq aynan shu katta xotinini o'z harbiy yurishlarida hamroh qilishi sababini ham Saroymulkxonimning mana shu fazilatlaridan izlash lozim.*²

Bu akıllı ve marifetli kadının saltanat işlerine de dahil olduğunu o dönemde saraya ziyarete gelen elçilerden Ryui Gonzales'in de seyahat günlüğünde yazdığını söyleyen sanatçı Saray Mülk Hanım'ın Timur'un baş hatunu olarak bilindiğini çeşitli devlet merasimlerinde Timur'un yanında yer aldığını belirtir. Yani Saray Mülk Hanım ünü ülke sınırlarını aşmıştır:

*Timurlular devrinde hanımların devlet idaresinde mühim rolleri olduğu görülüyor. Timur'un hanımları ve sarayındaki kadınların durumu umumiyetle İslâm kanunlarına değil, eski Türk ve Moğol örf ve adetine uygundu. Timur devrinde Semerkand'a gelen İspanyol elçisi Clavijo şerefine verilen ziyafetlerde hanımların yüzlerinin örtülü olmadan katıldıkları anlaşılıyor. Timur'un hanımlarından Saray Mülk hanım ve gelinlerinden Hanzâde de elçi için ziyafet vermiş ve bu ziyafette başka hanımlar da bulunmuştu. Hanımlar umumiyetle seferlere de katılırlardı. Timur'un hanımlarından Saray Mülk ve Tuman Aga, Halil Sultan'ın hanımı Şad Mülk, Şahruh'un hanımı Gevherşad Aga, Hüseyin Baykara'nın annesi Firuze Begim ve hanımı Hatice Begim hükümdarlar üzerinde ve devlet idaresinde söz sahibi olmuşlardır.*³

¹ Devran, Bibixonim, ss. 132. (Halk arasında Bibi Hanım adı ile bilinen melikenin asıl ismi Saray Mülk Hanım idi. Hayatını anlatan tarihi kitaplardan biri olan Abdürrezzak Semerkandi'nin "Matlayi sa'dayn" eserinde yazılanlara göre Saray Mülk Hanım Çağatay Hanlığına mensup Cengiz Han'ın kızı olup beş yaşında yetim kalmıştır. Meşhur Rus alim V. Bartold da Kazan Han'ın kızı hakkında bilgi vermektedir. Cengiz Han soyundan olmasının da etkisiyle Saray Mülk Hanım, Emir Timur'un sarayında oldukça saygı ve sevgi görür.)

² Devran, Bibixonim, ss.133. (Saray Mülk Hanım yalnızca Cengiz Han soyundan olduğu için değil aynı zamanda aydın ve akıllı bir kadın olduğundan Turan hükümdarının sevgisini ve saygını kazandığı şüphesizdir. Cihangir'in diğer hatunlarından ziyade bu büyük hatununu seferlerde yanında götürüşünün sebebi budur.)

³ İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2017, ss. 159-160.

Asil, akıllı ve cesur bir kadın olarak tanıtılan Saray Mülk Hanım hakkında anlatılan çeşitli rivayetlerde hep bu özellikleri vurgulanmaktadır. “Bibixonim Qissasi” bu amaçla yazılmıştır denilebilir. Burada anlatılan rivayetlere göre Saray Mülk Hanım, Timur sefere gittiğinde saltanatın başındaki kişi konumuna geçer. Geceleri kılık değiştirerek halkın arasında dolaşp gözlem yapar. Yine böyle bir akşamda konuşmalarına şahit olduğu üç genci ertesi gün huzuruna çağırır. Sarayın bütün yemeklerini tatmak istediğini söyleyen gencin hayalini gerçekleştirmek için onu aşçının kızı ile evlendirir. Saray Mülk Hanım gibi güzel bir kadının sevgilisi olmasını isteyen gence bunun mümkün olamayacağını ancak kendisini güzel bir kızla evlendirebileceğini söyler. Üçüncü gencin dileği ise Timur gibi bir hükümdar olmaktır. Hazır cevaplılığı ile bilinen Saray Mülk Hanım bu gence Timur’u hükümdar yapan şeyin kılıcı ve yüreğindeki ateş olduğunu, ona kılıcını verebileceğini ama yüreğinde aynı ateş yoksa Emir Timur gibi olamayacağını söyler. Bu olay seferde olan Timur’un kulağına gider. Saray Mülk Hanım’ın aklına bir kez daha hayran kalır.¹ Timur’un, eşinin akıllı cevaplarına ve çözümlerine hayran kaldığı başka rivayetler de anlatılmaktadır. O rivayetlerden biri de şöyledir:

Emir Timur, ele geçirdiği bir ülkede düzeni sağlayamaz. Halkı kendisine boyun eğdirmekte zorluk çeker. Bu konuda vezirlerinden yardım istese de onlar da çözüm bulamazlar. En sonunda zekâsına hayran olduğu eşi Bibi Hanım’dan yardım istemeye karar verir. Bir mektup gönderir. Mektubu Semerkant’a taşıyan ulak dinlenmek için bir yerde durduğunda mektupta ne yazdığını merak eder. Emir Timur Bibi Hanım’ı epeydir görmediğinden, gazel yazmış olsa gerek diye düşünür. Mektubu açtığında “zapt ettiğim topraklardaki insanlara boyun eğdiremiyorum. Bu konuda bana ne söylersin?” yazdığını görür. Mektubu Bibi Hanım’a ulaştırır. Bibi Hanım mektubun ulak tarafından açıldığını anlar. Şimdi ne yazsa tekrar okunacağını düşünüp mesajını yazılı olarak değil sözlü olarak iletir. Ancak öyle bir mesaj vermelidir ki bunu yalnızca Emir Timur anlamalıdır. Hizmetçilerini çağırıp bir bölgedeki yaşlı ağaçları köklerinden sökmelerini emreder. Ertesi gün aynı yere yeni fidanlar diktirir. Ulağa gidip Emir Timur’a burada gördüklerini anlatmasını ister. Timur’un karşısına çıkan ulak Bibi Hanım’ın mektup

¹ Devran, Bibixonim, ss. 152-155.

göndermediğini yalnızca gördüklerini anlatmasını istediğini söyler. Emir, ulağın anlattıklarını dinleyince mesajı alır. Bibi Hanım'ın neden böyle bir yol tercih ettiğini de anlar ve eşinin zekâsına o kadar hayran olur ki ulağı cezalandırmayı unuttur. Timur zapt ettiği yerde devlet işlerinden yaşlıları çıkartıp yerine gençleri koyar. Kısa zamanda herkes kendisine itaat etmeye başlar.¹

Saray Mülk Hanım, Timur'a bağlılığı ile de bilinir. Hakkında söylenegelen en meşhur rivayete göre Emir Timur, Hindistan seferine çıkınca eşi Bibi Hatun Semerkant'ın en iyi mühendislerini mimarlarını toplatıp Emir Timur'un şanına yakışır bir medrese yaptırmak ister. Timur seferden dönene kadar inşaatın bitmesini emreder. Mimarlardan biri Bibi Hanım'a aşık olur ve işleri ağırdan almaya başlar. Medresenin zamanında bitmesini istiyorsa Bibi Hanım'ın kendisine bir öpücük vermesi gerektiğini söyler. Zekâsı ile meşhur olan Bibi Hanım mimarın bu isteğini duyunca çok sinirlenir. Aşçıbaşına kırk tane yumurtayı pişirtip kırk farklı renge boyatır. Mimar bir oturuşta hepsini yer. Hepsinin tadının aynı olduğunu söyler. Bibi Hanım ise “nasıl ki yumurtaların dışı farklı içi aynıysa kadınların da öyledir. Benden öpücük istemeye utanmaz mısınız?” der. Bu olayı Emir Timur duyunca kendisini yaşatmayacağını tahmin eden mimar bir sabah medresenin tepesinden kendini atar, kuş olup uçar.²

Bu rivayetin farklı versiyonları da bulunmaktadır. Bir rivayete göre Bibi Hanım'ın peçesinin üstünden mimarın kendisini öpmesine izin verdiği ve Timur seferden dönünce genç mimarın caminin minaresinden atladığı ama düşmeyip kuş olup uçtuğu söylenir.³

Hurşid Devran, Bibi Hanım üzerinden tarihteki Türk kadınına, kadının bireyin yetişmesindeki önemine ve tabi ki ana yurt olarak gördüğü Semerkant'a vurgu yapar. Bibi Hanım'ın naaşının Semerkant'a getirilişinin anlatıldığı kısımda günümüzde artık tarihin unutulduğundan Semerkant'a gereken değerin verilmediğinden yakınır. Bibi Hanım'ın naaşının Semerkant'a getiriliş hikâyesinin kahramanı Yusupov rüyasında Bibi Hanım'ı görür. Bibi Hanım onu gerçek Semerkant'a götüreceğini, bu dünyadaki

¹ Devran, Bibixonim, ss. 130-132.

² Devran, Bibixonim, ss. 107-110.

³ Devran, Bibixonim, s. 111.

Semerkant'ın geçmişi unutan insanlarla dolu olduğunu söyler.¹ Tarih, vatan, toprak ve “ana” sıfatıyla kadın, sanatçının üzerinde durduğu ve değerinin bilinmesini vurguladığı kavramlardır.

1.3.3.“Samarqand Xayoli” Adlı Kıssada Türk Tarihine Dair Notlar

Babür Mirza'nın Semerkant'ı ele geçirme arzusunun anlatıldığı “Samarqand Xayoli” adlı kıssa tarihi-maarifi bir kıssa olup belli başlı tarih kitaplarından bolca alıntılar içermektedir. Alıntılar dışında Hurşid Devran'ın okuduklarına ve araştırmalarına dayanarak yaptığı bir takım tahminler ve iddialar da mevcuttur. Sanatçı, Orta Asya topraklarında yaşadığı bilinen en eski kavimlerden, “Türklük”, “Türkîlik” ve “Özbek” kavramlarından kısaca söz eder.²

Hurşid Devran'nın tespitlerine göre Bronz Çağı'nın sonlarına doğru Orta Asya topraklarında yaşadıkları bilinen devletler şunlardır: Suğdlar, Baktriyalıklar, Harezmîler, Çoçliklar. Çevrede yaşayan göçmen kavimler ise Saklar, Massagetlerdir. Saklar, Amuderya ve Sirderya'nın orta kısmından Sibirya'ya kadar uzanan bölgede, Massagetler Amuderya ve Sirderya'nın aşağı kısmında Harezmîlerle komşu, Soğdlar Zereşan Vadisi'nde, Baktriyalıklar Hisar ve Surhan vahasında yaşamışlardır. Bu tarihi bilgileri ilk olarak Avrupalı kaynaklardan öğrenmek zorunda kalışlarından yakınan yazar bu durumu şöyle açıklar:

*Shuni qayd qilish lozimki, o'tgan asrlarda ko'hna Sharq tarixini o'rganish bilan asosan Ovrupolik olimlar ko'proq shug'ullanishdi. Bu eng avvalo qaddini tiklab olgan Ovrupo o'zining och nazarini Osiyo qit'asi mulklariga tikishi bilan, faqat shundan keyingina ilm – fan fidoyilarining o'rganishga tashnaligi bilan izohlanadi.*³

Orta Asya tarihiyle Avrupalıların herkesten önce ilgilenmesi sonucu bu isimleri Avrupa dillerine göre öğrenmek zorunda kaldığımızı belirten sanatçı o dönemlerde Türkî dilleri öğrenmeye değer verilmemesinden kaynaklanan yanlışlara değinir. Mesela bazı Avrupalı araştırmacılar Orta Asya kavimlerinin İran dillerine mensup Soğd ve

¹ Devran, Bibixonim, s. 177.

² Devran, Samarqand, ss. 232-236.

³ Devran, Samarqand, s. 232. (Şunu kayıt etmek lazım ki, geçen asırlarda eski Şark tarihini öğrenmeyle esasen Avrupalı alimler çokça uğraştılar. Bu ilk önce kendisini toparlayan Avrupa'nın aç gözünü Asya kıtasına dikişi ile ama ilk olarak ilim ve fenle uğraşanların öğrenmeye olan susamışlıkları ile izah edilir.)

Harezmi dillerinde konuştuklarını iddia ederler. Bir grup araştırmacı ise bu iddiaya şüpheyile yaklaşmıştır.

Sanatçı esas olarak Timur saltanatının merkezindeki topraklarda yaşamış en köklü medeniyetlerden biri olan Soğdlara dikkat çeker. Soğdlar ile irtibat halinde olan devletlerin kaynaklarında Soğdların Türk olduklarına dair bilgiler olduğunu söyler. Soğdlara ait paralarda yazılı olan “Cabgu” kelimesinin fonetik ve morfolojik bakımdan Türkçe kökenli olduğu araştırmacı O. İ. Simirnova tarafından kayıt edilmiştir.

Qadimiy Sug'd madaniyat o'choqlaridan biri Panjakentda topilgan Sug'd tangachalarga zarb qilingan so'zlarni o'rgangan tadqiqotchi O. İ. Simirnova, Sug'diklar Turk tilida so'zlashganlar, degan xulasaga keladi. Olimaning bu xulosaga kelishiga Sug'd tangachalarida zarblangan “Jabg'u” so'zi bo'lib, bu so'z fonetik va morfolojik tuzilishiga ko'ra Turkiychadir.¹

Hurşid Devran, Türklerin tarih sahnesine çıkışları konusunda tarihçi Lev Gumilyov'un görüşlerini nakleder. Gumilyov'a göre Türk tarihini 545 yılından başlatmak gerektir. Altıncı yüzyılın yarısında Altay Dağları'nda Aşina boyu yaşamaktadır. 545 yılından itibaren bu boy etrafındaki boylarla birleşerek “Türk”, “Türkler” adını alır. Eftalitlerin topraklarını alarak Orta Asya sınırlarına dayanırlar. Bu boylar arasında Karluk ve Oğuz boyları oldukça büyüktür. 9.-10. Yüzyılda Tanrı Dağları'nda devlet kurarlar. Bu yıllarda, resmi dili Farsça-Tacikçe olsa da devlet adamlarının ve komutanların çoğunun Türk olduğu Samaniler Devleti kurulur. Samaniler Devleti tamamı Türk olan Karahanlılar tarafından savaşmadan hakimiyet altına alınır. Hurşid Devran'a göre Samanilerin ortaya çıkışı kardeş millet diye nitelendirdiği Tacik milletinın şekillenmesinde etkili olmuştur.²

Türk devleti ne zaman şekillenmeye başlamıştır? Hurşid Devran'a göre bu on birinci asrın sonunda Moğol baskını öncesinde başlar. Moğol baskını durduran güç Türklerdir. Ayrıca Timur'un bu boyları birleştirmesi Türklüğe en büyük katkı olmuştur. Babür Mirza devrinde Türkler denilince Amuderya'nın güney kıyısında, iki derya arasında Deşt-i Kıpçak'ın güneyinde yaşayan yerli halk anlaşılırdı. Babür Mirza ve

¹ Devran, Samarqand, s. 233. (Kadim Soğd medeniyet ocaklarından biri Penciket'te bulunan Soğd paralara basılan kelimeleri üzerine çalışan araştırmacı O.İ. Simirova, Soğdlular'ın Türk diliyle konuştukları sonucuna varmıştır. Alimenin bu sonuca varmasında Soğd paralarına basılan “Cabgu” kelimesi neden olup bu söz fonetik ve morfolojik bakımdan Türkidir.)

² Devran, Samarqand, ss. 233-234.

Timurîlerin bu halka mensup olduğunu belirtir. Özbeklerin ise Moğol baskınından sonra Deşt-i Kıpçak ve Altın Orda'da yaşayan, Tükleşen Moğol boylarından olduğunu söyler.¹

“Özbek” kelimesinin etimolojisi ve kaynağı hakkında da fikirlerini paylaşan Hurşid Devran “Özbek” adını “Oğuzbek” ile bağdaştırır. Zamanla “Oğuzbek” adının “Özbek” olduğunu düşünür. Asurluların belgelerinde Asya'dan gelen göçmen halk için “İşgauz”, başlarındaki kişi için “İspak” isimlerinin kullanıldığını bu “İşgauz” un “ İç Oğuz” olduğunu, “İspak” ın aslında “Özbek” olduğunu iddia eder. İddiasına destek olarak da Avrupalı araştırmacıların kendilerine yabancı bir dilde duydukları isimleri yanlış yazmalarının tarihte çok rastlanan bir durum olduğunu ve bu durumun örneklerini gösterir.²

Hurşid Devran “Özbek” kelimesinin etimolojisi hakkındaki kendi fikirlerini ve bazı araştırmacıların fikirlerini “O’zbek Atamasining Kelib Chiqishi Bilan Boq’liq Bir Faraz Haqida”³ adlı makalesinde paylaşmıştır. Makalede de belirtildiği üzere “Özbek” adının “Oğuz” adı ile bağlantılı olup sadece Altın Orda hanı Özbek Han’dan geldiğini ya da özü beg, özü sağlam anlamlarında kullanıldığını söylemenin yeterli olmadığını belirtir.

1.3.4.“Shahidlar Shohi (Shayx Kubro Tushlari)” Adlı Kıssada Tasavvuf

Bağımsızlık döneminin edebiyata bir etkisi olarak tarihe olduğu kadar dini değerlere de yönelen Hurşid Devran “Shahidlar Shohi (Shayx Kubro Tushlari)” adlı kıssasında tasavvufu anlatmaktadır. Sadece tarihe damga vuran devlet adamlarını değil, din büyüklerini de gelecek nesillere tanıtmak gerektiğini düşünen sanatçı bu eserinde Kübreviyye tarikatının kurucusu Şeyh Necmeddin Kübra’nın hayatından, tarikatın ilkelerinden, tasavvufî düşünceden söz eder. Tasavvufun ve tasavvufa dair terimlerin açıklamasını yaparken çeşitli alimlerin görüşlerini kaynak olarak gösterir.

¹Devran, Samarqand, s. 235.

²Devran, Samarqand, s. 235.

³Hurşid Devran, “O’zbek Atamasining Kelib Chiqishi Bilan Boq’liq Bir Faraz Haqida”, <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/ozbek-atamasi-haqida.html> (15.03.2018)

Hurşid Devran'a göre tasavvuf, İslam dininden ayrı düşünülemez. İslam'ın bir çeşit yansıması olarak nitelendirdiği tasavvufun İslam'ın ve Kur'an-ı Kerim'in mahsulü olduğunu söyler.

Tasavvuf islomning o'z ichida kechgan taraqqiyot natijasida vujudga kelgan. U, ba'zi olimlar aytganidek, islomga yot bo'lgan oqim emas, aksinchadir. Illo, tariqatning birinchi bosqichini "Shariat" deb belgilagan tasavvuf mohiyatidan islom dini va Qur'oni karim mahsuli edi.¹

Kişinin kendisini Allah'a adayıp, Hz.Muhammed'i tanıyıp öğrenmesinin tasavvufun temeli olduğunu belirtir. Tasavvuf yolunda ilerleyen kişi iradesi ile olgunlaşınca her şeyde Allah'ı görmeye başlar. Konu ile ilgili Ebu Süleyman Durani, Busah Tustari, Memşad Dinavari, Ebu Muhammed Ruimni, Ebu Abdullah Hafif, İbn-i Sina gibi alimlerin fikirlerini paylaşan sanatçının geniş çapta bir araştırma yaptığını söylemek mümkündür.

Tarihi- maarifi bir kısma olan bu eserde Harzemşahların tarihi ve bu dönemde yaşayan Şeyh Necmeddin Kübra'nın hayatı hakkında tarih kitaplarında yer alan bilgilerle birlikte çeşitli rivayetlere de yer verilmiştir. Sofu, mürit, mürşid, sema, zikr-i arra, müritlerin giydiği hırkaların çeşitleri, tasavvufun mertebeleri hakkında açıklamalar da mevcuttur.

Şeyh Necmeddin Kübra'nın yetiştirdiği müritlerinin ve Kübrevviye tarikatına bağlı olarak ortaya çıkan çeşitli tarikatların vasıtasıyla tasavvuf Orta Asya, Anadolu ve Hindistan'a yayılmıştır. Necmeddin Kübra'ya kendi hırkasını giydiren Baba Faraj "Türkistan'ın parlak yıldızı" diye söz ettiği Ahmet Yesevi'nin yerine Kübra'nın bir yıldız olup pirlerin hizmetine girip Türkistan'ı aydınlatacağını söyler. Şeyh Necmeddin Kübra kendisini Allah yoluna adanmış, ömrünü ibadetle ve müritlerini eğitmekle geçirmiş tasavvuf akımının yayılmasında İslamiyet ile birleştirilmesinde etkili olmuş bir isimdir. Hurşid Devran'ın deyişiyle Şeyh Kübra, ömrü boyunca kötülük ile mücadele etmiştir. Haram olan her şeyin kötülük ve cahillikten doğduğuna inanmaktadır Aynı zamanda vatanını canı pahasına savunmayı göze alan gerçek bir vatansever olarak

¹Devran, Shahidlar, s. 34. (Tasavvuf, İslam'ın kendi içinde yaşanan ilerlemeler neticesinde ortaya çıkmıştır. O, bazı alimlerin dediği gibi İslam'a aykırı bir akım değildir. Aksine, tarikatın birinci merhalesini "Şariat" diye adlandıran tasavvuf nitelik bakımından İslam dini ve Kur'an-ı Kerim mahsulü idi.)

anlatılmaktadır. Ölümüne dair çeşitli rivayetler bulunan Şeyh Necmeddin Kübra söz konusu kıssada Moğollar tarafından öldürülür. Cengiz Han, Şeyh Kübra'nın İslam dünyasındaki yerini ve önemini bilmekte onu öldürmek istememektedir. İmam Müctehid, Şeyh Kübra'ya istediği kadar öğrencisini de alıp kaçma fırsatı sunmaktadır. Ancak bir türlü Şeyh Kübra'yı kaçırmaya ikna edemez. Şeyh Kübra kaçıp kurtulmak yerine vatani için savaşmayı tercih eder.

Milli değerlere sahip çıkan ve eserlerinde bunu dile getiren, gelecek nesillere atalarını tanıtmayı görev bilen Hurşid Devran tasavvuf konusunda da az da olsa fikirlerini bildirmiştir. Tasavvufun kişinin kendisini haram olan her şeyden uzak tutup yalnız Allah'a ve peygambere adanması olduğunu düşünen sanatçı tasavvuf ve İslam'ın bir olduğu düşüncesindedir. Konu olarak Şeyh Necmeddin Kübra'yı seçmesinde tasavvufun yayılmasındaki rolünün yanında vatanseverliğinin de etkili olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim Şeyh Kübra'yı “Şehitler Şahı” olarak tanıtır.

Eserin sonunda “O'zimdan Yomonini Ko'rmadım” başlıklı bir deneme yazısı bulunmaktadır. Bu yazı söz konusu kıssanın devamı niteliğinde, kıssanın sonuna eklenmiştir. Hurşid Devran, Şeyh Kübra'nın hayatını yazmaya karar verince 1990 yılında Şeyh'in türbesini ziyaret etmek için Ürgenç'e gider. Amacı Şeyh'in kendisinden izin almaktır. Burada kendisi ile baş başa kalıp pek çok soruya cevap arar. Şeyh'in sözlerini düşünür. Şeyh'in bir beyitini mırıldanır:

Xalq suhbatı parishonlikdan boshqa narsa emas

“Qola-yakulu” (“aytdi-dedilar”) dan hayronlik yo'qdir.¹

Bu sözlerin anlamını düşünür ve Şeyh'in aslında bu iki cümle ile tasavvufun özünü açıkladığını ifade eder. Yani tasavvufun temeli kalabalıktan kaçıp kendinle kalmak, kendini keşfetmektir. Kişi boş muhabbetlerden, cahillikten kaçınmalıdır. Kişiyi kamillik mertebesine ulaştıracak yol buradan geçer:

Bu bilan nima demoqchi Hazrati Kubro? U tasavvuf ilmining eng birlamchi va eng ko'hna aqidasi aytmogda. Ilmu ma'rifatdan yiroq olomondan — johillikdan uzoqlash, uning mayda tashvishlari senga begona bo'lsin, uning manfaatlarini

¹ Devran, Shahidlar, s. 194. (Halk sohbeti perişanlıktan başka bir şey değildir. “Dedi-dediler”den başka şaşkınlık yoktur.)

bilishdan senga foyda yo'q, xilvatga qoch, ya'ni yuraging bilan tanho qolib, o'zingni kashf et, tokim Hazrati Rasululloh aytganlaridek: "O'zingga nazar qil!" Inchunin, tasavvuf ahli nazarida asl maqsad — komillik, komillik esa Alloh taoloda mujassam ekan, johillikdan — olamondan qochmoq lozimdir.¹

Sanatçı tasavvuf ile ilgili görüşlerini dile getirdiği bir röportajında, Sovyetler döneminde tasavvufun sadece “islami” yanının dikkate alınarak dışlandığını, önemsenmediğini oysa ki bir de “bilimsel” bir yanı olduğunu unuttuklarını söyler. Yani tasavvuf yalnızca bir dine özgü düşünüş ve yaşam biçimi olarak değil, bir felsefe olarak da değerlendirilmelidir.²

1.4.Kıssalarda Metinler Arası İlişkiler³

En genel anlamda herhangi bir esere ait metnin başka bir eserde kullanılması olarak tanımlanan “metinler arasılık”ın bir teori olarak tarihi hakkında farklı görüşler mevcuttur. “Metinler arasılık”ın sadece postmodernizm ile birlikte anılmasına karşı çıkan bazı araştırmacılar “metinler arasılık”ın daha eski bir kelime olduğunu vurgularlar. Bu konuda Ferhat Korkmaz “metinler arasılık”ın klasik edebiyatla olan bağlantısına değinip kavramın klasik edebiyatta iktibas, telmih, irâd-ı mesel, tazmîn gibi yöntemlerle var olduğunu belirtir. Bunu inkâr etmenin gelenek ile modern/modern sonrası arasındaki bağları koparmak olduğunu söyler.⁴

Hurşid Devran kıssalarında “metinler arasılık”ı direkt alıntı yöntemi ile kullanmayı tercih etmiştir. Alıntı yapılan eserin ve yazarının direkt adı belirtilmiş ve metin olduğu gibi alıntılanmıştır. Metni zenginleştirmek, eski kaynaklara atıf yaparak söz konusu kaynakları hatırlatmak aynı zamanda bilginin doğruluğunu ispatlamak,

¹ Devran, Shahidlar, s. 194. *(Bununla ne demek istiyor Hazreti Kübra? O, tasavvuf ilminin birinci ve en önemli kadim ilkesini söylemekte. İlm ve marifetten uzak topluluktan, cahillikten uzaklaş. Onun küçük sorunları sana yabancı olsun, onun menfaatlerini bilmekten sana fayda yok. Hilvete kaç, yani yüreğin ile yalnız kalıp kendi kendini keşfet. Tıpkı Hazreti Resulullah (S.A.V.)'ın dediği gibi: "Kendine yönel". Tasavvuf ehlinin asıl amacı kamilliktir. Kamillik ise Allah'ta cisimleşmiştir. Cahillikten, kalabalıktan kaçmak lazımdır.)*

² Uluğbey Sultan, Quloq Anglag'oni İlm Fahm Anglag'oni Hikmatdur, <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/xurshid-davron-quloq-anglagoni-ilm-fahm-anglagoni-hikmatdur-1995.html> (17.03.2018)

³ Metinler arasılık konusunda, Şerife Yağcı'nın Süheylî'nin Acâibü'l-Meâsir ve Garâibü'n-Nevâdir –Metin – Küçük Hikaye Üzerine Bir İnceleme- başlıklı doktora tezinden yararlandık. Bkz. Şerife Yağcı: Süheylî'nin Acâibü'l-Meâsir ve Garâibü'n-Nevâdir –Metin – Küçük Hikaye Üzerine Bir İnceleme- (Basılmamış doktora tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2001.

⁴ Ferhat Korkmaz, *Metinlerarası İlişkilerin Klasik Retorikteki Kökeni Üzerine Bir Araştırma*, Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi, Gelenek ve Postmodernizm Özel Sayısı, Yıl:3, 2017, s.71-72.

okuyucuyu inandırmak gibi amaçlarla seçilen bu yöntem bilinçli bir tercihtir. Araştırmacılara göre bu yöntem metni zenginleştirmekle kalmayıp hem okuyucuya hem de yazara ve metne sorumluluk yüklemekte, metni ve okuru daha donanımlı kılmayı gerektirmiştir.¹

Bâbü Mirza²'nin Semerkant'ı alma çabalarının anlatıldığı “Samarqand Xayoli” adlı kıssada çeşitli kaynaklara atıflar yapılmaktadır. Yazar aynı olayların farklı kaynaklarda nasıl ele alındığı göstermek ve böylece anlattıklarının doğruluğunu ispatlamak bazen de bilgileri karşılaştırmak amacıyla bu yönteme başvurmuştur. Bu kaynaklar Vámbéry³'nin Buhara Yahud Maverâünnahir Tarihi adlı eseri⁴, Muhammed Sâlih⁵'in 15. ve 16. yüzyılın tarihi vakalarını içeren, Şeybânî Han⁶'ın askeri seferlerini ve zaferlerini anlattığı “Şeybânînâme” adlı eseri⁷ ile Kemaleddin Bennânin Şeybânînâme'si⁸, Bâbü'ün kızı Gülbeden Begüm⁹'ün kaleme aldığı “Hümayünnâme”¹⁰ adlı eseri ve Hafız Tanış Buharî¹¹'nin “Abdullahname” adlı eseri¹² ve Ebu Tahir

¹ Feyza Bulut, *Metinlerarasılık Kavramının Kuramsal Çerçevesi*, **Edebî Eleştiri Dergisi**, Cilt.2, Sayı.1, 2018, s.17.

² Bâbü (1483-1530), ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Konukçu, Ömer Faruk Akün, “Bâbü”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt. 4, İstanbul, 1991, ss. 395-400.

³ Arminius Vámbéry (1832-1913), ayrıntılı bilgi için bkz. Turgut Akpınar, “Arminius Vámbéry”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt.42, İstanbul, 2010, s.501-502.

⁴ Herman Vambéry, **Buhara Yahut Maverâünnahir Tarihi**, Stuttgart, 1872. (Almanca'dan Türkçe'ye Tahir Şakir Çağatay tarafından tercüme edilmiş basılmamış telif eser Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde T/0048 yer numarası ile bulunmaktadır.)

⁵ Muhammed Salih (1451/1455 – 1510'dan sonra). Ayrıntılı bilgi için bkz. Zaur Şükürov, “Sâlih, Muhammed”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt. 36, İstanbul, 2009, ss. 34-35.

⁶ Şeybânî Han (1451 – 1510). Ayrıntılı bilgi için bkz: ., İsmail Türkoğlu, “Şeybânî Han”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt. 39, İstanbul, 2010, ss. 43-45.

⁷ Eser hakkında bilgi için bkz: Ebülfez Amanoğlu, “Şeybaniname”nin (XVI YY.) Çağatay Dili Ve Edebiyatının Gelişmesinde Rolü Ve Yeri, **Kültür Evreni**, S.4, N.17, 2013, s.122-139.

⁸ Eser hakkında detaylı bilgiye ulaşılamadı.

⁹ Gülbeden Begüm (1523-1603) ve eseri “Hümayünnâme” hakkında bilgi için bkz. A. S. Bazmee Ansari, “Gülbeden Begüm”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt. 14, İstanbul, 1996, s.235. ve ayrıca bkz. H. Hilal Şahin, Babürlü Sultanı “Gülbeden Begüm”, **Akademik Tarih Ve Düşünce Dergisi**, Cilt.3, Sayı. 8, Mayıs 2016, ss. 1-22.

¹⁰ Gülbeden, Hümayünnâme, Farsçadan Çev. Abdürrab Yelgar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1944.

¹¹ Hafız Tanış Buharî (1549? – 1598'den sonra). Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Budak, “Hâfız Tanış”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt. 15, İstanbul, 1997, s.107.

¹² Hafız Tanış Buharî, Abdullahname “Şerefnâme-yi Şahi” Çev. Sadık Mirzayev, Taşkent:Şark, 1999. Ayrıca bkz. “Abdullanoma” **Özbekistan Milli Ansiklopedisi**, Devlet İlmî Neşriyatı, Taşkent, 2005, ss. 31-32.

Hoca¹'nın "Samariya"² eseri de kaynak olarak gösterilmektedir. Hurşid Devran bu kaynaklardan genellikle direkt alıntı yapma yolunu tercih etmiştir. Bazen de söz konusu eserlerden alınan bilgilerin doğruluğu üzerine yorum yapmıştır. Örneğin Bâbü'r'ün yenilgiyle sonuçlanan Zerefşan seferi ile ilgili yazar kendi bilgilerini aktardıktan sonra söze Vambery ile devam eder:

*Bu voqealar tasvirida German Vambéri shunday yozadi: "Uning (Bobur Mirzoning) bu yerdagi hoqimiyati bahorgacha, ya'ni hormay – tolmay turgan O'zbek xonining yetarli darajada askar to'plab, yangidan hujum boshlash davrigacha yetdi. O'ngsiz, shiddatli hujumlar va shu paytda har ikki taraf namoyish qilgan hamda hayratga soladigan qahramonliklar to'la umumiy urushlar Buxoro – Samarqand orasida, Saripul yonida sodir bo'ldi. Butun g'ayratlari zoe ketib, Bobur bu urushda yengildi."*³

Bâbü'r ve Şeybânî Han arasında geçen ve genellikle Bâbü'r'ün yenilgileri ile sonlanan acımasız savaşlardan bahsederken bilgilerini bazen de Kemaleddin Bennai'nin "Şeybânîname" eseri ile temellendirir:

*Kamoliddin Binoiyning "Shayboniynoma" da yozishicha, Shayboniynon Samarqandni Sulton Ali Mirzo onasining "muhabbati" tufayli qo'lga kiritgan paytda uning qo'shinida Toshkent xoni Sulton Mahmudxon yuborgan besh ming mo'g'ul askari bor edi."*⁴

Yazar, Şeybânî Han'ın Şah İsmail tarafından öldürölüşünü anlattıktan sonra bu olayla ilgili Hafız Tanış Buharî'nin "Abdullahname" adlı eserindeki ifadelerine yer verir:

"Abdullanoma"dan: "Shoh İsmoil... Arab va Ajem İroqidan Shayboniynon tomonga yurdi va Marv viloyatida ul hazretga yetishdi. [...] Taqdir qalami...Shayboniynonning peshona lavhasiga shahidlik raqamini yozgan edikim,

¹ Ebu Tahir Hoca (?-1874), ayrıntılı bilgi için bkz. "Abu Tohirxoja Samarqandiy" **Özbekistan Milli Ansiklopedisi**, Devlet İlmî Neşriyatı, Taşkent, 2005, s.68.

² Abu Tohirxoja Samarqandiy, Samariya, Farsçadan çev. Abdulmo'min Sattoriy, www.ziyouz.com kutubxonasi.

Ayrıca eser hakkında bilgi için bkz. "Samariya" **Özbekistan Milli Ansiklopedisi**, Devlet İlmî Neşriyatı, Taşkent, 2005, ss.95-96.

³ Devran, Samarqand, s.249.

(Bu vakalar hakkında Herman Vambéri şöyle yazar: " Onun (Babür Mirza'nın) buradaki hakimiyeti bahara kadar yani yorulmak bilmeyen Özbek hanının yeterli miktarda asker toplayıp yeniden hücum edişine kadar sürdü. Amansız, şiddetli saldırılar ve aynı zamanda her iki tarafın izleyip hayretlere düştüğü kahramanlık dolu bu saldırılar Buhara – Semerkand arasında Saripul yakınlarında meydana geldi. Bütün gayretleri boşa giden Babür bu savaşta yenildi.)

⁴ Devran, Samarqand, s. 247. (Kemaleddin Binai'nin "Şeybaniname" de yazdığına göre, Şeybanihan Semerkant'ı Sultan Ali Mirza 'nın annesinin "muhabbeti" dolayısıyla ele geçirdiği zaman ordusunda Taşkent hanı Sultan Mahmut'un gönderdiği beş bin Moğol askeri vardı.)

*gumrohlik bu urushda g'alaba qilib, Shayboniyxonni ko'p kishilari bilan shahidlik darajasiga yetkazdilar...*¹

Yazar bazen de alıntı yapılan metin üzerinden yorum yapar, bilgilerin doğruluğunu değerlendirir. Örneğin Gülbedenbegüm'ün "Hümayünname" adlı eserinde Hüseyin Baykara² hakkında bilgi verdiği kısımdan alıntı yaparak parantez içinde söz konusu bilginin hatalı olduğunu gerekçesi ile ortaya koyar:

*Gulbadanbegim yozadi: "... Sulton Husayn Mirzo sakson yil davomida (Gulbadanbegim xatoga yo'l qo'ygan. Sulton Husayn Boyqaro Hirot taxtini 1469 yilda egallab, 1506 yilda vafot qilganini hisobga olsak, u Xurosonni 37 yil davomida boshqargan – X.D.) Xurosanni obod va ma'mur qilgan edilar, ammo mirzolar (Sulton Husayn Mirzoning o'g'illari) otalarining o'rnini olti oy ham saqlab tura olmadilar."*³

Bu tarz bir yorumlamayı Vambery'nin söz konusu eseri için de yapmakta, bilgileri doğrulamaktadır.

*"Buxoro yohud Movarounnahr Tarixi"dan: "... O'z sulolasi manfaatiga g'oyat sodiq Bobur bu davrda o'zining bir necha sadoqatli tarafdorlari bilan Zarafshonning yuqori joylarida qo'shin to'plamoqda va Hoja Abulmakorim (Bu yerda Vamberi xato qilmaydi, darhaqiqat Hoja Abdulmakorim (Hoja Yah'ya emas) Bobur bilan birga edi – X. D.) ham uning yonida edi."*⁴

¹ Devran, Samarqand, s. 277. ("Abdullahname"den: Şah İsmail... Arap ve Acem Irak'ından Şeybanî Han'a doğru yürüdü ve Merv şehrine o hazrete yetişti. [...] Kaderin kalemi Şeybanî Han'ın alnına şehitlik mertebesini yazmış ki kötülük bu savaşta galip gelip Şeybanî Han'ı yanındaki pek çok kişi ile birlikte şehitlik mertebesine ulaştırdı.)

² Hüseyin Baykara (1438-1506), ayrıntılı bilgi için bkz. Hamid Algar, Ali Alparslan, "Hüseyin Baykara", **TDV İslâm Ansiklopedisi** Cilt. 18, İstanbul, 1998, ss. 530-532.

³ Devran, Samarqand s. 265. (Gülbedenbegüm yazar: "... Sultan Hüseyin Mirza seksen yıl boyunca (Gülbedenbegüm hataya sebebiyet vermiştir. Sultan Hüseyin Baykara Herat tahtına 1469 yılında oturup 1506 yılında vefat ettiğini göz önünde bulundurursak o, Horasan'ı 37 yıl boyunca yönetmiştir. – H. D.) Horasan'ı abad ve mamur kıldılar ama mirzalar (Sultan Hüseyin Mirza'nın oğulları) babalarının tahtına altı ay sahip çıkamadılar.)

Hümayunname'nin Türkçe baskısında şu şekilde tercüme edilmiştir: Sultan Hüseyin Mirza seksen sene zarfında Horasanı abât ve mamur etmişti. Fakat Mirzalar babalarının yurdunu altı ay bile müdafaa ve muhafaza edemediler.

Hurşid Devran'ın yaptığı düzeltmenin benzeri Hümayunname'nin Türkçe çevirisinde de yapılmış, alıntıda geçen "seksen sene" nin bizdeki kırk yıl kavramına denk sayıldığı zira Hüseyin Baykara'nın hayatta olduğu tarihler (1438-1506) ve Herat'ı ele geçirdiği tarih (1469) göz önüne alındığında 38 yıllık bir süre söz konusudur.

Gülbeden, Hümayunnâme, Çev. Abdürrab Yelgar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1944, s.119.

⁴ Devran, Samarqand, s.239. ("Buhara yahud Maveräünnehir Tarihi"nden: "...Kendi sülalesinin menfaatini gözetken Babür bu zamanda kendisine bağlı beyleri ile Zerefşan'ın yukarı bölgelerinde ordusunu hazırlamakta ve Hoca Ebu'lmakerim (Burada Vamberi yanılmıyordu. Gerçekten de Hoca Ebu'lmakerim (Hoca Yahya değil) Babür ile beraberdi. H. D.) de onunla birlikteydi.)

Yazar Samarqand Xayoli adlı kıssasında söz konusu devrin tanıklarından ve baş aktörlerinden biri olan Bâbü’ün kaleminden çıkan “Bâbü’nâme”¹’den de faydalanmıştır. Örneğin Baysungur ve kardeşi Sultan Ali Mirza arasında yaşanan gelişmeleri yakından takip etmek için Timurzadelerin toplanişı ile ilgili Babür’ün cümlelerini aktarır:

*“Uch – to’rt oy bu uch tarafidin Samarqandni muhosara qilduk. Xoja Yah’yo Sulton Ali Mirzo qoshidin kelib ittifoq va yakjihatlik so’zini oraga soldi. So’zni ko’rishmakka qo’yub, Samarqanddin ikki – uch sha’riy quyiroy Sug’d tarafidin men cherikim bila bordim. Ul tarafdin Sulton Ali Mirzo cheriki bila keldi.”*²

Babür’ün yalnızca Babürnâme adlı eserinden değil rubailerinden de alıntılar yapılmıştır. Bu alıntılar Babür’ün içinde bulunduğu ruhsal durumu yansıtmaları bakımından metne zenginlik katmaktadır:

Şeybanî Han’dan kaçtığı için sürekli yer değiştiren Babür, Mascha şehrinde gurbetteyken bu koşuşturmadan yorgun düşmüş bir halde duygularını kağıda döker:

*Yod etmas emish kishini mehnatga kishi,
Shod etmas emish, ko’ngulni g’urbatta kishi.
Ko’nglum bu g’aribliqta shod o’lmadi hech,
G’urbatta sevunmas emish, albatta, kishi.”*³

Samarqand Xayoli adlı kıssada en çok Muhammed Salih’in “Şeybanîname” eserinden alıntı yapıldığını söyleyebiliriz. Yazar bu alıntıları çoğu zaman direkt olarak bazen de Muhammet Salih’in ifadelerini özetleyerek yapmaktadır.

Hoca Ebu’lmakerim’in Babür’ü Semerkant’a çağırışı Muhammed Salih’in dizeleri ile anlatılır:

¹ Gazi Zahireddin Muhammed, **Baburnâme (Vekayi)**, Çev. Reşit Rahmeti Arat, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.

Ayrıca eser hakkında bilgi için bkz. Ömer Faruk Akün “Bâbü’nâme” **TDV İslâm Ansiklopedisi** Cilt. 4, İstanbul, 1991, ss. 404-408.

² Devran, Samarqand, s.216.

(Üç dört ay boyunca Semerkand’ı bu şekilde üç taraftan kuşattık. Hoca Yahya, Sultan Ali Mirza tarafından gelip ittifak yapılarak tek cephe oluşturulmasını teklif etti. Görüşmeyi kararlaştırdık. Ben askerimle Semerkand’dan ikki üç yığaç daha aşağıda olan Soğd tarafından kararlaştırdığımızı yere gittim; o taraftan da Sultan Ali Mirza askeriyle geldi.

Gazi Zahireddin Muhammed, **age.**, s. 176.)

³ Devran, Samarqand, s. 260.

(Mihnette insan insanı hatırlamazmış,

Gurbette insan gönlünü şâd etmezmiş;

Bu gurbette gönlüm hiç şâd olmadı,

Gurbette insan elbette sevinmezmiş.

Gazi Zahireddin Muhammed, s. 247.)

Muhammad Solih “Shayboninoma” da Hoja Abulmakorim Bobur Mirzoni Samarqandga chaqirib quyidagicha maktub yozgan, deb ma’lumot beradi:

*Jonvafo oz kishi birla hosil...
Shar ichida turubtur g’ofil.
Kel falon kecha, falon ko’cha sori,
Kim saning sori kelur xalk bori...¹*

Olaylar bazen “Muhammed Salih’in rivayetine göre, yazdıklarına göre...” şeklinde başlayan cümlelerle özet olarak aktarılır:

Muhammad Solih rivoyaticha, Shayboniyxon Samarqandni birinchi marta olib, Sulton Ali Mirzo va uning yaqini kishilarini o’ldirganda, bir qator Samarqandlik nufuzli odamlar qatorida Hoja Abulmoka’rim ham afv etilgan.²

Alıntı yapılan bir diğer kaynak Ebu Tahir Hoca’nın “Samariya” adlı eseridir. Kimi zaman kişiler hakkında kimi zaman da adı geçen mekânlar hakkında bu eserde verilen bilgilere başvurulmaktadır. Örneğin “Aşikân Mezarı” (Gori Oshiqon) denilen bir yerden şöyle söz edilmektedir:

Bu haqda “Samariya” da shunday yozilgan. “...Bu g’or Samarqand shahrining qal’asi kunchiqarida va qal’a xandaqiga yaqin yerdadir. Bu g’orni Hazrati Maxdum Horazmiy kavlatib so’fiylar uchun joy qilgan, qator hujralari bo’lgan. Hazrati Maxmudning vafotidan so’ng birmuncha vaqt Samarqand shahrining qalandarxonasi bo’lib turgan.”³

Aynı kıssada Babür, hislerini Ali Şîr Nevâî⁴’nin beyiti ile özetler. 1502’de Harezm’in ele geçirilmesi ve Taşkent hanı Mahmut Han’ın mağlup edilmesinin ardından Babür Mirza bir süre başıboş gezdikten sonra bir avuç adamı ile Kabil’e doğru gider. Babür’ün yol boyunca Nevaî’nin bir beyitini mırıldandığı söylenir:

Kecha – yu, kunduz yo’l bosib, ot ustida tebrangancha Mir Alisher Navoiyning bir baytini og’izdan qo’yimay, qayta qayta takrorlardi.

¹ Devran, Samarqand, s. 241.

² Devran, Samarqand, s.213. (Muhammed Salih’in rivayetine göre Şeybani Han Semerkant’ı ilk sefer alıp Sultan Ali Mirza ve onun yakınlarını öldürünce, Hoca Ebu’lma’kerim’in de dahil olduğu bir gurup Semerkantlı nüfuzlu adamlar affedildi.)

³ Devran, Samarqand, s. 219. (Bu konuda Semeriyye’de şöyle yazılmıştır: “...Bu mezar Semerkant şehrinin kalesinin doğusunda ve kale hendeğine yakın yerdedir. Bu mezarı hazreti Mahdum Harezmî yaptırıp sufiler için yer yapmış bir dizi hücreleri varmış. Hazreti Mahmud’un vefatından sonra bir süre Semerkant şehrinin kalenderhanesi olarak kalmıştır.)

(Abu Tohirxoja Samarqandiy, **Samariya**, Farsçadan çev. Abdulmo’min Sattoriy, www.ziyouz.com kutubxonasi. s.22.)

⁴ Ali Şîr Nevâî (1441-1501), ayrıntılı bilgi için bkz., Günay Kut, “Ali Şîr Nevâî” **TDV İslâm Ansiklopedisi** Cilt. 2, İstanbul, 1989, ss. 449-453.

*Maqsud topilsa yaxshi, yo 'qsa netayin,
Boshimni olib qay sori emdi ketayin?*¹

“Samarqand Xayoli” adlı kıssadan verdiğimiz bu alıntı örnekleri asıl metin ile bütünleşmiş, doğrudan metne bağlı alıntılardır. Bunların dışında bir de Hurşid Devran’ın konu ile ilgili kendi şiirlerinden araya kattığı manzum parçalar vardır. Bu manzum parçalar metne zenginlik katmak ve duygu yoğunluğunu göstermek amacıyla kullanılmışlardır. Yani metinden çıkarıldıklarında olayın akışında değişikliğe neden olmazlar. Örneğin Debusiya Kalesi’nin Şeybanî Han tarafından ele geçirilişinin anlatıldığı kısımda yazar araya girerek bu meşhur tarihi kale hakkında yazdığı bir şiirini paylaşmak istediğini söyler. Şiirin tam metni verildikten sonra hikâye kaldığı yerden devam eder:

*Shu yerda ko'hna tarix bitiklarida juda ko'p tilg'a olingan qal'a haqida yozgan bir
she'rimni keltirishni maqbul topdim. Zero unga o'sha kunlar sasini singdirishga
uringanman.*²

*Dabusiya
Ko'hna qal'a osmoniga
Suzib chiqdi to'lin oy
Va bosqinchi o'z lashkarin
Boshlar o'lim jangiga.
Balqir edi ko'kda hayot,
Yog'dirardi ko'k chiroy,
Ammo yerda bo'yalardi
O't – o'lan qon rangiga.
(...)*³

*Debusiya
Köhne kale asumanına
Süzülüp çıktı dolunay
Ve işgalci öz askerin
Başlar ölüm savaşına
Belirirdi gökte hayat,
Yağdırdı gök güzellik,
Ama yerde boyanırdı
Otlar kan rengine.
(...)*

Bir başka örnek de Babür Mirza’nın Semerkant’ı terk edişi ve bundan dolayı duyduğu üzüntünün anlatıldığı kısımda verilmiştir. Hurşid Devran bahsedilen günleri ve Babür’ün hislerini göz önünde bulundurup yazdığı bir şiirini paylaşır:

Mana shu voqeani ko'z oldimga keltirib, bundan to'qqiz yil burun she'r yozgan edim:

¹Devran, Samarqand, s. 262. (Gece gündüz yol alıp at üstünde üstünde sallandıkça Mir Ali Şir Nevaî’nin bir beyitini ağızından düşürmeden tekrarlıyordu.

*Emel gerçekleşse iyi, yoksa ne edeyim,
Başımı alıp nereye doğru şimdi gideyim?)*

² Devran, Samarqand, s. 245. (Burada eski tarih kitaplarında çok söz edilen kale hakkında yazdığım bir şiirimi paylaşmayı uygun gördüm. Zira bu şiire o şanlı günlerin sesini yansıtmaya çalıştım.)

³Devran, Samarqand, s. 245.

(...)
Alam bilan yuragi urar,
Shivirlaydi titroq lablari:
“Hamma yerdan ko’rinib turar
Samarqandning minoralari.”¹

Elem ile kalbi çarpar,
Fısıldıyordu titrek dudakları.
“Nereden görünüp durur
Semerkant’ın minareleri.”

“Bibixonim Qissasi” adlı kıssada yine Hurşid Devran’ın konu ile ilgili bahsi geçen Timur² döneminin ünlü nakkaşlarından Abdulhay Bağdadî³ hakkında yazdığı bir şiirini paylaştığını görmekteyiz.

Men sakkiz yilcha burun Abdulhay Bag’dodiyga bag’ishlab bir she’r bitgan edim:

<i>Yo’q, yo’q, bo’yoqmas bu, yo’q, yo’q</i>	<i>Hayır, hayır, bu boya değil bu, hayır, hayır</i>
<i>bo’yoqmas,</i>	<i>boya değil,</i>
<i>Bu qondir – yaramdan bo’zga tomgan qon.</i>	<i>Bu kandır – yaramdan beze damlayan kan.</i>
<i>Bu sorig’ – zardobdir, aylaydi lohas,</i>	<i>Bu sarı – iltihap bırakır halsiz</i>
<i>Bu yashil – bo’g’zimda bo’g’riqqan qush – jon.</i>	<i>Bu yeşil – boğazımda boğulan kuş.</i>

<i>Falak, nima qildim, niyating nedir,</i>	<i>Felek, ne yaptım, niyetin nedir,</i>
<i>Nega yuragimga solding vahima?</i>	<i>Neden yüreğime saldın korku?</i>
<i>Qayda qoldi sharaf? Sharaf, ko’mak ber!</i>	<i>Nerde kaldı şeref? Şeref, yardım et!</i>
<i>Umr – tinch ummonda adashgan kema.</i>	<i>Ömür – sakın denizde kaybolan gemi.</i>
<i>(...)⁴</i>	

“Soxibqiron Nabirasi yohud Mitti Yulduz Qissasi” adlı eserde yazarın metinlerarasılığı en yoğun olarak kullandığı yer olayın akışını keserek Timur’un meşhur bahçelerinden, bağlarından söz etmeye başladığı yerdir. “Amir Temur Bog’lari” başlığı altında on dört bağın isimleri sıralanır ve özellikleri hakkında bilgiler verir.⁵ Bu bilgileri verirken de birçoğunu “Samarqand Xayoli” kıssasında da kullandığı kaynaklardan

¹ Devran, Samarqand, s. 258.

² Timur (1336-1405), ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Aka, “Timur”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt. 41, İstanbul, 2012, ss. 173-177.

³ Abdulhay Bağdadî (14.-15. Yy.), ayrıntılı bilgi için bkz. “Abdulhay” **Özbekistan Milli Ansiklopedisi**, Devlet İlmî Neşriyatı, Taşkent, 2005, s. 38.

⁴ Devran, Bibixonim, s. 141. (*Sekiz yıl önce Abdulhey Bağdadî’ye bir şiir yazıp bağışladım.*)

⁵ Devran, Soxibqiron, ss. 194- 207.

yararlanır. Bu kaynaklar; Babür Mirza'nın "Babürnâme", Vambéry'nin "Buhara Yahud Maverâünnehir Tarihi", Hafız Tanış'ın "Abdullahname" ve Ebu Tahir Hoca'nın "Samariya" adlı eserleridir. Bunlara ek olarak yazar dönemin ünlü seyyahlarının eserlerinden de faydalanmıştır. Bunlardan biri İspanyol seyyah Ruy Gonzales de Clavijo'nun "Seyahatname"si¹, diğeri İstahrî'nin Mesâlik El- Memâlik² adlı eseridir. Şerefeddin Ali Yezdî'nin "Zafernâme"³ adlı eseri de atıf yapılan diğer kaynaklardandır.

Semer kant'ın doğusunda bulunan Bağ-ı Dilküşa hakkında bilgi verilirken bağın içindeki köşkün duvarlarında Emir Timur'un Hindistan seferinin tasvirleri olduğu Babür'ün de Babürnâme adlı eserinde bunlardan söz ettiği anlatılıyor:

*"...Ko'shka Temurbekning Hindiston urushini tasvir qilibtur."*⁴

Bağ- 1 Şimal'de bulunan saray Vambéry'nin "Buhara Yahud Maverâünnehir Tarihi" adlı eserinde şöyle anlatılır:

*"Mazkur saroy to'g'ri to'rtburchak shaklida bo'lib, har tomoni bir yarim ming qadam kelardi. Uning marmar naqshlari ajoyib, hayratli edi. Zamini qayrag'och va fil tishidan ishlangan koshinli edi..."*⁵

Sohibqiron Nabirasi adlı kıssanın giriş bölümünde Maverâünnehir'in sınırları ve tarihi hakkında bilgi verilen bölümde Hafız Tanış'ın "Abdullahname" adlı eserinde Maverâünnehir'i nasıl anlattığı aktarılmıştır:

Fazlu zakovat egalari, aklu farosat ahlining fikr va xotirlaridan maxfiy qolmasinki, Movarounnahr xos va avom orasida nozu ne'matlari va kengligi bilan mashurdir.

¹ Eserin Türkçe tercümesi için bkz: Ruy Gonzales de Klaviyo, **Timur Devrinde Semerkand'a Seyahat**, Çev. Ö. R. Doğrul, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1975.

² Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan coğrafyacı İstahrî ve eseri Mesâlik-i El- Memâlik hakkında bkz. Marina A. Tolmacheva "İstahrî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt. 23, İstanbul, 2001, ss.203-205. Ayrıca bkz. Murat Ağarı, İstahrî Ve Mesâlikü'l Memâlik'i, **Tarih, Kültür Ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, N:1, Mart 2015.

Eserin Türkçe tercümesi için bkz. İstahrî, **Ülkelerin Yolları**, Çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, Kitabevi, İstanbul, 2015.

³ Şerefeddin Ali Yezdî ve "Zafernâme" adlı eseri hakkında bilgi için bkz. Kaan Dilek, "Şerefeddin Ali Yezidî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt. 38, İstanbul, 2010, ss.550-552.

Eserin Türkçe tercümesi için bkz. Emîr Timur, **Zafernâme**, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.

⁴ Devran, Sohibqiron, s. 200.

("Timur Bey'in Hindistan muharebelerini tasvir etmişlerdir." Gazi Zahireddin Muhammed, **age.**, s. 187.)

⁵ Devran, Sohibqiron, s. 198. (*Mezkûr saray tıpkı dörtgen biçiminde olup, her tarafı beş yüz adım kadardı. Mermer nakışları değişik, büyüleyici idi. Zemin kara ağaç ve fil dışından işlenmişti.*)

*Uning aksariy qismi beshinchi iqlimdadir. Uning uzunligi g'arbda Xorazmdan to Koshg'ar va Ho'tan viloyatlarigachadir.(...)*¹

Yazar, Semerkant'ın güzelliğini ve topraklarının verimliliğini seyyah İstahrî'nin ifadeleri ile anlatır:

[...]So'g'd, Alloh mamlakatlarining eng unumodor yeridir, unda eng yaxshi daraxtlar va mevalar, odamlar yashaydigan barcha maskanda bog'lar, hovuzlar va oqar suvlar bor. Oqar suvli arigi bo'lmagan ko'cha yoki uy kamdankam uchraydi."²

İspanyol seyyah Ruy Gonzales de Clavijo'nun da bağlar hakkındaki görüşleri aktarılmaktadır. Bağ-ı Nev için seyyah şöyle der:

*"Bog'ning to'rt tomoni baland devor bilan o'ralgan, har bir burchida baland, yumaloq minora qad ko'targan. Devor ham minora kabi ziynatlangan edi.(...)"*³

Bağ-ı Dilküşa, Şerefeddin Ali Yezdî'nin kalemiyle Zafernâme'de şöyle anlatılır:

*"Bog' nihoyatda dilkusho va go'zal tarzda barpo etilgach, bezavol iqbol tili uning ismi jismiga monand bo'lsin uchun "Bog'i dilkusho" deb atadi."*⁴

Hoca Ahmet Yesevî⁵'nin dizeleri ise "Soxibqiron Nabirasi yohud Mitti Yulduz Qissasi" adlı kıssada Timur'un hislerine tercüman olmuştur. Timur, kendisi ile yalnız kaldığı bir akşam Yesevî'nin hikmetlerinin toplandığı kitabı alır ve rastgele bir sayfa açar. Açtığı gibi gözüne çarpan satırları okur ve duygulanır:

*Ko'zim namlik, dilim g'amlik, jon Gözüm nemli, gönlüm gamlı, cân elemli,
alamlik,
Nechuk iloj etarimni bilmam, Nasıl ilâç edeceğimi bilmem dostlar.
do'stlar.
Bu hasratda, nadomatda yoshim Bu hasrette, pişmanlıkta yaşım akarak,*

¹ Devran, Sohıbqiron, s.126. (Alimlerin fikirlerinden ve hatıralarından farklı olmamak şartıyla, Maverâünnehir havas ve avam arasında nimetleri ve büyüklüğü ile meşhurdur. Onun büyük bir kısmı beşinci iklimdedir. Sınırları batıda Harezmi'den Kaşgar ve Hitay şehirlerine kadardır.)

² Devran, Sohıbqiron, s. 195.

(Burası Allah'ın ülkeleri / Blâdullâh içerisinde en gösterişli / ezke ve ağaç ürünleriyle en güzel olanıdır. Bütün evlerinde mesken bağ-bahçeler, akarsular ve havuzlar vardır. Akarsuyu olmayan ev ya da sokak çok azdır.

İstahrî, age., ss. 251-252.)

³ Devran, Sohıbqiron, s. 202.

(Bahçe yüksek bir duvarla çevrilmiş ve her duvarın köşesine muazzam bir kule dikilmişti.

Ruy Gonzales de Klaviyo, s.144.)

⁴ Devran, Sohıbqiron, ss. 199.

(Göz alıcı güzelliğinden ötürü ona Bağ-ı Dilküşay adını verdiler. Şerefüddin Ali Yezdî, age., s. 275.)

⁵ Ahmed Yesevî (1093-1166), ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevî", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt. 2, İstanbul, 1989, ss. 159-161.

oqib,
Qayu taraf ketarimni bilmam, Hangi tarafa gideceğimi bilmem ,dostlar.²
do'stlar.¹

Yesevî'nin hikmetleri "Shahidlar Shohi (Shayx Kubro Tushlari)" adlı kıssada da kullanılmıştır. Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ³'nin hayatının ve tasavvuf ilminin anlatıldığı kıssada Yesevî ile birlikte Abdülhâlik Gucdüvânî⁴'nin hikmetleri de yer almaktadır. "Raks-ı sema" hakkında alimlerin fikirleri tartışılırken yazar, Yesevî'nin "raks-ı sema'yı Hz. Muhammed'in miraca çıkışına bağladığı dizeleri aktarılır:

Maloyiklar yig'lab bir kun
suhbat qurdi,
Raqsı samo' urmak uchun
yugrub yurdi,
Mehroj uzra haq Mustafo
muni ko'rdi,
Emdi men ham raqsı
samo' urgim kelur...⁵

Melekler toplanıp bir gün sohbet
kurdu,
Raks ve semâ yapmak için sür'âtle
yürüdü,
Miraç sırasında Hakk Mustafâ bunu
gördü,
Şimdi ben de raks ve semâ edesim
gelir.⁶

Abdulhalik Gucdüvani'nin "raks-ı sema" ile ilgili hikmeti ise şöyledir:

Ey so'fi sof, ki kuni mayli samo',
Hosil zi samo', chun nifoq astu vido'.
Yo tarki samo' kun, ki softi gardi,
Yo on ki hayoti dili xud soz vido'.⁷

Ey temiz sufi, semaya meyil edersen,
Ondan yalnız nifak ve ayrılık alacaksın.
Ya semayı terk edip doğru yolu bul,
Ya da yüreğin korku içinde kalsın.

Şeyh Necmeddin Kübra ve şakirtleri arasında geçen konuşmalar genellikle Şeyh'in mırıldandığı hikmetlerle, rubailerle biter. Bu manzum parçaların bazen kaynakları belirtilmiş bazen de Şeyh'in doğaçlama olarak ezberinden okuduğu şiirler

¹ Devran, Sohibqiron, s. 305.

² Hoca Ahmed Yesevî, **Dîvân-ı Hikmet**, Editör: Mustafa Tatçı, Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara, 2017, s.166.

³ Necmeddîn-i Kübrâ (1145?- 1221), ayrıntılı bilgi için bkz. Hamid Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt. 32, İstanbul, 2006, ss. 498-500.

⁴ Abdülhâlik Gucdüvânî (?-1179/1220), ayrıntılı bilgi için bkz. Hamid Algar, "Gucdüvânî, Abdülhâlik", **TDV İslâm Ansiklopedisi** Cilt. 14, İstanbul, 1996, ss. 169-171.

⁵ Hürşid Devran, **Shahidlar Shohi**, Fan Nashriyot, Toshkent, 2008, (Shahidlar), s. 57.

⁶ Hoca Ahmed Yesevî, s.137.

⁷ Devran, Shahidlar, s. 56.

olarak verilmiştir. İmam Müctehiddin Cengiz Han¹'a yardım ettiği için pişman olup Şeyh Necmeddin Kübra'dan özür dilemeye gelir. Şeyh Necmeddin şöyle cevap verir:

<i>Ishq dardi g'arib tanimda jondur, Kim dard cheksa, o'shal insondur. Oshiqlikda do'zax misli otashgoh, Boshqa kaslar uchun u zimistondur...</i>	<i>Aşk derdş garip tenimde candır, Kim dert çekiyorsa, o insandır. Aşıklıkta cehennem gibi ateşgâh, Başka kişiler için o zifiri karanlıktır.</i>

1.5.Kıssalarda Bazı Anlatım Özellikleri

Kıssalara üslûp açısından baktığımızda yine bir ortak özellik olarak anlatıcının okuyucu karşısındaymış gibi konuşma havası içinde, zaman zaman araya girerek kıssa ile ilgili bilgiler verdiğini görmekteyiz. Kıssahan edasıyla yaptığı bu girişimlerin sebepleri okuyucuya anlatacağı olay hakkında ön bilgi verip okuyucuyu hazırlamak veya olayın hangi kaynaklardan alındığını, kimler tarafından anlatılageldiğini belirtip inandırıcılığı artırmaktır.

“Bibixonim Qissasi” adlı eserinde Bibi Hanım² hakkındaki efsanelerin bir kısmını anlattıktan sonra bu kıssayı yazmaya karar verişini ve yazana kadarki süreci kısaca anlatır. Kıssayı ilk olarak manzum yazmaya çalıştığını ancak her defasında yarım kaldığını sonunda mensur olarak yazmaya karar verdiğini söyler. Zamanla bazı ayrıntıları unuttuğundan o kısımları hayal gücüne göre şekillendirdiğini de belirtir:

Bundan o'n ikki yil muqaddam Bibixonim haqida doston yoza boshlaganimda, qog'ozga tushirgan birinchi yozug'im ushbu bo'lgan edi: Bu doston Bibixonim haqida emas, balki bizning tarixga bo'lgan munosabatimizni belgilash haqidadir.

Doston ustidagi ish afsuski nihoya topmadi. Tajriba kamlik qildimi, boshqa narsa sabab bo'ldimi... harholda doston chala qoldi. Lekin umidsiz bo'lmadim. Ko'p martalab dostonga qaytishga urindim. (...) Lekin kunlarning birida: “Nasrda yozsamchi?” – degan o'y miyamda chaqmoqday yarq etdi – yu, negadir ko'nglim yorishib, o'zimda yo'q quvonib ketdim. (...) Ushbuni yozayotib, kechmish voqealarning ayrim o'rinlarini xayolan to'ldirdim.”³

¹ Cengiz Han (1155-1227), ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Kafalı, “Cengiz Han”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt. 7, İstanbul, 1993, ss. 367-369.

² Bibi Hanım (Asıl ismi Saray Mülk Hanım, 1341-1408), “Bibixonim” Özbekistan Milli Ansiklopedisi, Devlet İlmî Neşriyatı, Taşkent, 2005, ss. 299-300.

³ Devran, Bibixonim, s.112. (Bundan on iki yıl önce Bibihanım hakkında destan yazmaya başladığımda kağıda yazdığım birinci notum şu idi: Bu destan Bibihanım hakkında değil, belki bizim tarihe olan münasebetimizi belirlemek hakkındadır.

Ayrıca bu kıssada anlatım tekniği olarak “çerçeve hikâye” tekniği kullanılmıştır. Yazar, Bibi Hanım hakkında dört efsaneye yer verip aynı zamanda Viktor Vitkovich’ten dinlediği Bibi Hanım’ın naaşının Semerkant’ta getiriliş öyküsünü anlatır. Bu iki bölüm dışında yazarın tarih bilimi ve anlattığı olaylar hakkındaki genel görüşlerine yer verdiği, anılarını anlattığı bölümler de kıssanın üçüncü kısmını oluşturmaktadır. Kıssa bir bahar tasviri ile başlar:

Bog’da bahor hukmron edi...

Siz, umringizda biron marta bog’da yashab, bahor kirib kelishini kuzatganmisiz?

Boshda tuni bilan tomnda eriyotgan qor tomchilarining dilga xush yoqadigan tovushi taraladi.(..)¹

Yazar, bir gün arkadaşlarından Rus yazar Viktor Vitkovich’in “Davomli Maktublar”² adlı eserinin Özbekçeye çevrildiğini duyar. Özbekistan’ın tarihi ve Bibi Hanım hakkında bilgiler içeren bu kitabı hemen alıp okumaya başlar. Aynı yıl içinde Viktor Vitkovich’in de dahil olduğu bir yazarlar grubu ile toplantı gerçekleştirilir. Hurşid Devran bu toplantıda yazar Vitkovich ile tanışma imkânı bulur. Kitabı ve özellikle Bibi Hanım hakkında detaylı konuşmak üzere Vitkovich, Hurşid Devran’ı evine davet eder. Yazarın Vitkovich’in evine gidişi ile Bibi Hanım’ın naaşının Semerkant’ta getiriliş öyküsü başlar:

Boya aytganimdek, kelishgan muddatda Vitkovichning uyiga kirib bordim. Cholning o’zi maqtana – maqtana “o’zbekcha” choy damladi. “O’zbekcha” bo’lsayam, Adabiyotchilar uyidagi qahvaxonadagi choydan sira farq qilmaydigan choy ustida Bibixonim haqida suhbatlashdik.(..)³

Semerkant’tan söz etmeye başlamışken yazar, Vitkovich ile olan hikâyesini anlatmaya ara verip çocukluk anılarını, o zamanki Semerkant’ı anlatmaya başlar:

Destanla işim ne yazık ki sonuçlanmadı. Tecrübesizlik mi, başka bir sebep mi bilmem sonuçta destan yarım kaldı. Lakin ümitsiz olmadım. Çok defa destanı tamamlamaya çalıştım. [...] Lakin bir gün “Nesir şeklinde yazsam mı?” diye bir düşünce aklıma düştü. Bu fikir beni çok mutlu etti. [...] Bunu yazarken geçmiş vakaların bazı ayrıntılarını unuttuğumdan hayal gücüme göre tamamladım.)

¹ Devran, Bibixonim, s. 98. (Bağda bahar hakim idi... Siz, ömrünüzde bir kez bağda yaşayıp, baharın gelişini beklediniz mi? Salkımlarda geceleyin damda eriyen kar damlalarının kalbe hoş gelen sesi yankılanırdı.)

² Sanatçının bu eseri hakkında detaylı bilgiye ulaşamamıştır.

³ Devran, Bibixonim, s. 104. (Az önce söylediğim gibi, uygun bir zamanda Vitkovich’in evine gittim. İhtiyarın kendisi övüne övüne “Özbekçe” çay demledi. Özbekçe olsa da edebiyatçılar evindeki kahvehanedeki çaydan farkı olmayan bu çay eşliğinde Bibi Hanım hakkında konuştuk.)

*Men Samarqand yaqinidagi qishloqlarning biri, Chordarada tug'ilganman. Mana shu qishloqda ona tarafdan bo'lgan boboming dala hovlisi bo'lgan.(...)*¹

Yazar, anilarından sonra Bibi Hanım hakkında anlatılan rivayetlerden birini anlatmaya başlar. Rivayetin biri sona erince tekrar Vitkovich ile sohbeterine yani Vitkovich'in anlattığı hikâyeye döner. Bu dönüşleri yaparken de **“Bibixonim haqida afsona:”, “Viktor Vitkovich hikoyasining davomi:”** şeklinde yan başlıklar koyar.

Yazarın, kıssanın başında aslında bu kıssayı ilk olarak manzum şekilde yazmaya çalıştığını ancak tamamlayamadığını belirttiğini söylemiştik. Bu yarım kalan kıssanın manzum parçalarını, anlattığı hikâyelerin ilgili yerlerinde paylaşıp olayı bir de manzum olarak anlatmayı tercih etmektedir. Bunlardan ilki Bibi Hanım'ın tabutunu taşıyan ve ne taşıdıklarına dair fikirleri olmayan dört hamal ile ilgilidir:

Tugamagan dostondan: “Tantana va to'rtinchi hammol haqida hikoya”.

*To'rt hammol ko'tarib borar
tobutni,
Yusupov xotini tuqqandek
xursand.
Cho'ntak bo'shligini tamom
unutib,
Yuragi ilohiy xayollarga band.²
(...)*

*Dört hamal kaldırıp taşır
tabutunu,
Yusupov hatunu doğurmuş gibi
mutlu.
Cebinin boşluğunu tamamen
unutup,
Yüreği ilahi hayallerle meşgul.*

Diğer manzum parça yazarın rüyasında Bibi Hanım'ı görmesi ile ilgili olan parçadır:

Chala Qolgan Dostondan

*Men shovqinga to'la bozordan
Hayrat to'lib tanu jonimga,
Termilaman ko'kka intilgan
Ulug' xayol – Bibixonimga.
(...)*³

Yarım Kalan Destandan

*Ben gürültü dolu pazardan
Şaşırp ten-i canıma,
Bakarım göğe çıkan
Ulu hayal, Bibi Hanım'a.*

¹ Devran, Bibixonim, s. 106 (Semerkant yakınlarındaki köylerden biri olan Çordara'da doğdum. Bu kışlakta anne tarafından olan dedemin tarlası vardı.)

² Devran, Bibixonim, s.116.

³ Devran, Bibixonim, s.159.

Yazar kıssayı bitirirken sözlerine yarım kalan Bibi Hanım destanından bir parça ile ve bu dizelerde adı geçen kişi, yer ve kavramlara dua mahiyetinde bir cümle ile son verir.

*Xayr, alla...
Xayr, yashil boq'im...
Xayr, bolaliktepa...
Xayr, Mamat og'a...
Xayr, Mamat og'a...
Xayr, Bibi...*

*Hoşça kal, ninni...
Hoşça kal, yeşil bağım...
Hoşça kal çocukluk tepe...
Hoşça kal, Mehmet abi...
Hoşça kal, Mehmet abi...
Hoşça kal, Teyze...*

Ushbu yozuqlarimni sizlarning ruhi pokingizga bag'ishlayman...¹

“Sohibqiron Nabirasi” adlı kıssanın başında yazar yine okuyucu ile konuşma havası içinde söze başlar. Asıl hikâyeye geçmeden önce dönemin siyasi ve sosyal hayatını anlatıp, kıssada konu edilen kişiler hakkında bilgi vermek istediğini söyler:

Aziz kitobxon, sizga Amir Temur va Mirzo Ulug'bek haqida hikoya boshloshdan avval asardagi voqealar kechgan jo'g'rofiy hudud, tarihiy davr va shaxslar xususida qisqacha so'zlab bermoqchiman.²

Yazar gerekli gördüğü bilgileri verdikten sonra “Muqaddime” başlığı altında kıssayı anlatmaya başlar³. Üç ana bölüme ayrılmış olan kıssada alt başlıklar halinde ayrılmış bölümler bulunmaktadır. Bu başlıklar altında ana hikâyeye ile bağlantılı olaylar anlatılmakla birlikte zaman zaman devrin kişileri, olayları veya mekânları hakkında bilgi verilmiştir. Örneğin “Amir Temur Bog'lari” başlığı altında Timur'un on dört bağı hakkında ilgi verilmiş ardından yeni bir başlıkla asıl olaya dönmüştür⁴. Bu kıssada bol bol rivayetlere yer verilmiş, çeşitli hikâyeler anlatılmıştır. Emir Timur hakkında “Rivoyatlar” başlığı altında “Birinchii Rivayot”⁵, “İkinchi Rivayot”⁶, “Uchunchi Rivayot”⁷ şeklinde üç farklı rivayet anlatılmıştır. Ayrıca Emir Timur'un yirmi altı yaşındayken esir düştüğü sırada zindanda bir karıncanın duvara tırmanma azminden

¹ Devran, Bibixonim, s.188. (*İşte bu yazdıklarımı sizlerin temiz ruhlarına bağışlıyorum.*)

² Devran, Sohibqiron, s. 124 (*Aziz okuyucu, size Emir Timur ve Mirza Ulug'bey hakkında hikâyeye anlatmadan önce eserdek vakaların geçtiği coğrafi sınırlar, tarihi devir ve şahıslar hakkında kısaca bilgi vermek istiyorum.*)

³ Devran, Sohibqiron, s. 134.

⁴ Devran, Sohibqiron, ss. 194-207.

⁵ Devran, Sohibqiron, ss. 319-322.

⁶ Devran, Sohibqiron, ss. 322-324.

⁷ Devran, Sohibqiron, ss. 324-325.

etkilendiği olayı torunu Uluğbey'e anlattığı bölüm "Chumoli Haqida Hikoya"¹ başlığı ile verilmiştir. Kıssanın sonunda "Xotima"² bölümü bulunmaktadır.

Samarqand Xayoli adlı kıssa Semerkant'ın tasviri ile başlar:

Oltin qoziq o'rni – Samarqand atrofida shaddod otlar gursillab aylanadi...

*Bezovta otlarning tuyoqlaridan o't chaqnab o'tmish bilan kelajak zulmatini yoritar, yer gursillab silkinar, o'limini bo'yniga olgan chavandozlar egnidagi javshanlar, qo'llaridagi qilich qalqonlar jarangi Movarounnahru Xuroson fuqarolarini qo'rquvga solar, hukumdorlarning notinch ko'ngillarida havas g'unchalarini ochar va xazon qilardi.[...]*³

Ardından yazar, Semerkant şehrinin Babürnâme'deki tasvirine yer verir. Ancak bunu yaparken tasvirin bazı yerlerini atlamayı tercih etmiştir. Sebebi metnin orijinalinde tasvirin uzun tutulmuş olması olabilir.

*"Rub'i maskunda Samarqandcha latif shahar kamroqdur. Beshinchi iqlimdindir... Shaxri Samarqanddur, viloyatini Movarounnaxr derlar. Hech yog'iy qahr va g'alaba bilan munga dast topmog'i uchun baldai mahfuza derlar.[...]"*⁴

Bâbü'r'ün tasvirinden sonra yazar bu satırların Semerkant'ı birkaç defa fethetmeye çalışmış ancak başarılı olamayıp ömür boyu memleket hasreti çeken Bâbü'r'e ait olduğunu söyler:

*Bu satirlarni ulug' Jahongir Amir Temur saltanatini tilab, tengsiz davlatning abadul- abad barqaror bo'lib tuyulgan taxti istagida Samarqandgga bir necha bor qo'shin tortib borgan, goh ololmay umidsiz qaytgan, oxir zabt etgach qamal azobiga dosh berolmay kechasi sharni tashlab qochgan, keyingi safar esa bosqinchilar ko'magida boshqa bosqinchilardan bobosi taxtini olmoqni xayol qilgan, ammo umrining oxirigacha Samarqand xayolida yashagan Temuriyzoda bitgan.*⁵

¹ Devran, Sohibqiron, ss. 298-308.

² Devran, Sohibqiron, ss. 359-371.

³ Devran, Samarqand, ss. 199. (*Altın kazık yeri, Semerkant etrafında güçlü atlar kışneyip dolaşırdı...*

Rahatsız atların toynaklarından ateş çıkıp geçmiş ile geleceğin karanlığını aydınlatır, yer sesleri ile sallanır, ölümü boyunlarına alan biniciler omuzlarındaki cevşenler, ellerindeki kılıç ve kalkanların sesi Maverâünnehir, Horasan halkını korkuya solar, hükümdarların kaygılı gönüllerinde heves goncalarını açar ve yapraklarını dökerdi.)

⁴ (Semerkand kadar güzel bir şehir dünyada az bulunur. Beşinci iklimdendir. Boylamı, 99 56, enlemi 30 30'dır. Şehri Semerkand'dır; vilayetine Mâverâünnehir derler. Hiçbir düşman, şiddet ve üstünlükle onu ele geçiremediği için "Belde-i Mahfûza" derler.

Gazi Zahireddin Muhammed, s. 184.)

⁵ Devran, Samarqand, s. 202. (*Bu satırları ulu cihangir Emir Timur saltanatını dileyip, eşsiz devletin ebedî ve değişmez olarak bilinen tahtını isteyip Semerkant'a birkaç kez sefer düzenleyen gâh alamayıp ümitsizce dönen, sonunda kuşatmanın zorluklarına dayanamayıp gece şehri terk edip kaçan, bir sonraki*

Kıssa üç bölüme ayrılmıştır. Okuyucu ile konuşma, olayın akışını kesip bilgi verme “Samarqand Xayoli” kıssasında da mevcuttur. Ahmet Hocabey ile Ali Şir Nevaî’nin Semerkant’ta arkadaş oldukları dönem anlatılırken yazar şöyle der:

Biz bu ikki buyuk inson do'stligi haqida alohida to'xtalish niyatimiz borligi uchun gapni muxtasar qilamiz.¹

Konudan bir an olsun uzaklaşıp ayrıntılara girilip birtakım bilgiler verildikten sonra da yazar yine kıssahan üslubuyla araya girer:

Endi o'zimiz kuzatyotgan voqealarga qaytaylik.²

“Shahidlar Shohi (Shayx Kubro Tushlari)” adlı kıssada “Muqaddima” başlığı ile yatarılış mitolojisinin İslamî versiyonu anlatılmaktadır. Mitoloji yarıda bırakılır ve kıssa “Birinchı Qisim” başlığı altında anlatılmaya başlanır. Kıssa iki bölümden oluşmaktadır. Bu iki ana bölüm de kendi içinde ikiye ayrılır. Harzemşahların tarihi ve Şeyh Kübra’nın hayatı birbirine paralel olarak anlatılmakta sonlara doğru ise iki hikâyenin yolları kesişmektedir. Harzemşahların taht mücadeleleri, savaşları, başarıları, Moğollara yenilişleri ile ilgili ayrıntılı bilgiler verilmekle birlikte diğer taraftan Şeyh Kübra’nın hayatı, Kübreviye tarikatının doğuşu, tasavvuf hakkında bilgiler ve bazı büyük mutasavvıflar anlatılmaktadır. İkinci bölümün başında ise yarım kalan yaratılış hikâyesi devam ettirilir. İkinci bölümün sonunda kıssa tamamlanır. Yaratılış hikâyesinin son kısmı da burada anlatılır.

Okuyucu ile konuşma havası içinde olan anlatıcı “Shahidlar Shohi” adlı kıssada da karşımıza çıkmaktadır. Anlatıcı arada geçen zamanı atlayıp bir an önce sözü asıl anlatmak istediği kişiye yani Necmeddin Kübra’ya getirmek için böyle bir yol seçer:

Keling, kitobxon do'stim, qariyb sakkiz asrlik masofani xayolan oshib o'taylik-da, Gurganjning Qobilon darvozasiga yaqin bir xonaqohda tiz cho'kib lavhga qo'yilgan ulkan kitobni pichirlab o'qiyotgan mo'tabar qariya huzuriga kiraylik.¹

sefer ise işgalcilerin yardımıyla diğer işgalcilerden atasının tahtını almayı hayal eden ama ömrünün sonuna kadar Semerkand hayali ile yaşayan Timurzâde yazmıştır.)

¹Devran, Samarqand, s. 213. (Biz bu iki büyük insanın arkadaşlığı konusunda ayrıca durmayı düşündüğümüzden lafı fazla uzatmayalım.)

² Devran, Samarqand, s. 219. (Şimdi kendi gözlemlediğimiz olaylara dönelim.)

Tarihi ve maarifi bir kıssa olan “Shahidlar Shohi (Shayx Kubro Tushlari)”nda ünlü mutasvıfların tasavvuf ilmi ile ilgili bilgilerine, evliyaların rivayetlerine sıkça başvurulmaktadır. Örneğin yazar “tasavvuf” teriminin üzerinde dururken kendi tanımını yapmadan önce çeşitli alimlerin bu konudaki tanımlarını sıralar. Bu tanımların bazıları şunlardır:

“Tasavvuf uldurki, unda shunday fe’llar qaror topur, Xudoydan o’zgani bilmas, payvasta Xudoy ila bo’lgay, Xudoydan o’zga hech narsani bilmas”, deb aytadi Abu Sulaymon Duroniy.

“Tasavvuf haqoiqqa yuz burmoqdir va xaloyiqdan yuz o’girmoqdir”, deya xitob qiladi Ma’ruf Karxiy.²

¹Devran, Shahidlar, s. 30. (Gelin sevgili okurlar, yaklaşıq sekiz asırlık mesafeyi hayalimizde aşırıp geçelim de, Gürgenc’in Kabilan kapısına yakın biri hanegâhta diz çöküp rahlenin üzerinde koyulmuş olan büyük kitabı fısıldayarak okuyan muteber ihtiyarın huzuruna girelim.)

² Devran, Shahidlar, ss. 35-36. (Tasavvuf odur ki , onda şu hareketler meydana gelir, Allah’tan başkasını bilmez, Allah ile olur, Allah’tan başka hiçbir şeyi tanımaz,” diye söyler Ebu Süleyman Duranî.

“ Tasavvuf hakikate yüzünü dönmek, halktan yüzünü saklamaktır”, diye hitap eder Maruf Karhî)

2.Hikâyeler

Hikâye; olmuş ya da olabilecek bir olayın kişi, zaman, mekân bağlamında fazla ayrıntıya girmeden kurgulanarak anlatıldığı edebî bir türdür. Türk edebiyatında hikâye türünün ilk örnekleri olarak halk hikâyeleri gösterilmekle birlikte modern anlamda hikâye Türk edebiyatına Tanzimat döneminde girmiştir. Modern hikâye, tahkiyeye dayalı geleneksel Türk hikâyelerinden farklıdır.

Bu durumda ortada eski tarzda olduğu gibi düz seyreden bir hikâye olmaz. Yazarın kurguladığı, olay örgüsünü kronolojik olmaktan çıkardığı, hatta hayatın anlarını ve kesitlerini hikâye konusu yaptığı yeni bir tür karşımıza çıkar.¹

Özbek edebiyatında da “hikâye” terimi Türk edebiyatında olduğundan farklı değildir:

1.Biror kimsa, narsa, voqea yoki hodisa hoqida og'zaki beriladigan axbarot yoki ma'lumot; biror narsanin og'zaki beyani, tafsiloti.

2.Nasriy yol bilan yozilgan kichikroq badiiy asar.²

Hikâye türünün geçmişi Özbek edebiyatında da bizde olduğu gibi masal, efsane, rivayet ve halk hikâyelerine dayandırılır. Modern anlamda hikâye türünün örnekleri 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Bağımsızlık dönemi Özbek hikâyelerinde millî ve yerli olana yönelme, tarih bilinci oluşturma, Sovyet döneminde yapılan haksızlıkları dile getirme göze çarpar.

Hurşid Devran hikâyelerinin tamamında tarihe yön vermiş şahsiyetlerden söz eder. Emir Timur, Mirza Uluğbey, Ali Şir Nevaî, İskender Makdunî gibi isimleri tanıtmayı hedefleyen hikâyelerinde geleneksel Türk hikâyeciliğinin izleri görülür. Tahkiyevî üslupla yazdığı hikâyelerinde olay ön planda olmakla birlikte modern öykünün bir özelliği olan bireyin iç dünyasına yönelme de söz konusudur. Hikâyelerini çeşitli rivayetlerle ve manzum parçalarla zenginleştirmektedir.

¹ Mehmet Aça, Haluk Gökalp, İsa Kocakaplan, **Başlangıçtan Günümüze Tür ve Şekil Bilgisi** Kesit Yayınları, İstanbul, 2012, s.35.

² Özbek Dilinin İzahlı Lügati, “Hikoya”, Moskova Rus Dili Neşriyatı, 1981, s. 697.(1.Bir kimse, bir şey veya bir olay hakkında sözlü olarak anlatılan bilgi; bir şeyin sözlü olarak beyanı. 2.Nesir türünde yazılan küçük edebî eser.)

Sanatçının, dört hikâyesi olup hepsi “Bibixonim Qissasi”¹ adlı kitapta yer almaktadır. Hikâyelerinin kronolojik olarak sıralaması ise şöyledir:

1. “Amir Temur O’g’lining O’limi Haqida Rivoyat”²
2. “Iskandar Maqduniy Va Sak Cho’poni”³
3. “Navoiy Armoni”⁴
4. “Osmonda Quyosh Yo’q Edi”⁵

2.1.Anlatıcı ve Bakış Açısı

Anlatıcının konumu ve özellikleri zamanla değişime uğrasa da bu durum anlatıcının anlatmaya dayalı eserlerin temel öğelerinden biri olduğu gerçeğini değiştirmez. Destandan modern romana kadar varlığı farklı biçimlerde görülen anlatıcının eser ile okuyucu arasındaki yerini toplumsal ve kültürel değişimler belirler. “*Sanatçının, toplumu ve insanı anlatma konusundaki tercih ve eğilimleri ”anlatıcı”nın konum ve işlevini de tayin etmiştir diyebiliriz.*”⁶ Anlatıcı, 1.tekil kişi (Ben), 3.Tekil kişi (O) ve 2. Çoğul kişi (Siz) olmak üzere üç farklı anlatım tipinden yararlanabilir. Bu çalışmada inceleyeceğimiz hikâyelerde ise yazarın 3.tekil kişi (O) anlatıcıyı kullandığı görülmektedir. (O) anlatıcının yazara sunduğu “sınırsız” anlatma gücüne bağlı olarak daha çok “Hakim (İlahi/Tanrısal) bakış açısı tercih edilir.

*Tanrısal anlatımın en belirgin özelliklerinden biri, anlatıcı/yazarın her şeyi bilmesidir. Yazar/anlatıcı tüm anlatımın içindedir. Herkesin ne düşündüğünü, ne hissettiğini, neyi niye yaptığını en ince ayrıntısına kadar bilir, olan ve olacak hiçbir şey onun için meçhul değildir*⁷.

Hurşid Devran da hikâyelerinde bu bakış açısını kullanmış; olaylara, kişilere, kişilerin iç dünyalarına yakından bakabilmiştir:

Amir Temur inisining mulohazalarini eshitgan Pirmuhammad Jahongir bezovtalana boshlaganini sezdi. Ammo buni bildirmay, nabirasining mulohazasi qanday taklif bilan tugashini kutdi. Qurultoy rasm-rusmi har bir so’zni e’tibor

¹ Hurşid Devran, **Bibixonim Qissasi**, “Sharq” Nashriyot, Taşkent, 2006, (Bibixonim).

² Devran, Bibixonim, ss. 5-35.

³ Devran, Bibixonim, ss.36-46.

⁴ Devran, Bibixonim, ss.62-82.

⁵ Devran, Bibixonim, ss. 48-60.

⁶ Mehmet Tekin, **Roman Sanatı 1 Romanın Unsurları**, Ötüken, İstanbul, 2014, s. 23.

⁷ Necip Tosun, **Modern Öykü Kuramı**, Hece Yayınları, İstanbul, 2011, s. 171.

*bilan eshitish lozimligini talab qilardi. Xo'sh, qani, to'ngi'ch nabirasi nima demoqchi ekan, shuni bilsinchi. Ammo Muhammad Sulton ham inisining ahvolini sezgan bo'lsa kerak, odatiga xilof ravishda shosib so'zini yakunladi.*¹

“Amir Temur O'g'lining O'limi Haqida Rivoyat” adli hikâyeden aldığımız bu satırlar “hakim bakış açısı” ve “3.tekil şahıs anlatıcı”ya örnek teşkil etmektedir:

*Sohibqiron jahli chiqsayam, ichidagini yuziga chiqarmadi. Indamay kutishni ma'qul ko'rdi. Bu baxtichopganlar uning necha yildan buyon Hind mulkini zabt etish haqida orzu qilishdan yaxshi xabardor. Nahotki, bilib ham bilmaslikka olsalar, jim o'tirishni ma'qul ko'rsalar? U o'zining deyarli barcha yurishlarida qatnashgan, sadoqatlarini necha marta jang-u jadalda namoyish etgan amirlariga bir-bir tikilar, am,rlar esa unga bosh ko'tarib qarashga majol topolmasdilar.*²

Söz konusu hikâyelerde 3. tekil anlatıcı yönteminin imkanlarını fazlasıyla kullanan, olaylara hakim ve kişilerin aklından geçenleri bilen bir “yazar-anlatıcı” karşımıza çıkmaktadır. “Yazar-anlatıcı” ile “yazar”ın birebir aynı olmadığını kabul etmekle birlikte şunu söyleyebiliriz ki yazar, hikâyelerinde kişiliğini gizlememektedir. Zaman zaman kişisel fikirlerinin yansımasını görmek mümkündür:

*Hiçbir hikâyecinin şahıslandırılmadığı romanlarda bile, sahnelerin arkasında gizlenen yazarın kişiliği mevcuttur. Roman dünyasının dışında kalan yazarı, bir oyun yönetmenine, kuklalarına ses veren bir sanatçıya veya roman dünyasında olanlara bigâne, tırnaklarını törpüleyen bir tanrıya benzetebiliriz. Yazarın bu sanatçı kişiliği, eseri yaratırken, kendisinde aslında daha üstün bir kopyasını yaratır. Herhangi başarılı bir roman, yazarın bu kendisini aşan kişiliğine bizi inandıran bir eserdir.*³

Hurşid Devran'ın hikâyelerinin en belirgin özelliği tahkiye üslubuna dayanmasıdır. Bizde Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında görülen araya girme, bilgi verme, okuyucu karşındaymış gibi neyi ne zaman ve nasıl anlatacağını söyleme Hurşid Devran'ın hikâyelerinin tamamında bulunur. Bu durumun “gerçekçiliği” veya modern hikâye ve romanı destan, masal gibi anlatı türlerinden farksız kıldığı tartışılrsa

¹ Devran, Bibixonim, ss. 9-10. (Emir Timur kardeşinin fikirlerini işiten Pirmuhammed Cihangir'in rahatsız olduğunu sezdi. Ama belli etmeden torununun sözlerini nasıl bir teklifle bitireceğini bekledi. Kurultay kanunları her fikri dikkatle dinlemeyi gerektirirdi. Söyleyin hani? Büyük torunu ne demek istiyor onu bilsin. Ama Muhammet Sultan da kardeşinin halini sezmiş olsa gerek, adeti olmayan bir şekilde sözlerini bitirdi.)

²Devran, Bibixonim, s. 12. (Sahibkıran, ne kadar sinirlense de belli etmedi. Sessizce beklemeye karar verdi. Bu uğursuzlar onun kaç yıldan beri Hindistan'ı fethetmek istediğinden haberdârlar. Nasıl olur da bilmezlikten gelip, sessiz kalmayı tercih ederler?. O, önemli birçok seferine dahil ettiği, sadakatlerini savaşlarda görme imkânı bulduğu emirlerine tek tek bakar, emirler ise başlarını kaldırıp bakmaya mecal bulamazlar.)

³ Philip Stevick, **Roman Teorisi**, çev. Sevim Kantarcıoğlu, Akçağ, Ankara, 2010, s. 89.

da hakim bakış açısı ile yazılmış her eserde az da olsa bu tavrın kendini hissettirdiği söylenebilir. “Amir Temur O’g’lining O’limi Haqida Rivoyat” adlı hikâyenin başında yazar-anlatıcı hikâyeye başlamadan önce bu efsaneyi nereden duyduğunu anlatır, efsane ve gerçeğin kelime anlamları üzerinde durur:

Bu afsonani to’qiganlar unga qanday nom berganlaridan bexabarman, men uni “Amir Temur o’g’lining o’limi” deb atadim. Menga uni bir do’stim gapirib bergan edi, do’stimning aytishicha, bu qadim afsonani u Talabalar sharchasida yashagan afg’onlardan eshitgan ekan.

Afsonani hikoya qilib berishdan avval, ikki narsa haqida biroz bo’lsa-da, to’xtalib o’tmoqchiman. Eng avvalo, “afsona o’zi nima?” degan savolga javob izlamoqchiman.¹

“Iskandar Maqduniy Va Sak Cho’poni” adlı hikâyenin başında da yazar-anlatıcı okuyucu ile konuşma havası içinde bazı açıklamalarda bulunur:

Bundan keyingi voqealar juda uzoq davom etgan qonli janglar, zafar-u mag’lubiyatlar tarixi bo’lganidan xabardor bo’lsangiz kerak. Qolaversa, kaminada Iskandar bilan Sug’d lashkarboshisi Spitamen o’rtasida kechgan omonsiz jang-jadallarga bag’ishlangan hikoyalar yozish istagi ham bor. Illo, hozirgi maqsadimiz bor-yo’g’i Iskandar Maqduniyning Buxtarestan va Sug’d tomon borayotganida ro’y bergan bir voqeani hikoya qilib berishdir.²

“Osmonda Quyosh Yo’q Edi” adlı hikâyede ise yazar-anlatıcı Abdülatif Mirza’nın babası Uluğbey’e mecliste yaptığı hac teklifi sahnesinde araya girerek Uluğbey’in oğulları hakkında bilgi verir:

Kenja o’g’li shahzoda Abdulaziz mirzo nimjon tug’ildi. Shu sababdanmi, yo u tug’ilishidan biroz muddat avval o’n ikki yashar o’g’li Abdurrahman vafot qilganidanmi, bu o’g’liga ko’proq mehribon bo’ldi.

¹Devran, Bibixonim, s. 6. Devran, s.6. (Bu efsaneyi uyduranların ne isim verdiklerini bilmeden ben “Emir Timur’un Oğlunun Ölümü” diye ad verdim. Bana bu efsaneyi anlatan arkadaşım da Talabalar şehrinde yaşayan Afganlar’dan duymuş.

Efsaneyi anlatmaya başlamadan önce iki konu hakkında durmak istiyorum. İlk olarak “Efsane ne demek?” sorusuna cevap bulmak istiyorum)

² Devran, Bibixonim, s. 36. (Bundan önceki kanlı savaşlar, zaferler ve mağlubiyetlerden haberdar olsanız gerek. Açıkcası bende İskender ile Soğud kumandanı Spitamen arasında geçen amansız savaşlara ithaf edilen hikâyeleri de yazma isteği var. Ancak şimdi amacımız Makedonyalı İskender’in Bahtaristan ve Soğud taraflarında bulunduğu sırada meydana gelen bir olayı anlatmaktır.)

*Abdullatif mirzo otasiga o'xshab ilmga ishtiyoqmand, ayniqsa, yulduz ilmiga ko'ngil qo'ygan edi. Kenja esa ilmga beparvo o'sdi. Otasidan unga yol'iz musiqaga bo'lgan mehr yuqdi.*¹

Yazar-anlatıcının Uluğbey'in oğulları ile ilgili gerçekleri dile getirirken kendi bakış açısını da yansıtarak olayları neden sonuç zeminine oturtmakta olduğunu görüyoruz:

*“İlahi=tanrısal” konumda bulunan anlatıcı, görevini yerine getirirken kendini gizlemek gereği duymaz; varlığıyla ses ve etkileme gücüyle her yerde hazır ve nazır olduğunu hissettirir. Onun görmediği, bilmediği, sezip anlamadığı hiçbir şey yoktur. O, hangi yönden bakılırsa bakılsın, insan-üstü donanımlı “olympian” (erişilmez) bir varlıktır. Anlatı sisteminin her yerinde bulunduğu gibi, bu sistemin vazgeçilmez öğeleri (insan, olay, zaman, mekân vs.) üzerinde sonsuz tasarruf hakkına sahiptir.*²

Hayatta en büyük arzusu hacca gitmek olan Ali Şir Nevai'nin anlatıldığı “Navoiy Armoni” adlı hikâyede şairin hükümdar dostu Hüseyin Baykara için düşündükleri bu duruma örnek gösterilebilir:

*Yo'lda borarken, Mir Alisher baribir qarigan podshoh bilan kuch-g'ayratga to'lgan sahzodalar o'rtasidagi totuvlik muvaqqat ekanini o'ylar, butun umri davomi saltanat ravnaqi deb chekkan zahmatlari qizigan qumga tomgan yomg'ir tomchisidek benaf ketganidan yurak-bag'ri ezilardi. Shoir bolalik do'stining so'nggi yillarda jang-u jadal va aysh-u ishrat qilmoqdan boshi chiqmaganidan norozi edi. Ne fojiakim, mo'ysafid podshohning namozi peshindan so'ng icgmagan kuni yo'g.*³

“Hakim (İlahi/Tanrısal)” bakış açısıyla kişilerin düşündüklerini, hissettiklerini sezebilen duygu dünyalarına inebilen yazar-anlatıcı bu yetkisini “İskandar Maqduniy Va Sak Cho'poni” adlı hikâyesinde de kullanmıştır:

İskandar cho'pon yigitning javobidan mamnun bo'lib, yuzi yorishib borarkan, nogoh sajlarning tengi yo'q mergan ekanliklari haqidagi gaplarni eslab qoldi. “Mana endi o'sha

¹Devran, Bibixonim, ss. 54-55. (Küçük oğlu Abdülaziz Mirza cılız doğmuştu. Bu sebepten mi yoksa doğumundan bir müddet önce on iki yaşındaki oğlu Abdurrahman'ın ölümünden mi bilinmez, bu oğluna pek düşküdü.

Abdullatif Mirza babası gibi ilme özellikle yıldız ilmine meraklıydı. Küçük oğlu ise ilme ilgisizdi. Babasından ona yalnızca müziğe olan ilgisi geçmişti.)

² Tekin, s.34.

³Devran, Bibixonim, ss.64-65. (Yolda giderken, Mir Ali Şir bütün yaşlanan padişahlar ile güçlenen şehzadeler arasındaki iyi ilişkilerin geçici olduğunu düşünür, bütün ömrü boyunca saltanatın gereği diyerek çektiği zahmetlerin kızgın kuma düşen yağmur damlası gibi eriyişinden kalbi sıkışırdı. Şair, çocukluk arkadaşının son yıllarda savaş ve zevk-i sefadan başka bir şeyle meşgul olmamasından rahatsız idi. Ne yazık ki, yaşlı padişahın namazdan sonra içmediği gün yoktu.)

bo'lmag'ur mish-mishlarning asossiz ekanligini isbotlaydigan payt keldi," deb quvondi ichida.¹

Hurşid Devran'ın hikâyelerinde yazar-anlatıcı her ne kadar tarafsız kalmaya çalışıyor gibi görünse de hâkim bakış açısının bir neticesi olarak bu tarafsızlığını uzun süre koruyamadığını görmekteyiz. Yazar-anlatıcının kahramanları hakkında yorum yapmaktan çekinmediği hikâyelerinden biri de “Osmonda Quyosh Yo'q Edi” adlı hikâyedir. Uluğbey oğlu Abdülâtîf'i Alaüddevle'nin elinden kurtarmış, oğlu için endişe etmiş ve oğlunu teselli olması için Belh şehrinin başına getirmiştir. Ancak bunlar Abdülâtîf'in babasına dair düşüncelerini ve planlarını değiştirmez:

Ammo ko'p o'tmay bu noqobil o'g'il o'z otasiga qarshi isyon boshladi, yuzsizlik qilib, otasi tirik turib taxtni egalladi. Bu kamlik qilganday keksa otasini hajga yuborish bahonasi bilan yurtidan badarga qildi.²

2.2.Olay Örgüsü

Anlatma esasına bağlı edebi metinlerin yapısının temelini “olay örgüsü” oluşturmaktadır. Sanatçının olayları “neden-sonuç” ilişkisi içinde kendi hayal dünyasında yeniden şekillendirerek anlatması “kurgu”yu doğurur. Hurşid Devran da konularını tarihten aldığı hikâyelerini anlatırken “edebi” olmanın bir gereği olarak gerçekleri olduğu gibi anlatmamış “neden-sonuç” bağlamında kişisel görüşlerinin de etkisiyle kurgulayarak anlatmıştır. Ancak buradan hikâyelerin gerçeklikten saptırıldığı sonucu çıkarılmamalıdır. Olaylar ve kişiler gerçekte olduklarından farklı değildirler. Sadece yazar tarafından yorumlanmış biçimde sunulmaktadırlar: “Romancı, özgürce hayal kurmaya, kişisel tasarrufta bulunma hakkına sahiptir. Ancak bunları yaparken kesin olarak bilinen tarihî gerçeklere aykırı bir kurgulama yapamaz.”³

Hurşid Devran, tarihî gerçekleri bilgisi ve sanatçı kişiliği ile harmanlayarak okuyucuya sunar. “Yazar kendisinden çok uzak olan, gözlem ve tanıklarıyla karşılaşma

¹ Devran, Bibixonim, s. 44. (*İskender genç çobanın cevabından memnun olup, yüzü aydınlanırken, birdenbire Sakların okçulukta bir numara olduklarına dair söylenenleri hatırladı. İçinden “İşte şimdi bu rivayetlerin asılsız olduğunu ispatlama vakti geldi” diyerek sevindi.*)

² Devran, Bibixonim, s. 54. (*Ama çok geçmeden bu ahlâksız oğul öz babasına karşı isyan başlatıp yüzüzlükle daha babası hayattayken tahtına göz koyar. Bu kötü niyetle yaşlı babasını hacca gönderme bahanesi ile şehirden sürer.*)

³ Nurullah Çetin, **Roman Çözümleme Yöntemi**, Akçağ, Ankara, 2015, s. 233.

imkânı asla olmayan bir zamanı bilginin paralelinde hayal dünyasının yardımıyla yeniden kurgulamaktadır”.¹

Olay örgüsü zaman, mekân, kişiler gibi diğer öğelerle ilişkilidir. Eserin yapısının sağlamlığı sadece bu öğelerin birbirleriyle bağının kusursuz olmasına bakılarak ölçülemez:

*Bunlar yapının özüne aittirler ve herhangi bir yapıda, üstün derecede de olsa, başarılarının eserin bütününe uyandırdığı duyguların dağınık veya zayıf olmaması gerektiği anlamına da gelmez. Bundan dolayı bunlar, gerekli oldukları halde, yeterli değildirler. Üstün bir yapıyı yaratan özellikler, karakter, olaylar dizisi ve düşünce gibi unsurların, duygularımızı zevk verecek şekilde tahrik eden güçlü bir sentezde birleştirilmesinden doğar.*²

Bazen yazarın olayı sunuş biçimi, okuyucuyu etkileme tarzı tek başına yeterli olabilir. Nitekim Hurşid Devran’ın bazı hikâyeleri teknik bakımdan zayıf olsa da bu hikâyeyi başarısız kılmaz. Bunun nedeni de yazarın okuyucuyu bir şekilde meraklandırıp olayın içine çekmeyi başarabilmesidir. Hurşid Devran’ın hikâyelerinde estetik kaygı ön planda değildir. Amacı okuyucuda milli duyguları uyandırmak, okuyucuda tarih bilincini aşılmasıdır. Bu anlamda amacına ulaştığını söyleyebiliriz.

Hurşid Devran’ın hikâyelerinde farklı olay örgüsü teknikleri kullandığını tespit ettik. Söz konusu hikâyelerin ikisinde -“Amir Timur O’g’lining O’limi Haqida Rivoyat”, “Navoiy Armoni”- “çerçeve hikâye tekniği” tercih edilmiştir. Olayların iç içe geçmiş hikâyeler şeklinde sunulduğu bu teknikte çıkış noktası sayılan çerçeve görevi gören bir hikâye ve bu hikâyeye bağlı gelişen olaylar vardır.³ “Amir Timur O’g’lining O’limi Haqida Rivoyat” adlı hikâyenin olay örgüsü şöyledir: Timur Hindistan seferi planı ile ilgili fikirlerini almak için meclisini toplar. Kurultaydan yaklaşık on beş gün sonra Hindistan seferi için yola çıkar. Yolda ilk olarak bazı Afgan kabilelerini bastırma kararı alır. Böylece Hint sultanını yanıltacak asıl amacı buymuş gibi gösterecektir. Afganların yaşadığı kalelerden biri içeriden bir bekçinin yardımı ile zapt edilir. Timur amacına ulaşmak için bu yardımı kabul eder ancak kendi milletine ihanet eden kişiden

¹ Hülya Argunşah, Klasik Tarihî Roman Üzerine, **Tarihte Roman Romanda Tarih Paneli**, Erzincan Üniversitesi, 24 Nisan 2015, s. 15.

² Stevick, ss. 134-135.

³ Çetin, s. 199.

hayır gelmeyeceği düşüncesiyle kale bekçisini daha sonra idam ettirir. Timur ele geçirdiğini düşündüğü kaleyi oğullarından birine emanet edip Hindistan seferi için yoluna devam eder. Yolda giderken kaleye Afganlar tarafından saldırıldığı ve bu saldırıda oğlunun öldürüldüğü haberi gelir. Geri dönüp Afgan kabileleri ile tekrar savaşır. Fakat kaleden oğlunun ne ölüsü ne de dirisi çıkar. Günler sonra ihtiyar bir adam (Emir Timur'un idam ettirdiği kale bekçisinin babası) çıkar gelir. Kalede yapılan savaşta Timur'un oğluna benzeyen bir yiğidin öldürüldüğünü söyler. İhtiyar, savaş sahnesini Timur'un gözünde canlandırabileceği şekilde anlatır. Kendi oğlunun idam edilmesini izlemek zorunda kalan ihtiyar aynı acıyı Timur'a yaşatmış olur. Kaleyi yerle bir eden Timur yine de oğlunu bulamaz. Günler sonra aklına kale bekçisinin babası gelir. Askerlerine ihtiyarı huzuruna getirmelerini emreder. Ancak ihtiyar çoktan ölmüştür. Hikâyenin olay örgüsü ana hatları ile bu şekildedir. Hikâye kendi içinde bölümlere ayrılmamıştır.¹

Ana olay Timur'un Hindistan'ı feth etmek için sefere çıkmasıdır. Yola çıktıktan sonra gelişen olaylar -Afgan kabileleri ile mücadelesi, kaleyi zapt edişi, kendilerine yardım eden kale bekçisini idam ettirmesi, kaleyi oğluna bırakıp yola devam etmesi, yolda oğlunun öldürüldüğü haberi gelmesi ve bunun üzerine geri dönüp oğlunu araması ise ana olaya bağlı gelişen yan olaylardır: “Bunlardan hangisinin daha önemli olacağı veya mesajın hangisine yükleneceği, yazarın tercihinə bağlıdır”.² Nitekim bu eserde de anlatılmak istenen esas konu yan olaylardan birinde anlatılmış hatta eser adını çerçeve hikâyeden değil iç hikâyelerin birinden almıştır.

Hikâyenin sonuç bölümünde gerilimi artıran unsur ihtiyar ve Emir Timur arasında geçen sosyal çatışma örneği olarak gösterebileceğimiz konuşmadır:

¹ Bu hikâye iki farklı rivayete dayandırılmaktadır. İki rivayette de Afganlara ait kalenin basılmasına kadar olan kısım aynıdır. İlk rivayete göre Pir Muhammed Cihangir, Irab Kalesi'nin başına bir Afgan askeri bekçi yapar. Emir Timur'un ordusunun Hindistan'a doğru yola çıkmasını fırsat bilen Musa Afgan adlı bir kişi kaleye girip bekçiye öldürür. Öldürülen abisinin intikamını almak isteyen Melik Muhammed Timur'un huzuruna çıkar. Musa Afgan kaleye gelmek üzere olan Timur'un ordusuna saldırı planı içinde olsa da başarılı olamaz. Musa Afgan idam edilir.

Yazar-anlatıcı bu olayın efsaneye kaynaklık ettiğinin inkâr edilemeyeceğini söyler. Kalede Afgan bekçiden önce Pir Muhammed olduğu için böyle anlatılmış olabileceğini, torun Pir Muhammed'in Timur için oğlu gibi olduğunu tarih kitaplarının da yazdığını belirtir.

² İsmail Çetışli, **Metin Tahlillerine Giriş 2, Hikâye-Roman-Tiyatro**, Akçağ, Ankara, 2014, s. 86.

-So 'yla, kimsan?- deb birinchi og'iz ochdi nihoyat Amir Temur.

-Bandaman,- dedi chol unga tik boqqancha.

-Kimning bandasi?- deb so'radi yana Amir Temur.

Hukmdorimning,-dedi chol.

Hukmdoring kim?

-Alloh taolo!- dedi chol.

[...]

-Ey, Alloh bandasi,- deya gap boshladi yana Amir Temur, mening kimligimni bilasanmi?

-Bilaman. Sen ham Alloh bandasisan!- dedi chol.¹

Timur, ihtiyarın söylediklerine karşı gelmeyip her şeyden önce Allah'ın bir kulu olduğunu kabul etmekle birlikte yine de Emir Timur olduğunu, hükümdarlığını vurgulamadan geri duramaz. Allah katında eşit olduklarını bildiği halde içten içe ihtiyara karşı bir üstünlük kurmak ister. İhtiyarın gözünde ise ikisi de Allah'ın birer kulu ve evladını kaybetmiş babadırlar. Burada “kişiler arası çatışma” söz konusu iken “iç çatışma”nın yaşandığı bölümler ise Emir Timur'un kale bekçisinin idam edileceği zaman yaşadığı çatışmadır:

Hukmdor o'lim oldida ham o'zini xo'rlashlariga qarshlik ko'rsatayotgan kutvolga qarab, ikkilangandek bo'ldi. Keyin birdan sergak tortib, o'g'liga ko'z qirini tashladi. U o'g'lining chehrasida ham ikkilanish alomatini sezdi-yu, qarori qat'iy lahdi. “ikkilanish, bu bo'lajak mag'lubiyatdir.”²

Kale bekçisinin idamı konusunda ikilemde kalan Timur bir süre iç çatışma yaşar. Fakat aynı çatışmayı oğlunun da yaşadığını hissedince hemen bir karara varması gerektiğini düşünür. Çünkü ikilemde kalmak Timur'a göre en büyük yenilgidir. Bu çatışma hikâyenin gidişatını bir an bile olsa değişecekmiş gibi gösterse de sonuç değişmez, beklenen olur.

¹Devran, Bibixonim, s. 31. (-Söyle kimsin ?- diyerek söze başladı Emir Timur.

-Kulum, dedi ihtiyar ona gözlerini dikerek.

-Kimin kulusun? Diye sordu yine Emir Timur.

-Hükümdarımın,- dedi ihtiyar.

-Hükümdarın kim?

-Allah-u teala! Dedi ihtiyar.

[...]

-Ey, Allah'ın kulu,- diyerek tekrar konuşmaya başladı Emir Timur,- benim kim olduğumu biliyor musun?

-Biliyorum. Sen de Allah'ın kulusun! Dedi ihtiyar.)

²Devran, Bibixonim, s. 24. (Hükümdar, ölüm anında kendisini aşağılayanlara karşılık gösteren bekçiye bakıp ikilemde kalır gibi oldu. Sonra birden bire oğluna baktı. Oğlunun yüzünün ifadesinden ikilemde kaldığını sezince kararı kesinleşti. “İkilemde kalmak yenilmektir.”)

“Çerçeve hikâye tekniği”nin kullanıldığı bir başka hikâye ise “Nevai’nin Arzusu”dur. Sultan Hüseyin Baykara’nın çok yakın dostu olan Ali Şir Nevai’nin tek arzusu hacca gitmektir. Devlet işleri ile yakından ilgilenen Nevai, Hüseyin Baykara’nın bitmek bilmeyen ricaları nedeniyle bir türlü bu hayalini gerçekleştiremez. Baykara’nın ve devletin kendisine ihtiyacı vardır. Devletin bütünlüğünü, saltanatın devamını her şeyden üstün tutan Nevai’nin hacca gitme arzusu bir ukde olarak kalır. Milletinin huzurunu sağlamanın en büyük sevap olduğunu düşünerek en sonunda kendisi bu arzusundan vazgeçer.

Burada çerçeve hikâye Nevai’nin hacca gitmek istemesi ancak her teşebbüsünde bir engelle karşılaşp bu isteğini ertelemek zorunda kalmasıdır. Bu süreçte meydana gelen olaylar ise “yan hikâyeler”i oluşturur. Hüseyin Baykara’nın torunu Mümin Mirza’yı öldürdüğü haberini alan Nevai, Bediüzzaman Mirza’nın babası Hüseyin Baykara’dan intikam almak isteyeceğini düşünerek saltanatın devamı için buna engel olmak üzere Astrabat’a doğru yola çıkar. Baba oğul arasındaki barışı geçici olarak sağlayan Nevai’yi buna benzer pek çok hadise beklemektedir. Hüseyin Baykara’nın Herat’ı ve Horasan’ı ele geçirme süreçlerinde bir dost olarak yanında olmak istemesi, bu sırada memlekette çıkan isyanlar, Baykara’nın oğullarının taht mücadeleleri gibi olayların anlatıldığı bölümler yan hikâyelerdir.

Sanatçı yan hikâyeler arasındaki geçişleri yaparken olaylar arasındaki bağlantıyı koparmaz. Her bir olay bir diğerinin nedeni olacak şekilde kurgulanıp en sonunda da ana olayın sonucunu oluşturmaktadır.

Mümin Mirza’nın dedesi Hüseyin Baykara tarafından öldürülmesinin hemen sonrası ile başlayan hikâyede kişiler arası çatışma hakimdir. İlk çatışma Hüseyin Baykara ve Bediüzzaman Mirza arasında yaşanır. Oğlunun öldürülmesi üzerine Bediüzzaman Mirza babasına karşı isyan başlatır. Her ne kadar Baykara’nın yaptığını onaylamasa da saltanatın huzuru için Bediüzzaman Mirza’yı sakinleştirme görevi Ali Şir Nevai’ye düşer. Bu durumda Nevai kendi içinde çatışma yaşar. Düşündükleri ile yaptıkları örtüşmemektedir. Nevai’nin çaresizliği Bediüzzaman Mirza ile yaptığı görüşmede açıkça görülmektedir:

*Mavlono, men, sizni otamdan ortiqroq ko'raman. O'g'lim esa sizni mendan ortiqroq suyardi. Xo'sh, qani ayting-chi, ota degan farzandini tiriklayin o'ldirami?-dedi. Kexsa shoirning ko'zidan yosh tirqiradi, u mirzo nimaga ishora qilganini angladi.*¹

Nevai'nin kendi içinde yaşadığı gel-gitlerden biri de Hacca gitme konusudur. En büyük hayali hac ziyareti yapıp ömrünün geri kalanını ibadet ile geçirmek olan şair bir taraftan da milletini düşünüp devlet işlerinden elini çekemez. Hikâye boyunca yaşadığı bu ikilemden sonuç bölümünde bir karara vararak kurtulmuş olur.

“İskandar Maqduniy Va Sak Cho'poni” adlı hikâyenin olay örgüsü ise birbirinden bağımsız olaylardan oluşmaktadır. Dört bölümden oluşan eserde bölümler arası geçişler hızlı ve kopuktur. Asıl konunun anlatılacağı bölüme gelmeden önce yazılmış doldurma bölümler gibidir. Hatta bu bölümde amaç daha çok tarihi bilgi verme ve tarihi şahsiyetleri tanıtmaya gibidir. Sık sık anekdotlar anlatılır. Olaylar birbirinin sebebi olacak şekilde kurgulanmamıştır. Aynı kişiler üzerinden farklı olaylar anlatılır. “Mekanik yapılaşma” diye de bilinen bu kurgu tekniği daha çok masal, efsane, halk hikâyeleri gibi geleneksel anlatı türlerinde görülür.²

Hikâyenin giriş kısmında İskender'in Dara'yı M.Ö. 331 yılında mağlup ettiği savaştan kısaca söz edilmektedir. Yazar asıl anlatmak istediğinin İskender'in Soğd'a doğru giderken meydana gelen bir hadise olduğunu söyleyerek devam eder. Asıl hikâyeye gelene kadar anlatılanlar, general Parmenion ile İskender arasında geçen Herodot'un “Tarih” isimli eseri hakkındaki kısa konuşma, İskender'in paha biçilemez mücevherlerle süslü bir kutuda İlyada'yı saklamak istemesi, İskender'in Bahariler hakkında Herodot'un yazdıklarını hatırlaması, Gavgamela Savaşı öncesinde Dara'nın kendisine yaptığı teklif, ayrıca yaşlı general Parmenion ile İskender'in arasında geçen konuşmalar ve İskender'in Parmenion hakkındaki fikirleri kısa kısa bölümler halinde anlatılır. Son olarak asıl hikâyeye yani Sak çobanı ile İskender'in karşılaşmasına yer verilir.

¹ Devran, Bibixonim, s. 63. (*Mevlana, ben sizi babadan öte görüyorum. Oğlum ise sizi benden fazla severdi. Söyleyin şimdi baba dediğin oğlunu yaşarken öldürür mü?-dedi. İhtiyar şairin gözünden yaş düştü, mirzanın ne demek istediğini anladı.*)

² Çetin, ss. 200-201.

Hikâyenin gerilim noktalarından biri Parmenion ile İskender arasındaki “kuşak çatışması”dır. Babasının emaneti olarak gördüğü Parmenion’u her fırsatta eleştirmekten geri durmayan İskender, Parmenion’un askeri başarısızlıklarının yaşlılığından kaynaklandığını düşünmektedir:

Iskandar Parmenionning jangdaqi sustkashligi boisini qarilikdan deb biladi. Uning nazarida sustkashlik ojizlikdan, ojizlik esa qarilikdan tug’iladi. Ha, qarilik qo’rquvdir! Yigirma yashar jahongir ustoz Aristotelning “Qorilik-donishmandlik” degan hikmatini esladi-yu, baribir fikrini o’zgartirmadi...¹

İskender’in Sak çobanı ile arasında geçen konuşma hikâyede gerilimin en üst seviyede olduğu noktadır. İskender’e korkusuzca verdiği cevaplar ile çoban adeta meydan okur.:

...Iskandar tilmochni chaqirdi. Tilmoch yetib kelgach, cho’pondan bu yerlarda nima qilib yurganini surishtirishni buyurdi.

-Uyur boqib yuribaman, -deb javob berdi cho’pon.

-Mening kelayotganimni eshitib, bekinmadingmi?- dedi Iskandar.

-Bu yer sahro, sahroda bekinib bo’lmaydi, - dedi cho’pon yigit.

-Mendan qo’rqmaysanmi?!

-Dushamandan qo’rqmaydilar!- dedi qat’iyat bilan cho’pon yigit.²

Tek bir vakaya dayalı olay örgüsü ise “Osmonda Quyosh Yo’q Edi” adlı hikâyede karşımıza çıkmaktadır. Kahramanın başından geçen olaylar sebep sonuç bağlamında aktarılmaktadır. Hikâye, bir kervanın Semerkant’tan güneye doğru yola çıktığı sahne ile başlar. Bu kervan, oğlu Abūlatif Mirza tarafından hacca gönderilme bahanesi ile saltanattan uzaklaştırılan Uluğbey’in kervanıdır. Hoca Muhammed Hisrev, Uluğbey’e hac yolculuğunda eşlik etmesi için Abdūlatif tarafından görevlendirilmiştir.

¹Devran, Bibixonim, s. 40. (*Iskender, Parmenion’un savaştaki gevşekliğinin sebebinin yaşlılıktan kaynaklandığını düşünürdü. Onun nazarında gevşeklik acizlikten, acizlik ise yaşlılıktan doğardı. Evet, yaşlılık korkaklıktır. Yirmi yaşındaki cihangir, ustası Aristo’nun “Yaşlılık bilgeliktir.” Sözüni hatırladı da yine de fikri değişmedi...*)

²Devran, Bibixonim, s. 42. (*...İskender, tercümanı çağırdı. Çobana buralarda ne aradığını sormasını buyurdu.*

-Yatar kalkar gezerim, diye cevap verdi çoban.

- Benim geleceğimi duyup saklanmadın mı? Dedi İskender.

-burası sahra, sahrada saklanmak olmaz, dedi çoban yigit.

-Benden korkmuyor musun?!

-Düşmandan korkulmaz! Dedi çoban net bir şekilde)

Yol almakta olan kervana çok geçmeden Abdülatif'in adamlarından olan bir ulak gelir ve Uluğbey'in en yakın noktada konaklaması gerektiğini söyler. Bu gereksiz tekliften huzursuz olmakla birlikte "Ab-ı Sabuh" olarak bilinen bir nehrin kenarındaki handa konaklamaya karar verirler. Handa geçirdikleri süre boyunca Uluğbey oğullarını ve özellikle oğlu Abdülatif ile aralarında yaşananları düşünür. Akşama doğru Abdülatif'in iki adamı tarafından hana baskın yapılır. Mirza Uluğbey herkesin gözü önünde katl edilir.

Bölmelere ayrılmamış olan bu hikâyeyi klasik olay örgüsü düzenine göre incelersek kervanın yola çıkması, ulak tarafından Abdülatif'in emrinin iletilmesi ve konaklamak için bir hana girdikleri kısmın "giriş kısmı" olduğunu söyleyebiliriz. Konaklama süreleri boyunca Uluğbey'in iç dünyasına yapılan yolculuk, Abdülatif'in adamlarının hanı basıp Uluğbey ile girdikleri mücadele "gelişme bölümü"; Uluğbey'in avluda katl edilişi ise "sonuç bölümü"dür. Bu eserde olaylar tek bir çizgi halinde ilerler. Eserin başından beri ruhsal gerilim havası hakimdir. Bu gerilim en çok Uluğ Bey ve Hacı Hisrev'in handa konakladıkları anların anlatıldığı kısımlarda hissedilmektedir.

Kronolojik sıranın değiştiği, olayların ortadan sona doğru anlatıldığı hikâyede zaman zaman geriye dönüşler yapılmaktadır. Asıl düğüm noktası Abdülatif'in babası Uluğbey'e hacca gitmesini teklif ettiği meclis sahnesidir. Emirle karışık bu teklif doğrultusunda çıkılan yolculuğun nasıl sonuçlanacağı giriş kısmında ulağın getirdiği haberle az çok tahmin edilse de okuyucuda merak duygusu canlı tutulmaktadır. Olayların kaynağı baba-oğul çatışması olarak gösterilmektedir. Abdülatif Mirza daha babası hayattayken tahtına göz koyan hırslı bir karakterdir. Aslında sadece babası ile değil amcasının oğlu Alauddevle ve kardeşi Abdülaziz Mirza ile de çatışma halindedir.

2.3.Zaman

Sözlü dönemde sadece araç olarak kullanılan "zaman" kavramı yazılı dönemde özellikle roman, hikâye gibi edebî türlerde "olay"ı başlangıç ve bitiş çizgisine oturtmamızı sağlayan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlatmaya bağlı edebî metinlerde zaman genel olarak "olay zamanı", "anlatma zamanı" ve "yazma zamanı" gibi farklı boyutlarda incelenir. Bunlardan "anlatma zamanı" kendi içinde "düzen",

“süre”, “sıklık” gibi alt başlıklara ayrılır. Bu bölümde Hurşid Devran’ın hikâyelerini söz konusu başlıklar altında inceleyeceğiz.

2.3.1.Olay Zamanı

Bir hikâyede anlatılan olayların başlangıç ve bitiş süresidir. “Bu zaman kozmik zamandır, saat, ay, yıl ile ölçülebilen takvim zamanıdır.”¹

Hurşid Devran’ın hikâyelerinin ortak özelliği tarihi bir dönemi anlatıyor olmalarıdır. 14- 15. Yüzyılları konu alan hikâyeler arasında milattan önceki dönemi anlatan bir hikâye de mevcuttur.

İlk olarak ele alacağımız “Amir Temur O’g’lining O’limi Haqida Rivoyat ” adlı hikâye 1398 yılının baharında başlar ve aynı yılın Ağustos ayında sona erer.

“İskandar Maqduniy Va Sak Cho’poni” adlı hikâyenin zamanı ise milattan önce 331 yılında gerçekleşen Gavgamela Savaşı’nın bir süre öncesi ve sonrasındır. Farklı farklı olayların anlatıldığı bu hikâyede net bir zaman yoktur.

Yazarın bir başka hikâyesi olan “Navoiy Armoni”nda ise olaylar 1497 yılının baharında başlar yaklaşık sekiz yıl sonra biter.

“Osmonda Quyosh Yo’q Edi” başlıklı hikâyeye baktığımızda olayların 25 Ekim 1449’da başlayıp ertesi günün sabahında sona erdiğini görmekteyiz.

Genel olarak tarihle ilgili eserlerde zamanın nitelikleri şöyle sıralanmaktadır:

1. Gerçek bir zamandır;
2. Artık geçmişte kalmış ve tamamlanmış bir zamandır;
3. Millet için de önem taşıyan bir zamandır;
4. Romanın esas seçilmiş zamanın inşasıdır.²

Bu hikâyelerin diğer bir ortak özelliği de olayların kronolojik sırayla anlatılmamasıdır. Olayların sunuluşunda zaman sapmaları görülmektedir. Yazar anlatıcı anlatımda “geriye dönüş tekniği”ne başvurarak olayların sebeplerini açıklama yolunu

¹ Safiye Akdeniz, **Gizli Mabel Hikâyesinde Zaman**, Uluslararası 7. Dil, Yazın Değişbilim Sempozyumu Bildiri Kitabı 1.Cilt, 02-05 Mayıs 2017, s. 576.

² Argunşah, s. 21.

tercih tercihmiştir. Kronolojik sıradaki sapmaların nedeni olarak olay zamanı ile anlatma zamanı arasındaki mesafe gösterilebilir.

2.3.2. Anlatma Zamanı

Hikâye zamanının kronolojik düzeninden farklı olarak anlatıcının olayları kendi kurduğu düzene göre anlatmasıdır. Üç boyutta incelenir:

2.3.2.1. Düzen

Hikâyelerde genel olarak “düzen” kronolojik bir sırayı takip eder. Ancak tahkiyede anlatıcı bazı sapmalar yapabilir. Hurşid Devran anlatımında büyük ölçüde kronolojik sıraya uymakla birlikte “geriye dönüş tekniği” ile düzen (zaman) sapmaları da yapmaktadır. Olaylar genellikle “baştan sona” anlatılsa da bazen “ortadan sona” doğru başlayıp geri dönüşler yapılmaktadır. Anlatımın düzenindeki bu bozulmalar okuyucuyu heyecanlandırmak, dikkati üzerine toplamak amacıyla bilinçli yapılmış olabilir. Zamanın yeni bir kompozisyon hâlinde sunulması okuyucudaki estetik tesiri artırır.¹

Geçmiş zaman hikâyesi olan “Amir Timur O’g’lining O’limi Haqida Rivoyat” klasik düzene en çok uyulan hikâyedir. Eserde olaylar doğal akışı sırasında verilir. 1398 yılının baharında çıkılan Hindistan seferi ile hikâye başlar, yol boyunca birtakım olaylar gelişir ve birkaç ay sonra biter. Düzen ne kadar kronolojik olsa da olay zamanı ile anlatma zamanı arasında az da olsa bir fark bulunur. Anlatıcı tanrısal bakış açısına sahip olduğundan anlatma zamanı ile olay zamanı arasındaki mesafeyi en aza indirebilir.²

“İskandar Maqduniy Va Sak Cho’poni” baştan sona kronolojik sırayı takip etse de sık sık geriye dönüşlere bağlı zaman sapmaları görülmektedir. Yazar-anlatıcı Parmenion ile İskender’in arasının açılmasının sebebini Gavgamela Savaşı öncesinde yaşanan bir hadiseye bağlar. Bunun için de geriye dönüş tekniği ile olayı anlatır:

Gavgamela jangi oldidan Doro Iskandar huzuriga o’z elchisini yubordi. Elchi Iskandarga: “Forslarning buyuk hukmdori senga o’n ming talant tilla va

¹ Şerif Aktaş, **Anlatma Esasına Bağlı Edebî Metinlerin Tahlili Teori ve Uygulama**, Kurgan Edebiyat, Ankara, 2015, s. 63.

² Çetişli, s. 98.

Osiyaning yarmi ustidan hukmronlikni berishga rozi”, deb aytdi. Shunda Iskandarning yonida turgan Parmenion beixtiyor:

-Agar men Iskandar bo’lganimda, bu taflifga o’ylab o’tirmay rozi bo’lardim, deb yubordi.

-Zevs haqi aytamankim, agar men ham Parmenion bo’lganimda bu taklifga rozi bo’lardim.¹

Anlatıma ara verilip geçmişte yaşananlara dnlnen bir an da “Osmonda Quyosh Yo’q Edi” adlı hikâyede karşımıza çıkar. Bykannesı Gevherşad Begüm’n dolduruşuna gelen Abdülatif’in Alauddevle’ye karşı ayaklanması neticesinde yaşananlar anlatılır:

Ammo tez orada Alouddavlağa bas kelolmay o’zi tutqin bo’ldi. Ixtiyoriddin qal’asida zindonband etildi. Shu voqea tufayli toju-taxtning shar’iy vorisi bo’lmish Ulug’bek hokimiyat uchun kurashishdan voz kechib, o’g’lini qutqarishga urindi. Oxiri sulh tuzildi. Alouddavla Abdullatifni zindondan ozod qildi.²

Hikâyenin baştan sona doğru ilerlediği “Navoiy Armoni”nda ise anlatıcı Ali şir Nevai’yi tanıtmaq amaciyla sık sık hikâyenin zamanını durdurarak geri dönüşlerle Nevai’nin hakkında bilgi vermektedir:

Mir Alisher yoshligidan boshlab, Mashadda va Samarqandda saboq olganida ham, hamisha darveshlar suhbatini ixtiyor etdi, hidoyat yo’lida rahnamo mashoxiylar ilmini o’rgandi va har doim bu pokdomonlar guruhida ixlos va muridlik qadami ila mulozamatda bo’ldi.³

Ali şir Nevai’nin manevi değerlere verdiği önemin anlatıldığı bir bölümde ise iki sene öncesinde dönüş yapılmaktadır:

¹ Devran, Bibixonim, s. 39. (Gavgamela Savaşı ncesinde Dara, şskender’in huzuruna elçisini gönderdi. Elçi, şskender’e: “Farsların büyük hükümdarı sana on bin külçe altın ve Asya’nın yarısından fazlasının hükümdarlığını vermeye razı”, dedi. şskender’in yanında bulunan Parmenion gayriihtiyari:

-Eğer ben şskender olsaydım bu teklifi hiç düşünmeden kabul ederdim, dedi.

şskender Parmenion’a bakmadan cevap verdi:

-Doğrusunu söylemek gerekirse ben de Parmenion olsaydım bu teklifi kabul ederdim.)

²Devran, Bibixonim, s. 53. (Hemen orada Alauddevle’ye esir düştü. şhtiyariddin Kalesi’nde zindana atıldı. Bu vakadan dolayı saltanatın varisi Uluğbey hakimiyet için savaşmaktan vazgeçip oğlunu kurtarmaya çalıştı. Sonunda barış sağlandı, Alauddevle, Abdülatif’i azat etti.)

³ Devran, Bibixonim, ss. 66-67. (Mir Ali şir geçen yaşta Meşhet’te ve Semerkant’ta dersler aldı, dervışlerin sohbetine katıldı. Hidayet yolunda nder olma ilmini öğrendi ve her zaman bu dervışler topluluğunda bağlılığı ve mritliği ile beğeni topladı.)

Bundan ikki yıl muqaddam Nishopurga borganida, mashoyixlar, shu jumladan o'zi etiqod qo'ygan Shayx Fariddin Attor mozori xarobaga aylanganini ko'rib ta'mirlashni buyurdi, shayx qabri ustida yangi xanoqoh tiklatdi.¹

2.3.2.2.Süre

Edebi eserlerde olay zamanı ile anlatma zamanı her zaman aynı olmayabilir. Anlatıcı bazen olayları özetleyerek geçer bazen de tasvirler ve yorumlarla olayın zamanını durdurabilir. Önem verilen olgular uzun uzun anlatılırken önemsiz görülenler hızlıca geçilebilir.² Olay zamanı ile anlatma zamanının örtüşmesi ise diyaloglarda karşımıza çıkar.

İlk olarak “Amir Timur O'g'lining O'limi Haqida Rivoyat” adlı hikâyeyi süre açısından ele alalım. Yazar-anlatıcı zaman zaman olayın akışını durdurarak kişisel yorumları ve tasvirleri ile olay zamanını durdurarak “mola” verir. Özellikle Timur'un ordusunun ve doğanın tasvir edildiği bölümler zamanda “mola” ya örnek gösterilebilir:

Bu qo'shin o'tgan yo'llar changi hafta o'tmasdan to'xtamas, bu temir oqim to'xtab hordiq olgan yam-yashil o'langlarda qayta o't unmas. O't unishi uchun yomg'ir asrlar davomida otlar tuyog'idan ezilib o'lgan tuproqni yumshatishi, quyosh yuz yillar mobaynida bu taqir maydonlarga o'z mehrini tinmay sochmog'i kerak edi. Olis to'glar qoyalari ustida poda o'tlatib yurgan afg'on cho'ponlari biyobon o'rtasida to'satdan paydo bo'lgan simobrang daryoni ko'rib, Alloh taoloning irodasidan hayratlanib, tasannolar aytishardi.³

Olayın zamanının durdurulduğu “mola”ların aksine olay zamanı ile anlatma zamanının denk geldiği “örtüşme” anları ise hikâyenin başında sefere çıkmadan önce yapılan toplantıda Timur, oğulları, torunları ve devlet adamları arasındaki diyaloglar ve ayrıca hikâyenin sonunda Timur ile ihtiyar arasındaki diyalogdur.

Yazar-anlatıcı, anlatma zamanını düzenlerken bazen olayları hızlandırıp özet olarak anlatabilir. Hikâyede kurultaydan sonra sefere çıkılıp ele geçirilecek olan kaleye varana kadar geçen süre hızlıca aktarılır:

¹ Devran, Bibixonim, s. 68. (Bundan iki sene önce Nişapur'a gittiğinde Şeyh Fahrettin Attar'ın mezarının harabeye döndüğünü görüp tamir edilmesini buyurdu ve Şeyh'in kabrinin üstüne yeni hanegâh yaptırdı.)

² Rıza Filizok, **Edebî Eserlerde Zaman**, s.8. <http://www.ege-edebiyat.org/docs/597.pdf> (28.02.2018)

³ Devran, Bibixonim, s. 17. (Bu ordunun geçtiği yollarda, bu demir akımın dinlendiği yeşilliklerde bir daha ot bitmez. Ot bitmesi için yağmurun asırlar boyunca ezilmiş toprağı yumuşatması, güneşin yıllarca bu çıplak meydanlarda kendi şefkatini durmadan saçması gerek idi. Yüce dağlarda sürü otlatan Afgan çobanlar çöl ortasında aniden ortaya çıkan gümüş renk denizi görüp Allh'ın iradesine hayran kalıp övgüler dizerlerdi.)

Qurultoydan yarim oy o'tar-o'tamas, Sohibqiron boshchiligidagi ulkan qo'shin Qashqadaryo vohasini tark etib, Termizga yaqin yerda Jayhundan kechib, Xuroson hududiga o'tdi.

*U butun yoz davomida Andarob degan joyda bo'ldi.(...)*¹

Anlatma zamanının olay zamanından daha uzun olduğu kısımlar ise “analiz” kısımlarıdır. Kahramanların ruhsal tahlilleri yapılır, davranışlarının altında yatan nedenler anlatılır:

*Amir Temur inisining mulohazalarini eshitgan Pirmuhammed Jahongir bezovtalana boshlaganini sezdi. Ammo buni bildirmay, nabirasining mulohazasi qanday taklif bilan tugashini kutdi. Qurultoy rasm-rusmi har bir so'zni e'tibor bilan eshitish lozimligini talab qilardi. Xo'sh qani, to'ng'ich nabirasi nima demoqchi ekan, shuni bilsinchi. Ammo Muhammad Sulton ham inisining ahvolini sezgan bo'lsa kerak, odatiga xilof ravsihda shosib so'zini yakunladi.*²

Olayın akış zamanının dışında kahramanın aklından geçenlerin aktarıldığı zamana “iç zaman” veya “psikoljik zaman” da denilebilir. Burada da Timur'un kurultayda aklından geçenler ve kişilerin davranışlarının sebepleri aktarılmaya çalışılmıştır.

“İskandar Maqduniy Va Sak Cho'poni” hikâyesinde zamanda verilen molalara örnek olarak anlatıcının İskender'in komutanlığı ile ilgili açıklamaları gösterilebilir:

*[...] Ammo jang arafasida Iskandar har qanday bazmlarga barham berar, yana ziyrak va farosatli hukmdorga aylanlanirdi.*³

İskender ve Sak çobanı arasındaki diyalog olay zamanı ile anlatma zamanının örtüşmesine örnektir:

*-Otingni menga sot,- dedi Iskandar.
-Do'stimni sotolmayman! – dedi cho'pon yigit.*⁴

¹ Devran, Bibixonim, s. 14. (Kurultaydan yarim ay gecher gechmez, Sahibkiran onderligindeki buyuk ordu Kaşka Derya vahasini terk edip, Termiz'e yakin bir yerde Ceyhun'dan gechip, Horasan sinirina ulaşti. O, butuin yaz boyunca Andarob denilen yerde kaldı.)

² Devran, Bibixonim, ss. 9-10. (Emir Timur kardeşinin fikirlerini işiten Pirmuhammed Cihangir'in rahatsız olduğunu sezdi. Ama belli etmeden torununun sözlerini nasıl bitireceğini bekledi. Kurultay kuralları gereğince her bir fikre itibar edilmeliydi. Gerçi büyük torununun ne diyeceğini biliyordu. Ama Muhammet Sultan da kardeşinin halini sezmiş olsa gerek geleneğe adet olmayan bir şekilde sözünü kesti.)

³ Devran, Bibixonim, s.41. (Ama savaş arefesinde İskender her türlü ziyafet düzenler, yine zeki ve anlayışlı hükümdara dönüşürdü.)

⁴ Devran, Bibixonim, s. 43. (-Atını bana sat, dedi İskender.
-Dostumu satamam! Dedi yigit çoban.)

Bu eserde bölümler arası geçişler hızlı yapılmış, olaylar arasında geçen zamanın atlandığını gösteren “****” işareti kullanılmıştır. Bu durum sürede “eksilti”ye örnek olmakla birlikte hikâyede özet geçilen zamanlara da rastlamak mümkündür. Parmenion ile İskender’in arasında geçen gergin konuşmadan sonraki süreci anlatan şu cümle gibi:

*Mana shu voqeadan so'ng Parmenion ancha vatgacha o'zini Iskandardan olib qochib yurdi.*¹

Analiz en çok İskender üzerinde yapılmıştır. Özellikle İskender’in iç dünyasında düşündükleri ya da bir şeyler hatırladığı zamanlar analize örnek gösterilebilir:

*Iskandar Pamenionning jangdagi sustkashligi boisini qarilikdan deb biladi. Uning nazarida sustkashlik ojizlikdan, ojizlik esa qarilikdan tug'iladi. Ha, qarilik qo'rquvdur! Yigirma yashar jahongir ustosi Aristotelning "Qorilik-donishmandlik" degan hikmatini esladi-yu, baribir fikrini o'zgartirmadi...*²

Süre açısından inceleyeceğimiz bir diğer hikâye “Osmonda Quyosh Yo’q Edi” adlı hikâyedir. Konuya uygun olarak seçilen güz mevsiminin doğaya yansımalarının, tasvirlerinin yapıldığını ve sık sık karakterler ve yaşananlar hakkında yazar anlatıcının yorumlarına rastlamaktayız:

*Kuz osmoni bulut qoplagan,havo nam. Quyosh mag'rib tomonga og'gan sayin salgin achchiq izg'iringa aylanib bormoqda. Saht yo'li tevaragidan qizg'ish qo'g'aylar qovjirab qolgan, shamol odam bo'yi o'sgan yovshanlar, oqish ermonlarni tebratadi, qurib, bandidan uzilgan yantoqlar dumalab uzoqlarga ketadi...*³

Tasvirler ve yorumlara dayalı molaların tersine zamanın örtüştüğü diyaloglar oldukça az ve kısadır. Hoca Muhammed Hisrev ile Uluğbey arasında ve Hoca Muhammed Hisrev ile ulak arasında geçen diyaloglar öne çıkmaktadır:

Hoji Muhammad Xisrav otini qichab, Mirzo Ulug'bek oldiga yetganda to'xtadi. -A'lohazrat, tun qo'nmasdan bir manzilga yetsak,-dedi u.

¹ Devran, Bibixonim., s. 39. (İşte bu vakadan sonra Parmenion bir süre kendisini İskender'den uzak tuttu.)

²Devran, Bibixonim, s.40. (İskender, Parmenion'un savaştaki gevşekliğinin sebebinin yaşlılıktan kaynaklandığını düşünürdü. Onun nazarında gevşeklik acizlikten, acizlik ise yaşlılıktan doğardı. Evet, yaşlılık korkaklıktır. Yirmi yaşındaki cihangir ustası Aristo'nun “Yaşlılık bilgeliktir.” Sözüünü hatırladı da yine de fikri değişmedi..)

³ Devran, Bibixonim, ss. 48-49. (Sonbahar havası nemli, gökyüzünü bulut kaplamış. Güneş batıya doğru kayıp gittikçe sert soğuk rüzgârlara dönüşmekte. Kızgın kayalar kuruyup kalmış, rüzgâr adam boyunda uzamış otları titretmekte, kuruyu dökülen deve dikenleri yuvarlanıp uzaklara savrulmakta...)

-Ma'qul,-deb bilinar-bilinmas bosh silkidi Mirzo Ulug'bek.¹

Anlatma zamanında özete çok fazla başvurulmamıştır. Genelde olay zamanı ile anlatma zamanı eş zamanda devam eder. Ancak arada geçen zamanın atlandığı “bir soat o'tmay, ko'p o'tmay, anchadan keyin...”gibi eksilti ifadeleri de az da olsa mevcuttur.

Diyaloglara pek fazla yer verilmeyen hikâyede bol bol kişilik analizi ve kahramanların iç dünyalarına yönelme söz konusudur. Özellikle Abdülatif Mirza'nın karakterinin tanıtıldığı, Uluğbey ile ilgili psikolojik tahlillerin yapıldığı bölümler “iç zaman”ı oluşturur:

Gulxan yonida tinch-xotirjam bo'lib ko'ringan bu odam yuragida olamga dahshat solgulik bir to'fon hokim edi. “Nima gunohim bor ekanki, bu jofolar boshimga keldi?- deb o'ylardi gulxan yonida turgan odam.²

Son olarak “Navoiy Armoni” adlı hikâyede zamanı süre açısından değerlendirdiğimizde yine bir geçmiş zaman hikâyesi ile karşılaşmaktayız. Yazar-anlatıcı tasvirten ziyade daha çok durumlar, kişiler hakkındaki yorumları ile anlatma zamanında molalar vermektedir:

Mana, necha yildirki, saltanat osoyishtaligi ham uning chodiri to'siniga uya qo'ygan g'urrak tuxumlaridek omonat. Agar ular muhufaza etilmasa, hirs-u havas, zulm-u sitam, isyon-u g'avg'o qasridan yerga tushib chilparchin bo'lmog'i shubhasiz.³

Anlatma zamanı ile olay zamanının örtüştüğü anlar ise daha çok Ali Şir Nevai ile Hüseyin Baykara arasında geçen konuşmalardır:

Qaridim, demang, Alisherbek,- dedi Sulton Husayn. –Mendan uch yil yoshsiz. Men qaridim desam bo'lar. Ammo qaranki, qolimda qilich, chopqillashib yururman. Siz bo'lsangiz...

¹Devran, Bibixonim, s. 69. (Hoca Muhammed Hisrev atı Mirza Uluğbey'e yetişince durdu. -Alâ hazret, gece olmadan bir yerde konaklasak, dedi.

-Olur, diyerek belli belirsiz kafasını salladı Mirza Uluğbey.)

² Devran, Bibixonim, s. 53. (Ateşin başında sakince duran bu adamın yüreğinde ne fırtınalar kopuyordu. “Ne günahım var da bu cefalar başıma geldi?” diye düşünüyordu.)

³ Devran, Bibixonim, s. 64. (Kaç yıldır saltanatın güvenliği onun çadırına ekilen tohumlar gibi ona emanet. Eğer onlar muhafaza edilmezse hırs, heves, zulüm, isyan ve kavga fırtınalarında yerlere düşüp ziyan olacakları şüphesiz.)

*-Qaridim, a'lo hazrat, qaridim, - dedi Mir Alisher, - oldingi quvvatim yo'q. Hijoz safari ham so'nggi safarimbo'lmog'ini bo'yninga olgan edim. (...)*¹

Nevai'nin hacca gitme arzusunun anlatıldığı yaklaşık sekiz yıllık bir zaman dilimini kapsayan bu hikâyede özetleyerek anlatılan bölümlere ve zamanda eksilti anlamına gelen “qaytganiga bir hafta bo'lar-bo'lmas... O'sha majlisdan ko'p vaqt o'tmay... Dastlabki kunlar...” gibi ifadelere çokça yer verilmiştir. Ayrıca Nevai'nin devlet işleri yüzünden sürekli ertelenen hacca gitme arzusu ile ilgili hissettiklerinin anlatıldığı cümleler “iç zaman” örnekleridir:

*Qari shoir ushalmagan orzusini o'yladi. Nahotki, orzusi armonga aylansa? Endi haj azimati qilmoqqa so'nggi kunlar battar yomonloshgan sog'lig'i yo'l bermasligini angladi.*²

2.3.2.3.Sıklık

Olay zamanı ile anlatma zamanı arasında sıklık bakımından da farklılıklar olabilir. Yazar-anlatıcı bir olayı bazen bir defa, bazen birçok defa anlatabilir. Bazen de hep olan bir olayı bir kere oluyormuş gibi anlatabilir. Sıklık farkından şu üç anlatım şekli doğar:

- 1) Eşitlik kipi (singulatîf): Bir defa olanı bir defa anlatma.
- 2) Çoğaltma kipi (repetitif): Bir defa olanı birkaç defa anlatma.
- 3) Azaltma kipi (iteratif): Birçok defa olanı bir defa anlatma.³

Hurşid Devran'ın hikâyelerine genel olarak baktığımızda “eşitlik kipi”nde anlatıldıklarını görmekteyiz. Eşitlik kipi daha çok diyaloglarda karşımıza çıkar. Az da olsa hikâyelerde “azaltma kipi” de kullanılmıştır. Mesela “Amir Timur O'g'lining O'limi Haqida Rivoyat” adlı hikâyede olduğu gibi:

*Amir Timur ham xudoning bir bandasi kabi, olisdagi qishloqlarda yashagan fuqarolarga o'xshab nom'lumlikdan qo'rqardi.*⁴

¹ Devran, Bibixonim, s. 72. (-Yaşlandım demeyin Ali Şir Bey, dedi Sultan Hüseyin.- Benden üç yaş gençsiniz. Ben yaşlandım desem tamam. Ama gelin görün ki elimde kılıç, savaşır dururum. Siz olsanız... -Yaşlandım Alâ hazret, yaşlandım, dedi Mir Ali Şir. – Eski gücüm yok. Hicaz seferini de son seferim olarak görev bildim.)

²Devran, Bibixonim, s. 80. (İhtiyar şair gerçekleşmeyen arzusunu düşündü. Ya arzusu ukdeye dönüşürse? Şimdi hac ziyareti yapmaya son günlerde kötüleşen sağlığının izin vermeyeceğini anladı.)

³ Filizok, s. 9.

⁴ Devran, Bibixonim, s.20. (Emir Timur'da Allah'ın bir kulu olarak, uzak köylerde yaşayan halk gibi belirsizlikten korkardı.)

Hikâyelerin tamamına baktığımızda fillerin görülen geçmiş zaman kipiyle çekimlendiklerini söyleyebiliriz. Olayların tamamı geçmişte olduğundan hikâyelerin hepsi “geçmiş anlatısı”dır.

Olay zamanı ve anlatma zamanı dışında “yazma zamanı” da vardır ve bu zaman dilimi yazarın eserini hangi dönemde ve hangi şartlar altında yazdığı ile ilgilidir. Tabi burada eserin yazıldığı dönemdeki edebî ekollerden de etkilenmesi söz konusudur:

Yazarın tarihsel zaman içinde yaşanmış vakaya nasıl bir boyut katmak istediği, içinde yaşadığı zaman vakayı nasıl ve hangi nitelikleri ile yansıtmak istediği, kendi zamanı ile vaka zamanını hangi zeminde buluşturmayı düşündüğü, nihayet anlatıcıya ne miktar hürriyet tanındığı yazma zamanı ile yakından ilgilidir.¹

Hurşid Devran’ın hikâyelerini 1990-1995 yılları arasında yazdığını dikkate alırsak “bağımsızlık dönemi” edebiyatına dahil edebiliriz. Bağımsızlık dönemi Özbek edebiyatında milli ve yerli olana dönüş başlamıştır. Sovyetler Dönemi’nde dile getirilemeyen millet, tarih, vatan gibi konular ele alınmış; tarih bilinci ve milli şuur aşılarmaya çalışılmıştır. Hurşid Devran’ın da hikâyelerini bu amaçla yazdığı açıktır.

Yazma zamanı ile olay zamanı arasındaki fark az veya çok her hikâyede görülür. İncelediğimiz hikâyelerde olduğu gibi olay zamanı yazarın da tanık olmadığı, tarihî bir dönemi kapsıyorsa bu fark ister istemez artar. Ancak bu durum yazarın kurgu becerisine bağlı olarak okuyucuyu rahatsız etmeyebilir:

Romanın içerisinde hissedilse de, hissedilmese de yazma zamanı ile vak’a zamanı arasında, anlatımdan veya kullanılan dilden kaynaklanan uzaklık bulunur. Romandaki anlatıcının bazen o zaman dilimiyle bütünleştiği de görülür. Bu, başarılı bir anlatım tekniğidir.²

Son olarak değinmek istediğimiz nokta ise “okuma zamanı”dır. Edebî eserler okuyucusuna göre farklı anlamlar kazanabilirler. Bu durumda eser okunduğu dönemin

¹ Mehmet Narlı, **Romanda Zaman ve Mekân Kavramları**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.5, S.7, Mayıs 2002, ss. 96-97.

² Yakup Çelik, **Tarih ve Tarihi Roman Arasındaki İlişki Tarihi Romanda Kişiler**, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:22, 2002, s. 60.

sosyal-ekonomik durumu ve okuyucu kitlesinin beklentilerine göre farklı algılanabilir. Hikâyenin okunuş tarihi ile hikâyedeki olayların oluş tarihi özellikle tarihi hikâyelerde çok farklı olabilir.¹ Söz konusu hikâyeler için de bu durum geçerlidir. Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki yazarın hikâyelerinde kullandığı üslup günümüzde de anlaşılabilmekte ve okuyucuyu sıkmadan olayların içine çekebilmektedir.

2.4.Mekân

Mekân; destan, masal, halk hikâyeleri gibi roman öncesi anlatılarda ve klasik romanda “olayların sahnelendiği yer” olarak tanımlanmaktadır. Mekânın anlatmaya bağlı edebî eserlerde yeri zamana ve edebî akımlara bağlı olarak değişmiş, olaylara “sahne” görevi görmekten başka işlevler de kazanmıştır.

Hurşid Devran’ın hikâyelerine baktığımızda mekânın ön planda tutulmadığını görmekteyiz. Mekân, olayları anlatmada ve kişileri tanıtmada işlevsel değildir. Dolayısıyla söz konusu hikâyelerde mekânın statik olduğunu söyleyebiliriz.

Niteliksel olarak daha çok somut ve açık mekânlar tercih edilmiştir. Bu hikâyelerin konusu -savaş, göç, seyahat gibi- harekete dayalı olduğundan açık mekân tercih edilmesi kaçınılmazdır.

“Amir Timur O’g’lining O’limi Haqida Rivoyat” adlı hikâyede somut ve açık mekân olarak Bağ-ı Dilkuşa, Horasan, Irab Kalesi dağlar, yollar, gösterilmektedir. Ayrıca hikâyenin başlarındaki kurultayın toplandığı yeri ve idamın gerçekleştiği meydanı da ekleyebiliriz. Timur ve ihtiyarın karşılıklı konuşmalarının gerçekleştiği mekân ise diğerlerinin aksine kapalı bir mekândır. Bu eserde açık ve kapalı bütün mekânların ortak özelliği tasvirlerinin yapılmamasıdır. Sadece isim olarak geçmekte, okuyucuya tanıtılmaktan ziyade sezdirilmektedirler. Mekân-olay örgüsü, mekân-insan bağlamında baktığımızda mekânın işlevsel olmadığını görmekteyiz.

“İskandar Maqduniy Va Sak Cho’poni” hikâyesinde ise mekân hiç belirtilmemiş sadece hikâyenin başında yazar-anlatıcı tarafından İskender’in Baharistan ve Soğd taraflarında yaşadığı bir hadisenin anlatılacağı söylenmiştir. Yine eyleme dayalı, savaş

¹ Stevick, s. 226.

ve ele geçirmenin hakim olduğu bu hikâyede de mekân açık, sınırsızdır. İskender'in dünyaya hükmetme arzusuna uygun olarak kahramanlar ve olaylar bir mekânla sınırlandırılmamıştır.

Diğerlerinden farklı olarak kapalı ve tasviri boyutta tanıtılmış mekâna “Osmonda Quyosh Yo'q Edi” adlı hikâyede rastlamak mümkündür. Bu hikâye de açık bir mekânla başlar. Semerkant'tan güneye doğru ilerleyen kervanın “Ab-ı Sabuh” diye bilinen bir nehrin yanındaki hana gelene kadar geçtiği yollar açık mekân örneğidir. Handa konakladıkları oda ve avlu ise kapalı mekândır. Roman öncesi anlatılarda okuyucunun dikkati mekâna değil olaya yoğunlaştırıldığından mekân tasviri yapılmaz. Yapılsa bile yazar-anlatıcının gözünden aktarılacağı için ayrıntılı olmaz. Her şeyi bilen, gören hakim konumdaki yazar-anlatıcı mekâna da aynı şekilde bakar ve kendi bakış açısına tasvir yeteneğine göre mekânı tanıtır.¹

*Xona sovuq edi. Osti zax, toshdek qora yer. Necha o'n yillardan beri odam nafasi isitmagan, g'urbatga cho'kkan kulbaning har burchagida namgin qorong'ilik hukm suradi. To'rt tomon devori suvog'i to'kilgan. Qorong'i go'rdek zax uyning bir burchagida xunuk yasalgan o'choq bor, xolos. Ko'hna kulbaning teshik-teshigidan izillab shamol urib, boshpanani kimsasiz sahroga aylantirib, muzlatib yuborgan.*²

Yazar-anlatıcının bakış açısıyla yapılan bu oda tasvirinden Uluğbey'in ve Hoca Hisrev'in ruh hallerini anlamamız mümkündür. “Romantik tasvir” de denilen bu öznel tasvirde kişinin ruh durumuna göre ilk bakışta dikkatini çeken şeyler anlatılır. Mekân bütünüyle tasvir edilmez.³

Yaklaşık yedi yıllık bir zamanı kapsayan “Navoiy Armoni” adlı hikâyede mekân somut ve açıktır. Diğerlerinden daha uzun olan bu hikâyede zamana bağlı olarak olaylar birçok farklı şehirde geçmektedir. Meşhet, Astrabad, Merv Sarahs, Herat, Semerkant... gibi. Mescidler, camiler ve yollar da olaylara fon oluşturmaktadır. Hiçbir mekânın tasvir edilmediği hikâyede sürekli bir yer değiştirme söz konusudur. Kahramanın amacı

¹ Tekin, s. 166.

² Devran, Bibixonim, s. 52. (Oda soğuktu. Rutubetli, yerler taş gibi karaydı. Yillardır insan nefesinin ısıtmadığı gurbette kalmış kulubenin her köşesinde karanlık hakimdi. Dört duvarın sıvası dökülmüş. Karanlık mezar gibi rutubetli bu evin bir köşesinde çirkin bir ocak var o kadar. Köhne kulubenin oyuk yerlerinden rüzgar girip burayı ıssız çöllere benzetip dondurmuş.)

³ Çetin, s. 141.

saltanatın devamı için toprak bütünlüğünü, huzuru sağlamak ve nihayetinde hacca gitmek olduğundan yer değiştirme mekân-konu bağlamında kaçınılmazdır.

2.5.Kişiler

Edebi metinlerin konularının temeli “insan”dır. İnsan, eserin konusuna göre “araç” ya da “amaç” olarak kullanılabilir. Şahıs kadrosunu gerçekte yaşamış kişiler, kurgulanmış kişiler veya insan vasfı kazandırılmış varlıklar oluşturabilir. Eserin türü şahıs seçiminde etkili olmaktadır.

Hurşid Devran’ın hikâyelerinin hepsi konusunu tarihten aldığı için kişilerin de çoğu gerçekte yaşamış kişilerdir. Özellikle de olaylar üzerinde doğrudan etkili olan “asıl kahramanlar” tarihe yön vermiş kişilerden seçilmiştir. Sanatçının eserlerini sunuş amacı tarihi bilgi vermek, milli duyguları güçlendirmek olduğundan şahıslar da olaylar kadar önemlidir. Hatta bazen olayların gerçekliğinin tartışmaya açık olduğu belirtilmiştir. Kesin olan şey ise “asıl kahramanlar”ın olaylar karşısındaki tutumlarıdır. Olaylar kahramanları tanıtmak için bir “araç” olarak kullanılmıştır. Tabi bunu yaparken de tarih kitaplarından farklı olarak kurgu devreye girer: “Tarihi roman kişileri tarihten alınır. Uydurulmuş ya da kurgulanmış kişiler değil yaşamış kişilerdir. Kişilere gerçekte söylememişlerse bile söyleyebilecekleri sözler söylenir, kişiliklerine aykırı gelmeyecek tavırlar, davranışlar yüklenir.”¹

Sanatçı hikâyelerinin kahramanlarını çoğunlukla “düz/yalınkat kahramanlar” olarak sunmaktadır. Yani hikâyeye boyunca kahramanlar herhangi bir değişme yaşamazlar. Olaylar karşısında duruşları aynıdır. Belirli bir fikrin temsilcisi sayılırlar. Bu yönleri ile “tip”e benzetilebilirler.

2.5.1.Kişilerin Sınıflandırılması

2.5.1.1.Merkezî Kişi

Olayların merkezinde yer alan, diğer kişilerin konumunu belirleyen “asıl kahraman” diye nitelendirdiğimiz kişidir. “Baş kişi” (protagonist) veya “tematik güç” diye de adlandırılır. Yazarın vermek istediği mesaj, eserin konusu ona bağlıdır. “Bu

¹ Çetin, s. 222.

anlamda roman başkişileri, romancının esas ürünleridir, romanın varoluş sebebidirler; roman, onlara hayat vermek için yazılır.(...)”¹

“Amir Timur O’g’lining O’limi Haqida Rivoyat” adlı hikâyenin baş kişisi Emir Timur’dur. Eserin adına bakıldığında Timur’un oğlunun merkezî konumda olması beklense de hikâye Timur’a odaklı kurgulanmıştır. Olaylar Timur’un emri üzerine Hindistan seferine çıkılması ile başlar. Ele geçirdikleri Afgan kalesinin başında durması için oğlunu görevlendirerek bilmeden de olsa yaşanacaklara sebep olmuştur.

“İskandar Maqduniy Va Sak Cho’poni” hikâyesinin merkezî kişisi Büyük İskender’dur. Yunan hükümdarı İskender yenilgiyi kabullenemeyen dünyanın tek hakimi olmak isteyen hırslı bir tiptir. Düşmanı Dara’nın başkaları tarafından öldürülmesini hazmedemez ve Dara’yı öldürenleri bulmak üzere yola çıkar.

“Osmonda Quyosh Yo’q Edi” adlı hikâyenin merkezinde ise Mirza Uluğbey vardır. Uluğbey’in oğlu Abdülatif Mirza tarafından saltanattan uzaklaştırılışı ve sonunda öldürülüşünün anlatıldığı hikâyede üzerinde en fazla durulan kişi Uluğbey olmuştur.

“Navoiy Armoni”Ali Şir Nevai’nin merkezî kişi olarak konumlandırıldığı bir hikâyedir. Ali Şir Nevai’nin hacca gitme arzusunu devlet işleri yüzünden sürekli ertelemesi anlatılmaktadır. Hikâye boyunca Ali Şir Nevai kişisel arzuları ile milletine destek olma konusunda arada kalmaktadır.

2.5.1.2.Tip

Bireysel özelliklerinden ziyade belirli bir sınıfa ait genel özellikleri temsil eden kişidir. Tipler genellikle kalıplaştırılmış kişilerdir. “Onlar muayyen bir devirde toplumun inandığı temel kıymetleri temsil ederler.”²

Hurşid Devran hikâyelerinin konusunu tarihten aldığı ve belli bir fikri aşlamak istediği için şahıs seçiminde daha çok tipleştirmeyi tercih etmiştir. Bu tipler genellikle

¹ Stevick, s. 180.

² Mehmet Kaplan, **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011, s. 5.

toplumsal tiplerdir. “Toplumsal tipler, belirli bir dönemin veya belirli bir felsefenin, hatta belirli bir dünya görüşü yahut ideolojinin mahsulüdürler”¹.

“Amir Timur O’g’lining O’limi Haqida Rivoyat” adlı hikâyenin merkezî kişisi Emir Timur “Yüceltilmiş (İdealize) Tip” örneğidir. Başarılı, hırslı, devletin ve milletin geleceğini düşünen kararlı bir hükümdardır. Yaşananlar karşısında tavırları değişmez. İhanet eden kim olursa olsun, niçin yapmış olursa olsun cezalandırılmalıdır. İkilemde kalmayı bir tür yenilgi olarak gören Timur bu konuda oğullarına örnek olmaya çalışır. Demokratik davranıp her konuda fikir alış verişinde bulunsa bile sonuçta kendi bildiğini yapar. Aklına koyduğunu yapması, duygularını mümkün olduğunca saklaması ile klasik bir hükümdar tipidir. Ancak bu klasik hükümdar tipi çizilirken zaman zaman iç dünyasında yaşadığı çelişkilere de değinilmektedir. Bu çelişkiler ve kendisine verilen görev arasında kaldığı anlar vardır. “Dini, milli, ideolojik, felsefi ya da başka bazı sosyal nitelikli değerleri taşır. Bu değerler adına yerine göre mücadele ederek üstün fedakârlıklarda bulunabilen kahraman bir kişidir.”²

Başarılı bir hükümdar olmasının yanı sıra insanî duygularını aslında hiç kaybetmediği sadece saltanatın devamı için kontrol altında tutmak zorunda kaldığı okuyucuya hissettirilmektedir. Timur yeri geldiğinde şefkatli bir dede, yeri geldiğinde oğlunun acısını yaşayan bir babadır.

Öldürülen kale bekçisinin babası ise hikâyede çatışmayı sağlayan, güçlü tipin karşısına çıkarılan, sosyal anlamda zayıf ama cesaret konusunda “güçlü tip”ten aşağı kalmayan bir tiptir. Oğlu, Emir Timur tarafından öldürülen bu ihtiyar Timur’dan intikam almak istercesine kalede öldürülen ve Timur’un oğlu olabileceği düşünülen bir gencin öldürülüşünü anlatır.³ Bu sahnede en üst tabaka ile alt tabakanın, güçlü ve sosyal manada zayıf tipin eşitlendiği görülmektedir. Onları eşitleyen acılarıdır. Aslında bu eşitlemeyi görüşmenin başında ikisinin de Allah’ın bir kulu olduğunu söyleyerek ihtiyar sağlamaya çalışmıştır. Burada hükümdarın karşısına hiçbir sosyal statüye veya güce sahip olmayan sıradan bir adamın çıkartılması hikâyedeki çatışmayı daha çarpıcı

¹ Tekin, ss. 115-116.

² Çetin, s. 151.

³ Devran, Bibixonim, ss. 31-33.

kılmaktadır. Dikkat çeken bir diğer nokta Emir Timur'un halktan birine bu şekilde konuşma fırsatı vermesi, onu cezalandırmaması yani her koşulda adaletli olmasıdır. Böylece Emir Timur bir kez daha idealize edilmiş olur.

“İskandar Maqduniy Va Sak Cho'poni” hikâyesinin aynı zamanda merkezî kişisi olan İskender, Timur'a göre daha düz bir tiptir. Yeryüzünün tek hakimi olmak isteyen, değerleri uğruna savaşmak için dünyaya gelmiş bir tiptir. Fikirleri kolay kolay değişmez. İhtiyar Parmenion'un hatalarını yaşlılığına bağlaması, yaşlılığı bir kusur olarak görme fikrini hocası Aristo'nun “yaşlılık bilgeliktir” sözü bile değiştiremez. Bununla birlikte Sak çobanının cesaretinden ve dürüstlüğünden de etkilenmeden edemez. Savaşın mertçe yapılması gerektiğine inandığından çobanı serbest bırakır. Savaş meydanında çatışmayı tercih eder. Burada yine İskender'in her durumda cesur, dürüst ve güçlü bir tip olduğu belirtilmektedir.

Bir önceki hikâyede olduğu gibi burada da tipler arası çatışma söz konusudur. Bu kez İskender'in karşısına çıkan bir çoban tipi vardır. Cesaretleri ve askeri başarıları ile nam salmış Sakların temsilcisi durumundadır. İskender bu inancı yıkmak istese de sonunda kendisi de kabul etmek durumunda kalır. Sak çobanının dürüstlüğünden cesaretinden, hata yapmaktansa ölmeyi tercih edişinden fazlasıyla etkilenir. Böyle mert kişilerle mertçe dövüşmek gerektiğini düşünerek savaş meydanında karşılaşmayı tercih eder.

“Osmonda Quyosh Yo'q Edi” adlı hikâyede ise bir baba oğul çatışması görmektediriz.

Uluğ Bey hikâyesinin merkezî kişisi olmakla birlikte aynı zamanda olumlu bir tipi temsil etmektedir. Fakat diğer hikâyelerdeki Emir Timur ya da İskender gibi yüceltilen bir tip değildir. Hatta oğlu Abdülatif'e göre güçsüz bir tiptir. Kişiliği hırs ve kıskançlıkla yoğurulan Abdülatif olumsuz bir tiptir ve kötülüğü temsil eder. Bu çatışmada kazanan taraf kötülük olacaktır. Çünkü baş kahraman Uluğ Bey başına gelecekleri önceden sezmesine rağmen olacakların önüne geçecek bir hamle yapmaz. Kendi ayaklarıyla kendisini bekleyen sona gider. Bu anlamda basiretsiz bir tip olarak

gösterilmekle birlikte çaresiz olduğu da okuyucuya düşündürülmektedir. Sadece kendisine denilenleri yapan edilgen bir tip olduğunu söyleyebiliriz.

Abdülâtif Mirza ise daha güçlü bir tiptir. Yaşadıkları, babasından gördüğü iyilikler hiçbir şey onu hedefinden vazgeçirmez. İktidar yolunda göze alamayacağı şey yoktur. Bu tip, saltanatın sonunu hazırlayan, aile bütünlüğünü parçalayan, otoriteye isyan eden bir tiptir.

Olaylara doğrudan olmasa bile dolaylı yollardan etkisi olan bir diğer tip Gevherşad Begüm'dür. Hatta kendisi hikâyeler içinde aktif olan tek kadın kahramandır. Gevherşad Begüm'ün tesiri uzun vadede kendisini gösterir. Şöyle ki Abdülâtif Mirza onun elinde büyümüştür. Çocukluğundan itibaren babası Uluğbey'e karşı doldurulan Abdülâtif Mirza'nın gözü iktidar hırsıyla kararmıştır. Burada büyükannesi Gevherşad Begüm'ün rolü büyüktür. Kendi mizacındaki kıskançlık ve kibiri torununa da aks ettirmiştir. Gevherşad Begüm kıskançlığı ile ön planda olan sosyal bir tiptir.

“Navoiy Armoni” adlı hikâyenin baş kahramanı Ali Şir Nevai ise psikolojik bir tip olarak değerlendirilebilir. Vatanının ve milletin iyiliği için, birinci dereceden sorumlu kişi olmamasına rağmen her şeyi göze alan, kendi isteklerinden vazgeçen fedakâr bir tiptir. Başkalarının iyiliği için maddi manevi her gücünü kullanmaktan yorulmaz ve bunu yaparken de böbürlenmez. Olması gerekenin bu olduğunu düşünür. Nihayetinde hayalini gerçekleştirememiş olmaktan üzüntü duymaz. Bu tür tiplere “diğerkâm” tipler de denilmektedir: “Mesela diğerkâm tipi, kendi menfaatlerini gözetmeksizin, başkalarının iyiliğini isteyen ve onların yararı için çalışıp fedakârlıklarda bulunan, verimkâr, yardımsever kişilerdir. Bunlar, toplum içinde iyilik meleği olarak dolaşırlar.”¹

Ayrıca Nevai, devlet işlerinde önemli bir mertebede olmasına karşın ibadetini aksatmaz, tarikatına sadık kalır. Bütün zamanını dünyevi işlere ayırmaz, maneviyatını da güçlendirmeye devam eder. İhmal etmediği diğer bir konuda şairliğidir. Şiir yazmaya ve okumaya devam eder. Hatta Hüseyin Baykara'nın şerefine “Hilaliye Kasidesi”ni yazar. Her yönüyle başarılı yüceltilmiş bir tiptir.

¹ Çetin, s. 159.

Tematik gücü simgeleyen Nevai'nin karşı gücü ise Hüseyin Baykara'dır. Hüseyin Baykara devlet yönetimini tek başına idare edebilen mükemmel bir hükümdar tipi olarak değil, eksiklikleri ve hataları ile gösterilmiştir. Devletin başındaki isim olmasına rağmen Ali Şir Nevai'nin desteği olmadan bir işe kalkışmaya cesaret edemeyen yeri geldiğinde onun nüfuzunu kullanan bir hükümdardır. Saltanatın huzuru, milletin birliği adı altında istediğini yaptırıp hükümdarlığını sağlamlaştıran ve bunu yaparken de en yakın dostunun zaaflarını kullanıp hayallerini gerçekleştirmesine engel olabilecek bencilikte bir tiptir. Bu noktada Ali Şir Nevai ile taban tabana zıt tipler olduğunu söyleyebiliriz.

2.5.1.3.Yönlendirici

Asıl kahraman kadar hikâyede baskın olmasalar da olayların gidişatını değiştirebilecek konumda olan kahramanlardır. Hikâyeye dahil oldukları kısım çok az olmakla birlikte olaylara etkileri büyüktür.

“Amir Timur O'g'lining O'limi Haqida Rivoyat” adlı hikâyenin yönlendirici kişisi kale bekçisidir. Emir Timur'un ordusunun Afganlara ait kaleyi kolayca ele geçirmelerine yardım etmiştir. Kalenin ele geçirilmesi ile süreç hızlanmış, Timur kaleyi oğluna emanet ederek gitmiştir.

Aynı görevi “ Osmonda Quyosh Yo'q Edi”adlı hikâyede ulak üstlenmiştir. Gidişatı hızlandıran, Abdülatif'in amacına bir an önce ulaşmasını sağlayan kişi ulaktır. Ayrıca Hacı Hüsrev'de Abdülatif için çalışan, Uluğbey'i yönlendiren kişidir. Bir bakıma Uluğbey'i ölüme o götürür. Uluğbey'i bizzat katl eden Abbas da yönlendirici durumundadır.

Hacca gitme hayalini bir türlü gerçekleştiremeyen Ali Şir Nevai'nin anlatıldığı “Nevai'nin Arzusu”nda ise M. Hüseyin Mirza ve Bediüzzaman Mirza babaları Hüseyin Baykara'ya karşı giriştikleri ayaklanmalar neticesinde Nevai'nin hac seyahatini ertelemesine neden olurlar.

2.5.1.4.Dekoratif Unsur

Hikâyede merkezî kişi veya tip kadar aktif olmayan, doğrudan olay örgüsüne müdahalesi söz konusu olmayan kişilerdir: “Dekoratif unsur durumundaki kahraman, fon karakter veya figüran olarak da isimlendirilen bu kahramanlar, sadece anlatılan olay, durum, kahraman, zaman ve mekânın daha gerçekçi ve tabî bir görünüm kazanabilmesi için lüzumlu olan sosyal atmosferi sağlamakla yükümlüdürler.”¹

Bu bağlamda baktığımızda “Amir Timur O’g’lining O’limi Haqida Rivoyat” adlı hikâyenin fon karakterleri şunlardır: Pir Muhammed Cihangir, Emir Muhammed, Sultan Hüseyin, Şahrüh Mirza, Miranşah, Emir Şah Melik, Mevlana Fahreddin, Leşkerşah Afgan, Musa Afgan, Melik Muhammed.

Iskandar Maqduniy Va Sak Cho’poni” hikâyesinde ise ihtiyar general Parmenion olaylara müdahale edemeyen fon karakter olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Osmonda Quyosh Yo’q Edi” adlı hikâyede han sahibi ve oğlu, Abdülaziz Mirza, Uluğbey’in kızı Rabia Sultan Begüm dekoratif unsura örnek gösterilebilirler.

Fon karakterlerin en çok yer aldığı hikâye ise “Navoiy Armoni” dır. Devlet adamları, Nevai’nin arkadaşlık ettiği veya ders aldığı din adamları fon karakterlerin başlıcalarıdır: Ebu Said Mirza, Emir Vali Bey, Derviş Ali, Şeyh Mümin Şirazi, Hoca Hafız Muhammed.

2.5.2. Kişilerin Sunumu

Anlatmaya bağlı edebî metinlerde kişilerin hayat hikâyeleri veya ruhsal-fiziksel özelliklerinin anlatılması değişik yollarla farklı zamanlarda yapılabilir. Olay başlamadan ya da olayın akışını keserek bilgiler anlatıcı tarafından bütün halinde verilirse buna “blok/statik tanıtma” denir. Eğer kahramanın tanıtımı eserin bütününe yayılmışsa, anlatıcı yerine kahramanın olaylar karşısındaki tepkilerinden onu ölçüp tartıyorsak “dinamik tanıtma” söz konusudur. Hurşid Devran’ın hikâyelerinde daha çok “blok/statik tanıtma” yapılmaktadır. Ancak merkezî kişilerin tanıtımı hikâye boyunca devam eder. Mesela Emir Timur’un ya da Ali Şir Nevai’nin tanıtımları “blok/statik tanıtma” dışında olaylar karşısında verdikleri tepkilerden ve aldıkları kararlar üzerinden

¹ Çetişli, s. 93.

devam etmektedir. Kişilerin sunumu ya başkaları tarafından (anlatıcı veya diğer kahramanlar) ya da kişilerin kendileri tarafından yapılır. Kişilerin kendi kendilerini sunumu Hurşid Devran'ın hikayelerinde hiç kullanılmamıştır. Blok ya da dinamik olmak üzere kişilerin başkaları tarafından sunumu söz konusudur.

“Amir Timur O'g'lining O'limi Haqida Rivoyat” adlı hikâyede fon karakterlerin tanıtımı blok halinde olayın başında yapılmaktadır. Yazar-anlatıcını tarafından yapılan tanıtım sanki Timur'un bu kişilerle ilgili zihninden geçenlerin yansıması gibi sunulmuştur:

Amir Timur so'z navbatini olgan kenja o'g'li Shohruh mirzoga diqqat bilan tikildi. Bu farzandi boshqa zurryodlariga qaraganda, kitobga o'ch chiqdi. Unga kitob bo'lsa bas, qilich chopqilashni unutadi. Ammo kitobxonligidanmi, so'zi, mulohazalari pishiq, o'zi ham ko'pni ko'rgan qariyadek bosiq edi. Aytadiganini puxtalab olmasa, og'iz ochmasdi.¹

Şahruh Mirza söz almadan önce blok halinde tanıtımı bu şekilde yapılırken daha sonra sıra diğer çocuklarına gelir:

Amir Timur kenja o'g'lining so'zlarini tinglar ekan, bir zum so'nggi paytlarda yuragini tun-u kun bezovta qilgan valiahd tashvishiga berildi. To'rt o'g'lidan ikkisi bevaqt ko'z yumdi. Shohruh bunaqa, Mironshoh bo'lsa, o'ylamay ish qiladiganlar toifasidan. Mast bo'lib, otdan yiqilib kallasi lat yetgandan buyon uning betayin qilmishlari yana oshdi.²

Emir Timur'un tanıtımı ise yukarıda değindiğimiz gibi hikâye boyunca devam eder. Ne kadar kararlı, güçlü, adaletli, ileri görüşlü, her şeye hakim bir hükümdar olduğu gösterilir.

Şahıs kadrosu oldukça az olan “İskandar Maqduniy Va Sak Cho'poni” adlı hikâyede ise yazar-anlatıcı tarafından İskender'i tanıtan bazı cümlelere rastlamaktayız:

Iskandar mayni behad suyar, jang-u jadalsiz chog'larda tuni bo'yi davom etadigan bazmlarda “to'ydim” demasdi. Mana shunday paytlarda ta'magirlarni omadi chopardi: podshoh maqto'v eshitishni xush ko'rardi. Bu esa ta'magirlik,

¹Devran, Bibixonim, s.10. (Emir Timur, söz sırası kendisine gelen oğlu Şahruh Mirza'ya dikkatle baktı. Bu evladı diğerlerine göre kitap okumaya aç çıkmıştı. Onun için kitap olsa yeter, kılıç kullanmayı unuturdu. Kitap severliğinden olsa gerek sözleri, fikirleri olgun; kendisi de her şeyi görmüş geçirmiş gibi ağırbaşlı idi. Düşünmeden konuşmazdı.)

²Devran, Bibixonim, s.11. (Emir Timur büyük oğlunun söylediklerini dinlerken son zamanlarda yüreğini yoran veliaht konusunu düşünmeye başladı. Dört oğlundan ikisi vakitsiz öldü. Şahruh böyle, Miranşah ise düşünmeden hareket edenlerden. Sarhoş olup attan düştüğünden beri yanlışları arttı.)

*tilyog'lamalik qilishni bilmaydigan ayrim lashkarboshilarni qiyin ahvolga solib qo'yardi. [...] Ammo jang arafasida Iskandar har qanday bazmlarga barham berar, yana ziyrak va farosatli hukmdorga aylanirdi.*¹

“Osmonda Quyosh Yo’q Edi” adlı hikâyede ise kahramanların yine yazar-anlatıcı tarafından tanıtımları yapılmaktadır. Uluğbey’in oğulları Abdülatif Mirza ve Abdülaziz Mirza hakkında kısa blok tanıtımlar olayın akışı kesilerek verilmektedir. Olayların sebepleri kişilerin psikolojilerine dayandırılmaktadır. Abdülatif Mirza’nın hırslarına yenik düşmesinde sebep Gevherşad Begüm’ün elinde yetişmesi gösterilse de yazar-anlatıcı zaman zaman tarafsızlığını koruyamaz Abdülatif Mirza bir yerde “hayırsız oğul” diye geçer. Merkezî kişi olan Uluğbey hakkında ise net bir tanıtım yoktur. Ancak yaşananlardan hareketle Uluğbey’in karakteri çözülebilir.

“Navoiy Armoni”nda ise Ali Şir Nevai’nin fedakâr yönü üzerinde durulmaktadır. Bunu yaparken de dinamik tanıtım tercih edilmektedir. Hikâye boyunca Ali Şir Nevai’nin vatani ve milleti için, dostlarının hatırı, halkın refahı için yaptığı maddi manevi fedakârlıklar anlatılmaktadır. Bilgiler okuyucuya yazar-anlatıcı veya başka bir kahraman tarafından blok halinde verilmez. Kişinin hareketleri üzerinden aktarılır. “Davranışı ön plâna çıkaran tanıtımda ise; bilgilendirme derece derece gerçekleşir. Bu tanıtımda kişinin olaylar karşısında takındığı tutum, gösterdiği tepki ile olaylara ve kişilere dönük açıklamaları, hatta duygu ve duyarlılıkları önemli rol oynar”.²

Hikâyelerde kişilerin fiziksel tanıtımları neredeyse hiç yoktur. Daha çok ruhsal tahlillere başvurulmuştur.

(Fiziksel ve ruhsal tasvirle ilgili “Anlatım Teknikleri” bölümünde ayrıntılı olarak bahsedileceğinden burada üzerinde durmadık.)

2.6.Tema

Edebî eserde işlenen ana düşünce, asıl konu, tem, izlek gibi ifadelerle tanımlanır. Her eserin bir veya birden fazla teması vardır. Soyut bir kavram olan tema eserin

¹ Devran, Bibixonim, s.41. (*İskender içkiyi pek sever, savaşın olmadığı zamanlarda, ziyafetlerde içkiye doymak bilmezdi. Bu zamanlarda kendisine söylenen güzel sözleri hoş karşılardı. Bunun ikiyüzlülük olduğunu bilmeyen bazı askerler zor durumda kalırlardı. Ama savaş arefesinde İskender yine zeki ve anlayışlı bir hükümdara dönüşürdü.*)

² Tekin, s.102.

yazıldığı dönemin sosyal-kültürel durumuyla, eserin yazılış amacı ile ilgilidir. “İzleğin belli bir biçim almasında en büyük etki, romancının dünya görüşü ve inancıdır. Kademe kademe bunu şahsiyeti, yaratılışı, eğitim ve kültür düzeyi, sosyo-ekonomik konumu vb. Unsurlar izler.”¹

İncelediğimiz hikâyelerde yazar-anlatıcının özellikle bazı konular üzerinde ısrarla durduğunu, vurguladığı temaları tespit ettik. Hurşid Devran’ın hikâyelerindeki belli başlı temalar şunlardır:

2.6.1.Devlet Yönetimi

Tarihi konulu hikâyelerde devlet işlerinden ve yönetimin işleyişinden bahsetmemek olmaz. Tarihi öğretmek, milli bilinci uyandırmak amacıyla yazılan bu hikâyelerde Timur devletinin hiyerarşisi hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür.

“Amir Timur O’g’lining O’limi Haqida Rivoyat” adlı hikâye bir kurultay sahnesi ile başlar. Kurultaydaki konuşmalardan önce yazar-anlatıcı tarafından Timur devletinde kurultayın önemi, kuralları anlatılır:

*Saltanatning muhim tadbirlari, bo'lajak harbiy yurishlar rejaları muhokama etiladigan qurultoy Amir Timur davlatining oliy kengashi edi. Shu bilan birga qurultoy mamlakatning bosh tantanasi bo'lib, Sohibqiron qo'li ostida birlashgan o'lkalarni boshqarish bilan band amirzodalar va boshqa davlati arkonlar uchun xuddi jang maydoni bilan baravar, hatto, undan yuqori turadigan o'ziga xos sinov maydoni edi.*²

Kurultay, Timur devletinde savaş meydanı kadar önemlidir. Devlet adamlarının kendilerini ispat edecekleri yerdir. Burada söylenen sözler, konuşulan konular savaş kazanmak ya da kaybetmekle denktir:

*İllo, Jahongir jang maydonida qilich chopqilashdagi mohirlikni, qurultoyda esa o'ylab aytilgan so'zni ma'qul ko'rur .[...]*³

¹ Çetin, s.124.

² Devran, Bibixonim, s.8. (Saltanatın mühim konularının, yapılacak seferlerin görüşüldüğü kurultay Emir Timur devletinin yüce kurulu idi. Bununla birlikte kurultay, memleketin önemli bir töreni olup Sahibkiran’ın yönetimi altındaki ülkeleri yöneten devlet emirleri ve tüm devlet adamları için bir savaş meydanından daha önemli bir sınav meydanı idi.)

³ Devran, Bibixonim, s.8. (Hatta, Cihangir, savaş meydanında kılıç kullanmaktaki ustalığı, kurultayda ise düşünülp söylene sözleri makul görür, [...])

Timur'un Hindistan seferi hakkında oğullarının, torunlarının ve bazı devlet adamlarının fikrini almak için gerçekleştirdiği kurultay, kurallar gereği Timur'un konuşması ile başlar. Söz alma sırası Türk devletlerinin geleneklerine göre büyükten küçüğe doğru devam eder:

*Turkiy sulolalarning azaliy tartibi va mukarram dasturi shunday edikim, katta og'alari va ulug' xeshlar hayot ekan, hech kim ulardan o'tib saltanat taxtiga qadam qo'yolmasdi. Mana shu bobolar odatiga binoan qurultoydayam yoshi ulug' shahzodalar birinchi fikr bildirish huquqiga ega edilar.*¹

Devlet yönetimine dair belli başlı kurallar olay akışının içine okuyucuyu metinden koparmayacak ve sıkmayacak şekilde anlatılmış olur. Bazen de hatırlama yöntemi ile hükümdarlığın gereklerinden, nesilden nesile aktarılan geleneklerden söz edilir. Timur, çocuklarını yetiştirirken babasından öğrendiklerini uygular. Aynı değerlere sahip olmalarını ister. Timur, babasının kendisine söylediği şu cümleyi hatırlar:

*"Uzoqni ko'rolmagan hukmdor yaqinidagi balolarga giriftor bo'ladi. Ammo yaqini ko'rib ish tutgan hukmdor ham xato yo'ldadir."*²

Timur, babasının bu sözünü oğullarına söylerken kendisinden de bir şeyler ekler:

*Podshohlar xulqi bamisoli shamol, avomniki maysadir. Shamol qay tarafga essa, mayssa ham o'sha tomonga egiladi. Ammo podshoh hech qachon o'z qudratining asosi mana shu avom ekanini unutmasligi kerak*³.

Söz konusu hikâyede devlet yönetimi ve hükümdarlığın gerektirdiklerine dair bilgiler verilmektedir. Hikâye sadece Timur'un oğlunun ölümünü anlatmak için yazılmamış, Timur ve devletini de tanıtmak amaçlanmıştır.

2.6.2. Adalet

¹ Devran, Bibixonim, s.9. (Türkî ailelerin geleneklerine göre aile büyükleri hayatta iken hiçkimse onları geçip tahta çıkamazdı. İşte bu atalar adetine göre büyük şehzadeler birinci olarak söz söyleme hakkına sahiptiler.)

² Devran, Bibixonim, s. 29. (Uzağını görmeyen hükümdar yakınındaki sorunlarla boğuşur. Ama sadece yakınındaki işlerle meşgul olan hükümdar da yanlış yoldadır.)

³ Devran, Bibixonim, s. 30. (Padişahların tabiatı sanki rüzgâr, halkın ise çimendir. Rüzgâr ne tarafa eserse çimenler o tarafa eğilir. Ama padişahın hiçbir zaman kudretinin özünün halk olduğu unutmaması gerekir.)

Devlet yapısının tanıtıldığı ve hükümdarın sahip olması gereken vasıflara değinilen hikâyelerde özellikle üzerinde durulan kavram “adalet”tir. Hikâyelerin yüceltilmiş tipleri adaletli oluşları ile ön plandadırlar.

“Amir Timur O’g’lining O’limi Haqida Rivoyat” başlıklı hikâyede Timur, adaletin timsali olarak gösterilir. Kendi milletine ,hanet edip Timur’a yardım eden bekçinin cezalandırılması konusunda ikilemde kalan Timur bir süre düşündükten sonra şu karara varır:

Yo’q, yomonlikka adolat, yaxshilikka nima bilan javob qaytarish mumkinmi? U yomonlikka adolat, yaxshilikka yaxshilik bilan javob qaytarmoq kerakdir. Aksincha bo’lsa, xatodir.¹

Timur’a göre iyiliğe iyilik ile cevap verilmeli, kötülükler ise ne için yapılmış olursa olsun cezasız kalmamalıdır. Bu düşünceyle kale bekçisinin cezalandırılması gerektiğini düşünür. Aksi takdirde iyilere haksızlık yapmış olacaktır. Aradaki dengeyi sağlamalıdır.

Olaylara adaleti sağlamakla yükümlü hükümdarın gözünden değil de oğlunun ölümünü izlemek zorunda kalan babanın gözünden baktığımızda da adaletin yerini bulduğunu söyleyebiliriz. Kale bekçisinin babası, Timur’un karşısına çıkar ve oğlu olabileceğini düşündüğü bir gencin öldürülüşünü anlatır. O kadar detaylı bir anlatımdır ki sanki Timur’un kendisinin yaşadıklarını yaşamasını ister. Oğlunun ölümünü Timur’un gözünde canlandırır. Böylece acıları eşitlenir. İhtiyar adam kendince adaleti sağlamış olur.

“Iskandar Maqduniy Va Sak Cho’poni” adlı hikâyede bu sefer adaletin timsali olarak İskender gösterilir. Askerleri güneşin altında susuzlukla mücadele ederken onların karşısında su içecek kadar acımasız değildir. Suyu toprağa döker ve askerlerine sarhoş olmayacakları ölçüde içki ile susuzluklarını gidermelerine izin verir. Kendisi de öyle yapar:

Iskandar suvdonni labiga olib borish asnosida to’rt tomondan tashna askarlar nigohini tuydi. Ha, butun lashkar suvdonga ko’z tikkan edi. U nima qilishini

¹Devran, Bibixonim, s. 25. (Hayır, kötülüğe adalet, iyiliğe ne ile cevap verilmeli? Kötülüğe adalet, iyiliğe iyilik ile cevap vermek gerekir. Aksini yapmak hatadır.)

*bilmay, taraddudlanib qoldi. So'ng shartta suvdondagi suvni qizib yotgan qum ustiga to'kdi*¹

Ayrıca İskender, Sak çobanına karşı da adaletli davranır. Çobanın cesaretinden ve dürüstlüğünden etkilenir ve serbest bırakır. Böylesine mert biriyle mertçe yani savaş meydanında eşit şartlar altında savaşmayı tercih eder.

“Navoiy Armoni” adlı hikâyede ise Ali Şir Nevai kendisini ülkenin huzurunu sağlamakla yükümlü gören, adaletli, vatansever bir tiptir. Adaletli olma konusunda dostu Hüseyin Baykara’yı her zaman uyarır:

*U do'stini adolatli podshoh bo'lishga da'vat qildi. Zulm va adolatsizlik bois obod joylar vayron, kabutar oshyonlari boyqushga makon bo'lishini anglatdi*².

En büyük arzusu hacca gitmek olan Nevai bu hayalini halkının huzuru için, ülkesinde adaleti sağlayabilmek için sürekli erteler. Nevai kendi içinde hep şuna inanır: “bir saatlik adalet bir yıllık ibadetten hayırlıdır”.

2.6.3.Belirsizlik

Timur’a göre “ikilemde kalmak” en büyük yenilgidir. Belirsizlikten hiç hoşlanmayan Timur böyle bir durumda eli kolu bağlı oturmaya dayanamaz. Belirsiz, karanlık taraf düşmanın tarafıdır. Belirsizliklerin üzerine ordusunu sürer.

“Amir Temur O'g'lining O'limi Haqida Rivoyat” adlı hikâyede üzerinde durulan temalardan biri de budur: Timur’un kararsızlıktan ve ikilemde kalmaktan hoşlanmadığı bunu bir çeşit yenilgi sayması. Kendi hükümdarına ihanet eden bana da eder düşüncesiyle kale bekçisini idama mahkum eder. İdam sahnesinde kale bekçisine bakarken bir an kararını sorgular. Oğlunun yüzünde de aynı ifadeyi görünce hemen kendisini toparlar:

*“İkkilanish, bu bo'lajak mag'lubiyatdir”,deb oyladi Amir Temur. Agar u hozir ikkilanganini o'g'liga bildirib qo'ysa, o'q'li saltanat va harbning har bir ishida ikkilanishi mumkin.*¹

¹Devran, Bibixonim, s.41. (İskender, suluğunu ağzına götürdüğü sırada dört bir yandan susuz askerlerin sesini duydu.ne yapacağını bilemedi. Son anda suluğunu kızgın kumların üzerine boşalttı.)

² Devran, Bibixonim, s.66. (O, dostunu adaletli bir padişah olmaya davet etti. Zulüm ve adaletsizlik abad olmuş yerleri viran edeceğini, güvercin yuvalarını baykuşların mekânı haline getireceğini anlattı.)

Timur’a göre ikilemde kalan hükümdar yanılır, etrafındakileri de yanılır. Yönetimi altındaki herkesin geleceğinden sorumlu olan bir hükümdar her zaman kararlı olmalıdır.

Aynı belirsizlik korkusunu “İskandar Maqduniy Va Sak Cho’poni” adlı hikâyede de görmekteyiz. Hiçbir savaştan korkmayan İskender’i düşündüren tek şey bilmediği yerlerde savaşmak zorunda kalmaktır. Belirsizlik içine korku salar. Bu konuda Heredot’un sözlerini hatırlar:

“Noma ’lum va yot yurtda adashmoqdan dahshati yo ’qdir!”²

2.6.4.Hırs, Taht Mücadelesi

“Hırs” ve “taht mücadelesi” temaları en belirgin şekilde “Osmonda Quyosh Yo’q Edi” adlı hikâyede işlenmiştir. Abdülatif Mirza iktidar hırsıyla o kadar doludur ki babası henüz hayattayken tahtan indirip yerine geçer. Tahta aday olabilecek kuzeni ile savaşır. Kendi kardeşi Abdülaziz’i öldürür. Bununla da kalmaz en sonunda kendi babasını öldürtür. Abdülatif Mirza kötü bir tip, hayırsız bir evlat olarak gösterilir. Peki Abdülatif Mirza’yı bu kadar kötü yapan şey nedir? Yazar-anlatıcı bütün bunların sebebini Abdülatif Mirza’nın büyükannesi Gevherşad Begüm’ün elinde büyümesine bağlar. Çocukluğundan beri büyükannesi tarafından başta babası Uluğbey olmak üzere herkese karşı kıskırtılır. Kendisini tahtın tek varisi olarak görür:

[...] Abdulatif bibisi Gavharshodbegim qo’lida tarbiyalandi. Malikadagi takabburlik, hamma ishda bosh-qosh bo’lishga intilish, serzardalik bola tabiatiga ko’chdi.³

Dedesı Şahruh Mirza öldüğü zaman Gevherşad Begüm tahta Uluğbey’in değil, torunu Abdülatif’in çıkmasını ister. Oğlu Uluğbey’e karşı torunu Abdülatif Mirza’yı doldurur. Gevherşad Begüm’ün hırsları doğrultusunda yetişen Abdülatif Mirza sonuçta tam da büyükannesinin istediği gibi bir insan olur.

¹ Devran, Bibixonim, s.24. (“ikilemde kalmak mağlubiyettir” diye düşündü. Emir Timur ikilemde kaldığını oğluna belli etse oğlu devlet işlerinde ve savaşlarda hep ikilemde kalabilirdi.)

²Devran, Bibixonim, s.36. (Bilinmeyen yabancı yerde ne kararsız kalmaktan daha korkuncu yoktur!)

³Devran, Bibixonim, s.53. [(..) Abdülatif, büyükannesi Gevherşad Begüm’ün elinde büyüdü. Melikenin tabiatındaki kibir, her işte başta olma çabası çocuğun tabiatına da geçti.]

Kişisel çıkarları ve hırsları doğrultusunda hareket edip zaman zaman çok yanlış kararlar veren bir diğer kahraman da “Navoiy Armoni” adlı hikâyedeki Hüseyin Baykara’dır. Baykara, saltanat için tehlike olarak gördüğü torunu Mümin Mirza’yı katletmiştir. Bu durum yeni bir baba-oğul savaşını başlatacak, Bediüzzaman Mirza intikam duygusuyla babası Hüseyin Baykara’ya kin besleyecektir. Zaman zaman baş gösteren isyanlara her geçen gün yenileri eklenecek Baykara’nın diğer oğlu Abdül Muhsin Mirza’da nihayetinde ayaklanacaktır. Hikâye boyunca devam eden taht mücadelelerinde dengeleri sağlamak görevi Ali Şir Nevai’ye düşecektir.

“İskandar Maqduniy Va Sak Cho’poni” hikâyesinde ise yeryüzünün tek hakimi olmak isteyen İskender’in hırslı ve her zaman kazanmaya odaklı kişiliği vurgulanmaktadır. Kendisine savaşmadan bir çözüm yolu sunan Dara’ya verdiği cevap bunu özetler niteliktedir:

-[...] osmonda quyosh ikkita bo’lmasganidek, yerdayam podshoh bitta bo’ladi.¹

2.6.5. Manevi Değerler

Hikâyelerde ait olduğu topluma yol gösteren kararlı ve güçlü tipler olarak çizilen başkahramanların zorda kaldıklarında ya da kendilerini bir an olsun güçsüz hissettiklerinde sarıldıkları manevi değerler vardır. Bu değerler genellikle dini değerlerdir. “Amir Timur O’g’lining O’limi Haqida Rivoyat” adlı hikâyede Timur her ne kadar Hindistan seferine çıkmaya kararlı olsa da kafalardaki bazı soru işaretlerini kaldırmak, adamlarını sefer için emin kılmak adına Kur’an- Kerim’e başvurur. Bana güvenmiyorsanız istişare yapalım der ve rastgele bir ayeti açar:

Amir Timur yonida turgan Qur’onni qoliga oldi.- tangri taolo neni buyursa, shunga amal qilg’aymiz.²

Bazı kaynaklarda Timur’un, çoğunluğun kararı ne olursa olsun kendi dediğini yaptırmak için Kur’an’ı Kerim’i kullandığı yazılmaktadır:

¹Devran, Bibixonim, s.39. ([...] asumanda güneş iki tane olamayacağı gibi, yeryüzünde de padişah tek olacaktır.)

² B.Q., 2006, s.13. (Emir Timur yanında duran Kur’an’ı eline aldı. Tanrı tealâ ne buyurursa onu yapacağız.)

Mutlak hâkimiyete inanan Timur, kurultay müessesesine pek ehemmiyet vermezdi. O, bir işi yapmak istediği takdirde, kendini haklı gösterebilmek için, Kur'an-ı Kerim'den âyetler dahi nakledebilirdi.¹

Manevi değerler en güçlü hükümdarlardan bile üstündür. Cihan hakimi diye bilinen Timur bile kendisinin Allah'ın bir kulu olduğunu unutmadığına değinilir. Kendisinden büyük her zaman Allah'ın olduğunu bilir.

“Osmonda Quyosh Yo'q Edi” adlı hikâyede ise Uluğbey kendisini öldürmeye gelenlerden abdest almak için izin ister. Ölümün kaçınılmaz olduğunu anlar ve dini kurallara uygun bir şekilde ölmek ister. Ölmeden önce de kelime-i şehadet getirir.

“Navoiy Armoni” adlı hikâyede Ali Şir Nevai'yi hiçbir koşulda ibadetini aksatmayan, dini yapılara büyük önem veren bir tip olarak görmekteyiz. Her fırsatta camiler, medreseler yaptırıp kimsesizlere ve dullara yardım eder, yemekler dağıtır. Devler işleri ile fazlasıyla meşgul olmasına rağmen tarikatını ihmal etmez.

U uzoq vaqt saltanat tashvishlari bilan band bo'lsa ham, ammo hech qachon pok va ulug' Tangrini unutmadı, ayilbotar so'zlar bilan darveshlar dilini ranjitmadı, har bir ishda ixlos va imonni kasb etdi.²

Nevai, dinine o kadar bağlıdır ki bunu bilen halk kendisinin hac seferini erteletmek için yine dini duygularını kullanır. Sohbet sırasında Kur'an'a atıf yapıp hadislerden örnekler verirler. Halkın refahı, huzuru için çalışmanın da ibadet sayıldığını anlatırlar.

“İskandar Maqduniy Va Sak Cho'poni” adlı hikâyede manevi değerlerin simgesi olarak Herodot'un Tarih isimli kitabı gösterilmektedir. İskender herhangi bir konu ile ilgili olarak bu kaynağa başvurur ya da Herodot'un söylediklerini düşünür. Kendisine rehber olarak onu seçmiştir. Ayrıca kendisine hediye edilen değerli taşlarla süslü kutuda sadece İlyada'yı saklamaya layık görür. İlgili durumlarda İlyada'dan alıntılar yapar. İskender için manevi değer taşıyan iki şey daha vardır ki bunlar kılıcı ve atı Butsefel'dir.

¹ İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2017, s. 158.

² Devran, Bibixonim, s.67. (O, uzun süre devlet işleri ile meşgul olsa da hiçbir zaman yüce Tanrı'yı unutmadı. Kötü söz söyleyip dervişlerini incitmedi, her bir işi iman ve bağlılık ile yaptı.)

Belida Xitoy podshosi tuhfa qilib yuborgan, qushdek yengil bo'lsa-da, puxta ishlangan keskir qilich. Iskandarning jangdogi ishonchi, joni-dili shu qilich edi¹.

Kılıcı kadar atı da değerlidir. Atı kaybolduğu zaman bulunamazsa bütün ahaliyi kılıçtan geçireceğini söyler. Aynı şekilde esir aldığı Sak Çobanı da kendi atına sadıktır. İskender kendisinden atını istediği halde vermez. Çobanın bu sadakati İskender'ın hoşuna gider.

2.6.6.Vatan Sevgisi

Hacca gidip ömrünün kalan kısmını ibadetle geçirmek isteyen Ali Şir Nevai'nin anlatıldığı “Navoiy Armoni” adlı hikâyede Nevai'nin hayalini gerçekleştirmemesinin asıl sebebi vatanına ve milletine duyduğu aşktır. “Vatan sevgisi” bu hikâyenin esas konusudur.

Ali Şir Nevai, ömrünü milletine ve devletine adanmış; huzurun sağlanması herkesin rahat yaşaması için yeri geldiğinden bir hükümdardan daha fazla çaba sarf etmiştir. Hiç düşünmeden kendisini bu şekilde adayabilmesinin sebebi vatanına duyduğu aşktır. Padişahın kendisine pek çok bağış yapmasına rağmen o, kendi geliri ile medreseleri onarır, yemekhaneler açmış, köprüler, hamamlar yapmış, yoksullara, dullara, öğrencilere yardım etmiştir. Devletine o kadar bağlıdır ki ona yakışmayacağını düşündüğü adımlar atılacağı zaman önüne geçer. Halkın gücünü aşacak vergiler istendiği zaman bunu Timur devletine layık görmez ve halktan istenen parayı kendi cebinden öder.

Hikâyenin sonunda Nevai, vatanının kendisi için ne demek olduğunu, yerini ve önemini özetler. Bir evladın annesinin gönlünü hoş tutmasının hacca gitmekten daha sevap olduğuna dair bir rivayeti hatırlar. Annesinin hayatta olmayışına üzülür. Biraz düşünür ve sonra şöyle söyler:

*Yo'q, yo'q, mening onam bor. Onam menga til va dil bergan turkiy xalqim, shu ulug' millatim. Koshki uning dilini shod etsam, umrim bitguncha uning xizmatida bo'lsam...*¹

¹ Devran, Bibixonim, s.37. (Belinde Hitay padişahının hediye ettiği kuş gibi hafif ama sağlam keskin kılıç. İskender'in savaşındaki dayanağı, var yoğu bu kılıç idi.)

2.6.7.Rüya/Düş Görme

Hurşid Devran'ın hikâyelerinin bazılarında rüyalar, yaşanacakların habercisi rolündedir. Okuyucuya olabilecekleri sezdirmek ve biraz da rüyayı gören kişilerin manevi yönden güçlü kişiler olduğunu vurgulamak istenmiştir. Bu kişiler olayların düğümlendiği zamanlarda gözlerini bir anlık kapattıklarında hemen bir rüya görürler. Bu rüyalarda, olabilecekleri gösteren semboller vardır.

“Amir Timur O’g’lining O’limi Haqida Rivoyat” adlı hikâyede savaş devam ederken Timur bir rüya görür. Rüyasında bir kadın gökyüzünden sarkıtılmış bir beşiği sallamaktadır. Kadına dikkatli bakınca kendi annesi olduğunu fark eder. Beşikte yatan ise Timur’un oğludur. Oğlu kendisine “baba” diye seslenirken o sırada uyanır. Birden kulağında oğlunun “anacım!” diyen sesini duyar gibi olur.²

“Osmonda Quyosh Yo’q Edi” adlı hikâyede ise Uluğbey köhne han odasında bir rüya görür. Rüyasında kızı Rabiabegüm “baba beni bırakma!” diye seslenir.³ Aynı odada bu kez Hoca Muhammed Hisrev bir rüya görür. Rüyasında kötü kimseler elmalara ok atmaktadırlar. Kısa süre sonra elma dalları boş kalır. Sonra yıldızlara ok atmaya başlarlar. Asumandan kan damlamaya başlar. Yerlerdeki sapsarı sonbahar yaprakları kıpkızıl renge boyanır. Karalar içinde bir atlı çıkar gelir. Kılıcını ağaca vurduğu gibi devirir. Çocuğun biri ağaç üzerine düşecek diye korkusundan bağırarak kaçar.⁴ Bir süre sonra Hoca Muhammed Hüsrev’in rüyası gerçek olacak, benzer sahneler yaşanacaktır. Karalar içinde gelen atlı Abbas’ı, okuyla devirdiği ağaç ise Uluğ Bey’i simgelemektedir. Ağacın üzerine düşmesinden korkan çocuk ise idam sahnesine tanıklık edecek olan Han sahibinin oğludur. Rüya ağaçlardan damlayan kanlarla kıpkızıl renge boyanan sonbahar yaprakları sahnesi ise Uluğ Bey’in avluda katli edilışinden sonra ortaya çıkan sahnenin habercisidir.

¹Devran, Bibixonim, s.82. (*Hayır, hayır, benim anam var. Anam, bana dil ve yürek veren Türk halkım, bu ulu milletim. Keşke onun gönlünü şad etsem, ömrüm boyunca onun hizmetinde olsam.*)

²Devran, Bibixonim, ss.20-21.

³Devran, Bibixonim, s.52.

⁴Devran, Bibixonim, ss.56-57.

Hem Uluğ Bey'in rüyası hem de Hoca Muhammed Hüsrev'in ayrılığın habercisi rolündeki rüyaları hem okuyucuya hem de kahramanların kendilerini olacakları sezdirmektedir.

Modern Özbek edebiyatında insan psikolojisine yönelme ve rüyaları çözümleme eğilimi başlamıştır. “Rüyada bulunan sembollerin önemi edebi sembollerden az değil, aksine rüyadaki sembolleri öğrenme, yorumlama, onlardan faydalanma, olayları sembolere geçirme kişiye zaman ve mekan sınırını aşır geçme maharetini öğretir. Bunun sonucunda da üslup için geniş imkanlar açılır.”¹

2.7.Anlatım Teknikleri

Anlatmaya dayalı edebî metinlerde anlatılacak olan olay, durum, şahıs veya düşünce birtakım tekniklerle anlatılır. Anlatım teknikleri esere “edebî” olma özelliğini kazandıran bir unsurdur. Yazarın üslubu ile doğrudan bağlantılı olan anlatım teknikleri olmadan metin bir haber metni ya da tarihi belge olma durumundan öteye geçemez. “Anlatım teknikleri, anlatıma çeşitlilik, dinamizm ve derinlik kazandırmıştır².”

Bu bölümde Hurşid Devran'ın hikâyelerinde hangi anlatım tekniklerini ne ölçüde kullandığı üzerinde durulacak ve söz konusu tekniklerle ilgili hikâyelerinden örnekler verilecektir.

2.7.1.Anlatma-Gösterme Tekniği

Anlatma (tahkiye) tekniğinde anlatılan ile dinleyicinin arasında “anlatıcı”nın yeri belirgindir. Hatta anlatılandan çok anlatıcı ön plandadır. Okuyucu/dinleyici anlatıcının aktardıkları ile yetinmek zorundadır. Realistlere kadar edebî metinlerde “anlatma tekniği” tercih edilmiştir. Realistlerin bu tekniğin gerçekliğini sorgulamalarıyla “gösterme tekniği” daha çok kullanılmaya başlanmıştır. Zamanla yeri ve önemi değişen “anlatıcı” anlatma tekniğinin hakim olduğu metinlerde aktif rol oynar. “Bu yöntemde anlatıcı, hikâyeyi sunuşuyla, sunuş sırasında yaptığı açıklama ve yorumlarıyla okuyucunun dikkatini metne değil, kendi üzerine çeker.”³

¹ Cabbar İşankul, Özbekistan Folklorunda Rüya Motifi, Akt. Selami Fedakâr, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 1997, s. 119. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/tdded/article/view/5000132743/5000121593> (09.04.2018)

² Tekin, s.202.

³ Tekin, s.207.

Metinden çok anlatıcının ön planda olduğu bu yöntem Hurşid Devran'ın hikâyelerinde en çok kullandığı yöntemdir. Anlatıcının varlığı seçilen bakış açısı sebebiyle hikâyelerin başından sonuna kadar hissedilmekle birlikte anlatıcı kendisini en çok açıklama ve yorum kısımlarında belli eder. “Amir Temur O’g’lining O’limi Haqida Rivoyat” adlı hikâyenin giriş kısmından alınan parça bu duruma örnektir:

Bu afsonani to’qiganlar unga qanday nom berganlaridan bexabarman, men uni “Amir Temur o’g’lining o’limi” deb atadim. Menga uni bir do’stim gapirib bergan edi, do’stimning aytishicha, bu qadim afsonani u Talabalar shaharchasida yashagan afg’onlardan eshitgan ekan.”¹

“Iskandar Maqduniy Va Sak Cho’poni” adlı hikâyede de anlatıcının gözünden olaylar aktatılır:

Hozir Parmenion bilan suhbatlashib o’tirarkan, uning gapi bahona Heredot asarida Boxtaristan va Sug’d xususida yozilgan ma’lumotlarni esladi. Iskandarning xotirasi kuchli edi. Ustozi Arastu ham uning quvvayi hofizasiga tahsin o’qigan.²

“Anlatma tekniği”nin hikâyelerde özellikle önemsiz görülen olayları ya da uzun süreçleri “özetleme” yolu ile aktarırken kullanıldığını görmekteyiz. Geniş bir zaman dilimini kapsayan “Navoiy Armoni” hikâyesinde özetleyerek anlatmalara örnek birçok kısım bulunmaktadır:

Sulton Husayn Boyqaro adashmadi, haqiqatan ham kelasi yilning yoziga chiqib, Badiuzzamon mirzo isyon boshladi. Sulton Husayn qo’shin saqlab, Astrobodga otlandi. Mir Alisher u bilan birga ketdi. Ota ve o’g’il o’rtasida begunoh nabira xuni turgani uchun ham qilichlar muhovarasi qattiq va ayovsiz bo’lmog’i ma’lum edi.³

Yazar, bazı durumlarda anlatma tekniği ile birlikte başka bir tekniği de kullanarak iki tekniği birleştirmiş olur. “Osmonda Quyosh Yo’q Edi” hikâyesinde han

¹Devran, Bibixonim, s.6. (Bu efsaneyi uyduranların ne isim verdiklerinden habersiz ben bu efsaneye “Emir Timur’un Oğlunun Ölümü” adını verdim. Bu efsaneyi bana bir arkadaşım anlattı. Söylediğine göre o da efsaneyi talebeler arasında yaşayan Afganlardan duymuş.)

²Devran, Bibixonim, s.38. (Hazır Parmenion ile oturmuş sohbet ederken bahaneyle Heredot’un eserinde Baharistan ve Soğd hakkında yazılanları hatırladı. İskender’in hafızası güçlüydü, ustası Aristo’da İskender’in hafızasına övgüler yağdırırdı.)

³ Devran, Bibixonim, s.63. (Sultan Hüseyin Baykara yanılmadı, gerçekten de gelecek yılın yazında Bediüzzaman Mirza isyan başlattı. Sultan Hüseyin ordusunu hazırlayıp Astrabad’a yöneldi. Mir Ali Şir de onunla gitti. Baba ve oğul arasında günahsız torunun kanı olduğu için kılıçların acımasızca çekileceği belliydi.)

sahibinin Uluğbey'i görünce düşündüklerinin anlatıldığı kısımda olduğu gibi anlatma ve iç çözümleme teknikleri birlikte kullanılmıştır:

*Qo'rg'on egasi o'g'il bilan ota o'rtasida bo'lib o'tgan mash'um mojarolardan yaxshi xabardor, kechagina qulog'iga so'nggi mish-mishlar ham yatgan: Mirzo Uluğ'bek taxtdan soqit etilib, shahzoda Abdullatif podshoh bo'lib oq kigizga o'tqazilgan emish... shu sababdan qo'rg'on egasi qarshisidagi odamga qanday muomalada bo'lishni bilmay hang-u mang edi.*¹

“Anlatma tekniği” “iç çözümleme”, “geriye dönüş”, “tasvir” gibi anlatım tekniklerini kapsamaktadır. Bu tekniklere ayrıca değinileceğinden burada üzerinde durulmayacaktır.

“Gösterme tekniği” nde anlatıcı eser ve okuyucu arasından çekilir. Etkisi en alt seviyeye indirilir. “Bu yöntemde gerçekçilik durumu daha belirgindir. Okuyucu, olaylara aracısız olarak bizzat tanık oluyormuş duygusuna kapılır.”²

“Konuşma” ve “sahneleme” şeklinde kullanılan “gösterme” daha çok tiyatroya uygun bir yöntem olmakla birlikte roman ve hikâyede de başarıyla uygulanmaktadır. Anlatma tekniğinde anlatım gücü anlatıcı ile sınırlandırıldığından bir süre sonra okuyucuyu metinden koparabilir. Okuyucu olayların içine giremeyebilir. Bu gibi durumları önlemek için “anlatma tekniği” ile “gösterme tekniği” nin birlikte kullanıldığı görülür. Hurşid Devran da hikâyelerinde bu iki tekniği birden kullanma yolunu seçmiştir. Klasik örnekleri konuşmalarda verilen “gösterme tekniği”nde konuşmalar olduğu gibi aktarılırken araya bağlayıcı cümleler girebilir. Böylece “anlatma-gösterme” birlikte kullanılmış olur. “İskandar Maqduniy Va Sak Cho'poni” adlı hikâyeden alınan kısım bu duruma örnek gösterilebilir:

*-Bu qutida nimani saqlashimni maslahat berasizlar?- deb so'radi.
-Doroning tojini, -dedi o'ylab o'tirmay Klit.
-Otang Flippdan meros qolgan tojini, -dedi Parmenion.
-Xitoy podshohi sovg'a qilib yuborgan qilichni,- dedi Iskandarning bu totiqni nihoyatda yaxshi ko'rishini bilgan Filot.*

¹ Devran, Bibixonim, s.51. (Han sahibi baba ile oğul arasında olanlardan haberdardı, son olanlar da kulağına gelmişti. Mirza Uluğbey tahttan indirilmiş yerine Abdülâtif Mirza padişah ilan edilmişti. Bu nedenle han sahibi karşısındaki adama nasıl muamele edeceğini şaşırmişti.)

² Çetin, s.118.

Davradagilar o'zlariga ma'qul maslahatlarni berib bo'lgach, kimning taklifi ma'qul topilishini kutib sukut saqlashdi.

-Men bu qutichada, -Iskandar shunday deya o'tirganlarga bir-bir ko'z tashlab chiqdi: - "İliada"ni saqlashni istardim...¹

“Amir Temur O'g'lining O'limi Haqida Rivoyat” adlı hikâyede yazar-anlatıcı hikâyenin duygu yoğunluğunun en fazla olduğu kısımda okuyucu ile eser arasından çekilir, sözü kahramanlara bırakır. Emir Timur ve oğlunu kaybeden yaşlı adamın arasında geçen diyaloglarda olduğu gibi. Ayrıca Emir Timur'un Hindistan seferine çıkma fikrini tartışmaya sunduğu kurultay da sahneleme tekniğinin başarılı bir örneğidir. Okuyucuya olaylara tanık oluyormuş hissi verir. “Bir olaylar dizisinde dönüm noktası (crisis, climax) sanatını bilen romancılar tarafından daima bir sahne ile verilir.”²

Nitekim “Osmonda Quyosh Yo'q Edi” adlı hikâyede Abdülâtif'in babası Uluğbey'e hacca gitmesini teklif ettiği bölüm de bu şekilde sunulmuştur:

Padari buzruk,- dedi Abdullatif so'nggi uchrashuvda,- juda toliqibsiz, sal dam olib, Makka-Madinaga borib, Ka'bani ziyorat qilib kelmaysizmu? Bu bevafo dunyoning tashvishini qo'yib, oxiratni o'ylaydigan yoshdasiz! Qaytib kelganingizdan so'ng qolgan gaplarni bamaylixotir qaplashmaysizmu, padari buzruk?! [...] Mirzo Ulug'bek o'g'lining so'zlarini eshitib, rangi bo'zday oqarib, uzoq vaqt yerga tikilib qolgan edi.³

Görüldüğü gibi incelediğimiz hikâyeler genel olarak “anlatma”ya dayalı hikâyelerdir. Bununla birlikte okuyucunun heyecanını canlı tutmak, olaydan kopmamasını sağlamak adına özellikle duyguların yoğun olduğu, bir harekete geçmenin söz konusu olduğu bölümlerde gösterme tekniği de kullanılmıştır.

2.7.2.Geriye Dönüş Tekniği

¹Devran, Bibixonim, s.38. (-Bu kutuda ne saklamak istediğimi düşünürsünüz?- diye sordu.

-Dara'nı tacını,- dedi Kilit, düşünmeden.

-baban Filip'ten miras kalan tacını, - dedi Parmenion.

-Hitay padişahının hediye ettiği kılıcı, dedi İskender'in bu fikri nihayette beğeneceğini bilen Filot. Kalabalık içindekiler kendi fikirlerini söyleyip hangisinin makul bulunacağını susup beklediler.

-ben bu kutuda, -İskende oturanlara tek tek bakış atıp, İlyada'yi saklamak isterdim...)

² Stevick, s.54.

³ Devran, Bibixonim, s.54. (Abdülâtif son görüşmelerinde babasına – Çok yoruldunuz, biraz dinlenip Mekke ve Medine'yi ziyaret etmek istemez misiniz? Bu vefasız dünyanın işlerini bırakıp ahireti düşünecek yaştasınız. Döndükten sonra yarım kalan işlerinizi tamamlarsınız. (...). Mîrza Uluğbey oğlunun sözlerini işitince rengi atıp bir süre yere bakakaldı.)

Anlatıcının geçmiş zamana giderek kahramanın ya da olayın geçmişini anlattığı tekniktir. Hikâyenin başlarında kullanılmayan bu teknik okuyucuda gerekli merak duygusu uyandırıldıktan sonra ya da olayların çözümlenmesi gerektiği anda başvurulmuş bir tekniktir. Hurşid Devran'ın hikâyelerinde geriye dönüşler daha çok kişileri tanıtmada, olayların sebeplerini açıklamada kullanılmıştır. Geriye dönüş tekniği genelde “hatırlama” şeklindedir. Bunun dışında geriye dönüşler üç şekilde yapılabilir.

- 1) *Dar anlamda geriye dönüş,*
- 2) *Yapıcı geriye dönüş,*
- 3) *Çözücü geriye dönüş¹*

“Amir Timur O’g’lining O’limi Haqida Rivoyat” adlı hikâyede geriye dönüş ilk olarak kurultay sahnesinde başlar. Timur’un oğlu Miranşah’ı neden veliaht olarak görmediği yakın geçmişte yaşadıklarına bağlanır ve şöyle aktarılır:

Mast bo’lib, otdan yiqilib kallasi lat yegandan buyon uning betayin qilmishlari yana oshdi. Suyukli kelini Xonzodabegim yaqinda erining zulmidan dod urib, unga bosh urib keldi.²

Hikâyelerde çoğunlukla yakın geçmişe dönüşler yapılmakta bu tarz geriye dönüş “dar anlamda geriye dönüş” olarak adlandırılmaktadır. “ ‘Dar anlamda geriye dönüş’, olayları veya kişileri tanıtmak için yakın zamana; bir saat, bir gün, iki gün veya birkaç gün öncesine dönüşür.”³

Aynı hikâyede Timur kaleyi oğluna bırakıp yoluna devam eder. Sind deryasında birkaç gün dinlenmek için konaklar. O günlerde oğlunun hizmetinde olan adamlardan biri gelir. Timur kaleyi terk ettikten sonra yaşananları anlatır:

Ulug’ Sohibqiron, siz qal’ani tark etgandan so’ng la’nati yog’iylar nogahon uni qamal ayladilar. Necha kun jang boldi. Ammo kuchimiz ozlik, zaxiramiz nosozlik qilib mag’lub bo’ldik. Yog’iylar qal’aga biz bilmagan yashirin yer osti yo’ldan kirib oldi. Qal’aning qo’ldan ketmog’i ayon bo’lgach, bemonand shahzoda meni sizning huzuringizga jo’natti. Necha o’limdan qolib, ming g’avg’o bilan qal’adan chiqishga muvaffaq bol’dim.⁴

¹ Tekin, s.254.

² Devran, Bibixonim, s.11. (*Sarhoş olup attan düşüp kafası darbe aldıktan sonra yanlışları giderek arttı. Sevgili gelini HanzadeBegüm kocasının eziyetlerinden bunalıp ona karşı çıktı.*)

³ Tekin, s.255.

⁴ Devran, Bibixonim, s.18. (*Ulu Sahibkiran, siz kaleyi terk ettikten sonra lanet düşmanlar ansızın abluka altına aldılar. Günlerce savaştık. Ancak gücümüz azaldı, cephanemiz tükendi mağlup olduk düşmanlar*

Yine aynı hikâyede çözüm bölümünde ihtiyar adam ile Timur arasında geçen konuşma, adamın kalede yaşanan mücadelede gördüklerini anlatması da bu yönetime örnek verilebilir. Timur'un oğlu olabilecek bir gencin düşmanla mücadelesinin ve vuruluşunun aktarıldığı bu sahne “çözücü geriye dönüş” yöntemi olarak adlandırılır.

Bu teknik ise , genellikle polisiye veya macera ağırlıklı eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Sonuç kısmının olayı aydınlatması, düğümü çözmesi ve okuyucunun zihninde oluşan karmanın açıklanması kısaca bir nedene bağlanması söz konusudur.¹

“İskandar Maqduniy Va Sak Cho’poni” adlı hikâyede İskender’in atı Butsefel’e düşkünlüğünü gösteren olayın anlatıldığı kısımda geriye dönüş tekniği uygulanmıştır:

Iskandar Girkonni zabt etib, Kaspiy dengizi bo’ylab sayr-u tomosha qilib yurgan paytda sahro ichida to’satdan paydo bo’lgan sahroyilar to’dasi qir’oq yaqinidagi o’tloqda o’tlab yurgan otlar qatori Butsefelni ham o’g’irlab ketishdi. Buni eshitib, Iskandarning g’azabi junbushga keldi: “Agar otim tezda qaytarilmasa, butun Girkonni xonavayron qilib, aholini qatliom qilishdan qaytmayman”, degandan so’ng otini qaytarib berishdi.²

“Osmonda Quyosh Yo’q Edi” adlı hikâyede ise Uluğbey’in oğlu Abdülatif’i Alauddevle’nin elinden kurtarışı, sonraki süreçte oğluna destek oluşu geriye dönüş tekniği ile anlatılır. Ayrıca bu hikâyede “yapıcı geriye dönüş” uygulamasının da örnekleri bulunmaktadır. Abdülatif Mirza’nın hırslı ve kıskanç bir karaktere sahip olmasının nedeni olarak yetiştirilme tarzı gösterilmektedir. Uluğbey’in oğlu Abdülatif’e biraz daha düşkün olması, Gevherşadbegüm’ün Abdülatif’i sürekli kışkırtmaları geriye dönüşlerle anlatılmaktadır. Böylece kahraman okuyucuya daha iyi tanıtılmaktadır.

Uzun bir süreci kapsayan “Navoiy Armoni” adlı hikâyede ise geriye dönüş tekniğine pek başvurulmamakla birlikte zaman zaman Nevai’nin hayırsever kişiliğini vurgulamak adına halkına daha önce yaptığı hayırlardan kısaca bahsedilmiştir. Burada geriye dönüşler “dar anlamda geri dönüş” olmaktan öteye geçememiştir.

bizim bilmediğimiz bir yerden gizlice kaleye girdiler. Kalenin elden gideceği belli olunca şehzade beni sizin huzurunuzla gönderdi. Kavgı dövüş ile ölümlerden dönüp kaleden çıkmayı başardım.)

¹ Gülşah Güzel, “**Tarık Buğra’nın Hikâyelerinde Anlatım Teknikleri**” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), s.63-64.

² Devran, Bibixonim, s.43. (*İskender Girkon’u zapt edip Kaspi Denizi’ni seyrettiği sırada sahra içinde bir grubun içinde Butsefel’in de olduğu otlamakta olan atları kaçırdıklarını duyar. Öfkeden deliye dönen İskender: “eğer atım bulunmazsa bütün Girkon’u viran edip ahaliyi kılıçtan geçiririm” der. Atını geri getirirler. İskender o kadar sevinir iki hırsızlara atını getirdikleri için para bile verir.*)

2.7.3. İç Çözümleme Tekniği

Kahramanın duygu ve düşüncelerinin okuyucuya aktarılmasıdır. Bu teknikte kahramanın iç dünyası anlatıcı tarafından sunulur. Dolayısıyla bu tekniğin ne kadar tarafsız uygulandığı tartışılabilir. Çünkü anlatıcı kahramanın hissettiklerini, düşündüklerini aktarırken kendi duygularının etkisinde kalabilir. Hurşid Devran'ın hikâyelerinde iç çözümleme tekniği kahramanların tanıtımında, olaylar karşısındaki tepkilerini ortaya koymada kullanılmakla birlikte bu teknik uygulanırken kısmen yanlı bir tutum sergilendiği söylenebilir. Yazar-anlatıcının hakim bakış açısıyla tanıdığımız kahramanların iç çözümlemeleri yapılırken okuyucu ile kahramanın arasındaki anlatıcının varlığı göz ardı edilemez. Kahramanları onun gözünden tanır, sever, öfkelenir veya acırız.

Timur'un kurultay boyunca oğulları ve torunları hakkında iç dünyasında değerlendirmeler yaptığı aynı zaman okuyucuya kahramanlar ile ilgili izlenim kazandırıldığı "Amir Timur O'g'lining O'limi Haqida Rivoyat" adlı hikâyeden alınan şu bölümlerde iç çözümleme tekniği uygulanmıştır:

Amir Timur kenja o'g'lining so'zlarini tinglar ekan, bir zum so'nggi paytlarda yuragini tun-u kun bezovta qilgan valiahd tashvishiga berildi. To'rt o'g'lidan ikkisi bevaqt ko'z yumdi. Shohruh bunaqa, Mironshoh bo'lsa, o'ylamay ish qiladiganlar toifasidan.¹

[...] keyin birdan sergak tortib, o'g'liga ko'z qirini tashladi. U o'g'lining chehrasida ham ikkilanish alomatini sezdi-yu, qarori qat'iydashdi. "İkkilanish, bu bo'lajak mag'lubiyatdir"-deb o'yladi Emir Timur. Agar u hozir ikkilanganini o'g'liga bildirib qo'ysa, o'g'li saltanat va harbning har bir ishida ikkilanishi mumkin.²

"İskandar Maqduniy Va Sak Cho'poni" adlı hikâyede diyaloglar daha az tercih edilmiş baş kahraman Makedonyalı İskender sık sık iç dünyasıyla baş başa bırakılmıştır:

¹ Devran, Bibixonim, s.11. (*Emir Timur büyük oğlunun söylediklerini dinlerken son zamanlarda yüreğini yoran veliaht konusunu düşünmeye başladı. Dört oğlundan ikisi vakitsiz öldü. Şahruh böyle, Miranşah ise düşünmeden hareket edenlerden.*)

² Devran, Bibixonim, s.24. (*[...] sonra birden oğluna baktı. Oğlunun yüzünden de ikilemde kaldığını sezince kararı kesinleşti. "ikilemde kalmak mağlubiyettir" diye düşündü. Emir Timur ikilemde kaldığını oğluna belli etse oğlu devlet işlerinde ve savaşlarda hep ikilemde kalabilirdi.*)

Iskandar Herodotning Fermopila yaqinida sodir bo'lgan dahshatli jangda forslar tarafida boxtarliklar-u sug'dlar bilan sahroyi saklar- skiflar ham ishtirok etgani haqida yozganlarini bir-bir xayolidan o'tkazdi.¹

“Osmonda Quyosh Yo'q Edi” adli hikâyede, Uluğbey ve Hacı Hüsrev'in konakladıkları kervan sahibi karşısında bu adamları görünce ne yapacağını bilemez. Hem böyle büyük devlet adamlarını ağırlayacak olmaktan guuru duyar hem de oğlu tarafından tahttan indirilen bu padişaha nasıl davranması gerektiğini bilemez:

[...] Hozir oldida turgan odamlar yarim tunda qolgan yo'lovchilar yoki savdogarlar emas, podshohlik odamlari ekanini bilgach, bu odamlarga boshpana berish baxtiga musharraf bo'lishdan quvonib ketdi.²

[...]shu sababdan qo'rg'on egasi egasi qarshisidagi odamga qanday muomalada bo'lishni bilmay hang-u mang edi.³

Konakladıkları odada bulundukları sürede sessiz kalmayı tercih eden Uluğbey'in ruh hali yazar-anlatıcı tarafından şöyle yansıtılır:

Gulxan yonida tinch-xotirjam bo'lib ko'ringan bu odam yuragida olamga dahshat solgulik bir to'fon hokim edi. “Nima gunohim bor ekanki, bu jafolar boshimga keldi?”-deb o'ylardi gulxan yonida turgan odam⁴.

Hacca gitme hayalini Hüseyin Baykara'nın türlü bahaneleri yüzünden bir türlü gerçekleştiremeyen Ali Şir Nevai'nin anlatıldığı “Navoiy Armoni” adli hikâyede bazı iç çözümleme örnekleri şunlardır:

Qari shoir ushalmagan orzusini o'yladi. Nahotki, orzusi armonga aylansa? Endi haj azimati qilmoqqa so'nggi kunlar battar yomonlashgan sog'lig'i yo'l bermasligini angladi.⁵

Sulton Husayn Boyqaro na podshohlikka, na sarkardalikka qobiliyati bo'lgan to'ng'ich o'g'lini bundan so'ng qilich zo'ri bilan yengmog'i mushkulligini botinan anglardi.¹

¹ Devran, Bibixonim, s.38. (*Iskender, Herodot'un Fermopila yakınlarında gerçekleşen savaşta Farslar'ın tarafında Bohtarlılar, Suğudlar ve Saklar ile birlikte olduğuna dair yazılanları hatırladı.*)

² Devran, Bibixonim, s.51. *[...] Şimdi karşısında duran adamların gecelemek için gelen yolcu veya tüccarlardan olmadığını, padişahın adamları olduğunu bildiğinden bu adamları misafir edecek olmaktan mutluluk duydu.]*

³ Devran, Bibixonim, s.51. *[...] Bu sebepten han sahibi karşısındaki adama nasıl davranacağını şaşırdı.]*

⁴ Devran, Bibixonim, s.53. (*Ateşin başında sakince duran bu adamın yüreğinde ne fırtınalar kopuyordu. “Ne günahım var da bu cefalar başıma geldi?” diye düşünüyordu.*)

⁵ Devran, Bibixonim, s.80. (*İhtiyar şair gerçekleşmeyen arzusunu düşündü. Ya arzusu ukdeye dönüşürse? Şimdi hac ziyareti yapmaya son günlerde kötüleşen sağlığının izin vermeyeceğini anladı.*)

2.7.4. Diyalog Tekniği

En az iki kişi arasında gerçekleştirilen konuşmalardır. Diyalog tekniği iç ve dış diyalog olarak ikiye ayrılmaktadır. Kişinin karşısında birisi varmış gibi içinden yaptığı konuşmlara iç diyalog denir. İncelediğimiz hikâyelerde bu tür iç diyaloglara her hikâyede yer verilmemiş, dış diyaloglar her hikâyede bulunmakla birlikte kısa tutulmuştur.

Diyaloglar hikâyeye canlılık ve gerçekçilik katar. Okuyucu, kişileri kendi ağızlarından dinleme fırsatı yakalar. Hurşid Devran hikâyelerinde dış diyalog tekniğine pek sık yer vermese de bu tekniği heyecanın ve duygu yoğunluğunun en fazla olduğu yerlerde kullanmaya özen göstermiştir. “Amir Timur O’g’lining O’limi Haqida Rivoyat” adlı hikâyede çözüm bölümünde Timur ile yaşlı adam arasında geçen diyalog etkileyici bir örnektir. Çözüme yaklaşıldıkça heyecan artar ve buna bağlı olarak cümleler kısalmır. Konuşmacıların sabırsızlığı okuyucuya yansıtılır:

-Uni qanday o’ldirdilar?- deya toqatsizlandi Amir Timur.

-Avval o’ng qo’lini yelkasi osha chopdilar...

-Ingradimi?-deb so’radi Amir Timur.

-Yo’q, oh degan tovush ham chiqarmadi.

-Mening o’g’lim ekan!-dedi hayajonlangan Amir Timur.

-Keyin...keyin chap qo’lini chopdilar,-dedi chol.

-Ingradimi?

-Yo’q, miq etmay chidadi

-Mening o’g’lim ekan! Dedi Amir Timur.

-So’ng yigitning o’ng oyog’ini chopdilar,-dedi choli o’sha dahshatli qatl manzarasini ko’z o’ngiga keltirish niyatida ko’zini yumgancha.

-Ingradimi?

-Yo’q. Chidadi, ko’zidan bir tomchi yosh, bo’g’zidan bir un ham chiqmadi.²

¹ Devran, Bibixonim, s.79. (Hüseyn Baykara ne padişahlıkta ne komutanlıkta kabiliyeti olan büyük oğlunu bundan sonra kılıç zoru ile yenmenin zorluğunun farkındaydı.)

² Devran, Bibixonim., s.33. (-Onu nasıl öldürdüler, diye sabırsızlıkla sordu Emir Timur. -Önce sağ kolunu omzundan çıkardılar...

Hikâyeler arasında en çarpıcı ve en uzun diyalog Timur ve ihtiyar arasında geçen bu diyalogtur.

Yine aynı hikâyede Timur devlet yönetimine dair kendi içinde şu konuşma iç diyalog örneğidir:

Xo 'sh, undan shafqat tilash o 'rniga o 'limni indamay kutayotgan kutvolni o 'ldirish zulmmi, zulm emasmi?! "Zulm!"-deb o 'ziga javob berdi Sohirqiron.¹

Diyaloglara daha az yer verilen ve kahramanların kişiliklerine dair çıkarımlarda bulunmayı kolaylaştıran diyaloglara ise “İskandar Maqduniy Va Sak Cho'poni” adlı hikâyede rastlamaktayız:

-Uyur boqib yuribaman, -deb javob berdi cho 'pon.

-Mening kelayotganimni eshitib, bekinmadingmi?- dedi Iskandar.

-Bu yer sahro, sahroda bekinib bo 'lmaydi, - dedi cho 'pon yigit.

-Mendan qo 'rqmaysanmi?!

-Dushamandan qo 'rqmaydilar!- dedi qat 'iyat bilan cho 'pon yigit.²

İskender ve Sak çobanı arasında geçen bu diyalog çobanın cesaretini göstermesi bakımından önemlidir.

Psikolojik çözümlemelerin çoğunlukta olduğu “Osmonda Quyosh Yo'q Edi” adlı hikâyede ise hikâyenin genel atmosferine uygun olarak diyaloglara pek yer verilmez. Mümkün olduğunca kısa tutulan konuşmalarda tarafların gerginliği ve

-İnledi mi?- diye sordu Emir Timur.

-Yok, ah bile demedi.

-Benim oğlumdur!-dedi heyecanlanan Emir Timur.

-Sonra ...öbür kolunu kırdılar,- dedi ihtiyar.

-İnledi Mi?

-Hayır, sesini çıkarmadı.

-Benim oğlumdur! – dedi Emir Timur.

-Sonra yiğidin sağ ayağını kırdılar,-dedi ihtiyar. O dehşetli sahneyi gözünün önüne getirmek istercesine gözlerini yumdu.

-İnledi mi?

-Hayır. Dayandı, gözünden bir damla yaş, ağzından tek bir ses çıkmadı.

¹Devran, Bibixonim, s.25. (Sanki şefkat dilemek yerine sessizce ölümü bekleyen bekçiyi öldürmek zulüm değil mi?! “Zulüm!” diye cevap verdi kendine Sahibkiran.)

²Devran, Bibixonim, s.42. (-Yatar kalkar gezerim, diye cevap verdi çoban.

- Benim geleceğimi duyup saklanmadın mı? Dedi İskender.

-burası sahra, sahrada saklanmak olmaz, dedi çoban yiğit.

-Benden korkmuyor musun?!

-Düşmandan korkulmaz! Dedi çoban net bir şekilde.)

çaresizliği hissettirilmektedir. Özellikle başına gelecekleri sezmesine rağmen karşı koyma girişiminde bulunmayan, hiçbir şeyi sorgulamayan Uluğbey'in az konuşması ve kısa cevaplar vermesi ruh halini yansıtır:

“Navoiy Armoni” adlı hikâyede ise diyaloglar daha az fakat diğerlerinden daha uzundur. Özellikle Nevai ile Hüseyin Baykara arasında geçen diyaloglara yer verilmiştir. Genellikle bu diyaloglarda Nevai'nin sitemleri hissedilir:

-A'lo hazrat, bir paytlar men podsholik ishlari bilan shug'ullanishdan qo'l tortadigan bo'lsam, Shayx Najmiddin Kubro mozori yoki Xoja Abdulloh Ansoriy maqbarasi ostonasining jo'rukbkashi bo'laman, deb aytgan edilar.

-Shunday, Alisherbek,-dedi Sulton Husayn mirzo xomush tortib, qariyb yigirma yil burun aytgan qapini do'sti unutmaganiga, uning quvvayi hofizasiga tahsin o'qigan podshoh birdan sergak tortdi va Mir Alisher mudaosini bilish niyatida gapning davomini kutdi.

-O'sha so'zlaringiz sizga muyassar bo'lmog'i bundan so'ng ham mushkul. Ammo shu niyatga yetmoqni istagan mahramingizga Hijoz safariga jo'nashga ijozat bermaysiz.Necha bor ruxsat tiladim[...]¹

Din ve devlet adamlarının Nevai ile yaptıkları hac seferine ve devlet işlerine dair görüşmelerde diyaloglar oldukça uzundur:

-Fahmingizga yetgondur, Samarqand taxti o'zbek podshohi Shayboqxon qo'liga o'tmish. Endi uning Amudan o'tish xohishi bor derlar. Siz niyat qilgan muborak safar yo'llari ham bag'oyat xavfli bo'lmishdur. Iroq-u Shomdayam, Rumdayam parishonlik. Illo, shariat yuzasidan bunday vaqtlarda haj vojib emas, (...)

-Notinch fuqaroga bosh bo'ling,- dedi Amir Qivomiddin Mozondaroniy, - bu xayrli ish savobini yetmish poy-u piyoda hajdan oruq ko'rsinlar. (...)²

¹ Devran, Bibixonim, s.71. (-Alâ hazret, bir zamanlar devlet işlerinden el çeksem, Şeyh Necmeddin Kübra mezarı veya Hoca Abdullah Ensarî türbesinde temizlikçi olayım, demiştirler.

-Öyle, Ali Şir Bey,- dedi sultan Hüseyin Mirza. Yirmi yıl önce söylediği sözü dotunun unutmamasına, dostunun hafızasına hayret etti. Birden uyandı ve Mir Ali Şir'in niyetini anladı, sözlerini bitirmesini bekledi.

-Bu dediklerinizi gerçekleştirmeniz artık zor. Ama niyeti aynı olan dostunuza izin vermiyorsunuz. Kaç kere izin istedim[...])

² Devran, Bibixonim, s.77. (-Haberiniz olmuştur, Semerkant Özbek padişahı Şeybani Han'ın eline geçmiş. Amu'dan geçmeyi düşündüğünü söylüyorlar. Sizin niyetlendiğiniz mübarek seferin yolları da artık tehlikelidir. Irak, Şam, Rum diyarı perişan halde. Şeriata göre bu şartlarda hac vacip değildir.[...])

-Biçare halka sahip çıkın, dedi Emir Kıvamiddün Mezandarî, -bu hayırlı işi yetmişkere hacca gitmekten hayırlı görsünler.[...])

Kahramanın kendi kendisiyle, sanki karşısında biri varmış gibi konuştuğu iç diyalog tekniği “Navoiy Armoni”adlı hikâyenin son satırlarında kullanılmaktadır. Nevai kendi kendine şu konuşmayı yapar:

*Bechora onam tirik bo'lsayki, mulozamat qilib, ko'nglini shod etsam. [...] Yo'q, yo'q, mening onam bor. Onam menga til va dil bergan turkiy xalqim, shu ulug' millatim. Koshki uning dilini shod etsam, umrim bitguncha uning xizmatida bo'lsam...*¹

2.7.5.Monolog Tekniği

Tek taraflı konuşma olarak tanımlanan monolog da iç ve dış monolog olarak ikiye ayrılır. Dış monolog, kişinin tek taraflı ve sesli bir şekilde yaptığı konuşmayken iç monolog kişinin yine tek taraflı olarak içinden yaptığı konuşmadır. Okuyucu aracısız bir şekilde kahramanın duygularına şahit olur. Hurşid Devran'ın hikâyelerinde yerine göre iki yöntemin de kullanıldığı görülür ancak monologlar oldukça kısadır. Anlatıcının okuyucu ile kahramanın arasından çekilişi uzun sürmez.

“Amir Timur O'g'lining O'limi Haqida Rivoyat” adlı hikâyede Timur, torunu Pirmuhammed Cihangir'e baktığı zaman kendi kendine şöyle söyler:

-Meni tirikligimda Alloh taolo yana qaytadan yaratdimi?!²

“Iskandar Maqduniy Va Sak Cho'poni” adlı hikâyede ise İskender Heredot'un Kuruş'un katli edilışı hakkında yazıklarını düşünürken Parmenion'un aklından geçenleri okumuş gibi kendisine cevap vermesi durumunda içinden şöyle der:

*“Nima haqda o'ylaganimi bu chol qayerdan bila qoldi?”-deb o'yladi u hayratini yashirolmay.*³

İç monologlar kişilerin psikolojik durumlarını yansıtmada, yaşadıkları çatışmaları ve hayata dair sorgulamalarını yansıtma bakımından önemlidir. “Osmonda Quyosh Yo'q Edi” adlı hikâyede Uluğbey kendiyle başbaşa kaldığı durumlarda cevabını beklemediği sorular sorar:

¹ Devran, Bibixonim, s.82. (Zavallı anam sağ olsaydı, iltifat edip gönlünü şad etseydim. [...] hayır, hayır, benim anam var. Anam, bana dil ve yürek veren Türk halkım, bu ulu milletim. Keşke onun gönlünü şad etsem, ömrüm boyunca onun hizmetinde olsam.)

² Devran, Bibixonim, s.11. (Beni hayattayken Allah-u tealâ yeniden mi yarattı?!)

³ Devran, Bibixonim, s.40. (Ne düşündüğümü bu ihtiyar nereden bildi? Diye düşündü, şaşkınlığını gizleyemedi.)

[...] birdan keksa podshohning ko'zlari namlanib, bo'g'ziga achchiq bir nido tiqilgandek bo'ldi-da, alam bilan pichirladi:

-Bu qandoq yozug'ing bo'ldi, Allohi karim?!¹

"Nima gunohim bor ekanki, bu jafolar boshimga keldi?!²

İç monolog cümleleri dilbilgisi kurallarına uygun, kısa ve konuşma diline yakındır.

2.7.6.Montaj Tekniği

Montaj tekniği, bir romancının, genel kültür bağlamında bir değer ifade eden anonim, bireysel ve hatta ilahî nitelikli bir metni, bir söz veya yazıyı, “kalıp halinde” eserinin terkiibinde belirli bir amaçla katması, kullanması demektir.³

Montaj tekniği uygulanırken alıntı yapılacak kısım ya olduğu gibi metnin içine yerleştirilir ya da değiştirilerek, yorumlanarak alınır. Bir başka yöntem ise sezdirme yoludur. Montaj tekniği kullanılırken dikkat edilmesi gereken nokta eserle uyumun sağlanmasıdır. Alıntı yapılan kısım eserin konusu ve bütünlüğü ile alakasız olmamalı, anlatıma hareket katmalıdır.

Hurşid Devran'ın hikâyelerinde atasözleri, vecizeler ve özellikle türkü ve şiirlere montaj tekniği kullanılarak yer verilmiştir. Okuyucu kitlesi olarak halkı hedef alan sanatçı özellikle halk kültüründen yararlanmayı tercih etmiştir.

“Amir Timur O'g'lining O'limi Haqida Rivoyat” adlı hikâyede oğlu idama mahkum edilen babanın söylediği koşuk Timur'un ilgisini çeker ve okuyucuda Timur'un üzerinde etkili olup olmayacağı merakını uyandırır:

*Voy, o'g'lima, voy o'g'lim,
Yigitlarning nobudi.
Ko'tarilmay qoldi-ya,
O'g'ilginam tobuti.*

Moymananing yigiti,

¹ Devran, Bibixonim, s.48. ([...] birden yaşlı padişahın gözleri nemlenip boğazı düğümlendi de üzüntüyle fısıldadı:

-Bu hangi günahın bedeli Allah'ım?!)

² Devran, Bibixonim, s.53. (Ne günahım vardı ki bunlar başıma geldi?!)

³ Tekin, ss. 264-265.

*Oyog'ida bor-buti.
Qo'ldan qo'lga o'tmadi
O'g'ilginam tobuti.*

*Qora yerda yotarsan,
Kimsa bilmas aslingni,
Do'stlaringni xor etding,
Kim oladi qasdingni.*

*Voy, o'g'lima, voy, o'g'lim,
Yigitlarning nobudi.
Qo'ldan qo'lga o'tmadi
O'g'ilginam tobuti... ¹*

Alıntıların ilahi kaynaklı da olabileceğini söylemiştik. Yine aynı hikâyede sefere çıkma konusunda ikna edici olmak isteyen Timur, şüpheleri ortadan kaldırmak için Kur'an-ı Kerim'e başvurur. Rastgele bir sayfa açar karşısına çıkan ayeti okur:

-“Ey, Rasululloh, kofırlarga va munofıqlarga qarshi jahl qilg'il.” ²

“İskandar Maqduniy Va Sak Cho'poni” adlı hikâyede de manevi yönden İskender için büyük önem taşıyan “İlyada” dan alıntı yapılmaktadır:

*May qirqqay kuch;
Ketgay quvvat bilakdan-u
Mardlik yurakdan... ³*

¹ Devran, **age.**, s.22. (*Vay oğluma, vay oğlum,
Yiğitlerin fedaisi
Kaldırılmadan kaldı
Oğulcuğumun tabutu.*

*Moyman'nın yiğidi
Ayağında var
Elden ele geçmedi
Oğulcuğumun tabutu.*

*Kara yerde yatarsın
Kimse bilmez aslını
Dostlarını ezdirdin
Kim alacak öcünü.*

*Vay oğluma, vay oğlum,
Yiğitlerin fedaisi.
Elden ele geçmedi
Oğulcuğumun tabutu.)*

² Devran, Bibixonim, s.13. (“Ey Resulullah kafirlere ve münafiglara karşı savaş”)

³ Devran, Bibixonim, s.42. (*içki gücü kırar
Kuvvet bilekten gider
Mertlik yürekten...*)

*Har bir mard-la, hordiq bilmay,
Otoshona jang qilsin har mard!¹*

Ayrıca büyük filozofların sözlerinden de alıntılar yapılmaktadır. Mesela belirsizlik konusunda İskender, Homer'in sözünü hatırlar:

“Noma 'lum va yot yurtida adashmoqdan dashati yo 'qdir!²

“Navoiy Armoni” adlı hikâyede başkahraman Ali Şir Nevai'nin şiirlerinden alıntılar mevcuttur. Bu alıntılar metnin en uygun yerinde ve zamanında duyguları özetler nitelikte kullanılmıştır. Saltanatın ancak milletin huzurunu sağlamakla sürebileceğinin vurgulandığı yerde şu dizelere yer verilir:

*To hirs-u havas xirmani barbod o 'lmas,
To nafs-u havo kasri baraftod o 'lmas,
To zulm-u sitam joniga bedod o 'lmas,
El shod o 'lmas, mamlakat obod o 'lmas...³*

Ali Şir Nevai, şair kimliğinin bir neticesi olarak sözlerini zaman zaman beyitleri ile sonlandırır:

*Xush ulkim, anga lutf birla Xudo,
Ulusning qabulini qildi ato...⁴*

Bazen de hikâyenin diğer kişileri tarafından Ali Şir Nevai'nin dizelerine başvurulur. Ali Şir Nevai'yi devletin başında durup hac seferinden vazgeçmeye ikna etmek için uğraşan Emir Mazandarani fikirlerine dayanak olarak Nevai'nin dizelerini gösterir:

*Kimki bir ko 'ngli buzug'ning xotirin shod aylagay,
Oncha borkim, Ka'ba vayron bo'lsa, obod aylagay...⁵*

¹Devran, Bibixonim, s.45. (*Her bir mert ile durmak bilmeden, karşılıklı savaşın her bir mert!*)

²Devran, Bibixonim, s.36. (*Bilinmeyen yabancı yerde şaşırımdan daha korkuncu yoktur!*)

³Devran, Bibixonim, s.64. (Eğer hırs ve heves harmanı yele verilmece,
Eğer nefes ü hevâ köşkü yıktırılmasa,
Eğer zulüm ve sitem canına azap getirmese,
Halk mutlu olmaz, ülke bayındır olmaz.)

Vahit Türkt, **Ali Şir Nevâyî Vakfiye, İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2015, s.57.

⁴Devran, Bibixonim, s. 73. (*Hoş ülküm, lutf etti Huda, ulusunun kabulunu bahş etti...*)

⁵Devran, Bibixonim, s. 77. (*Kim ki bir kalbi kırığın gönlünü kazansa, viran olmuş Kabe'yi abâd etmiş sayılır...*)

Hirat'tan yola çıkan kervan başı Hazan lakaplı yaşlı derviş Ali Şir Nevai'nin dizelerini ezbere okur:

*Menikim, bu savdo nazor ayladi,
Havas ilgida beqaror ayladi.*

*Ne imonki, topgay qaroru sukun,
Birovki, bu fikr etgay oni zabun.*

*Urarman qadam toki borg'uncha gom,
Ki, bo'lg'ay, muyassar menga ushbu kom.
Agar bo'lsa bu yo'lda umrum talaf,
Chu bu yo'ldadir ul ham erur sharaf.*

*Va gar bo'lsam o'z nomima bahramand,
Zihi mulki jovidu baxti baland..¹*

Sadece şiirlerden değil Nevai'nin mensur eserlerinden de alıntılar yapılmıştır. Hayalini gerçekleştirmemiş olmanın üzüntüsü ile Ünsiye'ye dönen Ali Şir Nevai “Vakfiyye” adlı eserini açıp kendi yazdığı şu satırları okur:

*Emdikim hayotim gulshanining bahori xazonga yetishdi va gulshanda ochig'on
yigitlik gullari to'kila kirishti. Savzasi tabiat havosi burudatidan oqardi va lolasi
quhulat sovuq nafaslaridan sarg'ardi, sunbuli serobi marg'ularidan tob ketti va
niholi sarbalandi ajal sarsaridan fano tufrog'iga yiqilurg'a yetti. [...]²*

Montaj tekniği “Osmonda Quyosh Yo'q Edi” adlı hikâye dışında diğer hikâyelerin hepsinde kullanılmış, montaj yapılan kısımlar uygun yer ve zamanda yerleştirilmiştir.

2.7.7.Tasvir Tekniği

¹Devran, Bibixonim, s. 80. (Beni bu sevda güçten düşürdü,
Heves elinde yararsız eyledi.
Bu fikir birini zebûn ettiyse,
Kara ve sükûn bulmasının imkânı yoktur.
Amacıma ulaşincaya kadar yürürüm,
Ki bana müyesser olsun bu arzu.
Eğer bu yolda olsa ömrüm telef,
Bu yolda bu da bana olur şeref.
Eğer amacıma ulaşacak olursam,
Ebedî mülk ve yüksek tâlih bu idi.
Türk, s. 62.)

²Devran, Bibixonim, s. 81. (Şimdi ömrümün gül bahçesi bahardan sonbahara geçti. Ve bahçemde açılan
yigitlik gülleri tökülmeye başladı.

Kelime anlamı “suret, resim” demek olan tasvir edebî metinlerde mekânı, kişileri ve zamanı okuyucunun gözünde canlandırmasına yardımcı olacak şekilde sözcüklerle resmetmektir. Söz konusu unsurları görünür kılar, somutlaştırır. Tasvir, anlatıcı tarafından veya kahramanın ağzından yapılabilir. Tasvir yapan kişi kendi duygularını, düşüncelerini, bakış açısını yansıtıyorsa bu “öznel tasvir”dir. Tasvir edilenler kişiye göre değişmiyor, olduğu gibi yansıtılıyorsa “nesnel tasvir”dir. Sanatçılar bu iki tasvir yönteminden birini seçebildikleri gibi ikisini aynı anda da kullanabilirler. Bu, tasvirin fonksiyonuna göre değişebilir.

Hurşid Devran’ın hikâyelerinde tespit ettiğimiz tasvir çeşitlerinde öznellik ağır basmakla birlikte daha çok mekân, doğa ve kişi tasvirleri yapılmıştır.

“Amir Timur O’g’lining O’limi Haqida Rivoyat” adlı hikâyede savaş sahnelerinin ve Timur’un ordusunun tasvirleri okuyucuyu harekete geçirmek, heyecanı artırmak ve olacakların şiddetini sezdirmesi bakımından önemlidir:

Yo’lga tushgan qo’shindagi askarlarning son-sanoq’i yo’q edi. Ularning otlari ming farsangdan ortiq yo’l bossayam hali toliqmagan va shamoldek uchqur, qilichlari olmosday o’tkir, yuraklariga qo’rquv tushmagan edi. Qo’shin shunday shiddat bilan borardiki, qo’yo saraton mahali qamishzorga tushgan o’tdek to’xtovsiz edilar. Boshlaridagi simobiy dubulg’alar kun tig’ida yalt-yult tovlanar ekan, o’sha zamonda yashagan muarrix ta’riflagandek, “qo’shin kejim, zirh va javshanlar ko’pligidan temir tog’i kabi edi, go’yo temir tog’i erib ketib, daryo bo’lib oqib borar, bu qoim yuz ming koinotni yutib yuboradigan ulkan nahangdek jilvagar edi.”¹

Dam o’tmay temir tog’ erib, ulkan oqimga aylandi va kechagina o’tilgan, hali chang-to’zoni bosilmagan yo’llardan ilondek buralib oqa boshladi².

Ordu ve savaş sahnelerinin tasvirleri dışında sanatçının doğaya özellikle gökyüzüne dair tasvirlerle yer verdiği görülmektedir:

Tuni bilan davom etgan jang tong yorishgach, battar avj oldi. Kechasi qo’zg’algan shamol va bir-ikki tomchilab o’tgan yomg’ir tinib, osmon shundayam yarqirar

¹ Devran, Bibixonim, ss.16-17. (Yola çıkan orudaki askerlerin haddi hesabı yoktu. Atları bin fersahtan fazla yol gitse yorulmayan, rüzgâr gibi hızlı atlardı. Kılıçları elmas gibi keskin, yürekleri korku nedir bilmezdi. Ordu o kadar hızlıydı ki sanki yaz sıcağında kamışlara düşen ateş gibi aralıksızdı. Başlarındaki gümüş renk başlık ara sıra parlar, o zamanın tarhiçilerinin anlattığına göre “ordu zirh ve cevşenlerin çokluğu ile demirden bir dağ gibi görünürdü. Sanki demirden dağ eriyip gidip denize dönüşür dünyayı yutan bir köpekbalığı gibi hareketli idi.)

² Devran, Bibixonim, s.19. (Vakit geçmeden demir dağ eriyip büyük bir dalgaya dönüştü ve henüz sertleşmemiş toprak yollardan yılan gibi kıvrılıp akmaya başladı.)

*ediki, bamisoli artilgan shishadek beg'ubor edi. Osmonda bir hovuch bulut ham ko'rinmasdi. Yoz quyoshi shunday mehr bilan odamlarga, chechaklarga, dala-yu dashtlarga, yuksak tog'larga o'z nurini sochardiki, bo'layotgan voqealar o'ngda emas, tushda ko'rinayotgandek tuyulardi.*¹

Kişilerin fiziksel tasvirlerine ayrıntılı olarak yer verilmemektedir. Ancak “İskandar Maqduniy Va Sak Cho'poni” adlı hikâyede İskender'in at üstündeki görüntüsü şöyle tasvir edilir:

*Iskandarning boshidagi yunonlarning dong'i ketgan ustasi Teofil yasagan obdor dubulg'a qaynoq sahro quyoshi ostida yaraqlab turar, dubulg'aga ulangan po'lat halqachalar esa yigitning bo'ynini kutilmagan xavf-xatardan to'sib turardi. Sitsiliyalik, qurolsozlar yasagan qirmizi sovut ostidan kanopdan to'qilgan qo'shqavat javshan yosh jahongir vujudini mahkam siqib olgan. Belida Xitoy podshosi tuhfa qilib yuborgan, qushdek yengil bo'lsa-da, puxta ishlangan keskir qilich. Iskandarning jangdagi ishonchi, joni-dili shu qilichi edi. Yelkasida usta Gelikon qo'lidan chiqqan va minnatdor rodosliklar sovg'a qilgan yengil yoping'ich. Iskandar ot ustida shamolday ucharkan, yelkasidagi yoping'ich o'ziga xos bayroqqa aylanar, u qayerda paydo bo'lsa, osha yerda askarlar ruhlanib, yanada shiddatliroq jang qilishar, har bir jangchi bu bayroqni himz etib halok bo'lishni o'ziga sharaf deb hisoblardi. Iskandar buni yaxshi bilgani uchun ham jang payti yoping'ichini yechmasdi...*²

“Osmonda Quyosh Yo'q Edi” adlı hikâyede ise hikâyenin adından da belli olduğı üzere gökyüzü ve sonbahar tasvirleri konuya uygun bir ortam hazırlar niteliktedir. Hikâye bulutlu bir sonbahar gününde başlar ve yine kasvetli, güneşsiz bir havada sona erer:

*Kuz osmonini bulut qoplagan, havo nam. Quyosh mag'rib tomonga og'gan sayin salqin achchiq izg'iringa aylanib bormoqda.*³

¹ Devran, Bibixonim, s. 27. (Gece boyu devam eden savaş gittikçe şiddetlendi. Gece artan rüzgâr ve bir iki damla yağın yağmur dinmiş, gökyüzü öylece parlıyor idi. Hiç bulut yoktu. Yaz güneşi ışığını insanlara, çiçeklere, dağa taşa öyle şefkatle saçıyordu ki sanki olanlar gerçekte değil, rüyada olmuş gibiydi.)

² Devran, Bibixonim, s.37. (İskender kafasında Yunanlıların meşhur ustası Tefoil tarafından yapılmış berrak demir başlık sıcak çöl güneşi altında parlar durur, başlığa bağlanmış çelik halkalar ise İskender'in kafasını tehlikelerden korurdu. Belinde Hitay padişahının hediye ettiğı kuş gibi hafif ama sağlam keskin kılıç. İskender'in savaştaki dayanağı, var yoğun bu kılıç idi. Omzunda usta Gelikon'un elinden çıkmış ve minnettar Rodoslular tarafından hediye edilmiş hafif pelerini. İskender at üstünde rüzgâr gibi uçarken omzundaki pelerin kendine has bir bayrağa benzerdi. o nerede görünse askerler şevklenir daha şiddetli savaşır, bu bayrak için ölmeyi kendilerine şeref sayarlardı. İskender bunu iyi bildiğı için savaş zamanı bu pelerini hiç çıkarmazdı.)

³ Devran, Bibixonim, s.48. (Sonbahar asumanını bulut kaplamış, hava nemli. Güneş batıya doğru akan serin, acı bir rüzgâra dönüşmekte.)

Kapalı mekân tasvirine yer verilen tek hikâyede Uluğbey'in konakladığı oda köhne ve soğuk bir yer olarak tasvir edilir.

Mekân, okuyucuya gerçekleşecek olayları sezdirmek için, anlatıma destek sağlayacak şekilde kullanılmış diyebiliriz.¹

*Xona sovuq edi. Osti zax, toshdek qora yer. Necha o'n yillardan beri odam nafasi isitmagan, g'urbatga cho'kkan kulbaning har burchagida namgin qorong'ilik hukm suradi. To'rt tomon devori suvog'i to'kilgan. Qorong'i go'rdek zax uyning bir burchagida xunuk yasalgan o'choq bor, xolos. Ko'hna kulbaning teshik-teshigidan izillab shamol urib, boshpanani kimsasiz sahroga aylantirib, muzlatib yuborgan.*²

*Romantik tasvirin amacı, bir duygusal hava (mood) yaratmak ve bunu sürdürmektir. Genel atmosferin ve genel etkinin hikâye yapısına, kişilere hakim durumda olması istenir.*³

Fiziksel tasvir en belirgin biçimde bu hikâyede yapılmıştır. Uluğbey'in oğlu Abdülaziz Mirza şöyle anlatılır:

*Xiyol ko'tarinki qirra burni, yupqa lablari bilan otasining qoshlariga o'xshash ingichka, qalamdek chizilgan qop-qora qoshlariga qarab Abdulazizni Samarqandning en go'zal yigiti deyish mumkin.*⁴

*Romantik yazarlar, kişisel duygularının, şairane hayallerinin ifadesi olan öznel tasvirlerle yer verirler. Tasvir, bir bakıma iç dünyanın daha iyi ifade edilmesi için bir araç olarak düşünülür.*⁵

Hurşid Devran'ın hikâyelerinde de böyle olmuş, tasvirler öznel çizgide, kısa ve okuyucuyu sıkmayacak niteliktedir.

2.8.Üslup

¹ Stevick, ss. 161-162.

² Devran, Bibixonim, s.52. (Oda soğuktu. Rutubetli, yerler taş gibi karaydı. Yillardır insan nefesinin ısıtmadığı gurbette kalmış kulubenin her köşesinde karanlık hakimdi. Dört duvarın sıvası dökülmüş. Karanlık mezar gibi rutubetli bu evin bir köşesinde çirkin bir ocak var o kadar. Köhne kulubenin oyuk yerlerinden rüzgar girip burayı ıssız çöllere benzetip dondurmuş.)

³ Rene Wellek, Austin Warren, **Edebiyat Teorisi**, Çev. Ömer Faruk Huyugüzel, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011, s.258.

⁴ Devran, Bibixonim, s.55. (Kenarları belli belirsiz oynayan burnu, ince dudakları, babasının kaşlarına benzeyen ince, kalem gibi kapkara kaşlarına bakıp Abdülaziz'in Semerkant'ın en güzel delikanlısı olduğunu söylemek mümkün.)

⁵ Çetin, s.142.

Üslup, kişinin duygu ve düşüncelerini kendine özgü bir tarzda ifade etmesidir. “Stilistik”, “biçem”, “tarz”, gibi değişik terimlerle de karşılanan “üslup” hakkında birçok tanım yapılmıştır:

Üslup; belli bir duyuş, görüş ve birikime sahip olan sanatçının hayatı boyunca edindiği tecrübe ve tavırlarla seçtiği konuyu, biçim ve içeriğin belirlediği vasıta ve yöntemler kullanarak kendisine has bir biçimde ördüğü kelimelerle anlatmasından doğan bir edebî değer unsuru ve ölçüsüdür.”¹

Üslupta ne anlatıldığı değil nasıl anlatıldığı üzerinde durulduğundan bu bölümde Hurşid Devran’ın hikâyelerini yazarken seçtiği ifade tarzlarından, ifadenin kaynaklarından ve işlevlerinden söz edilecektir.

Hurşid Devran’ın hikâyelerinin genel özelliği “tahkiye” üslubuna dayanmasıdır. Sözlü dönemde daha belirgin olan anlatıcının yazılı edebiyatta itibari bir özellik kazandığı malumdur. Hurşid Devran’ın hikâyelerinde “hakim bakış açısı” tercih edildiğinden anlatıcının varlığı çok da gizli değildir. Hatta bazı hikâyelerinde okuyucu karşısındaymış gibi konuştuğuna “anlatıcı ve bakış açısı” bölümünde değinmiştik.

Geleneksel halk hikâyeciliği üslubuna yakın bir üslubu olan bu hikâyelerde yazar gerektiğinde anlatımı “özetleme” şeklinde yapar. Çok uzun süreçler söz konusu olduğundan özellikle kahramanların hayatlarına dair gereksiz görülen veya üzerinde durulmak istenmeyen bölümler atlanır.

Sanatçının üslubunun genel anlamda açık ve sade bir üslup olduğunu söyleyebiliriz. Hakim olan üslup tarzı “basit (sade) üslup” olmakla birlikte en çok diyaloglarda bu üslup tercih edilmiştir. Bununla birlikte daha çok tasvirlerle yer verilen “orta üslup” ve duyguların, heyecanların ifade edildiği “yüksek üslup” tarzlarını bir arada kullandığını görmekteyiz. Hikâyelerin yazıldığı dönemi ve yazılış amaçlarını göz önünde bulundurduğumuzda açık ve sade cümlelerin tercih edilmesi kaçınılmazdır. Çoğunlukla konuşma diline yakın sayabileceğimiz üslubun zaman zaman tasvirler, benzetmeler, uzun ve birleşik cümlelerle duygusal bir kimlik kazanarak “sanatkârane üslup” havasına girdiği olmuştur. Ancak söz sanatlarına çok fazla yer verilmeyen, edebî dilin tasvir ve benzetmelerle sınırlandırıldığı bu üslubun hiçbir hikâyede olayın önüne

¹ Ahmet Çoban, **Edebiyatta Üslûp Üzerine**, Akçağ, Ankara, 2004, s.16.

geçmediğini belirtmeliyiz. Konuya, amaca ve döneme uygun olarak açık ve anlaşılır olmak hedeflenmiş ancak nihayetinde edebî bir metin yazmanın gereği olarak sanatçı büsbütün konuşma dili çizgisinde kalamamıştır. Kısa cümlelerin daha çok tercih edildiği hikâyelerde ara sözlü cümleler, aktarma cümleleri ve birleşik cümlelere de yer verilmiştir. Tek seferde birden çok bilgi vermeye çalışan sanatçının ara sözlü cümlelere her hikâyesinde rastlamak mümkündür:

*Hijriy sakkiz yuzinchi, milodiy 1398-yilning bahorida Amir Temur yangi bog'i – Bog'i Dilkushoda mislsiz tantanalar bilan Xizrxo'janning qizi o'n ikki yashar To'kalxonimni o'z nikohiga qabul qildi.*¹

*Bu bebaho dur-u gavhar bilan ziynatlangan quti-kichkina sandiqcha edi.*²

*Karvon ahli ichida hammani shoshiltirib q'ayrat qiloyatgan, qora qashqa ot mingan, moshkichiri soqoli kishi—Mirzo Ulug'bekka hamroh qilib tayinlangan Hoji Muhammad Xisrav edi.*³

Basit yapılı cümlelerle birlikte birleşik yapılı ve bağlı cümleler oldukça fazla kullanılmıştır:

*Tug'ishgan birodarining bu qapni eshitib, amirzoda Muhammed Sulton ham o'rnidan turdi.*⁴

*Kitoblardan ma'lumdirkim, Hindiston yo'li ko'p mashaqqatlidir.*⁵

*Yigirma yashar jahongir ustoz Aristotelning "Qarilik—donishmandlik" degan hikmatini esladi-yu, baribir fikrini o'zgartirmadi...*⁶

*Eshik g'iyqilab ochilib, mulozim dasturxon yig'ishtirishga kirganda, Mirzo Ulug'bek unga xona o'rtasidagi o'chogga o't qalashni buyurdi.*⁷

*U hech qachon haqdan qo'rqishni esdan chiqarmadi, boshiga mashaqqatlar tushganda, sabr ve chidam bilan Allohga sig'indi.*¹

¹ Devran, Bibixonim, s. 8. (Hicrî sekiz yüzüncü, miladî 1398 yılının baharında Emir Timur yeni bahçesi Bağ-ı Dilküşâ'da emsalsiz törenlerle Hızır Hoca'nın kızı on iki yaşındaki Tokal Hanım'a nikah kıydı.)

² Devran, Bibixonim, s. 38. (Bu paha biçilemez mücevherlerle süslü kutu küçücük bir sandık idi.)

³ Devran, Bibixonim, s.49. (Kervan içinde herkesi derleyip toparlayan, kara at binen saçlı sakalı ağarmış kişi Mirza Uluğbey'e yol arkadaşı olarak görevlendirilen kişi Hoca Muhammed Hisrev idi.)

⁴ Devran, Bibixonim., s.9. (Öz kardeşinin bu sözünü duyup, Emirzade Muhammed Sultan da yerinden kalktı.)

⁵ Devran, Bibixonim, s.9. (Kitaplardan bilindiği üzere Hindistan yolu pek meşakkatlidir.)

⁶ Devran, Bibixonim, s.40. (Yirmi yaşındaki cihangir, ustası Aristo'nun "yaşlılık-bilgelik" sözünü hatıladı da yine de fikrini değiştirmede.)

⁷ Devran, Bibixonim, s.53. (Kapı açılıp görevli yiyecek bir şeyler getirdiğinde Uluğbey ondan odadaki ocağı yakmasını istedi.)

Genellikle fiil cümlelerinin kullanıldığı hikâyelerde devrik cümle neredeyse hiç kullanılmamıştır. Açıklama ve tasvir kısımlarında birleşik ve bağlı cümleler tercih edilirken konuşmalarda ve aktarmalarda kısa cümleler kullanılmıştır. Kişiler sosyal statülerine uygun konuşturulmuştur. Özellikle halktan kimselerin hükümdara hitap şekilleri, bazı kahramanların konuşmaları -cesurca olmasının yanı sıra- gerçekçidir de. Konuşma tarzı farklı da olsa bir hükümdarla konuşurken nasıl hitap edilmesi gerektiğine dikkat edilmiştir. Aynı şekilde gücü temsil eden kahramanların konuşmaları da kişiliklerine uygundur. Kesinlik ve kararlılık bildiren ifadeler kullanılır.

“Amir Temur O’g’lining O’limi Haqida Rivoyat” adlı hikâyede Timur oğlundan haber alamamakta iken idam ettirdiği kale bekçisinin babasının huzuruna çıkmak istediğini öğrendiği zaman “*Tezroq cholni huzurimga olib kiring!*”² şeklinde verdiği tepki öfkesini ve telaşını yansıtan bir ünlem cümlesidir.

“Osmonda Quyosh Yo’q Edi” adlı hikâyede artık tahttan indirilen padişah olarak bilinen Uluğbey’e karşı saygıda kusur etmemeye çalışan Hacı Hüsrev şöyle seslenir:

*“A’lahozrat, tun qo’nmasdan bir manzilga yetsak,-dedi u.”*³

Hurşid Devran’ın üslubunda belirleyici olan faktörlerden biri de sözlü kültüre yer vermesidir. Atasözleri, türküler, vecizeler ve yazılı döneme ait beyitlere hikâyelerde rastlanmaktadır. “Amir Temur O’g’lining O’limi Haqida Rivoyat” adlı hikâyede geçen “*Turgan suv sasiydi, yurgan odam yasharadi.*”⁴ atasözü ve aynı hikâyede öldürülen oğlunun ardından babasının ağıt tarzında söylediği türkü örnek gösterilebilir:

*Voy, o’g’lima voy o’glim,
Yigitlarning nobudi.
Ko’tarilmay qoldi-ya,
O’g’ilginam tobuti.[..]*⁵

¹Devran, Bibixonim, s.67. (*O, hiçbir zaman Allah korkusunu aklından çıkarmadı, başı sıkıştığında sabır ve inanç ile Allah’a sığındı.*)

²Devran, Bibixonim, s.31. (*Çabuk ihtiyarı huzuruma getirin!.*)

³Devran, Bibixonim, s.49. (*Alâ hazret, akşam olmadan bir yerde konaklasaki,- dedi.*)

⁴Devran, Bibixonim, s.13. (*Durgun su kokar, hareket eden adam gençleşir.*)

⁵Devran, Bibixonim, s.22. (*Vay oğluma- vay oğlum, yiğitlerin helak olanı. Kaldırılmadan kaldı ya, Oğulcuğumun tabutu [...]*)

“İskandar Maqduniy Va Sak Cho’poni” hikâyesinde İskender’in çoban hakkında karar verdiği sahnede İlyada’dan yapılan alıntı vecize niteliğindedir:

*Har bir mard-la, hordiq bilmay, otoshona jang qilsin har mard!*¹

“Navoiy Armoni” adlı hikâyede Ali Şir Nevai’nin şair kimliğine yakışan şekilde fikirlerini özetleyen beyitlere yer verilmiştir:

*Xush ulkim, anga lutf birla Xudo,
Ulusning qabulini qildi ato...*²

Aynı hikâyede özlü sözlere de rastlamak mümkündür:

*Kimki bir ko’ngli buzug’ning xotirin shod aylagay,
Oncha borkim, Ka’ba vayron bo’lsa obod aylagay...*³

Hirat’tan yola çıkan bir kervanın başındaki yaşlı bir dervişin Ali Şir Nevai’ye dua edip onun beyitlerini mırıldanarak yoluna devam etmesi Ali Şir Nevai’nin şair kimliği ile de tanınıp sevildiğini gösterir:

*Menikim, bu sevdo nazor ayladi,
Havas ilgida beqaror ayladi.
Ne imonki, topgay qaroru sukun,
Birovki, bu fikr etgay oni zabun. (...)*⁴

Hikâyelerinin hepsi “1990-1995” yılları arasında yazıldığından bu kısa dönemde yazarın üslubunun değişmesi beklenemez. “Bazı sanatçıların hayat felsefeleri ve kişisel dünyaları sürekli olduğundan ve sanat hayatları boyunca sezilecek kadar belli bir değişikliğe uğramadığından bu gibilerin üslupları da değişikliğe uğramaz”⁵

¹Devran, Bibixonim, s.45. (*Her bir mert durmak bilmeden, karşılıklı savaşın her bir mert!*)

²Devran, Bibixonim, s.73. (*Hoş ülküm, lutf etti Huda, ulusunun kabulunu bahş etti...*)

³Devran, Bibixonim, s.77. (*Kim ki bir kalbi kırığın gönlünü kazansa, viran olmuş Kabe’yi abad etmiş sayılır.*)

⁴Devran, Bibixonim, s.80. (*Bu sevda beni darmadağın etti,
Heves, ilgide kararsız etti,
Ne iman ki kararı bulacak sessizlikte
Diğeri, edecek onu zayıf.*)

⁵ Adem Çalışkan, **Üslûp ve Üslûpbilim Üzerine-1: İlk Belirlemeler**, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt. 7, Sayı. 34, Ekim 2014, s. 47.

Yine aynı yıllarda kaleme aldığı kıssalarında da konuların ve üslubun değişmediği görülmektedir. Yazarın edebî eser yazmadaki amacı değişmediği sürece üslubunun da aynı kalacağı açıktır.

3.Şiirler

Özbek edebiyatında şiirin her zaman ayrı bir yeri ve önemi vardır. Çağdaş Özbek şiiri temeli Orta Asya Türk halk şiirine dayanan köklü bir şiirdir. Ait olduğu coğrafyanın ve halkın yaşadığı tarihi, siyasi olaylar neticesinde birçok dönemden geçmiş, şekil ve içerik açısından zaman zaman farklılar göstermiştir. Özbek şiirinde hakim olan vezin hece vezni, nazım şekli ise dördlüktür. Bununla birlikte aruz ölçüsü ve beyit nazım birimi ile de yazılmış şiirler vardır. Özbek şiirini tarihi dönemlere ayırma konusunda araştırmacılar farklı tespitlerde bulunmuşlar, Timur Kocaoglu ise Özbek şiirinin tarihi dönemlerini şu şekilde ayırmıştır:

- 1- *Geçiş Dönemi (1860-1910): Çağatay şiirinden modern şiire geçiş.*
- 2- *Cedit (Yenilikçi) Dönemi (1910-1930): Lirik (içten) ve özgün şiirler.*
- 3- *Sovyet Dönemi (1930-1991): Propaganda ve Lirik şiir yan yana.*
- 4- *Bağımsızlık Dönemi (1992'den sonra): Lirik şiir ağırlıklı.¹*

Çalışmamızın konusu olan Hurşid Devran Bağımsızlık Dönemi şairlerinden olmakla birlikte şiirlerinin çoğunu bağımsızlığın on yıl öncesinde yazmıştır. Hurşid Devran, İkinci Dünya Savaşı'nın tam ortasında gençlik devresini yaşayan ve savaş sonrası Özbek toplum hayatını gözlemlemiş şairler kuşağındandır.² Lirik, kahramanlık, vatan ve millet sevgisini anlatan şiirleri çoğunlukta olan şair pek çok şair gibi Sovyet sansüründen kaçmak için belli başlı mazmunlar kullanmıştır. Özgürlüğü, bağımsızlığı, ümit etmeyi, aydınlık günleri çağrıştıran kavramlar onun şiirlerinde gökyüzü, güneş, kuşlar, çiçekler, bağlar, bahçeler, yeşil ve beyaz renk, çocukluktur. Geçmişe, tarihe, çocukluk anılarına çok fazla yer veren şair için geçmişte yaşadığını söylemek doğru olmaz. O, her zaman geçmişten ders alınarak geleceğe emin adımlarla ilerlemek gerektiğini savunur. Zamanın gerisinde kalmayan ancak bunu yaparken de tarihini, değerlerini unutmayan bir millet olmayı hayal eder. Sanatçı, geçmişle gelecek arasında bir köprü gibidir.

¹ Timur Kocaoglu, **Çağdaş Özbek Şiiri**, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Ağustos 2015, Sayı.1 , ss. 5-6.

² Emek Üşenmez, **Yeni Özbek Edebiyatı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2013, s. 326.

Hurşid Devran şiirlerinin çoğunluğunu hece ölçüsü ile yazmıştır. Hecenin en çok 9'lu ve 11'li kalıbını kullanmıştır. Aruz ölçüsü ile sadece bir tane şiir yazmıştır. O da “Baxtiyor Vahobzoda G'azaliga Muhammas” adlı şiiridir. Çeşitli nazım şekillerini kullanmakla birlikte en çok dördlük nazım şeklini tercih etmiştir. Bu şiirlerinde sözlü geleneğin etkilerini görmek mümkündür. Dilin sadeliği, duyguların coşkuluğu bakımından bu şiirlerde “koşuk” havası vardır denilebilir. Halk şiirinden etkilenen sanatçının destan türünde de şiirleri vardır. Az da olsa Batı şiirinden etkilenip serbest nazım ve Sone nazım biçimi ile şiirler de yazmıştır.

Şiirleri konu bakımından çeşitlilik gösterse de en çok tarihten ve vatan sevgisinden söz eder. Tarihi olaylar ve şahıslar, rivayetler, insan, tabiat, aşk onun şiirlerinin başlıca temalarıdır. Hurşid Devran'ın şiirleri üzerine Özbekistan'da yapılan incelemelere baktığımızda araştırmacıların aynı noktalar üzerinde durduğunu görmek mümkündür. Bu şiirler açık, sade, lirik (içten) bir üslup ile yazılmış, umutlu, tabiat ile iç içe, halkın sorunlarına duyarlı, vatan ve millet sevgisini anlatan şiirlerdir. Erkin Vahidov, Hurşid Devran'ın “Shahardagi Olma Daraxti” adlı kitabıyla ilgili fikirlerini belirtirken sanatçının üslubu hakkında şöyle söyler:

Xurshidning shoirona nazarida ham, tashbehlarida, she'rining vaznida ham behalovat kechinmalar ruxi va to'qlini sezilib turadi. Uning satirlarida yoshlikka hos otash bor, tug'yon bor.

Xurshidning tasvir uslubida ham o'ziga xoslikni ko'rish mumkin.¹

Hurşid Devran'ın şiirlerinin temelinde “insanı sevmek” vardır. İnsana, tabiata, vatanına duyduğu sevgi ile bakar etrafına. Bu bakış açısıyla gördüklerinde zaman zaman olumsuz vaziyetler olsa da umut her daim vardır. Yaşadığı, gördüğü ve ait olduğu toprakların şahit olduğu her şeyden ilham alabilir. İbrahim Gafurov'un onun şiirleri ile ilgili fikirleri şöyledir:

Tarix dam hayqiradi, dam uzoq sukutga ketadi bu she'rlarda. Xurshid Davronga san'at, kitoblar, tarix, qadim adabiyot ko'proq ilhom beradi. Uning she'rlarida davrimizning ziyoli kishisi obrazi ancha boy kechinmalari bilan gavdalanadi.¹

¹ Erkin Vohidov, Shardagi Olma Daraxti'na Ön Söz, Toshkent Yosh Gvardiya Noshriyoti, 1979, s.2 (Hurşid'in şairâne nazarında da teşbihlerinde de şiirlerinin vezninde de huzursuz düşünceli ruh hali ve coşkusu sezilmektedir. Onun satırlarında gençliğin veridiği ateş ve heyecan var. Hurşid'in tasvir üslubunda da özgünlüğünü görmek mümkün.)

Duygularını, hayata bakışını, mevsimler gibi her biri farklı güzellikte olan insan hallerini sade üslubu ve etkileyici benzetmeleri ile ifade etmekte oldukça başarılıdır. Ahmet Azam, sanatçının yaşam felsefesini bu kadar sade bir şekilde dile getirebilmesini edebî olgunluğu ile açıklar:

*Xurshid dunyoni uzviy aloqadorlikda, umumiy mexrda ko'rishga moyil. U bunday murakkab hayotiy falsafani sodda poetik talqin, bu kamolot yo'lidan borayotgan mahoratdir.*²

Hurşid Devran için yazamamak ölmekle birdir. Bu nedenle şairler susmamalı, fikirlerini ölmek pahasına bile olsa dile getirmelidirler. Bu isyan duygusu şairin şiirlerinde de kendisini hissettirir.

Çalışmamızın bu bölümünde Hurşid Devran'ın

- Shardagi Olma Daraxti³
- Qadrdon Quyosh⁴
- Uchib Boraman Qushlar Bilan⁵
- Tungi Bog'lar⁶
- To'marisning Ko'zlari⁷
- Bolalikning Ovozi⁸
- Qaqnus⁹
- Bahordan Bir Kun Oldin¹⁰ adlı şiir kitaplarındaki toplam 617 adet şiir nazım birimleri, vezinleri ve içeriklerine göre üç ana başlık altında incelenmiştir.

¹İbrahim Gafurov, Bahordan Bir Kun Oldin'a Ön Söz, Toshkent "Sharq" Nashriyoti 1997, s.3. (Tarih kâh haykırır kâh sessizliğe gömülür bu şiirlerde. Hurşid Devran'a sanat, kitaplar, tarih, kadim edebiyat fazlasıyla ilham verir. Onun şiirlerinde çağımızın aydın kişi tipi çok zengin fikirleri ile vücut bulur.)

² Gafurov, s.3. (Hurşid, dünyayı uzvî bir ilgi ve genel bir sevgi ile görebilmekte. Bu karmaşık hayatî felsefesini sade poetik şekilde telkin edebilmesi onun olgunluğundan gelen bir maharettir.)

³ Hurşid Devran, **Shardagi Olma Daraxti**, Yosh Gvardiya Nashriyoti, Toshkent, 1979, (Shardagi)

⁴ Hurşid Devran, **Qadrdon Quyosh**, G'afur Gulom Nomidagi Adabiyot Va San'at Nashriyoti, Toshkent, 1979, (Qadrdon).

⁵ Hurşid Devran, **Uchib Boraman Qushlar Bilan**, G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot Va San'at Nashriyoti, Toshkent, 1983, (Uchib Boraman).

⁶ Hurşid Devran, **Tungi Bog'lar**, Yosh Gvardiya Nashriyoti, Toshkent, 1981, (Tungi).

⁷ Hurşid Devran, **To'marisning Ko'zlari**, Yosh Gvardiya Nashriyoti, Toshkent, 1984, (To'marisning).

⁸ Hurşid Devran, **Bolalikning Ovozi**, G'afur Gulom Nomidagi Adabiyot Va San'at Nashriyoti, Toshkent, 1986, (Bolalikning).

⁹ Hurşid Devran, **Qaqnus**, Yosh Gvardiya Nashriyoti, Toshkent, 1987, (Qaqnus).

¹⁰ Hurşid Devran, **Bahordan Bir Kun Oldin**, Sharq Nashriyot, Toshkent, 1997, (Bahordan).

Sanatçının tercüme ettiği şiirlerinden oluşan Dengiz Yaproqları ve Qirg Oshiq Daftarı adlı eserleri ve muhtelif dergilerde yayımlanan tercüme şiirleri incelemeye tabi tutulmamıştır.

3.1.İçerik

Hurşid Devran, şiirlerini daha çok tarihi anlatmak, milli bilinci kuvvetlendirmek amacıyla yazmış olsa da bunun dışında farklı konu ve temaları da ele aldığı görülmektedir. Tabiat, aşk, çocukluk, sanat, hayat, ölüm gibi temalarla da yazdığı şiirlerin sayısı oldukça fazladır. Şiirlerini içeriklerine göre tek tek incelediğimizde ortaya çıkan başlıklar şöyledir: “Vatan ve Millet Sevgisi”, “Tarih”, “Sanat, Sanat Hakkındaki Fikirleri ve Sanatçılar” “Çocukluk Anıları ve Geçmişe Özlem”, “Aşk/Kadın”, “Tabiat ve Tarım”, “Yaşam, Ölüm, Zaman” “Şairin Kendi ‘Ben’ini Anlatan Şiirler” “Diğer Şiirler”.

İçeriklerine göre şiirlerin özet tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo:1 İçeriklerine Göre Şiirler		Adet
1	Vatan ve Millet Sevgisi	69
2	Tarih	50
3	Sanat, Sanat Hakkındaki Fikirleri ve Sanatçılar	85
4	Çocukluk Anıları ve Geçmişe Özlem	37
5	Aşk/Kadın	76
6	Tabiat ve Tarım	102
7	Yaşam, Ölüm, Zaman	55
8	Şairin Kendi "Ben"ini Anlatan Şiirler	100
9	Diğer Şiirler	43
TOPLAM		617

3.1.1.Vatan ve Millet Sevgisi

Hurşid Devran’ın vatan ve millet sevgisini dile getirdiği şiirleri şunlardır: Vatan, [Samarqand bu...], Payravi Dor Yohud Ashurali Mahramning So’nggi Qo’shig’i, Ona Tilim, Turkiston, Samarqand Haqida Oddiy Satrlar, Bobur Haqida Misralar, Kutlurebidagi Haykal [Shunday yashil mening...], Bulbulni Ko’rmoq, [Men sizni...], Erib Ketar Xira Tumanlar..., Samarqand Haqida Qoshiq [1-Kunduz, 2-Tun, 3-Tong], Qadimgi Qoshiq, Eski Shahar, [Quchog’inga boshimni Qoydim...], [Bu devorlar...],

Jangchi Haqida Rivoyat, [Jang tugadi...], “O‘zbekiston”ni..., Tumor Haqida Rivoyat, Pushkin Haqida Ikki She‘r..., Falastin Jangchisi, Samarqanddagi Ozodlik Haykali Qoshida O‘ylar, Sofiya.”Bajur” Mehmonxonasi, Chililik Do‘stlarga, [Men sevaman O‘zbek dalasin...], [Qoradaryo bo‘yi ko‘kmak yulg‘unlar...], O‘glim Temurga, Qurbonjon Ona, Qadimdan Qaim Qoshiq, Ona Tili Haqida Ballada, Vatan, 1-2-3, Qaqnus, Jangchi Oti, [Bu qoshiq tun ichidan kelar...], Shipka Tepasida, [Bayroqlarga shamol kerak!...], Paxtazor, Vataniga Qurbonlar Qaytsa, [Ravoqqa chiq...], [Buncha qo‘rqoq bo‘lmasang...], [Siz uchun Vatan yoq...], Yana Osha Kunlar Qaytar Deb, [Qorqmay kir qora tunga...], Erk Guli, [Qaysi uyda...], Munavvar Qori va O‘lim, [Yulduzlari g‘ujg‘on...], [Uch kun bo‘ldi...], Sarob, Padarkush, Bobur, Bemorlikda, Tarobiy Maqbarin Buzmadilar, Munavvar Qori Va O‘lim, Yo‘q..., Talab, Tergovchi, Ishonch, Zanjir, [Samarqand, za‘faron...], Uxlaganlar, Uyg‘oning, Shamni O‘chirdilar, [Sening ishing...], Qizil Imperiyani Qo‘msagan Kimsalarga. Bu shiirlerinin sayisi 69’dur.

Hurshid Devran’in shiirlerinin bir ozelligi chesitli konularda olsalar dahi hepsinin arka planinda, shairin vatanina ve milletine duyduqu sevgi vardir. Asktan bahsederken de, tabiattan bahsederken de sozu vatan sevgisine getirebilir veya bunu okuyucuya hissettirebilir. “Vatan” kavrami Hurshid Devran’in shiirleri ile ozdeslesmistir. Bu konudaki fikirlerini en acik sekilde dile getirdigi shiirlerinden biri olan “Vatan” adli shiirinde sevgisini doyasıya dile getirmek ve Ozbek halkını da bu coşkuya dahil etmek ister:

*Dilingizda bo‘lsin quvonchi, g‘ami,
Kitoblarda emas, qog‘ozda emas,
Bo‘zda yashaysizmi, buxorodami,
Siz bilan barobar u olsin nafas.¹*

*Kalbinizde olsun sevinci, gami,
Kitaplarda degil, kaqıtta degil,
Bahcelerde mi yashiyorsunuz,
Buhara‘da mi,
Sizinle beraber alsin o nefes.*

Bir yeri “vatan” yapan uzzerinde yashayanlardir. Shair de boyle duşunerek halkı goreve chagırıyor. Bu duyguyu, sevgiyi yashayıp yashatmalarını istiyor. Buyuktan kucuge herkese asılanması gereken bu duygu en cok da gelecek nesile aktarılmalı:

Bolangizni belab qo‘ying tush

Yavrunuzu koyun gece vakti,

¹ Devran, Uchib Boraman, s. 3.

payti,
Tollar belanchakni uchirsin
ko'kka
Ammo siz boshida allalar ayting,
Vatan tuyg'usini soling yurakka.¹

Söğütler beşiği uçursun göğe

*Ama siz başında ninniler söyleyin
Vatan duygusunu salın yüreğe.*

Hurşid Devran ilk çocuğu Timur dünyaya gelince kendisine ithafen [O'g'lim Temurga] adlı şiirini yazar. Oğluna vatan topraklarını tanıtır. Bu topraklar atalarının kanı, anaların gözyaşları ile ıslanıp katılmış topraklardır. Oğlunun bu topraklarda emin adımlarla yürümesini, kendi vatanında olduğunu hissetmesini ister. Bir gün yere düşerse yeniden ayağa kalkmak için bu topraklardan güç alacağını vurgular ve oğlundan bu topraklar için daima ilerlemesini ister. Oğlu üzerinden bütün Özbek gençlerine seslenir:

*Yiqilsang, emaklama,
Emaklaganim yetar, o'g'lim.
Qad tiklashni o'rgan,
Shuning uchun bizga berilgan
Bu yer- bu vatan.²*

*Düşersen, emekleme
Emeklediğim yeter, oğlum.
Ayağa kalkmayı öğren,
Bunun için bize verildi
Bu yer bu vatan.*

“Padarkush” adlı şiirinde babası Uluğbey'i öldüren Abdulatif'i “pederkuş” olarak anmakta, kendi neslini ve gelecek nesilleri aynı hatayı yapmamaları konusunda uyarmaktadır. Vatanına sahip çıkmamayı, tarihini bilip atalarını tanımamayı da bir nevî “pederkuş”luk olarak görür. Şair, hayalinde Uluğbey ile konuşur ve ona oğullarını sorar:

*O'sha dam zulmatdan keldi bir
sado:
“Birisi shahiddir, birisi qotil,
Uchinchisi esa,
Uchinchisi, voh,
Hamon uxlab yotar, bu sensan,
g'o'fil!”³*

O sırada karanlıktan geldi bir ses:

*“Birisi şehittir, birisi katil,
Üçüncüsü ise,
Üçüncüsü, vah,
İşte uyuyup yatar, bu sensin gafil!*

Uluğbey'in gaflet uykusundaki üçüncü oğlu şairin kendisi yani kendi neslidir. Şair burada Uluğbey'in ağzından kendi nesline ve gençlere mesajlar verir:

¹ Devran, Uchib Boraman, s.3.

² Devran, Qaqnus, s.46.

³ Devran, Bahordan, s.145.

*Men shunda angladim,
Uyg'onmoq kerak,
Qorda ungan guldak to'lg'onmoq
kerak,
Adoqsiz tunlarni yoritmoq uchun

O'g'illar barchasi to'lg'onmoq
kerak.¹*

*Ben şimdi anladım,
Uyanmak gerek,
Karda açan çiçek gibi canlanmak
gerek,
Karanlık geceleri aydınlatmak
için
Bütün oğullar toplanmak gerek*

Şair, artık bu gaflet uykusundan uyanma, geçmişin kara günlerini geride bırakıp aydınlık günler inşa etmek için harekete geçmeye çağırır.

Şaire göre geçmişten gelen manevi mirasa sahip çıkılmalı, atalarının hatırası canlı tutulmalıdır. Vatan, insanın sahip olduğu her şeydir. Sevinç, üzüntü hayata dair her şeydir. Tıpkı bir insan gibidir:

*Vatan- bu dildagi quvonch,
qayg'u,
Uni tirik saqlar yurakdagi sas.
Vatan- bu yagona quyoshga
o'xshas,
Vatan ham odamdek oladi nafas.²*

*Vatan- bu kalpteki sevinç, kaygı,
Onu canlı tutar kalpteki ses.
Vatan- bu yegâne güneşe benzer,
Vatan da insan gibi alır nefes.*

[Quhog'ingga boshimni qo'ydim...] adlı şiirinde şair vatanına seslenir. Onu bir ana kucığına benzetir. Atalarının yazdığı beyitlere benzettiği vatani sevgisini katarak okuduğu bir şiirdir onun için. Vatan kimi zaman şairin kalbine giden bir yol kimi zaman da atalarının cesaretine şahit olmuş kana bulanmış bir yoldur. Savaş meydanında sabrı tükenen askerler onun adıyla güç toplar, doğa onun adıyla uyanır, güneş onun adı ile doğar. Şiirin sonunda vatanına dair hislerini şöyle özetler:

*Quhog'ingga boshimni qo'ydim,
Sen chekkan dard, hasratda
kuydim.
Suydim sening oqdaryongni men
Hamda qoradaryongni suydim,
Ey, qalbimning onasi, Vatan!³*

*Kucağına başımı koydum,
Seni çektiğim dertte, hasrette
yandım
Yüzdüm senin ak denizini
Hem de kara denizini yüzdüm
Ey, kalbimin anası, Vatan!*

¹Devran, Bahordan, s.146.

²Devran, Uchib Boraman, s.3.

³Devran, To'marisning, s.7

[Men sevaman O'zbek dalasin...], şiirinde şair adeta Özbekistan'ın her karış toprağına duyduğu aşk ile hayat bulur:

*Ochiq ketsin, mayli, ko'zlarim,
Toki so'nggi damgacha sening
Tog'laring aks etsin ularda,
Porlab tursin ularda husning.¹*

*Açık gitsin varsın, gözlerim,
Ta ki son nefesine kadar senin
Dağların aks etsin onlarda,
Parlasın onlarda güzelliğın.*

Bu şiirde aynı zamanda vatanını istediğı gibi sevip kollayamayan bir adamın sitemleri de hissedilmektedir. Dönemin baskıcı siyaseti nedeniyle duygularını doyasıya yaşayıp hayallerini gerçekleştiremeyen ve bundan dolayı hayatından memnun olmayan bir adam görüyoruz.

İnsan, hayatından razı olarak ölmezse gözleri açık kalır mantığından hareket ettiğimizde şiirdeki lirik kahramanın hayatından razı olmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Vatanına olan sevgisini istediğı gibi gösteremediğinden bireysel arzuları istediğı doğrultuda gerçekleşmemiş oluyor.²

Vatan denilince de şairin aklına ilk gelen yer Semerkant'tır. Özbekistan'ın tamamını ana vatan olarak kabul etmekle birlikte Hurşid Devran için doğduğu yer olan Semerkant'ın ayrı bir yeri vardır. Semerkant'ı, Özbekistan'ın yani vatanın eşiğı olarak görmektedir. [Samarqand bu...]³ şiirinde bu duygularını dile getirmiştir.

Doğrudan Semerkant'ı konu alan bir diğer şiir ise "Samarqand Haqida Oddiy Satrlar" adlı şiirdir. Burada Semerkant, şairin atası, anası, çocukluğu ve dert ortağı olarak tanıtılmaktadır. Şehrin kendisini özlediğini, evladını bağrına basmak istediğini, bilerek şairin düşlerine girdiğini söyler:

*U bobolarim tushini so'ylab
bermoqchi,
Faqat qo'r qar sig'armikan ular
bag'rimga.
U mening barcha orzularimni
bilmoqchi,
Faqat qo'r qar sig'armikan ular
bag'riga.⁴*

*O atalarımın düşlerini anlatmak
ister,
Yalnız korkar sığar mı onlar
bağrıma.
O benim bütün arzularımı bilmek
ister.
Yalnız korkar sığar mı onlar
bağrına.*

¹ Devran, Qaqnus, s.43.

² Jumogul Jumaboeva, Xurshid Davron She'riyati Haqida, **20. Asr O'zbek She'riyatida Psixologik Tasvir Mahorati, Monografia**, Toshkent "Fan" Nashriyoti, 2004, s.45.

³ Devran, Uchib Boraman, ss.22-23.

⁴ Devran, Shahardagi, s.21.

Gece, gündüz ve sabah, üç ayrı vakitte Semerkant'tan manzaraların anlatıldığı “Samarqand Haqida Qoshiq”¹ şiirinde şehir bu kez tarihi ile tanıtılmaktadır. Bibi Hanım, Şah-ı Zinde ve bu topraklarda yatan büyüklere değinilmektedir.

Türkistan, şairin hep gitmek istediği ama bir türlü gidip göremediği bir şehirdir. Bir gün elbet gidecek ve bu şehirde milli – manevî duyguları canlanacaktır. Sabahları yaprakların hışırtısı ile uyanacak ve doğa, şairin kulağına Dîvânu Lugâitî't Türk'ten sözler fısıldayacaktır. Şair zaman zaman bu gidişi hayal edip duygulandığını “Turkiston” adlı şiirinde şöyle anlatır:

*Ba 'zan qilgum uni tasavvur:
Cheksiz dala, qari ang 'izlar.
Qizil g 'ishtli gumbaz uzra nur,
Uzun- uzun kokıllı qizlar.²*

*Bazen onu hayal ederim:
Sonsuz kırlar, ihityar anızlar.
Kızıl tuğlalı gümbaz üzerine ışık,
Uzun uzun kahküllü kızlar.*

Burada Türkistan şehri ile aynı zamanda tüm Türklerin birliği anlamında bir ülkü olarak Türkistan hayal edilmektedir.

Ana vatanı Semerkant'a duyduğu hasret ile ölen ve ömrü boyunca Semerkant'ın hakimi olarak kalmak isteyen Zahiriddin Muhammed Babür'ün vatan sevgisi ve özlemi “Bobur Haqida Misralar” ve “Bobur” adlı şiirlerde dile getirilmektedir. Son yıllarını hastalıklarla mücadele ile geçiren Babür Hindistan'da ölünce Agra şehrine defnedilir. Hurşid Devran'ın dizelerinde “Gurbette ölen garip” olarak nitelendirdiği Babür'ün mezarı yıllar sonra oğulları tarafından Kabil'e taşınır. Bu olayı şair “Bobur Haqida Misralar” adlı şiirinde şöyle anlatır:

*Tunlari Dehlining sukunatini
Buzdi qabrtoshi... Oxir bildilar.*

O 'g'illar ahd aylab, ota qabrini

Yurtiga yaqinroq olib keldilar.³

*Geceleri Delhi 'nin sessizliğini
Bozdu mezarı... Sonunda
anladılar.*

*Oğullar ahd edip babalarının
mezarını*

Yurduna yakın yere getirdiler.

¹ Devran, Tungı, s.18.

² Devran, Uchib Boraman, ss.42- 43.

³ Devran, Shahardagi, s.26.

“Bobur” adlı şiirde ise şair Babür’e seslenir. Babür’e atalarının topraklarını bırakıp nereye gittiğini sorar. Babür’ün son demlerinde hastalığı nedeniyle çektiği azap vatanına duyduğu özlemle birleşip son derece ızdırap verir:

*Alam bilan yuragi urar,
Shivirlaydi titroq lablari:
“Hamma yerdan ko’rinib turar
Samarqandning minorolari”.*¹

*Elem ile kalbi çarpar,
Fısıldıyordu titrek dudakları
“Nereden görünüp durur
Semerkant’ın minareleri.”*

Atalarından kalan manevi mirasa, toprağına, millet olma bilincine her şeyden çok değer veren Hurşid Devran için anıtlar, heykeller de geçmiş zaferlerin timsali olarak durmakta, halkına güç vermektedir. Şair kimi zaman bu heykellerin karşısında duygularını dile getirir, içindeki bağımsızlık arzusu kuvvetlenir. Bu topraklar için savaşmış can veren kahramanları yad eder. “Erk” ve “azatlık” kelimelerini sıkça kullandığı şiiri “Samarqanddagi Ozodlik Haykali Qoshida” bu durumun bir örneğidir:

*Ko’z o’ngimda birdan jonlanar
moziy,
Ko’z o’ngimdan birdan kechar
zamonlar.
Qulog’imga yetar erlar ovozi,
Yerdan yaproqlarga sachrayur
qonlar.*

*Gözümün önünde birden canlanır
mazi,
Gözümün önünden birden geçer
zamanlar.
Kulağıma gelir erlerin sesi,
Yerden yapraklara sıçrar kanlar.*

*Daraxtlar erk deya kurashgan
lashkar
Qoliga inkilob bergan yalovdek,
Daraxtlar- erk deya navkiron
askar
Yangan, ozodlikning qalbi-
olovdek.*²

*Ağaçlar erk diyen savaşan asker
Eline inkilap veren bayrak gibi,
Ağaçlar- erk diyen yiğit asker
Yanan- azatlığın kalbi- alev gibi.*

“Kutlurebidagi Haykal”³ adlı şiirinde ise Abdullah Kahhar adına Gürcistan’da dikilen bir heykelden bahsedilmektedir. Heykelin kendisi ile konuştuğunu var sayan şair Abdullah Kahhar’ın vatan özlemi içinde olduğunu düşünerek kendisine karşı

¹ Devran, Uchib Boraman, s.33.

² Devran, Tomarisning, s.66.

³ Devran, Uchib Boraman, s.21.

mahcubiyet hisseder. Ancak Gürcü halkına duyduğu minnet duygusunu da gizlemez. Hiçbir zulme eğmediği başını Gürcü halkına eğdiğini söyler. Fakat ne olursa olsun, yıldızlar aynı gökyüzü aynı olsa da hiçbir şey vatanın, Özbekistan'ın yerini tutamaz. Bu yüzden Abdulla Kahhar'ın heykeli buruk bir özlem içindedir.

Vatanına böylesine bağlı kişinin en kıymetlilerinden biri de şüphesiz ana dilidir. Bu konuda “Ona Tilim” ve [O’z ona tilini unutgan...], adlı şiirleri kaleme alan şair dili için canını veren atalarından, dilini en güzel şekilde kullanan Kaşgari, Nevayi gibi sanatçılardan söz ettiği şiiri “Ona Tilim”de Özbek dilinin sonsuza kadar var olacağını vurgular. Bir bakıma öyle olmasını da dilemektedir:

*Ona tilim, omon bo'l mangu,
Sen borsan-ki, men ham
o'lmayman,
Tildan qolsam, seni Oybekday
Men ko'zlarim bilan so'ylayman.¹*

*Ana dilim, iyi ol sonsuz,
Sen varsın ki ben de varım,
Dilsiz kalsam, seni Aybek gibi
Gözlerimle konuşurum.*

[O’z ona tilini unutgan...]² şiirinde diline sahip çıkmak demek vatanına, özgürlüğüne, çocuklarına, geleceğine sahip çıkmak demektir mesajı verilmektedir. Diyaloglar halinde yazılan [Buncha qor'qoq bo'lmasang...]³ adlı şiirinde ise ana dilinden koparılan kişinin milletinden, vatanından vazgeçtiği anılarının çocukluğunun hor görüldüğü anlatılmaktadır. Yani ana dili demek güç demek, bağımsızlık demektir.

Hurşid Devran gelecek nesile her zaman umut etmeyi, karamsarlığa düşmemeyi aşlamaya çalışır. Şiirlerinde ümitli, iyimser, cesaret verici bir tavır takınır. “Yana osha Kunlar Qaytar Deb”⁴, [Qo'rkmay kir qora tunga...]⁵ şiirlerinde bu havayı hissettirirken “Talab”⁶, “Tergovchi”⁷, “İshonch”⁸, “Zanjir”⁹ gibi şiirlerinde işgalciliğin gerçeklerini ve tüm bunlara meydan okuyan bir vatanperver kişiyi görmekteyiz. Milletine yapılan

¹ Devran, Uchib Boraman, s.42.

² Devran, Qaqnus, s.156.

³ Devran, Bahordan, s.72.

⁴ Devran, Bahordan, s.92.

⁵ Devran, Bahordan, s.97.

⁶ Devran, Bahordan, s.152.

⁷ Devran, Bahordan, s.153.

⁸ Devran, Bahordan, s.158.

⁹ Devran, Bahordan, s. 164.

zulümleri hatırlatır artık dik durup vatanlarına, dillerine kısacası bağımsızlıklarına sahip çıkmalarını söyler. Bir halkın yeniden doğuşu ancak inanç ve imanla mümkündür.

“Bulbulni Ko’rmoq” şiirinde üstü kapalı olarak özgürlüğe seslenen şair Çağdaş Özbek şiirinde sıkça rastladığımız “bülbul” motifini kullanır. Bülbulün uzaklardan hoş sesi gelir ve şair bu sese hasrettir. Sadece onun sesi dertlerine deva olacak, yaşamı güzelleştirecek, hasretleri sona erdirecektir:

*Yalg'iz sening kuying sog'inchga
najot,
Yalg'iz sening kuying dunyoda
bepul.
Nahot ko'rolmasam men seni,
hayhot,
Nido ber, o'zingni ko'rsatgin,
bulbul?!¹*

*Yalnız senin sesin hasrete çare,
Yalnız senin sesin dünyada
bedava.
Ne yazık göremezsem ben seni,
heyhat,
Ses ver, kendini göster bülbul?!²*

Kuşlar üzerinden özgürlüğe vurgu [Ravoqqa chiq...]² şiirinde de vardır. Kuşlara seslenen şair aslında halkı esarete baş kaldırmaya davet etmektedir. Yükseklerle, binaların tepelerine çıkmak gerektiğini, gökyüzünü göremeyen kafesteki kuşların ölüme mahkum olduklarını söyler. Tutsaklık insanı özgürce uçamayan kafesteki kuşa çevirir.

Dünya tarihini de takip eden Hurşid Devran bağımsızlık mücadelesi vermiş, işgallere direnmiş halklar ile kendi halkı arasında bir bağ kurar. “Chililik Do’stlarga”³ adlı şiiri bu durumun en güzel örneğidir. Aynı amaç için savaşan farklı milletlerin kahramanlarını ortak bir çatı altında buluşturur. Onlar üzerinden konuyla ilgili düşüncelerini paylaşır. Dönemin şartları gereği erk, özgürlük, bağımsızlık gibi kavramları rahatça dile getiremediğinden bunu yabancı halklar üzerinden yapar.

3.1.2.Tarih

Vatanını, milletini seven her bireyin ilk olarak tarihini öğrenmesi gerektiğini düşünen ve tarihi anlatmayı bağımsızlık dönemi Özbek edebiyatı sanatçılarının esas görevi olarak gören Hurşid Devran’ın tarihten, tarihi bilmenin öneminden ve tarihe yön vermiş kahramanlardan söz ettiği şiirleri şunlardır:

¹Devran, Uchib Boraman, s.30.

²Devran, Bahordan, s. 14.

³Devran, Qaqnus, s. 37.

Afrosiyab So'zi, Nomozning Qilichi Haqida Ertak, Nomoz Yo'li, Bobur, Sotqin Haqida Ballada, Vasiqa, Vereshchagin, Alpomishning Qaytishi, [Qora mavr o'g'il...], Shukur Burhon Haqida Qoshiq, Bobur Haqida Misralar, 1231 Yil 16 Avgust, "Devonul Lug'atit-Turk" Ohanglari, Nomoz Haqida Qoshiq, Botir Nomoz O'limi, Hoci Abdulaziz Haqida Qoshik, Bibixonim, Samarqandda Tong Otishni Kutib, Ulugbegning Qasosi, Shiroq, Dohiy Surati Qarshisida, Shiroq Haqida Rivoyat, Xanjar Haqida Ballada, Tarixdan, 1941 Yil 22 İyun' Tongotar, 1941 Yil 22 İyun. Peshin, Xalq Ko'zida Lenin, 1945 Yil Bahori, [Sahna, go'ya qamal qilingan...], Shukur Burhon Haqida İkkinchi Qoshiq, Tarixchi Haqida Doston, Baqtiriya Malikasi Rashona Haqia Afsona, Spitamen Qoshig'i, [Baroko'h tog'iga tirmashib chiqdim...], Dabusiya, [Nomozni yav o'ldirgan tunda...], Botir Qoni Va Daho So'zi, Tyutchev O'limi, Afrosiyab Xotirasi, Samarqandda Oydin Tun, Ballada-1, [Men moziyga...], [Atlantida cho'kdi...], [Tarihda...], Qadim Hikmat Gullari, Bobon Botirning O'limi Oldidan, Tarix Kitoblarin Ko'p Varaqladim, O'rxun-Enasoy Toshleri, Navoiy Qabri "Chumoli" Turkumidan, 4-Tarix. Bu şiiirlerinin sayısı 50'dir.

Hurşid Devran için millet olmanın ilk şartı kişinin kendisini yani tarihini bilmesidir. Millet olma bilincinin temelinde tarihini bilmek yatar. Tarihini bilen insan kendisini bilen, tanıyan insandır. Hurşid Devran, topluma tarihini anlatmayı sanatçının görevi olarak görmektedir. Bu yüzden şiiirlerinde sıkça tarihi kahramanlardan örnekler vererek halkının geçmişı ile gurur duymasını ister hem de "siz de böyle olun" mesajı verir. Tarihi anlattığı şiiirlerinde sadece kahramanlara yer vermez. Tarihi olaylara, savaşılara, geçmişten günümüze iz bırakan olaylara-kışilere (buna sanatçılar da dahil), tarihi bilmenin önemine, tarih ile ilgili kişisel görüşlerini de yer verir. Efrasiyap, Batır Namaz, Ali Şir Nevai, Kâşgarlı Mahmut, Semerkant onun "tarih" konulu şiiirlerinin vazgeçilmezleridir.

Çarlık Rusya'nın zulümlerine karşı bir halk ayaklanması başlatan ve milletinin bağımsızlığı uğruna şehit olan Batır Namaz'ın kahramanlıkları Nomozning Qilichi¹, Nomoz Yo'li², Nomoz Haqida Qoshiq³, Botir Nomoz O'limi⁴, [Nomozni yav o'ldirgan

¹ Devran, Uchib Boraman, s. 23.

² Devran, Uchib Boraman, s.31.

³ Devran, Uchib Boraman, s.31.

⁴ Devran, Uchib Boraman, s. 33.

tunda...]¹ adlı şiirlerinde anlatılmaktadır. Amacına ulaşamamış olsa da Batır Namaz örnek bir kahramandır. Onun gerçekleştiremediklerini yeni nesil gerçekleştirmelidir. Her birey Batır Namaz gibi ülkesinin bağımsızlığı için mücadele etmelidir. Hurşid Devran'da bu mücadelesini şiirleri ile verir. Vatanına sahip çıkmayanlara, tarihinin değerini bilmeyenlere şiirleri ile seslenir.

Jumagul Jumaboeva, Namozning qilichi haqida ertak adlı şiirin vatan, millet, dil meselelerini ele alışı bakımından sembolik bir şiir olduğunu söyler. Ayrıca bu şiir gelecek nesillere miras olarak bırakılması gereken itikad ve intikam duygularının da sembolüdür. Namaz, düşmanlar tarafından amacına ulaşmadan öldürülmüş olsa da yarım kalan görevini gelecek nesillerin tamamlayacağından emindir. Şair bu duyguyu kalbinde, ruhunda hissetmeyen zamandaşlarından ümitsizdir.²

*Hech kim uni izlamas,
Hech kim uni ko'rmaydi
Va qilich o'ch haqida
Kechalari kuylaydi.*

*U faqat qo'r qar, uni
Olmasa bas qutlug' dam
Yuragida qasosi
Bo'lmagan biror odam.³*

*Hiç kimse onu aramaz
Hiç kimse onu görmezdi
Ve kılıç öç hakkında
Geceleri düşünürdü.*

*O yalnızca korkar, onu
Almasa yeter kutlu zaman
Yüreğinde intikam
Olmayan bir adam.*

Şiirde bahsedilen “yüreğinde intikam olmayan adam” ile kast edilen, mevcut durumu kabullenmiş, baskılara boyun eğmiş kişilerdir. Hurşid Devran burada aslında intikam duygusunu olağan bir duygu gibi göstererek halkı gizliden ayaklanmaya davet etmektedir. Jumoboeva'nın deyimiyle Namaz'ın kaderi ve savaşlarına adanan bu şiirler, intikam şiirleridir. Bu şiirlerde lirik kahraman neslini fedailiğe davet etmekle kalmayıp kendi içindeki, isyanı da cesaretle dile getirmektedir. Kendisine dert ortağı ve fikir arkadaşı aramaktadır.⁴

Namoz, şairin tam da istediği gibi atalarını örnek alarak içinde bulunduğu zorluklara karşı gelen, isyan eden ve yolundan dönmemeye kararlı bir vatanseverdir. Şair, nasıl ki

¹ Devran, Uchib Boraman, s. 135.

² Jumoboeva, s.28.

³ Devran, Uchib Boraman, ss. 23-24.

⁴ Jumoboeva, s. 28.

gençlerin kendi tarihlerini öğrenip vatanı uğruna savaşan kahramanları örnek almalarını istiyorsa Namaz'da gücünü tarihten, Şirak'tan, Tomaris'ten alır gider. Annesi, babası, kız kardeşleri hatta yollar, yıldızlar kısacası bütün evren Namaz'ı yolundan döndürmek ister ama o öleceğini bile bile devam eder. İçindeki intikam duygusu ve tarihten aldığı manevi güç ile ilerler:

*Nomoz ketar... yo'llar ustida
Muqanna-yu Shiroq izlari.
Qarshisida titrab, osuda
To'marisning porlor ko'zlari.
Nomoz ketar... Qasos tuyg'ular*

*Toblanadi xanjar kabi tan:
-Qaytma, o'glim, sen meni
qutkar!-
Shivirlaydi g'amdiyda vatan.¹*

*Namaz gider... Yollar üstünde
Mukanna-yu Şirak izleri.
Karşısında titrer, asude
Tomaris'in parlar gözleri.
Namaz gider... İntikam duygular,*

*Güçlenir hançer gibi sabah:
-Dönme, oğlum, sen beni kurtar!-
Fısıldardı gamlı vatan.*

Nomoz Haqida Qoshiq, Botir Nomoz O'limi, [Nomozni yav o'ldirgan tunda...] şiirlerinde ise Namaz'ın öldürülmesi, öldürüldüğü gün doğada meydana gelen olaylar, halkın hissettikleri anlatılmaktadır. Beşikte bebekler ağlar, gökyüzünde yedi yıldız söner... Namaz ölmeden önce son nefesinde şöyle söyler:

*"Unutmang, tun itlari,
Mening qonim- xalq qoni"²*

*"Unutmayın gece itleri,
Benim kanım-halk kanı."*

Namaz'ın bunu söylemekteki amacı hem düşmanlarına korku salmak hem de milletine bir davayı emanet etmektir. Şairin de dediği gibi Namaz, halkına intikamı miras bırakır:

*"Bu dunyodan ketganda Nomoz
Bizga meros qolgandi Qasos."³*

*"Bu dünyadan gittiğinde Namaz
Bize miras kaldı intikam."*

Analar artık çocuklarını bu intikam duygusuyla büyüteceklerdir:

¹ Devran, Uchib Boraman, s.32.

² Devran, Tungı, s.33

³ Devran, Tungı, s.33.

Va Nomozni tuproq olgan sham

*Bo 'g'ik sayrar dashtda turnalar
Beshiklarga bog 'lar intiqom
Bolalarin keksa onalar.¹*

*Ve Namaz'ı toprağın aldığı
akşam*

*Boğuk öter bozkırlarda turnalar
Beşiklerine bağlar intikam
Çocukların, yaşlı analar.*

Şairin en büyük korkusu tarihin unutulmasıdır. Bu nedenle tarihle yaşadığı günü birleştirip onu canlı tutmak, geleceğe güvenle bakmak ister. Dayanak noktası her zaman tarihtir. Türk dilinin zenginliğinin en güzel ispatı sayılan Dîvânu Lugâtî't Türk'e dair yazdığı "Devonul Lug'atit-Türk" Ohangları şiirinde geçmişe duyduğu özlem ve bugün tarihin yeterince değer görmemesinden duyduğu üzüntü vardır. Şair, bugünde değil, geçmişte yaşamak ister bir ruh halindedir:

*Ketaman "Devonul lug'atit-
turk"ka,
Hasratim, quvonchim olib
ketaman.
Moziyni bugunga, zaminni
ko'kka,
Qalbimni "Devonul lug'atit-
turk"ka
Ulay deb ketaman, bir kun
yetaman.²*

*Gideceğim "Dîvânu Lugâti't
Türk'e,
Hasretimi, sevincimi alıp
gideceğim.
Maziyi bugüne, yeri göğe,
Kalbimi Dîvânu Lugâti't Türk'e
Bağlayıp gideceğim, bir gün
ulaşacağım.*

Ait olduğu zamanda bulamadığı maneviyatı, sıcaklığı orada bulacağından emindir. Kâşgarlı'nın kendisine kapıyı açacağına ve şöyle söyleyeceğine inanır:

*-Xayr!- demas. –Salom, -der, -
salom,
nabiram!³*

*-Hoşça kal demez. –Selam, -der, -
selam,
torunum.*

Kâşgarlı'nın "torunum" diye seslenmesi önemlidir. Bu, şairin kendisini atalarına ne kadar yakın hissettiğini aradaki bağın kopmadığını gösterir. Ayrıca okuyucuya da kimlerin torunları olduklarını, atalarını tanıyıp ona göre büyük işler başarmaları

¹ Devran, Tungı, s.32

² Devran, To'marisning, s.25.

³ Devran, To'marisning, s.25

gerektiğini hatırlatır. Bu konuya “Yuragimning Derazalari” adlı makalesinde değinen Bahtiyar Nazarov, Kâşgarlı’nın şairi “hoşça kal” diyerek değil de “selam” diyerek karşılamasını bugünün tarih ile birliği olarak yorumlar. Bugünün geçmişten koparılmadığının işaret edildiğini düşünmektedir.¹

Aynı duygularla serzeniş, toplumun yüzünü tarihe dönmemesinden duyulan üzüntü ve endişe “O’rxun- Enasoy Toshleri” şiirinde şöyle aktarılmaktadır:

*Endi bu toshlarga o’yiқ savollar
Bizni o’rtaytir- sovir dil qoni:
“Elim budun erdi,
Elim endi qani?
Botirli budun erdi,
Botirlari qani?...”²*

*Şimdi bu taşlara oyulmuş sorular
Bizi yakar- soğur dil hani:
“halkım budun idi,
Halkım şimdi hani?
Cesur halk idi,
Cesurları hani?...”*

Amacı halkı tarihi ile tanıştırmak olan Hurşid Devran, tarihin zaferlerle kimi zaman da mağlubiyetlerle dolu, kanla, zaferle yazılmış sayfalarını okurken iç dünyasında bir hesaplaşma yaşar. Bazen vatanı için ölmeyi göze alan kahramanların gözüyle bakar, gururlanır. Bazen de yüreği dertle dolup taşar. “Tarix Kitoblarni Ko’p Varaqladim” adlı şiirinde şöyle der:

*Angladim: tili bir,
Dini bir bo’lib
Dili bir bo’lmasa o’lar ekan xalk.
Bir-birin qul qilmoq uchun jang
qilib
Oxiri yavga qul bo’lar ekan xalk.*

*Angladim: hech kimni
qutqarolmayman,
Na Bobon Botir, na Namoz
o’g’rini.
Anglardim, qutqara olarman
faqat
Zulmatga tikilgan o’ychan
o’g’limni...³*

*Anladım: dili bir,
Dini bir olup
Gönlü bir olmazsa ölürmüş halk.
Birbirini kul eylemek için savaşıp
halk.*

*Anladım: hiç kimseyi
kurtaramam,
Ne Baban Batır’ı ne Namaz’ı.*

*Anladım, kurtarabilirm
elemlerden yalnız
Zulmete bakan düşünceli oğlumu.*

¹Baxtiyor Nazarov, Yuragimning Derazalari, <http://kh-davron.uz/ijod/adib/baxtiyor-nazarov-yuragimning-derazalari.html> (22.11.2018)

² Devran, Qaqnus, s.150.

³ Devran, Bahordan, s.142.

Bu satırlar aslında şairin tarihe bakışının, tarihin kendisi için ne ifade ettiğinin özetidir. Tarihini okuyarak kimi zaman gururlanıp kimi zaman hüzünlenir. Ancak hiçbir şeyi değiştiremez. Bir tek geleceği değiştirebilir. Gelecek nesil için, evlatları için çabalayabilir. Bunun için ihtiyaç duyduğu gücü ise yine tarihinden alacaktır. İnanç önemlidir. Dili de dini de bir olsa bir milletin önce aynı gayede birleşmesi gerekir. Birlik olamayan milletler sömürge olmaya mahkumdur. Onlar düşmanın en kolay hedefleridirler. Şairin dediği gibi:

Angladim:

Yavga qul bo'lishi oson

Unutsa Vatan- erk ekanini odam.¹

Anladım:

düşmana kul oluşu kolay

*Unutursa vatanın “güç” demek
olduğunu
adam.*

“Navoiy Qabri” adlı şiirinde şair Ali Şir Nevaî'nin kabrine ilk defa gelen bir Özbek askerin ağzından Nevaî ile konuşur. Bu zamana kadar adından başka bir şeyini bilmediği için Nevaî'den özür diler. Atası Nevaî'nin Afgan topraklarındaki mezarı başında vatanına duyduğu hasreti artar. Tarihini yeterince öğrenmediği için suçluluk hisseder:

Ko'zim ko'r, dilim ko'r,

Tilim kesilgan,

*Sening nevarangman, sening
bolangman.*

Bobojon, kechirgin,

İsm- sharifingdan

*Boshqa hech nimani yaxshi
bilmayman.*

Gözüm kör, gönlüm kör,

Dilim kesilmiş,

*Senin torununum, senin
evladınım.*

Dedeciğim, affedin,

İsm-i şerifinizden

*Başka hiçbir şeyi tam
bilmiyorum.*

Oğlu tarafından katl edilen Uluğbey'in hazin hikâyesi Hurşid Devran'ın hem nesir hem de nazım türünde eserlerine konu olmuştur. Sanatçının, tarihi bilmek kadar değer verdiği bir diğer husus manevî değerlere, atalara, onların hatıralarına sahip

¹ Devran, Bahordan, s.142.

çıkmaq olduğundan Uluğbey'in hikâyesi bu hassasiyetini vurgulayabilmesine aracı olmuştur. Ömrünü yıldızları incelemeye adayan Uluğbey oğlunun adamları tarafından aynı yıldızlar aynı gökyüzü altında idam edilir. “Ulug’bekning Qasosi” adlı şiirinde cellatların gelişini şöyle anlatır:

*...Qamchilarni tishda qisib
Ot surganda qotillar,
Chiqar ular yo'lin to'sib
Majaqlangan o't, gullar.
Qora uyga kirkach titrab
Qotillar panoh izlab,
To'rt tomondan uyni o'rab
Ola boshlar yulduzlar.*

*Kamçıları dişlerinin arasında
At sürerken katiller,
Çıkar onların yolunu kesip
Ezilmiş otlar, çiçekler.
Kara eve girince titreyip
Katiller sığınak arayıp,
Dört taraftan evi kuşatmaya
Başlar yıldızlar.*

Hurşid Devran, bağımsızlığın ilk yıllarında yazdığı “Qizil İmperiyanı Qo’msagan Kimsalarga” adlı şiirinde Sovyet dönemine özlem duyan veya duyma ihtimali olan kişileri eleştirir. Bir yandan da eski yönetim ile yeni dönemi kıyaslayarak bağımsızlığın olumlu taraflarına dikkat çekme fırsatı bulur. Kul olmaya, atalarımızı şehit vermeye mi dönmek istiyorsunuz diye sorar. Sahip oldukları manevî değerlerin aşağılandığı, milli kültürüne sahip çıkanların cahil olarak nitelendirildiği yıllara mı dönmek istenmektedir? Özgürlüğün insanın doğasına uygunluğunu vurgular:

*Qay inson o'zligin bilgani sayin
İstibdod quturgan makonga
qaytar?
Qaytish – bir kunning g'am,
tashvishlari deb,
Buyuk saodatdan kechish
emasmi?!¹*

*Kim kendini tanıdıkça
İstibdatın coştuğu yere döner?
Dönüş- bir günün gamı, sorunu
deyip
Büyük saadetten vazgeçiş değil
midir?*

Yeni bir devlet kurmanın gerekliliklerinden de söz eder. Geleneklere göre yanmış, virane olmuş yere veya eskiden mezar olarak kullanılan yere yeni ev inşa edilmemektedir. Ayrıca bazı kimselerin tarihin yoluna engel olarak çıkmaya çalıştıklarını ancak bu kişilerin tarih kervanının geçtiği yollarda ezilip giden karıncalara dönüşeceklerini ifade eder. Şair atalarını örnek alarak kendisine yeni bir ev inşa etmiştir.

¹ Devran, Bahordan, s.176.

Adalet, sevgi ve mutluluk için yaşamaktadır. Kalbinde korkuya ve endişeye yer yoktur. Vatan ve istiklal sevgisi ile yaşar. Geleceğe dair umutludur:

*Endi yuragimda qo'rquv,
hadiqmas,
Vatan va istiqlol nafasi bordir.
Endi tilagimga cho'pchaklar
emas,
Ulug' kelajakning orzusi yordir.¹*

*Şimdi yüreğimde korku, kuşku
değil,
Vatan ve istiklal nefesi vardır.
Şimdi dileğime masallar değil,
Ulu geleceğin arzusu yardır.*

Manzum Hikâyeler ve Destanlar bölümünde incelediğimiz “Vatan Haqida Yetti Rivoyat” başlığı altındaki yedi şiir de cesareti, doğruluğu, aileyi, vatani ve milleti korumanın önemini anlatan bunu yaparken tarihi olaylardan örnekler veren şiirlerdir. Şair böylece çağdaşlarına örnek almalarını istedikleri kişileri kendi tarihlerinden göstererek tarihi dayanak noktası haline getirmeyi amaçlar.

3.1.3. Sanat, Sanat Hakkındaki Fikirleri ve Sanatçılar

Hurşid Devran'ın sanata, sanatçıya dair görüşlerini, sanatın hayattaki yerini ve önemini, bu topraklardaki ve farklı coğrafyalardaki sanatçıların duygularını dile getirdiği şiirleri şunlardır:

San'at, [Musavvir...], Musavvir Xotirasiga, She'riyat, Mirtemir Xotirasiga, [She'riyat-bu qiyin ish emas...], [Biz shunday yashaymiz...], [Okean yoqasida o'tlarga ko'milib...], [Sahna uzra porladi chiroq...], [Bog' kezaman...], Eng Kuchli Baqiriq..., So'z- Qushdir, Oybek Bilan Sayr, Qodiriyni O'qib, Musavvir Ustaxonasi, [Qafasdagi g'amgin qushni...], Mukofot, V. G. Yan Xotirasiga, Alisher Navoiy (Tungi Bog'lar), Koshg'ariy, [Dunya go'zal...], Oybek-1, 2, 3, Malik Qayyumov Samarqandda, Musavvir, Pushkin Haqida Ikki She'r, Abulhay So'zi, Shoir Haqida Rivoyat, [Men istayman...], [Og'ir mehnat tunlari aro...], Hattot, She'r qanday yaziladi?, [Usmon Nosir, Oybek va Bobur...], Shayxzoda Xotirasiga, [Qo'zimda sukunat tasviri...], [Juda ishonaman...], [Adabiyat-She'r, doston emas...], Mahmud Qoshg'ariy, [Shoirlarning onasi-yetim...], Chingiz Aytmatov, [Rauf Parfi degan bir odam...], Shoir Uchun Ertak,

¹ Devran, Bahordan, s. 178.

[Qora tunda uni sotdilar...], Qodiriyning So'ngi Surati, Hoziq, Xuan Goytisolo Mavzuida, "Devonul Lug'atit-Turk"ni O'qiyman..., Shoirning Onasi, Besh Asr-Besh Lahza, Yunus Emro Ohanglarida, Ey, Tilim, Ey, Elim, Ey Ona Tuproq, Sonetlar Turkumi-, (Mahmud Qoshg'ariy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Boborahim Mashrab, Turdi Farog'iy, Nodira, Furqat, Ogahiy, Avaz O'tar O'g'li, Cho'lpon, Usmon Nosir, Oybek, Mirtemir, Maqsud Shayxzoda) Qodiriyning Olib Ketganlari Haqida She'r, [Ayting, nima qilsin...], Moziy Qushlari, Usmon Nosir Xoki Ustida, Qo'lyazmalar Instituti, 1937 Yil, She'r Yazganda..., Abdulhamid Cho'lpon-1-2, Shoir, Qoratog' Daftari- [Shoir, sen daraxtdan...], Shoirilarni Otgan Jallodlar, Mirkarim Osim Yadi, [Boburnoma"ga bir nigoh...] [Zo'r shoir dilida...], [Holbuki, she'r...], [Qulog'imga yuksakdan...], Gul Haqida Qoshiq, Juda Erta Bildik, Kitobga Kirish So'z. Bu shiirlerinin sayisi 85'tir.

O'zbek edebiyatining ileri gelen shairleri, bu shairlerin shiirleri ve genel anlamda shairliğin gerekleri Hurşid Devran'ın "sanat, sanat hakkındaki fikirleri ve sanatçılar" başlığı altında değerlendirdiğimiz shiirlerinin çoğunluğunu oluşturmaktadır.

Shairin gönlünden geçenler istemsizce kalemine yansir. Kinayeli bir şekilde shiir yazmanın çok kolay olduğunu bütün sırrın kafiye bulmaktan ibaret olduğunu [She'riyat-bu qiyin ish emas...], adli shiirinde söyleyen shair kafiye örnekleri de verir. Böylece aslında gündeme getirmek istediği konulara vurgu yapar. Bir bakıma okuyucuya mesaj verir:

"erk" so'ziga qo'fiya "qasos".¹ "güç" kelimesine kafiye "intikam".

Güce ve intikama dikkat çeken shair halkına üstü kapalı olarak hatırlatmalar yapar. Sanatı tarihi anlatmak ve birlik olmak adına araç olarak kullanan Hurşid Devran shairlere de gönderme yapar:

*Sen qo'rquvni qanchalik yashir,
She'r qiladi bari bir oshor.
Qo'rqoq bo'lsang, qo'rqoq bo'lar
she'r.
Mardman, deb jar solmog'ing
bekor.²*

*Sen korkunu ne kadar gizlersen,
Shiir kilar birebir ashikâr.
Korkak isen korkak olur shiir.
Cesurum diye haber salman*

¹Devran, Shahardagi, s.12.

²Devran, Shahardagi, s.12.

boşuna.

Sovyetler döneminde baskıcı yönetim gereği dilediğini yazamayan, yönetimi karşısına almaktansa manevi değerlerinden vazgeçmeyi seçen şairlere gönderme vardır. Peki Hurşid Devran'ın kendisi nasıl bir şair olmak istemektedir. [Men istayman...] adlı şiirinde bunu anlatır. Şiirinin her bir satırının genç bir kızın gülüşü tonlu olmasını, “ekmek” kelimesini okuyanın burnuna ekmek kokusu gelecek kadar canlı olmasını, okuyucunun okuduklarını adeta yaşamasını ister. şiirinin tamamen şairin duygularını, kaderini kısacası “ben”ini yansıtmalarını ister. Tabi ki en çok istediği şeyi sona saklar. O, vatanına millete olan sevgisini doyasıya yazmak ister:

*Vatan, seni sevim,
Xalqim, seni sevim,
Gulim, seni sevim
Bo'lsin mening she'rimda.¹*

*Vatan, seni sevişim,
Halkım, seni sevişim,
Gülüm, seni sevişim
Olsun benim şiirimde.*

Şiir duyguların en yoğun olduğu anda, bir şeyler için hazırlık yapıldığı anda kağıda dökülen sözlerdir. “She’r Qanday Yaziladi?” şiirinde o “an”ları anlatır:

*Suv tutgandek tashna yo'Ichiga,
Oqlagandek bahorda uyni,
Asrab-avrab o'stirgan kabi
Yuragingda muqaddes o'yni;
...Uyg'onadi dil tubida so'z
Va qog'ozga to'kiladi she'r.²*

*Su verir gibi susuz yolcuya,
Temizler gibi baharda evini,
Gizli gizli yetiştirir gibi
Yüreğinde mukaddes fikrini;
Uyanırdı dilin altında söz,
Ve kağıda dökülürdü şiir.*

“Holbuki, She'r...” adlı şiirinde ise şiir okumanın ne anlama geldinden bahsediyor şair. Şair bu şiirini Sovyet döneminde, şiirin bireyselliğinin göz ardı edilip sadece içtimai bir kimliğe büründürülmesine karşı çıkararak yazmıştır:

*Holbuki, she'r-
Uyga chaqirib
Dilingdagi sirni do'stingga
Ochmoqdayin qutlug' marosim.*

*Halbuki şiir-
Eve çağırıp
Yüreğindeki sırrını dostuna
Açmak gibi kutlu merasim.*

¹ Devran, To'marisning, s.93.

² Devran, Bolalikning, s.176.

O- vasiyet,
Ota qaysi bir
Farzandiga butun merosin
Qoldirmog'i bitib qo'yilgan.
U don izlab uchgan,
Qaytganda
Palaponin topa olmagan
Ona qushning qichqirig'idir...¹

O vasiyet
Her bir babanın
Evladına bütün mirasını
Yazıp bıraktığı
O, yem bulmak için uçan,
Döndüğünde
Yavrularını bulamayan
Ana kuşun hıçkırığıdır.

Her zaman mutluluğun değil zaman zaman hüznün de resmidir şiir. İnsana dair her anı yansıtabilir.

Hurşid Devran'a göre edebiyat görünenden çok daha fazlasıdır. Ona sadece keyfî bir uğraş gözüyle bakılmamalıdır. Derinlerde çok daha önemli şeyler anlatır. [Adabiyot- she'r, doston emas...] şiirinde bu konuya değinir. Sanata bakışını bir kez daha ortaya koyar:

Adabiyot – na sokin ohang,
Na baqiriq, na qaygu'li un.
Adabiyot – ona halq uchun,
Vatan uchun, sevgi uchun jang.²

Edebiyat- ne sakin ahenk,
Ne haykırış, ne kaygılı ses.
Edebiyat- ana halk için,
Vatan için, sevgi için savaş.

Düşmanlardan, düşmana boyun eğip tarihinden milletinden vazgeçenlerden intikam almayı gerekli gören şair bu konuda payına düşeni şiirleri ile yapar. Şiir yazmak da bir nevî intikam almaktır onun için. Özgürlüğe açılan kapıdır. Aynı zamanda geçmişe gitmektir. [Qafasdagi g'amgin qushni...] şiirinde şöyle söyler:

Qafasdagi g'amgin qushni
Ozod etmoq- She'r bitmoq.
Bolalikda ko'rgan tushni
Eslamoq ham- she'r bitmoq.

Kafasdeki gamlı kuşu
Azat etmek- şiir yazmak.
Çocuklukta görülen düşü
Hatırlamak da – şiir yazmak.

G'azabingni yashirolmay
Misli sirtlon, misli sher,
Tishlaringni yovga sanchsang-
Bu eng qutluq, uluq she'r.

Öfkeni gizlemeyip
Tıpkı sırtlan gibi, tıpkı aslan gibi,
Dişlerini düşmana geçersen
Bu en kutlu, en ulu şiir.

¹ Devran, Bahordan, s.171.

² Devran, Qaqnus, s. 33.

Osman Nasir, Aybek, Babur, Çolpan, G'afur G'ulom gibi büyük Özbek şairlerine adanmış şiirler yazan Hurşid Devran, onların şairliklerinden övgüyle bahseder. Ancak şaire göre bu yolda en büyük üstat başka bir şair değildir. "Vicdan" en büyük üstattır. Onların şiirleri değildir kıyaslanması gereken. Vicdanları, kelimelerin altında gizli olan derin manalarıdır. Onlar düşman karşısında bir olup tek ses olurlar:

*Usmon Nosir, Oybek va Bobur,
Men sizdan ko'p o'rgandim bu
rost.
Lekin she'rda ustoz yo'q...
Bordir
Faqat vijdon-
Eng buyuk ustoz.¹*

*Osman Nasir, Aybek ve Babür,
Ben sizden çok şey öğrendim, bu
doğru.
Lakin şiirde üstat yok...
Vardır
Yalnız vicdan
En büyük üstattır.*

Şairin özellikle Aybek ile ilgili düşüncelerini dile getirdiği şiirlerinde Aybek'in şiirlerinden övgüyle söz eder.² Onun şiirlerini okurken insanın gerçekte hayali karıştıracak kadar kendinden geçtiğini, şiirlerinde gizlenen manâları ortaya çıkarmanın kolay olmadığını anlatır. Hurşid Devran, şiirde ifadenin gücüne, tasvirin etkisine önem verir. Okuyucuda uyandırdığı duygular, etkileme gücü bakımından Aybek'in şiirlerinden şöyle söz eder:

*Oybekning she'rini dalaga
chiqib,
Maysaga ag'anab o'qimoq kerak
Va sokin shivirni- ohangni oqib,
Oybekmi? Maysami? Deb tolsin
yurak.

Oybekning sher'rini bedazor aro
Soy sasi aralash tinglamoq zarur,
Bilmay qolsin yurak suv uzrami,*

*Aybek'in şiirini ağaca çıkıp,

Çimlere uzanıp okumak gerek.
Ve sakın fısıltısını- ahengini
hissedip,
Aybek mi? Çimenler mi? Deyip
dolsun
yürek

Aybek'in şiirini
Derelerin sesi ile birlikte
dinlemek gerek,
Anlamasın yürek su üzerinde mi,
ya*

¹ Devran, Qaqnus, s.5.

²Hurşid Devran'ın Aybek'in sanatı ile ilgili fikirlerini paylaştığı makalesi için bkz. Hurşid Devran, O'chmagan Ovoz, So'nmagan Qan, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991, ss.78-84.

yo

*Oybekning she'rida o'ynaydi bu
nur?*¹

*Aybek'in šiirinde mi oynardı bu
ışık?*

Sanatçı, Aybek'in šiirlerini çimenlerin fısıltısı ve derelerde akan suyun sesiyle bir görür. Šiirleri tabiat kadar doğal, etkileyici ve samimidir. Aybek'in Özbek šiirindeki yerini şöyle özetler:

*She'r- yulduz kiprigi, degandi
Oybek,
O'zi kiprik edi O'zbekistonga.
So'nggi dam boshida so'narkan
osmon,
Sho'ir ko'zlarini berdi osmonga.*²

*Šiir, yıldızın kirpiğidir demişti
Aybek
Kendisi kirpik idi Özbekistan'a
Son demlerinde başında
kararırken
gökyüzü
Šair gözlerini verdi gökyüzüne.*

Sovyetler döneminde gerçekleri dile getirmeye cesaret edemeyip, hükümetin istekleri doğrultusunda yazan şairlere öfkesini dile getirdiği “Shoirlarni Otgan Jallodlar” šiiri dikkat çekmektedir. Hurşid Devran'a göre şair, hiçbir zaman kul olanlara değil, hür olanlara šiirler yazarlar. Onlar cesaret ve aşkın çocuklarıdır. Şair demek isyan demektir. Padişahlara korku saldıkları için hep öldürölmek isterler:

*...Shoir- isyon,
İsyonlar esa
Podshohlarni qo'rkuvga solar,
Shuning uchun ular eng avval
Shoirlarning boshini olar.*

*Ebedi düşmandır şair ile padişah
İsyanlar ise
Padişahları korkuya salar,
Bunun için en önce
Şairlerin başını alır.*

Dizelerinde sürekli Stalin'i onaylayan bu şairler gerçek şair değildir. Onlar şairlik değil, kulluk yaparlar. Gerçek şairler ezelden beri padişahların düşmanı olmuşlardır:

¹ Devran, Bahordan, ss.40.

² Devran, Bahordan, s.41.

*Mangu yovdir shoiru podshoh,
Mangu jangdir shoirlik yo'li.
O'lsa hamki, podshohga hukm
Bitar o'lgan shoirning qo'li.¹*

*Ebedi dushmanidir shair ve padişah,
Ebedi savaştır şairlik yolu
Ölse bile, padişaha hüküm
Yazar ölmüş şairin eli.*

Şiirin sonunda Hurşid Devran, ne yapsalar yapsınlar gerçek şairleri öldüremeyeceklerini, onların şiirleri ile ebedi kalacaklarını söyler. Tıpkı Abdullah Kadiri ve Çolpan gibi.

Hurşid Devran, Abdullah Kadiri ile ilgili şiirler de kaleme almıştır. “Qodiriyni O'qib” adlı şiirinde sanatçıya duyduğu sevgiyi, onun Özbek edebiyatındaki önemini dile getirir. Kadiri’yi sonsuz bir asumana benzetir. Eserlerinin hasretle okunduğunu söyler. O’tgan Kunlar adlı eserin yüreğe açılan bir pencere olduğunu anlatır:

*Yillar o'tib borsa-da, hamon
Qo'msab- qo'msab o'qiyimiz
sizni.
Siz bamisli zangori osmon,
Biz qo'msaymiz osmonimizni.*

*Yillar gelip geçse de hemen
Özleyip özleyip okuyoruz sizi.
Siz tıpkı turkuaz asuman,
Özliyoruz asumanımızı.*

“Qodiriyni Olib Ketganlari Haqida She'r” adlı şiirinde ise Kadiri’nin ölüme götürülüşü ve kitaplarının yakılışı olaya tanık olan bir ihtiyarın ağzından anlatır. İri yarı iki adam tarafından götürülen Kadiri ile Babür arasında benzerlik kurar. İkisi de son anlarında yüzleri bembeyaz olmuş bir halde gözlerinde vatanlarına duydukları sevgi ile gökyüzüne bakarlar:

*Uning kozi osmonga qarab
Kimnidir jim siqtab chaqirdi,
Samarqandni tashlab ketayotgan
Bobur ko'zi kabi boqardi.²*

*Gözü asumana bakıp
Birisini sessizce ağlayıp çağırdı,
Semerkant'ı bırakıp giden
Babür'ün gözü gibi bakardı.*

¹ Devran, Bahordan, s.138.

² Devran, Bahordan, s.84.

Ateş atılan kitapları artık ateşlerin okuduğunu, etrafa saçılan ateş parçalarının O'tgan Kunlar'in sayfaları olduğunu söyler. Şair "o't" kelimesini aynı dörtlükte hem ateş hem ot anlamlarına gelecek şekilde kullanır:

*Yashil edi, yosh edi bu o't,
O'ynashardi barglarida nur.
Balki bu o't "O'tgan Kunlar"
ning
Yonib ketgan varag'i erur.¹*

*Yeşil idi, taze idi bu ot,
Oynaşırdı yapraklarında nur.
Belki bu ot "Ötken Günler" in
Yanıp giden sayfasıdır.*

Hurşid Devran "Ey, Tilim, Ey Elim, Ey, Ona Tuproq" başlığı altında yayınladığı on dört şiirinden birini Kaşgârlı Mahmut'a ithafen yazmıştır. Daha önce Dîvânu Lugâti't Türk'ten söz ettiği şiirlerinde bu eserin ve yazarının Türk dünyası, milli benlik ve manevî değerler bakımından öneminde değinmiş geçmişle gelecek arasında bağ kurmuştur. Yine "Mahmud Qoshg'ariy" adlı şiirinde de Kaşgârlı Mahmut'un kendisi ve milleti için ne derece vazgeçilmez olduğunu anlatır:

*Dashtu yovshan isi anqigan tilim,
Seni tinglab dilda sevgi kuchayur,

Sen borsan, hech qachon
o'lmagay elim,
Sen borsan, hech qachon ko'zdan
yitmas nur.²*

*Bozkırlar gibi kokan dilim,
Seni dinleyince kalpte sevgi
güçlenir,
Sen varsan hiçbir zaman ölmez
halkım,
Sen varsan hiçbir zaman
gözümde sönmez nur.*

Şair, milli değerlere, manevî mirasa sahip çıkmanın önemine bu şiirinde de vurgu yapar. Kültürel değerlerin temsilcilerinden biri olan Kaşgârlı Mahmut var olduğu sürece kendisi de var olacak, o unutulmadıkça kendisi de unutulmayacaktır. Burada miletine var olmanın şartının tarihine, kültürüne sahip çıkmak olduğunu hatırlatır. Gerekirse bu değerleri koruma yolunda canını vermekten çekinmez:

*Gulga egilgandek senga egilay,
Chorlasang, chiqarman mamot
jangiga,*

*Güle eğilir gibi sana eğileyim,
Çağırсан çıkarım ölüm
meydanına,*

¹ Devran, Bahordan, s.84.

² Devran, Bahordan, s.63.

*Uyqashsan jangdagi tig'
jarangiga...*¹

Benzesen savaştaki kılıç sesine...

[Rauf Parfi degan bir odam...] adlı şiir Hurşid Devran'ın üstatlarından biri olarak gördüğü, kendisinden şiir yazmayı öğrendiğini söylediği Rauf Parfi için yazılmıştır. İlk dörtlükte Rauf Parfi fiziksel olarak tanıtılır. Gözlüklü, beyaz saçlı, ağır ağır yürüyen bu derviş omuzlarında sanki uyuyakalan kışı taşımaktadır. Rauf Parfi bazen gökyüzünün, bazen denizin, bazen de bir ağacın adıdır:

*Rauf Parfi degan bir daraxt-
Yaproqlari za'far, sarg'argan.
Quyosh esa uning shoxidan
Har kun uchib tushayotgan barg.*²

*Rauf Parfi denen bir ağaç-
Yapraklari safran sarı.
Güneş ise onun dallarından
Her gün uçup düşmekte olan
yaprak.*

[Shoirlarning onasi – yetim...] adlı şiirde şairlerin kişisel özellikleri anlatılır. Şairler yetim ve fakir anne babaların çocukları olduklarından çocukluklarından beri en sevdikleri kelime “hakikat” kelimesidir. Onların anneleri peri babaları Alpamış'tır. Bu nedenle kalplerine “erk” sözü kazınmıştır. Şairler mutluluk ve hasretin simgesi olan iki kanat ile doğarlar. Çünkü babaları mutluluk, anneleri hasrettir. Son dörtlükte ise şairler şöyle özetlenir:

*Shoirlarning onasi – Vatan,
Shoirlarning otasidir – Xalq!
Shuning uchun uning qalbida
Tug'ilgan so'z azlu abad haq!*³

*Şairlerin anası – vatan,
Şairlerin atasıdır – halk!
Bunun için onların kalbinde
Ezelden beri olan söz hak!*

Hurşid Devran sadece şiir ve edebiyat ile değil, sanatın bir diğer kolu olan resim ile de ilgili şiirler yazmıştır. Yerli ve yabancı resamlara ithafen yazdığı şiirleri [Musavvir...], Musavvir Xotirasiga, Musavvir Ustaxonasi, [Biz shunday yashaymiz...] adlı şiirleridir. Ayrıca Özbek aktör Melik Kayyumov'a yazdığı Malik Qayyumov Samarqandda adlı bir şiiri de vardır. Dünya edebiyatından ve Türk edebiyatından bazı

¹ Devran, Bahordan, s.63.

² Devran, Qaqnus, s.151.

³ Devran, Qaqnus, s.74.

yazarlara da şiirlerinde yer vermiştir. V. G. Yan Xotirasiga, Pushkin Haqida Ikki She'r, Xuan Goytisolo Mavzuida Chingiz Aytmatov, gibi şiirleri bunlardan bazılarıdır.

3.1.4.Çocukluk Anıları ve Geçmişe Özlem

Şairin çocukluk, ve çocukluğa dair özelemlerini, anılarını anlattığı şiirleri şunlardır:

Poezdagi Voqea Yoki Bolalikning Ovozi, [O'ynar edik...], [Bolalikda...], [Qanday tiniq...], [Esimda...], She'riyat, Otam Xotirasiga, [Bolaligim...], Qaytish, [Hammani unutib qo'yibman...], [Men-tirik xotiraman...], [Bolalik haqida she'r...], Qishloqqa Qaytish Yoqi Umrzoq Laylakning O'limi, [Oqshom payti...], Oila, 1-Ota, 2-Ona, 3-Shardagi O'g'il, 4-Qorasoch, 5-Qishloqdagi O'g'il, 6-Nurjon, Viktor Shklovskiy, [Jiyda gulin isladim...], Olapar, [Yodimdadir...], [Na kunlar- bari go'zal...], [Barchin momo tergasida...] [Yarim tunda xonamga kirar...], [O'n ikkiga to'lganman...], Singlim Maktubi, [Oppoq edi boshda bu dunyo...], [Bolaligim o'g'irlab sekin...], [Do'stim dedi: "ko'rdim..."], Qizil, Sotqin Haqida Ballada, Bolalikdan Bir Lavha, [Bolalar kapalakmas...]. Bu şiirlerin sayısı 37'dir.

Çocukluk, Hurşid Devran için en az vatan-millet sevgisi kadar değerlidir. Her zaman hatırlanması gerektiğini düşündüğü "çocukluk" şiirlerine farklı bir hava katar. Tüm şiirlerinde var olan açık, sade üslubunda bu kez duygusallık ağır basar. Hangi yılları anlatıyorsa o yaşına geri dönmüşçesine, saf duygularla yazar. Anılarını yeniden yaşıyormuşçasına anlatır. Bir sanatçının sadece aklı ile değil "şefkat" ile de yazması gerektiğini, asıl "şefkat"ın ise çocuklukta saklı olduğunu düşünen şair, çocukluğu unutmanın yeteneğini kaybetmek demek olduğunu savunur:

*Aql — tajriba mahsuli. Faqat aqlga ishongan ijodkor baribir mag'lub bo'ladi. Mehr — esa ilohiy tuyg'u. Mehr avvalan muhabbatning onasi, iste'dodning quvvati. Mehrning ildizi esa bolaligimizda, umrimizning beg'ubor faslida. Uni yo'qotib qo'yishdan asrasin. Mabodo yo'qotib qo'yilsa, yuzsizlikka, xiyonatga, imonsizlikka, yolg'onga va so'zfurushlikka yo'l ochiladi.*¹

¹ Hurşid Devran, Bolalik, Samarqand Va Boshga Xotiralar, "Xotira Parchalari" Daftaridan, <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/xurshid-davron-xotira-parchalari.html> (Akıl, tecrübenin ürünüdür. Yalnız akla inanan sanatçı ne olursa olsun kaybeder. Şefkat ise ilahi bir duygudur. Şefkat öncelikle sevginin anası,

Şairin çocukluğu Semerkant'ın Çordara köyünün tarlalarında, patikalarında doğa ile iç içe geçmiştir. Farkındalığın yavaş yavaş arttığı, topluma ve tarihe duyarlılığın başladığı değerli yıllardır çocukluk:

*Bolaligim- Alpomishning
G'irotni
Daryo tomon yetaklagan o'ychan
bola.
Bolaligim – ilk qayguni
chekkanimda
Yuragimda vahm solgan cheksiz
dala.¹*

*Çocukluğum, Alpamış'ın kır atını
Deniz tarafına süren düşünceli
çocuk.
Çocukluğum, ilk kaygımı
yaşadığımda
Yüreğimde endişe salan sonsuz
tarla.*

“Bolalik Haqida She'r” adlı şiirinde ise çocukluğun saflığını, korkuları, heyecanları anlatır:

*Hali unutganimda yo'q,
Daraxtlarning tilini,
Qushlar bilan lug'atsiz so'zlasha
olaman
Hali unutganimcha yoq.
Haliyam ishonaman va
qayg'uraman
Yulduz uchsa tungi osmondan.
Hamon qo'rqaman.²*

*Hâlâ unutmadım
Ağaçların dilini.
Kuşlar ile lügatsiz konuşabilirim.
Hâlâ unutmadım.
Hâlâ inanırım ve endişelenirim
Yıldız kaysa gece asumandan.
Hemen korkarım.*

Çocukken komşusunun köpeğinden, masal kitaplarının bitmesinden korkan şair artık annesinin beyazlamış saçlarına bakıp korkar. Geçen zaman, yaklaşan ayrılıklar kısacası hayatın gerçekleri korkutur onu artık:

*Bolalikda qo'shnimizning itidan
Qo'rqardim,
Ertak kitoblarim tugab qolishidan
Qo'rgardim.
Bugun esa onamning oppoq*

*Çocukken komşumuzun
köpeğinden
Korkardım,
Masal kitaplarımın bitişinden
Korkardım.
Bugün ise anamın bembeyaz*

yeteneğin kuvvetidir. Şefkatin yıldızı ise çocukluğumuzda, ömrümüzün en temiz faslında. Onu yok olmaktan korusun. Eğer kaybederse, yüzüzlüğe, ihanete, yalan ve boş konuşmaya yol açar.)

¹ Devran, Uchib Boraman, s.50.

² Devran, Tungı, s.5.

*Sochlariga boqib qo'rqaman...*¹

Saçlarına bakıp korkarım...

Geçmişte yaşanan iyi kötü anılar, çocukluk günlerine dönüş kimi zaman şaire hüznün verir. Artık çocuk olmadığı gerçeği, çocukluğunun şahidi olan kimselerin ölümü, yıllar sonra gittiği köyüne yabancı kalması şairi üzer. Qaytish², [Hammani unutib qo'yibman...], [Men-tirik Xotiraman...] adlı şiirlerinde bunları dile getirir:

*Hammani unutib qo'yibman...
Hech kimni tanimay va bilmay
Qishloqni men kezib yuribman.*

*Hepsini unutup gitmişim...
Hiç kimseyi tanımadan bilmeden
Köyde yürüyüp gitmişim.*

*Bu men-ku, qadrdon jo'ralar!
Bu men-ku, onajon, dadajon!
Ovoz yo'q... ko'ksimda yig'lar
qon.*³

*Bu benim, kıymetli dostlar!
Bu benim, anacım, babacım!
Ses yok, kalbim ağlar kan.*

Kimi zaman da çocukluk günlerinden tanıdık bir yüz kalmamış olmasına bir teselli bulur şair. Kendisi anıların ta kendisidir. Yaşananların canlı kanıtıdır. Onun aklında, kalbindedir hatıralar. Zamanın silmeye gücü yetmez, kimse oradan söküp alamaz onları:

*Men- tirik xotiraman! Biz- tirik
xotiramiz!
Sen- tirik xotirasan. Bitmas aslo
yaramiz.*

*Ben canlı hatırayım! Biz canlı
hatırayız!
Sen canlı hatırasın! Bitmez asla
yaramız.*

*Shu xotira bor ekan, ezgu bo'lar
bu dunyo,
O'tmish kelajak uchun ko'zgu
bo'lar doimo.*⁴

*Bu hatıra varken sonsuz kalır bu
dünya
Geçmiş, gelecek için ayna olur
daima.*

“Bololikdan Bir Lavha” adlı şiirinde ise yasaklanan şairlere, şiirlere vurgu yapar. On bir yaşındaki şair öğretmenlerinin hala Aybek'i okutmamış olmasına şaşırır:

¹ Devran, Tungı, s.5.

² Devran, Uchib Boraman, s.51

³ Devran, Shahardagi, s.6.

⁴ Devran, Shahardagi, s.28.

*Sinf jim-jit. Qari muallim
Kitobdan bosh ko'tarmay o'gir,*

*Ammo uni uqmaydi qalbim,
Yuragimda Oybek she'r to'qir:*¹

*Sinf sessiz, yaşlı muallim
Kitaptan başını kaldırmadan
okuyor,
Ama onu anlamıyordu kalbim
Yüreğimde Aybek şiir dokuyor.*

“Poezddagi Voqea Yoki Bolalikning Ovozi” adlı şiirde şair çocukluğu ile dertleşir. Çok sevdiği çocukluğunun gitmesini istemez, onu durdurmaya çalışır. Bunu yaparken de anılarını anlatır. Adeta o günlerine dönerek çocuksu bir tavır sergiler:

*-To'xta, to'xtasang- chi,
Nega meni tashlab ketasan...
Qayerlarga ketyapsan, bolam –
bolaligim.
Men, ahir, seni juda... juda
sevaman,
Bilasan – ku, meni faqat sen
tushunasan...²*

*-Dur, dursana,
Neden beni bırakıp gidiyorsun...
Nerelere gidiyorsun, çocuğum –
çocukluğum.
Ben, nihayetinde seni çok... çok
seviyorum,
Biliyorsun ki beni yalnız sen
düşünürsün...*

Çocukluğundan başka kimsesi olmadığını, onu kimselere değişemeyeceğini söyler. Çocukluğuna dair unutamadığı bir vakayı hatırlatır. Sırtlan adını verdiği yavru köpeğini vuran komşusunu cezalandırmak için komşusunun evinin camlarını kırar. İntikam ve acımasızlık duygularını ilk defa tattığı bu vaka çocukluğuna dair unutamadığı anılarından. İyi veya kötü her türlü insanî duygunun yaşandığı çocukluğun kendisi için ne ifade ettiğini şu dizelerinde anlatır:

*Demak, sen keraksan haqiqat
uchun,
Eng toza, musaffo orzular uchun,
Seni so'ramayman faqat baxt
uchun.
Sen menga keraksan goh nafrat
uchun.
Tashlab ketma,
Men seni hech kimga
bermayman.³*

*Demek sen gereksin hakikat için,
En taze, masum arzular için,
Seni sormuyorum yalnızca baht
için.
Sen bana lazımsın gâh nefret için.
Bırakıp gitme,
Ben seni hiç kimseye
vermiyorum.*

¹ Devran, Bahordan, s.59.

² Devran, Bolalikning, s.32.

³ Devran, Bolalikning, s.33.

Hurşid Devran, babasının hatırasına “Otam Xotirasiga” adlı şiirini kaleme almıştır. Babası ile birlikte geçen günlere özlemini, babasına duyduğu sevgiyi anlatır. Kendisi ordu hizmeti nedeniyle Avrupa’da bulunduğu sırada vefat eden babasının cenazesinde bulunamamış olmak sanatçının içinde bir yara olarak kalmış zaman zaman şiirlerinde bunu dile getirmiştir. Babasını bazen doğadaki kuşta, çiçekte bazen de oğlunda görür. Babasına duyduğu özlem ve sevgiyle sarılır onlara. Babasının hasretini oğlu ile dindirmeye çalışır:

*Ba'zan qo'msab seni ich –
ichdan,
Yurak titrab so'nggi ilinjan,*

*Otam deya, alqab o'g'limni,
Ko'taraman o'zim ko'nglimni.¹*

*Bazen özleyip seni içten içe,
Yürek titreyip son umutla,*

*Babam diye kucaklayıp oğlumu,
Teskin ederim kendim gönlümü.*

[Oppoq edi boshda bu dunyo...] şiirinde ise çocukluktan itibaren hayatın renklerinin değişimi anlatılmaktadır. Şairin büyüdüğü hayata bakışı, hayatın ona sundukları ve gidişatı değişmiştir. Çocukluk yıllarının dönüşümlerini renkler vasıtası ile dile getirir. Önce yeşil renge dönen çocukluk bir zaman sonra mavi ile karışır. İlk aşkını, ilk hüznlerini yaşar. Çocukluktan sonra ömür su gibi akar gider.

*Keyin asta xira tortdi nur,
Aralashdi oq, yashil, moviy,
Bolalikdan keyingi umr
Daryodek tinch oqa boshladi.²*

*Sonra yavaşça söndü nur,
Karıştı ak, yeşil, mavi,
Çocukluktan sonra ömür
Nehir gibi coşkun akmaya
başladı.*

3.1.5.Aşk/Kadın

Hurşid Devran’ın aşk/kadın temalı şiirleri şunlardır:

Vido, To’ygа Bormagan Yigit, [G’amgamas...], Afsun, Daraxt va Ayol, [Sening xonangda...], [Ko’z yashlaring...], [Ko’chaga chiqadi...], [Yigitlarning dil o’tidan...],

¹ Devran, Uchib Boraman, s.47.

² Devran, Bolalikning, s.16.

“Bahor” Raqqosasi, Hijron, [Eshiklar to’satdan...], [Ruhimda bir sog’inish kezar...], [Sen kelasan...], So’nggi Xat, [Tunda silkitarkan...], [Men sevaman...], So’nggi Olma Haqida Qo’shiq, Daryo Yoqdir Sochingdan Boshqa..., Ertakning Davomi, Ba’zan Kochadagi..., Ro’mol O’rab Ko’chaga Chiqdi..., Yashirasen Sen Ko’zlaringni..., Sonet, [Tog’dan tushdi...], [Ona kutar o’glini...], Yor Sachi Haqida Rivoyat, [Eshik ochiladi...], Ballada-2, [Yuragimni yashirganman...], [Tushlarimda ko’rdim men seni...], [Bilasanmi, to’satdan kecha...], [Sovuq shamol meni quvadi...], [Bugun tunda yana tirildim...], [Beva hovlisiga tun oldin kirar...], Tun, Beva va Derazadagi Soyalar Haqida Doston, Qiz Qo’shig’i, [Qara, qanday go’zal o’tlak...], [Ayol sekin...], [Osmonga tilikib yatibman...], Qiz O’g’irlash, [Unutayin degandim seni...], [Men seni hech qachon ko’rmayman...], [Kampirning uyida...], [Derazang raxida yorongul o’sar...], 20. Asr Onasi, Shashmaqom, Bir Qoshiq, [Bilasizmi ba’zan tunlari...], Muhabbat, [To’satdan uyg’onar yarim tunda...], [Qozg’olon 1. Muhabbat Haqida Hiqoya], [Nega sizga...], [Hey mening ko’zimni...], [Men unutdim seni...], [Kel, yelkamni tutay, uxlagin...], [Ko’nglim botib, isming bilmoqchi...], [Pahmoq sochlaringni silar...], Bahtiyor Vahobzoda G’azaliga Muhammas, [Bilasanmi, tush ko’rdim...], [Yarim tunda noxos...], [Hozir borsam...], Qishlog’im Xotirasida Qolgan Qo’shiqlar, Daraxtzor Qoshiga Kelar Bir Ayol, Kuz Ertagi, Ayol, Qayg’u va Muhabbat Haqida, [Ko’klam. Dala...], [Onam qarib qolgan...], Ikki Qoshiq, [Qanday og’ir...], [Sen kelgan kun...], Kampir Haqida She’r, [Hey, mening ko’zimni...], Meni Quvontirar Bu Kun, Bu Yamg’ir, “Chumoli” Turkimidan, 6-Metamorfoza. Bu shiirlerin sayisi 76’dır.

Hurşid Devran’ın şiirlerindeki “aşk” çok açık ifadelerle dile getirilmeyen, karşılıklı yaşanmadığı izlenimi veren ve genellikle mutlu değil, hüznü bir “aşk”tır. Bu şiirlerde dolu dizgin yaşanan bir aşkın kahramanını göremiyoruz. Aşk, çok fazla bireyselleştirilmemiş, evrensel düzeyde tutulmuştur. Hatta şairin güzellik algısını, hayalindeki veya hayatındaki kadının net bir profilini öğrenemeyiz. Çünkü şiirlerinde belirli bir kadın tipi yoktur. Şiirlerinde “kadın”ı sevgili rolünden çok bir anne, eşini veya oğlunu savaşta kaybetmiş yalnız bir kadın ya da tarlada çalışıp bir yandan beşik sallayan kadın olarak görmekteyiz.

Hurşid Devran düşüncelerini özlü sözlerle anlatma taraftarıdır. Lafi çok uzatmadan duygularını ifade eder. Vido başlıklı şiiri bu duruma güzel bir örnektir. Şair

sevdiğinden ayrılmak ister. Ancak bu ayrılık öyle bir ayrılık olmalıdır ki geri dönüşü olmasın:

*Men sendan ketmoq istayman,
Yomg'irdek emas,-
Yomg'ir yana qaytib keladi.
Shamoldek emas,-
Shamol yana qaytib yeladi
Men sendan ketmoq istayman
Muhabbat kabi...¹*

*Ben senden gitmek isterim,
Yağmur gibi değil,
Yağmur yine döner gelir.
Rüzgâr gibi değil,
Rüzgâr yine gelip eser.
Ben senden gitmek isterim
Muhabbet gibi..*

İnsanın kalbinden sevgi yok oldu mu geri dönüşü olmaz, telafi edilemez. Şairin sevgiye ne kadar değer verdiğini, duygularının yoğun olduğunu anlıyoruz. Sevgiyi, sevilme ihtiyacını en açık şekilde dile getirdiği şiirlerinden biri Afsun adlı şiiridir. Şair sevgilisine kendisini ne şekilde sevmesini istediğini anlatır. Ancak yine burada net bir sevgili tipi çizilmez. Soyut manada kalır. Sevgilisine her zaman en yakın olmayı, birlikte gözlerden uzak olmayı ister:

*Qo'llaring chirmashsin bamisli
sehr,
Erkalab – erkalab o'ldirgin meni,
Meni sevgin.*

*Ellerin sarsın bir sihir gibi,
Okşayıp okşayıp öldür beni,
Beni sev.*

*Sokin tushlaringga sen meni
yashir,
Hech kimga hech qachon
bermagin meni,
Meni sevgin.²*

*Sakin düşlerine beni sakla,
Hiç kimseye hiçbir zaman verme
beni,
Beni sev.*

[Unutayin degandim seni...] şiirinde olduğu gibi şair bazen de sevdiğini unutmak ister. Unutmaya çalıştıkça acı çeken şair hislerini kağıda döker, çiçeklere, bulutlara, doğaya anlatır derdini. İçini açtığı her şey sevgilisinden bir parçaya dönüşüp şairin unutmasını zorlaştırır. Sevgisi dokunduğu her şeye bulaşır, tesir eder. Kuşlar güllere aşık olur, bulutlar yağmurla dolup taşar. Unutmaya çalışmak gittikçe eziyet vermeye başlar:

¹.Devran, Bolalikning, s.10.

² Devran, Uchib Boraman, .s.13.

*She'rlaringa ochdim sirlarim,
Ketolmadi dildan sirlarim.*

*Men qushlarga aytdim ularni,
Qushlar sevib qoldi gullarni*

*Men gullarga aytdim sirlarim,
Seni yodga soldi islari.¹*

*Şiirlerime açtım sırlarımı,
Silinmedi yüreğimden sırlarım.*

*Kuşlara söyledim onları,
Kuşlar seviverdi çiçekleri.*

*Çiçeklere söyledim sırlarımı,
Seni hatırıma getirdi kokuları.*

[Men unutdim seni...] şiirinde ise artık zamanın gücü devreye girmiş, şair her ne kadar istemese de zamanla unutmaya başlamıştır:

*Men unutdim seni... Unutdim
Ne- ki kechdi kecha dilimda.
Eslamoqqa qancha urindim-
Ammo yaproq so'ldi qo'limda.²*

*Ben unuttum seni... Unuttum.
Ne ki geçti gece kalbimde.
Hatırlamaya ne kadar uğraştım,
Ama yaprak soldu elimde.*

“Meni Quvontirar Bu Kun, Bu Yomg'ir” adlı şiirde ise şair dertlerinden, yüreğindeki dertlerden, sevgiliyi beklemekten, yağmurlu günlerden mutluluk duymaktadır. Sevgiliye dair her şey onu sevindirir. Bu, yağmurlu bir günde gelişini beklemek de olsa:

*Meni quvontirar dilimdagi g'am,
Dunyoning quvonchin unutib
qo'yib,
Derazani ochib yomg'irli bu dam
Olis – olislarga boqaman to'yib.*

*Meni quvontirar seni kutishim-
Honamga sen nogoh kirib
kelganda
Va menga uyalib, mungli
kulganda
Qo'lingni kaftimda qushdek
tutishim.³*

*Beni sevindirir kalbimdeki gam,
Dünyanın sevincini unutup,
Pencereyi açıp yağmurlu bu an
Uzamlara bakarım kana kana.*

*Beni sevindirir seni bekleyişim
Evime ansızın geldiğinde*

*Ve bana utanıp, hüznü
güldüğünde
Elini avuçlarımda kuş gibi
tutuşum.*

¹ Devran, Qaqnus, s.100.

² Devran, Qaqnus, s.179.

³ Devran, Bahordan, s.98.

Karşılıklı yaşanamayan aşkların anlatıldığı [Sening xonangda...] şiirinde ise aşğın sevdiğine sitemi vardır. Sevgili, evinde mutlu mesut yaşarken, bahçesi çiçek açmışken şair tek başına ve mutsuzdur. Bu mutsuzluk çiçeklerine bile yansımış, renkleri gitmiştir. Son olarak da sevgisini belli etmemesinden yakınır:

*Sen o'z sevgingni qilmaysan
oshkor,
Mening sevgimni qushlar ham
bilar.¹*

*Sen kendi sevgini kılmıyorsun
aşikâr,
Benim sevgimi kuşlar bile bilir.*

Aşkın en yoğun yaşandığı şiirlerinden biri de “Daryo Yoqdir Sochingdan Boshqa...” adlı şiirdir. Her şey sevgiliyi hatırlatır, aşğın ondan başka hiçbir şeyi gözü görmez:

*Daryo yoqdir sochingdan
boshqa,
To'ltinida oqay desam.
Ko'zingdan boshqa yulduz yoq,
Qaray desam, boqay desam.²*

*Deniz yoktur saçından başka,
Dalgalarında yüzeyim desem.
Gözünden başka yıldız yok,
Bakayım desem, göreyim desem.*

Kimi zaman da kadın bulunduğu yere renk katar, doğa onunla canlanır. Bir akşam bahçeye gelir ve nazik ayakları ile çiy tanelerinin üzerine basar:

*U gullar sochadi hovuch-
hovuchlab,
Hayratga to'ladi armonli bog'lar.
U kuyilay boshlasa, gullarni
tishlab
Uyg'ona boshlaydi qurigan
shoxlar.³*

*O, çiçekler saçtı avuç avuç,
Şaşırp kaldı arzulu bağlar.
O, şarkı söylemeye başlasa
çiçekleri ısırp
Uyanmaya başlardı kuruyan
dallar.*

Kadın; Hurşid Devran'ın şiirlerinde yalnız, çocuğunu ya da eşini kaybetmiş, bazen de aradığı mutluluğu bulamamış cefakâr bir tiptir. “Daraxt va Ayol”¹, “Ayol, Qayg'u va Muhabbat Haqida” gibi şiirlerinde bu kadınları anlatır.

¹ Devran, Uchib Boraman, s.17.

² Devran, Tungı, s.25.

³ Devran, Bahordan, s.10

“Tun, Beva Va Derazadagi Soyalar Haqida Doston” adlı şiirinde savaşa giden kocasından haber alamayan fakat umutla bekleyen kadının duaları ve dileklerini kadının ağzından anlatır. Kadın komşu evlerin pencerelerine bakıp imrenir. “Onların evleri gibi bizim evimiz de şenlensin, bebeğimiz olsun, masallar anlatılsın evimizde” şeklinde dualar eder. Ancak gün sonunda kapıyı açıp içeri giren tek şey gecenin karanlığıdır. Kocasını değil, bu karanlıktır kadını bağrına basan:

*Bolishda yomg'irning oq
tomchilari-
Beva ko'z yoshlari nurda yaltirar.
Qo'shni derazada bir-birin
quchar
Navqiron, hamisha baxtli
soylar.
Ko'zin yumolmaydi va birdan
turib
Eshikni ochadi. Salom ey, ko'cha!

Bag'riga bosadi, uni entikib
Erkakday chiroyli, baquvvat
kecha.²*

*Yastikta yağmurun ak damlaları,
Dul göz yaşları ışıқта parlar.
Komşu pencerede birbirini sarar

Yiğit, her daim mutlu gölgeler.

Gözünü kapamıyordu ve birden
durup
Kapıyı açtı. Selam ey, sokak!

Bağrına basardı, onu iç çekip
Erkek gibi güzel, güçlü gece.*

So'nggi Olma Haqida Qo'shiq³ adlı şiirinde kadını ağaçta tek kalan bir elmaya benzetir. Elma, esen her rüzgârdan onu düşüreceği için korkar. Yerden, gökten gelebilecek taşlardan dolayı tedirgindir. Kadınların yalnız yaşamalarının zor taraflarını benzetme yoluyla anlatır.

Kadın bazen de kocasından şiddet gördüğü için mutsuz bir kadın olarak karşımıza çıkar:

*U ayolning qo'llari dag'al,
U ayolning ko'lagi dag'al.
Uni har kun kaltaklar eri,
Har kun yuzda ko'karar dog'lar.⁴*

*O kadının elleri kaba,
O kadının gömleği kaba.
Onu her gün döver eri,
Her gün yüzünde biter morluklar.*

¹ Devran, Uchib Boraman, s. 17.

² Devran, Bolalikning, s.51.

³ Devran, Tungi, s.13.

⁴ Devran, Bahordan, s.17.

[Ona kutar o'g'lini...], [Kampirning uyida...]¹, Kampir Haqida She'r Ballada-2, adli şiirlerinde ise kadın oğlunu kaybetmiş bir anne, kimsesiz kalmış ihtiyar bir kadın olarak tasvir edilmektedir:

*Ona kutar o'g'lini hamon,
Ishonmaydi hatga-o'limga.
Ba'zan boqar oqarguncha tong
Suratini olib qo'liga.*

*Ana bekler oğlunu hâlâ,
İnanmazdı mektuba- ölüme.
Bazen bakar ağarana kadar tan
Resmini alıp eline.*

...
*Beshigini tebratganlari,
Oq ko'ylaklar kiydirganlari,
Sochlarini silaganlari
Esga tushib qo'llari titrar...*²

*Beşiğini sallamaları,
Ak gömlekler giydirmeleri,
Saçlarını yıkamaları
Aklına gelir elleri titrer...*

Savaşın acı gerçekleri ile yaşamak zorunda kalan kadınların dünyaları kimi zaman bir eşin penceresinden kimi zaman da bir annenin penceresinden anlatılır. Sonuçta hepsi hasret çeken, yalnız kalan, hayatla tek başlarına mücadele etmek zorunda kalan kadınlardır. Kimin hayali bir gün kapının açılıp kocasının gelmesi, kimininki de ölüp oğluna kavuşmaktır:

*Kampirning uyida hech kim
yashamas,
U tanho, u yolg'iz bu dunyo aro
Unga tuyuladi tun- zulmat emas,

Tun- bu sarhadi yo'q bepoyon
sahro.*

*İhtiyarın evinde hiç kimse
yaşamaz
O تنها, o yalnız bu dünyada
Ona gece gibi gelirdi- zulüm
değil,
Gece, bu sınırsız sonsuz çöl.*

*U o'glin chaqirar...
Labi qurishib
Ko'zlari tinadi achchiq
hasratdan.
O'lgisi keladi...
Ammo bitta so'z eshitib o'lgisi
kelar
suratdan.*³

*O, oğlunu çağırır..
Dudakları kuruyup
Gözleri dinerdi acı hasretten.

Ölesi gelirdi..
Ama bir söz işitip ölesi gelir
resimden.*

¹Devran, Qaqnus, s. 105.

²Devran, To'marisning, s.14.

³Devran, Qaqnus, 105.

Hurşid Devran'ın şiirlerinde bazen yarım kalan bazen de hiç yaşanamayan aşklar vardır. Bunlar, savaş yıllarında cepheye gidip dönmeyen arkasında sevdiğini bırakan veya henüz aşkı tatmadan, yuva kuramadan ölüme giden genç erkeklerin aşklarıdır. Aynı şekilde savaşa gidip dönmeyen Nurettin dayısının anısına [Sovuq shamol meni quvadi...] adlı şiirini yazmıştır:

*...Sovuq shamol meni quvadi,
Sokin shahar ko'chalarida.
Qizlar esa meni sevadi,
Olis bahor kechalarida.*

*Soğuk rüzgâr beni sarstı,
Sakin şehrin sokaklarında.
Kızlar ise beni severdi,
Uzak bahar gecelerinde.*

*Sizni sevgan u qiz tirikmi?
Qiyndimi xotira rasmi?
Tunlar uning boshi egikmi,
Nuriddinmi o'g'lining ismi?¹*

*Sizi seven o kız hayatta mı?
Acı veriyor mu hatıra resmi?
Geceleri onun boynu bükük mü?,
Nurettin mi oğlunun ismi?*

3.1.6. Tabiat ve Tarım

Çocukluğunu babasının üzüm bağlarında, bahçelerinde doğa ile iç içe geçiren sanatçının tabiatı ve çiftçilerin hayatını dile getirdiği şiirleri şunlardır:

Jiyda, [Oqib yotar...], [Unutaman...], Ballada, [Qor ketdi...], [Ochiq derazam...], Quyosh, [Bahor...], [Men...], [Men seni ko'rganman...], Bor Ekanda, Yo'q Ekan, [Charchab uxlar o'roqchi...], [Tingla, dunyo suhbatlashmoqda...], Qiz Va Shamol Haqida Ertak, [Moviy rangli osmonga boqdim...], Za'far Qirda, Daraxt, [Tabiatdir mening davomim...] Bo'ladi Yetar..., Otlar Yigloganda..., Kutish..., Tikilaman-Osmon O'zgardi..., Tungi Bog'lar Suratga O'xshar, So'nggi Kuz, Osmonda Bulut Yoq, "Chumoli" Turkumidan [7-Chumoli, 8-Kuz], Men Daraxtga Aylandim Tunda, [Tunda silkitarken..], [Yaylov uzra..], [Savr Tuni..], [Tungi bog'lar...], Kuzni O'yla, [Bulutlar yuzadi...], [Atrofda...], [Kuzni olib o'tdi dehqonlar...], [Oqshomda boshlanar...], [Uyg'oq kishining xira tongida...], Rishton, [Bahor aytdi...], [Hovuzda...], [Sayxonlikning xilvat chetida...], [Dalalarning qoq o'rtasida...], [Terimchi Qizlar...], [Imkon bering...], [Qor ketdi va zaminda...], Fevral, [Qirlarni kezaman...], "Chumoli" Turkumidan, 1-Bahor, 2-Tong, 3-Maysa, [Saraton Yaktagini...], Qisga Sonet, [Tog'da

¹Devran, Bolalikning, s.27.

tunadik yozda...], [O'tgan bahorlar...], [Nega sen adashib kelding..], [Keyin yana kuzak boshlanar...], [Qishning sovuq kunlari aro...], Qish-1, [Tuni bilan devor yoqalab...], [Quyosh sirg'aldi-ketdi...], Beda O'rimi, [Ay, kim bog'lab qo'ydi shamolni...], [Xali Osmon...] Shovullaydi bog'larda..., Ana..Ana, Qishlog'imiz O'riklari..., Yaz Ertagi, [Kun sovudi, barglar...], Yonayotgan Gulxonlar, [Qor yogayotgan oqshom...], [Tik qoyadan boqaman...], Qish -2, [Qabristonning Toshlar...], [Tush koraman...], [Kechqurun yo'l bosib...], [Bog'larni ko'r zulmat...], Biz Sen Bilan Yashaymiz Uzoq, [Sen qizingning sochini...], [Hali kurtak bo'rtgani yo'q...], [Men bu boqqa...], Boysun Tog'lari, [Shamol esar, ayozi kesar...], [Derazamga yonma-yon o'sgan...], Yoz Ertagi, [Bolta Yaltilyaydi...], Bahor Kapalaklari, [Dala...], Hali Qish Kelmagan, [Mehrga zor gadoga o'xshab...], Yalpiz Shoxi, [Qoratog'ni qora bulut...], Kuz Tashbexlari, Kuzgi Dengiz Yoqasida 1-2, [Kuz yomg'iri...], Kuz Surati, [Oysiz kecha...], Aziz Qirimning Tog'larida, [Quyash chiqib kelar...], Kuzgi Dengiz Yoqasida, [Qushlar ketdi...], Yaproq Uchib Tushdi, [Qor yag'arkan yurakka ham...]. Bu shiirlerin sayisi 102'dir.

Mensur eserlerine göre shiirlerinde konu bakımından çeşitliliğin daha fazla olduğu sanatçı özellikle doğaya, mevsimlere ve köy hayatına ayrı bir önem vermiştir. Bu shiirlerinde görünen anlamların altında aslında her zaman dile getirmek istediği o vatan sevgisi, çocukluk yıllarına özlem vardır. Tabiatı bir insan gibi düşünür ve hayal eder. Doğa olaylarına, mevsim geçişlerine farklı anlamlar yükleyip insanın doğası ile birleştirir. Hurşid Devran'ın en naif ifadelerini, iyimser, ve ümitli hallerini bu shiirlerde görmekteyiz.

Bahar mevsimi sevgiliye benzetilir. İlkbaharın havası gibi baş döndürür, aşığı sarhoş eder. Güneşli, sıcak günleri vaat ederler ikisi de. Şair ne kadar uzak durmak istese de yapamaz:

*Men seni ko'rganman faqat bir
marta,
Yonimdan o'tgansan xushbo'y va
ko'rkam.
Bu bayram bo'lgandi olis yil
martda,
Daraxtga gullarin osardi
ko'klam.*

*Ben seni görmüştüm yalnız bir
kere,
Yanımdan geçmiştin güzel kokulu
ve gösterişli.
Bu, bayram olmuştu geçen yıl
martta.
Ağaca güllerini asardı bahar.*

*Endi har yili men seni ko'raman,
Yonimdan o'tasan har yili
martda.
İzingdan termilib uzoq turaman,
...Yoq, seni ko'rganman faqat bir
marta.¹*

*Şimdi her yıl ben seni görüyorum,
Yanımdan geçeceksin her yıl
martta
İzini sürüp uzak duracağım,
...Hayır, seni görmüştüm yalnız
bir defa.*

Mevsimlerin geçişi ve doğa olayları ile sevgili arasında bağ kurulur. [Otgab bahorlar...] şiirinde olduğu gibi, sevgili gidip de gelmek bilmeyen baharlar gibidir:

*O'tgan bahorlar
Qaytmaydi sira,
Dilda qoladi
Faqat xotira.*

*Sen esa ketding,
Men ketolmadim.
Hamon yodingni
Unutolmadim.²*

*Geçmiş baharlar
Dönmeyecekti asla
Yürekte kalacak
Yalnız hatıra.*

*Sen ise gittin,
Ben gidemedim
Hemen hatıranı
Unutamadım.*

Bahar, her zaman sevgiliyi değil kimi zaman da çocukluğu çağrıştırır. Güneş, mavi gökyüzü, yıldızlar şaire umut dolu çocukluk günlerini hatırlatır. “Bahor Kapalaklari” adlı şiirinde şairin bu duygularını görmek mümkün. Bahar gelince kalbi kelebekler gibi uçar, çocukların neşeli türkülerine benzer:

*Ol chechaklar uyg'ongan choqda
Kapalakka aylangan qalbim,
Uchib yurar yashil o'tlakda
Bolalarning qo'shig'i kabi.³*

*Çiçeklerin uyandığı zamanda
Kelebeğe dönen kalbim,
Uçup gider yeşil otlakta
Çocukların türküleri gibi.*

Bahar gelince ne dert kalır ne tasa. Hepsi bir süreliğine de olsa unutulur:

*Erta tongda bizlarni quyosh
Chorlar bahor quchog'i tomon.
Unut bo'lar alam va ko'zyosh,*

*Ertesi sabah bizleri güneş
Çağırır baharın kucağına doğru.
Unutulur elem ve gözyaşı,*

¹Devran, Uchib Boraman, s.56.

²Devran, Qaqnus, s.73.

³Devran, Bahordan, s.54.

Co bo 'ladi dilimga osmon.¹

Yerleşir yüreğine asuman.

Güz mevsimi her zaman olduğu gibi ayrılığın, hüznün sembolüdür. Hasat zamanıdır, ayrılık zamanıdır, meyveler bile dallarından koparılır. Ancak yine de Hurşid Devran'ın şiirlerinde güz çok fazla karamsar ve istenmeyen bir mevsim gibi tasvir edilmez. Zaten Hurşid Devran'ın şiirlerinde tabiat her haliyle kabul edilmiştir.

Kuz Tashbehlari adlı şiirde güz mevsiminde doğaya dair her şeyin insandaki karşılıkları anlatılır:

*Beva ayol kalbi- sarg'aygan
yaproq.
O'tmish yodi- bulut chulg'agan
yulduz.
O'zbek bolasining rangidir-
tuproq,
Uchib ketgan qushning bo'm-
bo'sh ini
kuz.²*

*Dul kadın kalbi-sararan yaprak.
Geçmiş anma- bulut kaplayan
yıldız.
Özbek balasının rengidir-
toprak,
Uçup giden kuşun bomboş kalan
yuvası
güz.*

Sonbaharın gelişi şairin yüreğindeki saklı dertlerini uyandırır, onu düşüncelere salar. Güz yağmurları bile kalbini soğutamaz:

*Kuz yomg'iri turar tomchilab
Bargixazon bog'da uchmoqda,*

*Yanog'imdan sovuq tomchilar
Ko'zyashimdek oqib tushmoqda.*

*Yonag'imdan oqib labimni
Sovitmoqda, ammo yomg'ir ham
Sovutolmas mening qalbimni-
Unda cho'g'dek yonib turar
g'am.³*

*Güz yağmuru damlayıp durur
Sonbahar yaprakları bağda
uçmakta,
Yanağımdan soğuk damlalar
Gözyaşım gibi akıp düşmekte.*

*Yanağımdan akıp dudağımlı
Soğutmakta, ama yağmur da
Soğutamaz benim kalbimi
Onda kor gibi yanıp durur gam.*

Şairin zaman zaman içinde bulunduğu karamsar ve hüznü ruh hali güz mevsimini yorumlayışında etkili olmaktadır. [Kun sovudi, barglar...] adlı şiirde

¹Devran, Bahordan, s.54.

²Devran, Bahordan, s.156.

³Devran, Bahordan, s.137.

sonbahar kişileştirilmekte, şairin ruh hali tabiatın görünüşüne yansıtılmaktadır. Ulu çınar sonbaharda meyvelerinden ayrılmış, bulunduğu kapkara bahçe dar gelmeye başlamıştır. Tabiat, şairin bakış açısı ile şekillenmektedir. Hüznün ve ayrılığın habercisi sonbaharda bu kaygıları ile baş etmeye çalışır. Sonbaharda veda eden her şey gibi kaygılarının da gitmesini, kuşlar gibi üzüntülerinin de uçup gitmesini bekler:

*Bargixazon,
Vido fasli bu!
"Xayr!" deyman pichirlab men
ham.
Ammo ketmas
Ko'ksimdan qayg'u,
Uchmas qushlar ortidan alam...¹*

*Berg-i hazan,
Veda fasli bu!
"Hoşçakal!" derim fısıldayıp ben
de.
Ama gitmez
Göğsümden kaygı,
Uçmaz kuşlar arkasından elem.*

Mevsimler şairin arkadaşı, sırdaşı gibidir. Duymak istediklerini onlara söyler. Sevdiğine kavuşması için mevsimler ona yol gösterir:

*Bahor aytdi:
"U seni kutar,
Yo'llaringga ko'zlarin tutar.
Tezroq qaytgin, qaytmasang,
biroq
Maysalarga ko'milar so'qmoq".*

*Yoz erinib shivirladi: "Qayt!"
Sen unga eng mubham so'zing
ayt.
Tezroq qaytgin, qaytmasang,
biroq
Changlar ko'mib, yo'qolar
so'qmoq".*

*Kuzak dedi: "Qaytishga
choglan,
Sochlariga bir umr bog'lan.
Tezroq qaytgin, qaytmasang,
biroq
Xazonlarga ko'milar so'qmoq."*

*Qish ham aytdi: "Qor sochar
shamol,
Qayt, husniga to'ysin ko'zlaring.*

*Bahar dedi:
"O, seni bekler,
Yollarini gözler.
Çabuk dön, dönmezsen, eğer
Otlara gömülür patikalar".*

*Yaz gerinip fısıldadı: "Dön!"
Ona en müphem sözünü söyle.
Çabuk dön, dönmezsen, eğer
Pençe atıp yakalar patikalar.*

*Güz dedi: "Dönmeye hazırlan,
Saçlarına bir ömür bağlan.
Çabuk dön, dönmezsen eğer
Hazanlara boğulur patikalar."*

*Kış da dedi: "Kar serper
rüzgâr,
Dön, güzelliğe doysun gözlerin.*

¹ Devran, Bahordan, s.24.

*Varaqdagi she'r satri misol
Qorga tushsin sening izlaring".¹*

*Kağıttaki şiir satırları gibi
Kara düşsün senin izlerin."*

[Qor yog'arkan, yurakka ham...] şiirinde kışın gelişi, tarlaları bahçeleri bembeyaz bir örtü gibi kaplayan karın şairde umudu çağrıştırmış anlatıyor. Kar yağışı ile etrafa çöken sessizlik ile huzur buluyor, duyguları içinden taşıyor:

*Qoar yag'arkan, yurakka ham
Kirib kelar bir tuyg'u.
Tor xonadan dalalarga
Seni olib ketar u.*

*Kar yağarken yüreğe de
Gelip girer bir duygu.
Dar evlerden tarlalara
Seni alıp gider o.*

*Bag'ringdagi g'amdek tinik,
Sutdek toza, muqaddes o'ylar
toshib,
sening bilan
Bo'lar hamdam, hamnafas.²*

*Bağrındaki gam gibi berrak,
Süt gibi taze, mukaddes
düşünceler taşıp,
senin ile
Olur hemdem, hemnefes.*

Kar yağarken bütün sıkıntılar bir kenara bırakılıyor. Bağları, bahçeleri gezen şair en yürekten mısralarını fısıldamaya başlıyor. Yani her mevsim olduğu gibi kış mevsimi de şaire ilham veriyor. Doğayı her zaman bize nimetler sunan, sesine kulak verilmesi gereken, kutsal bir değer, bir arkadaş, bir anne, baba gibi görüyor:

*Qor yog'arkan, unutasan
Tashvishlarni sen birdan,
Xarsangtoshdek itqitarsan
Sen ularni yelkangdan.*

*Kar yağarken unutursun
Tasalarını sen birden,
Kaya gibi indirirsin
Sen onu omuzlarından.*

*Qor yog'arkan, kim bilandir
Kezib bog'-adirlarni,
Shivirlaging kelar dilga
Eng yaqin satrlarni.³*

*Kar yağarken, kim bilir
Gezip bağları yamaçları,
Fısıldayasın gelir kalbe
En yakın satırlarını.*

¹ Devran, To'marisning, s. 91.

² Devran, Qaqnus, s.61.

³ Devran, Qaqnus, s.61.

Rauf Parfi'nin bir şiirine nazire olarak yazılan [Qor yog'ayotgan oqshom...] adlı şiirde şair kış akşamlarında şehrin karla kaplı sokaklarında yapılacak bir gezinti ile bireyin iç dünyasına yönelip, kendisini herkesten ve her şeyden soyutlayıp yalnızca onu mutlu eden şeyleri düşünmesinin güzelliğinden söz eder. Uzaklarda kalan sevdiğini ya da annesini düşünüp kalbi sıkışır gibi olsa da bütün dertlerinin kar taneleri gibi eriyip yok olmasını diler. Umarsızca sokaklarda gezmeyi düşler:

*Kimgadir yo'l bersang, kimgadir
salom,
Ammo o'zing bilmasang buni.
Qor esa bo'ralab yog'aversa jim,
Adashsangda sezmasang
adashgani...¹*

*Kimine yol versen, kimine selam,
Ama kendin bilmesen bunu.
Kar ise lapa lapa yağıverse
sessiz,
Kaybolsan da fark etmesen
kaybolduğunu...*

Kışın soğuk günlerinde her yer bembeyaz kar ile örtünse de bu soğuk şairin içindeki ateşi söndüremez. Her yeri donduran kış bir tek insan yüreğine hükmedemez. İnsanın içindeki merhameti, sevgiyi söndüremez. [Qishning sovuq kunlari aro...] adlı şiirinde bundan söz eder:

*Faqat olov yurakda so'nmas,
Olov so'nmas qorachingda.
Bu o't – mehr. Toki u o'lmas
O'tlar qayta unar bog'ingda.²*

*Yalnız alev yürekte sönmez,
Alev sönmez gözbebeğinde.
Bu ot – sevgi. Ta ki o ölmez
Otlar yine biter bağında.*

Bağlar, bahçeler, tarlalar şairin sığınağı, dert ortağıdır. Zaman zaman yalnız kalmak istediğinde kendisini doğaya bırakır. Sonsuz tarlaları seyrederken düşüncelere dalar, güneşin doğuşunu izler, unutmaya çalıştıklarını, özlemlerini hatırlar. [Men bu boqqa...] şiirinde bağa yalnız gelişlerini anlatır:

*Men bu bog'da qolaman yolg'iz,
Dilda tutib unut hislarni.
Takrorlayman ma'yus va unsiz*

*Bu bağda kalırım yalnız,
Yürekte saklayıp unutup hislerini.
Tekrarlarım üzgün ve sessiz*

¹Devran, Bahordan, s.11.

²Devran, Qaqnus, s.128.

Senga bir payt aytgan so'zlarni.¹

Sana bir zamanlar soylediklerimi

Hurşid Devran hatıralarında çocukken köyün biraz dışında kalan bir tepeye tırmanıp etrafı seyredip, hayallere daldığını anlatır. Uzaklardan görünen büyük dağlar sanki gittikçe yakınlaşır ve şairi kucaklar. “Beni belki de bu dağların görüntüsü şair yaptı” der. [Tik qoyadan boqaman...], adlı şiirinde yine bir tepeye çıkmış (belki de bahsettiği tepe) etrafı izlemektedir. Hayatın günlük telaşı içinde insanları ve doğayı gözlemler:

*Tik qoyadan boqaman yo'lga-
Adirlarga tashlab ko'z qirin,
Qora sochin sochib shamolga,
Bola kelar yo'l bosib horg'in.*

*Qush ovozi hushimni tortar,
Shoxcha titrar- uchib ketar qush.
Adirlarning sukuti aro
Titrab o'tar oniy bir tovush.²*

*Dik kayadan bakarim yola
Yamaçlara göz atarım,
Kara saçını salıp rüzgâra,
Çocuk gelir yol boyu yorgun.*

*Kuş avazı gönlümü çeler,
Dal gibi titrer, uçup gider kuş.
Yamaçların sessizliği içinde
Titrek öter ani bir ses.*

Zaman geçer, mevsimler değişir. İnsanlar doğar, büyür ve ölür. Doğanın geçirdiği süreçler tıpkı insanın hayatı gibidir. Şiirin başında yol boyunca görünen çocuğun yerini ihtiyar bir adam alır. Sanki zaman geçmiş, gelen çocuğun yaşlılığıdır. Rüzgârda salınan siyah saçların yerini bembeyaz saçlar alır:

*Ko'z tashlayman men yana
yo'lga-
Hassasini bosib bemajol,
Oppoq sochin sochib shamolga
Sudraladi munkillagan chol.³*

*Bakarım yine yola
Bastonuna yaslanıp halsiz,
Bembeyaz saçlarını bırakıp
rüzgâra
Sürüklenirdi kambur ihtiyar.*

Geçim kaynağı tarım olan bir köyde büyüyen şair tarlada çalışanları, tarlalarda ağaçların gölgesinde büyüyen bebekleri, onların yorgun anne ve babalarını da unutmaz.

¹Devran, Bahordan, s.44

²Devran, Bahordan, s.11.

³Devran, Bahordan, s.11.

Bu insanların doğa ile münasebetleri henüz beşikteyken başlar. Rüzgârlar ninniler söyleyip beşikleri sallar. Şair, Yoz Ertagi şiirinde bu manzaraları anlatır. Annesi ve babası yorgunluktan uyuya kalmış bebeğin beşiğini rüzgâr sallar, ay onu oyalar:

*Dalalarning qoq o'rtasida
Yeru osmon aro bir ertak,
Yulduzlarning mayin sasidan
Tebranadi oppoq belanchak.*

*...
Faqat qora ko'zlarin ochib,
Hayratlarga to'ldirip quchoq,
Onasiga o'xshatib oyni
Tamshanadi oyday chaqoloq.*

*Va mehrdan iyib, ko'ksini
Chaqaloqqa tutar oy xushhol.
So'ng allalar aytib, o'ksinib,
Belanchakni tebratar shamol.¹*

*Tarlalarin tam ortasinda
Yerle gök arasında bir masal,
Yıldızların yumuşak sesinden
Kımıldadı bembeyaz beşik.*

*Yalnız kara gözlerini açıp,
Hayretler içinde kalıp,
Anasına benzetip "ay"ı
Mırıldandı ay yüzlü bebek.*

*Ve sevgiyle coşup, göğsünü
Bebeğe tutar ay keyifle.
Sonra ninniler söyleyip,
Beşiği sallar rüzgâr*

[Terimchi Qizlar...] adlı şiirde ise tabiat sadece şaire değil, rençberlik yapan genç kızlara da arkadaşlık eder. Tek sırdaşları rüzgârlar, güneş ve bozkırlardır. Onlar güneşin altında tarlalarda bir gölge gibi dolaşan, zayıf, narin ve arzularını, hayallerini rüzgârlara bağlayıp uçurmuş rençber kızlardır:

*Qishlog'imning cheksiz
dalalarida,
Oppoq shiyponlarda ko'ksini
titroq,
İliq, moviy shamollar o'pib,
Uxlab yotar terimchi qizlar
Tushlarini quyoshga ko'mib...²*

*Köyümün uçsuz bucaksız
tarlalarında,
Bembeyaz yazlıklarda göğsünü
tirek
Ilık, mavi rüzgârlar öpüp,
Uyuyup yatar rençber kızlar
Düşlerini güneşe gömüp...*

Hurşid Devran'ın tabiata olan ilgisinin ve sevgisinin temelleri çocukluk yıllarında atılmıştır. Evlerinin bahçesinde babasının üzüm bağları ve meyve ağaçları ile meşgul olmuştur. O yıllarda yetiştirdiği, iyileştirdiği ağaçlarla insanların doğası arasında

¹Devran, Bahordan, ss.7-8.

²Devran, Bolalikning, s.41.

ilgi kurmuş, doğadaki her canlıya değer vermiştir. [Tabiatdir mening davomim...] adlı şiirini bu düşünce ile kaleme almıştır:

*Tabiatdir mening davomim,
Tutash erur bag'rim bag'riga.
Umrin bog'liq oyu oftobi
Daryo, dala, daraxtlariga.*

...
*Tunlar nafas olmay yotaman,
Meni quchar quvonchu alam...
Daraxt kulgusini ko'rganman,
Ko'rganman ko'z yoshlarini
ham.¹*

*Tabiattir benim devamım,
Bağlanır bağrım bağrına.
Ömrüm bağlı ay'ı güneşi
Nehir, kır, ağaçlarına.*

*Geceleri nefes almadan yatarım,
Beni sarar sevinç, elem...
Ağacın gülüşünü gördüm ben
Gördüm göz yaşlarını da.*

“Otlar Yig'laganda...” şiirinde yine kendisini doğayla bir tutar. Atların, kuşların ağaçların hislerine tercüman olup kendisi ile yakınlık kurar. “Atların sessizce ağladıklarını gördünüz mü?” diye sorar. Uçan kuşların ayaklarının yere hasret kaldığını, ağaçların mevsimlere direnişini, kış günü soğuk ve fırtınalı günlerde köklerine güvenmelerini anlatır. Bunlar aslında her insanın yaşadığı duygulardır:

*Otlar kabi yig'lagim kelar,
Sog'ingim keladi qush oyog'idek,
Daraxtdek ishongim kelar
ildizlarimga...²*

*Atlar gibi ağlayasım gelir,
Hasretim gelir kuş ayağı gibi,
Ağaç gibi güvenesim gelir
köklerime...*

Şair, etrafına vatanına duyduğu aşk ile bakar. Gökyüzü, ağaçlar, tarlalar, rüzgârlar hepsi onun vatanına has bir güzellik taşırlar. Uçsuz bucaksız tarlalarda Özbekistan'ın sonsuzluğunu görür. Mavi renkli gökyüzüne, zümrüt yeşili tarlalara her bakışında daha da sahiplenir. Vatanına dair her şey onundur, onunla bütünleşmiştir. Herkesin de böyle güçlü ve güzel bir vatana sahip olmasını diler. [Moviy rangli osmonga boqdim...] adlı şiirinin son dördlüğünde bu düşüncesini dile getirir:

*Har kimning ham bo'lsin osmoni,
O't gullari bo'lsin qalbining.
Erkday ulug' O'zbekistoni,*

*Herkesin de olsun asumani,
Ateş gülleri olsun kalbinin.
Erk gibi ulu Özbekistan'ı*

¹Devran, Uchib Boraman, s.5.

²Devran, Tungi., s.30.

3.1.7.Yaşam, Ölüm, Zaman

Hurşid Devran, şiiirlerinin bir kısmında yaşamın acı tatlı her yönü, ayrılıklar, ölümler, zamanın geçişi, gibi konuları ele almıştır. Zamansız kaybedilen dostlar, ölüme hazırlanan ihtiyarlar veya ailesinden birisini savaşıta kaybetmiş kişilerin hisleri dile getirilir. Zamanın hızı karşısında insanoğlu çaresizdir. Bu nedenle tüm bu şiiirlerinde hayatı olduğu gibi kabullenen, ancak bunu bir parça da olsa sitemkâr bir hava ile yansıtan bir şair görmekteyiz.

Epitafiya, [Kampir qish so'ngida...], [Ne baxt...], [Go'dak...], [Chaqmoq chaqnar...], She'riyat, [Bu dunyoda orzu qilish soatlari...], Cyurlyonis, Kerak Bo'lsa, Yakshanba..., [Shuhratni yodlab...], Kulol Muhabbati, [Kun ham botdi...], [So'qir kecha...], [Bu kunduz...], To'marisning Ko'zlari, Sharq Hikmati, Qamal, Non Va Aka-Ukalar..., [Qadimiy bitikni...], [Tokchada Dasta Yalpiz...], [O'layotgan otning qorachg'ida...], [Qorning hidi kelar...], [Qo'shoq aka, uxlamaysiz...], [Javzo Tuni...], Urush, Bayrut Ko'chasida, Sholov Yodi, Qochoq. 1868. Savr, [Belanchakda yotgan go'dakdan...], [Men-devorda osilgan...], Uchrashuv, [Men dunyodan ko'z yumganimda...], Ballada 2, [Uni Tashlab...], [Dimog'imda shodmon gullarning atri...], [Uyqusirab yig'lading, o'g'lim...], [Yashash kerek quvnoq va xurram...], Olis Voqea, [İztirobning to'mtoq ninasi...], Pirosmeni O'limi, Baxtsizlik, Qayg'u, [Sen bu she'rga kirma hech qachon...], [Bu hayotning yarimini o'tdik...], [Sherli, oydin...], [Albatta uyg'onimiz...], Yalg'izlik, [Bu yerda ko'p uzoq...], 1965-1985, [Qo'y, meni qo'rqitma...], Qumri, Biy Muhib Jangiy, Bu Qishloqlar..., Turg'un Alimatning Tanburi, [G'azabdan saqlan shoir...], adli şiiirleri bu başlık altında değeriendirdiğimiz şiiirleridir. Bu şiiirlerin sayısı 55'tir.

Epitafiya adli şiiirinde şair, arkadaşının zamansız ölümüne duyduğu üzüntüyü anlatır:

Mening sochim oqqa ko'milgay,

Benim saçıma aklar düştü,

Sochingga oq tushmay ketding, hayr!¹

*Saçına ak düşmeden gittin,
eyvallah!*

[Kampir qish so'ngida...] adlı şiirinde ise ölüme hazırlanan bir ihtiyarı görmekteyiz. Her ne kadar beklenilen bir ölüm olsa da yaşamak her yaşta her şeye rağmen daha caziptir. Bu ihtiyar kadın da ilkbaharın gelişi ile uyanan, canlanan doğa karşısında aslında bu dünyadan gitmek istemediğini fark eder:

*Kampir qish so'ngida o'lmaoqchi
edi,
Tayyorlab qo'ygandi kafanini
ham.
Ammo juda erta bostirib keldi
Va qirga gullarn sohvordi
ko'klam.*

*Qaldirg'och in qurdi kampir
uyiga,
Vijirlab tinmadi subhi azondan.*

*Kampir quloq tutuib qushning
kuyiga
Ketishni istamay qoldi jahondan.²*

*İhtiyar, kış sonunda ölmek
niyetindeydi,
Hazırlanıp giyindi kefenini de
Ama çok erken bastırıp geldi
Ve kıra çiçeklerini saçıverdi
ilkbahar.*

*Kırlangıç yuva yaptı ihtiyarın
evine,
Cıvıdaması bitmedi sabah
ezanından.
İhtiyar kulak verip kuşun sesine
Gitmek istemedi bu cihandan.*

[Nega baxt...] adlı şiirinde ise ölümün insanın aklından çıkmayan bir kavram olduğu, bazen en mutlu anlarında bile ölümü düşünerek insanın üzülebildiği, ölüm ile yaşamın iç içe olduğu anlatılmaktadır:

*Nega baxt to'ldirsa yurak ichini,
Biz o'lim haqida o'ylay
boshlaymiz?
Va yurakning sokin, tinik,
burchini
O'zimiz sezmasdan birdan
g'ashlaymiz!³*

*Niçin mutluluk doldursa yüreğini,
Ölüm hakkında düşünmeye
başlıyoruz?
Ve yüreğin sakin, dingin
köşelerini
Kendimiz fark etmeden gamla
dolduruyoruz!*

¹ Devran, Uchib Boraman, s.24.

² Devran, Uchib Boraman, s.49.

³ Devran, Uchib Boraman, s.49.

[Go'dak...] adlı şiirinde dünyaya yeni gelmiş bir bebeğin hayatla tanışması, [Chaqmoq chaqnar...], adlı şiirde ise yaşamının verdiği keyif anlatılmaktadır. [Bu dunyoda orzu qilish soatlari...], şiirinde de yine yaşam her yönü ile ele alınmıştır. Yaşama dair arzuların, hayallerin, üzüntülerin iç içe olduğu, her döneminde farklı şeylerin yaşanabileceği dile getirilmiştir:

*Bu dunyoda orzu qilish soatlari
bor.
Ayniksa, tunda, yulduzlar ostida,
Yashilgina sayhonlikda, o'tlar
ustida
Hayratni quchoqlab yotganda.¹*

*Bu dunyada arzulama saatleri
var,
Tıpkı, gecede, yulduzlar altında,
Yemyeşil ovalarda, otlar üstünde
Hayreti kucaklayıp yattığında*

Ölümün anlatıldığı Cyurlyonis şiirinde ise Litvanyalı bir ressamdan söz edilmektedir. [Shuhratni yodlab...], yine bir arkadaşının ölümünden duyduğu üzüntü, ölümün hayatın içinde görmezden gelinemeyecek bir gerçek olduğu anlatılır. To'marisning Ko'zlari şiirinde ise bir sabah uyandığında annesi ve babasının düşmanlar tarafından öldürüldüğünü gören bir çocuğun bakışlarındaki acı dile getirilir. Ölüm, çocukları büyük gibi davranmaya iterken, büyükleri ise çocuklar gibi ağlatır. [Qorning hidi kelar...] şiirinde bir cenaze töreninden insan manzaraları vardır. 1965-1985 şiirinde ise şair hiç olmadığı kadar mutsuz bir şekilde karşımıza çıkar. Hayatı boşuna yaşadığını düşünür. Kendisini hayat karşısında mağlup görür:

*Voh, umrimiz bekorga o'tdi,
Tug'ilgandan aldandik faqat.
Endi bilsak, hamma narsa puch:
Na haqiqat,
Na erq,
Na shafqat...
...
Biz charchadik hech nima qilmay,
Jangga kirmay biz mag'lub
bo'ldik.
Biror marta quvonchdan kulmay,
Biror marta sevmasdan o'ldik.²*

*Vah, ömrümüz boşa geçti
Doğuştan yanıldık sadece.
Şimdi bilsek, her şey anlamsız:
Ne gerçek,
Ne güç,
Ne şefkat
...
Biz yorulduk hiçbir şey
yapmadan,
Savaşa girmeden biz mağlup
olduk.
Bir kere sevinçle gülmeden,
Bir kere sevmeden öldük.*

¹Devran, Shahardagi, s.7.

²Devran, Bahordan, s.78.

[Kun ham botdi...] şiirinde fanilik, zamanın akışı, ölümün bir gün kapıyı çalacağı gerçeği anlatılır. Şair öldükten sonra bir iz bırakmak, güzel hatırlanmak ister:

*Bun dunyoda ko'zlarim qolar,
Qolar gul bo'lib.
Bu dunyoda so'zlarim qolar
Shox bulbul bo'lib.¹*

*Bu dunyada gözlerim kalır,
Kalır çiçek olup.
Bu dunyada sözlerim kalır
Şen bülbül olup.*

Karamsarlık Hurşid Devran'ın şiirlerinde çok yer tutmaz. Hayatın her yaşta yaşamaya değer olduğunu düşünen şair, olumsuzlukları değil güzellikleri görmeyi tavsiye eder. Bu en açık şekilde [Yashash kerak quvnoq va xurram...] adlı şiirinde dile getirir:

*Yashash kerak quvnoq va xurram,
Hatto qayg'u, hasrat kelsayam.
Yashash kerak quvnoq va xurram,
Hatto dilni quchsa achchiq g'am.
Dalalarni, bog'larni sevib,
Bolalarni, tog'larni sevib.²*

*Yaşamak gerek neşeli ve mutlu,
Hatta kaygı, hasret gelse de.
Yaşamak gerek neşeli ve mutlu,
Hatta yüreğini sarsa acı dert.
Tarlaları, bağları sevip,
Çocukları, dağları sevip.*

3.1.8.Şairin Kendi "Ben"ini Anlatan Şiirler

Hurşid Devran'ın kendi "ben"ini anlattığı şiirler şunlardır: Tungi Tayyora, [Tush ko'raman...], [Ruhimda bir sog'inish kezar...], Yo'qotgan Do'stim Haqida Hikoya, [Qachon bo'lar, bilmayman...], Xotira, [Derazaning rahidan qorni...], Dala Kezib..., [Tun yarimlab qolganda...], Qaydasan, [Men ertaga juda erta...], [G'amgamas, botgancha oydin xayolga...], [Ko'z o'ngimda bepoyan bog'lar...], [Daryolarni ko'rmoq mumkin...], [Qizg'aldoqlar o'choq o'choq...], [Suv keltirib mittigina...], Yo'lovchi va Qush, Havas, [Osmon men bilmagan so'zga...], Chirmoviq Gullana Tun, [Oltin yamg'ir...], [Qachon paydo bo'ldi...], [Meni qoyib bering o'zimga...], [Kecha edi...], Shoir Taqdiri, [Qo'llarimni qalamim edi...], [O'z o'zidan ko'zimga...], [Bog' ichiga kirdim men tongda...], [Menden faqat so'zlar qoladi...], Saraton, She'r, [G'urubning

¹Devran, To'marisning, s.5.

²Devran, Qaqnus, s.124.

guldastasi...], [Qanday kelip qoldim bu yerga...], [Dengiz sokin...] , [Bu tog'lar uzoqdan...], [O'z o'zingga aytding...], Bitik, [Yana ketdi...] [Qushlar ketdi...], [Qoratosh toshlariga...], [Oqshom qanotin yozdi...], Bsisu So'zi, [Bu odam o'zini...], [Bu odam uyida kitob asramas...], [Men ketarman...], Qoshiq, [Kim ilondan qo'rqa...], [Quyashga osilib chiqaman...], Umr, [Kechasi...Olisda...], [Deraza- beshafqat...], [Bizlar juda akllimiz...], [Senga uni yaz deb...], [Bir cholni uchratdim...], Meros, [Endi qayg'u...], Kuz, "Bahor. Qir. Tranzisto...", [Tog'dan oqib kelar...], [Tushlarimga...], [Bor ekanda, deding- ishondim...], [Kechasi... Olisda...], [Osmonda bir pichoq uchib yuribdi...], [Go'ya chegarasiz...], Ammo Menga Duch Keldi Faqat..., Shoir, Qush va Qish, [Ba'zen oddiy qurigan hasga...], Suyaman Qadimiy Kitob Varag'i..., Yavvoyi O'tlar Aro, [Quyash qaytdi...], [Unitilgan...], [Uyqusizlik...], [Rosa uch kun...], [Endi faqat sag'inaman...], [Bu chechakni...], Kapalak, Estoniya, 20. Asr Odami, Qoratg' Daftari, [Qarab tursam zaranglar...], Qirim Elegiyasi [Hilol yondi tog' uzra...], [Oy nurlari mudraydi...], [Men tunda borardim...], [Bu dashtlarni...], [Ko'qda porlar yulduzlar...], [Ikki tog'ning orasidan...], [Qora bo'ron dengiz uzra...], [Ey mening yolg'izim...], [Quyash chikib kelar...], [Alvon G'urub- Gullagan...], [Uyg'onib tong qorong'usida...], [Olis-Olis Tog'lar Tomonda, [Yulduzlarin ko'kka...], [Fikr jimirlar, xuddi...], Derazam Oldida, Yulduz. [Bir go'zal ayolga...] Bu shiirlerin sayisi 100'dur.

Sanatçi bu shiirlerinde bazen içinde bulunduğu ruh halini yansıtır bazen de kendisine seslenir. O, genellikle geçmişe özlem duyar. Köyüne, çocukluğuna dönmek ister. Bağlar, bahçeler, tarlalar ona hep geçmiş, dertsiz günleri, ümit etmeyi hatırlatır. Tungi Tayyora adlı shiirinde havada gördüğü uçağa seslenir. Ona binip uçmak, dertlerden sıkıntılardan uzağa gitmeyi hayal eder:

*Orzularni, hijronlarni, alamlaru
shodliklarni,*

Sonsiz visollarni yelkaga ortib

*Uzoqlarga singib ketar tungi
tayyora.*

*Koshki, men ham uchsam tungi
tayyorada.¹*

*Arzulari, hicranlari, elemeleri,
sevinçleri,*

*Sayısız kavuşmalarını omzuna
atıp*

*Uzaklara uçup gider geceki
teyyare.*

*Keşke ben de uçsam geceki
teyyarede.*

¹Devran, Uchib Boraman, s.4.

[Tush ko'raman...] adlı şiirinde yine köyünü, bahçeleri düşler. Sıkıntılı bir ruh hali içinde olduğu ve bir sevgiliden bahsettiği nadir şiirlerinden biri [Ruhimda bir sog'inish kezar...], adlı şiiridir. Ruhunu ele geçiren hasret duygusu ile baş etmeye çalışır:

*Ruhimda bir sog'inish kezar,
Yurak dardga bormoqda to'lib.
Toshoynaga tikildi ko'zlar,
O'z dardini ko'rmoqchi bo'lib.*

*Ko'zlarimda bir un: "Omonmi,
Bugun u qiz kimning yulduzi!"
...Sindirishdan oldin oynani*

Men jilmaydim o'zinga o'zim.¹

*Ruhumda bir hasret gezer,
Yürek dertle dolup taşmakta.
Taş aynaya dikildi gözler,
Kendi derdini görmek isteyip.*

*Gözlerimde bir ses: "İyi mi,
Bugün o kız kimin yıldızı!"
...kırmadan önce aynayı*

Kımıldamadım kendi kendime

Şair duygularını kağıda dökmedikçe hayattan keyif alamaz. Sevinçlerini, üzüntülerini, arzularını veya dertlerini yazmalıdır. Ancak bu şekilde kendisini bulabilir. Yazamamak onun için en büyük zulümdür. [Tun yarimlab qolganda...] ve [Meni qoyib bering o'zinga...] şiirlerinde bu şairin sesini duymaktayız:

*Tun yarimlab qolganda qog'oz
Oqligini menga aytadi.
Kechib o'tgan umrim ko'zimdan
O'tmoq uchun ortga qaytadi.*

*Tun yarimlab qolganda qog'oz
Buza boshlar sukunat tinchin:*

*Oq qog'ozga sochila boshlar
Qayg'um, dardim, baxtim,
quvonchim.²*

*Gece yarısı olduğunda kağıt
Beyazlığını bana söyledi.
Geçip giden ömrüm gözümden
Geçmek için arkaya döndü.*

*Gece yarısı olduğunda kağıt
Bozmaya başlar sessizliğini
sakinliğini:
Ak kağıda saçılmaya başlar
Kaygım, derdim, mutluluğum,
sevincim.*

Geceler insanı kendisi ile baş başa kaldığı, duygularına daha çok kulak verdiği saatlerdir. Gece yarısı olunca eğer hala yazmaya başlamazsa şair, kağıtlar dile gelir. Bütün derdini, tasasını, sevincini kağıda döker. Yazmadığı her satır saçlarına beyaz

¹Devran, Shahardagi, s.22.

²Devran, To'marisning, s.69.

olarak düşer. [Meni qoyib bering o'zingga...] şiirinde de özgürce şiir yazmak ister. sözlerinden şüphe edilmesinden korkar. Gözyaşlarının kağıtlara dökülmesini, halkın onu anlamasını ister. tek korkusu halkının yalan sözlere inanmasıdır.

Shoir Taqdiri şiirinde ise yine özgürce yazma isteğinden söz eder. Ruhsal durumlarını, şiir yazarken neler hissettiğini , kaleminin onu adeta ele geçirdiğini [Qo'llarimni qalamim edi...], adlı şiirinde anlatır:

*Qo'llarimni qalamim edi,
U tunlari juda och edi.*

*Ellerimi kalemim yedi,
O, geceleri çok aç idi.*

*So'zlarga yem bo'ldi ko'zlarim,
Balki shundan yorug' so'zlarim.¹*

*Sözlere yem oldu gözlerim
Belki bundan parlar sözlerim.*

[Tushlarimga...] şiirinde dilediğini yazamayan, haksızlıklara göz yumması istenen şair isyan halindedir. Hançeri baskının ve zulümün sembolü olan geceye saptamak ister. Bu cinayeti saklamak, hançerden kurtulmak için onu gökyüzüne fırlatır ama hançer gelip kendi göğsüne saplanacaktır:

*Jinoyatni
Yashirmoq uchun
Men xanjarni otaman ko'kka.
Zulmat qochar,
Qochar qora jar,
Qayitb tushar ko'ksimga
xanjar...²*

*Cinayeti
Gizlemek için
Hançeri atarım göğse.
Zulmet kaçır,
Kaçar kara çukur,
Dönüp düşer göğsüme hançer...*

Etrafına duyarlı, yalnız kalmaktan korkan, her ne olursa olsun hayatı yaşamaya değer görmektedir. Kimsesiz, isimsiz mezarları görünce ağlayıp üzülecek kadar duygusaldır. [O'z o'zingga aytding...], şiirinde böyle bir ruh hali içindedir. Şair en karamsar anlarında bile içinde hep bir ümidi canlı tutmaya çalışır. [Yana ketdi...] şiirinde mevsimler gelir geçer bir tek gece kalır. Bir de göğsünde bazen sevinç bazen tasa ile açan bir çiçek kalır:

¹Devran, Qaqnus, s.122.

²Devran, Bahordan, s.49.

*Ketdi bahor... ketdi yoz ham.
Kuz ham ketdi... kecha qoldi.
Sochib ifor-goh baxt, goh g'am-
Ko'ksimda bir chechak qoldi.¹*

*Gitti bahar...Gitti yaz da.
Güz de gitti... gece kaldı.
Saçıp – gâh mutluluk, gâh gam-
Göğsümde bir çiçek kaldı.*

Qaydasan? Şiirinde şair kendisi ile diyalog halindedir. Kendisine hep aynı soruyu sorar: “Qaydasan, Xurshid Davron?” Ve her seferinde farklı bir cevap verir. O; kuşların sesindedir, tarlada tohum ekmekte, Efrasiyap’ın ateşinde, göğsüne saplanan okta, Tarabi’nin izindedir, Vereshchagin’in yolundadır, Şah-ı Zinde’nin taşlarının renkleridir, Uluğbey’in “Zic”ini yazan hattattır. Namaz’ın intikamı Kurbançan’ın askeridir. Kısacası kendisini vatanının ve milletin sahip olduğu gelmiş geçmiş bütün değerlerin yansıması olarak görür. Bunlar, benliğini oluşturan parçalardır.

3.1.9.Diğer Şiirler

Hurşid Devran’ın yukarıdaki başlıkların herhangi birine dahil edemediğimiz şiirleri şunlardır:

Choli İroq Yohud Adashgan Karvon Qissasi, [Okean yoqasida o’tlarga ko’milib...], Baxt, Behzod, Quduq, [Uch yarim milliardimiz...], Qush O’g’risi, [Go’shtga topshiradilar...], Qaroqchi, Gulliver Liliputlar Diyorida, Abdulla Fanus, Beshovlan Haqida Bitik, Oyar Vatsietis Xotirasi, Odam, [Barchin momo tergasida...], Samarqand Darvishi, Sinoptika, Shubha, [Jabrlangan kimsani...], Azaliy So’roq, [Uch qadrdon, sho’x opa-singil...], , [Kim qo’shib emagan...], Turg’un Alimatning Tanburi, [Kirib keldi xonamga tunda u...], [Sen nega aldanding...], Baxtiyor Vahobzoda G’azaliga Muxammas, [Qorong’ian chiqqan odam...], Frontovik Haqida Ballada, Orzu Haqida Bir Rivoyat, Kechir Asrim, [Oltinko’lda ...], [Qadim qo’rg’on xarobasini...], [Bu, jujuq qizalok...], Lİ Vo Va Du Fu Suhbati, [Siyovush Qonidak...], Basyo Kitobining Varaqlarida, Shomil, Maksimilian Voloshin, Mirkarim Osim Yodi, [Rafiq bo’lolmassan...], Kichik Yolg’on Haqida Doston, Bololar Va Dohiylar, T. Qosimbekovning “Singan Qilich” Kitobiga Bitik. Bu şiirlerin sayısı 43’tür.

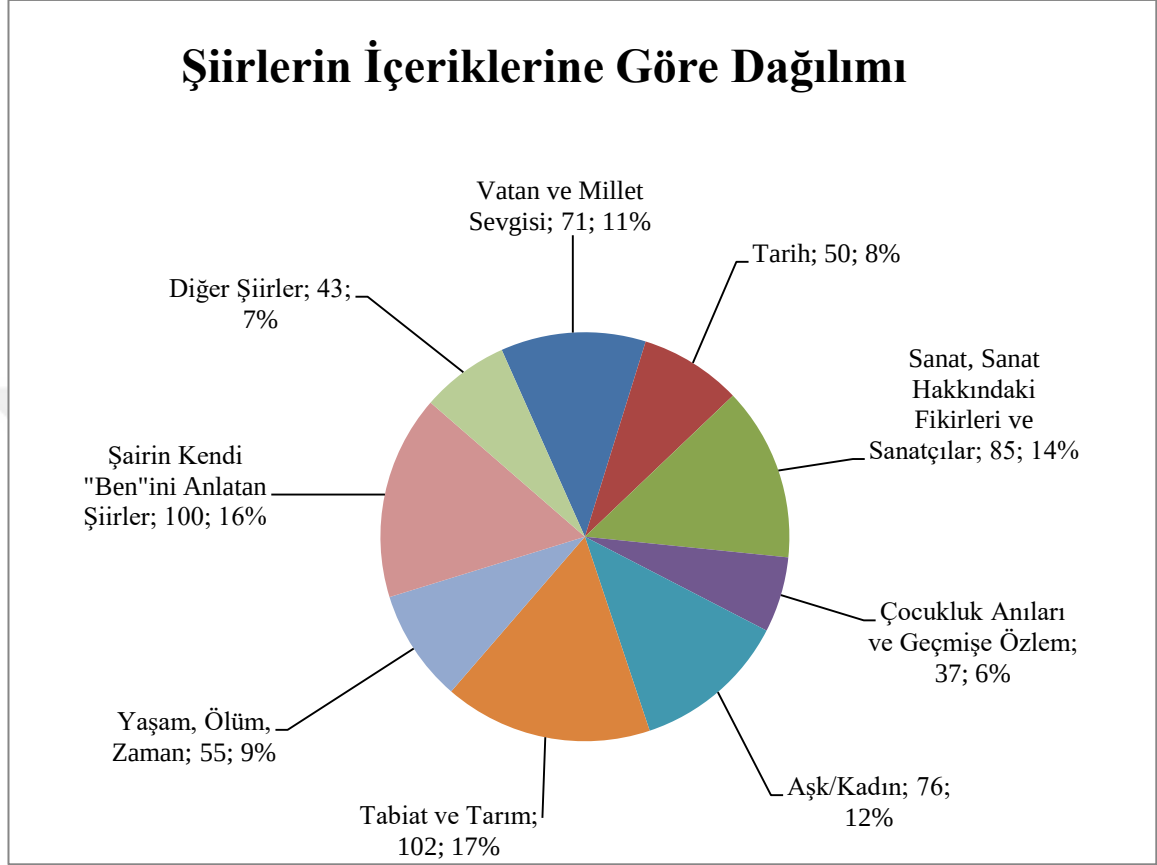
Bu şiirler genel olarak yerli ya da yabancı sanatçılara ithafen yazılmış şiirlerdir. [Okean yoqasida o’tlarga ko’milib...], Oyar Vatsietis Xotirasi, T. Qosimbekovning

¹Devran, Qaqnus, s.157.

[Singan Qilich] Kitobiga Bitik, Turg'un Alimatning Tanburi, Baxtiyor Vahobzoda G'azaliga Muxammas, Maksimilian Voloshin, Mirkarim Osim Yodi adlı şiirler bu gruba dahil olan şiirlerdir. Abdulla Fanus ise fener yapıp satarak geçimini sağlayan Özbek bir halk bilimciyi anlatan bir şiirdir. Çocukları etrafına toplayıp masallar anlatan, anlattığı masallarda tarihi kahramanlardan söz eden yaşlı kadın "Barchin momo tergasida..." adlı şiirde karşımıza çıkar. [Go'shtga topshiradilar...], adlı şiirde ise yaşlanan atların et için kesilmesi, bir çocuğun buna tanık olup üzülmeye anlatılmaktadır.

[Rafiq bo'lolmassan...] ve Opa adlı şiirlerinde 1986 yılında Almaati'da sovyet yönetimi ve halk arasında yaşanan "Jeltoksan" diye de bilinen kargaşalarda sovyet yönetimini destekleyen Ra'no Abdullaeva'ya tepkisini dile getirmektedir.

Grafik: 1 Şiirlerin İçeriklerine Göre Dağılımı

3.2.Nazım Birimi

Nazım birimlerine göre yazılan şiirlerin özet tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo: 2 Nazım Birimlerine Göre Şiirler			Adet
1	Beyitlerle Yazılmış Şiirler	Beyit Nazım Birimi Esasında Yazılanlar	25
		Beyit Nazım Birimi Esasında Kırılmış Mısralarla Oluşturulan Yeni Şekiller	3
2	Üçlüklerle Yazılmış Şiirler	Üçlük Nazım Birimi Esasında Yazılanlar	18
		Üçlük Nazım Birimi Esasında Kırılmış Mısralarla Oluşturulan Yeni Şekiller	2
3	Dörtlük Nazım Birimiyle Yazılmış Şiirler	Dörtlük Nazım Birimi Esasında Yazılanlar	355
		Dörtlük Nazım Birimi Esasında Kırılmış Mısralarla Oluşturulmuş Yeni Şekiller	136
4	Beşlik Nazım Birimiyle Yazılmış Şiirler		5
5	Altılık Nazım Birimiyle Yazılmış Şiirler		1
6	Sone Şeklinde Yazılanlar		15
7	Klasik Nazım Birimlerinin Dışında Kalan Şiirler		57
TOPLAM			617

3.2.1.Beyit Nazım Birimiyle Yazılmış Şiirler

3.2.1.1.Beyit Nazım Birimi Esasında Yazılan Şiirler:

Hurşid Devran beyit nazım birimi ile 28 adet şiir yazmıştır. Bu şiirlerin 25 tanesi doğrudan beyit nazım birimi ile yazılmışken 3 tanesi beyitleri oluşturan mısraların durak yerlerinden kırılması suretiyle oluşturulmuştur.

Üç Beyitten İbaret Olan: Bitik.

Bitik

Qo'llaringa qaraysan – nimjon.

Nimjon deysan xuddi qush kabi.

İshon, yulduz so'nsa to'satdan,
Bu qo'llarim yulduz yaratar.

Agar tohga aylansa shamol,
Bu qo'llarim uni uyg'otar.
1986.

Dört Beyitten İbareti Olanlar: Epitafiya, Men Daraxtga Aylandim Tunda¹,
[Men dunyodan ko'z yumganimda...], Samarqandda Tong Otishni Kutib 1,
[Dimog'imda shodman gullarning atri...], [Buncha qo'rqq bo'lmasang...].

Epitafiya²

Mening sochim oqqa ko'milgay,
Sochingga oq tushmay ketding, hayr!

Aravonda bir gul o'sadi,
Do'stim, sening qabring ustida.

Bulutlar jim ko'kda yig'ilar,
Bulutlar gul ustida yig'lar.

Og'riqlarga bardosh ber, ko'ksim,
Kelolmaydi yordamga do'stim.
1980.

Men Daraxtga Aylandim Tunda...³

Men daraxtga aylandim tunda
Va aksimni ko'rdim osmonda.

Yulduzlarni shoximga o'rab
Boqdim: Navo oqdi yaltirab.

Kapalakday uxladi dunyo,
Uxlamadi men kabi daryo.

Men daraxtga aylandim tunda-

¹Devran, Bolalikning, s.87.

²Devran, Uchib Boraman, s24.

³Devran, Bolalikning, s.87.

Tongga qarab o'sdi shoxlarim.
1979.

[Men dunyodan ko'z yumganimda...]¹

Men dunyodan ko'z yumganimda
Eng chiroyli kunlar boshlanar.

Men dunyodan ko'z yumganimda
Tungi bog'lar sezmay qolishar.

Men dunyodan ko'z yumganimda
Faqat o'zing kelib yig'laysan.

Men dunyodan ko'z yumganimda
Meni unut, boshqani sevgin.
1978.

[Buncha qo'rqqoq bo'lmasang...]

-Buncha qo'rqqoq bo'lmasang, do'stim?
-Netay, axir, men erksiz o'sdim.

-Nega yolg'on so'zlaysan, aytgin?
-Xo'rlaganlar bolalik paytim.

-Bolalaring sotarsan nechun?
-Otam meni sotgani uchun.

-Nega sen voz kechding elingdan?
-Ayirganlar ona tilimdan!...
1987.

Beş Beyitten İbarete Olanlar: [G'amgamas...], [Sening xonangda...], Men
Daraxtga Aylandim Tunda (T.B. dipnota yaz), [Suv keltirib mittigina...], [Sen bu
she'rga kirma hech qachon...], 1937 Yil, [Sening ishing...]

[G'amgamas...]²

G'amgamas, botgancha oydin xayolga,
Do'stginam, boqaylik tungi niholga.

¹Devran, Qaqnus, s.30.

²Devran, Uchib Boraman, s.8.

Kingadir, ko'l silkib derazalardan,
Musallas ichaylik shoh ko'zalardan.

Tomosha qilaylik chumolilarni,
O'paylik yalpizu chumolilarni,

Eng yaxshi she'r kabi yurakda qolsin
Bu chorbog', bu o'ngir, bu xayolkash suv.

Gar ular yurakda qoldirmasa iz,
Hech qachon, hech kimni seva olmaymiz.
1976.

Men Daraxtga Aylandim Tunda¹

Tongda danak bag'rini yordim,
Nihol bo'lib tinmay ko'kardim.

Va bog' bilan shovillab tunda,
O'z aksimni ko'rdim osmonda.

Yulduzlarni shoximga o'rab
Boqdim: Navo oqdi yaltirab.

Kapalakday uxladi dunyo,
Uxlamadi men kabi daryo.

Men daraxtga aylandim tunda-
Tongga qarab o'sdi shoxlarim.
1979.

[Suv keltirib mittigina...]²

Suv keltirib mittigina hovuchida
Gul o'tqazar murg'ak bola yo'l chetida.

Bolakayning orzulari gul shaklida,
Erta esa aylanadi yer shariga.

Oqshom chog'i gulga qarab o'yga tolar,
O'ylab – o'ylab, oxir tolib uxlab qolar.

¹Devran, Tungi, s.69.

²Devran, Qaqnus, s.16.

Tun oqarkan, suzar ekan ko'kda hilol,
Gul yaprog'in o'par ekan sarin shamol.

Kimdir badmast chetlab o'tib toshyo'llarni,
Bosib o'tib majaqlaydi bu gullarni...
1976.

1937 Yil¹

Shoirlerin o'ldirganda xalq
Bo'lar ekan o'zi qonga g'arq.

Bo'g'sa agar, bo'g'ilar o'zi,
Mil tortsa, ko'r bo'ladi ko'zi.

Xor etsa gar, o'zi xor bo'lgay,
Zor etsa gar, o'zi zor bo'lgay.

Qulog'iga qo'ysa qo'rg'oshin,
O'zi uqmas hurlik tovushin.

Shoir – bayroq, jang qilar oni,
Shoir qoni erur xalq qoni...
1988.

Altı Beyitten İbarete Olanlar: [Esimda...], [O'layotgan otning qorachig'ida...],
[Bayrut ko'chasida...], [Qo'llarimni qalamim yedi...], [Qo'y meni qo'rqitma...].

[Esimda...]²

Esimda yo'q necha yoshimda:
O'tigancha mening boshimda.

“Kuntug'mis”ni o'qirdi otam
Va ovozi titrab ketgan dam

Go'r qar edim unga qarashga,
Bilar edim, ko'zlari yoshga

To'lar edi – tuyib alamni,
Ayar edim biroq otamni.

Bugun mening ko'zlarimda yosh
Va bo'g'zimda tiqilganda tosh

¹Devran, Bahordan, s.117.

²Devran, Uchib Boraman, ss.45-46.

Titrab kitob ushlagan qo'lim,
Sen ham meni ayagin, o'glim.
1982.

[O'layotgan otning qorachig'ida...]¹

O'layotgan otning qorachig'ida
Cheksiz – cheksiz, yam-yashil qirlar,

O'layotgan otning qorachig'da
Yag'rinini yuvgan yomg'irlar.

O'layotgan otning qorachig'ida
Miltir – miltir yonadi yulduz.

O'layotgan otning qorachig'ida
Chayqaladi shudringli yalpiz.

O'layotgan otning qorachig'ida
Moviy osmon so'nib boradir.

O'layotgan otning qorachig'ida
Bir tasvir bor – zamindan og'ir.
1977.

[Qo'llarimni qalamim yedi...]²

Qo'llarimni qalamim yedi,
U tunlari juda och edi.

So'zlarga yem bo'ldi ko'zlarim,
Balki shundan yorug' so'zlarim.

Vujudimni kemirdi yillar,
Qorlar, tunda guvlagan yellar.

Quvonchimni hijronim yedi,
Taqdirimda ular ko'p edi.

G'amlarimni ichi tashvishlar,
Xayolimni cho'qidi qushlar.

Xayr, xayr, endi men ketdim,
Yuragimni men o'zim yedim.
1985.

¹Devran, Bolalikning, s.23.

²Devran, Qaqnus, s.122.

[Qo'y meni qo'rqitma...]¹

Qo'y meni, qo'rqitma, qo'rqitma, o'lim,
Qara, yashnab turar bog'imda gulim.

Uning yaprog'ida kapalak uxlar,
Uni izlab uchar ko'kda semurg'lar.

Uning yaproqlari g'urubdan alvon,
Alvondir, alvondir basmisli armon.

Bu gulni iskasang uyg'onar diling,
Tanglayingdan birdan ko'chadi tiling.

Uni qorlar ko'mmas, yellar uzolmas,
Uning qo'shig'ini hech kim buzolmas.

Faqat sen har kuni oqararkan tong,
Ostiga tomizsang basdir tomchi qon...
1988.

Yedi Beyitten İbaret Olanlar: Otam Xotirasiga, [Unutayin degandim seni...].

Otam Xotirasiga²

Derazamning ostida tongda
Sayragan qush senmasmi, ota?

Yo to'nimga ko'klam, mozorda
Yopishgan gul senmasmi, ota?

O'n yildir – ki dunyoda yo'qsan,
Yuragimda qolgan firoqsan.

Ko'rmagansan mening o'g'limni,
Erkatoyim, shuxim, to'qlimni.

Men ham yashim o'tgani sayin
Boshimni oq tutgani sayin

Ba'zan qo'msab seni ich ichidan,
Ko'taraman o'zim ko'nglimni.

¹Devran, Bahordan, s.99.

²Devran, Uchib Boraman, s.47.

Otam deya, alqab o'g'limni,
Ko'taraman o'zim ko'nglimni.
1982.

[Unutayin degandim seni...]¹
Unutayin degandim seni,
Unutolmay qiynaldim seni.

She'rlaringa ochdim sirlarim,
Ketolmadi dildan sirlarim.

Men qushlarga aytdim ularni,
Qushlar sevib qoldi gullarini

Men gullarga aytdim sirlarim,
Seni yodga soldi islari.

Uchayotgan bulutga aytdim,
Yomg'ir bo'lib qoshimga qaytdi.

Ostonamga kelib aytdim,
Isming aytib shivirladilar.

Unutayin degandim seni,
Unutolmay qiynaldim seni.
1985.

Sekiz Beyitten Ibaret Olan: Mening O'g'lim Qo'rqmaydi Itdan.

Mening O'g'lim Qo'rqmaydi Itdan²

Mening o'g'lim qo'rqmaydi itdan,
Mening o'g'lim qo'rqar fashistdan.

Kinodan so'ng yig'laydi hadeb:
"Nega otdi kampirni ayt?" deb.

Savol berar labi burishib,
Yig'lar uzoq, yuzi tirishib.

Mening o'g'lim tunlari birdan
So'rab qolar shivirlab mendan:

¹Devran, Qaqnus, s.100.

²Devran, Bahordan, s.53.

“Kelmaydimi fashistlar, dala,
Kelib bizni otmasmi, dala?”

“Yo’q, kelmaydi” – deymanu biroq
O’g’lim o’ylar suradi uzoq.

Uxlolmayman men ham to sahar,
Yuragimni kemirar xatar.

Atrofda tun, uvillar itlar,
Derazamdan boqar fashistlar...
1986.

On Beyitten İbaret Olanlar: [Men-tirik xotiraman...] [To’qqiz yil oradan
otdi...].

[Men-tirik xotiraman...]¹

...Men – tirik xotiraman, qishlog’imga qaytganda,
Men yo’gimda o’lganlar tiriladi qaytadan.

-Uzoq bobo omonmi? – Boshlar egilar g’amgin.
-Qumri Kampir? – Sukunat menga javobdir tag’in.

...Men – tirik xotiraman. Sharif aka, kechiring,
Bilmasdan o’g’lingizni so’rab qoldim... kech edi,

So’zni qaytarib bo’lmas, axir, ukam edi – ku,
Sizga o’xshab men shoir bo’laman, deb edi – ku...

Yiroqlarda yurdim xo’b, sog’inchimni yutdi xat,
Yillar o’tgani sari, men tobora beshafqat.

Men hatto o’z otamni ko’ma olmadim, do’stlar,
Kechikib bordim, do’stlar, yig’lay olmadim, do’stlar.

Ba’zan bilmay xatimda “otam sog’mi?” deb bitdim,
Bilmadimki, qanchalar onamni ezdi xatim.

Men – tirik xotiraman! Biz – tirik xotiramiz!
Sen tirik xotirasan. Bitmaz aslo yaramiz.

Shu xotira bor ekan, ezgu bo’lar bu dunyo,
O’tmish kelajak uchun ko’zgu bo’lar doimo.

¹Devran, Shahardagi, s.28.

Biz – tirik xotiramiz! Men – tirik xotiraman,
Sog'inch bilan qishloqqa tongda kirib boraman.
1978.

[To'qqiz yil oradan otdi...]¹

To'qqiz yil oradan o'tdi shamoldek,
To'qqiz yil sen dilda mahzun xayoldek.

Bahorlar keldilar, kuzlar keldilar.
Seni so'roqlagan so'zlar keldilar.

O'tlar uyg'ondilar, sen uyg'onmading,
Nahotki uyquga, do'stim, qonmading?

O'tlar chiqib keldi, chiqib kelmading,
Birga yig'lamading, birga kulmading.

Yana o'ttiz yil, yo qirq yil o'tadi,
Senla tug'ilganlar mangu ketadi.

Ularga izma-iz men ham ketarman,
Yugurmay, qoshingga men ham yetarman.

Bahorlar kelarlar, kuzlar kelarlar,
Bizni so'roqlagan so'zlar kelarlar.

O'tlar uyg'onarlar, biz uyg'onmaymiz,
Mangulik uyquga sira qonmaymiz.

O'tlar chiqib kelar, bizlar kelmaymiz,
Nevara ismini bizlar bilmaymiz.

Ammo bo'yoq bo'lib, bir kun qaytamiz,
She'r bo'lib mangulik so'zin aytamiz.
1987.

On Beş Beyitten İbaret Olan: Ona Tili Haqida Ballada.

Ona Tili Haqida Ballada²

-Nima istar bizdan bu odamlar, ayt,

¹ Devran, Bahordan, s.90.

² Devran, Qaqnus, s.118.

Ota, ular bilan borma... ota.. o-ta-a, qayt.

Nega, ayt, otamning ko'kraklari qon,
Nega, ayt qo'lingda kishan, onajon?

Bola o'ksib yig'lar, yov o'qi uchar...
Ota boshi og'ib, tuproqni quchar.

Bola yiglar, ona qo'lida kishan-
Onaning tilini kesadi dushman.

So'ng chuqur otiga qamchi urar sho'h,
Yulduzni qulatar ko'kka uchgan o'k.

Bola tilszi ona yonida omon,
Dushman yelib borar qichqirib shodmon.

Qichqirar: "Hech qavhon endi bu bola
Boshida onasi aytolmas alla.

Hech qachon ocholmas ona dilini
Va go'dak unutar ona tilini".

Tilin unitgandan qo'rqmaydi dushman,
Tilin unutganning farqi yo'q toshdan.

Ammo dushman bilmas: bor ekan Vatan,
Bu daryo, bu dala, bu tog' bor ekan

Ona tili aslo bo'lmagay unut,
Agar ishonmasang, qulog'ingni tut:

Onaning qayg'uga to'lgan ko'zlari-
Ona tilining eng buyuk so'zlari.

Tingla, bog'da daraxt shu tilda gullar,
Dahstda bo'rilar ona tilida uvillar.

Yalpizlar, buloqlar, ko'kda yulduzlar
Bola bilan ona tilida so'zlar...

Otasining qoni, vayron qal'alar
Tunlari bolani kelib allalar...
1985.

3.2.1.2. Beyit Nazım Birimi Esasında Kırılmış Mısralarla Oluşturulan Yeni Şekiller:

Mısraları durak yerlerinden kırmak suretiyle oluşturulan beyit nazım birimi esasında yazılan şiirlerin sayısı 3'tür. Bu şiirler şunlardır:

Dört Beyit Esasında Olan: Chirmoviq Gullagan Tun.

Chirmoviq Gullagan Tun¹
Oydin tundir – tiniq, osuda,
Oy suratin tun chizar suvda.

Hayratlanar chirmoviq guli-
O, bu hayrat xavfli, dog'uli.

Ne qilamiz tunda beuyqu,
Bu so'x hayrat solarkan qutqu.

Shu'lalarga chirmashib, yovuq,
Oyni chirmab olsa chirmoviq.
1979.

Beş Beyit esasında Olan: [Ko'klam.Dala...].

[Ko'klam.Dala...]²
Ko'klam. Dala.
Tiniq ko'k. Shamol...
So'qmoq yo'ldan qaytmoqda ayol.

Ariqchadan hatlasa, tutlar
Quvonch bilan unga qo'l tutar.

O, ayolning sochlari isin.
İskar, og'ar shamolning esi.

Dala bo'ylab ayol o'tmoqda,
Tebranadi qoqi o'tloqda.

O ayolga to'ymay termilar-
Tomirlari sut bilan to'lar...

¹Devran, Qaqnus, s.36.

²Devran, Bahordan, s.25.

1983.

On Bir Beyit Esasinda Olan: Biz Sen Bilan Yashaymiz Uzoq.

Biz Sen Bilan Yashaymiz Uzoq¹

Biz sen bilan yashaymiz uzoq,
Aytsalar ham: “Umr – oqizoq...”

Parvo qilmay aslo bu so’zga,
Qushlar kabi yosh olmay ko’zga,

Biz sen bilan yashaymiz uzoq,
Aytsalar ham: “Muhabbat – tuzoq.

U hech kimga qilmaydi shafqat,
O’z domiga tortadi faqat”.

Kechalari porlarkan osmon,
Biz osmonga boqurmiz shodmon.

Bog’imizning chetida o’sgan,
Bizdan butun borliqni to’sgan

Nastaringa deymiz: “Ey, ko’kat,
Yashamoqni sen bizga o’rgat.

Biz sen bilan ayshaymiz uzoq,
Quvonchga yor, alamdanda yiroq.”

Bog’ni kezsak, qo’lda tutuib gul,
Yelkamizga qo’nadi bulbul

Sochimizga qo’nar qorlar – oq,
Biz sen bilan yashaymiz uzoq...

Hatto tuproq ayirmas,
Mangu,
Birlashtirib turar bizni u.
1983.

¹ Devran, Bahordan, ss.25-26.

3.2.2.Üçlük Nazım Birimiyle Yazılmış Şiirler

3.2.2.1.Üçlük Nazım Birimi Esasında Yazılmış Şiirler:

Üçlük nazım birimiyle 20 tane şiir yozan Hurşid Devran bunlardan sadece iki tanesi üçlük nazım birimi esasında yazılmıştır.

3 Üçlükten ibaret olanlar: [Chaqmoq chaqnar...], [Hammani unutib qo'yibman...], Sharq Hikmati, [Bir go'zal ayolga...]

[Chaqmoq chaqnar...]¹

Chaqmoq chaqnar nogoh dalada...
Chiqib ketging kelar bog'larga
Uzoq bemor yotgan boladay.

Tiniqlashar havo va olam,
Men dunyoda yashayapman, deb
Quvonasan mana shunday dam.

Shunday damda qudratga to'lib
Mitti maysa qaddini tiklar
Osmon bilan so'zlashmoq bo'lib.
1982.

[Hammani unutib qo'yibman...]²

Hammani unutib qo'yibman...
Hech kimni tanimay va bilmay
Qishloqni men kezib yuribman.

Bu men – ku, qadrdon jo'ralar!
Bu men – ku, onajon, dadajon!
Ovoz yo'q... Ko'ksimda yig'lar qon.

Va shunda boshimda aylanib,
Yarim ko'k, yatim oq va qora,
Qo'linga talpindi bitta barg.

“Men seni taniyman”, dedi u.
Ko'zimdan tirqirab ketdi yosh,
Bahrimga bosdim men entikib...
1977.

¹Devran, Uchib Boraman, ss.56-57.

²Devran, Shahardagi, s.6.

Sharq Hikmati¹

Buguningni o'ylasang agar,
Yer ag'darib ter to'k, bug'doy soch-
Unib chiqar, albatta, sahar.

Ertani ham, o'ylasang agar,
Bog' yaratgin, yillar o'taru
Yuksaklar bog' – bepoyon, zafar.

Keljakni o'ylasang agar,
Unib – o'stir bolalaringni,
Kurashmoqni o'rgansin ular.
1981.

[Bir go'zal ayolga...]²

Bir go'zal ayolga
“Sevaman” dedim –
Toshlar uyg'ondi.

Bir jabr ko'rganga
“Do'stimsan” dedim –
Tog'lar uyg'ondi.

Bir jujuq yetimning
Ko'z yoshini artdim –
Dunyo uyg'ondi.
1987.

3 tane üçlük + 1 tane mısradan ibaret olan: [Hovuzda...]

[Hovuzda...]³

Hovuzda chaygancha kumush sochlarin,
Qush inida erimay yotgan qordek
Oqarib porlaydi daraxt uzra oy.

Keyin daraxtlardan oqib tusharu
Jildiray boshlaydi so'qmoqlar bo'ylab –
Qorong'i jarlarga qulib tushgancha...

¹Devran, To'marisning, s.79.

²Devran, Bahordan, s.77.

³Devran, To'marisning, s.92.

Qorlar daraxtlarga ertak so'ylaydi,
Shamol daraxtlarni uyg'ota boshlar,
Hilol daraxtlarni cho'miltiradi...

Bahor olib chiqar keng dalalarga...
1980.

4 tane üçlükten ibaret olanlar: Afsun, Bo'ldi, Yetar..., [G'urubning guldestasi...], [Qanday kelib qoldim bu yerga...] [Oqshom qanotin yazdi...] [O'z tilini unutgan xalqning...], [Uyqusizlik...], Afrosiyab Xotirasi.

Afsun¹

Xoh kecha, xoh kunduz etma muntazir,
Labimda isitgin kirpiklaringni.
Meni sevgin.

Bo'g'zimni gullarning kuyiga to'ldir,
Qushlarga uya qil mening bo'g'zimni,
Meni sevgin.

Qo'llaring chirmashsin bamisli sehr,
Erkalab – erkalab o'ldirgin meni,
Meni sevgin.

Sokin tushlaringga sen meni yashir,
Hech kimga hech qachon bermagin meni,
Meni sevgin.
1977.

Bo'ldi, Yetar...,²

Bo'ldi, yetar, termilmang oyga,
Ha, bilaman, oy juda go'zal –
To'yib bo'lmas bunday chiroyga.

Yetar endi, termilmanh ko'kka,
Garchi olis yulduzlar xuddi
Sirdosh kabi yaqin yuraqqa.

Yetar , aytmang: - O, hilol botar!
O, kahkashon, sap –sariq tulpor

¹Devran, Uchib Boraman, s.13.

²Devran, Tungi, s.16.

Dumi kabi sochilib yotar.

Yerga boqing: Xuddi shu chog'da
Yulduzlardan ulkan maysalar
Bosh ko'tarib chiqib kelmoqda.
1980.

[G'urubning guldastasi...]¹

G'urunbing guldastasi
O'ynoqlaydi dengizda
Bamisli atlasdayin.

Qoratog' tomonidan
Yetib kelgan gul isli
Shamollar biram mayin.
Cho'milgoh toshlarida
Qolgan quyosh nafasi
Tovonimni ilitar.

Men osmonga boqaman –
Quyosh yoqqan gulxandan
Qolgan cho'g'lar pirpirar.
1986.

Afrosiyab Xotirasi²

Ovoz yo'q. osmon bor. Jangchi o'tlar bor.
Shamol bor – yig'layvering bu daralarda
Ovozini yo'qotib ko'ygan shamol bor.

Oy porlar – qabristonga yarashadi oy,
Havo – kuzgi olma – tirsillab turar,
Havo bag'rim kabi qaygu'ga to'la.

Faqat sen qolgansan ko'ksimda, sevgi,
Faqat sen qolgansan ko'zimda, sevgi,
Bu ulug' shahardan xotira bo'lib.

...O'tlar o'rmalaydi baxordan qishga.
Yiqildim – ustimdan o'rmalar o'tlar,
Ustimdan asrlar, moziylar o'tar...
1979.

¹Devran, Qaqnus, s.140.

²Devran, Bahordan, s.13.

5 tane üçlükten ibaret olan: Afrosiyab So'zi.

Afrosiyab So'zi¹

Saratonda kelsang changimni yutasan,
Changlarga aylangan odamlar xokini
Yuragin, ko'llarini, ko'zlarin yutasan.

Kuzda kelsang, yomg'irim seni yuvadi,
Yomg'irga aylangan odamlarning dardi.
Ko'z yoshlari, armoni, g'ami yuvadi.

Qishda kelsang, sovuqlarim qiynaydi seni,
Sovuqqa aylangan odamlar g'azabi,
Nafrati, qasosi, nomusi qiynaydi.

Bahorda kelsang, maysalarim olqishlar,
Maysaga aylangan odamlar g'azabi,
Naftari, qasosi, nomusi qiynaydi.

Bahorda kelsang, maysalarim olqishlar,
Maysaga aylangan bobolaring umri –
Mangulik, jasorat seni olqishlar.

Kel, bo'tam, ag'ana, ko'ksimda silkingan
Maysazor ustiga, axir sen mening
Saratonim, kuzim, qishim, bahorimsan.
1980.

6 tane üçlükten ibaret olan: [Qanday tiniq...]

[Qanday tiniq...]²

Qanday tiniq va moviy osmon,
Quduq kabi chuqurdir osmon
Shohizinda ustida, qara!

Qabrtoshlar aro adashmay
Ketgan so'qmoq bo'ylab boraman –
Qanday tiniq va moviy osmon!

Afrosiyob tomondan, ana,
Kelar pichan ortgan arava –

¹Devran, Uchib Boraman, s.22.

²Devran, Uchib Boraman, ss. 29-30.

Yaraqalaydi o'raqlar birdan.

O, yuragim hovliqma buncha,
Pichan uzra yonboshlab olgan
Bola, axir, sen emassan – ku!

Qoshki, qaytsam shu aravada,
Afrosiyob adirlaridan
Qaytsam horg'in arava bilan.

Qanday tiniq va moviy osmon!
Quduq kabi chuqurdir osmon
Shohizinda ustida, ona!
1981.

7 tane üçlükten ibaret olan: Qaroqchi

Qaroqchi¹

Qora kecha eshikni qoqdi...
Uzoq edi tong otishiga –
Derazadan qiz qo'rqib boqdi.

So'ng eshikni ochdi u shosib,
Yaqinlashdi qizning yoniga
Yigit oppoq otidan tushib.

Mahzun qizdan uzmay ko'zini –
Ochi yigit qopning og'zini –
Yorishgandek bo'ldi qora tun.

Yerga yushdi oltin baldoqlar,
Xos kiyimlar ustiga tushdi
Oq marjonlar, tilla belbog'lar.

Qiz jilmaydi, so'ng chayqadi bosh,
Yoqutlarga qo'shilib ketdi
Qiz ko'zidan dumalagan yosh.

Qiz xonaga kirdi bosh egib,
Yuragini g'ijimlab azob
Yigit qoldi yerga ko'z tikib.

¹Devran, To'marisning, s.72.

So'ng qoldi u asta qo'lladi,
Qo'tarmoqchi edi bo'lmadi –
Og'ir edi qizning ko'z yoshi.
1982.

8 tane üçlükten ibaret olanlar: Cho'li İroq Yahud Adashgan Karvon Qissasi,
[“Devonul lug'atit-turk”ni o'qiyman...]

Cho'li İroq Yahud Adashgan Karvon Qissasi¹

Karvon asta qo'zg'aldi,
Sahro sari yo'l oldi
Jaranglab qo'ng'irog'i.

Kun botdi hilol btdi,
Ko'k oqarib tong otdi –
Tinmaydi q'o'ng'irog'i.

Dovullarni oralab,
Ovullarni qoralab
Boradi qo'ng'irog'i.

Tomchi – tomchi suv ichib,
Tizza qadar qum ko'chib
Jaranglar qo'ng'irog'i.

Suv tugaru tomoqlar
Qurir tolar oyoqlar –
Horiydi qo'ng'irog'i.

Nogoh oldda suv sasi,
Yangrar, tinar nafasi –
Chalinar qo'ng'irog'i.

O, chorlar suv jarangi,
Dilni qiynar ohangi –
Tinmaydi qo'ng'irog'i.

Ketar karvon va bilmas:
Oldinda suv sasimas,
Yangrar o'z qo'ng'irog'i...
1982.

[“Devonul lug'atit-turk”ni o'qiyman...]¹

¹ Devran, Uchib Boraman, ss. 47-48.

“Devonul lug’atit-turk”ni o’qiyman...
Va derazam Alpomish tutgan
Sovut misaol toblanar shomda...

Ostonamning oldidan yerni
Titratgancha g’amni unutgan
Alp yigitlar o’tar oq otda...

Qog’ozlarning shitirlashimas,
To’qaylarning sasi tegramda
Yangrar – uni tinglar koinot.

Manjaniqlar xarsang otadi,
Xilol chiqib, quyosh botadi,
Yuragimda tinar koinot...

“Devonul Lug’atit – turk” ni
Mahqam bosib ko’ksimga, g’urub
Tomon bo’zlab chopib borurman.

Shopmo’ylovi badmast sallotlar
Tinmay quvib kelar ortimdan, -
“Devon”nimas, jonni berurman...

Bobom boqar qabridan turib,
Chaqmoq porlar zulmatni yorib,
Varaqlayman har porlaganda

Va oniy nur yoritgan so’zni
O’qirkanman qadimiy tilda,
Buyuk bir his uyg’onar dilda...
1984.

3.2.2.2.Üçlük Nazım Birimi Esasında Oluşturulan Yeni Şekiller:

2 tane üçlükten ibaret olan: Yashirasen Sen Ko’zlaringni...

Yashirasen Sen Ko’zlaringni...²
Yashirasen sen ko’zlaringni,
Kuz may to’la ko’zalarini
Yerto’laga yashirgan kabi.

Yashir.

¹Devran, Bahordan, s.33.

²Devran, Tungi, s.44.

Diydam hasratdan qotgan.
Oramizda cho'zilib yotgan
Sukunatni yashirolmaysan.
1979.

3 tane üçlükten ibaret olan: Za'far Qirda...

Za'far Qirda¹

Za'far qirda saman otning
Kokilini oy o'par.
Oy nurlari sukunatni
Cho'miltirar, yayratar –
Za'far qirda saman otni
Kechaga hadya etar.

Qorong'ida yaltiraydi
Saman otning ko'zlari.
Tun qo'rqadi, qaltiraydi,
Tun ko'zida shubha bor:
Olib qochib ketmasmi deb
Sukunatni bu tulpor...
1980

3.2.3.Dörtlük Nazım Birimiyle Yazılmış Şiirler

3.2.3.1.Dörtlük Nazım Birimi Esasında Yazılmış Şiirler:

Şairin en çok kullandığı nazım birimi dörtlük nazım birimidir. Bu nazım birimi ile 491 tane şiir yazmıştır. Bunların 355 tanesi doğrudan dörtlük nazım birimi ile yazılmış olup 136 tanesi dörtlük esasında oluşturulmuş yeni şekillerdir.

Tek dörtlükten ibaret olanlar: Dört mısradan ibaret olanlar: “Chumoli” Turkimidan [1.Bahor, 2. Tong, 3. Maysa, 4.Tarix, 5. Muhabbat, 6. Metamorfaza, 7. Chumoli, 8. Kuz], Qaytish, Haqiqat, Sinoptika, Shoir Taqdiri (1.Hazil. 2.Ciddiy), Pirosmeni O'limi, [Quyashga osilib...], Qaqnus, Shashmaqom, Meros, [Endi qaygu...], Kuz (B.B.K.O.), [Bu chechakni...], She'r Yazganda..., [Yer emas birlashtirgan...], Botir Qoni Va Daho Sozi, [Rafiq bo'lolmasdan...], [Zo'r shoir dilida...], Kuz Tashbexlari, T. Qosimbekovning [Singan Qilich] Kitobiga Bitik.

¹Devran, Tungi, s. 26.

“Chumoli” Turkimidan

1.Bahor¹

Daraxt ildizlari choqurroq botar,
Zaminga chuqurroq botadi, biroq
Uni yuksaklikka zo'r berib tortar
Osmonga talpinib uchgan yosh yaproq.

Meros²

Ular menga bir umr
Unitishga urinib,
Ammo, unitolmagan
So'zlarni qoldirdilar...
1984

2 dörtlükten ibaret olanlar: [Ruhimda bir sog'inish kezar...], [Tunda silkitarkan...], Jiyda, Bollada, [Qor ketdi...] [Ochiq derazam...], [Men seni ko'rganman...], Men Sevaman, Qutish, Behzod, [Alim Maktubi..], Singlim Maktubi, Oybek ³, [Atrofda...], [Sovuq shamol meni quvadi...], [Daryolarni ko'rmoq mumkin...], [Bugun tunda yana tirildim..], [Ayol sekin...], M. Shayxzoda Xotirasiga, 20. Asr Onasi, [U ayolning qo'llari dag'al...] Bir Qoshiq, Qish 1, Muhabbat, [She'r tugadi-turdim oqarib...], [Yana ketdi...qushlar ketdi...], [Men unutdim seni...], [Kel,yelkamni tutay, uxlagin...], [Xali Osmon...], [Hozir borsam...], Daraxtzor Qoshiga Kellar Bir Ayol, Ayol, Qayg'u va Muhabbat Haqida, Erk Guli, [Qadim qorgan xarobasini...], [Bolta yaltilaydi..], [Qarab tursam zaranglar...], [Shoir sen daraxtdan...], [Alvon G'urubgullagan...], Kichik Yalg'on Haqida Doston.

[Ruhimda bir sog'inish kezar...]⁴

Ruhimda bir sog'inish kezar,
Yurak dardga bormoqda to'lib.
Toshoynaga tikildi ko'zlar,
O'z dardini ko'rmoqchi bo'lib.

¹Devran, Qaqnus, s. 14.

²Devran, Bahordan, s. 28.

³Bu shiir “Bolalikning Ovozi”, “Tomarisning Ko'zlari” va “Bahordan Bir Kun Oldin” kitaplarida “Oybek” adıyla; Uchib Boraman Qushlar Bilan kitabında “Oybeknoma” adıyla yer almaktadır. Diğerlerinden farklı olarak “Uchib Boraman Qushlar Bilan kitabında bu shiir bir dörtlük fazla (7 tane dörtlük) yazılmıştır. “Uchib Boraman Qushlar Bilan” kitabında aynı başlık altında bir shiir, “Bolalikning Ovozi” ve “Bahordan Bir Kun Oldin” kitabında iki shiir, “Tomarisning Ko'zlari” kitabında ise üç ayrı shiir yer almaktadır.

⁴Devran, Shahardagi, s.22.

Ko'zlarimda bir un: "Omonmi,
Bugun u qiz kimning yulduzi?"
... Sindirishdan oldin oynani
Men jilmaydim o'zimga o'zim.

Jiyda¹

Shamolga aylanib yulduz nafasi,
Qoraygan bog'larga kirib, hijjalab,
O'qiy boshlaganda maysalar ismin,
Uyg'onar dallar aro jiydalar.

Yo'llarni olqishlar shamollar essa,
Yo'lovchi ko'rinsa entikar baxtdan.
Xushboy shamol esar yo'lovchi esa
Ko'zini uzolmay turar daravtdan.
1979.

Men Sevaman²

-Men sevaman, shivirlar ayol,
Kirlaringni yuvib beraman
Dazmollayman ko'ylaklaringni
Seni quchgan qo'llarim bilan.

Bir kun tongda to'shakda yotib
Jilmaygancha shivirlasam bas:
"Yuragimning ostida kimdir
Xuddi sendek olmoqda nafas."
1979

Singlim Maktubi³

"Samarqandda o'rik gulladi,
Maysa bosdi otam kabrini..."
Men maktubni to'yib hidladim,
Men izladim bahor atrini.

"...Samarqandda gul kulf uradi,
Gullar ko'ydik otam qabriga.
Kelinoyim ko'zi yoridi,
Siz jiyanlik bo'ldingiz aka."

¹Devran, Uchib Boraman, s.19.

²Devran, Tungi, s.12.

³Devran, Qadrdon, s.8.

[Bugun tunda yana tirildim...]¹

Bugun tunda yana tirildim...
Sen eshikni ochding shoshmasdan.
Shivirladim: “Mana, men keldim,
Nega pardalarni ochmaysan?”

Nimanidir izlardi ko’zlar,
Nimanidir izlardim... shu tob
Ko’rib qoldim yostig’ing uzra
Yotar edi men sevgan kitob.

1978.

[Yana ketdi...qushlar ketdi...]²

Yana ketdi... Qushlar ketdi.
Qorlar yana bo’raladi.
Yana sovuq quva ketdi
Ozib qolgan bo’rilarni.

Ketdi bahor... Ketdi yoz ham.
Kuz ham ketdi... Kecha qoldi.
Sochib ifor – goh baxt, goh g’am.
Ko’ksimda bir chechak qoldi.
1986.

Erk Guli³

-Erk guli bor, derlar, buvijon,
Shu gul hakda menga so’ylab ber.
U gul qayda o’sar shodumon,
Aytgin, gulning makoni qayer?

-O, bolajan, bu sirni bilsang
G’am kelaru diling qisadi –
U gul erk deb jon bergan erlar
Mozorlari uzra o’sadi.
1984.

1 tane dörtlük + 1 tane beyitten ibaret olan: Ro’mol O’rab Ko’chaga Chiqdi.

Ro’mol O’rab Ko’chaga Chiqdi¹

¹Devran, Bolalikning , s.47.

²Devran, Qaqnus, s.157.

³Devran, Bahordan, s. 35.

Ro'mol o'rab ko'chaga chiqdi,
Ro'molini yechdi ko'chada
Va sochlari birdan shovillab
Oqib ketdi yelkalaridan.

Jida go'zal ayol edi u!
Qalandarday ergashdi hilol.
1979.

1 tane dörtlük + 1 tane üçlük + 1 tane beyitten ibaret olan: Qisqa Sonet.

Qisqa Sonet²

Xayrlashib ketdik bu kecha
Va bu kecha oqardi mangu.
Tong uyg'ondi, uyg'ondi ko'cha,
Shu ko'chadan o'tib ketdi u.

İzimizga xazon sachdi kuz,
İzimizni yoritdi chaqmoq,
Dardimizni aytdi chanqovuz.

Ammo kecha qora, bechiroq,
Bizlarga yo'l ko'rsatmas yulduz.
1980.

1941 Yil 22 İyun' Peshin³

Ular ni qo'yishdi jar yoqasida...
Otasin qo'lini ushlagan go'dak
Chor atrofga qarab sho'x, olazarak,
So'radi: "O'q tegsa og'rirmi, dada?"

Uning ovozini bosdi guldurak...

Bahorda jarlikni qoplar o't – o'lan,
O'tlar uzra suzib o'tar oq bulut
Va shunda giyohlar achiq dard bilan
Shivirlar, shivirlar: "Og'rirkan, dada!"

Bu nola hech qachon bo'lmaydi unut...
1985

¹Devran, Tungi, s.41.

²Devran, Qaqnus, s.40.

³Devran, Bolalikning, s.163.

[Albatta uyg'onamiz...]¹

Albatta uyg'onamiz, uyg'onish bu xakikat.
Tog'larga dahshat solib ko'zg'alar mangu muzlar.
Ilonlar uyg'onadi, uyg'onadi yalpizlar,
Uyg'onar okayotgan suvlar shaklidagi vakt.

Yuguramiz ko'llarda chakalokday avaylab
Mudrok osmon bag'rida yonayotgan kuyoshni.
Kuvonchimiz ko'krakka sig'masa gar, titrok lab
O'par sor bulutlarni, gullarni, ilik toshni.

Yuguramiz, tinmaymiz, tinmok yo'k dillar uchun,
Hali yo'l ko'rsatamiz uchkur shamollar uchun.

2 tane dörtlük + 1 tane üçlükten ibaret olan: Fevral'.

Fevral'²

Qor yomg'irga aylanib
Dala uzra yog'moqda.
Ufqlarga boylanib
Loyga botgan so'qmoqlar.
Bulutlarning tobi yo'q,
Ular ozgan, to'zigan.
Ko'kda quyosh surati
Endi yahshi chizilgan.

Yupqalashgan qish qalbi,
Yurakdagi g'am kabi
Dalalarda erir qor.
1970.

3 dörtlükten ibaret olanlar: [Tabiatdir mening davomim...], [Tush ko'raman...], So'nggi Hat, Semarkand Haqida Oddiy Satrlar, She'riyat, San'at, Yaz Tuni, [Sudxo'r-kuzak...], Shuhratni Yadlab, [Kampir qish so'ngida...], Hijron, Daraxt va Ayol, Daryo Yokqdir Sochingdan Boshqa..., Tikilamagan-Osmon O'zgardi..., So'nggi Kuz, [Ona kutar o'g'lini...], [Qafasdagi g'amgin qushni...], Baxshi O'gillari Haqida Rivoyat 3-4, [Tungi bog'lar..], [Tun yarimlab qolganda...], [Tokchada dasta yalpiz...], [Men ertaga juda erta...], [Sayhonlikning xilvat chetida...], [Tushlarimda ko'rdim men

¹Devran, Qadrdon, s.18.

²Devran, Qaqnus, s.9.

seni...], [Jiyda gulin isladim ...], [Bilasan mi to'satdan kecha...], [Qoshoq aka uxlamaysiz...], [Beva hovlisiga tun oldin kirar...], [So'qir kecha. Nurafshon osmon...], Samarqand Darvishi, Mahmud Koshqariy1-2, [Qachon paydo bo'ldi...], [Nega sen adashib kelding...], [She'riyat-bu xudkushlik...], [Keyin yana kuzak boshlanar...], [Qishning sovuq kunlai aro...], She'r, Qayg'u, [To'satdan uyg'onar yarim tunda u...], Qo'zg'olon 1. Muhabbat Haqida Hiqoya, Shoir Uchun Ertak, [Ko'nglim botib, isming bilmoqchi...], Qish 2, Anna Axmatova, [Dunyaning...], [Bilasanmi tush ko'rdim...], [Yarim tunda...], [Tik qoyadan boqaman...], [Tush ko'raman...], [Men bu boqqa...], [Shamol esar, ayozi kesar...], [Bahor.Qir...], [Oltinko'lda...], [Ayting, nima qilsin...], [Rosa uch kun tinmay...], Abdulhamid Cho'lpon 1, [Oy nurlari mudraydi...], [Uyg'onib tong qorong'usi...], [Kuz yang'iri...], Uxlaganlar, Uyg'oning! Kuz Surati, Kitobga Kirish So'z, Shiroq Haqida Rivoyat.

[Tabiatdir mening davomim...]¹

Tabiatdir mening davomim,
Tutash erur bag'rim bag'riga.
Umrim bog'liq oyu oftobi
Daryo, daka, daraxtlariga.

Yalpizlarni quchoqlab sarxush,
Muhabbatga chulg'anar qalbim.
Boshim uzra uchib o'tar qush,
Xayolimning davomi kabi.

Tunlar nafas olmay yotaman,
Meni quchar quvonchu alam...
Daraxt kulgusini ko'rganman,
Ko'rganman ko'z yoshlarini ham.
1978.

San'at²

Xona sovuq. Xontaxtga uzra
Bo'm – bo'sh shisha. Unda oy aksi.
Va burchakda turibdi muzlab
Oq bo'zdagi g'amgin qiz rasmi.

Derazada muzdan qatqaloq,

¹Devran, Shahardagi, s.5.

²Devran, Uchib Boraman, s.5.

Rassom yig'lar, ko'zlari xira.
Uni qiynar olis xotira –
Mo'yqalamda yashagan titroq.

Azal abad shunday hamisha
Xona sovuq, qotib qolgudek,
Qotgan nonu bo'shagan shisha
Va dunyoga kelgan mangulik.
1974.

Daryo Yokqdir Sochingdan Boshqa...¹

Daryo yo'qdir sochingdan boshqa,
To'lqinida oqay desam.
Ko'zingdan boshqa yulduz yo'q,
Qaray desam, boqay desam.

İsmingdan boshqa bir so'z yo'q,
Aytay desam, to'yay desam.
Ko'zingdan boshqa yulduz yo'q,
Olovida kuyay desam.

Mehringdan boshqa kunduz yo'q,
Suyaklarim toblay desam.
Ko'zingdan boshqa yulduz yo'q,
O'zga yo'ldan ketay desam.
1980.

[Ona kutar o'g'lini...]²

Ona kutar o'g'lini hamon,
İshonmaydi xatga – o'linga.
Ba'zan boqar oqarguncha tong
Suratini olib qo'liga.

Ammo, surat – surat – da, axir,
Surat xuddi toshdek beshafqat.
Ko'z yoshlarin artadi kampir
Eshik tomon termilim faqat.

Beshigini tebratganlari,
Oq ko'ylaklar kiydirganlari,
Sochlarini silaganlari
Esga tushib qo'llari titrar...

¹Devran, Tungi, s. 25.

² Devran, To'marisning, s. 14.

1983.

[Men ertaga juda erta...]¹

Men ertaga juda erta
Tinch uyqumni buzaman.
Oq ko'ylagim kiyaman – da,
Dalalarni kezaman.

Yashilgina maysalarning
Barglariga bosib lab,
Erkalayman qizaloqday,
Qulog'iga shivirlab.

Keyin oyning yelkasiga
Qo'limni qo'yib beun,
Yuragimni ochaman –
Oydin bo'lar o'sha tun...
1976.

Shoir Uchun Ertak²

Har bir shoir ortidan ilon
Sudralgancha borar izma – iz,
Qotillarning qo'llarisimon
Sovuq, g'addor misli yolmag'iz.

Shoir so'zdan qo'rqsa mabodo,
Yo ortiga chekinsa nogoh,
Yo ortiga boqsa, o'sha on
Uni yamlab yutadi ilon.

Chekinmasa, qo'rqmasa shoir,
Dadli boqsa yog'iyga – inon,
Umidini uzmay bari bir
Boraverar ortidan ilon.
1986.

[Tik qoyadan boqaman...]³

Tik qoyadan boqaman yo'lga –
Adirlarga tashlab ko'z qirin.
Qora sochin sochib shamolga,

¹Devran, Bolalikning s.14.

²Devran, Qaqnus, s.169.

³Devran, Bahordan s.11.

Bola kelar yo'l bosib horg'in.

Qush ovozi hushimni tortar,
Shoxcha titrar – uchib ketar qush.
Adirlarning sukuti aro
Titrab o'tar oniy bir tovush.

Ko'z tashlaymay men yana yo'lga –
Hassasini bosib bemajol,
Oppoq sochin sochib shamolga
Sudraladi munkillagan chol.
1978.

3 tane dörtlük + 1 beyitten ibaret olan: Samarkandda Tong Otishini Kutib 2

Samarkandda Tong Otishini Kutib 2¹

Qora sahro tuprog'idan unib chiqar tong,
Ko'tarilar nihol kabi shamsi qamarga.
Hayratlarim to'zim bilmay balki o'sha on
Boqadirman ko'zim yonib ona sharga.

Qayda qoldi Bibixonim? Qayda Ulug'bek?!
Oh, kimlarning suyagini oqartirgancha
Samarqandning osmonida porlar yorug'lik,
Qumga singgan Zarafshondek yo'qolgach kecha.

Tong otdimi, bunda yo'lin yo'qotgan tushlar
Kabi ko'kda charx uradi horigan qushlar.
Bu qushchalar uchib kelar go'yo oftobdan –
Olislarda qolib ketgan Afrosiyobdan.

Qo'l cho'zsang bas, qo'llaringga qo'nadi ular
Va kaftingda qolar changga aylangan yillar.
1979

3 tane dörtlük + 1 tane altılıktan ibaret olanlar: [Bu dunyoda orzu qilish soatlari...], [Bayroqlarga shamol kerak!...].

[Bu dunyoda orzu qilish soatlari...]²

Bu dunyoda orzu qilish soatlari bor,
Ayniqsa, tunda, yulduzlar ostida,
Yashilgina sayhonlikda, o'tlar ustida

¹Devran, Tungi, s.55.

²Devran, Shahardagi, s.7.

Hayratin quchoqlab yotganda.

Bu dunyoda azoblanish soatlari bor,
Ayniqsa, tunda, yulduzlar ustudi,
Yashilgina sayjhnlikda, o'tlar ustida
Hasratini quchoqlab yotganda.

Bu dunyoda sevis, sevilish soatlari bor,
Ayniqsa, tunda, yulduzlar ostida,
Yashilgina sayhonliqda, o'tlar ustida
Hayolni quchoqlab yotganda,
Hayotini quchoqlab yotganda,
Ayolni quchoqlab yotganda.
1976.

[Bayroqlarga shamol kerak!..]¹

Bayroqlarga shamol kerak!..
Shu shamolga aylay yurak!
Silkit tug'ni dunyo uzra,
Qalqit elni sen so'z ila.

Qabrtoshlar uzra silkit,
Qarindoshlar uzra silkit.
Bayroqlarga shamol kerak!
Shu shamolga aylay, yurak!

O'g'lonlaring, osmonlaring,
Sahrolaring, o'manlaring
Halok bo'lsa erk jangida
Tug'ni bo'ya qon rangiga.
Bayroqlarga shamol kerak!..
Bayroqlarga shamol kerak!
1986

3 tane dörtlük + 5 tane üçlükten ibaret olan: [Mendan faqat sozlar qoladi..].

4 dörtlükten ibaret olanlar: [Movi rangli osmonga boqdim..], [Deraza beshafqat..], Spitamen Qoshig'i, [Samarqand bu..], [Yigitlarning dil o'tidan...], Bulbulni Ko'rmoq, Turkiston, [Unutaman...], [Nega baxt...], Qaytish, [Go'dak ...], Quayash, [Men...], [Charchab uxlar o'raqchi...], [Tingla dunya suhbatlashmoqda...], Musavvir Xotirasiga, [Ko'chaga chiqadi...], [Men sizni...], Erib Ketar Xira Tumanlar, Kerak

¹Devran, Qaqnus, s.166.

Bo'lsa, Oybeq Bilan Sayr, Tun Shunday zim-ziyo..., [Kun ham botdi...], "Dovonul Lug'atit- Turk" Ohanglari 2, [Jang tugadi...], Baxshi O'gillari Haqida Rivoyat 1-2, [Yadimdadir...], Gulliver Liliputlar, Hattot, [Ko'z o'ngimda bepoyon bog'lar...], [Bolaligim o'g'irlab sekin...], [Dalalarning qoq o'rtasida...], [Og'ir mehnat tunlari aro...], Urish Xotirasi 1-2-3, [Qara, qanday go'zal o'tloq...], [Adabiyat-she'r, doston emas...], [Saraton yaktagini], [Oltin yang'ir...], [Osmonga tikilib yataman...], [Qor yag'arkan yurakka ham...], [O'tgan bahorlar...], [Shoirlarning onasi-yetim...], [Na kunlar- bari go'zal...], [Jabrlangan kimsani...], [Bog' ichiga kirdim men tongda...], [Rauf Parfi degan bir odam...], Baxtsizlik, [Yarim tunda xonamga kirar...], [Tuni bilan devor yakalab...], [Qoratog' toshlariga...], Qoshiq, [O'n ikkiga to'lganman...], [Quyash sirg'aldi-ketdi...], [Qorong'idan chiqqan odam...], Yaz Ertagi, Yanayatgan Gulxanlar, Xuan Goytisolo Mavzuida, [Kechqurun yo'l bosib...], [Dostim dedi: "ko'rdim..."], [Sen qizingning sochini...], [Onam qarib qolgan...], Bahor Kapalaklari, Bolalikdan Bir Lavha, [Qorqmay kir qora tunga...], Suyaman Qadimiy Kitob Varag'i..., Qoratog' Daftari(Turkum) [Tushimga kirar dengiz...], [Hilol yandi tog' uzra...], [Qoratog'in qora bulut...], [Bu dashtlarni...], [Ko'kda porlar yulduzlar...], [Ey manim yalg'izim...], Maksimilian Voloshin, Kuzgi Dengiz Yaqasida 1-2, [Samarkand-za'faron...].

[Maviy rangli osmonga boqdim..]¹

Maviy rangli osmonga boqdim,
Osmonimga aylandi osmon.
Zumrad dala meniki bo'ldi
Boqqanimda cheksizlik tomon.

Pishib yotgan bog'larga boqdim
Va ko'ksimga boshin qo'ydi kuz.
Tong nurining to'lqinida jim
Yuragimga kiradi yulduz.

Ichdim o'tli shamollarni men,
Shamollarga aylandi bag'rim.
Sevdim gullu ayollarni men
Va hayotni yonib kuyladim.

Har kimning ham bo'lsin osmoni,
O't gullari bo'lsin qalbining.

¹Devran, Shahardagi , s.3.

Erkday ulug' O'zbekistoni,
Cheksizligi bo'lsin har kimning...
1973

[Deraza beshafqat..]¹

Deraza – beshafqat chegara,
parchagina osmon ko'rinur.
Deraza, ko'ksimda sen yara.
Deraza – qora tun, oydin nur.

Deraza qanotin qayirsang,
Qalbimni qurshasa doira.
Bir parcha umiddan ayirsang
Men kimga ishonay, hamshira!

Deraza ertaklar so'ylaydi,
Gohi oy ko'rinur, goh quyosh.
Yalpizlar hidini bo'ylaydi,
Ko'zimdan tirqirab oqar yosh.

Ko'zimni kesadi chegara,
Parchagina osmon – ko'k larza.
Tunlari oslar kiprikka
Tomchiga aylangan deraza...

[Samarqand bu..]²

Samarqand – bu bir hovuch qayg'u,
Bir qultum baxt, bir hovuch armon.
Samarqand – bu qadim qayigu
Suzib borar kelajak tomon.

Samarqand – O'zbekistonning
Ostonasi, birinchi so'qmoq.
Biroq uni anglamoq uchun
Shartdir butun vatanni o'tmoq.

Samarqand – bu bobolar sozi,
“Munojotga” aksu sadodir.
Qo'shig'ini qoldirib, o'zi
Ketib qolgan hoji bobodir.

¹Devran, Qadrdon, ss. 7-8.

²Devran, Uchib Boraman, ss. 22-23.

Samarqand – bu rangin bir isyon.
Vatanimning qoq o'rtasida
Yuragimday ko'tarib suron
Bobolarga o'qir qasida.
1980

[Men sizni...]¹

Men sizni sevaman yalpizlar atri,
Qushchalarning sarxush sayrog'i bilan.
Men sizni sevaman terakzor sayri,
Daryoning to'lqini, qayrog'i bilan.

Men sizni chorbog'lar ko'ksimga bitgan
Tip – tiniq kayfiyat bilan sevaman.
Men sizni yaproqlar rangiga uyqash
Boqira muhabbat bilan sevaman.

Men sizni qorlarning ajoyib raqsi,
Yomg'irlar shiviri bilan sevaman.
Sevaman hovuzda cho'mgan oy aksi,
Shoxlarning shitiri bilan sevaman.

Men sizni sevaman O'zbekistonning
Abadiy yoshligi, haybati bilan.
Men sizni sevaman Afrasiyobda
Ko'kargan maysaning hayrati bilan.

1980.

[Kun ham botdi...]²

Kun ham botdi... Yulduzlar yondi.
Umr tugagani yo'q!
Ko'ksim to'la, tuyg'ular qondi.
Umr tugagani yo'q!

Hali ko'kka boqurman to'yib
Tinglab yulduzni.
Hali chimga boshimni qo'yib
O'pgum yalpizni.

¹Devran, Tungi, s.4.

² Devran, To'marisning, s. 5.

Bu dunyoga ko'zlarim qolar,
Qolar gul bo'lib.
Bu dunyoga so'zlarim qolar
Sho'x bulbul bo'lib.

Yurak, so'yla abadiyatdan,
Navo uhsin sho'x.
Yurak, so'yla abadiyatdan,
Umr tugagani yo'q!
1982

[Ko'z o'ngimda bepoyon bog'lar...]¹

Ko'z o'ngimda bepoyon bog'lar,
Yaproqlarda tillarang g'ubor.
Yaqinlashib qolgandek tog'lar,
Havo shunday tiniq, beg'ubor.

Shitirlagan kechki yomg'ir ham,
Tumanlarni quchoqlagan tong,
Qop – qo'raygan dalayu qir ham
Bari menga tanish, qadrdon.

Daraxtlarda lovillar gulxan,
Yuragimda uning tafti bor.
Bog'chadagi xazonşar bilan
Uchib yurar kechagi bahor.

Meni tashlab ketmoqchi do'stni
To'xtatmoqchi bo'lganday, shu on
Men jimgina qo'lim cho'zaman
Yonayatgan gulxanlar tomon.
1977

[Qara, qanday go'zal o'tloq...]²

Qara qanday go'zal o'tloq,
Quyosh porlar osmonda.
Jimirlaydi oydin buloq,
Huv, dalalar tomonda.

Tushovini yechib qo'ydim
Eshagimiz o'tlasin,
Bizlar esa to'yib – to'yib
Hidlaylik gul, o't isin.

¹ Devran, Bolalikning Ovozi, s. 22.

² Devran, Qaqnus, s.31.

Endi ko'kka hilol chiqsa
Men – la birga qaytasan.
Unchaga sen qulog'imga
“Sevaman!” deb aytasan.

Senga to'shak hozirladim
Quchoq – quchoq gullardan.
Qo'rkma, jonim, bu joy yiroq
Odam o'tar yo'llardan.
1979

Yaz Ertagi¹

Dalalarning qoq o'rtasida
Yeru osmon aro bir ertak
Yulduzlarning mayin sasidan
Tebranadi oppoq belanchak.

Uxlab qolar horigan ota,
Uxlab qolar terimchi – suluv,
Uxlab qolar chorbog' ortida
Ariqchada jildiragan suv.

Faqat qora ko'zlarin ochib,
Hayratlarga to'ldirib quchoq,
Onasiga o'xshatib oyni
Tamshanadi oyday chaqaloq.

Va mehrdan iyib, ko'ksini
Chaqaloqqa tutar oy xushhol.
So'ng allalar aytib, o'ksinib,
Belanchakni tebratar shamol.
1976

4 tane dörtlük + 1 dizeden ibaret olan: [Bu kunduz...].

[Bu kunduz...]²

Bu kunduz bir qadahdir,
Men uni ichdim, do'stim.
Endi tun befarahdir,
O't bo'lib yonar ko'ksim.

¹Devran, Bahordan s.7.

²Devran, To'marisning, s.62.

Dalalarga tun cho'kdi.
Yulduzga to'ldi falak.
Borliq sukutga cho'mdi.
O't bo'lib yonar yurak.

Dalalarni kezdim... oy
Maysalarni sug'orar.
Kechir meni, ey chiroy,
Hamon yuragim yonar.

Kunduz qadahin ichdim,
Aylanar shundan boshim,
Yonadi shundan ichim,
Tomchilar olov yoshim.

Bu tun ham bir qadahdir...
1982

4 tane dōrtlük + 1 tane beşlikten ibaret olan: Quduq

Quduq¹

Quduq qaziganman umrimda bir bor,
Og'ir ish – zarurdir sabr va chidam.
Ketmonni urasan betinim, guyo
Zar to'la xum chiqar chuqur ichidan.

Qancha yillar o'tdi, yodimda: mayin
Kech bahor quyosh tepada porlar.
Yerga chuqurlashga borganing sayin
Qaydaydir bir tovush tepaga chorlar.

Chorlaydi goho qush sayrog'i bo'lib,
Goho ariqlarning qo'ng'irog'iday.
Go'yoki tepada qayg'uga to'lib
Seni chorlab kimdir chalib turar nay.

Qora tuproq qatin o'tib bo'lgan dam,
Navbat kelganida qizil tuproqqa,
Dilingdagi so'nggi quvonchlaring ham
O'rnini bo'shata boshlar firoqqa.

Bir kuni to'satdan tinadi nafas:

¹Devran, To'marisning, s.10.

Kunduz kun yulduzni ko'rasan shodmon.
Kunduz kuni yulduz ko'rindimi, bas,
Quduq ham bitadi – xuddi o'sha on
Suv sizga boshlaydi poyingda besas.
1982

5 dörtlükten ibaret olanlar: [Qora habash o'g'li...], Qız va Shamol Haqida Ertak, [Qachon bo'lar, bilmayman...], Qishlog'im Xotirasida Qolgan Qoshiqlar, [Musavvir...], [Oqib yatar...], Alpomishning Qaytishi, [Bolaligim...], To'yga Bormagan Yig'it, Kulol Muhabbati, Derazaning Raxidan Qorni, Qodirini O'qib, Samarkand Haqida Qoshiq (Tun), Viktor Shovskiy, [Kuzni olib o'tdi dehqonlar...], Rishton, [Oppoq edi boshda bu dunya...], Shukur Burhon Haqida Ikkinchi Qoshiq, Havas, Qadimdan Qadim Qoshiq, [Iztirobning to'mtoq ninasi...], [O'z o'zingga aytding...], [Hey, mening ko'zimni...], [Bu hayotning yarmini o'tdik...], [Qora tunda so'ldi yaproq...], [Bog'larni ko'r zulmat...], [Oqib yatar qadimiy darya...], Ikki Qo'shiq 1, Yunus Emro Oxanglarida 2, Usmon Nosir Xoki Ustida, [Unitilgan...], [Yulduzlarni ko'kka...], Qochoq. 1868 Yil. Savr., Yavvoyi O'tlar Aro.

[Qora habash o'g'li...]¹

Qora mavr o'g'li – telba Otello
Buyuk sadoqatdan bermoqda saboq.
Qo'lini artdi u: “Madad ber, ollo...”
Butun zal go'yoki ulkan bir qaboq.

Uyat bu! Dahshat bu! Yutolmay nafas,
Ayollar yuladi zar munchog'ini.
Erkaklar changallar... yo'q, ayolnimas,
Kursilarninlg iliq suyanchig'ini.

“Uyat bu! Dahshat bu! Nahot, azizim,
Ajoyib muhabbat deganlari shu?!”-
Uyga qaytib endi yumolmay ko'zin
Necha ayollarning buzilar tushi.

Faqat zal chetida yig'laydi bir qiz,
Oppoq ro'molchani yuziga bosib.
Uzilgan yaproqdek qiynaydi bir his,

¹Devran, Shahardagi, s.16.

Shabnamlar balkqiydi ko'zini to'sib.

Endi u bir umr – tongu shom payti
Shivirlar, qizarib ichgan kabi may:
“Meni ham bir yigit shunday sevsaydi,
Sevib o'ldirsaydi meni ham shunday.”
1978

Qishlag'im Xotirasida Qolgan Qoshiqlar¹
(Turkumdan)

Seni unda, meni bunda yaratdi,
O'rtamizda oqar daryo yaratdi.
Oqar daryo zolim ekan, Ra'nojon,
Oqib ketding, izlaringga karatding.

Oqar daryo, oqar daryo, jon daryo,
Ko'zlarimdan oqdi selu qon daryo,
Oqar daryo seni mendan ayirdi,
Ra'nojonim, Ra'nojonim, jon Ra'no.

Yosh to'kdim men, daryo suvi sho'r bo'ldi.
Okar daryo tugal, dunyo sho'r bo'ldi.
Endi nima kilayin – ey, Ra'nojon
Sevgim fano, baxtim ko'zi ko'r bo'ldi.

Oqar daryo to'lqinida oq ko'pik,
Oqar daryo chukur ekan, yo'q ko'prik.
Kiprigimdan ko'prik yasay, Ra'nojon,
Seni olkab, avaylasin ul kirpik.

Seni unda, meni bunda yaratdi.
O'rtamizda oqar daryo yaratdi.
Kiprigimga bir tomchi suv ilindi.
Ul tomchi suv oqib ketgan yor edi.

[Musavvir...]²

İsfandiyor Haydarovga
Musavvir bo'lmoq ersang,
Yuraging bilan baqir
Va onangning nomini
Rang bilan aytib chaqir.

Musavvir bo'lmoq ersang,
Tilingni ichingga yut.

¹ Devran, Qadrdon, s. 16.

² Devran, Uchib Boraman, ss. 27-28.

Sen so'zga o'rgatgan rang
Shivirlasin: - Ona yurt!

Musavvir bo'lmoq ersang,
Tilingni sug'urib ol
Va yaradan to'kilgan
Qon rangiga quloq sol.

Musavvir bo'lmoq ersang
Hayot bilan o'limning
O'rtasida sarhad et
Qalam tutgan qo'lingni.
1980

Kulol Muhabbati¹

Sahardan to oqshomga qadar
Ko'kda porlab yonmaguncha oy,
Ertak so'ylar sarhosh barmoqlar,
Ertak tinglar qizil rangli loy.

Loyni silar barmoqlar ayol
Sochlarini silagan kabi.
Loyga ko'char quvonch va xayol,
Loyga ko'char kulolning qalbi.

Sahardan to oqshomga qadar
Ko'kda porlab chiqmaguncha oy,
Sog'inchlarin osmonga so'ylab
Quyosh bilan birga kuylar loy.

Oqshom esa charchagan kulol
Chiqib ketgan payt mayxonaga
Oq chodraga o'rangan ayol
Kirib kelar ustaxonaga.

Yonoqlari quyoshdek qizib,
Ko'lga olar har bir ko'zani
Va barmoqlar taftini sezib
O'pa boshlar ular izini.
1979

Qodirini O'qib²

¹Devran, Tungi, s. 64.

²Devran, To'marisning, s.13.

Yillar o'tib borsa – da, hamon
Qo'msab qo'msab o'qiymiz sizni.
Siz bamisli zangori osmon,
Biz qo'msaymiz osmonimizni.

Olis, chag'ir toshli yo'llardan
Otda yelib o'tamiz birga,
Aylanitirib kumushning oddiy
So'zlarini bokira she'rga.

Yana ortga qaytamiz keyin,
Kelajakka boqamiz maftun.
Nimadandir ichikib, qiyin
O'ylar ichra qolamiz beun.

Keyin yana uy derazasin
Ochgan kabi sof havolarga,
Bo'griqqan, dim uy derazasin
Ochgan kabi sho'h navolarga-

Tuyip dilda mas'um unlarni,
Titrab – titrab dil larzasidan,
Biz ochamiz "O'tgan kunlar"ni
Yuragimiz derazasiday.
1983

[Oppoq edi boshda bu dunya...]¹
Oppoq edi boshda bu dunyo;
Ko'cha oppoq, kechalar oppoq,
Qanday yaxshi ekan, bolalik,
Oppoq ranglar bilan yashamoq...

Yashillandi keyin birma – bir
Dala, chorbog', omonat ko'prik.
Dovuchchadek mo'ltirab boqdi
Qo'shni boqqa tushgan bolalik...

Moviylandi keyin barchasi...
Bolaligim termuldi mahzun:
Qorachig'i – tunning parchasi,
Ilk sevgisi kiprikdek uzun.

Keyin asta xira tortdi nur,

¹Devran, Bolalikning, s.16.

Aralashdi oq, yashil, moviy,
Bolalikdan keyingi umr
Daryodek tinch oqa boshladi.

Faqat ba'zan bu aziz ranglar
Tushlarimga solar qasirg'a.
Oppoq bolish ustida yonar
Ko'zdan oqqan tomchi – isirg'a.
1976

Shukur Burhon Haqida Ikkinchi Qoshiq¹

Aqlsiz ko'zlarga boqaru o'ylar,
Faryodin ichiga yutar o'kinib
Va yana qiynaydi qattol tuyg'ular
Shukur Burhon o'g'lin qalbiga kirib.

Nima qilsin, axir, Shukur Burhon ham,
Bo'g'ziga tiqilsa achchiq faryodi.
Nima qilsin, axir, qiynasa alam,
Qiynasa tunlari bobolar yodi.

Nima qilsin, axiri kekxa tomirlar
Bu kuchli nidoga berolmasa dosh,
Tolg'in tizzalari bukilsa birdan
Og'ir xotiroga etolmay bardosh.

Shunday u olamga boqadi o'ychan,
Chiqib ketay deydi keng dalalarga,
Shundan u qaytadi ba'zan ko'chadan
Dardini ochgancha yosh bolalarga.

Dardini ocharkan g'am ketar birdan,
Ammo yurak qolmas vayrona, bo'm – bo'sh.
Va bizga Ulug'bek ko'zin qa'ridan
Birdan nigoh tashlar isyon – yalangto'sh...
1983

[Bog'larni ko'r zulmat...]²

Bog'larni ko'r zulmat
Quchgan pallada
Bir o'zim turardim
Cheksiz dalada.

¹ Devran, Qaqnus, s. 68.

² Devran, Bahordan, ss.24-25.

Mening ko'zlarimga
Boqardi mahzun
Olis – olislardan
Oqib kelgan tun.

Tog'larning qizargan
Yelkasi uzra
Bulutdek ko'pchirdi
Bir vahshiy uzlat.

Shu uzlat qo'ynida
Bir yulduz porlar,
U mening dilimni
Yoniga chorlar.

Men unga indamay,
Kulib turardim,
U qayg'um ekanin
Bilib turardim...
1983

5 tane dörtlük + 1 beyitten ibaret olanlar: Bor ekanda yo'q ekan,
[Chig'atoyning marmar...]

Bor Ekanda Yo'q Ekan¹

Bor ekanda, yo'q ekan,
Och ekanda, to'q ekan.
Qarga chaqimchi ekan,
Tulki qaqimchi ekan,

Bor ekan bir ulkan tog',
Chiqolmagan biror zog'.
Aylanasi qirq kunlik.
Tikkasiga to'rt kunlik.

Bir kun yo'lga chiqib tog'
Bo'lay debdi aqida,
Bilsin debdi hamma yoq
Zo'r qudratim xaqida.

Borayotsa g'oz bo'lib,

¹Devran, Uchib Boraman, ss.59-60.

Kayfiyati soz bo'lib,
Chiqib ishning chatog'i,
Tushib ketdi oyog'i

O'prilib sichqon ini.
Qonadi tog'ning burni,
Oyoqlari qayrildi,
Es – hushidan ayrildi.

Shu yoqqacha bizniki,
Xulosasi sizniki
1982

[Chig'atoyning marmar...]¹

Chig'atoyning marmar qabrlari aro
Sening qabrtoshing yo'q, Usmon Nosir.
Qaydadir yotibsan unut va tanho,
Muzlagan tuproqda bamisoli sir.

Yo'qdir hatto noming yozilgan taxta,
Bor bo'lgan bo'lsayam, chirib yo'qolgan.
Faqat bu dunyoda tengi yo'q baxtday
Sening oydin, ma'yus she'laring qolgan.

Sening o'limingdan so'ng tug'ilganman,
Kelganman o'limdan keyin dunyoga.
Ammo men hamisha sening oldingda
O'zimni aybdordek sezaman... Nega?

Go'yo men aybdorman... balki aybdorman
(Bu ayb uxlatmaydi tunlari, ishon),
Chig'atoyning marmar qabrlari aro
Mozoring yo'qligi uchun, ey, inson.

Bu ayb uxlatmaydi... qog'ozing oppoq-
Daftar kataklari g'am zinasiday...
Qaydadir yotibsan, ustringda tuproq,
Temurning yo'qolgan xazinasiday.

U xazinani – ku ko'p bor izlashgan,
Seni izlashmas...
1985

¹Devran, Qaqnus, s.134.

5 tane dörtlük + 1 tane beşlikten ibaret olanlar: [Nomozni yov o'ldirgan tunda...], Olis Voqea.

[Nomozni yov o'ldirgan tunda...]¹

Nomozni yov o'ldirgan tunda,
Yetti yulduz so'ndi osmonda.
Nomozni yov o'ldirgan tunda
Qonga botib kun balqdi tongda.

Nomozni yov o'ldirgan tunda
Amir sutdek oppoq to'shakda
Qiz mammasin so'rib yotardi,
Ko'kda mungli hilol yonardi

Nomozni yov o'ldirgan tunda-
Choyxonada osh yeb, bo'kkancha,
Gurguchlarni haryon to'kkancha
Pishillab uxlardi qishloqlar-

Nomozni yov o'ldirgan tunda.
Nomozni yov o'ldirgan tunda-
Uxlab yotgan ota-onaning
O'rtasida turgan beshikda

Chaqaloqlar yig'lab yubordi-
Go'yo bir xalq tungi so'qmoqdan
Kishanlari jaranglab o'tdi.
Va onalar ko'ksini tutgach

Jo'juqlar sut ema boshlar on,
Har qutlumba qo'shilib turdi
Yer ko'ksidan tomchilagan qon.
Bu dunyodan ketganda Nomoz
Bizga meros qolgandi qasos.
1985

6 dörtlükten ibaret olanlar: Mirtemir Xotirasiga, Shukur Burhon Haqida Qoshiq, Vatan, Namozning Qilichi Haqida Ertak, Bahor, [Bahor.Kunlar...], Kutlurebidagi Haykal, Eski Shahar, 1231 yil 16 Avgust, Oybek 1, Musavvir, Falastin Jangchisi, [Men istayman..], [Men devorda osilgan...], [Uyqusirab yig'lading,

¹Devran, Qaqnus, s.135.

o'g'lim...], [Baroko'h tog'iga tirmashib chiqdim...], [Uch qadrdon, sho'x opa-singil...], Bsisu So'zi, [Kim ilondan qorqsa...], [Dengiz soqin...], Yalg'izlik, Shoirning Onasi, Sotqin Haqida Ballada, Yunus Emro Oxanglarida 1, [Qanday og'ir...], [Mehrga zor gadoga o'xshab...], [Yuldzilari g'ujg'on...], Qirim Elyagiyasi, Bu Qishloqlar, [Oqshom payti...], Alisher Navoyi, Samarqand Haqida Qo'shiq 1. Kunduz, 3.Tong.

Mirtemir Xotirasiga¹

Shahar uzra yog'ilardi qor,
Tuyar edik muz nafasini.
Uzoqlarda kezardi bahor,
Biz yo'qotib qo'yganda seni.

Yig'ilishdik. Jiddiy va mahzun-
Ulg'ayganin sezdim do'stlarni.
Kuy oqardi g'am kabi uzun,
Qo'zg'atgancha dilda hislarni.

Dafndan so'ng qaytdik bukchayib,
Ezar edi ko'rinmas tobut.
Qor suvida yuzlari chayib
Shivirladik: yurak, yodga tut!

Shahar uzra yog'ilardi qor,
Tuyar edik muz nafasini.
Uzoqlarda kezardi bahor,
Biz yo'qotib qo'yganda seni.

Shunda kimdir, kim u, esda yo'q,
Dedi g'amgin egganicha bosh:
"Tobutini ko'targan chog'im
Qabog'ida ko'rdim tomchi yosh.

Oh, do'stlarim, yuragim sezdi-
U kuzatar edi bizlarni.
Qaboqda yosh, u yig'lar edi,
Qiynab qo'ydim deya sizlarni."
1978

Vatan²

Dilingizda bo'lsin quvonchi, g'ami,

¹Devran, Shahardagi, s.11.

²Devran, Uchib Boraman, s.3.

Kitoblarda emas, qog'ozda emas.
Bo'zda yashaysizmi, Buxorodami,
Siz bilan barobar u olsin nafas.

Bolangizni belab qo'ying tush payti,
Tollar belanchakni uchirsin ko'kka.
Ammo siz boshida allalar ayting.
Vatan tuyg'usini soling yurakka.

Ayting, paxtazorda egilgan lahza,
Ayting, quyosh qonga botib yotganda.
Ayting, zilzilalar solganda larza,
Ayting, oq ko'ylakli tonglar otganda.

Janozada yig'lab allalar ayting,
Ayting, inqilobiy kurashlar aro.
Toki qalbimizda jo'sh urgan tuyg'u
Farzandlar qalbida bersin aks – sado.

Bibixonimning yerga qulagan toqi,
Tunda chaqmoq urib qulatgan terak,
Bobolarning yerga qo'yilgan xoki
Ko'ksimizda tirik yashashi kerak.

Vatan – bu dildagi quvonch, qayg'u, shasht,
Uni tirik saqlar yurakdagi sas.
Vatan – bu yagona quyoshga o'xshash,
Vatan ham odamdek oladi nafas.
1980

Eski Shahar¹

Bibixonim dahmasi xarobasida
So'nggi bor aks etar va so'nar quyosh.
Uyg'ona boshlaydi kun nafasidan
Mudrab uxlab qolgan qora qabrtosh.

Tor, qiyshiq ko'chalar adashib qolib,
Ilondek o'rmalar nurafshon tunda.
Tovlana boshlaydi qayg'uga to'lib
“Ziji Ko'ragon”ning aksi osmonda.

Mudrar sezgir qushlar butoqlar aro,

¹Devran, Tungi, s.50.

Ularning uyqusin buzar shamollar
Va qaysar eshagin niqtab besado
Uyga qaytayotgan bozzorchil chollar.

Tomga uchib tushgan yorqin bir yulduz
Kuydira boshlagan paytda o'tlarni,
Munkaygan chol kabi qarigan kunduz
Shohizinda tomon pisib o'tardi...

Eski shahar uxlari, mudragan toklar
Paxsa devorlarni mahkam quchoqlar.
Uxlaydi bozorda qovunu noklar,
Tushlariga kirib muattar bog'lar.

Tungi sukunatda to'kilar yerga
Yillar nafasidan nam tortgan sho'rxok.
Boladek mo'ltirab boqar sharga
Bir chetda biqinib olgan mitti bog.
1979

Oybek¹

1

Oybekning she'rini dalaga chiqib,
Maysaga ag'anab o'qimoq kerak.
Va sokin shivirni – ohangni uqib,
Oybekmi? Maysami? – deb tolsin yurak.

Oybekning she'rini bedazor aro
Soy sasi aralash tinglamoq zarur,
Bilmay qolsin yurak suv uzrasi, yo
Oybekning she'rida o'ynaydi bu nur?

Oybekning she'rlari bamisli nigoh,
Bu nigoh, asrorin yo'qdir poyoni.
Xuddi bo'lmagandek maysaga izoh,
Yo'q Oybek she'rining to'la bayoni.

Oybek – bu maysaga cho'kkan bujur tosh,
Hayratdan yorilib – yorilib ketgan.
Oybek – bu daraxtzor ustida quyosh,
Nuri to chumoli ko'ziga yetgan.

Oybek – bu ulkan bir chorbog' ostida

¹Devran, To'marisning, s.39.

Yovvoyi uzumzor oralab, titroq
Quyosh tangalari o'ynab sirtida
Birdan yorug'likka chiqqan sho'x irmoq.

Oybek – bu og'riqni qari tol kabi
Yurakning tubida asragan so'zlar,
Barcha hasratini, jim turib labi,
Eng yaqin do'stiga so'zlagan ko'zlar.

[Men devorda osilgan...]¹

Men – devorda osilgan miltiq.
Xona sokin. Uzoqda osmon.
Derazalar – ikki qorachiq,
Termiladi dalalar tomon.

Uzoqlarda shovillar bog'lar,
G'amgin ayol qiynar yurakni.
Erkak esa dong qotib uxlar,
Ayol sevmay qolgan erkakni.

Tasvir: Dengiz... oppoq chag'alay
Va to'lqinlar – sovuq beshafqat.
Tushlarida ayol chayqalar,
Qaylargadir olib suzar baxt.

Osma soat – vaqt tobuti,
Sukunat jim tutadi motam.
Unutilgan muhabbat yodi –

Chang bosgan va sarg'aygan al'bom.

...Hech bo'lmasa boshlansa yongin!
Bu sukunat kuyib kul bo'lsa.
Yo erkakning kuchli qo'llari
Derazani ochsa, nur to'lsa...

Men – devorda osilgan miltiq.
Xona sokin. Tasvirda: Kema
Kun keladi sukunat sinar-
Kun keladi men otilaman.
1976

¹Devran, Qaqnus, s.18.

Yalg'izlik¹

Kechalari iliq ko'rpada
Yolgizligi cholni erkalar.
Yolg'izligi qishda ko'klamda
Tuvakdagi guldek ko'karar.

Ba'zan tunlar chiroqni puflab
O'chirolmas – chiroq yonadi.
Tinib, orom ololmas uxlab,
Ko'zlarini ochib yotadi.

Bolaligi yodiga tushar,
Tushiga ham bolalik kirar –
Oydin tunda pichan o'rishlar
Va dolaga burkangan qirlar.

Terga botib, ko'ylaklari ho'l,
Yastanganda g'aramga holsiz,
Oy shu'lasini xuddi momiq qo'l
Silar edi yuzini unsiz...

Chol ko'zini ochadi sekin,
Derazadan qaraydi, bog'da
Shovullaydi daraxtlar sokin,
Shag'irlaydi daryo uzoqda.

Nam ko'rpaga o'rangancha u
Eslar ekan kechgan yo'llarin,
Yog'chiroqdan to'kilgan yog'du
Yoritadi ozg'in qo'llarin...
1978

6 tane dörtlük + 1 dizeden ibaret olan: She'r Qanday Yoziladi?.

She'r Qanday Yoziladi?²

Dushman bosgan ona yurt uchun
Yasalgandek qilich nayza,
Ko'kdan tushgan oydin nur uchun
Qo'yilgandek uyga deraza;

¹Devran, Bahordan, ss.11-12.

²Devran, Bolalikning, s.176.

Ekilgandek gul yoki daraxt,
Qorilgandek non uchun xamir,
Qor nafasini tuygancha karaxt
Giyoh yerga otgandek tomir;

Suv tutgandek tashna yo'ldiga,
Oqlagandek bahorda uyni,
Asrab – avrab o'stirgan kabi
Yuragingda muqaddas o'yni;

O'sganidek dalada bug'doy,
In qurgandek shiftda qaldirgoch,
Nur sochgandek odamlarga oy,
Do'st ochgandek do'stiga quloq;

Bog'lagandek jangchi yarasin,
Qichqirgandek tog'da hayratdan,
Yig'lagandek ona ko'zini
Uzolmasdan xira suratdan;

Besaranjom yurgancha dilso'z,
Qafas aro bo'kirgandek sher –
Uyg'onadi dil tubida so'z
Va qog'ozda to'kiladi she'r.

Mana shunday yoziladi she'r!
1982

7 dörtlükten ibaret olanlar: [She'riyat- bu qiyin ish emas...], Oybeknoma, Ona Tilim, Usmon Nosir, Ertakning Davomi, V.G.Yan Xotirasiga, [Men sevaman O'zbek dalasin...], Azaliy So'raq, [Nega sizga...], [Hali kurtak bo'rtgani yo'q...], Ikki Qo'shiq 2, Kampir Haqida She'r, [Ikki tag'ning orasidan...], [Oysiz kecha...], [Qora bo'ran dengiz uzra...], Bolalar va Dohiylar , [G'azabdan saqlan, shoir...].

[She'riyat- bu qiyin ish emas...]¹

She'riyat – bu qiyin ish emas,
Yozsang agar yurakni asrab.
Biroq she'rning bir satrini deb
Qon tupirgan tunlari mashrab.

She'riyat – bu qiyin ish emas,

¹Devran, Shahardagi, s.12.

Yetar topsang qofiya: “Yoz”, “Soz”.
She’rda ba’zan havodek zarur
“Erk” so’ziga qofiya “qasos”.

Sen qo’rquvni qanchalik yashir,
She’r qiladi bari bir oshkor.
Ko’rqoq bo’lsang, qo’rgoq bo’lar she’r,
Mardman, deb jar colmog’ing bekor.

Ona yurtni kuylamoq uchun
Xuddi she’rga bergandek yurak,
Uni yurtga bermoq uchun ham
Doim tayyor turmag’ing kerak.

To’marisdek ayol qo’llarin
Qadoqlari tilarkan kech kuz,
Qog’ozdagi she’rim yo’llari
Yuragimda qon qoldirgan iz.

Zahar ichib o’lgan aktyordek
Pardadan so’ng tirilmmoq bekor.
Shoir she’rning oldidan tirik
She’r so’ngida o’lmog’i darkor.

She’r – tuymoqdir nogohon dildan,
Sen qo’lingga olganda nonni,
Bug’doy doni yerdan simirgan
Erk deb jangda to’kilgan qonni.
1979

Ona Tilim¹

Kelib ketdi necha dunyolar,
Kuldi hayot, yig’ladi o’lim.
Sen deb qurbon bo’ldi bobolar,
Ular ketdi, sen qolding, tilim.

Belanchaging uzra Qoshg’ariy
Kuylab o’tdi qaidm navoni
Va navqiron yaproqlaringga
Dil qonini berdi Navoiy.

Samarqanddan Bobir ketarkan
Dilda bo’g’ib hasrat sasini,

¹Devran, Uchib Boraman, ss.41-42.

Olib ketdi ona yurtidan,
O'zbek tili, birgina seni.

Mashrabmas, sen osilding dorga,
Nodiramas, sensan so'yilgan
Hozirningmas, sening, ey, tilim,
Boshing ayru, ko'zing o'yilgan.

Ammo dushman o'ldirgan botir
Tirilgandek yana qasosga,
Mangu borsan va mangu qodir
To'ldirmoqqa yerni ovozga.

Vatan uchun baxsh etib jonni,
Kechib olov, kirib daryoga,
Farzandlaring to'kkan har qonni
Shimirding sen o'xshab giyohga.

Ona tilim, omon bo'l mangu,
Sen borsan – ki, men ham o'lmayman,
Tildan qolsam, seni Oybekday
Men ko'zlarim bilan so'ylayman.
1982

V.G.Yan Xotirasiga¹

Qipchoq dashtlarida yovshan sochgan is
Sheroz bog'larining atridan epkin.

Sahrodagi quduq besarhad, tubsiz
Dengizni bir ho'plab yutish mumkin.

Hozirgacha agar tunlar nafasing
Ichga yutib, ziyrak qulog'ing tutsang,
Senga yetib kelar tulporlar sasi,
Jaranglar qilichlar taratgan ohang.

Agar ko'zing yumsang oromdan kechib,
Karvonlar yurmagan yo'llardan pinhon,
Daryolarda oqqan bor suvni ichib,
Uchgan cherikni ham ko'rarsan ayon.

Ushoq tulpor mingan ayyor jahongir
Ortidan dunyoning yarim ot qo'yar,
Neki go'zallik bor: Kitob yo qasr,
O'tror yo Isfaxon – yiqar, o't qo'yar.

¹Devran, To'marisning, s.23.

Chunki ular bilar, yovshan sochgan is
Vodiy bog'larining atridan ekin,
Sahrodagi quduq besarhad, tubsiz
Dengizni bir ho'plab yutish mumkin.

Ammo ular bilmas: hayot boqiydir,
Hayot quchog'ida jon berar o'lim.
Kecha jangda qurbon bo'lgan bahordir.
Ertaga gul bo'lib uyg'onar balkim.

Ammo ular bilmas: To'kilgan ko'z yosh
Suvga aylanadi, daryo bo'lajak,
Daraxtlar uyg'onar, charaqlar quyosh,
Qurbonlar bo'g'zidan chiqar kelajak.
1983

[Men sevaman O'zbek dalasin...]¹

Men sevaman O'zbek dalasin,
Bug'doyzorin ham yug'unzorin,
Dala uzra ona allasin,
Bobolarning qutlug' mozorin.

Men sevaman qo'ynida uchgan
Chumchuqlarin ko'kda oyini,
Cho'qqilardan yugurib tushgan
Bolalardek shaddod soyini.

To'yxonalar oldida yongan
Gulxan uzra sakrab o'ynagan
Kuyovjo'ra yigitlarni – yu,
Momolarni – ertak so'ylagan.

Shoirlari – olovda kuyib,
Bosh egmagan, chekmagan ohlar,
She'rlarini yod olgan suyib
Ularni qatl etgan podshohlar.

Bunda har tosh – bir devon erur,
Har maysa – she'r, har dala – doston.
Seni ular kuylaydi masrur
Ey, onajon, ey, O'zbekiston.

¹Devran, Qaqnus, s.43.

Ochiq ketsin, mayli, ko'zlarim,
Toki so'nggi damgacha sening
Tog'laring aks etsin ularda,
Porlab tursin ularda husning.

Kun keladi, zamin bo'larman,
Hech kimningmas, sening bo'larman,
Maysalaring shivirlaganda
"Hayot" degan sasing bo'larman.
1981

[Hali kurtak bo'rtgani yo'q...]¹

Hali kurtak bo'rtgani yo'q,
Hali uzoqdir bahor,
Epkinlar yelmaydi sho'x,
Pastqamlarda yotar qor.

Hali yuksak tog'larning
Opppoq qordan sallasi.
Uyg'otmagan bog'larni
Hali quyosh yallasi.

Qorlar erir baribir,
Tarqaladi tumanlar,
Achiladi misli sir
Gulga to'la chamanlar.
Sharqdan kelgan shaboda
Bahorni olib kelar,
Yuraklarni o'sha on
Quvnatadi sho'h yellar.

Jamolini ko'rsatar
Tiniqlashib hur osmon,
G'uncha yozib chechaklar
Yashnaydi alvon – alvon.

O'sib chiqqan maysalar
Cho'zar yerdan tilini,
Tollarni yaproq bosib
Bukar adil belini.

Ammo hech kim bularni
Sezmagaydir hech qachon,
Agar dilda sevgining

¹ Devran, Bahordan, s.43.

Ochilmasa gullari.
1985

7 tane dörtlük + 1 tane beyitten ibaret olan: Xotira.

Xotira¹

Yig'layapman, yuragimda beadoq dardim,
Do'stim, bugun ko'chalardan seni axtardim.

Yomg'ir tinib, quyosh yonar edi beshafqat
Va osmonni o'z bag'riga sig'dirmoqchiday,
Yo shu osmon parchasiga sig'inmoqchiday,
Yaltirardi yo'lka uzra ko'lmaklar faqat.
Sirg'alarin ko'z – ko'z etib horg'in quyoshga
Gitrar edi sen chizmagan daraxt shoxlari.
Quyosh nuri bosh qo'ygandi asfal'tga, toshga,
Qushdek notinch shovillardir shar bog'lari.

Seni bugun yugarimday ko'tarib yurdim,
Qarib qolgan suflyor kabi qo'rqib, qaltirab,
Ko'zlaringni, so'zlaringni takrorladi lab,
Yashil rangdan ko'zlarimni men chetga burdim.

Tor xonamga qaytib keldim. Kara men tirik.
Mana boqqa ochib qo'ydim men darichani,
Qara, axir shamol kezgan ayvonda turib,
Kuzatyapman yulduzlarga to'la kechani.

Ko'zlarim ham erkalaydi gullarni bog'da,
Yashayapman... yashayapman nurga ko'milib,
Biroq, bari tuyuladi og'ir gunohday
Uyg'onganda yarim kecha xasratga to'lib.

Eng og'iri – seni o'ylab kechayu kunduz,
Tushlarimda tuproq tashlab sening qabringga
Ko'zlarimga sig'magan keng osmondek hanuz
Sig'mas sira ko'z yumganing tasavvurimga.

Go'yo – ki sen... notinch yurak goh sergak tortar,
Qadamlaring tovushlarin tunlar eshitib.
Balki umr so'ngigacha yangraydi ular,
Faqat kelib ocholmaysan endi eshikni.
1980

¹Devran, Uchib Boraman, ss.20-21.

7 tane dörtlük + 1 dize nakarat: Qız O'g'irlash.

Qız O'g'irlash¹

Otlar... otlar... hey otlar,
Dukurlaydi tuyoqlar.
Uyg'onib ketar qo'rqib
Mudrab yotgan so'qmoqlar.
Voh, mening hasratim!

Endi qaytib kelmaysan,
Holimni hech bilmaysan,
Menga o'truk ichidan
Sekingina kulmaysan.
Voh, mening hasratim!

Yo'ling uzoq – tog' orti,
Sen ketib, qayg'u ortdi.
Otimni quchoqlasam
Yig'lab yubordi otim.
Voh, mening hasratim!

Otginam, hey, otginam,
Sindimi qanotginam,
Kuyib ketgan yulduzdek
Qorayib ketdi siynam.
Voh, mening hasratim!

Qani, yelgin, tulporim,
Uzoqqa ketar yorim.
O'g'irlab qocholmasam
Qolarmi nomus – orim.
Voh, mening hasratim!

Qani, qani, bo'l, uchgin,
Olislarni tez quchgin.
Ortimdan quvganlarga
Ko'rsatib qo'ygin kuching.
Voh, mening hasratim!

Lablaring buncha shirin,
Ko'zlaring buncha shirin.
Ataylab olib qochdim
Bilay deb buning sirin.
Oh, mening quvonchim!

¹Devran, Qaqnus, ss.56-57.

Voh, mening quvonchim!
1983

8 dörtlükten ibaret olanlar: Nomoz Yo'li, Bobur, Bobur Haqida Mısralar, Botir Namoz O'limi, Musavvir Ustaxonasi, Xanjar Haqida Ballada, [Qadimiy bitikni varaqlab...], [Derazamga yanma-yan o'sgan...], [Shu toprakda, qaydadir...], Qizil, Bobur, [Uzoq bobo...], Qiziqchilar.

Nomoz Yo'li¹

Qora shamol o'pqondek qaynar,
Faryod qilar chorbog'larda kuz.
Nomoz erk qilichin qayrar,
O'lim bilan chiqar yuzma – yuz.

-Qaytgin, Nomoz! –Qichqirar yo'llar.
Chinor ingrar: - Qaytaqol, Nomoz.
Yo'llarini to'smoqchi bo'lar,
Qorong'i tun – mavhum bir ovoz.

Sen xudoday yakkayu yolg'iz,
İsyon qilmoq – eng og'ir qismat.
Qara, ko'kdan quladi yulduz,
Bu ishora umringga nisbat.

Qari ota sho'ltirar: -Qaytgin!
-Qaytgin, o'g'lim, - yolvorar ona.
Singillari nafasi qaytib,
Cho'zilmishlar xuddi ostonaga.

Qutiradi telbakash bo'ron,
Yuzga purkab qorlar nafasini
Va sukunat qalqar nogohon
İlg'ab notinch tuyoqlar sasin.

Nomoz ketar... yo'llar ustida
Muqannayu shiroq izlari.
Qarshisida titrab, osuda
To'marisning porlar ko'zlari.

Nomoz ketar... qasos tug'ilar,
Toblanadi xanjar kabi tan:
-Qaytma, o'g'lim, sen meni qutqar!

¹Devran, Uchib Boraman, ss.31-32.

Shivirlaydi g'amdiyda vatan.
1981

Musavvir Ustaxonasi¹

Baland imoratning yerto'lasida
Joylashgan musavvir ustaxonasi.
Bu yerga ham yetib kelolmas sira
Yomg'irlar, avtolar, maysalar sasi.

Marmar buyustlaru ganj haykalchalar
Bunda palapartish sochilib yotar.
Og'och cho'pon bola sivizg'a chalar,
Yalang'och marmar qiz xayolga botar.

Bunda seni qurshar moziy nafasi,
Mangulikning o'chmas o't – buyoqlari,
Gogening bug'doyrang sho'x malikasi,
Van Gogning sap-sariq kungaboqari.

Musavvir ularga boqadi bejo,
Ko'lida titraydi nozik mo'yqalam.
Oppoq bo'zga dardin eta olmay jo
To'lg'in yuragini kemirar alam.

Tegrasiga qo'rqib boqar musavvir,
So'ng yoqa ushlaru shivirlar: -Ollo!
Musavvir ustidan qahqahlab kular
Mo-tsze, Rembrandt, Mikelanjelo.

“Rang tanish – hayotni anglamoq, bo'tam,
Rang tanish – qo'rquvdan bo'lmoqdir ozod”,
Degandey bo'yoqlar qa'ridan boqar
Mavlono Muzahhib, Mavlono Behzod.

Musavvir, qul bo'lib yashamoq qiyin,
Qo'lingda zanjir bor, parchala uni.
Bo'yoqday sachratgin oq bo'zga keyin
Og'riq yuragingda jo'shgan dardingni.

Yondirib tashlagin bu suratlarni!
So'ng esa sog'inib, qo'msab, ichikib
Chizaver, chizaver, chizib to'ymoqqa
Qolishing mumkinday har on kechikib.

¹ Devran, To'marisning, ss. 15-16.

Toki vataningning siyrati abad
Dilga ko'chsin, yonsin yurak cho'g'ida-
Sen chizgan suratga boqsa, muhabbat
Aks etsin xalqingning qorachig'ida.
1979

[Shu toprakda, qaydadir...]¹
Shu tuproqda, qaydadir pinhon
Oshiq Umar qabri bor... biroq,
Bu sirni hech ochgisi kelmas
Dushman kelib toptagan tuproq.

Balki yotar chatirtog'da u,
Qoratog'da balki u yotar.
Men bilaman, uni har ko'klam
Har bir chechak, har bir o't yodlar.

Yodlar uni ko'kdagi hilol,
Archa isli shamollar yodlar.
Balki yotar ko'zlavida u,
Balki bog'chasaroyda yotar.

Qrim, Qrim, ey, mungli maskan,
Quchog'ingni kezarkanman jim
Har qadamda Oshiq Umarning
Shivirlashin eshitaverdim.

Och to'lqinlar guvlagan chog'da,
Boqchasaroy vayronasida,
Yonarqutlar uchgan har bog'da
Va dengizning notinch sasida-

Qayda bo'lmay, qayerda yurmay
Dil o'ksidi bamisli yetim-
Har qadamda Oshiq Umarning
Shivirlashin eshitaverdim.

O'qiy deya qabrida duo
So'roqladim, aytmadi hech kim.
"U shu yerda!" – dedi dalalar,
"U shu yerda!" – dedi yuragim

"U shu yerda!" – dedi Ko'zlavi,
"U shu yerda!" – so'yladi Mixxor.

¹ Devran, Uchib Boraman, ss. 125-126.

“U shu yerda!” – dedi zaminga
Yetmay hali erib ketgan qor...

9 dörtlükten ibaret olanlar: Vereshchagin, Yar Sochi Haqida Rivoyat, Talab,
[Qishlog'imiz O'riklari...].

Vereshchagin¹

Satang xonimlarning davrasi aro
U olis Turkiston ertagin so'zlar.
Tegrada shukuhli, beg'am bir sado,
Bashang quvonclarga o'rgangan ko'zlar.

U so'ylar Toshkandu Jizzax, Samarqand
Poyida qanday jon berganin satrlar.
Quvonchdan shivirlar: (Xonimlar tinglang!)
“eh, bizning soldatlar, chinakam mardlar!”

Ko'p yillar o'tadi, anglar bir kuni
Boshqacha so'zlashi kerak edi u.
Va o'sha beshafqat lahzadan uni
Tark etmas hech qachon yarador qayg'u.

Axir, yodida – ku: Toshkand yonida
Sarmast kazaklarni jarga boshlashar...
Bolaga o'q uza olmagan bitta
Yoshgina soldatni chopib tashlashar.

Beshafqat haqiqat qaytadi qalbga,
U shunda anglaydi, anglatar ranglar:
Miltiq o'qtalغانlar – boshqa Rossiya,
Boshqa Rossiyadir O'q uzmaganlar.

Ko'zlarin oldida qotar abadiy:
(Bu balki vijdonning o'lmas mujdasi)
Miltiqlar tig'iga sanchilgan mitti –
Qonlarga bo'yalgan go'dak murdasi.

Axir, uning o'zi – Musavvir? – Soldat?
Samarqand minorin eng tepasidan
Pastga uloqtirdi bir o'spirinni
Qulog'i tom, bitib faryod sasidan.

¹Devran, Uchib Boraman, ss.43-44.

Balki shunning uchun tunlar isoga
Yolvarib, sig'inib, yosh to'lib ko'zga,
Urush maydonlarin egallab olgan
Quzg'unlar to'dasin chizar u bo'zga.

Qonli kunlar haqqi endi u bedor,
Ko'zini yumishga qo'rqadi, hayhot.
O'sha pastga uchgan o'spirin takror
Qichqirar ko'zini yumgani zahot.

O'sha kunlar haqqi qo'rquv, g'am ichra
Bosqinchi va soldat qilgan shum, basir
Qonli gunohlarni jon chiqargacha
Yuvolmay dunyodan o'tdi musavvir.
1982

Yar Sochi Haqida Rivoyat¹

Yigit tunda devorni oshib
Kirib keldi saroyga pinhon.
Xon qizini o'pdi u shoshib,
Biroq, bundan habar topdi xon.

Xizmotkor – shum, yosman kampir
Ogoh bo'ldi tunning siridan.
Borib ochdi barin birma – bir,
Xon tutaqib yondi qahrdan.

Qirq bir navkar nayza peshlagan,
Qo'riqlaydi qirq bir teshikni.
Qirq bir navkar qilich ushlagan,
Qirq bir navkar buzar eshikni.

Yopirilib kirgach go'shaga
Qirq bir navkar bo'yaldi qonga.
Yigit tutgan qilichning daim
Tahlid qilib turardi xonga.

Kirib kelar boz qirq bir navkar,
Sinib tushar yigit qilichi.
Ammo qaynar yigitning hali
Bilagida jo'sh urgan kuchi.

Arqon tashlab uni chirmashar,

¹ Devran, To'marisning, ss. 32-33.

Shartta – shartta uzilar arqon.
Kuch qo'shardi yigit kuchiga
Yuragida ishq uyg'otgan qon.

Ayyor kampir dilda o'ch bilan
Malikaning sochidan chaqqon
Bir tola soch yulib shodumon
Shivirladi: - Bog'lang soch bilan!

Bir tola soch chirmashar, ayyor
Kampir kah –kah uradi sarmast.
Yigit esa yorining mushkdor
Sochlarini uzgisi kelmas.

Xon hayratdan barmoq tishladi,
Xon qaytadi keldi dunyoga.
Shum kampirni tunda tashladi
Arqon bilan bog'lab daryoga.
1982

Talab¹

Samarqandga yaqinlashgan on
Yurak birdan g'azab – la urar,
Yuksak adir ustida, ne tong,
Bosqinchilar hayqali turar.

Ular qo'lida tig'larin ushlab
Vatanimga kirib kelganlar,
Vatan deya jamg qilgan erlar
Boshin kesib, ko'ksin tilganlar.

Ular sutni qo'shganlar qonga
Onalarning mudrasin yanchib,
Ko'targanlar qora osmonga
Bolalarni tig'larga sanchib.

Ular zulmi, ular azobiy
To'ldirgandir dilni ozorga,
Ular o'tgan yo'llar atrofi
To'lib ketgan sonsiz mozorga.

Ular bizga ilmu ziyomas,
Qullik, xorlik olib kelganlar,

¹ Devran, Bahordan, ss. 152-153.

Bobalarning kitobin yoqib,
Bizni nodon, deya kulganlar.

Ular to'pga tutganlar xalqim,
Shahrim bo'lgan xor, kunpayakun.
Demak, bordir so'rashga haqqim:
"Bosqinchini yodlamoq nechun?!"

Nechun bunda Namoz, yo Botir
Bobon nomin yod olmas birov,
Nechun bunda yodlanar, axir,
Erk qotili – istilochi yov?

Kimlar bizni masxara etar,
Kimlar bizni qilar haqorat,
Qachon bu zulm abadiy yitar,
Qachon dillar qilinmas g'orat?!

Bu dunyoda bosqinchidek g'ar,
Bosqinchidek zolim yo'q xalqim!
Haykal emas, sening ko'ksingda
Zanglab yotar bitta o'q, xalqim!
1988

10 dörtlükten ibaret olanlar: Vasiqa, Vereshchagin¹, Bahor Raqqosasi,
[Bilmadim, ko'nglimni...].

Vasiqa²

Aytishlaricha, asrimiz boshida V.L. Vayatkinga Ulug'bek rasadxonasining o'rnini topishda
bir kampirning qo'lidagi qo'hna vasiqa yordam bergan ekan.
B. Ortiqovning "Zarafshon Duri" Kitobidan

Dolma Vayatkinga, deyman, tasanno,
Ham senga ey, xalqim qilaman qulluq.
Sen o'zing hammadan topqir va dono,
Sen o'zing hammadan kamtar va ulug'.

O,qancha hayotga qo'ymagin ixlos,
Kun kelib odamdan qolur faqat chang.
Moziydan bugunga yetmasi ovoz,
Bo'lmaganda, xalqim, sening xotirang.

¹Bu şiir "Uchib Boraman Kushlar Bilan" kitabında 10 tane dörtlükten, "Bahordan Bir Kun Oldin" kitabında 9 dörtlükten ibarettir.

² Devran, Uchib Boraman, ss. 40-41.

Sen o'zing bitursan hayot qissasin,
Sen o'zin so'ng uni aylarsan bayon.
Hatto o'sha kuni Vayatkinga ham
Kampirmas, sen o'zing bo'lding namoyon.

Asrlar ko'chida qancha kezmasin,
Navoiy bitgan so'z – so'zki naq chiroq!
Ali Nasafiyning guldor chizmasi,
Mavlono Muzahhib kashf etgan bo'yoq.

Osilgan, so'yilgan erlar qismati,
Bobolar qilichi taratgan jarang
Bizning yurakkacha balki yetmasdi,
Bo'lmaganda, xalqim sening xotirang.

Sening xotirangda har botir shoni,
Bobosin taxtini sotgan amirlar.
Tursunoyning guldek qip – qizil qoni,
Dostonchi, matalchi chollar, kampirlar.

Asrlar shaxtidan qurisa daryo,
To'zonlar to'ldirsa o'zan ko'zini,
Toshqin kelganida, bitilganday go'yo
O'sha o'zanlarga urar o'zini.

Chunki maysaning ham xotirasi bor,
Maysa xotirasi – nurga intilmoq.
U paqqoa ikkiga bo'lib tashlaydi,
Yo'lining ustida tursa hatto tog'.

Ha, shunday! To quyosh osmonda mangu,
Osmondek mangusan sen ham, ey xalqim.
Har bir fojiaga, har bir sharafga,
Isbat bermoqqa, ham yolg'iz sen haqli!

Zamonlar o'tajak quyun singari,
Necha yulduz so'nib, tamom yitajak.
Sening yoding bor – ki, yorug' kunlarga
Bizning ko'zlar bilan boqar kelajak.
1982

[Bilmadim, ko'nglimni...]¹

¹ Devran, Bahordan, ss. 115-116.

Bilmadim, ko'nglimni yupatgay kimlar...
Cho'lpan

Bilmadim, ko'nglimi yupatgay kimlar,
Do'stlarmi, hislarmi yo munglig' qizlar,
Yoki saratonda kelguvchi kuzlar
Va yoki qalbimning do'sti – yulduzlar?

Yo o'zi ovunchga tashna ayollar,
Yo ular ko'ksida o'lgan xayollar,
Yoki paxtga terib jon bergan chollar,
Yo o'zi –o'ziga o't qo'ygan qizlar?

Yo etagi qorga to'lgan bolami,
Bo'g'ib o'ldirilgan saxiy dalami
Va yoli bolalar ko'ksidan chiqib
Bo'g'zimga tosh kabi tiqilgan hislar?

Bilamadim, ko'nglimni yupatgay kimlar
Va dildan arigay bu achiq kinlar,
Dildan yuvulg'usi bu iflos kirlar,
Tag'in duch kelgaymi yo so'qir ko'zlar?

Ochilgan daftarga dardlarim sochsam,
Har bir so'z tutgan may – zaharni ichsam,
Do'st topmay, dushmanga ko'nglimni ochsam,
Meni yupatgaymi muqaddas so'zlar?

Har kecha qo'limga olganda qalam,
Uyg'ona boshlaydi dilimda alam,
Yupata olmagay shunday payt bolam,
Yupatar yaramga sepilgan tuzlar!

Bobolar taxtini sotdi bobolar,
Yurakni ko'r qildi o'zga imlolar,
Bizni omon saqlab keldi navolar –
Bobolar yuragi kuylatgan sozlar!

Yuraklar uchsa – yu, qafaslar sinsa,
Yurakning qonlari zaminga singsa,
Yo'ldan adashtirgan mayoqlar so'nsa,
Balki yupatg'usi erkin yulduzlar?

Vatan, deb shaylanib chiqsa o'g'illar,
Jaholat devorin yiqsa o'g'illar,
Karaxtlik saroyin yoqsa yo'qillar,

Balki yupatg'usi ochilgan yuzlar?

Bu dunyo qarodir, u dunyo yolg'on,
Vatan, deb jo'shmasa tomirlarda qon,
Hurriyat quyoshi qolmagay omon
Dilni yoritmasa o'ch to'la hislar!
1988

11 dörtlükten ibaret olanlar: Payravi Dor yahud Ashurali Mahramning
So'nggi Qoshiqi, [Shovullaydi bog'larda....].

Payravi Dor Yahud Ashurali Mahramning So'nggi Qoshiqi¹

Qo'shiqlarim bilan quvnatdim xonni,
Qo'shiqlar kuyladim entikib xurram.
Qancha soz kuylamay, odamlar mening
Nomimga qo'shishdi bitta so'z: Mahram.

Qo'shiqlar kuyladim, xon esa sarxush
Quchardi qo'ynida to'lg'angan qizni,
Qo'shiqlar kuyladim, xon esa behush
Anglardi na kuyni, na qutlug' so'zni.

Darvoza oldida bamisli gado
Xalqimning faryodi turardi titroq.
Xon – chi haramog'a kabi besado
Mudrardi qayg'uyu alamdan yiroq.

Angladim: qo'shig'im belanchak emas,
Xonning boshidan tilla toj ekan.
Angladim: Qo'shig'im moychechak emas,
Faryod, rutubatdan yiroq tosh ekan.

Angladim: Qanchalar kuylamagin soz,
Qanchalar daholik bo'lmasin senda,
Agar sen xalqim deb yashamasang, oz –
U sening nomingni unutar shunda.

Shul sabab xalqimning ohini solib,
Qo'shig'im sasiga, kuyim qatiga,
Qo'shqlar kuyladim, ishonchdan qolib,
Xonning va xudoning marhamatiga.

¹Devran, Uchib Boraman, ss.35-36.

Ko'rlarning ko'zidan oldim shu'lani,
Ochlardan kuyimga oldim vidoni,
Yetimlardan oldim g'amgin allani-
So'ng kuylab uyg'otmoq bo'ldim xudoni.

Ne qilay, saroyning ostonasiga
Qadam bosish bilan, qiynab qalbimni,
Ko'shiqlarim mening titroq ko'ksimga
Xanjardek tiralib to'ssa yo'limni?

Ey, xalqim, senmasmi mening podshohim,
Amirim, xalifam, xonim, malikam,
Senga bag'ishlayman quvonchu ohim,
Sengadir eng yorug' tilaklarim ham.

To'lg'anar qo'limda bu isyonkor soz,
Kuy oqar manguлик misoli oydin.
Nevaram, so'ng marta yangratib ovoz
Sovugan ko'ksimda mehringni tuydim.

Xalqimga topshirdim manguликka deb
Muqaddes ohangni, qutlug' so'zimni,
Mana endi qo'rqmay sarbadordek
Dorga topshiryapman bugun o'zimni.
1981

[Shovullaydi bog'larda....]¹
Shovullaydi bog'larda yomg'ir,
Shovullaydi shahar uzra jim.
Tarnovlarga uzatib kimdir
Uzoq tutib qoldi hovuchin.

Shovullaydi yomg'ir... Odamlar
Bekinsihdi undan panada,
Kimdir uning tinishin poylar
Yomg'ir quchgan tungi xonada.

“Tezroq tinsa” – shivirlar, semiz
Portfelini ko'targan shoir.
Aslida – ku uning she'rlarin
Ko'pchiligi yomg'irga doir.

Ariqchalar suvga to'ladi,
Panada jim kutar olomon.

¹ Devran, Qadrdon, ss. 8-9.

...Ana, birov shoshmay hatladi
Ostonadan ko'chaga tomon.

Shovullagan yomg'ir ostida
Qadam tashlab boradi xushhol.
Yashirgancha gulni ko'ksida-
Uni kutar sevimli ayol.

Ana... Ana... Sochi patila,
Qaranglar – ey, sochlari to'zib,
Sakrab o'ynar ko'chada bola,
Qo'llarini yomg'irga cho'zib.

Yomg'irlarda cho'milar nafas,
Kiprigida yaltirar billur.
Quyosh bulut ostidan emas,
Sochar uning ko'zlaridan nur.

...Mehmonxona. Ozg'in bir kishi
Yig'ishtirar jomadonini.
“Hech qaerni ko'rmay...” Ko'z yoshi
To'ka boshlar uning xotini.

“Boshqa safar... Ko'ryapsan, yomg'ir,
Nima qilay qo'ydi shoshirib.
Men bormasam bo'lmaydi, axir
Chigitlarim ketadi chirib.”

...Yog'averagin, tinmagin, yomg'ir,
Kuyla sokin kunga qo'shilib
Va shaharni aylasin qamal
Gullar isi – qirlar qo'shini.

...Tunda esa qizning sochlari
To'kilarkan bag'rimga og'ir.
Tush ko'raman oq tomchilarni,
Tushlarimga kiradi yomg'ir.

11 tane dörtlük + 1 tane beşlikten ibaret olan: [“O'zbekiston”ni...]

[“O'zbekiston”ni...]¹

-“O'zbekiston”ni chek, “O'zbekiston”ni,
“O'zbekiston”ni ich, “O'zbekiston”ni, -

¹Devran, To'marisning, ss.41-42.

Deya hayqirganda yo'lakda mastlar,
Men bir zum yo'qotib qo'ydim jahonni,
Barmoqlar titradi ko'ksim paylaslab...

Nahot bu vatanga muhabbat bo'lsa,
Vatanparvarlik deb atalsa nahot-
Menga kerak emas bunday muhabbat,
Bu yolg'on tuyg'ular yuragimga yot!

O'zbekiston nomi – onamning suti
Qonimga, jonimga bag'ishlagan kuch.
O'zbekiston nomi – bobom o'giti,
Uni taqayvermang, qayer kelsa duch.

Hali shishalarga qog'ozni chaplab
Bitursiz Navoiy, yo bobir baytin,
Hali dastro'molga bosarsiz, tibbiy
Nuqtai nazardan, Sino siyratin.

Hali siz berarsiz mixga, zirakka
Sarkardalar nomin aylab ehtirom.
Bilib qo'ying, mixga yo belkurakka
Yarashar Mayakovskiy degan nom!

hali shippaklarni atarsiz balki
Nodira, Uvaysiy, Zebiniso deb.
Atarsiz kir yuvsh qorishmasini
Kumush deb, barchin deb, yoki Zuhro deb.

...balki shu sababdir –kechagina men
Yig'lab chiqdim, kirib ishratxonaga –
Ko'zi ko'r, qulog'i bitgan kimsalar
Uni aylantirmish hojatxonaga.

Balki shu sababdir: Qarang, G'ori Mir,
Ruhobdning buzib rasmlarini,
Naqshlar o'rniga qalblari yesir
Kimsalar bitganlar ismlarini.

O'zbekiston nomin avaylang, dilda
Bu nom quyosh bo'lib charaqlab tursin,
Boladek yuguruk qonim tomirda
Uning nomin aytib, lovillab yursin.

Shoirlar nomini avaylang har vaqt,
Shoirlar – vatanning sodiq o'g'loni.

Faqat bolalarga, bog'larga faqat
Yarashar xalq suygan shoirlar nomi.

Shu Vatan o'ssin deb, kuchga to'lsin deb,
Mehrga to'ldirib dil, ko'zingizni,
O'g'liga nom bering Jaloliddin deb,
Qurbonjon deb chorlang siz qizingizni.

Zero, bu umiddir kelajak kundan,
Zero, bu yurakda tugilgan niyat –
O'zbekiston nomin avaylang dilda,
Avayla, avayla ham, she'riyat!
1980

12 dörtlükten ibaret olanlar: Jangchi Haqida Rivoyat, Pushkin Haqida Ikki
She'r (1). [Siz uchun Vatan yo'q], Sarob.

Jangchi Haqida Rivoyat¹

Yov lashkari cho'ponatadan
To'pga tutar ekan sharni,
Jangchi qulab tushdi janggohda
Qonga bo'yab yashil o'tlarni.

Ko'zi xira tortib borardi
Ayri tushib yorug' olamdan.
Shunda kimdir egilib dedi:
-O'g'lim, turgin, bu men – onangman!

Qora tortib bormoqda samo,
Turgin, yovdan aylagin xalos.
Jangchi javob bermadi, ammo,
Kuch bermadi unga bu ovoz.

Xira ko'zdan chekinardi nur,
Maysalarga oqar edi qon.
Kimdir titrab shivirladi: - Tur!
Men yoringman, bo'l menga qalqon!

Ammo sovib borardi siyna,
Sovir edi, sovir edi tan.
Kimdir unga egilib yana:
-Turgin, -dedi, bu men- otangman!

¹Devran, To'marisning, ss.28-29.

Hech kim javob bermadi unga...
Jangchi so'ng bor ocharkan ko'zin,
So'nggi marta boqarkan kunga,
Birdan tuydi o'glining so'zin:

-Ota, sag'ir qolishim emas,
Qo'rquv emas – dilni qiynagan.
Hali yoshman, hali vujudim
Hatto bir bor sovut kiymagan.

Hali qo'lda qilich dastasin
Makqam qisib yelmadim otda.
Hali bir bor o'lim nafasini
Tuymaganman yuzimda, ota.

Turgin, ota, qara, naq tuman
Dushman kelar sarhadma- sarhad.
Sen ketishdan oldin xalq, Vatan
Uchun jangga kirmoqni o'rgat...

Shunda janggoh uzra qop-qora
Bulutlarni shamol chorladi.
Ular ketib, borliqda yana
Quyoshning shan nuri porladi.

Yana tiniq tortdi har sarhadi
Tiniq tortdi dushman galasi
Toptayotgan ona tuproqning
Maysalari, bog'u dalasi.

Jangchi – ota ko'zini ochdi,
Yurak to'ldi yana nidoga.
U o'g'lini boshlab qilichin
Baland tutib kirdi janggohga.
1983

[Siz uchun Vatan yo'q]¹
Siz uchun Vatan yo'q...
Vatan yo'q... Vatan yo'q...
Yashaysiz doim sho'x,
Nafs och, qorin to'q.

Ellik yil, oltmish yil

¹ Devran, Bahordan, ss. 73-74.

Oradan ketsayam,
Hattoki tog'larning
Yarasi bitsayam.

Siz hamon hayotsiz,
Siz hamon baxtlisiz,
Siz hamon ozodsiz,
Siz hamon taxtlisiz!

Va hamon kitoblar
Oqmoqda daryoda,
Otadan tonmoqda
Bolalar dunyoda.

Ko'zi ko'r bolalar
Toptaydi kitobni-
Ko'zini ochguvchi
Muqaddas ofotbni.

Imon yo'q dillarda,
Jaholat, kufr bor.
Pichoqsiz qo'llardan
Qon oqar shashqator.

Erk nima? Javob yo'q,
Qorin to'q, dil beg'am.
Qorin to'q qullardan
Qo'rqmaydi ayol ham.

Chiriydi zax tortib
Qadimiy qo'lyozma.
Qul bilmas: ko'tarar
Qaddini qo'lyozma.

Qul bilmas, ko'zini
Ochadi shu so'zlar,
Tafakkur isini
Sochadi shu so'zlar.

Shu so'zlar janglarga
Boshlagay ularni-
Shu so'zlar qaytarar
Vatanga qullarni.

Vatanga qaytganlar
Qullikni tan olmas.

“Erk” bolin totganlar
Hech qachon qul bo’lmas.

Qul bo’lmas hech qachon
Jaholat, xo’rlikka:
Hech kimga ishonmang,
Ishoning hurlikka!
1987

13 dörtlükten ibaret olanlar: Dostondan So’ng Yozilgan She’r, Namoz Haqida Qo’shiq, Hoji Abdulaziz Haqida Qoshiq, Ulug’bekning Qasosi, Xalq Ko’zida Lenin, Uchrashuv, Pushkin Haqida Ikki She’r (2).

Namoz Haqida Qo’shiq¹

“Mashur Nomoz Pirimqul O’g’li boshchiligidagi harakat ochiqdan – ochiq siyosiy tus olgan edi”
“O’zbekiston SSR tarixi”dan.

Jarlar aro bo’riday pisib,
O’tlar kabi o’rmalar Nomoz.
Jaranglaydi tuyoqlar sasi-
Uni quvar bu mash’um ovoz.

Pisib yurar o’z Vtanida,
Qo’llarida zanjirning izi
Va yurakday yangrar tanida
Ozodlikning bo’g’iq ovozi.

Nomoz boqar, ana, yiroqda
Ona qishloq ko’rinib turar.
Qani kel, deb yarim tun chog’da,
Oydinlikda so’qmoq yaraqlar.

“U, yomg’irlar, yo’llarda qolsa,
Yuvib tashlang uning izini.
O’, shamollar, yashirmang sira
Tuyoqlarning qora sasini.”

O’z uyini ko’rib turaru
Kirolmaydi eshikni ochib.
Kechalari tush ko’radi u
Xotinining ilpndek sochin.

¹Devran, Tungi, ss.31-32.

Saratonning o'tlari aro
Uxlar otdek ziyrak va sezgir.
Yuragida uyg'oqdir, ammo
Vatan degan muqaddas sevgi.

Ha, vatandir barchadan yuksak,
Muhabbatdan yuksak Vatan bor.
Shu Vatan deb jon bermoq kerak,
Vatan – erk deb atalgan diyor.

To'qaylarda uxlar qilichdek
Yog'iylarning qoniga tashna.
Tunlar yovqur burgutdek uchdi
Yigitlarni janglarga boshlab.

Uxlab yotar qishloqlar, uylar
Nuqra oyning shu'lasiga g'arq.
Qo'tondagi qo'ylardek uxlar
O'z erkini yo'qotgan bir xalq.

Qora qirlar aro Nomozning
Qonlariga cho'milgan o'tlar
Erkka tashna yurak ovozin
Nevaraga bir kun eltar:

“O’, yuragim, uxlab yotar Sharq,
Senga boqib, senga umidvor.
Ozodlikni istasa gar xalq,
Jang qilmoqni bilmog'i darkor.”

...Erta – indin simlar yetkazar
Va qorlardan kiyib oppoq bo'rk,
“Endi Nomoz yo'q” deya maza
Qilib qo'lin ishqar Peterburg.

Va Nomozni tuproq olgan shom
Bo'g'iq sayrar dashtda turnalar –
Beshiklarga bog'lar intiqom
Bolalarin keksa onalar.
1980

Xalq Ko'zida Lenin¹
Yana kurash sadosi

¹ Devran, Bolalikning, ss. 178-179.

Xalq ko'ksin ichdan turtidi:
"Kim u, hayot ma'nosi
Kurashligin unutdi?"

Chiqisholmay vaqt bilan
Soatlar ham chiqillar:
"Kurashning yonib turgan
Maydoniga chiqinglar!"

Qubbalarda hilpirar
Vatanning ol tug'lari:
"Hey, qo'ldan bermang bizni,
Inqilob o'g'illari!"

Bu Vatan kurashlardan
Bunyod bo'lgan hur diyor.
Kimki buni unutgan,
Demak sotqin va ag'yor.

Kim yolg'onga bosh eggan,
Anglamog'i shart, zarur:
"Haqiqat – bu mangu jang,
Haqiqat – bu xalq erur!"

Bir so'z bor xalq tilida:
"Yolg'onning umri qisqa!"
Yolg'on – karvon yo'lida
O'rmalagan qumurskqa.

Uni yanchib o'tgan dam
Haqiqatning karvoni,
Hattoki tuproqqayam
Yuqmaydi harom qoni.

Inqilobning mazmuni
Kurashlardan iborat,
Inqilob qo'shig'ida
"Kurash" so'zi naqorat.

"Chekinganga yo'q shafqat!"
-Gupurar yurakda qon.
Kurash – izchil harakat
Kelajak ufqi tomon.

Kimlardir qiar ta'bir:
"O'tar – ketar bu zamon."

Bu umidlar, bar bir,
Yanchiladi beomon.

Moslashay deb davrga
Sen ham silliq, shum laqqa,
Urinasan bekorga –
İlinasan qarmoqqa.

Xalq qalbin ko'zi tiyrak,
Sololmaysan hech qutqu.
Haqiqat deb jon tikkan
Shoirlari bor xalq bu!

Buyuk, g'olib xalq borar,
Kuch yo'q to'sishga yo'lin.
Xalq ko'zida aks etib,
Tovlangan chehra – Lenin.
1986

14 tane dōrtlükten ibaret olanlar: So'nggi Olma Haqida Qoshiq, Qadimgi Qoshiq, Qodiriyning Olib Ketganlari Haqida She'r.

Qodiriyning Olib Ketganlari Haqida She'r¹

Kimsasiz, tinch bog'chetidagi
O'rindiqqa o'tirgan bu chol,
Ko'ksidagi – sir ichidagi
Sirlarini ochdi misli fol:

“...Qishmi, yozmi, yoki kuzmidi-
Esimda yo'q, faqat yonimda:
İkki devdek yigit turardi
Qodiriyning ikki yonida.

Uning so'zi bitik qog'ozlar
Uchib yurar edi osmonda,
Taratardi ajib ovozlari,
Uyg'otardi qo'rquvni qonda.

Ortda qolib borardi Toshkand,
Mahbus unga ma'yus boqardi-
Samarqandni tashlab ketayotgan-
Bobur kabi rangi oqardi.

¹Devran, Bahordan, ss.83-85.

Panjaraning orqasidan u
Ko'rardi: Kuz, yoz, qish va bahor...
Daraxtlarda bo'rtardi tuyg'u,
Xazon uchar, yog'ilardi qor.

Uning ko'zi osmonga qarab
Kimnidir jim siqtab chaqirdi,
Samarqandni tashlab ketayotgan
Bobur ko'zi kabi boqardi.

“Non” deb yozuv bitilgan moshin
Tuynugidan uning ko'zlari
Bu dunyoda hurlik va Vatan
Buyuk baxtdir, deya so'zlardi.

“O'tgan Kunlar” varaqlarini
Shundan keyin o'qidi olov,
Shundan buyon olov telbadir,
Yalov bo'lay, der endi, yalov!”

Chol shunday deb boshini egdi.
Dedi: “Qanday odamlar o'tgan!”
So'ng u ma'yus ko'zini tiqdi
Yashnab turgan bir tutam o'tga.

Yashil edi, yosh edi bu o't,
O'ynashardi barglarida nur.
Balki bu o't “O'tgan Kunlar”ning
Yonib ketgan varag'i erur.

Men jm edim: Og'rirdi ko'ksim,
Tegramda-chi: Yoz, kuz, qish, bahor...
Daraxtlarda bo'rtardi kurtak,
Xazon uchar, bo'ralardi qor.

Ko'kka boqsam: Osmon yo'q edi
Yer yo'q edi o'rnimdan tursam.
Bir o'q meni ta'qib qilardi
O'sha kuni qayoqqa borsam.

Ko'kragimni tutmoqchi bo'lib
Yo'lin to'ssam, to'xtar edi u.
Shivirlardim qayg'uga to'lib:
“Bu dunyoga qaytmas endi u!”

Shivirlardim dilimda alam,
Boqib o'sha... o'sha Toshkandga
Va osmondan kimdir ushbu dam
Mahzun boqib turardi menga...
1987

15 dörtlükten ibaret olan: Dohiy Surati Qarshisida

Dohiy Surati Qarshisida¹

Seni, dohiy, suratingdan taniymiz bizlar,
Uchga kirgan bolamiz ham taniydi seni.
Qaysi uyga kirma, aziz farzandi kabi
Onalar oq devorlarga ilgan rasmingni.

Qani, dohiy, o'yga cho'mib anglaylik birga
Qanday ma'no anglatadi Lenin degani?l
Sahro kabi qaqrab yotgan chanqoq dillarga
Suv chiqarib, ziyo soching, qonsin degani!

Bugun ilk bor darsga kirgan mitti go'dakning
Daftariday dog' qo'nmagani mening yodimga
Kelar sening bitiklaring... Demak, yurakning
Qonidasan, sherikdiansan sen hayotimga.

Simobday sho'x, o'yinqaroq o'ylarim bilan
Men ham tunlar qildim ko'p bor seni bezovta,
Anglamoqni istar edim men, axir, dildan,
Turmoq bo'ldim haqiqat deb muqaddas safda.

Balki bugun oldingidan zarursan juda,
Chunki kurash borar hamon beshafqat, beshak
Va bu jangda, kuzatishni istaymay chetda,
Old saflarda jang qilganlar g'olib chiqajak.

G'olib chiqar bu kurashda, zulmatmas, yog'du!
Qaxratonmas, bahor yengar, tosh emas, maysa!
Yolg'on emas, haqiqatning nuri yengaru
Ajab emas jumla jahon mehrga to'ysa!

Kimdir mening so'zlarimni qizil so'z atar,
U bilmaydi, aytgan so'zi naqadar ham rost.
Mening so'zim qip – qizildir namisli tongotar,
Qurbonlarning qoni qaynar ularda gurros!

¹Devran, To'marisning, ss.8-10.

Shu sababdan she'rlarimda tinglamoq mumkin
To'marisning, Nomozbekning hayqirig'ini,
Ko'rib qolmoq mumkin qora tunning qa'rida
Muqannaning yelib o'tgan oq to'rig'ini!

Haqiqat deb, yolg'on so'zlab yurganlar ozmi,
O'z xalqini aldamakni aylab, shum niyat?!
Biroq, ular aldayolmas hech qachon bizni,
Toki tirik sening so'zing, tirik she'riyat!

Har so'zimni qo'ng'iroqning tillari kabi
Yuragimga urib – urib jaranglataman,
Qalamimni xanjar kabi tutib qo'limda,
So'zlarimni kurash deya, jangga otaman.

Yuragimdan qayta – qayta eng muqaddes dam
O'tkazaman so'zlarimni saf etib bot-bot,
O'rtoq Lenin, sen bilasan, she'riyatning ham
Ikkinchi bir nomi bordir, ya'ni E'tiqod!

E'tiqod – mixlangan alp Prometey qalbi,
Tilagida birinchi bor uyg'ongan orzu-
Asrlardan asrlarga insoniyatning
Orzusiga bo'lib qoldi u tosh – torozu!

Xalqim deya, Vatan deya aytilgan har bir
Haqiqatning so'zlarida tirik bo'lar u!
Har daqiqa gug'ilguvchi uch chaqaloqning
Yog'du to'la ko'zlarida tirik bo'lar u!

Yolg'onlar ko'p tevarakda, ammo Vatanni,
E'tiqodni yolg'onlarga yashirib bo'lmas.
Prometey olib kelgan muqaddas o'tdek
Xudolar ham hatto uni tortib olomas!
1980

16 dörtlükten ibaret olanlar: [Bu devorlar...], Shamni O'chirdilar, Qizil
Imperiyanı Qo'msagan Kimsalarga.

[Bu devorlar...]¹
G. A. Pugachenkovaga
Bu devorlar – biznig yelkamiz,
Bu devorlar – oyoqlarimiz.

¹ Devran, To'marisning, ss. 20-22.

Yelkamizda ona o'lkamiz –
Kuyu bayot, qir, bo'glarimiz.

So'zimizdir – devorda har tosh,
Ko'zimizdir – toshdagi bo'yoq.
İzimizdir – yurtdagi har bir
Qal'a, qasr, madrasa, chortoq.

Minoralar – qaddimiz bizning,
Sardobalar – bizning ko'z yoshlar.
Bitik toshdir har biri, o'qing,
Poydevorga taxtlangan toshlar.

Bo'lmaganda gar Shoxizinda,
Yo Xivaning kalta minori –
Yurak degan qutlug'zaminda
Yuksalmasdi g'urur chinori.

Bo'lmaganda go'ri Amirning
Toshlariga bitilgan ko'klam –
Hayratlanib qoshida sirning,
Viqor bilan to'lmasdi ko'krak.

Yurmas edik bunchalar tetik,
Bo'lmas edi tanda ruh obod.
Bor bo'lardi yurakda kemptik –
Bo'lmaganda oddiy Ruhobod.

Buxoroda qadim Somoniy
Maqbarasi bo'lmasa agar –
Bobolarning ravshan imoni,
Umididan yetmasdi xabar.

O'zga bo'lar edi so'zimiz,
Porlamasdi buncha ko'zimiz.
Osmonlarni titratmas edi
She'r aytganda sas, ovozimiz.

Ona deymiz Vatanni! Vatan-
Shu Registon, shu İchanqal'a
Bolalikdan ular bizlarning
Boshimizda aytmişlar alla.

Vatandir – yer ostidan birdan,
Qadim qo'shiq parchasi kabi,
Sellar o'tib, ko'zga tashlangan

Bitik toshlar – bobolar qalbi.

Qal'alarning ko'ksiga botgan
O'qar izi – yarasiga boq!
Ular – dilda og'riq uyg'otgan
Bujur yara, iztirob, ingroq

Ularni sen o'yilgan ko'z deb
O'ylamagin – ko'radi ular.
Ular yashar dunyoda biz deb,
Qadamimiz tuzatib turar.

Ular qaddi bukilsa agar,
Yelkamizni tutaylik darrov.
Qulayotgan minor oldidan
Befarq o'tgan ajnabiymas, yov!

Zilzilani kutgan asbobdek
Sergak bo'lsin doimo yurak.
Aldamasin huddi sarobdek
Aldoqchi his, o'tkinchi ermak.

Yelkalarni tutaylik, toki
Quadrat bilan to'lsin yelkamiz.
Yelkamizda ko'zimiz oqu
Qorasi – yurt, ona o'lkamiz.

Yelkalarni tuting... devorlar
Cho'kib borar –vaqt qilmas shafqat,
Qulaganda... Qulaydi ular
Bolalarning ustiga faqat.
1984

21 dörtlükten ibaret olan: Paxtazor.

Paxtazor¹

O'zbekiston – paxta dalasi,
Ufqqacha, ufqdan so'ng ham.
Bolalarning mutolaasi
Paxtazordan iborat olam.

Ular kirib kelganucha kecha,
Kun ufqqa botguncha so'nib,

¹ Devran, Qaqnus, ss. 199-201.

Sovuq qalin qorlar tushguncha,
Yomg'irlarga cho'milib, to'nib,

Mitti, yuzik barmoqlar ila
Tig'li, keskir muz chanoqlardan
Sovuq, qalin qorlar tushguncha
Yomg'irlarga cho'milib, to'nib,

Mitti, nozik barmoqlar ila
Tig'li, keskir muz chanoqlardan
Tola yulib, xirmon uyarlar
Xirmonlarki, yuksak tog'lardan.

Bunda maktab pedsovetlari
Yomon baho olganni emas,
Yomon paxta tergan bolani
Muhokama qilishdan to'ymas.

Hech yonimdan o'chmaydi biroq,
Qop- qoraygan egatlat aro
Qora tunda yalt etgan chiroq
Kabi ko'zga tashlangan chanoq.

Va paxta deb qad bukkalarim,
Bir tola deb kun kech bo'lgani
Oqshomgacaha bo'm – bo'sh etaklar.
Paxtagamaz, qorga to'lgani.

Ey, paxtazor, ey, bolaligim
Singib ketgan cheksiz dalalar,
Tushlarimga kirasiz, kirmas
Onam aytgan munglig' allalar.

Atlantida – ul cho'kkan diyor
Nima bo'пти?! – Tushmay daftarga
Necha –necha altantidalar
Cho'kib ketdi paxtazorlarga.

Ha, rost, bugun O'zbek deganda,
Aytgan damda yutuqlar haqda
Faqat seni sonsiz minbarda
Tilga olib o'tarlar, paxta.

Yo'q, biz cho'kib beiz ketmadik,
Alisheru Ibn Sinoga
Teng kelmasa hamki, donolar

Berib qo'ydik bugun dunyoga.

Shu paxtazor ichidan chiqdi
Shoirlarkim, har so'zida dard,
Rassomlarkim, bo'yog'ida o't
Olimlarkim, fikri, besarhad.

Biz angladik paxtazorlarda
Non qadrini, erkning qadrini,
Biz angladik paxtazorlarda
Ozib – tolga O'zbek dalasin.

Biz angladik paxtazorlarda
O'zbekiston muhabbatini,
Biz angladik paxtazorlarda
She'r ishqini, uqubatini.

Shu sababmi, uyalaman men
Paxta kabi oppoq qog'ozda
Aytolmasam xalqim dardini,
Qilolmasam uni ovoza.

Shu sababmi, uyalaman men
Paxta kabi oppoq varaqni
Bo'yamasam qalbim qoniga,
Chorlamasam shiddatga xalqin.

Bu xalq hali oldida turgan
To'siqlarni qulatar, yiqar
Va bu xalqning qondek gupirgan
Yuragidan zo'r she'rlar chiqar.

Bu xalq hali haqiqat so'zin
Shiorgamas, diliga bitar,
Unutmas u bobolar ko'zin-
Bir ko'zlarki, boqsang, g'am yitar.

Va, paxtadek oppoq dillarga
Bitilarkan eng ezgu bitik
Men ham butun xalq bilan birga
Qichqiraman: Haqiqat tirik!

Shu sababmi, uyalaman men
Paxta kabi oppoq varaqni
Bo'yamasam xalqim qoniga,
Chorlamasam kurashga xalqni.

1986

3.2.3.2.Dörtlük Nazım Birimi Esasında Oluşturulmuş Yeni Şekiller:

Bu şiirlerdeki mısralar, kullanılan hece ölçüsünün durak yerlerine uygun olarak kırılmıştır. Kırık mısra sayısı şiirden şiire farklılık göstermekte, bazen bir bazen de daha fazla mısranın durak yerinden kırıldığı tespit edilmiştir.

2 dörtlük esasında olanlar: So'z-Qushdir..., [Bulutlar yuzadi...], Qiz Qo'shig'i, [Tog'da tunadik yazda...], [Men ketarmen..], Opa, Yaproq Uchib Tushdi, Ammo Menga Duch Keldi Faqat, Lİ Bo Va DU FU Suhbati

So'z-Qushdir...¹

So'z – qushdir,
Avayla qushni.
Avayla, ko'ksingda unga sen in qur.
O'z qoningdan ichirgin qushga.

She'r – uchayotgan qushga o'xshaydi,
Quyoshni ichadi u ichib – uchib,
She'ring to'rt satri –
Qafas bo'lmog'i,
Osmon bo'lmog'i mumkin so'z uchun.
1979

Qiz Qo'shig'i²

Sen kelasan...
Sen kelganda
Toshgan daryo bo'laman.
Beda ortgan aravaday
Xushbo'ydirman sen bilan.

Sen kelasan...
Ortingdan men
Boqarman cho'l yo'lida
Aravadan tushib qolgan
Xushbo'y beda guliday...
1978

[Bulutlar yuzadi...]³

¹ Devran, Tungi, s.24.

² Devran, Bolalikning, s. 57.

³Devran, To'marisning, s.69.

Bulutlar yuzadi...
Oy boqar hayron...
Bulutlar olovda yongan dalaning
O'rtasida turgan qadim qal'aning
Devorlari kabi kuyuk va vayron.

Devorlarni olib ketmoqda shamol,
Oy – qal'a ustida silkingan ro'mol.
Oy – olovlarda yongan, lekin manfur yov
Ololmagan qal'a ustida yalov...
1983

Opa¹

Opa, jallod kundasida qon
Ko'rmoq uchun bizlarni sotding,
Qabrin buzib,
Necha erlarning
Yana qaytib ko'ksidan otding.

Unut, deding, onang tilini,
Yot til deding, yot elin deding.
Otalarni tiz buktiray, deb
Bolalarning dilini yeding...
1985

2 tane dörtlük+ 1 tane beşlik esasında olan: Qishloqqa Qaytish Yoqi Umrzoq
Laylakning O'limi.

Qishloqqa Qaytish Yoqi Umrzoq Laylakning O'limi²

Oq ko'ylak – ishtonli Umrzoq laylak
Ravoqda to'shini to'singa bosib,
Tog'larga termilar, entikar yurak:
“Qishloqni ko'rmoqlik qilarmi nasib?”

Ko'zini yumadi,
G'amgin dalalar
Xayolga bostirib kirar ushbu on.
Paxtazor... Charchagan erni allalar
Namxush xazon isi va telba osmon.

...Yarim tun uyg'onib ketar to'satdan –

¹Devran, Bahordan, s.40.

² Devran, Bolalikning, s. 31.

Osmonni o'ksik dil kabi titratar
Uchib ketayotgan qushlar qo'shig'i.
Chol yig'lab yuborar va uchib ketar
Oppoq laylaklarga qo'shilib.
1977

3 dörtlük esasında olanlar: Chyurlyanis, [Bahor. Kunlar...], Chol va Kampir..., [Dunya go'zal...], [Oqshomda boshlanar...], [Qizg'aloqlar o'choq o'choq...], [Eshik ochiladi...], [O'z ona tilini unutgan...], [Tungi bog'lar suratga...], [Ko'z yashlaring...], Jangchi Oti, [Bir cholni uchratdim...], [Kun sovidi, barglar...], [Men moziyga...], [Tushlarimga...], [Bu yerda ko'p...], [Go'ya chegarasiz...], [Qulog'imga yuksakdan...], [Ba'zen oddiy qurigan xasga...], [Quyash Qaytdi...], [Sizga ishonardim...], Basya Kitobining Varaqlarida, [Aziz Qirimning Tog'larida...], Yulduz, Osmonda Bir Pichoq Uchib Yuribdi.

Chyurlyanis¹
Dengiz bo'lsa... dengiz...
Yarim tun bo'lsa...
Yulduzlar qo'llaring yetguday yaqin.
Chidolmasang, to'lib kuylaging kelsa,
O'kirib yig'laging kelsa... Va tag'in...

Quyoshni qo'lingga olsang tong payti,
Uning ko'zlariga tiqilib, alqab,
Do'stim deb, atasang qayta va qayta,
Denigizda cho'milsa so'ng quyosh va qalb.
Moviy ko'zli sukut va oy yo'lingga
To'shasa tillarang sochlar o'rimin.
...Men ishonmayman o'limga,
Men yomon ko'raman o'limni.
1978

[Oqshomda boshlanar...]²
Oqshomda boshlanar
Qorning o'yini.
Havo ham top – toza,
Yurakda viqor.
Qop – qorayib yotgan bog'lar qo'ynini

¹Devran, Shahardagi, s.19

²Devran, To'marisning, s.81.

Oppoq sukunatga
Ko'mib tashlar qor.

Qor tinar
Va sovuq pichoqlarini
Oyga tutar, atrof ketar yaraqlab.
Yig'ishtirib olar oyoqlarini
Yalang'och,
Ho'mraygan bujur daraxtlar.

Kimdir shoshib borar
Pastqam ko'chada,
Kimdir eringancha mudrab bosh qashir.
Kimdir derazadan termilar o'ychan,
Kimdir
Qor ustiga
Yoza boshlar she'r.
1981

Jangchi Oti¹
Qilichlar jaranglar.
“Ur- ur” guvillar.
Yov o'qi ayirar erni jonidan.
Ot kishnab yuborar...
Bezovta yelar
Yollari ho'l bo'lib jangchi qonidan.

O'tlarga to'kilar bu qon tomchilab,
Suvlarda eriydi...
Ot yelar hamon...
Qon hidi bormoqda otni qamchilab,
Ot yelar bezovta zulmatga tomon.

Qon hidi...
Kengayar qo'quvdan ko'zi,
Guyo uni quvar yovvoyi otlar.
Ot, oxiri anglab – anglamay, o'zin
Qorong'i jarlikning qa'riga otar.
1983

[Kun sovidi, barglar...]²
Kun sovidi,

¹Devran, Qaqnus, s.62.

²Devran, Bahordan, s.24.

Barglar sarg'aydi,
Yo'laklarda shildirar xazon.
Oy – bevaning chorasiz dardi,
Bolakayning kir ko'ylagi – tong...

Ko'chlarini
Tugib bo'xchaga
Nimanidir kutadi borliq.
Qop –qoraygan,
G'arib bog'chaga
Chinor sig'mos – yer qilar torlik.

Bargixazon,
Vido fasli bu!
“Xayr!” deyman pichirlab men ham.
Ammo ketmas
Ko'ksimdan qayg'u,
Uchmas qushlar ortidan alam...
1982

3 tane dörtlük + 1 beyit esasında olan: [Bu odam o'zini...].

[Bu odam o'zini...]¹

Bu odam o'zini sotmoqchi bo'lib
Hammani bir boshdan sotib ulgurdi.
Do'stlarga tupurdi...
Qarang, ko'zidan
Ko'zyoshmas, tupuklar oqmoqda endi.

U o'lgan. Endi u tirikdan qo'rqr,
Ko'zlari unutgan nurni va sirni.
Endi uchganlarning qanotin qirqar,
Tishi bor – g'ajiydi har bitta she'rni.

Endi motamlarni o'zi boshqarar,
Bu unga yoqadi, tezlab qistamas.
Endi do'stlarimas, endi boshqalar
Uning gunohlarin ko'rmoq istamas.

U o'lgan. O'lmagan faqat hasadi.
U o'lgan. Bu yurgan – uning jasadi.
1986

¹Devran, Qaqnus, s.174.

4 dörtlük esasında olanlar: [Eshiklar to'satdan...], Oybek Bilan Sayr, [Qor yag'ayatgan oqshom...], 1941 Yil.22 İyun' Tongotar, Sholoxov Yodi, [Belanchakda yatgan go'dakdan..], [Sahna, go'ya qamal qilingan...], Oybek va Oy, [Kirib keldi xonamga tunda...], [Bu odam uyida kitob asramas...], [Paxmoq sochlaringni silar...], [Ay,kim bog'lab qo'ydi shamolni...], [Kechasi... olisda], [Bu qoshiq tun ichidan kelar...], [Men seni hech qachon ko'rmayman...], [Kampirning uyida...], [Devor orqasida...], [Sen nega aldanding?..], [Derazang raxida yorongul...], O'rxun-Yenasoy Toshlar, Frontovik Haqida Ballada, Qadiriyning So'nggi Surati, Samarqandda Oydin Tun, [Tog'dan oqib kelar...], [Kechasi...o'lisda...], [Hali qish kelmagan...], 1965-1985, Shoir, Qush va Qish, [Endi faqat sog'inaman...], Yalpiz Shoxi, [Siyavush qonidek...], 20. Asr Odami, [Men tunda borardim...], [Quyash chiqib kelar...], Olis Olis Tog'lar Tomonda, [Qushlar ketdi..], Dabusiya.

[Eshiklar to'satdan...]¹

Eshiklar to'satdan bir quchoq nurni
Sochib yuboradi tunning ko'ksiga.
Eshikni yopaman, tinch ko'chalarni
Kezib termilaman, oyning raqsiga.

Keyin dalalarga chiqib ketaman,
Men bilan bog'larda tentiraydi tun.
Bulutlar oqadi. Ko'zni tutaman,
Poyimda maysalar shivirlar afsun.

Tun shaharni quchgan.
Baxtli ayollar
Erkaklar ko'ksiga qo'ydilar bosh –
Uxlar choyshablarga o'ralgan gullar,
Ko'rpani toblashib mushkday yuvvosh.

Faqat uzoqlarda, tungi qirlarda
Ko'zlari qora qiz, qoshi qora qiz
Yigitning ko'ksiga emas, dalada
Uvatga bosh qo'yib uxlaydi yolg'iz.
1977

Sholoxov Yodi²

¹Devran, Shahardagi, s.8.

²Devran, Bolalikning, s.201.

Qoraygan daraxtlar shoxin qayirib,
Qadim dashtlar aro uvillab bo'ron
Ruhni olib uchar tandan ayirib...
Atrofda qorong'i kecha hukmron.

Va lekin qoraygan zulmatni yorib
Hayot o'lim bilan uchar basma – bas:
Donga singayotir ko'zlarning rangi,
O'tlar shiviriga eng so'nggi nafas.

(U o'lim oldidan otni tush ko'rdi
Ostonada ot kelib turdi
Qahratonning sukunatini
Ot kishnashi yiritib yubordi)

U qaytmas,
Yolg'iz ot keladi qaytib...
Qora quyosh porlar osmonda so'nik...
Faqat endi uning
Ismini aytib
Chaqira oladi
Tilsiz manguilik...
1984

[Derazang raxida yorongul...]¹

Derazang raxida yorongul o'sar...
Men seni sog'indim...
Seni qo'rsadim...
O'ylayman: O koshki o'sha yorongul
Kabi yonginangda men ham o'ssaydim.

Sening qo'llaringdan suv ichib tongda,
Gurkirab o'ssaydim quvonchdan sarxush,
O koshki bulutsiz tiniq osmonda
Uchgan qush bo'lsaydim...
Oddiygina qush...

Derazang oldidan ketmasdim yiroq,
Sayrardim – baxt mayin to'yib totardim.
O koshki bo'lsaydim oddiy bir yaproq.
Sen o'tar yo'l uzra tushib yotardim.

Ne qilay odamman...

¹Devran, Qaqnus, s.115.

Balki shu sabab
Qichqirsam yetmaydi senga bu tovush.
Yorongul o'sadi ...
Yaproq sarg'ayar...
Bulutsiz osmonda uchib borar qush...
1985

20. Asr Odami¹

Birdan iyib ketdi
Mehrdan dilim,
Hovliqib o'tloqqa yo'l oldim shu tob.
Guldek yashnayberdi
Quvonib dilim,
Nurini ayamay quyarkan oftob.

Borasolib, yerga –
Cho'zala tushib,
O'tlarni quchoqlab, bagrimga bosdim.
Yumshagan ko'ksimning
Bir chetin teshib
Marvarid gullarni shodalab osdim.

“Men sening bolangman” –
Dedim shivirlab,
Yuzimga o'rmalab chumoli chiqdi
Va menga ishonib,
Sekin g'imirlab
Burnimning uchini nogahon chaqdi.

Shu zahot ezg'ilab
Tashladim uni,
Shu zahot g'azab-la boqdim quyoshga
Va erta bahorning
Eng go'zal kuni
G'azabdan qaytadan aylandim toshga...
1988

5 dörtlük esasında olanlar: [Bahor aytdi...], [O'ynar edik...], [Tog'dan tushdi...], Odam, Sofiya “Bajur” Mehmonxonasi, Ballada 2, [Kim qoshib emagan...], Qo'zg'olon 3.Yarador Bolaning O'limi, [Kecha edi...], [O'z o'zidan ko'zimga...],

¹ Devran, Bahordan, ss. 121-122.

[Ko'zimda sukunat...], [Bilasizmi, ba'zan...], Lorka O'limi, [Dala..."], Qumri, [Uch kun bo'ldi...], Ballada (B.B.K.O.)

[Bahor aytdi...]¹

Bahor aytdi.

“U seni kutar,

Yo'llaringga ko'zlarin tutar.

Tezroq qaytgin, qaytmasang, biroq

Maysalarga ko'milar so'qmoq.”

Yoz erinib shivirladi: “Qayt!

Sen unga eng mubham so'zing ayt.

Tezroq qaytgin, qaytmasang, biroq

Changlar ko'mib, yo'qolar so'qmoq.”

Kuzak dedi: “Qaytishga chog'lan,

Sochlariga bir umr bog'lan.

Tezroq qaytgin, qaytmasang, biroq

Xazonlarga ko'milar so'qmoq.”

Qish ham aytdi: “Qor sochar shamol,

Qayt, husniga to'ysin ko'zlaring.

Varaqdagi she'r satri misol

Qorga tushsin sening izlaring”.

Sevdigim, ey, jonim, tilagim,

Mayli, xazon, maysa, changu qor

So'qmoqlarni bossinlar...

Ey, yor,

Senga olib borar yuragim.

1980

Lorka O'limi²

Uni tongga tirab otdilar...

U yiqildi,

So'ng yana turdi

Va yoshgina,

Bukri bir askar

Qo'ndiq bilan boshiga urdi.

U jon berdi...

¹Devran, To'marisning, ss.91-92.

²Devran, Bahordan, ss.51-52.

Askarlar esa
Shosha – pisha ortga qaytdilar,
Sharob ichib mungli qo'shiqni
Tun sukutin buzib aytdilar.

Bu qo'shqda bulutni yorgan
Hilol cho'qqi uzra porlardi,
Bu qo'shiq qor ostida yotgan
Chechaklarni bo'zlab chorlardi.

Bu qo'shiqda qora kiyingan
Tul kampirlar ertak to'qirdi,
Ularning oldida ko'zi ko'r bola
Zulmat aro kitob o'qirdi.

Qo'shiq kuylab,
Tuyib alamni,
Yosh askarlar sarmast edilar,
Shu qo'shiqni yozgan odamni
Otganlarin bilmas edilar...
1986

6 dörtlük esasında olanlar: [Bog' kezaman...], Shipka Tepasida, Itning O'limi,
Orzu Haqida Rivoyat, Gul Haqida Qoshiq

Itning O'limi¹
Bo'ri itning qornini yordi...
Qizartirib qalin, oq qorni
Qonlar oqdi... bug'lanib oqdi,
It ovchiga mo'ltirab boqdi.

U kutardi:
Hozir egasi
Kelib silar boshini... mana...
Tiniqlashdi uning nafasi –
Erkalashni kutardi tana.

U kutardi
Uni qutqarar
Egasining qo'li o'limdan,
Tortib olar uni qo'rqmasdan
Qora uyqu – o'lim qo'lidan.

¹Devran, Qaqnus, s.123.

Qon bug'lanib qorga oqardi,
Xuddi bahor jilg'asi kabi.
It ovchida ma'yus boqardi
Muhabbatga to'lgancha qalbi.

Ammo o'qning yovuz sadosi
Sukunatni ayladi bedor,
Archalarning titroq shoxidan
Yerga horg'in to'kildi oq qor...

It jon berdi
Yalamoq uchun
Intilganda ovchi qo'lini
(Tili chiqib qoldi bo'gzidan)
...Ovchi olib qaytdi bo'rini.
1985

Orzu Haqida Rivoyat¹

Bir odam yashardi g'arib, xokisor,
Ko'zin yerdan uzmay yashardi...
Ammo
Har bir odamzotning o'z taqdiri bor:
Uni asir etdi bir kuni samo.

U qanot yasadi,
Dil to'la orzu,
Yuksak qoyalardan talpindi ko'kka.
Biroq qulayverdi qora yerga u
Xuddi qush duch kelib qolgandek o'qqa.

Xudoga sig'indi
Yerga quladi.
Xudodan voz kechdi –
Qulaydi yana.
Ammo osmonga u talpinaverdi
Xuddi shamga qarab uchgan parvona.

Uni tashlab ketdi xotini yig'lab,
Uni tashlab ketdi, telba, deb do'sti.
U bo'lsa, tunlari dilini tig'lab
Quyoshga intilgan daraxtdek o'sdi.

Oxiri dahriy deb tutdilar uni,

¹Devran, Bahordan, ss.35-36.

Qo'llarin burashdi, tashlashdi g'orga
Va osmon charaqlab turgan bir kuni
Uni keltirdilar osmoqqa dorga.

Ilondek chirmashdi arqon bo'yniga,
Bir zarb bilan keyin tortildi tarang.
Yo rab!
Eng so'nggi dam
Uchdi u ko'kka-
Oyog'i
zamindan
uzildi
qarang!

1985

7 dörtlük esasında olanlar: Abdulla Fonus, Oyar Vatsiyetis Xotirasi (1), Shiroq Haqida Rivoyat, [Meni qoyib bering o'zimga...], Opalar, Kechir Asrim, Yana Osha Kunlar Qaytar Deb, Meni Quvontirar bu Kun Bu Yamg'ir, Munavvar Qori va O'lim, Qorang'ida Uchar Horg'in Qush, Tergovchi, Zanjir

Abdulla Fonus¹

Abdulla Fonus (1828 – 1914) Toshkentlik xalq qiziqchisi. U fonus yasab sotish bilan tirikchilik qilgan.

Tegramda oh chekib ingrar “Munojot”,
Ko'ksimda qayg'u bor, kulib yurar u.
Qul qatli oldidan kutgandek najot,
G'am aro men seni kutaman, kulgu.

Axir, sen ko'zi ko'r, qari tilanchi
To'dasin yetaklab yurgan bolasan
Va so'qir jahonni g'amu kulfatdan
Shodmonlikka olib chiqmoq bo'lasan.

Men ham ko'r yolg'onchi, kar dunyo aro
Istayman qayg'udan dil bo'lsin ozod.
Ba'zan tuyuladi, hayot – keng sahro,
Shu sahro qo'ynini kezarman tanho.

Baqirib, chaqirib holdan tolarman.
Zulmat, g'am ustimdan kulishar, men ham
Ularning ustidan yig'lab kularman,

¹Devran, To'marisning, ss.77-78.

Ularning boshida yangrar qahqaham.

Balki shuning uchun zulmot, maqr,
Jaholat tunidan qo'rqmay yuzma-yuz
Turgan qalbi yoniq, eng jasur navkar-
Fonusni yasayman.
Lashkarim – fonus!

Fonusum, charaqla, tunnin qafasi
Sinsinu to'kilsin chaqmoq urgandek,
Qorong'i kechada oyning shu'lası
Yo'qolgan tangada chaqnab turgandek.

Odam ham aslida fonusga o'xshar,
Vujudi shishadir. G'am cjerkan u
Pilikday tovlanib oydin nur to'shar
Qalbidagi qasos, jasorat, kulgu.
1983

Shiroq Haqida Rivoyat¹

-Juda uzoq yurdiq, -dedi Ranosbat
Qumda naq olti kun yurgandan keyshn,
-Axir, qayga keldik, o'zing ber nisbat,
Bu sahro jumboqdir, yechmog'im qiyin.

Aytgin, qay taraf – sharq,
Qay taraf – shimol,
Qayda qoldi guvlab yurgan Jayxun?
Bu yo'lda ko'rganim faqat qumshamol,
Javob ber, suv qayda?
Qachon tugar kun?

Ko'rsat, qani saklar?
Qayda ul diyor-
Biz yoqqan gulxanda yonadigan yer?
Jangchilar ko'ziga boqqin – olov bor!
Uning yonmog'iga tezroq imkon ber!

Yetar bas, quyoshning ortidan yelmoq,
Yurakda tashnalik, ko'ngilda armon.
Suv qayda? Qayerda jo'sh urar buloq?
To'xta, so'rog'imga javob ber, cho'pon!

Ranosbat ko'ziga tikildi Shiroq,

¹Devran, Qaqnus, ss.65-66.

So'z aytdi, so'zlari qilichday botar:
-Qay taraf yurmagin – o'lim bor faqat,
Qay taraf yurmagin – seni yer yutar.

Bu yerda yurtingda kuch bergan quyosh
Seni o'ldiradi, quylaysan chanqoq.
Sen uchun suv yo'qdir,
Men uchun har tosh,
Har qum jilvasida pinhondir buloq.

Mening ko'zlarimga boqqin – ummon bor,
Sen uning qa'riga bo'lajaksan g'arq.
Mana, men – saklarman. Mana, men – diyor,
Bu yerda men – shimol, men – janub, men sharq.
1983

Meni Quvontirar bu Kun Bu Yomg'ir

Meni quvontirar bu kun, bu yomg'ir,
Tarnovdan sharqirab oqqan jilg'alar.
Novdalarda bo'rtgan kurtaklar bilan
Yonma-yon osilib turgan sirg'alar.

Meni quvontirar dilimdagi g'am,
Dunyoning quvonchin unutib qo'yib,
Derazani ochib yomg'irli bu dam
Olis – olislarga boqaman to'yib.

Meni quvontirar seni kutishim-
Xonamga sen nogoh kirib kelganda
Va menga uyalib, mungli kulganda
Qo'lingni kaftimda qushdek tutishim.

Soyaboning silkib,
Yozib qo'yarman
Deya o'ylashim ham quvontiradi.
Seni ko'rkmaymanu mungli ko'zlaring
Qarshimda cho'g'dayin yonib turadi.

Seni kutamu
Bilaman, ammo
Sen bugun kelmaysan, menga kulmaysan.
Sen bahor quvonchin ko'ngilga solgan
Qullalar boshida yongan guldaysan.

Bohorda kutaman,

Yozda kutaman,
Kutaman xazonlar to'kilgan damlar.
Uchqunlagan qorga qo'lim tutaman,
Meni quvontirar shunday payt g'amlar.

Kel, axir, sochlaring yuvsin bu yomg'ir,
Kulgin, kulgan kabi tog'da jilg'alar.
Meni quvontirar yomg'irlar ilgan
Qulog'ingda porlab turgan sirg'alar.
1988

8 dōrtlūk esasında olanlar: Urush, Qurbonjon Ona, Tyutchev O'limi,
[Atlantida cho'kdi...], Boysun Tog'lari, Cuda Erta Bildik, Shomil, Bemorlikda

Qurbonjon Ona¹

Uylar yonar, lovillab yonar,
Yurak yonar hasratga to'lib,
Yog'iy kelar oqizib qonlar,
Yog'iy kelar muzaffar bo'lib.

Ona edim, farzandlar tug'dim,
Farzandlarim tortib oldi dor.
Endi birga men bilan o'lim,
Alla emas, qalbimda ozor.

Ot qo'yaman dalalar bo'ylab,
Uchayotgan o't tili – otim.
Xazonlarning tunj isin bo'ylab
Bo'g'zimda jim erir faryodim.

Bu yer – yurtim.
Agar yov unga
Qo'lin cho'zsa, turaymi qarab,
Qanday chiday, xalqim boshiga
Dushman kelsa qilinchin qayrab.

Bo'g'zidan qon oqar xoinning,
Hech kim artmas qo'rqqoq ko'zyoshin,
Qumga ssnggan suv kabi nomard
Qulog'iga singgan qo'rg'oshin.

Oq poshshoning qonxo'r kalxati

¹Devran, Qaqnus, ss.53-54.

Carx urmoqda go'yo haqorat,
Uni ko'kdan qulatmoq uchun
O'qlar emas, zarurdir nafrat.

Mag'lub erlar!
Kelib tiz cho'king,
Sodiq navkar bo'lingiz menga.
Umringizni qo'limga bering,
O'zim sizni boshlayman jangga.

Dilimda o'ch,
Dilimda ozor,
Qonga tomgan bir tomchi sutman.
Xuddi qurib yotgan changalzor
Tomon yelib boruvchi o'tman.
1983

Boysun Tog'lari¹
Boysun tog'lariga
Boqaman hayron,
Tumanday tarqalar dildagi g'ussam.
Tepesiga chiqsam,
Ko'ringay jahon –
Qani chiqolsamu bahralar olsam.

Bunda oq bulutlar
Suzar yonimda,
Shamol yo'q ularni olib ketgani.
O, bir qudrat sezsam
Shu dam qonimda
Shu tog'lar boshiga qushday yetgani.

Jarliklar qorayib
Boqar olisdan,
Devlar ko'rpasiga o'rangan tog'lar,
U yoqda qasdini
Olgancha muzdan
Yozning qo'shig'ini kuylar irmoqlar.

U yoqda burgutlar
Tig'lar ustida
Qo'ngancha g'azab-la boqar yiroqqa,
Qarar olislarda
Oniy nafasday

¹ Devran, Bahordan, ss. 44-45.

Tafti yetar- yetmas yongan chiroqqa.

Shu chiroqni qurshab
Do'stlarim bilan
So'zlashib turibman ma'yus va o'ychan,
Derazadan boqar
Pok ko'zlar bilan
Bolalar – oyoqyalang, ko'ylakchan.

Ular bu tog'larga
Boqmagay hayron,
Ular bu tog'larni sezmay ham qolar,
Shundaki ermakka,
Yo oqshom, yo tong
Tepasiga chiqib bahralar olar.

Ular tog'largamas,
Mengadir hayron –
Ko'z uzmay turishim tog'lardan masrur.
Ularga bu holat
G'alat, noayon,
Ularga begona ko'zimdagi nur.

Faqat bu tog'lardan
Ketganda, biroq
Ularning ko'ksini kemirar alam:
“Tepasiga chiqsam,
Ko'ringay yiroq –
Qani chiqolsamu bahralar olsam...”
1985

9 dörtlük esasında olanlar: [Bizlar juda...], Samarqanddagi Ozodlik Haykali Qoshida O'ylar, Chingiz Aytmatov, [Qaysi uyda...], Mirkarim Osim Yodi, Tarix Kitoblarin Ko'p Varaqladim.

[Bizlar juda...]¹
Bizlar juda aqllimiz,
Ming o'lchab, bir kesamiz,
Yashasin, deb xalqimiz,
Mansablarda o'samiz.

Bizlar juda aqllimiz,

¹ Devran, Qadrdon, ss.25-26.

Qiynalmaymiz dil titib,
Cho'lmaymiz daryolarda
Cho'kib ketish mumkin deb.

“Uzilganda yashil yaproq,
Titrama, evini qil.
Hayajondan bo'l, -der, yiroq”-
Oq xalat kiygan aql.

Bizlar juda aqllimiz,
Ba'zan kun-tun o'ylaymiz,
“Bu buyumni qayga qo'ysak
Go'zal bo'lar uyimiz.”

Biroq kutar, qalbda o'kinch
Olislarda onamiz.
Qo'msamaymiz. Chunki sog'inch
Egovlaydi umrimiz.

“Sog'inibdi?!.. O'tar- ketar,
Bir kun borib kelamiz.”
Boshqa ishga uramiz qo'l,
Chunki juda aqllimiz.

Oydek toza qizni sevib,
Termilib gul yuziga.
Keyin esa, uylanamiz
Amaldorning qiziga.

Raqibga tig'bilan chiqmoq-
Dahshat!
Nima qilamiz?!
Axir bizlar aqllimiz,
Makr bilan yanchamiz.

...Bir kun o'lsak, ustimizga
Ulkan toshni qo'yishar
Va albatta o'sha toshga
Aqli so'z o'yishar.

Samarqanddagi Ozodlik Haykali Qoshida O'ylar¹
Xazonlar...
Xazonlar boqqa hukumron,
Tillarang bo'yoqqa bo'yalgan olam.

¹ Devran, To'marisning, ss. 66-67.

Ozodlik haykalin qoshiga bu on
Ezgu o'ylarimni olib keldim man.

Bu yerda ko'ksimga iztirob bitgan
Qissalar toshini irg'itib, tinib,
Shu qutlug' zaminn,ng qo'ynida yotgan
Botirlar ruhini chorlayman yonib.

Ko'z o'ngimda birdan jonlanar moziy,
Ko'z o'ngimda birdan kechar zamonlar.
Qulog'imga yetar erlar ovozi,
Yerdan yaproqlarga sachrayur qonlar.

Daraxtlar erk deya kurashgan lashkar,
Qo'lga inqilob bergan yalovdek,
Daraxtlar – erk deya navqiron askar
Yongan, ozodlikning qalbi – olovdek.

Guvillar qarashimda,
Guvillab yonar –
Uchqunlarin ko'kka uchirar shamol.
Ozodlik!
Kim sening totingga qonar,
Kim sening mehringni aylagay zavol?!

Ozodlik!
Tilingda hayqiriq bo'lgan
So'zni kim o'chirar qabrtoshlardan,
Ozodlik!
Uyqusiz ko'zingga to'lgan
Terday achchiq, qonli va sho'r yoshlardan

Kim yuzin o'girar,
Kim kechadi voz,
Kim ularsiz bitar tarix varag'in?!
Bobolar qoshingda tiz cho'kib o'lgan,
Faqat senga ular tiz bukkani, xolos!

Ozodlik!
Madad ber navqiron dilga,
Kuy bergin, bo'g'zimni to'ldirib olay.
Quadrat ber, bag'ishlay yurakni elga,
G'azab ber, men uni she'rimga solay!

...Olov yonib turar poyingda, guyo
Bu olov ozodlik undirgan giyoh.

Bu olov taftiga yuragim qonar,
Bu olov yuragim shaklida yonar.
1983

Mirkarim Osim Yodi¹

...So'nggi dam ko'ziga
Ko'rindi birdan
Olis olislarga singib ketgan yo'l
Va qabog'ini yopdi ehtirom bilam
G'oyibdan qanotdek paydo bo'lgan qo'l.

...Mirkarim Osimni
Xor etgan damlar
Bildikmi dilimiz xor bo'lganini,
Tunlari ko'ksini
Tilganda g'amlar
Bir og'iz ovchunga zor bo'lganini?!

Qiblanamo bo'lib
Hotif tuyg'ular
Yuragini olib ketarkan yiroq,
Yillarning ko'ksini
Bosgan uyqular
Uzra tarix yoqib qo'yardi chiroq.

Hasratlar chulg'asa
Kuygich ko'ksini
Tunlari To'maris kelib ovutdi.
Oh tortsa, Navoiy artadi ko'zini,
Inolchiq, sovuti dilin sovutdi.

Bog'larni zulumot
Qurash olgan choq
Jo'nardi – sezmasdi buni tiriklar.
Uni qo'riqlardi tunlari Shiroq
Uni qo'riqlardi Temurmaliqlar.

Kuyib kul bo'lmagan
O'tror toshini
Qo'liga olarkan o'yga botardi
Va sekin tomizib
Ko'zin yoshini
Toshdagi hikmatni u uyg'otardi.

¹Devran, Bahordan, ss.141-142.

Keksa o'kuz uzra
Suzgan bulutlar
Ichra jang qilarkan zulmat ila nur,
Karvon yo'llaridan o'tib borardi
Maglayiga tushib falakdan shuur.

Ammo quyosh chiqib
Oqarganda tun –
U yana qaytardi, horg'in qaytardi.
Yurardi gapdonlar
Ichra xuddi gung,
Hamdardi bo'lmasa kimga aytardi?!

Kingayam aytardi
Hamma kar bo'lsa,
Uqmasa moziyning muqaddes kuyin.
...Bu qanday vatankim,
Odamni faqat
Kimligin anglaymiz o'lgandan keyin...
1988

10 dörtlük esasında olan: Abulhay So'zi.

Abulhay So'zi¹

Abulhay – 14. Asrda yashagan musavvir. 1393 yilda Amir Temur uni bosh rassom qilib tayinlagan. Bizgacha oz asari yetib kelgan. Chunki umrining oxirida ko'p asarlarini kuydirib tashlagan.

Yo'q, yo'q, bo'yoqmas bu, yo'q, yo'q, bo'yoqmas,
Bu qondir – yaramdan bo'zga tomgan qon.
Bu sorig' – zardobdir, aylaydi lohas,
Bu yashil – bo'g'zimda bo'g'riqqan qush – jon.

Falak, nima qildim, niyating nedir,
Nega yuragimga solding vahima?
Qayda qoldi sharaf? Sharaf, ko'mak ber!
Umr – tinch ummonda adashgan kema.

Mana bu tasvirda: Saroyda bazm.
Maishat ko'zlarda qahqaha urar.
Ammo unda yo'qdir, qancha solma razm,
Bag'doddan men bilan yo'l bpsgan qullar.

Mana bu tasvirda: Arslon ovi,

¹Devran, To'marisning, ss.76-77.

Qo'rquvdan dam-badam kishlaydi otlar.
Ana, qullar haydab kelgan arslonga
Shahzoda zarb bilan nayzasin otar.

Nega tasvirda yo'q arslon g'ajigan
Qul bola tasviri – yerga tomgan qon?!
Nega tasvirda yo'q, g'amdan ichikkan
Onaning ko'ksida to'lg'angan giryon.

Nahot, men yolg'onga berdim qalbimni
Va bular barchasi yolg'ondir, yolg'on.
Bu sorig' – zardobdir, qiynaydi meni,
Bu qizil – gul emas, oqayotgan qon!

..Tag'i sen keldingmi?! Tag'i keldingmi,
Arslon g'ajigan bolakay?! ...Hayhot!
Sening ta'qibingdan qutulamanmi
Ko'zlarim ortida qolganча hayot.

Tag'in sen keldingmi?!
Mana, qilich, sanch!
Sanchgin yuragimga – sening haqqing bor.
Bu qo'rqq vujudni arslonday yanch,
Bu qo'rqq qalamni yondirib yubor!

Jasorat, jasorat,
Kirib kel, qonim
Yugursin yurakka, to'lib nafratga.
Poklansin sen yoqqan o'tda imonim,
Ko'zim giryon bo'lsin xalq chekkan dardga.

O, falak, quvvat ber,
Yuragim qonsin –
Qul bo'lsin hayotning yolg'on surati.
Ularni yondiray – shu gulxan bo'lsin
Bir umr izlagan dil jasorati.
1983

10 dörtlük + 1 beşlik esasında olan: [Usmon Nosir, Oybek va Bobur...]

[Usmon Nosir, Oybek va Bobur...]¹
Usmon Nosir, Oybek va Bobur,
Men sizdan ko'p o'rgandim,
bu rost.

¹ Devran, Qaqnus, ss. 5-6.

Lekin she'rda ustoz yo'q...
bordir
faqat vijdon –
eng buyuk ustoz.

Vijdon bordir – yurak tubida
Buloq kabi jimirlab turgan.
Vijdon bordir – zulmat tunida
Yuzimizni quyoshga burgan.

Vijdon yurak misoli tinmas,
Tozalanar unda she'r qoni.
Muso Oybek she'riyatimas,
Aytmoq kerak:
Oybek vijdoni.

Shunday ekan, haq deya sarmast,
Dilda alqab yurt surtaini,
Shoirlarning o'gitin emas,
Yodla ular jasoratini,

She'rlaringni emas, umringni
Ular bilan aylagin qiyos,
Elga baxsh et yirak qo'ringni,
Sadoqatli bo'l, misli quyosh.

Vijdon erur Abdulla Kahhor
“Jallodlar” deb hayqirgan so'zlar,
Tilsiz qolgan Oybekning oshkor
Dil dardlarin ayqirgan ko'zlar.

G'afur G'ulom “Yetim emassan!”
Deya aytgan so'zlari – Vijdon.
“Qo'lingga qurol ol! Yovni eng!” –
Bu so'zlar ham vijdondir, vijdon.

Bugun ne-ne shoirbachchalar
Qog'ozni ko'r qilgani ozdek,
Mirtemirni ustoz deb atar,
Ammo qay bir “shogird” ustozdek.
Xalqi uchun laxta qon yutar?!

Ey, jigarim parchasi, she'rim,
Ey, vijdonning pokdomon o'g'li,
Zanjirlarni uzgan, ey, sherim,
Mard, ustoz yo'qdir

Birma- bir
Dushman bilan kelganda to'qnash.

Ustoz yo'qdir ishqda.
Ustoz yo'q,
Olar chog'i dushmandan qasos.
O'limdayam ustoz yo'q,
Faqat
Vijdon bordir –
Eng buyuk ustoz.
1985

11 dörtlük esasında olanlar: Malik Qayyumov Samarqandda, Shoirlarni Otgan Jallodlar.

Shoirlarni Otgan Jallodlar¹
Shoirlarni otgan jallodlar
Bugun yashar nafaqasin yeb.
O'lgan shohga sodiq sollotlar
Xat bitishar: “Biz tayyormiz!” deb.

O'sha kunlar haqida ular
So'zlar ekan silab soqolin,
Har gapdan so'ng ta'kidlab qo'yar:
“-To'g'ri qilgan o'toq Stalin!”

...Shoir – isyon.
Isyonlar esa
Podshohlarni qo'rquvga solar,
Shuning uchun ular eng avval
Shoirlarning boshini olar.

Agar podshoh shoirni suysa,
Demak shoir tezda o'ladi-
O'zi suygan shoirni so'ysa
Podshoh dili lazzat oladi.

Mangu yovdir shoiru podshoh,
Mangu jangdir shoirlik yo'li.
O'lsa hamki, podshohga hukm
Bitar o'lgan shoirning qo'li.

Podshohlarga shoirmas, qullar –

¹Devran, Bahordan, ss.138-139.

Qullar kerak, jallodlar kerak,
Shoir eksa dillarda gullar,
Majaqlovchi sallotlar kerak.

Podshoh bitta,
Qullar esa ko'p –
Hatto podshoh o'lsayam, ular
Qul ota –yu qul onalarning
Qo'rquvidan tug'ilaverar.

Shoir esa jasorat va ishq
Farzandidir!
O'xshar daryoga –
Qullargamas, hurlarga qo'shiq
Aytmoq uchun kelar dunyoga.

Shoirlarni otgan jallodlar
Bugun tirik, to'qir aqida
Podshoh amri ila sallotlar
O'q uzgan ul kunlar haqida.

Ular bilmas, hech bir zamonda
Shoirlarni o'ldirib bo'lmas –
O'q uzsayam, boshin uzsayam
Asl shoir hech qachon o'lmas.

Balki bilar...
Bilib chiqmaydi
Na ko'chaga va na maydonga-
Duch kelishdan qo'rqadi balki
Qodiriyga yoki Cho'lponga.
1988

12 dōrtlūk esasında olanlar: Vataniga Qurbonlar Qaytsa, Qo'lyazmalar
Institut, Navoiy Qabri.

Navoiy Qabri¹
Hirot shahristoni
Uzra balqib tong,
Shuurga to'lganda chorbog'u dashtlar,
Shahar chetidagi
Qadim qabriston
Darvozasidan kirdi ikki yosh askar.

¹ Devran, Bahordan, ss. 150-152.

Yelkalarda miltiq,
Osilgan edi,
Biri O'zbek edi, boshqasi – Afg'on.
Tinch edi, sarin yel
G'ir-g'ir esardi,
Xatarni sezgandek qizir edi qon.

Qabrison oralab
Aylandi ular,
O'lganlar uyqusin aslo buzmasdan.
Anbar islarini
Sochardi gullar
Urush dahshatini, qonni sezmasdan.

Yosh Afg'on askari
To'xtaru birdan,
Bir dam boshin egib xayolga botar,
So'ng aytar qandaydir
Bir alam bilan:
“Bu öaqbarda hazrat Navoiy Yotar...”
Bu so'zni eshitgan
O'zbek bolasi
Vujudida ko'zin ochdi muz titroq.
Birdan ko'z o'ngidan
Yarq etib o'tdi
Olis – olisdagi qadrdon tuproq.

U zuoq o'tiedi
Maqbar qoshida,
O'z- o'zidan nogoh namlandi ko'zi.
Armonlar bor edi
Ko'zin yoshida,
Tiliga yugurdi dilining so'zi:

“Bobojon, nahotki,
Shunda yotibsan?
Agar shunday bo'lsa, beraqol sado.
Bu yerga Amudan
Oshib kelganman,
Baynalmilal burchim etay deb ado.

Sening xoking yotgan
Bu badbaxt yurtga
Qo'lda miltiq bilan men kirib keldim.
Ikki yil jang qilib,
Faqat shu bugun

Sening bu tuproqda yotganing bildim.

Ko'zim ko'r, dilim ko'r,
Tilim kesilgan,
Sening nevarangman, sening bolangman.
Bobojon, kechirgin,
İsm – sharifingdan
Boshqa hech nimani yaxshi bilmayman.

Garchi men yashagan
Yurt shoirlari
Sening noming bilan ichurlar qasam,
Men qanday ishonay
Bu qasamlarga,
Sening yuragingni agar bilmasam.

Bilsam, kelarmidim,
Axir, bobojon,
Sen yotgan tuproqqa miltiq, tig' ushlab..."
Yosh O'zbek o'g'lani
So'zlardi nolon,
Alamu hasratdan labini tishlab.

U uzoq so'zladi
Silqigan darddan,
U uzoq so'zladi bo'lgancha ado.
Ammo tong sukutin
Buzib maqbardan
Chiqmadi baribir biron bir sado...
1988

13 dörtlük esasında olanlar: Hoziq, Beshr Asr-Besh Lahza, Tarobiy Maqbarin
Buzmadilar, Yo'q.

Hoziq¹

Bir emas, uch taxtning poyida turib
Umring kechdi...
Bugun sen taxtdan yiroq,
Ammo, ogoh bo'lg'in
Qotil ot surib
Kelmoqda – qo'lida qonga o'ch yaroq.

Dilda Nodiraning o'chmas siyrati,

¹ Devran, Bahordan, ss.30-32.

“Oh” deysan goh unga ko’zlaring tushib,
Ammo, ogoh bo’lg’in:
Qotil ot surib
Kelmoqda Buxoro tomondan shoshib.

Tig’langan,
Bichilgan,
So’yilgan shoir
Xalqining safida borsan – da, axir!
Jaholat davrida yashamoq mushkul,
Shoir bo’lib yashas –
Ming chandon og’ir!

Sen aytding,
Qo’rqmading...
Ezgu yo’lingdan
Qaytmading, haq so’zdan kecholmading voz.
Mangulik, baytidir asli o’limdan
Tap tortmay yangragan har qanday ovoz.
Quyoshga,
Zaminga
Alvido aytib,
Ko’ksingda josh urib ezgu tuyg’ular,
Qassob Nasrulloning izidan qaytib,
Hayqirding –
Chekindi qora qutuqlar!

Axir, shoir zoti faqat haq so’zni
Aytmoq uchun kelar qadim dunyoga,
O’ylama: “Has bo’lib ixtiyor etdim
To’yg’on bo’lmoqlikni o’jar daryoga.”

Haqiqat tan olmas xonu podshohni,
Undan hukumatlar, tuzumlar qo’rqar,
Chunki ular bilar: Yorug’ dunyoni
Tebratar sochi oq ona – haqiqat.

Ogoh bo’l!
Buxoro tomondan bu dam
Amir zax zindondan chiqargan qotil
Tig’ turib,
Ot surib kelmoqda ildam –
Sen esa bu qora xatardan g’ofil.

-Ogoh bo’l! –
Ogoh bo’l! – hayqiraman men,

Axir, yurak sezar, yaqinu yiroq
Yurtlardayam bugun haq degan shoir
Joniga qasd etib charxlanur yaroq.

-Ogoh bo'li!
Ogo'h bo'li! – Hayqiraman men,
Boqaman – yurt g'ofil,
Olomon g'ofil –
Ot surib kelmoqda qora tun aro
Haqiqat joniga qad etgan qotil.

Chunki haqiqatning so'zi o'lmagan,
Undan hukmdorlar qo'rqm hamon.
Chunki ular bilar, yerga tashlangan
Bir dona urug', bu – ertangi o'rmon.

...Qotil qilich serpar...
Dumalaydi bosh,
Qonli qo'llar uni xaltaga solar.
So'ng tog'lar ortidan ko'rinmay quyosh,
U olis Buhoro tomon yo'l olar.

Ot yelar...
Ot yelar...
Xaltadan chak –chak
Tomchilar yo'llarga, maysalarga qon.
Quyosh ham harsillab shu izdan borar,
Qo'lida ust-boshi qonli bola – tong...
1984

15 dörtlük esasında olan: Shoir Haqida Rivoyat.

Shoir Haqida Rivoyat¹

Shoir qaytar edi darbadarlikdan,
Usti – boshi, yalang'och edi.
Yonoqlari so'lgan, ko'zi kirtaygan,
Hech yoqqa boqmasdi – juda och edi.

Ichki uruslarning jazavasida
Uylar yonar edi, uchradi o'qlar,
Odamlar o'lardi – o'qlar ostida
Shoir bitar edi oydin qo'shiqlar.

¹Devran, To'marisning, ss.88-90.

...Bir kuni nonga zor, qaddi bukilgan
Borardi qaramay o'ngu so'liga,
Oydin she'rlarini g'ijimlab solgan
Oq yostiq jildini olgancha qo'lga.

Temir yo'l bekati. Ag'nagan poezd.
Devorlarda o'q izi. Yerda qon izi.
Faqat bir chekkada bukchaygan ayol
Sovuqdan qo'karib, yoshlanib ko'zi.

Qish edi. Qor tushgan. Uh, desang go'yo
Yerga tushgudayin muzlagan nafas.
Ayol qaltirardi – ko'zida ro'yo.
Ayol qaltirardi, chiqarmasdi sas.

Ayolning ko'zlari, yo'l bermas sira,
U qaytdi ayolga beray deb ko'mak:
-Muzlab qolasan –ku, axir, hamshira!
O'tib ketolmadi. Yo'l bermas yurak.

Ayol qaltirardi, besado ko'zlar
Sovuq yo'quga jim cho'kib borardi.
Sovuqning zo'ridan Temir rel'slar
Og'och shpallarni “Tars-sa” yorardi.

Nahot olib ketsa ayolni o'lim,
Nahot olib ketsa u begunohni?!
Shoir ko'kka cho'zdi madorsiz qo'lin
Ko'makka chaqirib ko'kdan xudoni.

Ayolning ko'zlari osmonga qarab
Unsiz jovdirardi g'arib va mungli.
Xudo eshitmadi. Osilib tushdi.
Osmonga cho'zilgan shoirning qo'li.

Shunda u unutdi butun dunyoni,
Baxtini unutdi, dardin unutdi.
Yostiq jildi to'la yolg'iz bir nusxa
Bitilgan she'rlarin gugurtga tutdi.

Olov ham erinib yalay boshladi
Orzular bitilgan oq qog'ozlarni –
O'qlardan balandda porlagan oyni,
Shoir tutib olgan sho'x tovushlarni.

...She'rlar yonib ketdi.

Va lekin ular
Tafti qoldi g'arib, so'ligan yuzda.
She'rlar yonib ketdi...
Ammo u endi
Porlaydi dunyoga boz qaytgan ko'zda.

Bekordir shoirlik – she'ru dostonga
Qalbini bag'ishlab yashab kelganlar
Kulfat panjasida qolgan insonga
Qalbini baxsh eta olmasa agar.

Axir, shoirlik, bu – insonparvarlik,
Yig'lagan go'dakni erkalab quchmoq.
Sal'eri og'usin qo'rmay, behadik.
Mardona zarb bilan quvonib ichmoq.

Shoir ketar edi, ko'zda baxtdan yosh,
Holsiz, madori yo'q hatto kulgani.
Olis – olislarda yonardi quyosh –
Yondirilgan buyuk she'rlar gulxani.
1982

16 dörtlük esasında olan: Qadim Hikmat Gullari

Qadim Hikmat Gullari

Biz dinsizmiz, dedilar,
Manchitlarni yondirib.
Kitoblarni yoqdilar,
Johil dilni qondirib.

Machitlar yonmadilar,
Yondi bizning dilimiz.
Kitoblar yonmadilar,
Yondi ona tilimiz.

Maqbaralar buzildi,
Yiqitildi minoralar –
Ona tarix ko'ksida
O'sib turgan chinorlar.

Talandi madrasalar,
Talandi xonadonlar –
O'g'irlangan kitobga
To'ldi Maskov, londonlar.

Uchdi ko'kka yong'inda
Yongan kitob kullari –
Bobolar biz deb ekan –
Qadim hikmat gullari.

İbn Sino yoqildi,
Yoqildi al –Farobiy.
Yolg'on gaplar to'qildi,
“Nodon” bo'ldi xalk nomi.

Ulug'bek kitoblarin
İzlab yurishar hamon –
Men ularni o'ylasam,
Dilimda ming dard –armon.

U kitoblar endi yo'q,
Yo'q ular bu dunyoda!
Oqib ketgan Oqdaryo,
Oqqan qoradaryoda.

O'sha olis,
Biz qarg'ab
La'natlangan o'tmishda
Bizni o'ylab bobolar
Hikmat sham'in yoqishgan.

Hatto Mirzo Ulug'bek
O'ldirilgan chog'dayam,
U yaratgan kitobni
Yoqishmagan, o'qishgan.

Axir buyuk Qoshg'ariy,
Buyuk İbn Sinoni-
Bergan bu halq kitobda
Ko'rib turgan xudoni.

Yerga tushgan ushoqdek
Hor bo'lgan har varoqni
Xalqim ko'ziga surtgan
Tuyib dilda titroqni.

Faqat keyin,
Ox, keyin,
Dildan imon ketganda,
Jaholat- la do'st bo'lib,
Qo'lidan shayton tutganda,

Yangraganda har yoqda
Hayvonga xos xitoblar,
Suvda oqqani ko'milgan,
Yoqilgan bu kitoblar.

Keyin esa ko'zi ko'r,
Savodsiz deb nom oldik,
Mingta yo'lining oldida,
Yo'lni topolmay qoldik.

Uyg'ot, xalqim, mudragan
O'g'illaring dillarini,
Ekkin qayta ularga
Qadim hikmat gullarin...
1988

17 dörtlük esasında olanlar: Mukofot, Bobon Botirning O'limi Oldidan
Aytganlari,

Mukofot¹

Har yili Barselona shahrida Ispan shoirlarining mushoirasi bo'lib o'tadi. Uchunchi o'rinni egallagan shoir kumush atirgul, ikkinchi o'rinni egallagan shoir oltin atirgul bilan taqdirlanadi. Bosh mukofot esa -

Biri baxtga to'lib,
Biri qaxrga,
Biri chaqmoq bo'lib,
Birisi – dovul,
Shoirlar she'r o'qir.
G'olib shoirga
Taqdim etilajak tirik atirgul.

Nega ishora bu?
Ayting nimaga?!
Eng go'zal she'r uchun na oltin, na pul –
Mukofotdir oddir tirik atirgul,
Gulzordan uzilgan qizil atirgul!

Buajib tortiqda bir hikmat tuydim:
Tirik atirgulda aks etib turar
Hayot deb atalgan chamanning bo'yi,
Hayot deb atalgan nafas ho'sh urar.

¹ Devran, To'marisning, ss. 17-19.

Hayotda ko'p ko'rdik – ne-ne ulug' zot
Ko'zi ketib qolib kumush, oltinga,
Yuragin kurashdan aylashin ozod,
Tongni sotganini zulmat va tunga.

Vatan unutilib,
Unutilib xalq,
Ko'rganmiz yolg'onga egkanlarni bosh.
Oltin debxalq chekkan qayg'uga befarq,
Qo'rquvdan og'izga solganlarni tosh.

Haqiqiy shoirning og'zida emas,
Yuragi qatida zalvorli tosh bor.
Shundan satrlari oladi nafas,
Shundan satrlari jangchiday bedor.

Yurakdagi ul tosh – tegirmon toshi –
Hech tinim bilmagay, orom bilmagay.
Ostidan zirqirab chiqar ko'z yoshi –
Tegirmon toshi bor yurak o'lmagay!

O'sha tosh ostidan qonga belanib
Chiqib kelar quyosh – g'olib, barhayot!
Uni olqishlaydi tongga belanib
Boladay bokira, muqaddas hayot!

Ha, hayot – mo'jiza, mukofot erur,
Sen kurash, sen yasha, sen yig'la, sen kul!
Kurash yo'llarida senga sochar nur
Eng oliy mukofot – hayot – atirgul!

Bu kurash yo'llari chag'ir toshli, tik,
Ular tovonlarga xanjar botirar.
Bu og'ir yo'llardan saf tortib, tetik
Qadam tashlab borar mag'rur botirlar –

Lermontov, Vaptsarov, Turdi va Hoziq,
She'riyat diyorin quyoshi – Pushkin.
Ularning ko'ksida mukofotlar yo'q,
Ularning ko'ksiga taqilgandir o'k.

Mukofot ularni sarmast, shod aylab
Ko'kka ko'tarmadi qilib poyidor.
Ularning bo'g'ziga sirtmoqni boylab
Yetti qat osmonga olib uchdi dor.

Ularga mukofot berar har tong xalq,
O'lim ham, mamot ham yotdir ularga.
Mangulik oldida ular doim haq,
Yo'llari ko'milgan alvon gullarga!

Gullar muhabbatning qadim ramzidir,
Dildan –dilga elchi bo'lgandir gullar.
Shu sabab Vatan deb qurbon bo'lgan yer –
Yigitlar qabriga qo'yilar ular.

Chig'atoy sahniga kirib ko'r – Oybek,
Shaxzoda, Mirtemir, Abdulla Qahhor
Qabrining toshida quyoshdek tirik,
Hayotdek anvoyi tirik gullar bor.

Qaydadir biz bilmas erlar mozori –
Shiroq, Usmon Nosir, Nomoz qabri bor.
Ularni unutmas yurtim bahori,
Ularning qabriga gul qo'yar bahor.

Demak, to'lib baxtga,
To'lib qahrga,
Biringiz chaqmo'u
Biringiz dovul –
She'r biting, shoirlar!
G'olib shoirga
Eng oliy mukofot – tirik atirgul!
1983

19 dörtlük esasında olan: Tumor Haqida Rivoyat.

Tumor Haqida Rivoyat¹

Ona – bola tog'u tosh kezib
Izlashardi dorivor giyoh.
Ammo bu gal ular adashgan
Yovga to'qnash keldilar nogoh.

Lashkarboshi yigitga: - Agar
Yo'l ko'rsatsang, boylik armug'on
Qilgum, deya aytdi – yu, o'g'lon
Yovni boshlab ketdi yurt tomon.

Guldan-gulga ko'chgan kapalak

¹Devran, To'marisning, ss.55-57.

Kabi toshdan – toshga sakrab u
Yelar edi, bo'lmasdi halak,
Chekmas edi na g'am, na qayg'u

Ona bo'zlab borardi, toshlar
Tovonimas, dilin tilardi.
Ko'zlaridan silqirdi yoshlar,
O'z-o'ziga o'lim tilardi.

Oqshom cho'kar...
Bosqinchi lashkar
Hordiq uchun to'xtar bedarmon,
O'g'li kelib asta yonboshlar,
So'ng jilmayib boqar: -Onajon,

Men charchadim,
Manzil hamm yiroq,
Yetajakmiz erta shu palla.
Orom olay...
Ovozi titroq
Onanzor boshlaydi alla:

Shamollari yuzlaringni
Silab yelganda, alla,
Buloqlari qondirganda
Suvlab kelganda, alla.

Qo'shiqlari tillaringni
Biyron etganda, alla,
Umid qilgan: Dushman kelib
Vayron etganda, alla,

Jangga chiqar yovlar bilan
O'g'lonim deya, alla,
Jangdan qaytar zafar bilan
O'g'lonim deya, alla...

Ona kuylab turib ko'ksidan
Nimanidir olar bemador,
So'ng o'g'lining ko'krigiga u
Taqib qo'yar oddiy bir tumor.

Tongga yaqin tush ko'rar o'g'li:
Sochlarini silarmish shamol.
Chorlar emish qoya ustida
Ro'molini silkib bir ayol.

U yugurar: -Onajon!
Yo'li
Tugamaydi qasdma-qasdiga.
Endi yetay deganda qo'li,
Ona qular qoya pastiga...

Tong otadi.
Otlar kishnashi
Daralarda aks sado berar.
Silkinadi maysalar boshi,
Yaproqlardan shabnam to'kilar.

Tovlanadi osmondan boqib
Saratonning saxiy quyoshi.
Kampir o'g'lin yelkasin qoqib:
-Qani, boshla, -der lashkarboshi.

Ammo yo'lda xarsangdek qotib
Yigit turar – ko'zida alam.
-Yo'q! –deb keyin sekin bosh chayqar,
Bu so'z yangrar bamisli qasam.

Lashkarboshi turar lol, hayron:
-Kechagina... –So'ng baqirar u,
Oldiga tushib bamisli jayron
Yo'l ko'rsatib kelgan eding – ku!

Yigit yo'q, deb yana chayqar bosh
Va qilinchning damida oniy
Tush kabi yalt etar-da quyosh
Sachrar yerga yigitning qoni.

Ona yig'lar zor-zor ezilib,
Yigit yotar boshsiz,
bemador
ko'ragidan yerga osilib
yigit qonin shimadi tumor.
Oddiy tumor...
Shu oddiy tumor
Qizil qonga bo'yalgan chog'i,
Qizarardi tumor ichida
Bir kaft ona-vatan tuprog'i.
1983

27 dōrtlūk esasında olan: Ġshonch

Ġshonch¹

Qirq to'rt millionni, o'rtoq gdlyan,
O'zbek bolasiga qaytarsak, debsiz,
Nominni o'g'riga chiqarib, endi
Siz ona xalqimning g'amini yebsiz.

Men sizga hech qachon qullik qilmayman,
Rahmatlar aytmayman,
Qo'ymayman ixlos.
Xalqimning peshana teri yaratgan
Pullarni qaytarmoq burchingiz, xolos.

Bu pullarni sonsiz nishonlar osgan,
Xalq dilin toptagan o'g'irlarning kir
Panjasi xalqimning qadoqlar bosgan
Qo'llaridan tortib olgan – ku, axir!

Ne-ne ustamonlar
Xalqim yuziga
Tamg'a qilib bosdi bu kir pullarni,
Qilar ishni qilib qo'ygandan keyin
Qaytarib beraylik, debsiz ularni.

Bu pullar xalqimga judayam kerak,
Teshik kissasini to'ldirsa zora,
Zora qo'llariga yetmagan pulni
Biror bor o'ngida ko'rsa bechora.

Ammo nega og'ir
Zirqirab ko'ksim,
Nega ko'zlarimdan tirqirar yoshlar,
Nega nadomatga to'ladir ko'zim,
Nega dilga tegar otilgan toshlar?!

Zo'r-zo'r ustunlarni qulatgan shovvov,
Pullarni qaytarib bersak, desa ham
Nechun dilimda yo'q quvonchdan ovoz,
Nechun o'tiribman boshim qilib xam?!

...Axir, qaroqchilar talagan karvon
Egasi molini qaytib topsayam,
Xo'rlangan qadrni,

¹Devran, Bahordan, ss.158-162.

Toptalgan dilni
Bus-butun qaytarib olganlar qachon?

Qachon sovuq tupuk
Odam yuzini
Kuydirib yurmagan, axir, o'lguncha?
Kimga kerak bo'ldi bunday xo'rlamoq,
Xalq sabr kosasi qonga to'lguncha?!

O', sabr kosasi to'lgan xalq agar
Qo'zg'alsa, oldida tog'lar past bo'lar,
Qo'llari cho'qmoru,
Kiprigi xanjar,
Alpomish misoli zabardast bo'lar.

Pullarni qaytarib berarsiz, balki...
Ammo kim, qay daho, qanday duolar,
Qanday kuch, qay qudrat xalqim diliga
Toptalgan umidni qaytara olar?

Mangu o'g'irlangan bolaligini
Kim qaytib beradi mening xalqimga,
Qachon javob berar zug'um qilganlar
Mening hayotimga,
Mening haqimga?!

Ayting, kim qaytarar
O'zbek bolasini
Sabuhiy, sabzarang uyqularini,
Egatlarga singib, beiz yo'qolgan
"Insonmanmi?!" degan tuyg'ularini?!

Yuzidan qon qochgan,
Kasalmand, xasta
Kampirdek bukchaygan bu yosh qizlarga
Kim qaytib beradi umrin yarmini,
Kim quvonch bag'ishlar nursiz ko'zlarga?!

Tug'olmay jon berar
Guldek kelinlar,
Bir qutlum havoni yutolmay o'lgan
Go'daklar umrini kim qaytarar, kim?!
Qara, yurtim go'dak qabriga to'lgan!

Paxta deb dunyodan o'tganin bilmay,
Qonzardob dardlarin ichiga yutgan,

Umrida biror bor shodlanib kulmay,
Gulning nimaligin tamom unutgan

O'zbek ayollarin kim aylar ozod,
Kim berar ularga baxt, muhabbatni?!
Kim olib tashlaydi
Qaysi ulug' zot
Ular yelkasidan tavqi la'natni?!

Ularning ko'zida
Milt etgan nur yo'q,
Ularning dilida alam bor faqat.
Paxtaga egilar,
Bosh ko'tarsa o'q
Qulatgudek – qiymay zarracha shafqat.

Alvon shiorlardan
Topolmay najot,
Tirik bayroq bo'lar o'zin yondirib.
Ishonch yo'q, umid yo'q,
Orzu – beqanot,
Ucholmas – qafasni bo'lmas sindirib.

O, dilda ishonchni barqaror etgay
Qay bir, qay sehr,
Qay bir mo'jiza?!
Qachon bu dillardan jaholat ketgay,
Dillarni davolar qay bir “O'rjuza”?!

Qachon bu dillarga
Qaytadi quvonch,
Kim soqov dillarga til ato qilar?
Dardingni ayt, xalqim,
Yuragingni och,
Bo'lmasa dilingni g'am ado qilar.

Dardingni ayt, xalqim,
To'lib- to'lib ayt,
Aytaver, kelsa ham g'amga falak tor,
Sening bu dardingni o'z yuragiga
Olay degan botir yigitlaring bor.

...Qirq to'rt millionni qaytaring, biroq –
Eng avval ishonchni qaytarmoq shartdir.
Alamlar ichidan
Chekmasdan firoq

Qaddini tiklagan xalq doim marddir.

Garchi jabr toshi yelkasin ezar,
Garchi hasratlardan yuragi kuyuk,
Shubhalar ichidan
Ishonchni topib
Qaddini tiklagan xalq doim buyuk.

Imon –millat dilin yoritgan shuur!
Qirq to'rt million so'm aqchani emas,
Dillarga ishonni qaytarmoq zarur,
Eng avval dillarga ishonch qaytsa bas!

Pullarni qaytarmoq sizlarga,
biroq
Ishonchni qaytarmoq bizlarga bog'liq,
U qaytar qaytarmoq bizlarga bog'liq,
U qaytar toki dil haqiqatga och,
Toki dilimizda zirqirar og'riq!

Toki yuraklarni Vatan, xalq, ishq
Uyg'ota boshlarkan qaytadi ular –
Ularning qaytishi oldida bir tiyn
Siz bizga qaytarmoq istagan pullar!
1989

3.2.4. Beşlik Nazım Birimiyle Yazılmış Şiirler

Hurşid Devran beşlik nazım birimi ile 5 adet şiir yazmıştır. Bu şiirler ve uzunlukları şöyledir:

3 tane beşlikten ibaret olan: [Qoradaryo bo'yi ko'kmak yulg'unlar...]

[Qoradaryo bo'yi ko'kmak yulg'unlar...]¹

Shukur Qurbonga
Qoradaryo bo'yi, ko'kmak yulg'unlar...
Sigir yetklagan bir to'da bola.
Qay kovak ichida g'urрак g'uv-g'uvlar,
Cheki yo'q, pepoyon, hududisiz dala-
Sizga qaytmasligim, endi ayondir.

¹Devran, Qaqnus, s.45.

Borar yo'llarni –ku yaxshi bilmayman,
O'sha daryo oqar, o'sha o't –o'lan.
Qirg'oqda cho'zilgan o'tloqlar aro
Bolalar o'ynashar shamollar bilan –
Biroq, qaytamsligim endi ayondir.

Ayondir, bu daryo – boshqa daryodir.
Boshqadir yulg'unlar, boshda savdodir.
U kunlar qalbimda aksu sadodir,
Tegramni qurshagan boshqa dunyodir –
Mangu qaytmasligim endi ayondir...
1981

4 tane beşlikten ibaret olan: Turg'un Alimatning Tanburi.

Turg'un Alimatning Tanburi¹
Go'dak tobutini yelkalab olgan,
Uning yengilligin tuyub bukilgan
Olomon sukutin – cheki yo'q qayg'u,
İztirob sahrosin sukutin tilgam
Musicha “Ku-ku”sin hasratimi bu?

Bolasin ortidan, sochlarin yulib,
Yuzlari qontalash, ko'zlari dali,
Maniski esidan og'gandek daryo
Borliqni ayamay oqizayotgan
Mushtipar onaning faryodimi yo?

Yo bandi, talangan, xoru zor elin,
Buzilgan, bulg'angan vayrona yurtin
Qoshida it talab g'amguzor dilin,
Hujayralariga botib yuz tikan
Turgan yosh o'g'lonning hasratimikan?

İngrog'i yugurdi ko'zlargacha to,
So'ngra oqib chiqdi ming yulduz bo'lib,
Yurak bu qayg'udan, bu iztirobdan
Poklana poklana qasosga to'lib
Jang uchun yuz burar qonli sarobdan..
1986

¹Devran, Qaqnus, s.147.

5 tane beşlikten ibaret olan: “Devonul Lug’atit-Turk” Ohanglari 1.

“Devonul Lug’atit-Turk” Ohanglari 1¹

Ketaman “Devonul lug’atit-turk”ka,
Hasratim, quvonchim olib ketaman.
Moziyni bugunga, zaminni ko’kka,
Qalbimni “Devonul lug’atit-turk”ka
Ulay deb ketaman, bir kun yetaman.

Qoyalarga chiqib qushdek boqaman,
Ko’kshin yaproqlarda nurdek oqaman.
Qora ko’k chodirni so’z bilan tilib,
Mangraygan chaqmoqni olaman yulib,
Ko’ksimga tilmochdek uni taqaman.

Qop-qora tun chiqib kelar botoran,
Qip-qizil kun chiqib kelar tug’ordan.
Ularga basma-bas yelib boraman,
Boychechaklar chanqab chiqar qoshimga,
Tomirimni yorib, qonim beraman.

Arko’zlardan hatlab, soylarni ichib,
Yatika shu’lasin bolamdek quchib,
O’tloqlar qo’ynini ohudek kechib
Yetaman – eshikni asta chertaman,
Koshg’ariy chiqadi eshikni ochib.

U aytmas: - Shayton, -deb, u aytar: -Bayot.
U aytmas: -O’lim, -deb, u aytar: -Hayot.
U aytmas: - kecham, -deb, u aytar: -Ertam.
U aytmas: - bugunim. Aytar: -Budunim.
-Xayr ! – demas. –Salom, -der, -salom, nabiram!
1983

7 tane beşlikten ibaret olanlar: [Quchog’inga boshimni qoydim...], [Men ko’ksingga boshimni qo’ydim...]

[Quchog’inga boshimni qoydim...]²

“Quchog’inga boshimni qo’ydim,
Sen chekkan g’am, hasratda kuydim.
Suydim sening oqdaryongni men

¹Devran, To’marisning, s.25.

²Devran, To’marisning, ss.6-7.

Hamda Qoradaryongni suydin,
Ey, qalbimning onasi, Vatan!

Sen bobolar bitgan baytdirsan,
Muhabbatim qo'shib ayturman.
O'tmishingga yo'l solib goho,
Kelajagning bilib qayturman.
Ey, qalbimning onasi, Vatan!

Sen o'tgan yo'l – yuragim yo'li,
İztirob yoshlari cho'kkan yo'l.
Bobolarim jasoratiga
Guvoh, - alvon qonga cho'mgan yo'l.
Ey, qalbimning onasi, Vatan!

Bu yo'llardan borurman, qadim
Bitik toshlar chiqar qoshimga,
Ular so'zin ko'chiraman jim
Yuragimning bujur toshiga.
Ey, dardimga darmonim, Vatan!

İsming aytib chiqar kurtaklar,
İsming aytib chiqardi quyosh.
İsming aytar jangchi bardosh.
Ey, qalbimning onasi, Vatan!

Bolakaylar qog'ozdan yasab
Oqizgan oq kemachalarday,
So'lim chiqar kechalaringdan.
Oqib chiqar kechalaringdan.
Sen umrimning tongisan, Vatan!

Quchoq'ingga boshimni qo'ydim,
Sen chekkan dard, hasratda kuydim.
Suydim sening Oqdaryongni men
Hamda Qoradaryongni suydin,
Ey, qalbimning onasi, Vatan!
1983

[Men ko'ksingga boshimni qo'ydim...]¹
Men ko'ksingga boshimni qo'ydim,
Sen chekkan g'am, hasratda kuydim.
Suydim sening Oqdaryongni ham,
Hamda Qoradaryongni suydin,

¹ Devran, **Bolalikning**, ss. 3-4.

Ey, qalbimning onasi, Vatan!

Sen bobolar bitgan baytdirsan,
Muhabbatim qo'shib ayturman.
O'tmishingga yo'l solib gaho,
Kelajaging bilib qayturman,
Ey, qalbimning onasi, Vatan!

Sen o'tgan yo'l – yuragim yo'li,
İztirob yoshlari cho'kkan yo'l.
Bobolarim jasoratiga
Guvoh – alvon qonga cho'mgan yo'l,
Ey, qalbimning onasi, Vatan!

Bu yo'llardan borurman, qadim
Bitiktoshlar chiqar qoshimga.
Ular so'zin ko'chiraman jim
Yuragimning bujur toshiga,
Ey, dardimga darmonim, Vatan!

İsming aytib chiqar kurtaklar,
İsming aytib chiqadi quyosh.
İsming aytar jangchi yuraklar
Kurash chog'i tugasa bardosh,
Ey, qalbimning onasi Vatan!

Bolakaylar qog'ozdan yasab
Oqizgan oq kemachalarday,
So'lim tonglar, ol tonglar yasan
Oqib chiqar kechalaringdan.
Sen umrimning tongisan, Vatan!

Men ko'ksingga boshimni qo'ydim,
Sen chekkan dard, hasratda kuydim.
Suydim sening Oqdaryongni ham,
Hamda Qoradaryongni suydim,
Ey, qalbimning onasi, Vatan!

1983

3.2.5. Altılık Nazım Birimiyle Yazılmış Şiirler

Altılık nazım birimi ile 1 adet şiir yazılmıştır. Bu şiir üç tane altılıktan ibarettir.

3 tane altılıktan ibaret olan: [Yashash kerak quvnoq va xurram...].

[Yashash kerak quvnoq va xurram...]¹

Yashash kerak quvnoq va xurram,
Hatto qayg'u, hasrat kelsayam.
Yashash kerak quvnoq va xurram,
Hatto dilni quchsa achchiq g'am.
Dalalarni, bog'larni sevib,
Bolalarni, tog'larni sevib.

Sovuqlarda og'risa suyak,
Sog'liq tila o'zingga – o'zing.
Sovuqlardan og'risa suyak
Ishqdan yonib tovlansin ko'zing,
Yashnasa bas Vatan dalasi,
Yangrasa bas ona allasi.

O'lim kelsa, uyga kiritma,
Sovumasin qo'rquvdan qoning,
O'lim kelsa, uyga kiritma...
O'lim kelsa uyga kiritma
Dalalarga olib chiq uni,
Dalalarda uzilsin joning...
1985

3.2.6.Sone Şeklinde Yazılanlar

Hurşid Devran, sone nazım şekli ile 15 adet şiir yazmıştır. Bu şiirlerin biri “To'marisning Ko'zlari” adlı kitapta yer alırken diğer on dört tanesi “Bahordan Bir Kun Oldin” kitabında “Sonetlar Turkumi” başlığı altında verilmiştir.

Sonet, Mahmud Qoshg'ariy, Alisher Navoiy², Zahiriddin Muhammad Bobür, Baborahim Mashrab, Turdi Farog'iy, Nodira, Furqat, Ogahiy, Avaz O'tar O'gli, Cholpon, Usmon Nosir, Oybek, Mirtemir, Maqsud Shayzoda.

Sonet³

Hech to'ymayman, sira to'ymayman
Sen kulganda, xayol surganda.
She'rim kabi seni o'ylayman,
Quvonaman seni ko'rganda.

¹Devran, Qaqnus, s.124.

²Devran, Bahordan, s.63. (Ayni isimde Bolalikning Ovozi ve Tungi Bog'lar kitabında yer alan şiir bundan farklıdır.)

³Devran, To'marisning, s.14.

Ko'z yoshim ol, durdayin taqqin,
So'zim beray, beray mehrimni.
Muhabbating ko'ksimga yoqqan
Olov bilan bitay she'rimni.

Quvonchimu kuylarimdasan,
Kechalari kipriklarimday
Mangu uyg'oq o'ylarimdasan.

Kel yonimga, shirin so'zlar ayt,
Hech to'ymayman seni ko'rgan payt.
Yuragimni so'ra, men beray...
1975

Mahmud Qoshg'ariy¹

Dashtu yovshgan isi anqigan tilim,
Seni tinglab dilda sevgi kuchayur,
Sen borsan, hech qachon o'lmagay elim,
Sen borsan, hech qachon ko'zdan yitmas nur.

Bitiktoshing bo'layi bag'rimga o'yil,
O'yil, qonlarimga dokaday bo'yal.
Qonlarim baxsh etsin senga biyron til,
Yalovlar ko'ksimda tovlansin yal-yal.

Sen ila yig'layin sen ila kulay,
Sen unut bo'lmasang, unut bo'lmasman,
Sen agar o'lmasang, men ham o'lmasman.

Gulga egilgandek senga egilay,
Chorlasang, chiqarman mamot jangiga,
Uyqashsan jangdagi tig' jarangiga...

3.2.7.Klasik Nazım Birimlerinin Dışında Kalan Şiirler

Hurşid Devran, klasik nazım birimlerinin dışında 57 adet şiir yazmıştır. Bu şiirler ve mısra sayıları şöyledir:

Bir mısradan ibaret olan: Kapalak

Kapalak²

¹Devran, Bahordan, s.63.

²Devran, Bahordan, s.117.

Gul bargini shabada uzdi...
1988

Beş mısradan ibaret olanlar: [Bu tog'lar uzoqdan...], Estoniya

Estoniya¹
Moviy – orzu,
Qora – qismat,
Oppoq – ishonch.
Shovillaydi boltiq – so'ngsiz,
Mahzun quvonch.
1987

Altı mısradan ibaret olanlar: [Bolalikda...], To'marisning Ko'zlari, [Qirlarni kezaman...], [İya-ıya...].

[Bolalikda...]²
Bolalikda aytar edim onamga doim:
“Ulg'aysam, men tashlab ketmayman sizni,
Qo'riqlayman oromingizni.”
Kun keldi, ulg'aydim – sochlari oqargan onam
Ko'zlari qorayib kutadi meni –
Oromni o'g'irlab ketgan o'glini.
1978

To'marisning Ko'zlari³
Bir kuni qop-qora, sovuq so'qmoqda
O'ngimda bo'larsan birdan namoyon –
Ota – anasini yarim kechasi
Bo'g'ib o'ldirarkan yog'ilar pinhon,
Shovqindan uyg'onib ketgan bolaling
Ko'zlari misoli chaqnab qahrdan...
1982

[Qirlarni kezaman...]⁴
Qirlarni kezaman...
Daraga tushib
O'tloqda yastanib o'yga tolaman
Va birdan...

¹Devran, Bahordan, s.118.

²Devran, Uchib Boraman, s.16.

³ Devran, To'marisning, s. 75.

⁴Devran, Qaqnus, s.13.

Yomg'ir yog'ib o'tgan tuproqli yo'lda
Muqanna izini ko'rib qolaman.

Yedi mısradan ibaret olan: Vido

Vido¹

Men sendan ketmoq istayman,
Yomg'irdek emas,
Yomg'ir yana qaytib keladi.
Shamoldek emas,
Shamol yana qaytib yeladi.
Men sendan ketmoq istayman
Muhabbat kabi...
1975

Sekiz mısradan ibaret olanlar: Ba'zan kochadagi, Yo'lovchi va Qush, [Bu, jujuq qizaloq...], "Boburnoma"Ga Bir Nigoh.

Ba'zan kochadagi²

Ba'zan ko'chadagi yo'goch o'rindiqda
Yoki avtobusda ko'rib qolamiz
Qarib qolgan yolg'iz ayolni.
U qo'llarin tizzaga qo'yib
Sizga g'amgin nigohin tashlar.
Siz bilmaysiz,
Nega birdan
Badaningiz jimirlab ketar...
1977

[Bu, jujuq qizaloq...]³

Bu, jujuq qizaloq
Ko'ylagi emas,
Hildiragan
Yam – yashil bayroq.
Ammo bayroq ostida
Hech kim yo'q edi –
Qizaloq ko'ylagi
Hilpirar edi.
1987

¹Devran, Bolalikning, s.10.

²Devran, Tungi, s.36.

³Devran, Bahordan, s.76.

Dokuz mısradan ibaret olan: Tarixchi Haqida Doston.

Tarixchi Haqida Doston¹

Tarixchi ko'r edi va uning qizi
Hammayoq siyohga g'arq bo'lmasin deb
Bo'm bo'sh siyohdonni uning oldiga
Keltirib qo'yardi saharmardondan.
Tarixchi ko'r edi. U bilmas edi
Siyohdoni quruq - Tinmay yozardi,
Yozardi Vatanin tarixini u-
Men bugun izlayman o'sha kitobni
Oppoq varaqlarning qatini titib...
1985

On bir mısradan ibaret olan: Daraxt.

Daraxt²

U yo'llarni
Olqishlar mangu,
Yo'llarga bag'ishlar bolaligini.
Uning horg'in novdalari
Shamollarni ulg'aytiradi.
Odamlarga berar
Bolalarini.
U quyoshni birinchi ko'rar
Va bag'riga yashirar tunni.
Quyosh tik kelgan paytda
Yerga tushar tunning aksi.

U o'zini olovga berar,
Odamlarga berar olovni.
1979

On üç mısradan ibaret olan: [Yuragimni yashirganman...].

[Yuragimni yashirganman...]³

Yuragimni yashirganman
Yo'qdir ovozim.

¹Devran, Qaqnus, s.106.

²Devran, Tungi, s.51.

³Devran, Bolalikning, s.25.

Hayiqma,
Qo'rqma, sevgilim.
Qo'rqmagin bu hayron ko'zlardan.
Sen – sirli kapalak
Nogoh kelib qo'linga qo'ngach.
Qimir yetmay turibman cho'chib.
Sukut saqlab termulaman,
Kuylay olmayman.
Har sharpadan meni tashlab
Ketarsan uchib.
1977

On dōrt mīsradan ibaret olanlar: [İmkon bering...], [Bolalar kapalakmas...],
[Sen kelgan kun...].

[İmkon bering...]¹
İmkon bering,
Uxlay daraxtlat bilan...
Hayratga ko'milgan kechada
Daraxtlar bilan...
İmkon bering,
Qon talashgan qo'llarimni
Yaproqday ko'kartiray,
Novdalarning gullarini
Uxlay mahqam ko'ksimga bosib.
Bag'ringa olay
Cho'g'dayin tun qushlarini...
Keyin sizga so'ylab beraman
Daraxtlarning tushlarini.
1978

[Bolalar kapalakmas...]
Bolalar kapalakmas,
Bolalar giyoh emas,
Qush emas – o'zini himoya qila olmagan.
Bolalar xanjardir,
Qilich bo'lar keljakda.
Bolalar bayroqdir,
Yoyilib, ochilib hilpirar hali.
Bolalar o'ch erur,
Ular dunyodan
Barcha gunohlarning o'chini olar.
Xuddi ildiz qolgani kabi

¹Devran, Bolalikning, s.42.

Kuzda gullarga,
Quvonch qolmas,
İztiroblar qolar ularga...
1987

On beş mısradan ibaret olan: Holbuki, She'r.

Holbuki, She'r¹
Uyalmasdan qo'ydim,
Baqirib
Minbarlardan she'r o'qimoqdan.
Holbuki, she'r –
Uyga chaqirib
Dilingdagi sirni do'stingga
Ochmoqdayin qutlug' marosim.
U – vasiyat,
Ota qaysi bir
Farzandiga butun merosin
Qoldirmog'i bitib qo'yilgan.
U don izlab uchgan,
Qaytganda
Palaponin topa olmagan
Ona qushning qichqirig'idir...
1989

On altı mısradan ibaret olan: Qush O'g'risi, [Uni tashlab ketdi xotini...], [Bitta ko'z bor...].

Qush O'g'risi²
Ko'ylagining yengi yirtilgan,
Qora ter qotib qolgan yuzida.
Ko'z qirini tashlar chorraha tomon –
Uni quvlaganlar ko'rinmay qoldi.
Paypaslar qo'llari bilan ko'ylagini u –
Bezovta tipirlar qo'ynida ikki qush.
Keyin qushlar yuragining
Qo'rquv to'la dukullashi ostida
Nafasini rostlay boshlaydi.
Yana qarab qo'yar chorraha tomon
Xavotir bilan.
Qushlarining titrog'i bosilar.
Keyin u
Qushlarni

¹Devran, Bahordan, s.171.

²Devran, To'marisning, s.46.

Uchirib yuborar...
1979

[Uni tashlab ketdi xotini...]¹

Uni tashlab ketdi xotini.
Ishdayam,
Ko'chadayam,
Do'stlari kulishar uning ustidan.
Onasi
Tongdan shomgacha
Xotinini qarg'ar.
Otasi bo'lsa o'yg'lini so'kadi
"Lapashang" deb,
"Buzoq" deb.
U bo'lsa shuncha so'zlar ichidan
Xotinining so'zlarini izlab yashaydi.
Ba'zan yarim tunda
Yostiqa qolgan
Sochlarning isiga shivirlar:
"Seni yaxshi ko'raman".
1982

On yedi misradan ibaret olan: Bolalik Haqida She'r, [Terimchi qizlar...].

Bolalik Haqida She'r²

Hali unitganimcha yo'q
darxtlarning tilini,
ushlar bilan lug'atsiz so'zlasha olaman –
hali unutganimcha yo'q.
Haliyam ishonaman va qayg'uraman
Yulduz uchsa tungi osmondan.
Maysalarni majaqlamayman-
maysalar daraxtga aylanishiga
Ishonchimni yo'qotmabman hali.
Hamon qo'rqaman-
bolalikda qo'shnimizning
itidan qo'rqaman-
bolalikda qo'shnimizning
itidan qo'rqardim.
Bugun esa onamning oppoq
Sochlariga boqib
Qo'rqaman...
1980

¹Devran, Qaqnus, s.48.

²Devran, Tungi, s.5.

[Terimchi qizlar...]¹

Terimchi qizlar
Shoxlardagi quyoshlarday yengil,
Qomatlari xayol,
Quyosh isi anqib turar chehralaridan.
Ular
To'lib ketgan armonlar kabi,
Egatlarga egilgan.
Orzulari mezonlar kabi
Oppoq bo'lib uchib yurguvchi
Oydin shamollarga osilgan.
Huv...Bo'g'ilib sayragan
Qushdan ham uzoq,
Qishlog'imning cheksiz dalalarida,
Oppoq shiyponlarda ko'ksini titroq,
Iliq moviy shamollar o'pib,
Uxlab yotar terimchi qizlar
Tushlarini quyoshga ko'mib...
1978

On sekiz mısradan ibaret olan: Baqtiriya Malikasi Raxshona Haqida Afsona.

Baqtiriya Malikasi Raxshona Haqida Afsona²

Bir hur diyor bor edi,
Diyorda tog' bor edi,
Tepasida bir qal'a,
Tegrasida keng dala.
Ul qal'ada yashardi
Bir qiz chkemay g'am-alam.
Majnuntolga o'xshardi
Sochlarini yoygan dam.
Ammo yangrab jangkarnay
Bosib ketdi Zulqarnayn.
Olib ketdi diyorni,
Olib ketdi tog'larni,
Olib ketdi dalani,
Olib ketdi qal'ani-
Olib ketdi payt poylab
Tilib erlar bag'rini-
Qizning ko'ziga joylab
Olib ketdi barini...

¹Devran, Bahordan, s. 41.

²Devran, Qaqnus, s.107.

1985

Yirmi mısradan ibaret olanlar: Chililik Do'stlarga, O'g'lim Temurga.

Chililik Do'stlarga¹

Erk nima?
Ozodlik nima?
Buni anglaganga qiyin bo'ladi.
Kunduz deb kurashganlar
Quyoshni tush ko'rib tunda o'ladi.
Yurt nima?
Vatan nima?
Buni anglaganga qiyin bo'ladi.
Bir umr azobdan qonlar qursaru
Vatandan uzoqda o'ladi.
Xalq nima?
Millat nima?
Buni anglaganga qiyin bo'ladi.
Devorga qarab, millatdoshi otgan
O'qdan zaharlanib o'ladi.
Burch nima?
Vijdon nima?
Buni anglaganga qiyin qiyin bo'ladi.
O'limdan so'ng tirilaman deb
O'limdan qo'rqmasdan o'ladi.
1979

Yirmi bir mısradan ibaret olan: Umrzoq Kunbo'yi.

Umrzoq Kunbo'yi²

Umrzoq kunbo'yi paxtalariga
İshlov berib horib qaytadi.
Uyda uni oyday xotini,
Xotinining ma'yus ko'zlari,
İkki qavat ko'rpa kutadi.
U yechilib shoshmay yuvinar,
Bir oz sho'xlikqilar xotini bilan-
Birdan uyg'onadi mudragan shamol,
Ohista titraydi shohi pardalar.
Umrzoq xotinining ko'zidan sezar,
U ham hali tuz totimagan.
-Ovqatlansang bo'lmasmidi? –deb
Umrzoq tikilar ma'yus ko'zlarga.
Homilador xotini jilmayib qo'yar,

¹Devran, Qaqnus, s.37.

²Devran, Tungi, s.11.

Siniqqan yonoqlar ketar qizarib.
Xotini juda ham yaxshi biladi-
Yolg'iz ovqatlanmas eri.
Umrzoq yoriga tikilgan sayin
Yelkasidan sirg'alar horg'inlik toshi.
Ular endigina cho'zilgan mahal
Osmon anor kabi qizara boshlar...
1974

Yirmi drt msradan ibaret olanlar: Kuzni O'yla.

Kuzni O'yla¹
Kuzni o'yla,
Qor ketishi bilan kuzni o'yla...
Kuzni o'yla,
G'ildiragi loyga botib qolgan aravani
Tortolmayotgan otin ayamay qamchilab,
Kuzni o'yla.
Beshafqat kuzni o'yla,
Usti ochilib qolgan bolalaringni
Ko'rga bilan o'rab qoya turib,
Kuzni o'yla...
Kuzni o'yla, tashnalikdan
Bahor yomg'irlari aro lablaring yorilib ketganda,
Saraton oftobi tig'ida
Mehnat qoraytirgan bolalarning
Ko'zlariga qarolmasdan kuzni o'yla.
Ikki tol ovuta olmayotgan
Belanchakdagi bolaning bo'g'ilib yig'lashi,
Kun issig'ida ko'ksida suti qurib qolgan ayolning
ztirobi aro kuzni o'yla,
Kuzni o'yla,
Kuzni o'yla...
1981

Yirmi dokuz msradan ibaret olan: [Savr tuni...].

[Savr tuni...]²
Savr tuni.
Sokin shabada
Jiyda gulin dimoqqa urar.
Qishloqdagi quduq tubida
Yulduz aksi tovlanib turar.
Bog'lar aro daraxtlar emas,

¹Devran, To'marisning, s.68.

²Devran, To'marisning, s.34.

Yig'ilgandek o'ychan daholar.
Bari qotgan, bari qilt etmas,
Shitirlamas hatto hiyohlar.
Eshitilar faqat ushbu on
Olis-olis qushning sayrog'i.
Porlab turar ko'kda kahkashon –
Xuddi sayoz daryo qayrog'i.
Chigirtkalar chirillashida
Yoz kelmoqda degan darak bor.
Ammo hamon o'tlar boshida
She'rlarini shivirlar bahor.
Nafasingdan uchib ketguday
Tuyuladi bu she'r, bu surat.
Tomog'ingga tiqilgan toshni
Yutmoq uchun yetmaydi jur'at.
Shunday damda yurak qa'rida
Yorug' hislar uyg'ona boshlar
Va so'zlarga aylanar shunda
Tomog'ingga tiqilgan toshlar.
Hayqiriqdan kuchli bir shivir
To'lib kelib gurvillar qalbing.
Yonib turar oy ham ushbu she'r
Uzra xuddi sarlavha kabi.
1983

Yetmiş altı mısradan ibaret olan: [Yuki og'ir to'rva...].

[Yuki og'ir to'rva...]¹

Yuki o'gir to'rva bordir yelkamda-
Yo'l yurib, suv kechib, tog'u tosh oshib
Qishloqlarga kirib boraman,
Yo'lda
Uchragan darvoza zulfin uraman.
So'z so'raman, "So'z bormi?" deyman,
Ba'zan bolalar,
Ko'zlari qop-qora bolalar
Yugurib ichkariga kirib ketishar,
So'ng chiqarib berarlar ushoqqina so'zni-
Ranjimayman,
To'rvamga solaman...
Yana yo'lga tushib, yo'lda uchragan
Eshiklar zulfini qattiq qoqaman,
Eshik ochganlarga qo'rqiv boqaman,
So'z so'rayman, "So'z bormi?" deyman.

¹Devran, To'marisning, ss.35-37.

Ba'zan so'z o'rniga: "So'zni so'rab nima qilasan?
Pul so'ragin, to'rvangni to'ldiraylik", deya
Masxaralashar,
Aslida ular meni emas,
So'zni masxaralashar...
Ba'zan so'z o'rniga, "Bu daydi nega
So'z so'raydi? Bu juda shubhali", deyishadi,
Har ehtimolga ko'ra kaltaklashadi-
Ranjimayman,
Burnimdan oqayotgan,
Yorilgan labimdan oqayotgan
Qonni artib yo'lga tushaman.
Yo'limda uchragan eshik zulfini
Ikki- uch bor qattiq qoqaman,
So'z so'rayman, "So'z bormi?" deyman.
Ba'zan endigina tug'ilgan chaqaloqning
So'zini chiqarib berishar,
Shunda
O'zimga sig'masdan xursand bo'laman.
Chaqaloq so'zga hayratlanib boqaman,
Guyo oy nurida guldek oqaman...
So'zlarni rayhonday hidlayman,
So'zlarning shivirin tinglayman,
Men shunda anglayman, anglayman:
Yuragim bepoyonlashar bu ohanglardan,
Yuragim tiniqlashar bu shan ranglardan!
...Oqshom menga qayda yetib olsa
O'sha yerda birga qotib uxlaymiz.
To'rvamni quchoqlab yotaman,
Shundoq biqinimdan, to'rvam yirtig'idan
Boshini chiqarib
So'zlar maysalar bilan gaplasha boshlar,
So'zlar yulduzlar bilan gaplasha boshlar.
Ba'zan yarimtunda uyg'onib, qarasam,
So'zlar oppoq samanlarga aylanib
O'tlab yurgan bo'lar tevaragimda...
Ba'zan yo'qotib qo'ygan so'zni izlab
Toshlarni ko'chirib, ko'rib qolaman-
Boychechakni quchoqlab yotgan bo'lar so'z.
So'zlarni bag'rimga bosaman,
Gul hidi qoladi dimog'larimda,
So'zlar yuragimdagi qorlarni teshib
Ochiladi quchoqlarimda.
So'zlar menga afsonalar so'ylar,
So'zlar menga qadim qo'shiqlarni kuylar,
So'zlar yolg'izlikda men bilan o'ylar,

So'zlar bola kabi men bilan o'ynar...
So'zlar yolg'izlikda men bilan bo'zlar
So'zlar ko'tarar hasratim tobutini,
So'zlar xotiram qabriga gullar o'tqazar.
Meni kelajakka yetkazar so'zlar,
Men qaytib kelmayman hech qachon,
So'zlarim, albatta, qaytadi.
Ketgan yurak afsonalarin
So'zlar kelib aytadi...
Yo'l yurib, suv kechib, tog'u tosh oshib
Qishloqlarga kirib boraman,
Yo'lda
Uchragan eshikning zulfin qoqaman,
So'z so'rayman, "So'z bormi?" deyman...
1983

4+5 misra düzeninde olan: Eng Kuchli Baqiriq.

Eng Kuchli Baqiriq¹

Eng kuchli baqiriq-
soqovning baqirig'i.
O', qanday kuch bilan baqirar
Qabrtoshlar...

Eng kuchli sukunat –
na ko'z sukuti,
Na sovuq sukuti, na tosh sukuti.
Eng dahshatli sukunat –
shoir jim yursa...
1979

3+12+7 misra düzeninde olan: [Sug'diyona...]

[Sug'diyona...]²

Sug'diyona,
Sug'diyona,
Ona.

Otlarning kishnashi yangrar,
O'q sanchilar, ingraydi yara.
Bosqinchilar sug'd yurtini
Bosmoqchilar.
O, zulqarnayn!
Qilichlarning qulog'i kar,

¹Devran, Tungi, s.54.

²Devran, Uchib Boraman, s.4.

Ko'zi ko'rdir nayzalarning.
Ana!
Ot bo'g'ilar, bo'g'zida qilich,
Jangchi, charchadingmi?
Chanqadingmi?
Ot bo'g'zidan ich.

Jangga kir,
Yovni yeng.
Yovni yeng, Spitomin,
Otim kishlab yuborar
So'nggi bor:
-İ-i-i-i-i...
Uyg'onib ketaman to'satdan.
1970

6+3+9 misra düzeninde olan: Tungi Tayyora.

Tungi Tayyora¹

Ko'zlarimga ko'rinmasdan uchar tungi tayyora –
Qishloq cheti sayxonlikda chalqancha tushib,
Yulduzlarga termilar chog'im.
Uzoqlarda horigan qishloq,
Atrofimda yashil maysalar,
Tepamda – yulduzlar
Va bulutlar osha uchgan tungi tayyora.
Horg'in shivirlayman: "Yaxshi yetib oling,
Manzilingiz yaqin bo'lsin, odamlar."

Orzularni, hijronlarni, alamlaru shodliklarni,
Sonsiz visollarni yelkaga ortib
Uzoqlarga singib ketar tungi tayyora.
Koshki, men ham uchsam tungi tayyorada.
İstayman, men uchayotgan payt
Shardami yo qishloqdami
Shivirlasa yurakdan kimdir:
"Yaxshi yetib oling,
Manzilingiz yaqin bo'lsin, odamlar."
1973

16+10+8+6+8+19+5+9+14+3 misra düzeninde olan: Poezddagi Voqea Yoki Bolalikning Ovozi.

Poezddagi Voqea Yoki Bolalikning Ovozi¹

¹Devran, Uchib Boraman, ss.4-5.

-To'xta, to'xtasang-chi,
Nega meni tashlab ketasan...
Qayerlarga ketyapsan, bolam – bolaligim.
Men, axir, seni juda... Juda sevaman,
Bilasan-ku, meni faqat sen tushunasan...

-Nima qilay,
O'zing meni tashlab ketyapsan.
Ortingdan yugursam yetmayman endi.
Chunki sen qaramay giyohga, oyga,
Oldinga ko'z tikib chopib boyapsan.

-Yo'q,
Bilmaysan-da, seni qanday sevishimni,
Ishon, alishmayman seni hech kimga.
Shohidlikka chaqiraymi oyni, quyoshni
Va ularni ko'z o'ngida pichoq-la yorib
Joylab qo'yaymi seni yuragimga...

Esingdami, yettida edim, o'shanda
Kuchukcha keltirib berdilar dadam.
O'ynardim u bilan hatto tushimda,
Sirtlon deb atagandim men kuchukchani.
Keyin... uni o'ldirdi qo'shnimiz tunda,
(Hamon esimdadir mash'um qora tun)
Ertasiga qo'shnining derazalarin
Ayamay sindirdim...
Hech ayamadim,
Men qasos olgandim kuchukcha uchun.

Mana, bugun ulg'ayganman...
Biroq, nega
Olis-olislarga olib ketsa vaqt,
Menga shoxlarini silkitib qolib,
Meni sog'inib kutuvchi
Qoratonni kesib tashlagan
Qo'shnimning lojuvard derazalari
Sinmasdan yarqirab turibdi bugun?

Demak, sen keraksan haqiqat uchun,
Eng toza, musaffo orzular uchun,
Seni so'ramayman faqat baxt uchun.
Sen menga keraksan goh nafrat uchun.
Tashlab ketma,
Men seni hech kimga bermayman.

¹ Devran, Uchib Boraman, ss.8-11

-Yo'q, jo'rajon, bo'ldi endi xayrlashaylik,
Yaxshi qol, ergashma,
So'nggi bor: Hayr!
-Sen qayerga ketyapsan...
Bolajonim – bolaligim,
Boychechagim – hilloligim.
To'xtasang-chi,
Tinglasang-chi, oq ertagim, tillaligim.

-Grajdanin, shovqin solmang,
Axir kupeda sizdan boshqa odamlar ham bor.
Uxlashmoqda... yo'l azobi...
-Yo'q, bu sen emassan... bu – boshqa...
Sen ketyapsan meni tashlab,
Armonimni, sog'inchimni ichingga yutib,
To'g'ri kelgan tomonga yugurasan
Bo'yningni qisib,
O'layotgan quvonchimni bosib bag'ringga...
Esingdami, o'y birda edim, o'shanda
Tun bo'yi o'qidim "Grenada"ni
Saharda, qopchiqqa kitob, non joylab,
Hech kimga bildirmay, kesib dalani
Temir yo'l raz'ezdi tomon otlandim.
Yo'l bo'yi shivirladim men: "Grenada"
Uchinchi kun ushlab oldilar
Qishloqdan yuz chaqirim narida.
Menga uqtirdilar: Urush tugagan,
İspanniya uzoqda...Juda uzoqda.

Men-chi, ishonmadim...
Faqat ishondim,
Grenada bor va İspaniyada
Jang borar ozodlik, haqiqat uchun,
Albatta, qatnashaman men o'sha jangda...

Esingdami, o'y oltida edim, o'shanda
Darg'amariq qirlarini yoqalab,
Mirtemirning kitobini qo'ltiqlab olib
Xilvat joyi qidiraman...
Va kechalar
Bo'shab qolgan Tiramahning yo'llaridan
Yalangoyoq, chang bosgancha men qaytaman,
Kiprigimning uchlarini o'pganda oy
Shivirlayman uyqusirab; ona – vatan...

-Grajdanin, necha marta eslatish mumkin,

Odobdanmi, yarim tunda shovqim ko'tarmoq...
 Yo tobingiz qochdimi – a, kerakmi yordam?
 Yo'q, deysizmi, eh bunaqa bo'lmas-da odam.
 To'xtang, nega tushyapsiz... shahar ko'p uzoq.
 Bu shunchaki oddiy bekat...
 Cho'lning o'rtasi...
 To'xtang, axir...tavba...qiziq ekansiz,
 Bu Toshkentmas. Bu shunchaki oddiy bir bekat.
 -Bu sen emas...
 Sen qanisan? Qani?
 Nido ber, ovoz ber hech bo'lmaganda...
 Yo'lni bo'shat... bilasanmi,
 Tushishim kerak...
 -Telba.
 -Nima?
 -Poezddan tushib ketdi bir telba.

12+5 mısra düzeninde olan: [Okean yoqasida o'tlarga ko'milib...].

[Okean yoqasida o'tlarga ko'milib...]¹

Okean yoqasida o'tlarga ko'milib,
 Cho'zilib yotgan o'lka – Pablo Neruda.
 U go'yo hozirgina ummondan chiqib
 Quyoshda toblangan buyuk Estaban!²
 To'lqinlar urilar oyoqlariga,
 Sochlarida uxlar chag'alay.
 Qo'llarining qadoqlarida
 Quyosh nuri qush kabi o'ynar...
 Men chili haqida o'ylaganimda
 Shu manzara ko'zni yirtadi
 Va ko'zimga sig'magan qismi
 Singib ketadi yuragimga.

Uzoq – uzoqlarda suv yoqasida
 Cho'zilib yotar Lablo Neruda-
 Zindonlarga sig'magan orzu-
 Armonlarni
 Hamlagan Vatan...
 1978

14+13 mısra düzeninde olan: [Hamqishlog'im qo'shoq akaning...].

[Hamqishlog'im qo'shoq akaning...]¹

¹Devran, Shahardagi, s. 4.

²Gabriel' Garsia Markesning "Uni Esteban deb atardilar" hikoyasining qahramoni. (Şairin notu)

Hamqishlog'im Qo'shoq akaning
Inrog'i tunlari buzar jimlikni-
Uning chal bilagida qo'rg'oshin kuylar-
Shu dardin sizlarga so'zlamog'im shart-
Men shunday tushunaman grajdanlikni.
Kuzning yomg'irida, qishning kechasi
Takrorla, takrorla: Grajdanlik shu!
Ulug' inqilobning uzviy parchasi
Qo'shoq akalarning tungi ingrashi.
Hamqishlog'im Norchuchuk bibi
Erini so'roqlar: "Qachon qaytar u,
Ko'mishdimi yoki, ayting, tirikmi!"
Men so'zlay, sizlarni uxlatmasin bu-
Men shunday tushunaman grajdanlikni.

Paxtazor qo'lida ulg'aygan Gulnor-
Mening maktabdoshim, yoshlikda jo'mib
Qo'shiqni bo'laman, degan edi-ku.
Ota o'lgach, paxtazorga chiqib ketdi-ku,
To'kdi-ku orzuni terlarga qo'shib.
Kech kuzning bag'rida O'zbek diyori
Uxlarkan xayolchan tunga qo'shilib.
Grajdanlik – sezmoqdir terimchi qizning
Faqat tushlarida aytgan qo'shig'i.
Bu qo'shiq baxt kabi aylaydi sarxush,
Bu qo'shiq quylar samoviy, mahzun.
Bu qo'shiq tush kabi juda qisqa-yu,
Bu qoshiq insonning umridan uzun.
1978

8+4+4+7+1 mısra düzeninde olan: Yakshanba.

Yakshanba²

Yakshanbada odamlar
Quyoshda toblanib gazeta o'qishar,
Tomosha qilishar televizorni
Yoki xotin bilan janjal qilishlar.
Yakshanba madaniyat va hordiq bog'ida
Raqsga bog'larid g'amgin sukunat-
Shar shovqinlari yetib kelmaydi.

Uzoq amaki dalada ishlayapti,
Yaqshanba borligin bilmas dunyoda,
Shoshilar, hosilni to'plamoq payti,

¹Devran, Shahardagi, s.17.

² Devran, Tungi, s. 10.

Kuz – ko'zning horigan fasli.

Qo'llari shiddatdan tolgay, oxiri
Yashil ajriqzorga sekin cho'kkalar.
So'qmoqqa qaraydi... Uzoq qaraydi,
Nursiz ko'zlarida mudraydi charchoq.

Nihoyat so'qmoqda tugun ko'tarib
Paydo bo'lar xotini va uning
Oltmish yillik umrida yondirgan
Yolg'izgina chirog'i – qizi...
Uzoq amaki tugunni shoshmasdan yechar,
Bo'rsildoq nonlarni sindirib
Sekin egilar...
Aman shu Uzoq amakining yakshanbasi.
1974

1+3+1+3+1+3+3 mısra düzeninde olan: Otlar Yig'laganda...

Otlar Yig'laganda...¹

Otlar yig'laganda kuzatganmisiz?

Uzoqlarga qarab yig'lar ekan ot,
Uzoq-uzoq-uzoq yig'lar ekan ot,
Ovoz chiqarmasdan yig'lar ekan ot.

Uchib ko'rganmisiz siz qushlar bilan?

Qanotlari kuylar ekan uchganda qushning,
Tumushuqlari kular ekan uchganda qushning,
Oyoqlari yerni qo'msar uchganda qo'shning.

Shovillab turganmisiz daraxtlar kabi?

Uchib ketay der ekan bahorda daraxt,
Mezonlarga osilarkan kuzakda daraxt,
İldiziga ishonarkan qish chog'i daraxt.

Otlar kabi yig'lagim kelar,
Sog'ingim keladi qush oyog'idek,
Daraxtdek ishongim kelar ildizlarimga...
1979

5+3+4 mısra düzeninde olan: Osmonda Bulut Yo'q.

¹Devran, Tungi, s.30.

Osmonda Bulut Yo'q¹

Osmonda bulut yo'q,
Shamol uxlagan,
Termilaman havuz suviga.
Baliq suzar, shu'la, gul, mening soyam-
Hayot aks etadi hovuzda.

Onam xontaxtaga non qo'yib ketar,
Xotinim qo'yib ketar bir qadah sharob,
Singlim qo'yib ketar bir hovuch gilos.

Baland zinapoyadan
Tushib kelmoqda
Hovlimizga
Javzo oftobi.
1980.

2+2+2+2+3+3+1 mısra düzeninde olan: Shiroq.

Shiroq²

“Ketayapman, -dei u xotirjam
Qabilaning rahnamosiga.

“Ketayapman, toki hech qachon
Qul bo'lmasin saklar, - dedi
Qabilaning yigitlariga.

“Ketayapman, unutma”, dedi
Yaylovdagi qora ayg'irga.

“Ketyapman, oppoq sutingiz
Yuragimda qonda aylangan”
Dedi onasiga boshini egib.

“Bolalarim tezroq ulg'aysin” – dedi
Xotinini so'nggi bor quchib.

Keyin ketdi hammayog'i qon...

“Men g'alaba qildim!” –dedi
Ronosbatning³ ko'ziga qarab...
1980

¹Devran, Tungi, s.58.

²Devran, Tungi, s.63.

³Ronosbat – Doro qo'shinining lashkarboshi. (Şairin notu)

3+2+1 misra düzeninde olan: Oybek 3.

Oybek 3.¹

G'afur G'ulom ketdi,
Shayzoda ketdi,
Ketdi Abdulla Qahhor ham.

Daraxtlarni olib ketar chaqmoqlar,
Dovullar olib ketar kemalarni...

Oybekni obketdi do'stlari...
1980-1982.

4+5+2 misra düzeninde olan: [Mezon kechdi...].

[Mezon kechdi...]²

Mezon kechdi.
Qanday shosib kechdi bu mezon.
Hosil to'la aravasi loylarga botib
Sochi oqardi.

Mezon kechdi.
Qanday ma'yus kechdi bu mezon.
Oromni, uyquni unutib qaridi.
Yulduzlarga ulashib berdi
Daraxt uchlarida qolgan noklarni.

Chinni kosalarga sharobni quyib,
Keling, mezon bilan xayrlashaylik.

Qishda uni yaqin do'st kabi
Juda ko'p bor eslaymiz hali.
1979

3+4+4+6+6 misra düzeninde olan: [Uyg'on qishning...].

[Uyg'on qishning xira tongida...]³

Uyg'on qishning xira tongida
Va entikib quloq tut-
So'nggi bo'ri uvillar tongda.

Qo'rqma. Qo'rqma.
Qorong'i yo'lga-

¹Devran, To'marisning, s.40.

²Devran, To'marisning, s.

³Devran, To'marisning, s.82.

Bo'ri ulishdek bu uzun yo'lga
Otlar. Sadoqatli miltiqni olma.
Qo'rqma. Qo'rqma.
U – So'nggi bo'ri.

O'zining tovushi kabi u yolg'iz.
Yolg'izdir mana shu xira tong kabi.
Senga esa yordamga kelishar,
Bo'yningni g'ajisa bo'ri.

Chunki sen eng so'nggi
Odam emassan.
Otlar. Bu yo'l so'nggi yo'l emas.
Otlar. Tong ham so'nggi tong emas.
Otlar, Bolalaringni o'pish shart emas.
Shart emas xotin bilan xayrlashmoq ham...

Qo'rqdingmi?
Qo'rqdingmi? Qo'rq...
Endi tingla, qo'rqib quloq tut-
Uvillaydi yana bir bo'ri...
Uvillaydi, bo'rilar...
1980

10+12 misra düzeninde olan: Oyar Vatsiyetis Xotirasi 2.

Oyar Vatsiyetis Xotirasi 2¹

Oyar, ko'zlaringga hordiq ber endi, yuraging tindi.
Oyar, sen ham to'yib uxlagin bir bor, uxla baxtiyor.
Do'stlaringning kuchi yetmas, dushmanlaring o'chi yetmas,
Kuchi yetmas xudoning ham, kuchi yetmas dunyoning ham,
Muhabbatning kuchi yetmas, - seni u ham uyg'otolmas.
Bo'g'zingdagi eng so'nggi so'z – qorong'ida. Yumilgan ko'z
Odamlarning ishongani – bayroqlari, nishonlari,
To'ldirolmas sendan qolgan, har dam seni esga solgan,
Bo'm – bo'sh joyni...Bo'm bo'sh va sen bilan ketgan
Oyni
Hech kim qaytib ko'rmas endi. Uxla, shoir, qalbing
Tindi.

8+7+6+6+6 misra düzeninde olan: [Barchin momo tegrasida...].

[Barchin momo tegrasida...]²

¹Devran, To'marisning, ss.84-85.

²Devran, Bolalikning, s.144.

Barchin momo tegrasida bolalar g'ujg'on,
Mehr tilab, ertak tilab kelar bolalar...
Oppoq qorga ko'milganda cheksiz dalalar,
Yobonlarda uvlasa bo'ron,
Tomlar uzra chiyillasa yel,
Bolalarni bag'rig'a bosib
Yog'du sohib xira ko'zlari
Barchin Momo ertak so'zlaydi...

Ming yillik uyquning qa'riga botgan,
Ko'hi qofning etaklarida,
Tikanzorda cho'zilib yotgan,
Jo'ralari tashlab ketgan,
Ag'yor tig'i ko'ksiga botgan
Alpomish qaddini tiklay boshlaydi
Barchin momo ertaklarida...

Bolalar nafasini ichra yutar,
Bolalar nenidir intizor kutar,
Tordek tarang sukunat aro
Qirovrang boychibor qarsillab o'tar-
Yog'du sohib xira ko'zlari...

Barchin momo quchog'i aro
Ko'zlari katta-katta,
Lablari qalin
Bir bola o'tirar va yaqqol ko'rar:
Qor bosgan adirdan o'tgan yo'l uzra
Bo'ron bo'lib uchib borar boychibor...

Yugurib hovliga chiqmoqchi bo'lar,
Qo'llarini silmoqchi bo'lar,
Suyunchilar olmoqchi bo'lar,
Ko'zlari katta-katta,
Lablari qalin,
Qo'l-oyog'i shol bola...

14+16+8 misra düzeninde olan: Shubha.

Shubha¹

Bor ekadan-da, yo'q ekan,
Och ekan-da, to'q ekan.
Qadim-qadim zamonda

¹Devran, Qaqnus, s.59-60

Uzoq-yaqin tomonda
Ulkan qasr bor ekan,
Unga olam tor ekan.
Bir yonida navbahor,
Bir yonida qor ekan.
Bulutlarga tegarkan
Qubbasining yulduzi,
Kechasi kirgan odam
Chiqar ekan kundizi.
Kunlar o'tarkan sekin,
Kunlar o'tarkan sokin.

Ammo qasrda bir kun
Kirib olib jim, beun
O'ziga topdi makon
Shubha degan ko'rsichqon.
Oylar o'tdi, yil o'tdi,
Kunlar emas-sel o'tdi.
Cho'ksi yuksak devorlar.
Qulab tushdi minorlar.
Oxiri kelib bir on
Qoldi tap-taqir maydon.
Cheki yo'q sahro aro
Ko'rsichqon aylar navo:
"Ulkan qasr bor edi,
Olam unga tor edi.
Bir yog'ida navbahor,
Bir yog'ida qor edi."

Men ertagim so'zlayman,
Yaxshi niyat ko'zlayman.
Yolg'iz qolsam dil-dildan
Qo'shig'imni bo'zlayman:
"Ulkan qasr bor edi.
Olam unga tor edi.
Bir yog'ida navbahor,
Bir yog'ida qor edi..."
1983

4+9+4+6 mısra düzeninde olan: Qo'zg'olon -2.İsyon Maydonida-

Qo'zg'olon¹
(Uchbitik)

¹Devran, Qaqnus, ss.163-164.

1916 yili xalq qo'zg'oloni lavhalari

2. İsyon Maydonida

Jizzax maydonida

Bir bola yotar-

Qip-yalang'och,

Hamma yog'i qon.

İtlar och-

İtlar boladan ko'zini olmas,

Ochlik marobidan itlar boqar mast.

Ammo tig'dor miltiq ko'targan

Shopmo'yimovli semiz bir soldat

Bola murdasini qo'riqlab turar,

Birov olib ko'mmasin deya-

“Shu yerda irib-chirib ketsin,

Toki erk deb bosh ko'tarmasin.”

Soldat bilmas-

Uni ko'madigan odam qolmagan-

İtlar qolgan,

İtlar och...

İsyon maydonida

Bir bola yotar ariq yonida-

Uzoqdan qarasang

Xuddi chopib kelib

Chanqab suv ichayotir...

5+2+7 mısra düzeninde olan: [Qora tunda sotdilar...].

[Qora tunda sotdilar...]¹

Qora tunda uni sotdilar,

Qalamini o'tga otdilar,

Yondirdilar qog'ozlarini-

Yondirdilar u tunda oydan,

Guldan olgan ovozlari...

Shoir o'ldi,

Gul so'ldi...

Gurlab yongan olov qo'ynimdan

Olib uchdi shamol to'satdan

Yondayotgan so'nggi qog'ozni,

Yangray ketdi shamol yugurgan

¹Devran, Qaqnus, s.173.

Dalalarda shoir ovozi:
“Bu dunyoga qaytib kelmayman,
Qaytib kelsam, seni bilmayman...”
1986

6+7+5+8+3+4 mısra düzeninde olan: Vatan (Uchbitik) 1.Darya.

Vatan¹

(Uchbitik)

T. Qaipberganovga

1. Daryo

Tushlarimga kirgancha,
Kengliklarni oralab,
Yuksak-yuksak tog'lardan
Ko'zlarimni qoralab
Oqib kelardi
Daryo.

Bulut, yashil rang bo'lib,
Qon bo'lib, ohang bo'lib
Osmonlarga uchardi,
Ba'zan sarin yel bo'lib
Qizlarni sho'x quchardi,
Tongda poyiga kelib
Yo'lbarslar suv ichardi.

Kecha – kunduz sharqirab,
Sahrolar tinchin buzib,
Giyohlarga suv tutib
Oqib kelardi
Daryo.

Baliqlari bor edi
Toychoqlari bor edi
Baqalari bor edi
Bulbullardek kuylagan,
Kemalarni yutguvchi
Girdoblari bor edi,
Shaharlarni yuvuvchi
To'lqinlari bor edi.

Sahrolar o'rtasida
Mening daryom bor edi.
Endi o'sha daryo yo'q.

¹ Devran, Qaqnus, ss. 185-186.

Endi uning cuvini
Chaqnasam icholmaman,
Hatto uning bag'riga
Cho'kolmayman hech qachon.

10+6 mısra düzeninde olan: Vatan 2.Dengiz.

Vatan

2.Dengiz¹

Bu dengiz bor edi deb
Endi biz bolalarni
Qanday ishontiramiz?!
Chag'alaylar – armonim,
Hamon uchib yurarlar,
Baliqlari – quvonchim,
Ketib qoldi qaylarga?!
Qirg'og'i to'lib ketdi
Dardlarimni aytguvchi
Uzun-uzun naylarga...

Ba'zan kelib yig'layman
Ko'zlarimni yumgancha:
O'shanda ko'z yoshimdan
To'lib ketadi dengiz,
Qirg'og'idan tulpordek
Oshib ketadi dengiz.

9+8 mısra düzeninde olan: Vatan 3.Yer.

Vatan

3.Yer

Endi tuproq ko'zini
Kim ochar, kim davolar?
Qulog'i kar – hech qachon
Uyg'otolmas navolar.
Bu yerni ko'mib bo'lmas...
Yuragimga sig'sa-da,
Sig'maydi tobutga u.
Bi zuni zaharladik,
Endi zahar tutar u.

¹Devran, Qaqnus, s.186.

Bobolar shu yerni deb
To'kkan edi qonini,
Shu tuproqqa tenglardi
Bobolar ishonini.
Kuydiradi qo'limni
Paxtaning oq tolasini,
Go'yo ular yerimning
Eng so'nggi dil nolasini.
1986

8+4+5+7 misra düzeninde olan: Derazam Oldida.

Derazam Oldida¹

Derazam oldida
Ming yildan buyon
Qor yog'ilar – derazamni qalin muz bosgan.
Uyda o'tiraman,
Hech chiqolmayman-
Kimdir tahqaridan eshik zulfiniga
Chaqaloq boshidek
Katta qulf osgan.

Faqat qor derazam oldida
Ming yildir kim bo'ralab yog'ar.
Kimdir o'tar...
Qor g'ijirlaydi,
Qaydadir qarsillab sinadi shoxlar.

Ming yillik hasratim,
Ming yillik quvonchim
Qo'rga singgan yorug'lik asta.
Nafasim bilan ilitaman derazamni,
Qorni ko'rmoq uchun – qor bo'ralaydi...

Ichimda sovuqqotgan bir odam bordir,
Gulxan qilib yoqar sirlarimni u,
Sovuqdan ko'karib ketgan qo'lini
Gulxanda isitib shivirlar mahzun:
"Men yillik qobra
Qo'llarimni cho'zsam, qo'llarim kuyar..."
1989

¹Devran, Bahordan, s.170.

1+3+4+4+5+5 mısra düzeninde olan: [Go'shtga topshiradilar...].

[Go'shtga topshiradilar...]¹

Go'shtga topshiradilar qari otlarni...

Semiz, yuzlari tirsillagan qassob
Qari otning yag'rinin silar –
Ot qo'rqadi bu erkalashdan.

Osmon esa tip-tiniq.
Qassobdek semiz bulutlar suzar...
Qari otning yoli shamolda silkinar,
Qari otning yollarini silaydi shamol.

Ko'chadan qushxona hovlisiga jim
Mo'ralab turibdi yashil daraxtlar-
Ularni qo'rqitar har kun qon hidi.
Osmon tip-tiniq.

Go'shtga topshiradilar qari otlarni-
Darvoza oldida qorovul cholga
Yig'lab yalinadi oriq bir bola:
“Bobojon, qaytarib boringlar,
Qaytarib beringlar otimni...”

Qoshlari qalin, kir bosgan choponga
O'rangan erkak – bolaning otasi
Xivchin ishlab yaqinlashib kelar
Darvoza tomon.
1979

4+4+4+7+1 mısra düzeninde olan: [Bor ekan-da, deding...].

[Bor ekan-da, deding...]²

Bor ekan-da, deding – ishondim,
Yo'q ekan-da deding – ishondim.
Qirga chiqdim qilichim olib:
Men hech kimni ammo ko'rmadim.

Chumcuk chaqimchi, deding – qo'rqmadim,
Qarg'a qaqimchi, deding – qo'rqmadim.
Qirga chiqdim sovutim olib,
Men hech kimni ammo ko'rmadim.

¹Devran, To'marisning, s.54.

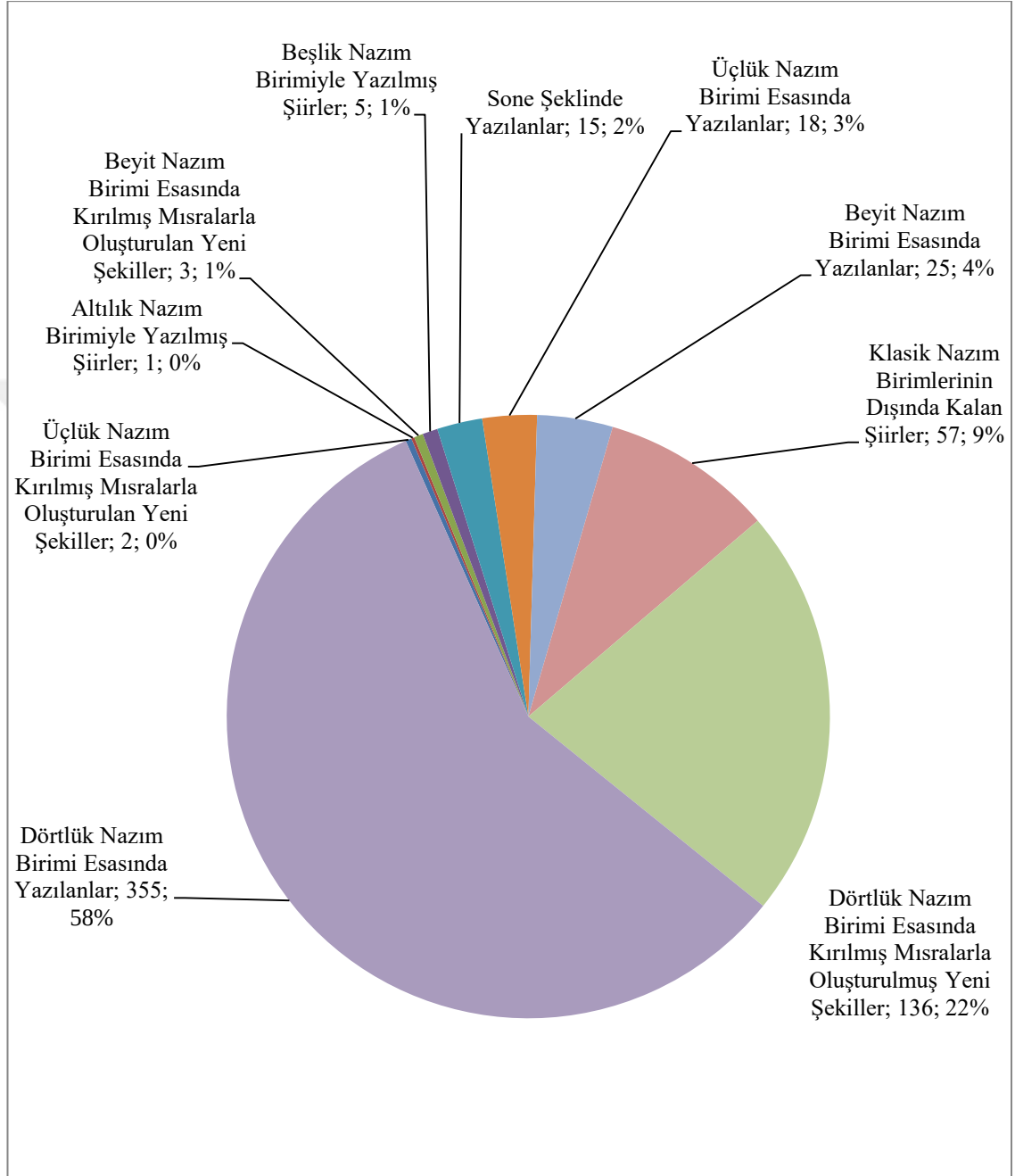
²Devran, Bahordan, ss.52-53.

Och ekan-da, deding – non tutdim,
Yalangoch ekan-da, deding – jon tutdim,
Qirga chiqdim nayzamni olib
Va deb bilan yuzma-yuz keldim...

Qonlar oqdi daryo-daryo...
Bor ekanlar yo'qoldi,
To'k ekanlar bor bo'ldi,
Chaqimchilar chaqildi,
Qaqimchilar qoqildi,
Ochlar esa to'q bo'ldi,
Yalang'ochlar shoh bo'ldi...

Murod-maqsadimga yetmadim...
1986

Grafik: 2 Şiirlerin Nazım Birimlerine Göre Dağılımı

3.3.Vezin

Vezinlerine göre şiirlerin özet tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo: 3 Vezinlerine Göre Şiirler		Adet
1	Hece Vezniyle Yazılmış Şiirler	553
2	Aruz Vezniyle Yazılmış Şiirler	1
3	Serbest Vezinle Yazılmış Şiirler	63
TOPLAM		617

3.3.1.Hece Vezni ile Yazılanlar

Şiirlerinin tamamına yakınına hece vezni ile yazan Hurşid Devran, hece ölçüsü ile 553 tane şiir yazmıştır. Ayrıca destan türünde yazdığı 7 şiirde de hece vezni kullanmıştır. Hece vezninin değişik kalıplarını kullanan sanatçı şiirlerini en çok 9’lu hece vezni ile yazmıştır. Bu vezinle yazdığı şiirlerinin sayısı 240’tır. 9’lu hece vezninden sonra en çok tercih ettiği vezin 11’li hece veznidir. Bu vezinle 181 şiir yazmıştır. Ayrıca 7’li hece vezniyle 59, 8’li hece vezniyle 17, 10’lu hece vezniyle 1, 12’li hece vezniyle 7, 13’lü hece vezniyle 5, 14’lü hece vezniyle 4, 16’lı hece vezniyle 1 tane şiir yazmıştır. Şiirlerinin bazılarında ise iki ayrı vezin kullanılmıştır. Bu vezinler ve kullanıldıkları şiir sayıları şöyledir: 4’lü ve 3’lü hece ile bir, 4’lü ve 5’li hece ile iki, 6’lı ve 5’li hece ile beş, 7’li ve 5’li hece ile üç, 7’li ve 9’lu hece ile 1, 8’li ve 4’lü hece ile iki, 8’li ve 5’li hece ile bir, 8’li ve 7’li hece ile on yedi, 9’lu ve 8’li hece ile iki, 10’lu ve 11’li hece ile iki, 11’li ve 9’lu hece ile üç tane şiir yazılmıştır. Ayrıca bir şiirde 9’lu, 5’li ve 7’li olmak üzere üç ayrı vezin kullanılmıştır.

4’lü ve 3’lü vezin: [Dengiz soqin...] adlı şiirde dörtlüklerin son dizeleri 3’lü hece vezni ile yazılmıştır. 4’lü hece vezni ile yazılan diğer dizelerin durakları 2+2 şeklindedir.

[Dengiz soqin...]¹
Dengiz sokin.
Qirg’oqda men

¹ Devran, Qaqnus, s.142.

Oyga boqib
Turibman.

Ko'k yuzida
Yulduzlarni
Bir-bir yoqib
Turibman.

Jaranglaydi
Dilda bir so'z
Og'rib turgan
Jondayin.

Dengiz sokin.
Qora bo'ron
Qayerlarda
Yuribdi?

Dengiz sokin.
Mening ko'nglim
Bo'ron tilab
Turibdi...
1986

4'lü ve 5'li vezin: [Bahor.Kunlar...] adlı şiir de 4'lü ve 5'li vezinle yazılmış ancak mısralar birleştirildiğinde 4+5=9'lu vezinle yazılmış fikri uyandırmaktadır. Durakları 2+2, 3+2, 1+4 şeklinde değişkendir.

[Bahor.Kunlar...]¹

Bahor. Kunlar
Simobday durkun.
O, qanday sho'x
Kuy bor bahorda.

Necha marta
Samodan bugun
Chaqmoq yelib
O'tdi tulporda.

To'lqinsimon
Adirlararo
Poda siljir
Oq bulutsimon.

¹ Devran, Uchib Boraman, ss. 53-54.

O't hidiga
To'yingan havo,
Chuqurlashib
Ketgandek osmon.

...Yomg'ir bog'dan
O'tarkan oshib,
Chetlab daraxt
Novdalarini.

Cho'qilaydi
Qushdayin shoshib
Cho'g'dek gilos
Donalarini.
1982

6'li ve 5'li vezin: [Oltin yomg'ir...], [Bog'larni ko'r zulmat...], [Bolta yaltilaydi..], Moziyning Qushlari adli shiirlerde uzun dizeler 6'li, kisa dizeler 5'li hece vezni ile yazilmistir. 4+2, 2+3, 3+3, 3+2 shklinde karishik duraklarla yazilmistir.

[Oltin yomg'ir...]¹
Oltin yomg'ir yog'ib
O'tdi. Bahor-da!
Bo'tana shiddatlar
Oqdi anhorda.

Shaftoli gullarin
Iskadim bog'da-
Seskandi yuragim,
Qoldi titroqda.

Sig'madim. Dalaga
Chiqib ketdim men.
Olis adirlarga
Shoshib yetdim men.

O'tloqda yastanib
Uzoq o'y surdim-
Mangu bir qo'shiqday
Tuyuldi umrim.

¹Devran, Qaqnus, s.47.

[Bir go'zal ayolga...] adlı şiirde ise her üçlüğün ilk dizesi 6'lı diğer dizeleri 5'li hece vezni ile yazılmıştır. Durakları 3+3, 3+2 şeklindedir.

[Bir go'zal ayolga...]¹

Bir go'zal ayolga
"Sevaman" dedim
Toshlar uyg'ondi.

Bir jabr ko'rganga
"Do'stimsan" dedim
Tog'lar uyg'ondi.

Bir jujuq yetimning
Ko'z yoshin artdim
Dunyo uyg'ondi.
1987

7'li ve 5'li vezin: [Qor ketdi...] adlı şiirin uzun mısraları 7, kısa mısraları 5'li hece vezni ile yazılmıştır. Durakları 4+3, 3+2 şeklinde bölünmüştür. [Dala...] adlı şiirde ise mısralar aynı şekilde sıralanmış, durakları 4+3, 2+3 şeklindedir.

[Qor ketdi...]²

Qor ketdi va zaminda
Bo'rti ilk giyoh.
Qorong'i, siyoh tunda
Sham yondi go'yo.

Bargin yozib talpindi
U quyosh sari,
Osildi ildiziga
Ulkan yer shari.

Ayol, Qayg'u va Muhabbat Haqida (2.Qayg'u) adlı şiirde ise ilk dördlük 7'li ve 5'li hece vezni ile yazılmışken ikinci dördlük 8'li ve 5'li hece vezni ile yazılmıştır. İlk dördlüğün durakları 3+4/ 4+3, 2+3 şeklindeyken ikinci dördlüğün uzun dizeleri 4+4 duraklıdır.

¹Devran, Bahordan, s.77.

²Devran, Uchib Boraman, s.48.

Ayol, Qayg'u va Muhabbat Haqida

2.Qayg'u¹

Lattani ho'llar ekan
Qotib qoladi,
Yerga egib boshini
O'yga toladi.

Ajin bosgan yuzlarida
Aks etar qayg'u-
Kimni o'ylabi kimni eslab
G'am chekadi u?

7'li ve 9'lu vezin: She'r Yozganda... adli shiirde ilk dize 7'li dige dizeler 9'lu hece vezni ile yazilmistir. Duraklari 4+5, 3+4 shklindedir.

She'r Yozganda...

Qog'ozning qorlarini
Eritaman nafasim bilan,
Unib ko'zga ko'rina boshlar
Qora rangli chechaklar birdan.
1988

8'li ve 4'lü vezin: Qadimdan Qadim Qoshiq ve [Qora tunda so'ldi yaproq...] adli shiirlerde uzun dizeler 8'li, kisa dizeler 4'lü olacak shkilde yazilmistir. 4+4, 2+2 shklinde duraklandirilmistir.

Qadimdan Qadim Qo'shiq

Yig'lagan, bu yurak emas,
Ko'zim... ko'zim.
Ko'zyoshimga hayron bo'lib
Boqdim o'zim.

Men aytmadim bu so'zlarni,
Aytdi tilim.
So'zlarimga hayron bo'lib
Boqar elim.

Bu qonni men to'kmaganman,
Bobur to'kkan-
Bobolarim shu tuproq deb

¹ Devran, Bahordan, s.17.

Jonin tikkan.

Bu vatan deb kurashdikmi?
Javob yo'qdir.
Hamma shodmon, azob yo'qdir,
Qorin to'qdir.

Bu non yurtim tuprog'idir
Yemoqdamiz.
Qulluq qilib kimga rahmat
Demoqdamiz!?
1985

8'li ve 5'li vezin: [Qorong'idan chiqqan odam...], adli şiir uzun mısraları 8, kısa mısraları 5'li hece vezninde olacak şekilde yazılmıştır. Durakları 4+4, 3+2 şeklindedir.

[Qorong'idan chiqqan odam...]¹

Qorong'idan chiqqan odam,
Ey, tunga tilmoç,
Qorong'idan chiqqan odam,
Yuragingni och!

Qorong'idan chiqqan odam,
Bosh ko'tar yerdan,
Ko'zlaring ham yoshdan emas,
Nam erur nurdan.

Qorong'idan chiqqan odam,
Tundan qo'rq, dema!
So'ramayman sendan aslo:
"Qorong'i nima?"

Qorong'idan chiqqan odam,
Chekmagin qayg'u,
Anglat menga, anglat bu dam
Nimadir yog'du!
1986

8'li ve 7'li vezin: [O'ynar Edik...], Ulug'bekning Qasosi, [Qafasdagi g'amgin qushni...], [Men ertaga juda erta...], [Qoshoq aka uxlamaysiz...], [Qizg'aloqlar o'choq

¹Devran, Qaqnus, s.198.

o'choq...], Qiz Qo'shig'i, [Qara, qanday go'zal o'tloq...], [Qor yag'arkan yurakka ham...], Ikki Qo'shiq 1, Bobon Botirning O'limi Oldidan Aytganlari, [Qoratog'in qora bulut...], [Ikki tag'ning orasidan...], [Qora bo'ran dengiz uzra...], adli šiirlerin uzun mısraları 8, kisa mısraları 7'li hece vezni ile yazılmıştır. Durakları ise 4+4, 3+4 veya 4+4, 4+3 şeklindedir.

Zaf'er Qirda, Dabusiya adli šiirler ise dizeler hecelerin durak yerlerinden kırılmış, 8+7=15'li hece ölçüsü ile yazılmıştır. Samarqand Darvishi šiirinde ise önce 7'li mısralar sonra 8'li mısralar gelmekte, durakları 4+3, 6+2 şeklindedir.

[Qafasdagi g'amgin qushni...]¹

Qafasdagi g'amgin kushni
Ozod etmoq – she'r bitmoq.
Bolalikda ko'rgan tushni
Eslmoq ham – she'r bitmoq.

G'azabingni yashirolmay
Misli sirtlon, misli she'r,
Tishlaringni yovga sachsang-
Bu eng qutlug', ulug' she'r.

Qamoloqdagi mahbus ko'zi
Qirq yildan so'ng emsa nur,
Dildagi o't – she'rning so'zi,
Qirq yillik nur – she'r erur.
1979

[Men ertaga juda erta...]²

Men ertaga juda erta
Tinch uyqumni buzaman.
Oq ko'ylagim kiyaman-da,
Dalalarni kezaman.

Yashilgina maysalarning
Barglariga bosib lab,
Erkalayman qizaloqday,
Qulog'iga shivirlab.

Keyin oyning yelkasiga
Qo'limni qo'yib beun,

¹ Devran, To'marisning, s. 16.

² Devran, Bolalikning, s. 14.

Yuragimni ochaman-
Oydin bo'lar o'sha tun...
1976

[Qor yog'arkan yurakka ham...]¹

Qor yog'arkan yurakka ham
Kirib kelar bir tuyg'u.
Tor xonadan dalalarga
Seni olib ketar u.

Bag'ringdagi g'amdek tiniq,
Sutdek toza, muqaddas
O'ylar toshib, sening bilan
Bo'lar hamdan, hamnafas.

Qor yog'arkan, unutasan
Tashvishlari sen birdan,
Xarsangtoshdek itqitarsan
Sen ularni yelkangdan.

Qor yog'arkan, kim bilandir
Kezib bog' - adirlarni,
Shivirlaging kelar dilga
Eng yaqin satrlarni.
1983

[Qoratog'in qora bulut...]²

Qoratog'in qora bulut
Chirmab kela boshladi.
Dengiz yoqdan muzdek, beburd
Shamol yela boshladi.

Muqaddas tog', Shayton tog' ham
Ko'rinmay qoldi ko'zga.
Butun atrof, qayga boqma,
O'ralganday oq bo'zga.

Faqat dilda hamon tonggi
Shu'la o'ynar shodumon,
Jilvalanar yorug' nurning
Volidasi – ko'k osmon.

¹Devran, Qaqnus, s.61.

²Devran, Bahordan, s.128.

Mayli, qora yomg'ir yog'sin,
U dilga bas kelolmas.
Dilimdagi yorug'likni
Zulmat tortib ololmas.

Za'ar Qirda¹

Za'far qirda saman otning
Kokilini oy o'par.
Oy nurlari sukunatni
Cho'miltirar, yayratar –
Za'far qirda saman otni
Kechaga hadya etar.

Qorong'ida yaltiraydi
Saman otning ko'zlari.
Tun qo'rqadi, qaltiraydi,
Tun ko'zida shubha bor:
Olib qochib ketmasmi deb
Sukunatni bu tulpor...
1980

Samarqand Darvishi²

Yo'l uzunmi, dard uzun?
Darvish ashulasi uzun.
Tun qorami, dard qora?
Darvish peshonasi qora.

Mag'ribdan shamol essa,
Bog'ning oluchasi sinar.
Mag'ribdan shamol essa,
Darvishning hassasi sinar.

...Jo'nab ketar qari darvish,
Vidoga to'lib ko'zi.
Xaltasida non ushog'u
Uch-to'rt Samarqand yulduzi.
1977

¹Devran, Tungi, s.26.

²Devran, Qaqnus, s.21.

9’lu ve 8’li vezin: Pirosmani O’limi, adlı tek dörtlükten oluşan şiirde ise 8’li kısa dizeler önce 9’lu dizeler sonra gelmektedir. Durakları 3+5, 6+3 şeklindedir.

Pirosmani O’limi¹

...Qo’limni topib beringlar...
Topib beringlar qo’limni...
Qo’limga tutqazing qalamni,
O’limni ko’ryapman...O’limni....
1986

“Chumoli”Turkumidan-2 Tong adlı tek dörtlükten oluşan şiirin son dizesi 9 hece, diğer üç dizesi 8’li hece vezni ile yazılmıştır. Durakları ise değişken olup, 2+6, 3+6, 4+5 şeklindedir.

“Chumoli”Turkumidan

2 Tong²

Tunning tomog’idan qirqdi
Xo’rozning qip-qizil ovozi.
Derazalar qanot chiqardi,
Ko’zlarida aks etdi borliq.

9’lu, 7’li ve 5’li vezin: [Kun ham botdi...] şiirinde dörtlüklerin uzun dizeleri 9, kısa dizeleri ise 7’li veya 5’li hece vezni ile yazılmıştır. Durakları 4+5, 2+5/2+3 şeklindedir.

[Kun ham botdi...]³

Kun ham botdi... Yulduzlar yondi.
Umr tugagani yo’q!
Ko’ksim to’la. Tuyg’ular qondi.
Umr tugagani yo’q!

Hali ko’kka boqurman to’yib
Tinglab yulduzni.
Hali chimga boshimni qo’yib
O’pgum yalpizni.

Bu dunyoga ko’zlarim qolar,

¹Devran, Qaqnus, s.144.

²Devran, Qaqnus, s.14.

³Devran, To’marisning, s.5.

Qolar gul bo'lib.
Bu dunyoga so'zlarim qolar
Sho'x bulbul bo'lib.

Yurak, so'yla abadiyatdan¹,
Navo uchsini sho'x.
Yurak, so'yla abadiyatdan,
Umr tugagani yo'q!
1982

10'lu ve 11'li vezin: Shoir Taqdiri- 1.Hazil. 2.Ciddiy adli shiirin kisa dizeleri 10, uzun dizeleri 11'li hece vezni ile yozilmiştir. Duraklari 5+5, 5+6 shklindedir.

Shoir Taqdiri

1.Hazil

Shoir hech qachon bo'lmagay unut,
O'tsa-da asrlar, yillar, kun-kecha...
Shoir hech qachon bo'lmagay unut!
...Undan zo'r shoir tug'ilmaguncha.

2.Ciddiy

Har kun tong otdi deb eshigin ochar,
Ammo ko'rar: Tongmas, bu zulmat tuni.
Tong deb har kuni qullikdan qochar,
Shomda esa ushlab kelishar uni...
1985

11'li ve 9'lu vezin: [O'z ona tilini unutgan...] ve [Mendan faqat sozlar qoladi..] adli shiirlerde 11'li ve 9'lu hece vezni karışık olarak kullanılmış ve 6+5, 4+5shklindeduraklandırılmıştır. [O'layotgan otning qorachig'ida...] adli beyitlerle yazılan shiirde ilk dizeler 11'li ikinci dizeler 9'lu hece vezni ile yozilmiştir. Duraklari 6+5, 4+5 shklindedir.

[O'z ona tilini unutgan...]²

O'z ona tilini unutgan zotlar
Tarobiy maqbarin vayron etganda,
Men hech kimning ko'ziga emas,
Men o'zimning ko'zimga boqdim.

Ashratxona hujralarini
Ko'r manqurtlar bulg'ab ketganda,

¹Oybek satri. (shairin notu)

²Devran, Qaqnus, s.156.

Men hech kimning ko'ziga emas,
Men o'zimning ko'zimga boqdim.

Men o'zimning ko'zimga boqdim,
Ko'rdim: derazasiz zimiston uyda
Bir-birimiz ko'rmay,
Yolg'izlik ezib,
G'amli o'tirardik otam, men, o'g'lim...
1986

[O'layotgan otning qorachig'ida...]¹

O'layotgan otning qorachig'ida
Cheksiz-cheksiz, yam-yamshil qirlar,

O'layotgan otning qorachig'ida
Yag'rinini yuvgan yomg'irlar.

O'layotgan otning qorachig'ida
Chayqaladi shudringli yalpiz.

O'layotgan otning qorachig'ida
Moviy osmon so'nib boradir.

O'layotgan otning qorachig'ida
Bir tasvir bor – zamindan og'ir.
1977

7'li vezin: Hurşid Devran 7'li vezinle 59 tane şiir yazmıştır. Duraklarına göre bu şiirlerin tasnifi şöyledir:

a) **4+3=7'li vezin:** Fevral', Qish 2, T.Qosimbekovning "Singan Qilich" Kitobiga Bitik.

Fevral'²

Qor yomg'irga aylanib
Dala uzra yog'moqda.
Ufqlarga boylanib
Loyga botgan so'qmoqlar.

Bulutlarning tobi yo'q,
Ular ozgan, to'zigan.
Ko'kda quyosh surati
Endi yaxshi chizilgan.

¹ Devran, Bolalikning, s.23.

² Devran, Qaqnus, s.9.

Yupqalashgan qish qalbi,
Yurakdagi g'am kabi
Dalalarda erir qor.
1970

- b) **Duraklari değişken olan 7'li vezinle yazılan şiirler:** Namozning Qilichi Haqida Ertak, [Musavvir...], Bollada, [Men...], [Charchab uxlari o'raqchi...], Bor ekanda yo'q ekan, Botir Nomoz O'limi, Hoji Abdulaziz Haqida Qoshiq, So'nggi Olma Haqida Qoshiq, Qadimgi Qoshiq, [Bu kunduz...], [Atrofda...], [Men istayman...], [Tokchada dasta yalpiz...], [Jiyda gulini isladim ...]. Xalq Ko'zida Lenin, Sofiya "Bajur" Mehmonxonasi, Uchrashuv, [Saraton yaktagini], [Tog'da tunadik yazda...], Qiz O'g'irlash, Havas, [Na kunlar- bari go'zal...], 20. asr onasi, [O'z o'zidan ko'zimga...], [Qoratog' toshlariga...], Bsisu So'zi, [Quyash sirg'aldi-ketdi...], Ballada, Meros, [Bahor.Qir...], [Qorqmay kir qora tunga...], Yavvoyi O'tlar Aro, Qadim Hikmat Gullari, [Yer emas birlashtirgan...], Kampir Haqida She'r, Qoratog' Daftari (Turkum) [Tushimga kirar dengiz...], [Qarab tursam zaranglar...], [Oy nurlari mudraydi...], [Ko'kda porlar yulduzlar...], [Oysiz kecha...], [Ey manim yalg'izim...], Uxlaganlar, Uyg'oning!, [G'azabdan saqlan, shoir...], Cho'li Iroq Yahud Adashgan Karvon Qissasi, [G'urubning guldastasi...], [Oqshom qanotin yazdi...], Shubha, Vatan (Uchbitik) 1.Darya, 2.Dengiz, 3.Yer, şiirlerinde duraklarning 3+4, 4+3, 2+5 veya 5+2 shaklinde oldugu gorulmüstür.

Namozning Qilichi Haqida Ertak¹

Samarqand dashtlarida
Otlar dupuri sindi.
Nomozbekni o'ldirib,
Qotillar tunga singdi.

Ular Nomoz qilichin
Tashladilar buloqqa.
Otga urishar qamchin
Kirgan kabi uloqqa.

¹Devran, Uchib Boraman, ss.23-34.

Tunga singib ketdilar,
Tun ham yutdi ularni.
Otlarning tuyoqlari
Majaqladi gullarni

Oy nurida yaltirar
Xoh bahor xoh kuz kechi,
Buloqning tubidagi
Botir Nomoz qilichi.

Hech kim uni izlamas,
Hech kim uni ko'rmaydi
Va qilich o'ch haqida
Kechalari kuylaydi.

U faqat qo'r qar uni
Olmasa bas qutlug' dam
Yuragida qasosi
Bo'lmagan biror odam.
1980

Botir Nomoz O'limi¹
(1907 yil 3 iyun)

Qorong'i tun mastona
Ayol kabi quloqlar.
Oshiqlardek uchrashar
Tun qo'ynida pichoqlar.

Dahshat sohib taralar
Qonning alvon sadosi.
Dimoqlarga urilar
Yovshangullar nidosi.

Erkaklar gul – ayolni
Hidlab yotgan kechada,
Botir Nomoz O'limni
Izlab chiqdi ko'chaga.

Osmonda oq marjonlar,
Uzilgandek iplari.
Kelar Nomoz ortidan
Xiyonatning itlari.

¹ Devran, Tungji, ss. 33-34.

O, javzo quchoqlagan
Qorong'i tun – sokin yurt!
Yurtim deya tinmagan.
Chavandozni yashir, yut!

Yashir marjon iplarini
Yashirgan shum sudxo'rdek.
Oq podshoning itlarini
Tishlarini sug'urugin...

Botir Nomoz qilichini
Tig'ida oy raqs tushar-
Sindirildi qilichi,
Boshini ezdi toshlar.

Uning titroq lablari
Aytar jon chiqar oni:
“Unutmang, tun itlari,
Mening qonim – xalq qoni”.

1980

[Men istayman...]¹

Men istayman she'rimda
Jaranglasin har satr.
Xuddi qiz kulgan kabi
Yo tushgan kadi sadr.

Men istayman she'rimda
So'z kuyin, so'z raqsini,
Non degan so'zdan keyin
Anqigan non isini.

Men istayman she'rimda
Yara haqda kuylasam,
Oqayotgan qonnimas,
Og'riqni tuysin odam.

Men istayman she'rimda
Bo'lsin mening nafasim,
Og'rig'im, baxtim, dardim,
Ichimda qolgan sasim.

¹Devran, To'marisning, s.93.

Va bahorga tashna qalb,
Qorlar bosgach izini,
Mening she'rimdan uzib
Hidlasin "Gul" so'zini.

Vatan, seni sevishim,
Xalqim, seni sevishim,
Gulim, seni sevishim
Bo'lsin mening she'rimda.
1981

[Jiyda gulin isladim ...]¹

Jiyda gulin isladim
Bolalarday entikib.
Bolaligim izladim
Dalalarga ko'z tikib.

Huv, olis-olislarga
Quyoshday singib ketay.
Biroq o'tga ko'milib
Yig'lagim kelsa, netay?

Yig'lama deb, shivirlab,
Yupata boshlar ajib,
Mittigina boychechak
Qo'llarimdan ushlab jim.
1978

[Saraton yaktagini]²

Saraton yaktagini
Kiygan qadimiy diyor,
Tog'lar tomon boqadi
Bir hovuch salqinga zor.

Go'ri Mir gumbazida
Oydinni ichib bu on
Suhbatlashar yulduzlar
Bilan ko'zi ko'r ilon.

Qotib qolgandir bog'lar,
Bo'g'riqadi kechalar.
Tumushg'in ochib uxlar

¹ Devran, Bolalikning, s. 38.

² Devran, Qaqnus, s. 39.

Daraxtlarda qushchalar.

Kechalari go'dakdek
Uxlab qolganda dunyo,
Shahar tushiga kirar
Suvi sig'magan daryo.
1980

Uxlaganlar, Uyg'oning!¹
"Uxlaganlar, uyg'oning..."
Shivirlar tun aro sham.
Dast uyg'onib qarasam
Oqib yotibdi qonim...

Uyg'onib qarasang-chi,
Uyg'otib qarasang-chi...
Achchiq ko'zyosh. Qora qon.
Qonga bo'yalgan qamchi?

Beton zindon. Ko'r qo'rquv.
Oq tuz sepilgan kunda...
Uyqudan uyg'oning, huv,
Qolib ketmangiz tunda...
1989

[Hali kurtak bo'rtgani yo'q..] adli šiirin ise sadece ilk dizesi 8'li hece ölçüsü ile yazılmış, 4+4 şeklinde duraklandırılmıştır. Diğer dizeler 7'li hece ölçüsü ile 4+3 şeklinde duraklandırılmıştır. [Yigitlarning dil o'tidan...], [Bizlar juda...] adli šiirlerde dörtlüklerin ilk mısraları 8'li diğer mısraları 7'li hece vezni ile yazılmıştır. Durakları ise 4+4, 4+3 şeklindedir.

[Hali kurtak bo'rtgani yo'q..]²
Hali kurtak bo'rtgani yo'q,
Hali uzoqdir bahor,
Epkinlar yelmaydi sho'x
Pastqamlarda yotar qor.

¹Devran, Bahordan, s.167.

²Devran, Bahordan, s.43.

Hali yuksak tog'larning
Oppoq qordan sallasi.
Uyg'otmagan bog'larni
Hali quyosh yallasi.

Qorlar erir baribir,
Tarqaladi tumanlar,
Ochiladi misli sir
Gulga to'la chamanlar.

Sharqdan kelgan shaboda
Bahorni olib kelar,
Yuraklarni o'sha on
Quvnatadi sho'x yellar.

Jamolini ko'rsatar
Tiniqlashib hur osmon,
G'uncha yozib chechaklar
Yashnaydi alvon-alvon

O'sib chiqqan maysalar
Cho'zar yerdan tilini,
Tollarni yaproq bosib
Bukar adil belini.

Ammo hech kim bularni
Sezmagaydir hech qachon,
Agar dilda sevgining
Ochilmasa gullari.
1985

[Yigitlarning dil o'tidan...]¹

Yigitlarning dil o'tidan
Tiriladi tunda nay.
Raqs etib suv o'tiday
Navo oyga o'rmalar.

Qiz sochlari ilon kabi
Tovlanadi oydinda.
Shamol essa mavjlanadi,
Jilolanib oltinday.

Qiz tushida binafshaning
Sochlarini o'radi

¹ Devran, Uchib Boraman, s. 28.

Va taniga binafshaning
Xushbo'y isi uradi.

O, bu atir yigitlarni
Ayiradi hushidan!
Uyg'otinglar tezroq qizni,
Uyg'otinglar tushidan.
1980

8'li vezin: Hurshid Devran, bu vezinle 16 tane shiir yazmishir. [Yodimdadir...], Rishton, Urish Xotirasi 1.Kuzatish, 2.Kutish, 3.Sog'inch, Ballada 2, [Yana ketdi...qushlar ketdi...], Qo'zg'olon-3.Yarador Bolaning O'limi, [Derazamga yanma-yan o'sgan...], Yunus Emro Oxanglarida 1-2, [Oltinko'lda...], Ballada, [Bayroqlarga shamol...] shiirleri 4+4=8'li durak anlayishina gore yazilmishir.

Daryo Yo'qdir Sochingdan Boshqa... ve [She'riyat-bu xudkushlik...] adli shiirlerin ilk dizeleri 9'lu hece vezni ile dig'er dizeleri 8'li hece vezni ile yazilmishir. Duraklari 4+5, 4+4/5+3 shaklindedir.

[Yodimdadir...]¹
Yodimdadir yovvoyi bog',
Yodimdadir o'sha kunlar,
Anhor uzra titroq-titroq
Yulduzlarin sochgan tunlar.

Ostonamdan mo'ralagan
Maysalar ham, yodimdadir,
Qalbimda she'r qoralagan
Daraxtlar ham yodimdadir.

Hali-hali o'zim sezmay
O'sha yoqqa yushar yo'lim,
Bog' sukutin, tinchin buzmay
Maysalarni silar qo'lim.

Seni, bog'im, qayg'ularga,
Eng bokira tuyg'ularga
To'lganda ham, o'lganda ham
Unutmayman, unutmayman.
1982

¹ Devran, To'marisning, s.70.

Urish Xotirasi

1.Kuzatish¹

Osmonimni to'sdi bulut,
Quyoshimni to'sdi bulut.
Shivirlama: "Meni unut!"
Shivirlagin: "Yodingda tut!"

Shivirlagin: "Men qaytaman!"
Shivirla qayta-qaytadan.
O'pgin meni to'yib-to'yib,
Mayli, y,g'lay kuyib-kuyib.

Sen ketasan shamol bilan,
Sen ketasan xayol bilan.
Men qolaman alam bilan,
Yolg'iz o'zim olam bilan.

Qora kecham yoritadi
Yulduzginam – sening ko'zing.
Xira ko'nglim yoritadi
"Men qaytaman", degan so'zing.

[Yana ketdi...Qushlar ketdi...]²

Yana ketdi... Qushlar ketdi.
Qorlar yana bo'raladi.
Yana sovuq quva ketdi
Ozib qolgan bo'rilarni.

Ketdi bahor... Ketdi yoz ham.
Kuz ham ketdi... Kecha qoldi.
Sochib ifor – goh baht, goh g'am-
Ko'ksimda bir chechak qoldi.
1986

Ballada³

Jang suroni tinar asta...
Qora kecha... Qora kecha...
Ona xomush. Tegrasida

¹ Devran, Bolalikning, s. 152.

² Devran, Qaqnus, s. 157.

³ Devran, Bahordan, ss. 157-158.

Qora kecha. Qora kecha...

Kim eshikni taqillatar?

Qora kecha. Qora kecha...

-Bu men – o'gling... Dushman quvar!

Qora kecha.... Qora kecha...

-Ukang qani, qayda qoldi?

Qora kecha. Qora kecha...

-Dushman uni qurshab oldi!

Qora kecha. Qora kecha...

-Nahot ukang yovga asir?!

Qora kecha. Qora kecha...

-Onajonim, meni kechir!

Qora kecha. Qora kecha...

Ostonaga sachradi qon.

Qora kecha. Qora kecha...

Aza ochar ona, hamon

Tegrasida qora kecha...

1980

Daryo Yo'qdir Sochingdan Boshqa¹

Daryo yo'qdir sochingdan boshqa,

To'lqinida oqay desam.

Ko'zingdan boshqa yulduz yo'q,

Qaray desam, boqay desam.

İsmingdan boshqa bir so'z yo'q,

Aytay desam, to'yay desam.

Ko'zingdan boshqa yulduz yo'q,

Olovida kuyay desam.

Mehringdan boshqa kunduz yo'q,

Suyaklarim toblay desam.

Ko'zingdan boshqa yulduz yo'q,

O'zga yo'ldan ketay desam.

1980

9'lu vezin: Şair bu vezinle 240 adet şiir yazmıştır. 9'lu vezinle yazılan şiirlerin çoğunluğu 4+5=9'lu hece veznine göre oluşturulmuştur.

¹ Devran, Tungı, s.25.

a) **4+5=9'lu vezin:** San'at, [Samarkand bu...], [Sudxo'r-kuzak...], Namoz Yo'li, Bobur, Ona Tilim, Turkiston, [Unutaman...], Qaytish, [Go'dak ...], Hijron, [Tingla dunya suhbatlashmoqda...], Musavvir Xotirasiga, She'riyat, Daraxt va Ayol, [Moviy rangli osmonga boqdim..], [Tabiatdir mening davomim...], [Tush ko'raman...], Mirtemir Xotirasiga, [She'riyat- bu qiyin ish emas...], So'nggi Hat, Qiz va Shamol Haqida Ertak, [Ruhimda bir sog'inish kezar...], Shukur Burhon Haqida Qoshiq, Qachon bo'lar, bilmayman..., [Bog' kezaman...], [Men sevaman], Namoz Haqida Qo'shiq, Qutish, Tikilamagan-Osmon O'zgardi..., Kulol Muhabbati, Behzod, [Shunday yashil...], Erib Ketar Xira Tumanlar, Derazaning Raxidan Qorni, Kerak Bo'lsa, Samarkand Haqida Qoshiq- 3.Tong, Chol va Kampir..., Ertakning Davomi, Ro'mol O'rab Ko'chaga Chiqdi, Qodirini O'qib, [Ona kutar o'g'lini...], [Bu devorlar...], Jangchi Haqida Rivoyat, [Jang tugadi...], Yar sochi haqida, [Soqir kecha...], Musavvir, Pushkin Haqida Ikki She'r, [Tungi bog'lar..], Falastin Jangchisi, [Tun yarimlab qolganda...], [Kuzni olib o'tdi dehqonlar...], Oyar Vatsiyetis Xotirasi 1, Sonet, Malik Qayyumov, [Bahor aytdi...], [Tog'dan tushdi...], [Oppoq edi boshda bu dunya..., Qiz va shamol haqida ertak, [Ko'z o'ngimda bepoyan bog'lar...], [Tushlarimda ko'rdim men seni..], [Sovuq shamol meni quvadi...], [Bolaligim o'g'irlab sekin...], [Dalalarning qoq o'rtasida...], [Og'ir mehnat tunlari aro...], She'r qanday yaziladi?, Urush, [She'riyat bu qiyin ish emas..], 1941 Yil.22 Iyun'. Tongotar, [Belanchakda yatgan go'dakdan..], [Men devorda osilgan...], [Adabiyat-she'r, doston emas...], Qisqa Sonet, [Ayol sekin...], [Men sevaman O'zbek dalasin...], Qurbonjon Ona, Sinoptika, [Uyqusirab yig'lading, o'g'lim...], M. Shayxzoda Xotirasiga, [Qachon paydo bo'ldi...], [Shoirlarning onasi-yetim...], [Jabrlangan kimsani...], [Keyin yana kuzak boshlanar...], Azaliy So'raq, Bir Qoshiq, [Qishning sovuq kunlai aro...], [Uch qadrdon, sho'x opa-singil...], [Bog' ichiga kirdim men tongda..], Qish 1, Oybek va Oy, [Iztirobning to'mtoq ninasi...], She'r, Muhabbat, [Rauf Parfi degan bir odam...], [She'r tugadi-turdim oqarib...], Baxtsizlik, [Yarim tunda xonamga kirar...], [Tuni bilan devor yakalab...], [Kirib keldi xonamga tunda...], Qo'zg'olon- 1.Muhabbat Haqida Hiqoya, Shoir Uchun Ertak, [Nega sizga...], [Men unutdim seni...], [Kel,yelkamni tutay, uxlagin...],

Qoshiq, [O'n ikkiga to'lganman...], [Bu hayotning yarmini o'tdik...], [Kim ilondan qorqsa..], Qaqnus, Paxtozor, [Usmon Nosir, Oybek...], [Bu qoshiq tun ichidan kelar...], [Meni qoyib...], [Kecha edi...], [Tungi bog'lar suratga...], [O'z yashlaring...], Qochoq. 1868 Yil. Savr, Opalar, Shashmaqom, Itning O'limi, [Nomozni yov o'ldirgan tunda...], [Bilasizmi, ba'zan...], [Men ketarmen..], [Xali Osmon...], [Dunyaning...], Singlim Maktubi, [Shovullaydi bog'larda....], Spitamen Qoshig'i, [Bilasanmi tush ko'rdim..], [Jovuq shamol meni..], Qadiriyning So'nggi Surati, Yaz Ertagi, Yanayatgan Gulxanlar, [Tik qoyadan boqaman..], Yalg'izlik, [Tush ko'raman...], Ayol, Qayg'u va Muhabbat Haqida [1.Ayol, 3.Muhabbat] Xuan Goytisol Mavzuida, [Kun sovidi, barglar...], [Endi qaygu...], Kuz, [Men moziyga..], [Oqib yatar qadimiy darya...], Shoirning Onasi, [Sen qizingning sochini...], [Men bu boqqa...], [Tog'dan oqib kelar...], [Tushlarimga...], Lorka O'limi, [Onam qarib qolgan...], Bahor Kapalaklari, Bolalikdan Bir Lavha, [Qanday og'ir...], [Qadim qorgan xarobasini...], 1965-1985, Ammo Menga Duch Keldi Faqat, Cuda Erta Bildik, Shoir, Qush va Qish, Qodiriyni Olib Ketganlari Haqida She'r, [Mehrga zor gadoga o'xshab...], [Qulog'imga yuksakdan...], Yana Osha Kunlar Qaytar Deb, [Ba'zen oddiy qurigan xasga...], Usmon Nosir Xoki Ustida, [Quyash Qaytdi...], [Unitilgan...], [Endi faqat sog'inaman...], Qumri, [Qaysi uyda...], Munavvar Qori va O'lim, [Bu chechakni...], Shomil, [Hilol yandi tog' uzra...], [Shu toprakda, qaydadir...], [Yuldzilari g'ujg'on...], Qrim Elyagiyasi, Qizil, Maksimilian Voloshin, [Alvon G'urub- gullagan...], [Uyg'onib tong qorong'usi...], Kuzgi Dengiz Yaqasida 1-2, [Kuz yamg'iri...], [Uch kun bo'ldi...], Shoirnlarni Otgan Jallodlar, Sarob, Talab, Olis Olis Tog'lar Tomonda, [Yulduzlarni ko'kka...], Kichik Yalg'on Haqida Doston, Bolalar va Dohiylar, Bu Qishloqlar, Kuz Surati, [Qushlar ketdi..], Yaproq Uchib Tushdi, Epitafiya, [Esimda...], Otam Xotirasiga, Men Daraxtga Aylandim Tunda, [Men dunyadan ko'z yumganimda...], Chirmoviq Gullagan Tun, [Unutayin degandim seni...], [Qo'llarimni qalamim edi...], Bitik, [Sen bu she'rga kirma hech qachon...], [Ko'klam.dala...], Biz Sen Bilan Yashaymiz Uzoq, Mening o'g'lim Qo'rqqmaydi Itdan, [Buncha qo'rqqoq bo'lmasang...], 1937 Yil, [Sening ishing...], [Qanday tiniq...], [Chaqmoq chaqnar...], [Hammani

unutib qo'yibman...], Boladi Yetar, Yashirasen Sen Ko'zlaringni, Qaroqchi, Sharq Hikmati, [Qanday kelib qoldim bu yerga...], [O'z tilini unutgan xalqning...], [Quchog'inga boshimni qoydim...], [Men ko'ksingga boshimni qo'ydim...], Alisher Navoiy, Bibixonim, Qiziqchilar, Alisher Navoiy, [Yashash kerak quvnoq va xurram...]

[Oqib yatar...] adli shiir ise $4+5=9$ 'lu hece vezni ile yazilmi $\dot{s}$ ancak ilk d $\ddot{o}$ r $\ddot{u}$ ltl $\ddot{u}$ g $\ddot{u}$ n son dizesi $4+2=6$ hecedir

[Bu dashtlarni...] adli shiirin ise ilk dizesi $5+5=10$ 'lu vezin, di $\ddot{g}$ er dizeleri $4+5=9$ 'lu vezinle yazilmis $\dot{s}$ tir.

[Devonul lug'atit-turkni o'qiyman...] shiirinde ise yine ilk dize $6+5=11$ 'li, di $\ddot{g}$ erleri $4+5=9$ 'lu vezinle yazilmis $\dot{s}$ tir.

[Tush ko'raman...]¹

Tush ko'raman olis qishloqni,
Tun sutini ichar mudrab
Va tishlagan yarim pishloqni-
Oyni o'par daraxtlar titrab.

Hali juda olisda Zuhra,
Ammo bu dam titrar misli qush
Supadagi belanchak uzra
Hilol sochgan oltin va kumush.

Men uxlayman xotirjam, yolg'iz,
Yurak esa bo'ladi karaxt-
Tushlarimga kiradi yalpiz,
Qo'riqlaydi tushimni daraxt.
1978

San'at²

Xona sovuq. Xontaxta uzra
Bo'm bo'sh shisha. Unda oy aksi.
Va burchakda turibdi muzlab
Oq bo'zdagi g'amgin qiz rasmi.

Derazada muzdan qatqaloq,

¹Devran, Shahardagi, s.10.

²Devran, Uchib Boraman, s.5.

Rassom yig'lar, ko'zlari xira.
Uni qiynar olis xotira-
Mo'yqalamda yashagan titroq.

Azal abad shunday hamisha-
Xona sovuq qotib qolgudek,
Qotgan nonu bo'shagan shisha
Va dunyoga kelgan mangulik.
1974

Derazaning Raxidan Qorni¹

Derazaning raxidan qorni
Kuzatadi tuvakdagi gul.
Tashqarida yoqqanida qor,
Uyda kitob o'qigan ma'qul.

Tashqarida yoqqanida qor,
Bu o'y surib ingramak demak
Va chiroqni o'chirib qo'yib,
Oppooq shamni yondirmoq kerak.

Qanday yaxshi, ma'yus, baxtiyor
Qiz tashrifin o'tirsang poylab,
Tashqarida yoqqanida qor
Ko'chadagi chiroqda porlab.

Qanday yaxshi kuzatmoq to'yib
Tashqarida yoqqan oq qorni,
Hech bo'lmasa oldingga qo'yib
O'tkir sharob, bir burda nonni.

Biroq nega chidamas yurak,
Kiyinaman asta, bemador-
Qiyin ekan uyda yashamak
Tashqarida yoqqanida qor.
1980

[Jang tugadi...]²

Jang tugadi. Otlar kishnamas.
O'qlar uchmas. Nayzalar uchmas.
Tig'lar singan. O'qdonlar bo'm-bo'sh.
Eshitilmas biror bir nafas.

¹Devran, Tungi, s.8.

²Devran, To'marisning, s.30.

Nafas tingan. Qolgandir shafqat.
Vido qolgan. Tingandir yurak.
Bilmay qayga qo'nmoqni faqat
Janggoh uzra uchar kapalak.

Mardu nomard murdasi to'la
Bu muqaddas, qon shimgan dala
Aro xanjar ko'ksida yotar
Vatan uchun jon bergan bola.

Qoni qotib yerga yopishgan,
Uni yerdan bo'lmaydi uzib.
Uning ochiq qolgan ko'zida
Oq bulutlar o'tadi suzib.
1983

[Og'ir mehnat tunlari aro...]¹
Og'ir mehnat tunlari aro
Yoritarkan peshonang chiroq,
G'am chekmagin, qilmasdan oh-voh,
Boshingni eg yana quyiroq.

Qalamingni ishlatgin betin,
Qulday ishlat, qulday to'kkin ter.
Toki qog'oz ustida botin
Hayqiriqday paydo bo'lsin she'r.

Sen mehringni ayama undan,
Unga battol g'azabingni tut.
Tomiz uning tashna labiga
Muhabbatning ko'krigidan sut.

Yuragingga aylama shafqat,
Tundan olgin kunlarning o'chin.
Biz ter to'kib ishlaymiz faqat
Ozod va mard insonlar uchun.
1985

Baxtsizlik²
Uyga qaytdi yarim kechada,
Yonar edi dahlizda chiroq.
Uxlar edi xotinni... Biroq,

¹Devran, Bolalikning, s.44.

²Devran, Qagnus, s.153.

Erkak alam tuydi ichida.

Keyin borib qozonga boqdi,
Bo'm-bo'sh edi sovuq qozon ham.
Katta uyda chiroqni yoqdi,
Ammo tuydi ichida alam.

So'ng eshikni sekin ochdi-yu,
Malham izlab nolalariga,
Uzoq boqib turdi xotirjam
Uxlab yotgan bolalariga.

Uyga qaytdi yarim kechada,
Uxlar edi xotini biroq,
U tonggacha uxlo olmay yotdi,
Tongga qadar o'chmadi chiroq.
1986

Ayol, Qayg'u va Muhabbat Haqida

1.Ayol¹

U ayolning qo'llari dag'al,
U ayolning ko'ylagi dag'al.
Uni har kun kaltaklar eri,
Har kun yuzda ko'karar dog'lar.

Kecha nogoh yo'lning chetida
Ko'rib qoldim o'sha ayolni:
U hidlardi men sezmay o'tgan
Mittigina marvarid gulni.

- b) **3+6=9'lu vezin:** So'nggi Xat, [Hey, mening ko'zimni...], [Samarkand-za'faron...], Osmonga tikilib yotaman...], [Hammani unutib qo'yibman...] adli šiirler 3+6=9'lu vezinle yazılmıştır.

So'nggi Xat²

Qor kechib, bog'chani kezaman,
Ko'zimni yashirib yorug'dan.
Men balki qochishni istayman,
Yurakda uyg'ongan og'riqdan.

¹Devran, Bahordan, s.17.

²Devran, Shahardagi, s.13.

Bog'chaga ochilgan deraza,
Taratar navoni – yog'duni.
Men esa tushaman larzaga,
Yo'qotib qadrdon tuyg'uni.

Qo'limda sen yozgan so'nggi xat,
Vujudda kezadi qaltiroq.
Maktubing shu qadar qisqaki,
Og'riqning azobi uzunroq...
1976

- c) **Duraklari deǵışken olan şiirler:** Qutish, [Sayhonlikning xilvat chetida...], [Bugun tunda yana tirildim..], [So'qir kecha. Nurafshon osmon...], [Ko'zimda sukunat...], [Deraza beshafqat..], [Aziz Qirimning Tog'larida...] adlı şiirlerde çoǵunlukla 4+5=9 hece vezni kullanılmış, şiirlerin bir veya iki dizesi 3+6, 6+3, 4+5 veya 5+4 şeklinde duraklara ayrılmıştır.

Qutish¹

Deraza pardasi silkinar,
Qaylargadir suzar xonalar.
Qiz yuzida toshgan sepkillar
Bahordan va ishqdan xotira.

Derazadan termiladi qiz
Ko'chadagi toliqqan yozga.
“Hadasdan kirib kelar kuz”-
Qiz shunday deb yozar qog'ozga.
1979

[Sayhonlikning xilvat chetida...]²

Sayhonlikning xilvat chetida,
Maysalarga ko'milib olib,
Yashayapman o'tlar ichida
Men ham yashil, oddiy o't kabi.

Tun cho'kadi bag'rimga sokin,
Oy cho'milar sochlari to'zg'in,
Mehmon bo'lib keladi shamol
Yalpiz hidin bosib bag'riga.

¹Devran, Tungi, s.39.

²Devran, Bolalikning, s.15.

O, o'sha on istayman juda,
Maysalarga qo'yib boshimni,
Mangu yashay o'tlar ichida
Yalpizlar hidiga ko'milib.
1976

10'lu vezin: [Sening xonangda...] adli šiir 5+5=10'lu hece vezni ile yazılmıştır.

[Sening xonangda...]¹
Sening xonangda chiroqlar kular,
Sening xonangda yashar kulgular.

Sening darchangdan boshlanar osmon,
Mening darchamdan boshlanar zamin.

Sening gullaring bayroqdek yonar,
Mening gullarim yuzida qon yo'q.

Sening hovlingni itlar qo'riqlar,
Mening hovlimning devori ham yo'q.

Sen o'z sevgingni qilmaysan oshkor,
Mening sevgimni qushlar ham bilar.
1979

11'li vezin: Hurşid Devran'ın en çok kullandığı ikinci vezindir. Bu vezinle 180 šiir yazılmıştır.

[Eshiklar to'satdan...], Chyurlyanis, Dostondan So'ng Yazilgan She'r, Jiya, Vatan, Bulbulni Ko'rmoq, Payravi Dor yahud Ashurali Mahramning So'nggi..., Oybeknoma, Usmon Nosir, Vasiqa, Vereshchagin, Alpamishning Qaytishi, [Kampir qish so'ngida...], [Nega baxt...], [Ochiq derazam...], Quyash, "Bahor" Raqqosasi, [Men seni ko'rganman...], To'yga Bormagan Yig'it, [Ko'chaga chiqadi...], Kutlurebidagi Haykal, [Qora habash o'g'li...], [Tunda silkitarkan...], Bobur Haqida Mısralar, [Men sizni...], Shuhratni Yodlab, Eski Shahar, So'nggi Kuz, 1231 yil 16 Avgust, Haqiqat, Oybek Bilan Sayr, [Tunda silkitarkan], Quduk, Musavvir Ustahonasi, Mukofot, V.G.Yan Xotirasiga, Koshg'ariy 1-2, Dunya go'zal, Oybek 1-2, "O'zbekiston"ni...,

¹Devran, Uchib Boraman, s.17.

Baxshi O'gillari Haqida Rivoyat, Viktor Shovskiy, Gulliver Liliputlar, Abdulla Fonus, Hattot, Shoir Haqida Rivoyat, Xanjar Haqida Ballada, [Qadimiy bitikni varaqlab...], Samarqanddagi Ozodlik Haykali Qoshida O'ylar, [Bulutlar yuzadi...], Abulhay So'zi, [Oqshomda boshlanar...], [Beva hovlisiga tun oldin kirar...], Qishloqqa Qaytish Yaqi Umrzoq Laylakning O'limi, [Eshik ochiladi...], Usmon Nosir, 1941 Yil 22 İyun' Peshin, Sholoxov Yadi, "Chumoli" Turkumidan- [1.Bahor, 3.Maysa, 4.Tarih, 5.Muhabbat.[, [Sahna, go'ya qamal qilingan...], Shukur Burhon Haqida İkinchi Qoshiq, [Nega sen adashib kelding...], [Baroko'h tog'iga tirmashib chiqdim...], [Cig'atoyning marmar...], [Kim qoshib emagan...], [O'z o'zingga aytding...], Chingiz Aytmatov, Qayg'u, [To'satdan uyg'onar yarim tunda u...], Tyutchev O'limi, [Bu odam o'zini...], [Bu odam uyida kitob asramas...], [Ko'nglim botib, isming bilmoqchi...], Anna Axmatova, [Paxmoq sochlaringni silar...], [Quyashga osilib...], [Ay,kim bog'lab qo'ydi shamolni...], [Kechasi... olisda], Shiroq Haqida Rivoyat, [Men seni hech qachon ko'rmayman...], [Kampirning uyida...], [Devor orqasida...], [Sen nega aldanding?..], Olis Voqea, Jangchi Oti, Shipka Tepasida, [Derazaning raxida yarongul...], O'rxun-Yenasoy Toshleri, [Yarim tunda...], Qishlag'im Xatirasida Qolgan Qoshiqlar, Frontovik Haqida Ballada, Daraxtzor Qoshiga Kellar Bir Ayol, [Kechqurun yo'l bosib...], [Bir cholni uchratdim...], Hoziq, [Atlantida cho'kdi...], Orzu Haqida Rivoyat, Boysun Tog'lari, Beshr Asr-Besh Lahza, Sotqin Haqida Ballada, [Dala...], Osmonda Bir Pichoq Uchib Yuribdi, [Bu yerda ko'p...], Mahmud Koshg'ariy¹, Alisher Nevoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Baborahim Mashrab, Turdi Farog'iy, Nodira, Furqat, Ogahiy, Avaz O'tar O'gli, Cholpon, Usmon Nosir, Oybek, Mirtemir, Maqsud Shayzoda, [Go'ya chegarasiz...], [Hali qish kelmagan...], [Ayting, nima qilsin...], Tarobiy Maqbarin Buzmadilar Yoq, Meni Quvontirar bu Kun, Bu Yamg'ir, Suyaman Qadimiy Kitob Varag'i..., [Rosa uch kun tinmay...], [Sizga ishonardim...], Yalpiz Shoxi, Qorang'ida Uchar Horg'in Qush, Qo'lyazmalar Institutı, [Bilmadim, ko'nglimni...], Abdulhamid Cho'lpon 1-2, [Siyavush qonidek...], Basya Kitobining Varaqlarida, 20. Asr Odami, Botir Qoni Va Daho Sozi, [Shoir sen daraxtdan...], [Men tunda borardim...], [Quyash chiqib kellar...], Mirkarim Osim Yadi, Tarix Kitoblarin Ko'p Varaqladim, Padarkush, Bemorlikda, Navoiy Qabri, Tergovchi, [Rafiq bo'lolmasdan...], [Zo'r shoir dilida...],

¹Devran, Bahordan, s.63.

Kuz Tashbexlari, Ishonch, Zanjir, Yulduz, Shamni O'chirdilar, Qizil Imperiyani Qo'msagan Kimsalarga, Li Bo Va DU FU Suhbati, [G'amgamas...], [Bayrut ko'chasida...], [Dimog'imda shodman gullarning atri...], [Toqqiz yil oradan otdi...], [Qo'y meni qo'rqitma...], Afsun, [Hovuzda...], "Devonul Lug'atit-Turk" Ohanglari-1, [Qoradaryo bo'yi ko'kmak yulg'unlar...], Turg'un Alimatning Tanburi, Shiroq Haqida Rivoyat, To'marisning Ko'zlari, Tarixchi Haqida Doston, Afrosiyab Xotirasi, adli shiirlerin hepsi 6+5=11'li hece vezni ile yazilmiştir.

[Eshiklar to'satdan...]¹

Eshiklar to'satdan bir quchoq nurni
Sochib yuboradi tunning ko'ksiga.
Eshikni yopaman, tinch ko'chalarni
Kezib termilaman oyning raqsiga.

Keyin dalalarga chiqib ketaman,
Men bilan bog'larda tentiraydi tun.
Bulutlar oqadi. Ko'zni tutaman,
Poyimda maysalar shivirlar afsun.

Tun sharni quchgan.
Baxtli ayollar
Erkaklar ko'ksiga qo'ydilar bosh-
Uxlar choyshablarga o'ralgan gullar,
Ko'rpani toblashib mushukday yuvvosh.

Faqat uzoqlarda, tungi qirlarda
Ko'zlari qora qiz, qoshi qora qiz
Yigitning ko'ksiga emas, dalada
Uvatga bosh qo'yib uxlaydi yolg'iz.
1977

Jiyda²

Shamolga aylanib yulduz nafasi
Qoraygan bog'larga kirib, hijjalab,
O'qiy boshlaganda maysalar ismin,
Uyg'onar dalalar aro jiydalar.

Yo'llarni olqishlar shamollar essa,
Yo'lovchi ko'rinsa entikar baxtdan.

¹Devran, Shahardagi, s.8.

²Devran, Uchib Boraman, s.19.

Xushbo'y shamol esar, yo'lovchi esa
Ko'zini uzolmay turar daraxtdan.
1979

Shuhratni Yodlab¹

Tuproqqa topshirdik biz jo'ramizni,
Oqargan yuzini ko'zlarda asrab.
Ammo ko'molmadik dil yaramizni,
Uni qo'ydik og'ir so'zlarga o'rab.

Tosh kabi qotibdi bizning diydemiz,
Yomg'ir yuvgan tunlar oriq yuzini
Qo'rqmasdan esladik sarxush paytimiz.
Faqat eslamodan qo'rqdik ko'zini.

Bir kuni...
Shom edi...
Ayvonda turib,-
Kimdir derazani ochdi. Biz turdik.
Hovliga gullagan olchani ko'rib
Uni esladigu yig'lab yubordik.
1980

[Tunda silkitarkan]²

Tunda silkitarkan daraxtni shamol,
Daraxtlar titrarkan mahzun, bukchayib,
Daraxtzor qoshiga kelar bir ayol,
Nozik oyoqlarin shabnamga chayib.

U gullar sochadi hovuch – hovuchlab,
Hayratga to'ladi armonli bog'lar.
U kuylay boshlasa, gullarni tishlab
Uyg'ona boshlaydi qurigan shoxlar.
1973

[Beva hovlisiga tun oldin kirar...]³

Beva hovlisiga tun oldin kirar,
Quchoqlashib borar dilda xotira.
Devorda, suratda: Bir yigit kular,

¹Devran, Tungi, s.27.

²Devran, To'marisning, s.6.

³Devran, Bolalikning, s.50.

Yonida jilmayar bir qiz bokira.

Beva eng chiroyli ko'ylagin kiyib,
Ochiq derazadan termular g'mgin.
Xona burchagiga g'amdan entikib,
Eski plastinka g'ijillar tag'in.

Oqshomlari qiyin bo'lar bevaga:
Xotiralar dilga kirar qayg'udosh.
Og'ir bo'lsa hamki, tasvir bo'lsa ham
Suratga jilmayar – ko'zlarida yosh.
1978

Qayg'u¹

Qo'shnimning bolasi ariqda cho'kdi.
Endi u mozorda kichkina qabr.
Qancha yoshi bo'lsa, barini to'kdi
Otasin ko'ksida qolmadi sabr.

Men uni ovutdim, ovutolmadim,
Qo'shilib yig'ladim...Mana, tong otib,
Atrof yorug' tortib borar, ikkimiz
Beso'z o'tiribmiz toshlardek qotib.

U menga qaramay to'satdan dedi:
"Ayt, qachon mizg'uvidim bugun kechasi.
Tush ko'rdim...Hammayoq faqat suv emish,
Suvdan chiqib turar emish qo'lchasi..."
1986

[Yarim tunda...]²

Yarim tunda noxos sezdim qalbimda
Faqat yolg'iz o'zim emasligimni.
Avaylab, entikib oldim labimga
Xayolga titragan shirin ismingni.

Mexrga, shafkatga mening kalbim och,
Mening hasratim ko'p. Sen uni tingla!
Men senga intildim. Kuchog'ingni och,
Mening yuragimni bir so'zda angla!

¹Devran, Qaqnus, s.154.

²Devran, Qadrdon, ss.14-15.

Chorak asr bizni kiynadi firok,
Sen g'arbiy shardayu men sharkiy sharda.
Sen bilan kadimdan tanishmiz, birov
İkkimiz uchrashdik birinchi marta.

Daraxtzor Qoshiga Kelar Bir Ayol¹

Tunda silkitarkan daraxtni shamol,
Daraxtlar titrarkan mahzun, bukchayib,
Daraxtzor qoshiga kelar bir ayol,
Nozik oyoqlarin shabnamga chayib.

U gullar sochadi hovuch – hovuchlab,
Hayratga to'ladi armonli bog'lar.
U kuylay boshlasa, gullarni tishlab
Uyg'ona boshlaydi qurigan shoxlar.
1978

Bunların dışında 6+5=11'li hece vezni ile yazılıp bir veya iki dizesinde farklı hece kalıplarının kullanıldığı bazı şiirler tespit ettik. Bunlardan biri olan Sotqin Haqida Ballada adlı şiirde bütün dizeler 6+5=11'li hece ölçüsü ile yazılmışken sadece ilk dördlüğün üçüncü dizesi 5+5=10'lı hece ölçüsü ile yazılmıştır. “Devonul Lug'atit-Turk” Ohanglari-2, adlı şiirde ilk dördlüğün birinci dizesi 8+5=13'lü vezin ile yazılmıştır. Diğer dizeler 6+5=11'li hece veznine uygun yazılmıştır. [Qorning hidi kelar...] adlı şiirde ilk dördlüğün son dizesi 6+6=12'li hece vezni ile yazılmışken diğerleri 6+5=11'li hece vezni ile yazılmıştır. Ona Tili Haqida Ballada adlı şiir 6+5=11'li hece vezni ile yazılmışken ilk beyitin ikinci dizesi 7+7=14'lü hece vezni ile yazılmıştır. Kitobga Kirish So'z başlıklı şiir ise 6+5 ve 3+8=11'li hece ölçüsü ile yazılmıştır.

Sotqin Haqida Ballada²

Bu kecha bobomni ko'rdim tushimda-
Xuddi o'q yegandek burgut qanotdan.
U ko'kragi qon, ayru hushdan,
Ostonam oldida quladi otdan.

Maysalarni silkib, shitirlab birdan
Yugurib o'tdi yel – bezovta, sergak.
Ko'tarildi egik chechaklar yerdan,
Beshigida yig'lab yubordi go'dak.

¹Devran, Bahordan, s.10.

²Devran, Uchib Boraman, s.34.

İzidan yog'ilar yelardi otda,
Jaranglab yetardi tuyoqlar sasi.
Yurakda g'ulg'ula va sukunatda
Kezadi xatarning sovuq sharpasi.

Uni opichlab men, yelkamda tuydim
Oqayotgan qonning yonar taftini.
Oyning yorug'ida yantoqdek kuydim,
Manglayiga bosgach sovuq kaftimni.

Uni opichladim, go'yo o'sha dam
Yelkamga olgandim uchgan yulduzni.
...Keyin darvozani yopayotganda
Ko'rdim qo'shni uydin boqqan shum ko'zni.

Bo'g'ilib uyg'ondim qo'rqinchli o'ydin.
Yugurib hovliga chiqdim men beso'z.
Darvozani ochdim va qo'shni uydin
Qadalib turardi hamon o'sha ko'z.
1981

“Devonul Lug'atit-Turk” Ohanglari **2¹**

“Devonul lug'atit-Turk”da quyosh sochar nur,
Ko'kshin yaproqlarda yangraydi bahor.
Tumanlar siljiydi misli oq uyor,
Barchin bulutlaru o'tloqlar bedor.

“Devonul lug'atit-Turk”da sayrar sanduvoch,
Totlig' qo'shiqlarin aytar sunduloq.
Qarg'iloq aylanur, qimiz to'la mesh
Shivirlar: -Sog'inchni so'qmoqlarga soch!

“Devonul lug'atit-Turk”da oqarar tunlar,
Yabkinlar qo'ynida yelar qulunlar.
Yam-yashil o'tlarni qo'mitib shamol,
Yomg'ir taqib ketgan durlarni yular.

“Devonul lug'atit-Turk”da ochun yorug'dir,
Yo'llar xo'b uzundir, yulduzlar yirik.
Yetmoqlik – gumondir, ketmaklik – zarur,
Yuraklar – dolg'ali orzular tirik.
1981

¹ Devran, To'marisning, s. 26.

[Qorning hidi kelar...]¹

Qorning hidi kelar...
Ora – oralab
Shikasta olomon qirga o'malar
Uzoqdagi yakka tolni qoralab,
Yelkalarda tobut.
Qorning hidi kelar...

Yo'lning chetidagi ko'k kiygan ayol,
Chirog'ing o'chdimi, nuri so'ndimi?
Yo'lning chetidagi ko'k kiygan ayol,
U aslo qaytmagay
Ne qildik endi?..

Qor nafasi bilan kechmoqda bu kun,
Qorayib turibdi kimningdir qabri.
Kattalardek xiddiy bolalar bugun,
Kattalar yig'lashar bolalar kabi...

12'li vezin: Şair bu vezinle 8 şiir yazmıştır. Yoz Tuni, [Uzoq bobo...], , [Bolaligim...], [Hozir borsam...], [Daryolarni ko'rmoq mumkin...], [Suv keltirib mittigina...], [Shamol esar, ayozi kesar...], [Qishlog'imiz o'riklari...] adlı şiirler 4+4+4=12'li hece vezni ile yazılmıştır.

Yoz Tuni²

Tun oqadi bag'ri to'lib tinch sururga,
Unga quloq tutar cheksiz, oydin dala.
Yuzlarini chayib hilol sochgan nurga,
Uxlab yotar supa uzra olti bola.

Uxlar dunyo kapalakning qanotida,
Yaproqdagi shabnam kabi uxlar dunyo.
Bunday tiniq sokin tunni hayotida
Guyo qaytib ko'rmas endi biror giyoh.

Tepada oy suzib borar baxtdan sarmast,
Ovuntirar daraxt tashna ildizlarni.
Supa uzra jo'r bo'lgancha olti nafas,
Eritadi ko'kda yongan yulduzlarni.
1979

¹Devran, Bolalikning, s.45.

²Devran, Uchib Boraman, s.19.

[Hozir borsam...]¹

Hozir borsam topamanmi men uyingni,
Uyning ichra ko'ramanmi gul yuzingni
Va yuzingda topmanmi dildan suygan
Tunday kora, oyday yorug' sho'x ko'zingni?

Men o'zimni ko'zlaringda sezamanmi,
Yasharmanmi xamon seni kiynab, o'rtab,
Kechalari ko'llarimni cho'zamanmi,
Sochlaringni silaymanmi titrab-titrab?

[Daryolarni ko'rmoq mumkin...]²

Daryolarni ko'rmoq mumkin birgalashib,
Birgalashib boqmoq mumkin qora tunga.
Do'stlar bilan, dilda yoniq hislar biilan
Boqmoq mumkin botayotgan so'lg'in kunga.

Olomonga qo'shilgancha safsar gulga,
Kruiffga, Tiyonshonga tikkin ko'zing.
Biroq, qabo yechayotgan sho'x ayolni
Kuzat, yurak, hayrat bilan yolg'iz o'zing.
1978

[Shamol esar, ayozi kesar...]³

Shamol esar, ayozi kesar, gupillar qor,
Kecha qora. Ko'rinmas oy. Sahar yiroq.
Sevdim dema. So'zing yolg'on. So'ldi yaproq.
Sevgi sig'mas. Bu dunyo tor. Bu dunyo tor.

Gupillar qor. Shamol esar. Ayozi kesar.
Darvoza zich. Titrak qattiq. Zanjir sovuq.
Chiroq o'chgan. Ko'zlar o'chgan. O'lim yovuq.
Yo'lga chiqsang, yo'llaringni bo'ron to'sar.

Ayozi kesar. Gupillar qor. Shamol esar.
Qisirlar tol. Qushlar qular. Bo'rilar och.
Qayda alam? Qayda orom? Qayda quvonch?
Muhabbat, kel. Yuragimda xazon o'sar.
1985

¹Devran, Qadrdon, s.14.

²Devran, Bolalikning, s.43.

³Devran, Bahordan, s.45.

13'lü vezin: Hurşid Devran bu vezin türüyle 4 tane şiir yazmıştır. Xotira, Samarkandda Tong Otishini Kutib, Dohiy Surati Qarshisida, “Chumoli” Turkimidan-Kuz, adlı şiirler 8+5=13'lü hece vezni ile yazılmıştır.

Xotira¹

Yig'layapman, yuragimda beadoq dardim,
Do'stim, bugun ko'chalardan seni axtardim.

Yomg'ir tinib, quyosh yonar edi beshafqat
Va osmonni o'z bag'riga sig'dirmoqchiday,
Yo shu osmon parchasiga siginmoqchiday,
Yaltirardi yo'lka uzra ko'lmaklar faqat.

Sirg'alarin ko'z – ko'z etib horg'in quyoshga
Titrar edi sen chizmagan daraxt shoxlari.
Quyosh nuri bosh qo'ygandi asfal'tga, toshga,
Qushdek notinch shovillarda shahar bog'lari.

Seni bugun yuragimday ko'tarib yurdim,
Qarib qolgan suflyor kabi qo'rqib, qaltirab,
Ko'zlaringni, so'zlaringni takrorladi lab,
Yashil rangdan ko'zlarimni men chetga burdim.

Tor xonamga qaytib keldim. Qara men tirik.
Mana boqqa ochib qo'ydim men darichani,
Qara, axir shamol kezgan ayvonda turib,
Kuzatyapman yulduzlarga to'la, kechani.

Ko'zlarim ham erkalaydi gullarni bog'da,
Yashayapman... Yashayapman nurga ko'milib,
Biroq, bari tuyuladi og'ir gunohday
Uyg'onganda yarim kecha hasratga to'lib.

Eng og'iri – seni o'ylab kechayu kunduz,
Tushlarimda tuproq tashlab sening qabringga.
Ko'zlarimga sig'magan keng osmondek hanuz
Sig'mas sira ko'z yumgani tasavvurimga.

Go'yo-ki sen... Notinch yurak goh sergak tortar,
Qadamlaring tovushlarin tunlar eshitib.
Balki umr so'ngigacha yangraydi ular,
Faqat kelib ocholmaysan endi eshikni.
1980

¹Devran, Uchib Boraman, s.20.

“Chumoli” Turkimidan

8. Kuz¹

Qora yomg'ir va yolg'izlik, qorong'i chorbog'
G'amgin qushlar karvon bo'lib ko'chib ketadi.
Yomg'ir yuvgan daraxtlardan eng so'nggi yaproq
Uzilaru yurak kabi uchib ketadi.

14'lü vezin: Hurşid Devran bu vezin türüyle 3 tane şiir yazmıştır. [Men-tirik xotiraman...], [Albatta uyg'onamiz...], adlı şiirler 7+7=14'lü hece vezni ile yazılan şiirlerdir. [Oqshom payti...] adlı şiirde ise sadece birinci ve üçüncü dizelerde 8+7=15'li hece vezni kullanılırken diğer dizelerde 7+7=14'lü hece vezni kullanılmıştır.

[Men-tirik xotiraman...]²

...Men – tirik xotiraman, qishlog'imga qaytganda,
Men yo'g'imda o'lganlar tiriladi qaytadan.

-Uzoq bobo omonmi? – Boshlar egilar g'amgin.
-Qumri Kampir? – Sukunat menga javobdir tag'in.

...Men – tirik xotiraman. Sharif aka, kechiring,
Bilmasdan o'g'lingizni so'rab qoldim... Kech edi,

So'zni qaytarib bo'lmas, axir, ukam edi-ku,
Sizga o'xshab men shoir bo'laman, deb edi – ku...

Yiroqlarda yurdim xo'b, sog'inchimni yutdi xat,
Yillar o'tgani sari, men tobora beshafqat.

Men hatto o'z otamni ko'ma olmadim, do'stlar,
Kechikib bordim, do'stlar, yig'lay olmadim, do'stlar.

Ba'zan bilmay xatimda “otam sog'mi?” deb bitdim,
Bilmadimki, qanchalar onamni ezdi xatim.

Men – tirik xotiraman! Biz – tirik xotiramiz!
Sen – tirik xotirasan. Bitmas aslo yaramiz.

Shu xotira bor ekan, ezgu bo'lar bu dunyo,
O'tmish kelajak uchun ko'zgu bo'lar doimo.

¹Devran, Qaqnus, s.15.

²Devran, Shahardagi, s.28.

Biz – tirik xotiramiz! Men – tirik xotiraman,
Sog'inch bilan qishloqqa tongda kirib boraman.
1978

16'lı vezin: Bu vezinle yazılan tek şiir Oyar Vatsiyetis Xotirasi 2, adlı şiirdir.
Durakları 8+8=16 shaklindedir.

Oyar Vatsiyetis Xotirasi

II¹

Oyar, ko'zlaringga hordiq ber endi, yuraging tindi.
Oyar, sen ham to'yib uxlagin bir bor, uxla baxtiyor.
Do'stlaringning kuchi yetmas, dushmanlaring o'chi yetmas,
Kuchi yetmas xudoning ham, kuchi yetmas dunyoning ham,
Muhabbatning kuchi yetmas – seni u ham uyg'otolmas.
Bo'g'zingdagi eng so'nggi so'z – qorong'ida. Yumilgan ko'z.
Odamlarning ishongani – bayroqlari, nishonlari,
To'ldirolmas sendan qolgan, har dam seni esga solgan,
Bo'm – bo'sh joyni... Bo'm bo'sh joyni va sen bilan ketgan oyni.
Hech kim qaytib ko'rmas endi. Uxla, shoir, qalbing tindi.
-Oyar, -deya chorlar ayol, chorlaydi uy, chorlar shamol.
-Hozir! – javob berar dala. Dala bo'ylab chopar bola.
Oq ko'ylagi hilpiraydi, oq tilagi hilpiraydi,
Ortida shom, yo'l qorayar. Ona chorlar: -Oyar! Oyar!
Samo yorug', bulut parqut, yulduzlar zich, tun behudud.
"Tushlarimda minorlaring, moviyrangli devorlaring...
Ular o'chib ketmas aslo, ko'ngilga ham tegmas ammo,
Senda yo'lim intihosi, senda yo'lim ibtidosi.
Olatviya, ko'p qayg'urma, meni o'ylab hayol surma,
Qara, samo yorug', parqut... Olatviya, meni unut"
Ammo ona bo'zlar hamon, dalalardan izlar hamon,
Uni quchib tun qorayar..."Bu tun- menman!"-deydi Oyar
1983

3.3.2.Aruz Vezni ile Yazılanlar

Hurşid Devran, Aruz vezni ile sadece "Baxtiyor Vahobzoda G'azaliga Muxammas" adlı şiiri yazmıştır. Bu şiirde kullanılan aruz kalıbı "mefâîlün – mefâîlün - mefâîlün – mefâîlün" shaklindedir.

¹Devran, To'marisning, ss.85-86.

Baxtiyor Vahobzoda G'azaliga Muxammas¹

Tag'in sensiz bahor keldi
Va lekin bulbuli yo'qdir,
Ayo, bulbul – tilim derdim,
Netay endi tilim yo'qdir.
Tag'in sensiz bahor keldi,
Hayot keldi, o'lim yo'qdir.
Tag'in bog'lar chechak bo'ldi,
Faqat bog'da gulim yo'qdir,
Gulim yo'qdir, bu dunyoda
Oyim yo'qdir, yilim yo'qdir.

Hushim yo'qdir yurak bilmas
Bahormi yo kuz ayrildik,
Tilim chiqmas, yurak so'zsiz,
Netayki, beso'z ayrildik,
Layli qaysdan judo bo'ldi,
Layli – qaysdek biz ayrildik,
Zamon qaytmadi hukmidan,
Biz ayrildik, tez, do'stlar,
Dilim yo'l bermas, ey, do'stlar,
Demoqqa sevgilim yo'qdir.

Chechak yotdir, bahor yotdir
Tuyib ko'ksim sovuq qorni.
Sovuq qorni teshib chiqdi
Yashil bargi qora xorni,
Shamol, kelgin, olib kelgin
Olislardan gul alyorni,
Chechaklardan, sabolardan
Men olg'um atrini yorni,
Tilak o'lmas, yurak o'lmas,
Oshiqlarga o'lim yo'qdir.

Qafaslarda necha yillar
Sayradik ikki qushdek biz,
Ko'ngil tutqun, faqat hurlik
Tilab osmonga uchdik biz,
Nahot, ishqdir o'sha hurlik,
Nahot hurlikni quchdik biz,
Gulim, ag'yor qilichi-la,
Sevarkan, ayri tushdik biz,
Bu hikmatdan, bu zaxmatdan
Ziyod mudhish zulm yo'qdir.

¹ Devran, Qaqnus, ss. 195-197.

Necha marta vido aytdim,
To'lib baxtga, to'lib ohga,
Quvonchimni alam yutdi
-Do'nib ilonli zaxxokka,
Necha marta ruhim uchdi,
Tanim qorishdi bu xokka,
Sevib yondim, kuyib yondim,
Kulim sovrildi aflokka,
Topolmassan bu dunyodan,
O'tim so'ngan, kulim yo'qdir.

Hayot qaytar, bayot qaytar,
To'solmas yo'lini hech dor,
Yurak tinsa, tilak tinmas,
Hayot baytini kuylar tor,
Dilim dardin yonib aytdim,
Qonimni ayladim ash'or,
Yog'och yonsa, fig'on aylar
Qilib o'z dardini oshkor,
Demoqchun yorga dardimni
Zabon yo'qdir, tilim yo'qdir.

Sening – la beqarorman,
Qarorim sen, dilim sensan,
Kirib kelgin, bahorimsan,
Bahorimga yo'lim sensan,
Xurshid keldi, bahor keldi,
Ko'klab chiqqan gulim sensan,
Sening – la baxtiyorman,
Oyim sensan, yilim sensan,
Bu dunyoda manim sendek
Oyim yo'qdir, yilim yo'qdir.
1986

3.3.3.Serbest Vezin ile Yazılanlar

Çoğunlukla klasik nazım biçimlerini ve hece ölçüsünü tercih eden Hurşid Devran serbest nazımla 63 tane şiir yazmıştır. Bu şiirler şunlardır:

[Okean yoqasida...], [Biz shunday yashaymiz...], [Hamqishlog'im qo'shoq akaning...], Yo'qotgan Do'stim Haqida Hikoya, [So'g'diyona...], Tungi Tayyara, Poezddagi Voqea Yaki Bolalikning Ovozi, [Bolalikda...], Bolalik Haqida She'r,

Yakshanba, Umrzoq Kunbo'yi, Otlar Yig'laganda, Ba'zan kochadagi, Daraxt, En Kuchli Baqiriq, Osmonda Bulut Yoq, Chumoli Turkimidan Muhabbat, [Bir chambarak...], Qaytish, [Savr tuni...], [Yuki og'ir to'rva...], Oybek 3, Oila 1-Ota, 2-Ona, 3-Shardagi Og'il, 4-Qorasoch, 5-Qishloqdagi Og'il, 6-Nurjon., Qush o'g'risi, [Mezon kechdi...], Kuzni O'yla, "[Uyg'on qishning...], Qamal, Non va Aka Ukalar Haqida Ballada 1-2, Qaydasan, Vido, [Yuragimni yashiraman...], [Terimchi qizlar...], [Imkon bering...], Tun, Beva Ayol Va Derazadagi Soyalar Haqida Doston, [Barchin momo tergasida...], [Qirlarni kezaman...], Yo'lovchi va Qush, [Osmon men...], Chililik Do'stlarga, O'g'lim Temurga, [Uni tashlab ketdi xotini...], [Iya-iyaa...], Qo'zgo'lon 2-Isyon Maydonida, [Bitta ko'z bor...], [Bu, jujuq qizaloq...], [Bolalar kapalakmas...], [Sen kelgan kun...], Kapalak, Estoniya, "Boburnoma"Ga Bir Nigoh, Derazam O'ldida, Holbuki, She'r.

[Okean yoqasida...]¹

Okean yoqasida o'tlarga ko'milib,
Cho'zilib yotgan o'lka – Pablo Neruda.
U go'yo hozirgina ummondan chiqib
Quyoshda toblangan buyuj Esteban.
To'lqinlar urilar oyoqlariga,
Sochlarida uxlar chag'alay.
Qo'llarining qadoqlarida
Quyosh nuri qush kabi o'ynar...
Men Chili haqida o'ylaganimda
Shu manzara ko'zni yirtadi
Va ko'zimga sig'magan qismi
Singib ketadi yuragimga.

Uzoq –uzoqlarda suv yoqasida
Cho'zilib yotar Pablo Neruda-
Zindonlarga sig'magan orzu-
Armonlarni jamlagan Vatan...
1978

[Bolalikda...]²

Bolalikda aytar edim onamga doim:
"Ulg'aysam, men tashlab ketmayman sizni,
Qo'riqlayman oromingizni."

¹ Devran, Shahardagi, s. 4.

² Devran, Uchib Boraman, s. 16.

Kun keldi, ulg'aydim –sochlari oqargan onam
Ko'zlari qorayib kutadi meni-
Oromin o'g'irlab ketgan o'g'lini.
1978

Yaqshanba¹

Yaqshanbada odamlar
Quyoshda toblanib gazeta o'qishar,
Tomosha qilishar televizorni
Yoki xotin bilan janjal qilishar.
Yaqshanba tushadi, uchar arg'imchoq.
Qishloq bog'larida g'amgin sukunat-
Shahar shovqinlari yetib kelmaydi.

Uzoq amaki dalada ishlayapti,
Yaqshanba borligin bilmas dunyoda,
Shoshilar, hosilni to'plamoq payti,
Kuz –ko'zning horigan fasli.

Qo'llari shiddatdan tolgay, oxiri
Yashil ajriqzorga sekin cho'kkalar.
So'qmoqqa qaraydi... Uzoq qaraydi,
Nursiz ko'zlarida mudraydi charchoq.

Nihoyat so'qmoqda tugun ko'tarib
Paydo bo'lar xotini va uning
Oltmish yillik umrida yondirgan
Yolg'izgina chirog'i – qizi...
Uzoq amaki tugunni shoshmasdan yechar,
Bo'rsildoq nonlarni sindirib
Sekin egilar...

Mana shu Uzoq amakining yaqshanbasi.
1974

Oybek III²

G'afur G'ulom ketdi,
Shayxzoda ketdi,
Ketdi Abdulla Qahhor ham.

Daraxtlarni olib ketar chaqmoqlar,

¹Devran, Tungi, s.10.

²Devran, To'marisning, s.40.

Dovullar olib ketar kemalarni...

Oybekni obketdi do'stlari...

Vido¹

Men sendan ketmoq istayman,
Yomg'irdek emas-
Yomg'ir yana qaytib keladi.
Shamoldek emas,-
Shamol yana qaytib yeladi.
Men sendan ketmoq istayman
Muhabbat kabi...
1975

[Qirlarni kezaman...]²

Qirlarni kezaman...
Daraga tushib
O'tloqda yastanib o'yga tolaman
Va birdan...
Yomg'ir yog'ib o'tgan tuproqli yo'lda
Muqanna izini ko'rib qolaman.
1974

[Bitta ko'z bor...]³

Bitta ko'z bor bu dunyoda-
Seherli, oddiy.
Bitta so'z bor bu dunyoda-
Nurli, abadiy...
Men u ko'zga yetaman ammo,
Men u so'zni aytaman ammo
Bu dunyoda bitta qabr bor,
U meni kutadi umidvor.
So'roqlaydi meni yellardan,
So'roqlaydi meni yo'llardan...
Bu dunyoda bitta qabr bor,
U meni kutadi umidvor.
Poyida jim cho'kkalab olib,
Ko'zlarimga yig'ilgan dardni
Uning za'far maysalariga

¹Devran, Bolalikning, s.10.

²Devran, Qaqnus, s.13.

³Devran, Qadrdon, s.7.

Sochib, sochib, sochib yig'lasam...

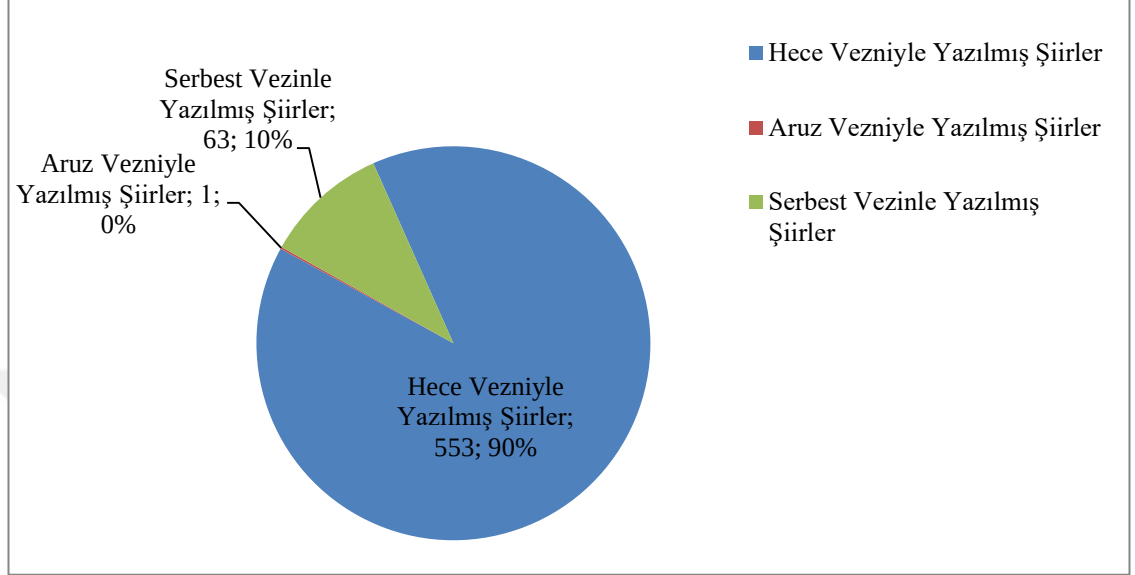
[Bu, jujuq qizaloq...]¹

Bu, jujuk qizaloq
Ko'ylagi emas,
Hilpiragan
Yam-yashil bayroq.
Ammo bayroq ostida
Hech kim yo'q edi-
Qizaloq ko'ylagi
Hilpirar edi.
1987

¹Devran, Bahordan, s.76.

Grafik:3 Şiirlerin Vezinlerine Göre Dağılımı

III. BÖLÜM

1.Hurşid Devran Bibliyografyası

1.1.Hurşid Devran'ın Makale ve Denemeleri

Ajdodlar Yodi, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991, ss.4-8.

Vatan Chegarasi, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991, ss. 8-12.

Tarix-Bobolar Bog'i, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991, ss. 12-20.

Muqaddas Kitobni Varaqla, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991, ss.20-24.

Olis Yulduz Nuri, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991, ss.24-27.

Qog'ozga Yozg'ulik Qolg'ay, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991, ss. 27-29.

Yelkalarni Tuting, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991, ss. 29-32.

Mustaqillik Nima?, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991, ss. 32-34.

Yodimiz-Hayotimiz, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991, ss.34-39.

Vatanni Sev, Tuprog'ini O'p, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991, ss. 39-41.

Ma'rifat Shijoatdir, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991, ss. 41-51.

Yana Ma'rifat Haqida, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991, ss. 51-55.

Ko'nglimizda Yulduzlar Chaqnasin, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991, ss.55-62.

Haqiqat Chirog'ini Yoqaylik, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991, ss. 62-71.

Menkim, Tangrining Quli Temur..., **“Ma’rifat” Gazetasi**, Nisan 2011.

Adabiyot Oinayi- Millatdur. **“Tafakkur” Jurnali**, 2012, No: 4

Har Bir Kitobda Tiriklikning Nafasi Bor, **“Ma’rifat” Gazetasi**, Ocak 2017.

Sohibqiron Merosi, **“Ma’rifat” Gazetasi**, 8 Nisan 2015.

To’maris. **“Ma’rifat” Gazetasi**, Nisan 1993, Sayı.23.

Tarix mezoni haqiqatdir. **“Sharq Yulduzi” Jurnali**, 1994, No:11

Tarixdan saboqlar. **“Vatan” Gazetasi**, 1996, No:10.

Buxoroning tabarruk zotlari (Amir Temur e’tiqod qo’ygan pirlar). **“O’zbekiston Adabiyoti va San’ati” Gazetasi**, 1994, No: 12.

Bosqinchilik qahramonlik bo’ladimi? **“O’zbekiston Adabiyoti va San’ati” Gazetasi**, 1990, No:15.

“Menkim, Bobur...” **“O’zbekiston Ovozi” Gazetasi**, 16 Aralık 1993.

Bobur Mirzo Pirlari Ikkinchi Maqola. Mavlono Abdulloh Qozi & Maxdumi A’zam. **“Vatan” Gazetasi**, Nisan 1996.

Bu shoirni bilaman ko’pdan...Kitobga so’zboshi. Nurulloh Ostons, **“Hurvatan”**, Toshkent, 2016.

Uning Cholg’usi Yuragi Edi... **“Tafakkur” Jurnali**, 2012, No: 4

Tabiatga oshifta ko’ngil. Bobomurod Erali, **“Tungi Sayr”** kitobiga so’zboshi.

Uygo’nmoq Dunyo Bilan Barobar Yashamoqdir Yoxud Jahon Adabiyotini “O’zbekcha” Bilish Xususida **“Kitob Dunyosi” Gazetasi**. 6 Mayıs 2012.

Ishq Yog’dusi Yoritgan Satrlar Zebo Mirzoning “Ishq” Kitobiga Yozilgan So’zboshi. Zebo Mirzo, **Ishq**, Toshkent, 2011

Avliyolar Yaratuvchi Shayx. **“Tafakkur” Jurnali**, 1995/3-4

Toki she'r tirik ekan (Eshqobil Shukur she'rlariga so'zboshi). **“Kitob dunyosi” Gazetasi**, Mayis 2013.

O'zimdan Yomonini Ko'rmadim, **Shahidlar Shohi**, “Fan” Nashriyot, Toshkent, 2008, ss. 191-198.

Xalq ichra bo'lgini Haq birla bo'lgil. **Bibixonim Qissasi**, Toshkent, 2006, ss. 83-96.

“Oy menga hamqadam...” (Oybek she'riyati haqida). **“Tafakkur” Jurnal** 2012. No: 4

Sezgi Ila Anglangan Falsafa (Yasunari Kavabata haqida). **“Tafakkur” Jurnal**, Toshkent, 2012. No: 4

Eng Hayotiy Ertak (Sent-Ekzyuperining “Kichkina shahzoda” qissasi haqida). **“Tafakkur” Jurnal**, Toshkent, 2012, No: 4

Sohibqiron Saboqlari, <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/xurshid-davron-sohibqiron-saboqlari.html> (09.04.2018)

Sohibqiron, Mirzo Ulug'bek Va Muhammad Alining “Altoyir Yulduzi” Hikoyasi Haqida. “Xurshid Davron kutubxonasi” web-sayti <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/xurshid-davron-sohibqiron-mirzo-ulugbek-va-altoyir-yulduzi-hikoyasi-haqida.html> (09.04.2018)

Jyul Vern O'zbekistonda Bo'lganmi? “Xurshid Davron kutubxonasi” web-sayti. <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/jyul-vern-ozbekistonda-bolganmi.html> (09.04.2018)

Adabiyot Oinayi Millatdur, <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/xurshid-davron-adabiyot-oinayi-millatdur.html> (09.04.2018)

Bu Voqea Olis 1956 Yilda Bo'lib O'tgan Edi. “Xurshid Davron kutubxonasi” web-sayti. <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/xurshid-davron-bu-voqea-olis-1956-yilda-bolib-otgan-edi.html> (09.04.2018)

Masaoka Shiki Haqida. “Xurshid Davron kutubxonasi” web-sayti. <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/masaoka-siki-xaykular.html> (09.04.2018)

O'zbek Atamasining Kelib Chiqishi Bilan Boq'liq Bir Faraz Haqida, 23 Mart 2012. “Xurshid Davron kutubxonasi” web-sayti <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/ozbek-atamasi-haqida.html> (09.04.2018)& Samarqand Xayoli, Toshkent “Kamalak” 1991, ss. 232-236.

Otaturk Bilan Chol Qissasi Va Qissadan Hissa. “Xurshid Davron kutubxonasi” web-sayti. <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/otaturk-va-moysafid-chol.html> (09.04.2018)

Bobolarim, Bolalik, Samarqand Va Boshqa Xotiralar. “Xurshid Davron kutubxonasi” web-sayti. <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/xurshid-davron-xotira-parchalari.html> (09.04.2018)

1986 Yil Dekabrida Olmaotada Ro'y Bergan Voqealarni Eslab. “Xurshid Davron kutubxonasi” web-sayti. <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/1986-yil-dekabrida-olmaotada-roy-bergan-voqealarni-eslab.html> (09.04.2018)

Bir Parcha Xotira. Abdulla Oripov haqida. “Xurshid Davron kutubxonasi” web-sayti. <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/abdulla-akaning-tarjimai-holi.html> (09.04.2018)

Takuboku Va Tanka Haqida. “Xurshid Davron kutubxonasi” web-sayti. <http://kh-davron.uz/ijod/tarjimalar/ishikava-takuboku-poetry.html> (09.04.2018)

Yolg'on Emas, G'araz. “Xurshid Davron kutubxonasi” web-sayti. (www.kh-davron.uz)

Bu Qanday Gap? Maqolasiga Birinchi Javob. “Xurshid Davron kutubxonasi” web-sayti. <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/bu-qanday-gap-maqolasiga-birinchi-javob.html> (09.04.2018)

Amir Temur Folchi Bo'lganmi? “Xurshid Davron kutubxonasi” web-sayti. <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/jovli-xushboq-amir-temur-folchi-bolganmi.html> (09.04.2018)

Osmonga Talpingan Shoir. “Xurshid Davron kutubxonasi” web-sayti <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/xurshid-davron-osmonga-talpingan-shoir.html> (09.04.2018)

Feruza Osmonlik Shoir. “Xurshid Davron kutubxonasi” web-sayti. <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/talant-bek-sherlar-xurshid-davron.html> (09.04.2018)

Navoiy Kimdir? Turkmi? Chig’atoyi? O’zbekmi? “Xurshid Davron kutubxonasi” web-sayti <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/xurshid-davron-navoiy-kimdir.html> (09.04.2018)

Mansura Haqida & O’zbek Mansuralaridan Namunalar. “Xurshid Davron kutubxonasi” web-sayti. <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/xurshid-davron-mansura-haqida-ozbek-mansuralaridan-namunalar.html> (09.04.2018)

Kibriyo Opani Eslab (Kibriyo Qahhorova haqida). “Xurshid Davron kutubxonasi” web-sayti. <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/xurshid-davron-muhammad-ochil-yodnoma.html> (09.04.2018)

Shavkat Rahmonga Maktub, 2012, Ekim-Kasim. “Xurshid Davron kutubxonasi” web-sayti. <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/xurshid-davron-shavkat-rahmonga-maktub.html> (09.04.2018)

Bahrom Ro’zimuhammadga Savol Bergan Edim. “Xurshid Davron kutubxonasi” web-sayti. (www.kh-davron.uz)

Bahrom Ro’zimuhammadning Javobidan Keyin Tug’ilgan Savollar. “Xurshid Davron kutubxonasi” web-sayti. <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/bahrom-rozimuhammadga.html> (09.04.2018)

Yana Marisa Bodrojich va Nobel Mukofoti Haqida. “Xurshid Davron kutubxonasi” web-sayti. <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/yana-marisa-bodrojich-va-nobel-mukofoti-haqida.html> (09.04.2018)

Avval O’yla Keyin So’yla. “Xurshid Davron kutubxonasi” web-sayti. <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/avval-oyla-keyin-soyla.html> (09.04.2018)

Bir Yomon Odatim Haqida. “Xurshid Davron kutubxonasi” web-sayti. <http://kh-davron.uz/yangiliklar/yolgon-emas-garaz.html> (09.04.2018)

Ustoz Ibrati. To quyosh sochgayki nur. Erkin Vohidov hayoti va ijodi zamondoshlari nigohida. Toshkent, “O’zbekiston”, <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/xurshid-davron-ustoz-ibrati.html> (09.04.2018)

1.2.Hurşid Devran Hakkında Yazılmış Makaleler

Abdug’afur Rasulov, Alg’ul Yulduzi, İztirob Ramzi, “Yoshlik” **Jurnali**, Toshkent, 2014, no:8, ss.30-32.

Abdulla Ulug’ov, Vatanga Muhabbattan Paydo..., Qalb qandili: adabiy-tanqidiy maqolalar. Adabiy portret. Adabiy-tanqidiy ocherk. Toshkent.,Akademnashr. 2013.

Ahmad A’zam, Navqiron Yomg’ir, Badiiy so’z shukuhi. T.,1987 <http://kh-davron.uz/ijod/adib/ahmad-azam-navqiron-yomgir-xurshid-davron-poetry.html> (09.04.2018)

Asqarali Sharopov, Ruhiy Ehtiyoj va Mas’uliyat Hissi, Yulduzli Osmon Sehri. **Adabiy-tanqidiy Maqolalar**. Toshkent., 1983, ss.34-102.

Bahodir Sodiqov, **Tushlarga Sig’magan Vatan**, Kamalak, Toshkent, Adabiy-tanqidiy yillik to’plam. 1988.

Baxtiyor Nazarov, **Yuragimning Derazalari, Hayotiylik — bezavol mezon**, Toshkent, 1985

Hazrat Ali, She’riyat O’lkasidagi Sayyoh, “**Aqsu Adabiyati**” **Jurnali**, Toshkent, 2013, S.4.

Husan Maqsud, Behbudiyning Nabirasi Yoxud Akademik Shoir, <http://kh-davron.uz/ijod/adib/husan-maqsud-behbudiyning-nabirasi-yoxud-akademik-va-shoir-esse.html> (09.04.2018)

Juliboy Eltazarov, Çağdaş Özbek Edebiyatında Emir Timur Hakkında Yazılmış Eserlere Toplu Bir Bakış, **1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi (Yıldırım-Timur) Bildiri Kitabı**, Ankara, 9-12 Ekim, 2012. s.83.

Jumagul Jumaboeva, Xursid Davron She’riyati Haqida, **20. Asr O’zbek She’riyatida Psixologik Tasvir Mahorati. Monografia**, Toshkent “Fan” Nashriyoti, 2004.

Kamola Botirova, Poetik Obrazlar Jilosi, **“Yoshlik” Jurnal**i, 2014 No:11, ss.38-39.

Nilufar Mirzayeva, She’riyatda Tarixning Badiiy Talqini, **“Sharq yulduzi” Jurnal**i, Toshkent, 2005. No:1, ss.154-155.

Nodir Jonuzoq, Mitti Giyoh Mo’jizasi, **“Hurriyat” Gazetasi**, Toshkent, 2012, No: 3.

Nodira Afoqova, Xurshid Davron She’riyatida Ijodkar Shaxsning Ijtimoiy Pozitsiyasi Muammasi, 20 Yanvar, 2015. <http://kh-davron.uz/ijod/adib/nodira-afogova-xurshid-davron-sheriyatida-ijodkor-shaxsning-ijtimoiy-pozitsiyasi-muammosi.html> (09.04.2018)

Qozoqboy Yo’ldosh, Muhayyo Ismoilova, Erk va G’urur Kuychisi, **“Til va Adabiyot Talimi” Jurnal**i, Toshkent, 2012, S.1.

Xurshid Do’stmuhammad, **To’g’rilik To’nini Kiygil**, Ijod – ko’ngil munavvarligi, 2011, ss. 102-107

Qayum Turg’unov. Xayolimizni tark etmas sira. (Xurshid Davronning “Samarqand xayoli” kitobi haqida). **“Zarafshon” Gazetasi**, 11 Ocak 1992, No:7.

1.3.Hurşid Devran İle Yapılmış Röportajlar

Behzod Qobulov, Ma’naviyatni Asraguvchi Qatlam. O’zbekiston Xalq Shoiri Xurshid Davron Bilan Suhbat, **“Hurriyat” Gazetasi**, Toshkent, 18 Haziran 2014.

Behzod Fazliddin, “Uygo’nmoq Dunyo Bilan Yashamoqdir” O’zbekiston Xalq Shoiri Xurshid Davron Bilan Suhbat, **“Kitob Dunyosi” Gazetasi**, Toshkent, 14 Avgust 2013, No: 18

Behzod, Haqiqat Chirog’ini Yoqaylik, **Samarqand Xayoli**, “Kamalak”, Toshkent, 1991, ss. 62-71.

Vatan ozod insonlar uyidir (Xurshid Davron bilan suhbat). **“Vatanparvar” Gazetasi**, Toshkent, 1995, No: 55.

Ilyas Safarov, Xurshid Davron Bilan Suhbat: Tvdaqi Taqiq, Rauf Parfi va She'riyatdagi Sekinlashuv, <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/xurshid-davron-bilan-suhbat-tvdagi-taqq-rauf-parfi-va-she'riyatdagi-sekinlashuv.html> (09.04.2018)

Javlon Jovliev, Ibratga Aylangan Maskan, Shoir Xurshid Davron Bilan Suhbat, **“Infolib” Jurnal**, Toshkent, No: 4 ss. 8-10.

Jovli Xushboq, Yazish Mashaqqati, O'zbekiston Xalq Shoiri Xurshid Davron Bilan Gurung, <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/yo'zish-mashaqqati-xurshid-davron-bilan-gurung.html> (09.04.2018)

Mushfiq, “Qadrini Tiklagan Xalq Doim Marddir”, Shoir Xurshid Davron Bilan Suhbat, **“Mushtum” Jurnal**, Toshkent, 1989, No: 23.

Nigora Rahmonova, Xurshid Davronning Hayotiy Haqiqatlari, **“Oila va Jamiyat” Gazetesi**, Toshkent, Ocak 2017.

Nurboy Abdulhakim, Vijdon Haqiqatdan Chekinmaslikdir, O'zbekiston Xalq Shoiri Xurshid Davron Bilan Suhbat,

Umid Ali, Mehr va She'r Haqida Xurshid Davron Bilan Ikki Suhbat, **“Bekajon” Jurnal**, 2007, No: 89.

Xurshid Qodirov, Umringizning Har Daqiqasini Qadrlang, O'zbekiston Xalq Shoiri Xurshid Davron Bilan Suhbat, **“Ohangrabo” Gazetesi**, Ocak 2014.

Umid Yoqubov, O'zbek Xalq Shoiri Xurshid Davron bilan Fikrbazm, **“Oila Davrasida” Gazetesi**, Ocak 2014.

Ummid Ali, Mehr va She'r Haqida, Xurshid Davron Bilan Ikki Suhbat: Mehrning Ham Chegarasi Bor, **“Mehr” Ko'zda**, Ekim 2005.

She'r-Yurak Tarbiyasi, **“Bekajon” Dergisi**, 2007, S.89.

Sirojiddin Ibrohim, “Millat Ruhiga E'tiqod”, O'zbekiston Xalq Shoiri Xurshid Davron Bilan Suhbat, **“Surxon Yoshlari” Gazetesi**, No: 22-23.

Xurshid Davron Bilan Suhbat, **“Tafakkur” Jurnal**, No:1, 2016, ss.4-11.

Anket, Dildagi Gaplar, Xurshid Davron, “**Sharq Yulduzi**” Jurnal, G’afur G’ulom Nomidagi Adabiyot va San’at Nashriyoti, N:12, 1986 ss.179-180.

Ulug’bek Sulton, Xurshid Davron: Quloq Anglag’oni Ilm, Fahm Anglag’oni Hikmatdur <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/xurshid-davron-quloq-anglagoni-ilm-fahm-anglagoni-hikmatdur-1995.html> (09.04.2018)

Zebo Mirzo, “Ko’nglimizda Yulduzlar Chaqnasin”, **Samarqand Xayoli**, Toshkent “Kamalak” Neşriyat, 1991, ss.55-62.

SONUÇ

20 Ocak 1952’de Semerkant’ın Çordara köyünde dünyaya gelen Hurşid Devran, bağımsızlık dönemi Özbek edebiyatının önemli isimlerindendir. Özellikle şiir, hikâye ve kıssa türlerinde ortaya koyduğu eserleri ile modern Özbek edebiyatının gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur.

Edebiyatı; tarihi anlatmak, gelecek nesillere atalarını tanıtmak ve onlardan ilham almalarını sağlamakta bir araç olarak görmektedir. Hurşid Devran’a göre sanatçının görevi, her şeyden önce toplumun kaderini değiştirmiş tarihî kahramanları ve hükümdarları tanıtmak, bunca yıl bastırılmış olan vatan sevgisi ve millet olma bilincini açığa çıkartmaktır. Hurşid Devran’a göre bağımsızlığın verdiği imkânlar dahilinde yeniden ayağa kalkan Özbeklerin dayanak noktası kendi tarihleri olmalıdır. Tarihi anlatmak ve hatırlatmak sanatçıların kahraman ecdadlarına borcu, yeni kurulan devletlerine karşı sorumluluklarıdır. Bu bağlamda sanatçının “milli romantizm” edebî akımına dahil olduğunu söyleyebiliriz.

Eserlerinde en çok değindiği temaların vatan ve tarih olmasının sebebini çocukluğunun Semerkant’ta geçmesi olarak açıklamaktadır. Çocukluk yıllarında tekrar tekrar okuduğu Mirkerim Asım’ın “O’trar” kıssası, öğretmen olan teyzesinin kütüphanesinden alıp okuduğu kitaplar, Aybek’in şiirleri Hurşid Devran’ın sanatçı kişiliğinin zeminini oluşturmuştur. İlk şiirlerini yedinci sınıftayken yazmaya başlayan sanatçı, aynı yıllarda köyün gazetesinde küçük haberler de yazmaya başlar. Yazı hayatına küçük yaşlarda başlayan Hurşid Devran, gelecekte Özbek edebiyatının en sevilen ve beğenilen eserlerinin sahibi olacaktır.

Bağımsızlık döneminde kaleme aldığı kıssalarının tamamında tarihten ve tarihe yön vermiş şahsiyetlerden söz eder. Timur’un çocuklarının ve torunlarının terbiyesinden sorumlu olan ve Timur’un fikirlerine değer verdiği, zekâsına hayran olduğu eşi Bibi Hanım (Saray Mülk Hanım); Timur’un âlim torunu Uluğbey; Babür’ün hasreti ile öldüğü, tarihin paylaşmadığı şehir Semerkant ve Kübreviye tarikatının kurucusu olan ahlâkı, hikmetleri, vatan sevgisi ve cesareti ile tarihe adını yazdıran Şeyh Necmeddin

Kübra, sanatçının kıssalarının baş kahramanlarıdır. Okuyucu ile karşılıklı konuşuyormuşçasına bir üslupla yazdığı kıssalarında sanatçı sık sık araya girerek bilgiler vermektedir. Bu yönüyle halk hikâyelerini anımsatan kıssalarında folklorik unsurlar da bulunmaktadır. Türküler, koşmalar ve konu ile ilgili çeşitli rivayetleri de ekleyerek kıssalarını içerik bakımından zenginleştirir. Mensur olarak yazdığı kıssalarında zaman zaman olayları manzum parçalar ile özetler. “Kıssalarda Bazı Anlatım Özellikleri” başlığı altında bu konu üzerinde ayrıntıları ile durulmuştur.

Hurşid Devran’ın kıssalarının bir diğer özelliği de konu ile ilgili tarihi kaynaklardan da yararlanması, referans göstermesidir. “Kıssalarda Metinler Arası İlişkiler” başlığı altında kıssaların bu yönüne değinilmiş, atıf yapılan kaynaklar hakkında dipnotta bilgi verilmiş, varsa kaynağın Türkçe çevirisinden de yararlanılmıştır. Özellikle Babür’ün Semerkant’ı alma mücadelelerinin anlatıldığı “Samarqand Xayoli” ve “Soxibqiron Nabirasi yohud Mitti Yulduz Qissasi” adlı kıssalarda bu özellik göze çarpmaktadır.

Aynı tahkiyevî üslupla yazdığı hikâyelerinde de yine tarihi konulardan ve kişilerden söz eder. Emir Timur’un bir savaşta kaybolan oğlu ile ilgili “Amir Temur O’g’lining O’limi Haqida Rivoyat”, Makedonyalı İskender ve cesur Sak Çoban’ı arasındaki hadisenin anlatıldığı “İskandar Maqduniy va Sak Cho’poni”, Ali Şir Nevaî’nin devlet işlerinden bir türlü fırsat bulup gidemediği içinde ukde olarak kalan hacca gitme arzusunun ve milletine duyduğu sevginin anlatıldığı “Navoiy Armoni”, oğlu Abdülatif tarafından öldürülen Uluğbey’in hazin sonunun anlatıldığı “Osmonda Quyosh Yo’q Edi” adlı eserler, Hurşid Devran’ın tarihî konulu hikâyeleridir. Halk hikâyelerinin üslup özelliklerini barındıran, olayın ön plânda tutulduğu bu hikâyelerinde modern hikâyenin de izleri görülmekte, bireyin iç dünyasına yönelme ve psikolojik tahlile rastlanmaktadır. Kahramanların davranışlarının sebepleri, mizaçlarının şekillenmesinde etkili olan çocukluk dönemlerine, yaşadıkları olaylara bağlanmaktadır. Hâkim (İlahî/Tanrısal) bakış açısı ile yazdığı hikâyelerinde yazar anlatıcı araya girerek bilgi vermekte zaman zaman kahramanlara karşı tarafsızlığını koruyamamaktadır. Genellikle kahramanlar hakkında yorum yapmaktan çekinmez. Tarihî konulu hikâyelerini yazarken olayları gerçek çizgilerinden saptırmadan kurgular. Yani olaylar

ve kişiler değişmez, sadece sanatçının yorumu etrafında yeniden şekillenir. Hikâyelerini estetik kaygılarla değil, tarihi anlatmak, mesaj vermek için yazmıştır. Bu bakımdan hikâyelerinin teknik açıdan çok başarılı olduğu söylenemez. Ancak Hurşid Devran bir şekilde okuyucunun heyecanını canlı tutmayı başarmıştır. Bunu gerek sade ve samimi üslubu gerekse aralarda anlattığı rivayetler ile sağlamıştır. Araya girerek bilgi vermesi veya çeşitli rivayetler anlatması okuyucuyu metinden koparmaz aksine daha da meraklandırır. Hikâyelerde kullanılan anlatım teknikleri ise çeşitlilik göstermektedir. “Amir Timur O’g’lining O’limi Haqida Rivoyat” ve “Navoiy Armoni” adlı hikâyelerde “çerçeve hikâye” tekniği kullanılmıştır. “Iskandar Maqduniy va Sak Cho’poni” adlı hikâyenin olay örgüsü birbirinden bağımsız olaylara dayanmaktadır. “Osmonda Quyosh Yo’q Edi” hikâyesi ise tek bir olay örgüsüne bağlıdır. Olaylar sebep sonuç bağlamında aktarılmaktadır.

Hurşid Devran’ın hikâyelerinde genel olarak zaman 14. ve 15. yüzyıldır. Bunun haricinde milattan önceki dönemleri anlatan tek hikâyesi “Iskandar Maqduniy va Sak Cho’poni”dir. Milli ve yerli olana dönüşün başladığı, bağımsızlığın ilk yıllarını kapsayan süreçte kaleme alınan bu hikâyelerde amaç tarih bilinci ve milli şuuru aşlamaktır. Bu anlamda başarılı olduğu söylenebilir. Harekete dayalı bu hikâyelerde mekân olarak açık ve somut mekânlar tercih edilmiştir. Kahramanlar, tarihten seçilmiş ve hikâye boyunca pek fazla değişime uğramayan düz/yalınkat kahramanlardır. Hikâyelerdeki çatışma zayıf ve güçlü tipin karşı karşıya getirilmesi ile sağlanmıştır. Hikâyelerinde anlatma gösterme, geriye dönüş, diyalog, monolog, iç çözümleme, monolog, tasvir tekniği gibi farklı anlatım tekniklerini kullanmıştır. Ağırlıklı olarak vatan sevgisi, devlet yönetimi, adalet, manevî değerler gibi temaları işlemiştir.

Şiirlerinin birçoğunu bağımsızlık öncesi dönemde, Sovyetlerin itibarını ve gücünü hızla kaybettiği yıllarda yazmıştır. Bu dönem, Özbek sanatçılarının artık Sovyet baskısını çok fazla hissetmedikleri, milli uyanışlarını dizginlemedikleri bir dönemdir. Metaforik ifadelerle de olsa bir şekilde fikirlerini dile getirebilmişlerdir. Bu yeni akımın önemli temsilcilerinden olan Hurşid Devran, ilk şiir kitabı “Shahardagi Olma Daraxti”ni 1979 yılında yayımlar. Bu kitabında daha çok bireysel duygular, tabiat ve sanat temalı şiirlere yer vermektedir. İncelediğimiz “Uchib Boraman Qushlar Bilan”, “Tungi

Bog'lar", "Qadrdon Quyosh", "To'marisning Ko'zlari", "Bolalikning Ovozi", "Qaqnus", "Bahordan Bir Kun Oldin" adlı şiir kitaplarında şu sonuçlara vardık:

Hurşid Devran, şiirlerinin büyük bir çoğunluğunda hece ölçüsünü kullanmıştır. Hecenin en çok 9'lu ve 11'li kalıplarını kullanan sanatçı, bazı şiirlerinde 4'lü ve 5'li, 6'lı ve 5'li olmak üzere ikili kalıplar kullanmıştır. Kısa ve uzun dizelerinde farklı hece kalıplarını kullanarak ritmik bir ahenk sağlamıştır. Sanatçı sadece "Baxtiyor Vahobzoda G'azaliga Muxammas" adlı şiirinde aruz ölçüsünü kullanmıştır. Bunların dışında serbest vezinle yazdığı şiirleri de mevcuttur.

Şekil ve üslup bakımından halk şiirini anımsatan şiirlerinde en çok dörtlük nazım birimini kullanmıştır. Bunların bazıları doğrudan dörtlük nazım birimi şeklinde olup bir kısmı ise mısraların durak yerlerinden kırılması suretiyle oluşturulmuş yeni şekillerdir. Dörtlük nazım birimi dışında beyit, üçlü, beşli, altılı, nazım birimlerini de kullanmıştır. Özbek edebiyatının Batı'dan aldığı sayılı nazım türlerinden biri sone nazım biçimidir. Hurşid Devran, sone nazım biçimi ile 15 adet şiir yazmıştır. Şiirlerinde hikâyelerine göre değindiği temalar çok çeşitlidir. Bununla birlikte vatan sevgisi, tarihi kahramanlar yine üzerinde en çok durduklarıdır. Tomaris, Namaz Batır, Efrasiyap ve Babür şiirlerinde değindiği tarihi kahramanlardır. Milletinin bağımsızlığı için savaşını kalemi ile verenler olarak gördüğü Türk edebiyatının önemli isimleri için de şiirler yazmıştır. Bunların başında Kaşgarlı Mahmut ve Divanü Lügati't Türk adlı eseri, Ali Şir Nevaî, Aybek, Osman Nasir, Babür, Mirtemir gibi isimler gelmektedir.

Babasının bağcılıkla uğraşması nedeniyle çocukluğundan beri toprakla, bahçeyle ilgilenmeyi seven sanatçı en çok tabiat ve tarım ile ilgili şiirler yazmıştır. Özbekistan'ın tarlalarını, geçimini toprakla sağlayan çiftçilerin yaşamlarını, toprağa tohum eker gibi umutlarını eken gençleri, doğanın tıpkı insan gibi değişken hallerini ve mevsimleri anlatır.

Çocukluk anıları ve geçmişe duyulan özlem, şiirlerinin bir diğer temasıdır. Şairin çocukluğu Semerkant'ın tarlalarında, bahçelerinde, patiklerinde geçmiştir. Çocukluk yılları tarihe ve millete duyarlılığının filizlendiği yıllardır. Hurşid Devran şiirlerinde aşk ve kadın temalarını da ele almış fakat aşkı çok fazla bireyselleştirmemiş,

evrensel düzeyde tutmuştur. Kadın, onun gözünde fedakâr, vatani ve ailesi için üreten, çalışan emektar kadındır. Bu kadınlar, ya oğullarının yolunu bekleyen analar ya da eşini savaşta kaybeden dul kalmış kadınlardır.

Hurşid Devran, vatan konulu şiirlerini genelde manzum hikâye veya destan biçiminde yazmıştır. Tarihi olaylara ve rivayetlere dayanan bu tarz şiirlerinde bağımsızlığa, vatan sevgisinin her şeyden üstün olduğuna, dürüstlük gibi konulara değinmiştir.

Sanatçı, Doğu ve Batı edebiyatlarından yaptığı tercümeler ile de Özbek edebiyatına katkıda bulunmuş, Özbek halkının dünyaya açılan penceresi olmuştur. Özellikle yeniden doğuşları bakımından kendi milletine yakın bulduğu Japon edebiyatından çeviriler yapmıştır. Bu şiirlerini “Dengiz Yaproqlari” adlı kitapta yayımlamıştır. Bunun dışında Rus, Alman, İtalyan ve Yunan edebiyatından da tercüme ettiği şiirler çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. Türk edebiyatından Karacaoğlu, Yunus Emre, Âşık Veysel gibi sanatçıların şiirlerini tercüme etmiş ve “Qirq Oshiq Daftari” adlı kitabında yayımlamıştır. Hurşid Devran’a göre tercüme yapmak sanatçının yatarıcılığını artırır, dünya edebiyatını tanımak milli edebiyatı güçlendirir.

Asıl mesleği gazetecilik olan Hurşid Devran’ın Özbekistan’ın çeşitli gazete ve dergilerinde yayımlanmış makale ve deneme yazıları da bulunmaktadır. Bunlarda en çok tarih, vatan ve millet hakkındaki fikirlerini dile getirmiş, bağımsızlığın Özbek halkına yüklediği sorumluluklardan bahsetmiştir. Ayrıca eğitim, dil, kültür ve sanat konularından da yazılarında söz etmektedir.

Hurşid Devran’a göre sanat, insanî duyguların ifadesidir ve her zaman hayat ile iç içe olmalıdır. Sanatçı ilk önce gözü, kulağı, dili, bütün gücü ile hayatı, insanı, tabiatı öğrenmelidir. Özellikle bağımsızlığın kazanılması ile arada geçen zamanın telafisi için sanatçılara büyük görevler düştüğü kanaatindedir. Bu amaçla kaleme aldığı eserlerinde vatan sevgisini, millet olma şuurunu aşılamaaya çalışır. Bunun için atalarını örnek gösterir. Sanatçı, tarihini bilmeyen insanın kendisini bilmeyen insan olduğunu düşünür. Bağımsızlık öncesinde milli ve manevî değerleri dile getirmek yasak olduğundan

sanatçılar bu konuda istedikleri gibi eserler verememişlerdir. Ayrıca Türk tarihi hakkında yalan yanlış bilgilerle dolu tamamen karalama politikası ile yazılan eserler mevcuttur. Bağımsızlık dönemi sanatçıları, ilk iş olarak bu açığı kapatmaya ve yanlış bilinenleri düzeltmeye koyulmuşlardır.

Sonuç olarak, bağımsızlık dönemi Özbek edebiyatına Hurşid Devran'ın eserlerinin büyük bir katkısının olduğu kesindir. O, eserlerinde yeni ve eski edebiyatın hazinesinden yararlanmış, tarihi dayanak noktası görerek geleceğe emin adımlarla ilerlemeyi ,daima çalışmayı ve üretmeyi savunmuştur. Özbek halkının bağımsızlığını kazanıp yeniden ayağa kalkış sürecinde ihtiyaç duyacağı manevi gücü temin edecek olan şey kültürel mirasıdır. Bu düşünce ile hareket eden Hurşid Devran'ın eserlerinde milli romantizmin izleri görülür. Sovyet ideolojisinden kurtulan edebiyat artık bu yeni ideolojiye hizmet edecektir. Hurşid Devran, bu amaç etrafında şekillenen bağımsızlık dönemi Özbek edebiyatında büyük bir boşluğu doldurmuştur.

Eserlerinde tarihe, bağımsızlığın verdiği serbestlikle dönemin diğer sanatçılarındaki olduğu gibi olumlu bir gözle bakmıştır. Ancak bunu yaparken fikirlerini delillerle somutlaştırmayı, mantıksal zemine oturtmayı tercih etmiştir. Tarihe yaklaşımının tarafsız olduğunu söylemek mümkündür. Konuları ele alış şekli ve akıcı, sade, coşkulu üslubu ile okuyucusunu etkilemeyi başaramıştır. Kıssa ve hikâye türündeki eserlerini yazarken metni gerek çeşitli tarihi kaynaklardan yaptığı alıntılarla gerek manzum parçalarla ve folklorik unsurlarla zenginleştirmiştir. Bu durum, kıssa ve hikâyelerinin karakteristik bir özelliği haline gelmiştir. Şiirlerinin bir kısmını Sovyet ideolojisinin baskısı altında kaleme alan sanatçı, o dönemdeki birçok Özbek şairde olduğu gibi özgürlük, bağımsızlık gibi kavramları çağrıştıran çeşitli mazmunlar kullanmıştır. Sovyet dönemi Özbek şiirinin genel bir özelliği olan anlam kapalılığı ve doğa tasviri Hurşid Devran'ın ilk şiirlerinde de görülmektedir. Bununla birlikte vatanına ve milletine olan sevgisini, atalarına duyduğu hayranlığını açıkça dile getirdiği şiirleri oldukça fazladır. Tabiatın, insan psikolojisi ile ilişkilendirildiği şiirlerinde de sanatçının özgün tasvirlerine rastlamak mümkündür. Şiirleri sayıca fazla olmakla birlikte sanatçının kıssa ve hikâye türündeki eserlerinde daha başarılı olduğu kanaatine varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aça, Mehmet, Haluk Gökalp, İsa, Kocakaplan, **Başlangıçtan Günümüze Tür Ve Şekil Bilgisi**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012.
- Açık, Fatma ve diğerleri, **Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları El Kitabı**, Kesit Yayınları, Ankara 2018.
- Aka, İsmail, **Timur ve Devleti**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2017.
- Akdeniz, Safiye, Gizli Mabel Hikâyesinde Zaman, **Uluslararası 7. Dil, Yazın Deyişbilim Sempozyumu Bildiri Kitabı** 1.Cilt, 02-05 Mayıs 2017, ss.573-580.
- Aktaş, Şerif, **Anlatma Esasına Bağlı Edebî Metinlerin Tahlili Teori ve Uygulama**, Kurgan Edebiyat, Ankara, 2015.
- Ali Şir Nevâyî, **Vakfiye**, İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım, Vahit Türk, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2015.
- Argunşah, Hülya, Klasik Tarihî Roman Üzerine, **Tarihte Roman Romanda Tarih Paneli**, Erzincan Üniversitesi, 24 Nisan 2015, ss. 9-52.
- Barthold, Wilhelm, **Uluğ Beg Ve Zamanı**, çev. İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015.
- Bennigsen, A., **Step'te Ezan Sesleri Sovyet Rejimi Altındaki İslâm'ın 400 Yılı**, çev. Nezih Uzel, Kent Basımevi, İstanbul 1981.
- Bulut, Feyza, Metinlerarasılık Kavramının Kuramsal Çerçevesi, **Edebî Eleştiri Dergisi**, Cilt.2, Sayı.1, 2018, ss.2-19.
- Çalışkan, Adem, Üslûp ve Üslûpbilim Üzerine-1: İlk Belirlemeler, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt.7, Sayı.34, Ekim 2014.
- Çelik, Yakup, Tarih ve Tarihi Roman Arasındaki İlişki Tarihi Romanda Kişiler, **Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı.22, 2002.
- Çetin, Nurullah, **Roman Çözümleme Yöntemi**, Akçağ, Ankara, 2015.
- Çetişli, İsmail, **Metin Tahlillerine Giriş 2**, Hikâye-Roman-Tiyatro, Akçağ, Ankara, 2014.
- Çoban, Ahmet, **Edebiyatta Üslûp Üzerine**, Akçağ, Ankara, 2004.
- Emîr Timur, **Zafernâme**, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.
- Fazliddin, Behzod, O'zbekiston Xalq Shoiri Xurshid Davron Bilan Suhbat, **Kitob Dunyosi Gazetasi**, Sayı.18, 4 Ağustos 2013.

- Fedakar, Selami, Özbekistan’da Destan Çalışmalarının Tarihçesi, **Milli Folklor Dergisi**, 2004, Yıl 16, Sayı 62.
- Filizok, Rıza, Edebî Eserlerde Zaman, s.8. <http://www.ege-edebiyat.org/docs/597.pdf> (28.02.2018)
- Gafurov, İbrahim, Bahordan Bir Kun Oldin’a Ön Söz, Toshkent “Sharq” Nashriyoti 1997.
- Gazi Zahireddin Muhammed, **Baburnâme (Vekayi)**, çev. Reşit Rahmeti Arat, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Gülbeden, **Hümayunnâme**, Farsçadan Çev. Abdürrab Yelgar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1944.
- Güzel, Gülşah, “**Tarık Buğra’nın Hikâyelerinde Anlatım Teknikleri**” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017).
- Hoca Ahmed Yesevî, **Dîvân-ı Hikmet**, Editör: Mustafa Tatcı, Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara, 2017
- İstahri, **Ülkelerin Yolları**, çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, Kitabevi, İstanbul, 2015.
- İşankul, Cabbar, Özbekistan Folklorunda Rüya Motifi, Akt. Selami Fedakâr, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, 1997.
- Jumaboeva, Jumogul, Xurshid Davron She’riyati Haqida, **20. Asr O’zbek She’riyatida Psixologik Tasvir Mahorati. Monografia**, Toshkent “Fan” Nashriyoti, 2004.
- Kaplan, Mehmet, **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011.
- Karakaş, Şuayip, “Sovyet Edebiyatı Hakkında Bazı Tespitler”, **Özbek Edebiyatı Yazıları**, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara, 2012.
- Karakaş, Şuayip, 20. Yüzyıl Türk Dünyası Üzerine Bir Deneme, **Özbek Edebiyatı Yazıları**, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2012.
- Karakaş, Şuayip, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Özbek Edebiyatı ve Tarihî Hikâyeci Mirkerin Âsım, **Özbek Edebiyatı Yazıları**, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2012.
- Kocaoğlu, Timur, Çağdaş Özbek Şiiri, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Ağustos 2015, Sayı.1.

- Korkmaz, Ferhat , Metinlerarası İlişkilerin Klasik Retorikteki Kökeni Üzerine Bir Araştırma, **Hikmet- Akademik Edebiyat Dergisi, Gelenek ve Postmodernizm Özel Sayısı**, Yıl:3, 2017, ss.71-88.
- Quronov, D., Mamajonov, Z., Sheralieva, M., Adabiyotshunoslik Lug'ati, Akademyashr, Toshkent, 2013.
- Narlı, Mehmet, Romanda Zaman ve Mekân Kavramları, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt.5, S.7, Mayıs 2002.
- Nazarov, Baxtiyor, Yuragimning Derazalari, <http://kh-davron.uz/ijod/adib/baxtiyor-nazarov-yuragimning-derazalari.html>
- Oba, Emin, Bağımsızlık Devri Özbek Edebiyatı, **Turkish Studies**, 2014, 9/3.
- Özbek Dilinin İzahlı Lügati, H harfi, Moskova Rus Dili Neşriyatı, 1981.
- Özbekistan Milli Ansiklopedisi, Q harfi, Devlet İlmî Neşriyatı, Taşkent.
- Ruy Gonzales de Klaviyo, **Timur Devrinde Semerkand'a Seyahat**, çev. Ö. R. Doğrul, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1975.
- Stevick, Philip, **Roman Teorisi**, çev. Sevim Kantarcıoğlu, Akçağ, Ankara, 2010.
- Tagızade, Leyla, Sosyalist Realizm: Kökeni, Oluşum Süreci ve Kavramı, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt:3, Sayı:4, Aralık 2006.
- Tekin, Mehmet, **Roman Sanatı 1 Romanın Unsurları**, Ötüken, İstanbul, 2014.
- Tosun, Necip, **Modern Öykü Kuramı**, Hece Yayınları, İstanbul, 2011.
- Üşenmez, Emek, **Yeni Özbek Edebiyatı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2013.
- Vohidov, Erkin, Shardagi Olma Daraxti'na Ön Söz, Toshkent Yosh Gvardiya Noshriyoti, 1979.
- Wellek, Rene, Austin Warren, **Edebiyat Teorisi**, çev. Ömer Faruk Huyugüzel, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011.
- Yağcı, Şerife, **Süheylî'nin Acâibü'l-Meâsir ve Garâibü'n-Nevâdir –Metin – Küçük Hikaye Üzerine Bir İnceleme-** (Basılmamış doktora tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2001.
- Yelok, Savaş Veli, **Erkin Vâhidov'un Şiirleri Üzerine Dil ve Üslûp Çalışması**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2007.
- Yuldashev, Marufjon, Yılmaz, Özkaya, **Bağımsızlık Dönemi Özbek Edebiyatı (Şiir, Hikâye, Roman, Piyes)**, Bengü Yayınları Ankara, 2018.

Hurşid Devran'ın Eserleri

Hurşid Devran, O'chmagan Ovoz, So'nmagani Qan, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991.

Bolalik, Samarqand Va Boshga Xotiralar, "Xotira Parchalari" Daftaridan, <http://kh-davron.uz/ijod/maqolalar/xurshid-davron-xotira-parchalari.html>

Ajdodlar Yodi, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991.

Vatan Chegarasi, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991.

Mustaqillik Nima?, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991.

Vatanni Sev, Tuprog'ini O'p, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991.

Bosqinchilik Qahramonlik Bo'ladimi?, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991.

Yodimiz-Hayotimiz, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991.

Sohibqiron Merosi, "**Ma'rifat**" **Gazetasi**, 8 Nisan 2015.

Massagetlar Malikasi Va Forslar Podshohi", **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991

Ma'rifat Shijoatdir, **Samarqand Xayoli**, Toshkent "Kamalak" 1991.

Samarqand Xayoli, Toshkent "Kamalak" 1991.

Shardagi Olma Daraxti, Yosh Gvardiya Nashriyoti, Toshkent, 1979.

Qadrdon Quyosh, Toshkent G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1979.

Tungi Bog'lar, Yosh Gvardiya Nashriyoti, Toshkent, 1981.

Uchib Boraman Qushlar Bilan, Toshkent G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1983.

To'marisning Ko'zlari, Yosh Gvardiya Nashriyoti, Toshkent, 1984.

Bolalikning Ovozi, Toshkent G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1986.

Qaqnus, Yosh Gvardiya Nashriyoti, Toshkent, 1987.

Bahordan Bir Kun Oldin, Sharq Nashriyot, Toshkent, 1997.

Sohibqiron Nabirasi Tarihi-Maarifi Bedialar, Sark Nashriyot, Toshkent, 1995,

Menkim, Tangrining Quli Temur.. "**Ma'rifat**" **Gazetasi**. Toshkent, 2011, aprel

Bibixonim Qissasi, Sark Nashriyot, Toshkent, 2006.

Shahidlar Shohi, Toshkent "Fan" Nashriyoti, 2008.

EK - FOTOĞRAF ALBÜMÜ

Hurşid Devran'ın annesi ve babası.

Hurşid Devran - 1953.

Hurşid Devran birinci sınıftayken. (Solda en üstte)

Edebiyat öğretmeni olan teyzesi Subuhabegüm ile birlikte – 1970.

Mezun olduğu gün - 1969.

Sovyet ordusunda asker –
Almanya, 1972.

Sanatçının kendi tabiri ile “mecnun
saçlı Hurşid Devran”, 1983.

Hurşid Devran eşi Şahida Vafojevaga, oğlu Timur (1980), kızları
Rahşane (1983) ve Reyhane (1990) ile birlikte.

H. Devran, annesi ve oğlu.

Genç Özbek şairleri Moskova'da, 1981.
(H.D. soldan ikinci.)

Muhammed Salih, Osman Azim, Şevket Rahman, Hurşid Devran. (80'li yıllar.)

Şevket Rahman (oğlu ile birlikte), Alaaddin Mensur, Erkin Vahidov ve Mukanî ile birlikte-1984.

Türkçenin Uluslararası 1. Şiir Şöleni, Bursa- Konya, 1993.
Erkin Vahidov, Rauf Parfi ve Türk yazarlar ile birlikte.

H. Devran Kore’de şiir festivalinde.

H.Devran, Uluslararası Altın Kalem Ödülü’nü alırken, 2009.

H. Devran Azerbaycan Müşfik ödülü alırken,
2013.

Paris Louvre Müzesi, Sokrates büstü ile birlikte.

H. Devran, Samed Vurgun'un kabrinde - Bakü.

H. Devran üstadı Aybek'in heykeli ile birlikte.

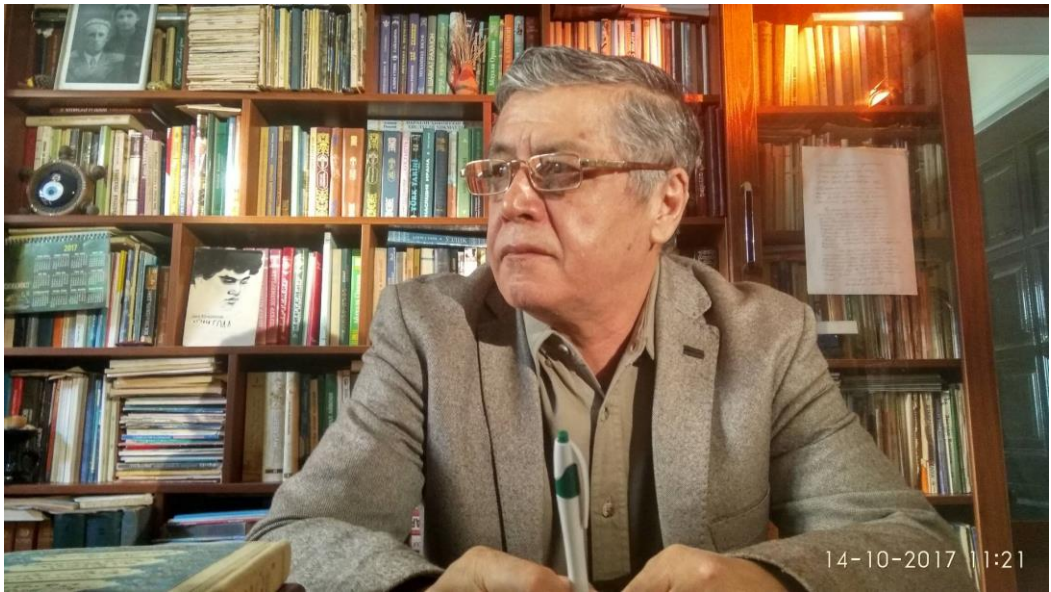
H. Devran Kanada'da.

H. Devran torunları ile birlikte.

Sanatçı ile evinde gerçekleştirdiğimiz görüşmeden -
Taşkent, 2015.

H. Devran - Taşkent, 2017.

ÖZET

Şiir, hikâye, kıssa türündeki eserleri ile bağımsızlık dönemi Özbek edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olan Hurşid Devran, 20 Ocak 1952’de Semerkant’ın Çordara köyünde dünyaya gelmiştir. Asıl mesleği gazetecilik olan sanatçı 1977 yılında Taşkent Üniversitesi’nin Gazetecilik bölümünden mezun olmuştur.

İlk şiir kitabı “Shahardagi Olma Daraxti” Erkin Vahidov’un destekleri ile 1979 yılında yayımlanır. Ardından sırasıyla “Qadrdon Quyosh”, “Uchib Boraman Qushlar Bilan”, “Tungi Bog’lar”, “To’marisning Ko’zlari”, “Bolalikning Ovozi”, “Qaqnus”, “Bahordan Bir Kun Oldin” adlı şiir kitapları yayımlanır. Eserlerinin tamamında olduğu gibi şiirlerinde de vatan ve millet sevgisini, tarih bilincini ön planda tutan sanatçının şiirlerinde en çok tabiata ve tarım hayatına yer verdiği görülmektedir. Bunun dışında şairin kendi iç dünyasında yöneldiği, dönemin siyasi ve toplumsal meselelerinin bireyler üzerindeki etkilerini yansıtan şiirleri de dikkat çekmektedir.

Bağımsızlığın ilanı ile yeniden şekillenen Özbek toplumunda kültürel değerleri koruyup yaşatmada, gelenek ve görenekleri gelecek nesillere aktarmada sanatı bir araç olarak kullanan Hurşid Devran bu bağlamda kıssa ve hikâye türündeki eserlerinde tarihi olaylara ve tarihi kahramanlara yer vermiştir. Özellikle Timur, Uluğbey, Babür Mirza, Ali Şir Nevâi gibi isimler kıssa ve hikâyelerinin başkahramanları olmuşlardır. Sanatçının kıssa ve hikâye türündeki eserleri “Bibixonim Qissasi”, “Sohibqiron Nabirasi Yohud Mitti Yulduz Qissasi”, “Samarqand Xayoli”, “Shahidlar Shohi (Shayx Kubro Tushlari)” “Amir Temur O’g’lining O’limi Haqida Rivoyat”, “Iskandar Maqduniy Va Sak Cho’poni”, “Navoiy Armoni”, “Osmonda Quyosh Yo’q Edi” adlı eserleridir.

Sanatçının edebî eserleri dışında çok sayıda makale ve deneme yazısı vardır. Vatan sevgisi, tarih bilinci, dil, kültür ve edebiyat hakkındaki fikirlerini dile getirdiği bu yazıları. “Ma’rifat”, “Vatan”, “Sharq Yulduzi”, “Tafakkur” gibi gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. Ayrıca sanatçının tarihi konularda yazdığı drama, televizyon ve radyo eserleri de bulunmaktadır.

Sonuç olarak, bu alışmamızda Hurşid Devran'ın bağımsızlık dönemi zbek edebiyatındaki yeri ve önemi vurgulanmaya, eserleri şekil ve içerik bakımından incelenirken zbek edebiyatına katkıları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hurşid Devran, zbek Edebiyatı, şiir, Hikâye, Kıssa.

ABSTRACT

One of the well-known names in poetry, story, and novella writing during the freedom period of Uzbek literature, Hursid Devran, was born on January 20th 1952 in the village of Cordara. The artists' primary occupation is journalism and is graduated from Taskent University in 1977 with a degree in journalism.

His first poetry book, "Shahardagi Olma Daraxti" was published in 1979 with the support of Erkin Vahidov. His other poetry books such as "Qadrdon Quyosh", "Uchib Boraman Qushlar Bilan", "Tungi Bog'lar", "To'marisning Ko'zlari", "Bolalikning Ovozi", "Qaqnus", "Bahordan Bir Kun Oldin", follow his first publication in respected order. In his poems, as with all his publications, is an artist who keeps his love for the motherland and the consciousness of history in the foreground, focusing primarily on nature and agriculture in his poems. In addition, poems reflecting the effects of political and social issues of the period on the individuals in the inner world of the poet draw attention.

Using art as a means of preserving the cultural values in the Uzbek society, which has been reshaped with the proclamation of independence, and transferring the traditions to the next generations, Hursid Devran has included historical events and heroes in his works of novellas and stories. Especially the names such as Timur, Ulugbey, Babur Mirza, Ali Sir Nevâi are protagonists of his novellas and stories. His novellas and short stories are "Bibixonim Qissasi", "Sohibqiron Nabirasi Yohud Mitti Yulduz Qissasi", "Samarqand Xayoli", "Shahidlar Shohi (Shayx Kubro Tushlari)" "Amir Temur O'g'lining O'limi Haqida Rivoyat", "Iskandar Maqduniy Va Sak Cho'poni", "Navoiy Armoni", "Osmonda Quyosh Yo'q Edi".

Apart from his literary work, he has many articles and essays. These writings focus on love of the motherland, consciousness of history, culture and literature published in newspapers and magazines such as "Ma'rifat", "Vatan", "Sharq Yulduzi",

“Tafakkur”. In addition, the artist has written drama, television and radio on historical topics.

In conclusion, this study emphasizes the place and importance of the Khurshid Devran in the period of independence and its contribution to Uzbek literature.

Keywords: Khurshid Devran, Uzbek Literature, Poetry, Story, Novella.

ÖZ GEÇMİŞ

1. Kişisel Bilgiler:

Adı Soyadı: Cansu DELİBALTA GÜRBULAK
Doğum Tarihi: 20.07.1990
Doğum Yeri: Zonguldak
Adres: İzmit/ Kocaeli

2.İletişim Bilgileri:

Telefon: 0543 354 5966
E-Posta cansudelibalta67@hotmail.com

3.Eğitim Bilgileri:

Lisans: Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
(2008-2012)

Doktora: Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
(2012-2019)

Yayınlar:

Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitabında basılan bildiriler:

- Necip Fazıl Kısakürek Şiirlerinde Antitez, Uluslararası Necip Fazıl Kısakürek Sempozyumu, Konya, 2013.
- Hurşid Devran'ın "Asumanda Güneş Yok İdi" Adlı Hikâyesi Üzerine Bir İnceleme, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt.6, Sayı.7, ss. 69-76.

Dahil Olunan Projeler:

- Bağımsızlık Dönemi Özbek Edebiyatı Antolojisi (Şiir, Hikâye, Roman, Piyes), Bengü Yayınevi, Ankara, 2018. (Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Projesi)

Sertifikalar:

- “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Sertifikası” Sakarya Üniversitesi Tömer, 2017

